Commentaria in Exodum.

REVERENDI

ADMODVM PATRIS Fratris Hieronymi Oleaſtræi Luſitani, prædicatorij ordinis, ac ſacræ Theologiæ profeſſoris, nec non hæreticæ prauitatis apud inclytã Olyſiponem Inquiſitoris, Comentaria in Exodum, iuxta M. Santis Pagnini Luceſis eiuſdem ordinis interpretationem: quibus Hebraica ueritas exactiſſimè explicatur, & quæ ad morum compoſitionem aptari poſſunt: ex ipſius literæ penetralibus ſeorſum annectuntur, opus ſanè, & doctis & indoctis uſui futurum.

SVBIIT SANCTÆ INQVIſitionis examen. Acceſsit præterea Reuerendi patris fratris Alluiſij Granatenſis, eiuſdem ordinis Portugalliæ prouinciæ prioris Prouincialis, facultas.

OLYSSIPONI,

Ex officinà Ioannis Blauij Colonienſis.

M. D. LVII

HIERONYMVS OSORIVS F. Hieronymo ab Oleaſtro. S. P. D.

EX Commentarijs tuis, quos in libros diuinæ legis ædidiſti, pauca quædam ſumma tamē cum uolupta te deguſtaui. Ex illis enim intellexi, quantum cer taret prudentia tua cū diligentia. Nihil enim prætermittis, quod quidem ad diuinarum rerum explicationem facere uideatur. Nam & uerborum Hebræorum ſententias ponderas, & minutiſsima quæque perſequeris, & omnes Hebræorum latebras excutis, & abſtruſa & abdita perſcrutaris, ut ex illis etiam aliquid arripias, quod ad uſum ſacroſancti illius tabernaculi transferas, quod ut eſt apud Iſaiam, neque moueri à loco in locum, neque conuelli, neque rumpi, neque uetuſtate ulla conſumi poteſt. Noſti enim qua ratione ſint Ægyptij, hoc eſt homines in Deum rebelles & contumaces ſpoliandi, ut illis opibus quibus ad impietatem, & ſuorum peſtem & exitium abutuntur, Dei templum ornare, multorumque hominum utilitati conſulere ualeamus. Non igitur is es, qui Iudæorum more, & conſuetudine in umbris tantum & imaginibus rerū cæleſtium ſpectandis inſiſtas: ſed diuinorum hominum ſenſa rimaris, & myſteria legis ipſius integumentis inuoluta ſapienter explicas, eorumque nobis intelligentiam tradis. Illam itaque rationem quam ſequeris, in ſanctis literis explanandis, ualde probo. Nam neque ſcripta tua allegorijs infinitis nullum exitum habentibus infercis, quod à multis fieri ſolet, qui quoties in locum aliquem difficilem incidunt, allegoriarum ſibi perfugia comparant: neque rurſus quod quidam nimis imperite, ne dicam Iudaicæ faciunt, ſcriptum tātum legis, ſtudioſe conſectaris, diuinum uero ſenſum qui ſub legis inuolucro latet, abdicas & reijcis. Imo cum ſcias legem ipſam rerum diuinarum imagines continere, totamque illius ſententiam & mentem ad ipſam uim diuinam, & ſanctiſsimum Chriſti numen eſſe referendam, tota mente, atque omni ſtudio in diuino legis ſenſu perueſtigando & eruendo uerſaris, ita tamen, ut minime ab ipſorū uerborum ſignificatione diſcedas. Recte nanque ſtatuis ineptum eſſe, cum litera legis, ſpiritum legis ipſius adumbret, uiamque monſtret, qua ueritatis ipſius inuolutæ intelligentiam aſſequamur, hac uia neglecta, aliam inire. Quid enim minus conuenit, quam cum lex ideo literis ad memoriam ſempiternam cōſignata fuerit, ut indicaret nobis uiam, qua poſſemus ad diuinū ſenſum peruenire: literarum ſanctarum ductu neglecto, alias ſibi uias quemque aperire, præcipitemque eo ferri, quo ſe commode expedire non poſsit? Quod neceſſe eſt eueniat

plerumque omnibus, qui uerborum uim, quibus ipſa ſententia continetur, negligendam exiſtimant. Dum enim de uia deffectunt, quam literæ ſanctæ monſtrant, alijsque uijs ingreſſi, ea quæ latent in ipſis ſacris literis temere ſcrutantur, in ſententias ineptas incidunt, multaque frigidè & inſulsè comminiſcuntur. Te igitur ſatis laudare non poſſum, cum ſic regiam uiam ingrediaris, ut in alterutram partem tibi minime declinandum exiſtimes. In quo uero cuncta ad morum diſciplinam, ad religionis ſanctitatem, ad pietatis & caritatis ſtudium conferenda cenſes, ipſius legis quam explicas, finem prudenter attingis. Finis ſiquidem legis eſt, caritas, ex corde puro, & conſcientia bona, & fide nõ ficta. Quod ſi beati ſunt, qui ſcrutantur præcepta domini, & in ſtudio legis diuinæ noctes & dies conſumunt, & ſi qui multos erudiunt ad iuſtitiam, quaſi Sol æterno ſplendore collucebunt, utrumque tibi de diuina gratia & bonitate polliceri potes, quando non ſolum tota mente in legis ipſius ſtudio uerſaris, uerumetiam quamplurimos his tuis commẽtarijs ad iuſtitiam inſtruis, omnibus ſanctarum literarum ſtudioſis fructum tuæ eruditionis impertis. Plura tecũ de tuis ſcriptis communicabo, cum primum per otium mihi omnia legere, & pertractare licuerit. Te tamen interim adhortari non deſiſtam, ut alias ſacrarum literarum partes explanandas ſuſcipias, ut laboris, & induſtriæ tuæ præmium actum, & amplificatum à Deo conſequare.

VALE.

*

M. HIERONYMVS A BRITO
LVSITANVS VIR THEOLOGVS,
PIO LECTORI S.

NON TANTVM mihi aſſumo (Lector optimè) ut exi
ſtimem poſſe me facilè de ingenijs, & eruditione, doctorũ
hominum iudicare. Verùm enimuerò uel huius operis di
gnitas, uel meum erga illius Autorem ſtudium facit, ut ali
quid de illius utilitate, ac præſtantia dicam, præſertim cũ
multi admonendi ſint, ne ita antiquitatem admirentur,
ut ſi quid commodè à recentioribus explicatum ſit, id ne
legendum quidem putent. Vt enim plerique exſtiterunt,
quibus quo aliqua recẽtiora, eo iucundiora uidentur: qui
que nouitatis ſtudio omnia probarunt; ſic alij ſunt, qui an
tiquarum rerum ſtudijs ita delectantur, ut quæ uiri huius
tempeſtatis eruditi literis mandarunt, uituperent ac dete
ſtentur: atque adeo ut iam optimæ cuique uirorum ſtudioſorum exercitationi uelint in
uidiosè detrahere. Quod eſſe in cauſa non dubito, ut uiri bonis artibus exculti, & ſacra-
rum literarum ſtudioſi, quæ pro diſciplinis illuſtrandis, in lucem ędere uoluiſſent, eorum
perterriti iudicio, iam efficere recuſarent. Vtrique iure reprehendendi: illorum profecto
arrogantia: nam quæ ipſi fortaſſe ignorant, ob idque ad multitudinis opinionem temera
riè reprælendunt, latere malluiſſent. Iſtorũ extrema demiſsio, à magnitudine animi non
porrum aliena: qui quæ doctis & pijs probari intelligunt, eorum iudicia ita formidarunt
ut ea in uulgus ędere dubitarent. Itaque hominum deprauata uituperaudi libido, quæ
in aliorum opera effrænatè ſeuijt, multorum ingenia, ac præſertim Luſitanorum, à maxi
marum rerum ſtudijs retardauit: ut licet bonis Artibus, & ingenio pollerent: raro tamẽ
in lucem auſi ſint prodire. Quo maiore laude dignus eſt Hieronymus ab Oleaſtro, uir ſin
gulari doctrina ac uirtute prædítus, inſtituti prædicatorum decus: quãdo nec timore hoc
eſt impeditus, quo minus cogitationes ſuas literis mandaret, atque pro uiribus eccleſiæ
utilitati conſuleret. Hunc igitur aliorum arrogantia non modo non diterruit, ut à pijs
ſacriſque ſtudijs animum auocaret: uerum etiam quæ maximis uigilijs, ac laboribus li-
teris mandauit, ſine ulla detractorum formidine. A Chriſtianæ pietati incremento ami-
cis utilitate, cæteriſque æmolumẽto eſſe poſſent, typis curauit cõmittenda. Neque enim
puerilia, uel quæ ſenſui populari eſſent accommodata (ut ſæpe uſu uenit) nobis ędidit:
Verum Platonẽ imitatus, qui uiros graues à Comedijs, hoc eſt, à rebus friuolis & quæ pa
rum habeant momenti, docuit abſtinendum: quæ Biblijs ſacris interpretandis, ingenio
non mediocri, multis diebus elaborauit, ſumma cum moderatione ac modeſtia omni-
bus offerret. Atque docta illa, piaque Commentaria in libr. Moſeh quos Penthateucum
uocant, quæ ſingulari doctrina induſtriaque compoſuerat, ad communem utilitatem &
in gratiam literarum nunc demum in publicum emiſit. Qua in re quantum eruditionis
ac doctrinæ oſtẽderit, aliorũ ſit iudicio: mihi uero in hoc opere id præclarũ uidetur, quod
non modo ſcripturæ ſenſus explana: uerum illam ad mores & inſtituta uitæ ſapientiſsi-
mè transfert, atque mirificè cum literę explicatione, ſpiritum coniungit. Multi enim ita
ſcripto addicti ſunt, ut diuinum ipſius ſcripti ſenſum repudient: & dum plus nimio lite-
ræ adhærent, ſpiritum negligunt. In quo non modo ab Chryſoſtomo (cuius autor uide-
tur ueſtigia fuiſſe ſecutus) Hilario, Cyrillo, Hieronymo, Auguſtino Bernardo, & alijs ui-
ris ſanctiſsimis longè diſsident: uerumetiam à Paulo totius Theologiæ ſplendore, diſſen-
tiunt. Is enim ad Galat. 4. loquens de filijs Abrahæ, ex ſacris eloquijs ſpiritum & doctrinã
depromens nonnulla per allegoriam dicta, retulit: multiſque alijs locis, ad Corinthios,
ad Hebræos, & alibi (quæ quia breuitati ſtudij ſilentio prętereo) in quibus ſpiritum ex
ſcripturis accipiens, ſignificat ex ſacris literis, quæ ad noſtram doctrinam, non ſolum ad
hyſtoriam referendam ſcriptę ſunt, eruditionem & ſpiritualem intelligentiam etiam eſſe
petendam. Hoc enim interpretandi genere, mens illuſtratur, totus animus rerum diuina
rum ſtudio concaleſcit, atque ad cœlum magnis conatibus aſpirat, qui igitur hanc diuinã
explicandi rationem, ex diuinis literis repellendam putant, magno pietatis fructu ſtudio

ſis

ſis priuant. Hinciam poterit intelligi, quantum huius autori debeatur, qui omne ſuum tempus in fide amplificanda, noſtriſque animis moderandis tranſigendum putauit. Et cũ animum quo erga Deum Opt. Max. flagrabat ſingulari charitate in proximos, ſacris concionibus declamatorum more, quibus maximè floruit, ſemper oſtenderit. A quibus cum propter tot ardua negotia pro fidei amplitudine ab eo ſuſcepta: dũ fidei ac religionis tractandarum rerum muneri à Cardinali ampliſs. Henrrico, Portugaliæ Infanti præficeretur: eſſet præpeditus perpetuis iſtis monumentis, ſcripturæ claritatem, & morum inſtructionem poſteris ſumma cum laude reliquerit: ex quo maximam gloriam & famę ſplendorem eſt conſecuturus. Præcor te igitur lect. humaniſsimè ut hoc tibi collatum beneficium Chriſtiano affectu traditum, ea animi alacritate & candore ſuſcipias, quo ſcis eſſe oblatum aliorum fruere laboribus quos tibi non minimam credo utilitatem allaturos. Bene uale. Olyſip. v. Kal. Febru. 1556.

Folio primo colũna prima linea.25. a prin. Iaacab ꝑ Iaacob.
Ibidem col.2.linea.21.a prin dixit pro dicit.
Ibidem linea.22.a fine,fuieſſe pro fuiſſe.
fol.3.pag.1.col.1 linea.13.a prin. ſimilitur pro ſimiliter.
Ibidem linea.28 a prin.dele vt.
Ibidem linea.12.a fine,dele in.
Ibidem col.2.linea.10.a prin.aſſendat pro aſcendat.
fol.4.cap.1.linea.5.a prin.habet pro habent.
Ibidem linea.15.e fine,quod pro quem.
Ibidem pag.2.col.1.linea.3.a fine, memento , pro momento.
fol.5.pag.1.col.2.linee.1.occultate pro oculate.
Ibidem linea.3.a fine,genereo pro genero.
Ibidem pag.2.col.1.linea.18.a fine,gladius pro ignis.
Ibidem linea.5.a prin. uerbnm pro uerbum.
ſol.6.pag.2.col.1.linee.6.a prin nos pro nos.
Ibidem linea.6.a fine, non ponitur initium capitis quod ibi incipit.Et Moſeh peſcebat.
Ibidem col.2.linee.25.a fine,linnum pro lignum.
fol.7.pag.1.col.2.linea.18.a fine, nos pro uos.
fol.8.pag.2.col.1.linea.25.a fine curauerunt ꝑ curuauerunt.
ſol.9.pa.1.col.1.linea.11.a prin.cõtenſioſum ꝑ cõtentioſum.
Ibidem col.2.linea.2.a prin.on pro non.
Ibidem col.2.linea.15.a fine,paroh pro eum.
Ibidem pag.2.col.1.linea.16.a prin.litentioſa pro licentioſa.
fol.10.pag.1.col.1.linea.4 a prin.cum magis quadret pro cui magis quadrat.
Ibidem col.2.linea.24.a fine,monti pro momenti.
fol.11.pag.1.co.2.linea.1.quærit paleas,pro quærit,& paleas.
Ibidem linea.2.inquirat pro inquirit.
Ibidem pag.2.col.1.linea 5.a fine,uidetur pro uideatur.
Ibidem linea nltima,Iod pro Sod.
Ibidem col.2.linea.25.a prin.defundit pro diffundit.
fol.12.pag.1.col.2.linea.8.a prin.quidam pro quædam.
Ibidem pag.2.col.1.linea.24.a fine,narratio pro uariatio.
fol.13 pag.1.col.1.linea.14.a prin.diſpondere pro deſpõdere.
Ibidem col.2.linea.28.a fine,ſecum pro ſe,cum.ſ.
Ibidem pag.2.col.1.linea.4.a prin.nobis pro uobis.
Ibidem linea.25.a fine,hahar pro hahat. .
Ibidem linea nltima,paudem pro paludem.
fol 14.pag.1.col.2.linea.14.a prin.diuidunt pro diuidit.
Ibidem linea.18.a fine,euenire pro uenientie.
Ibidem pag.2.col.1.linea.6.a fine, deeſt lepaher.i.ad glorificandum.
fol.15.peg.1.col.1.linea.6.a prin. nanque pro Nam quæ.
Ibidem linea.8.dele aut, & lege potentia eijtio dæmonia.
fol.16.pag.2.col.1.linea.10.a prin.textus pro textum.
Ibidem col.2.linea.14.a prin.deeſt nota interrogatiua.
ſol.18.pag.1.col.1.linea.23.a prin. cõmedet pro comedet.
Ibidem col.2.linea.23.a prin.prior pro ſecundus .
Ibidem linea.26.a prin.uerum pro neſtrum.
fol.19.pag.2.col.1.linea.1.percta pro perſecta.
fol.24.pag.1.col.2.linea.22.a fine,cultu pro cultum.
Ibidem pag.2.col.1.linea.4.a fine,cetum pro certum.
Ibidem.col.2.linea.24.a prin.ſeparabilis pro ſeparabis.
Ibidem linea.20.a prin.aſinæ pro aſini.
Ibi linea.23.a fine,aborrebat pro abhorrebat.
ſol.28. pag. 2.col.1.linea.10.a fine, ſalnabit pro ſaluauit.
Ibidem col.2.linea.14 a prin.umiſerat pro promiſerat.
Ibidem linea.19.a prin.conteretem pro conterentem.
ſol.29.pag.1.col.1.linea.14.a prin.ignis pro ignem.
Ibidem linea.2.a fine,dele.ſ.aut polio.
ſol.30.pag.2 col.2.linea.17.a prin.qui pro quid.
fol.32.pag.1.col.1.linea.21.a fine,ſint pro ſunt.
fol.34.pag.1.col.1.linea.1.eam pro eum.
Ibidem linea.8.a prin.extoſsiſſe pro extorſsiſſe.
Ibidem pag.2.col.2.linea.25.dele etiam.
fol.35.pag.1.col.1.linea.10.a fine,cum pro eum.
Ibidem pag.2.col.1.linea.18.a fine,indiciis pro iudiciis.
Ibidem linea.6.a fine,Denm pro Deum.
fol.36.pag.2.col.1.linea.3.a prin.quonian pro quoniam.
Ibidem col.2.linea.9.a prin.incolumitate pro libertate.
fol.37.pag.1.co.1.linea.19.a fine,exanimatas pro examinatas.
Ibidem col.2.linea.27.a prin.illi pro illis.
Ibidem pag.2.col.1.linea.9.a prin.Iſrae pro Iſrael.
Ibidem.col.2.linea.4.a fine,cum pro eum.
fol.38.peg.1.col.1.linea.6.a fine,protenta pro protenſa.
Ibidem col.2.linea.9. a prin. ungebantur pro fungebantur.
Ibidẽ linea. 23. a prin. manifeſtabimus pro manifeſtauimus.
fol.41.pag.1.col.1.linea.6.a prin.uidente pro uidentes.
Ibidem linea.11.nos pro nos.
Ibidem linea.12.expireretur pro experiretur.
Ibidem linee.20.a fine,benelicam,pro benedicam.
fol.42.pag.1.col.2.linea.1.liberum pro liberum.
Ibidem linea.19.a prin.Hebris pro Hebræis.
Ibidem linea.15.a fine,ita eſſe pro ita fuiſſe.
Ibidem pag.2.col.1.linea.9.a fine,coitom. pro coitum.
Ibidem linea. 7. a fine, deeſt poſt cognitionem & quod locandum eſt ante deſponſationem ,& legendum Si diſplicet in oculis Domini ſui poſt cognitionem & ante deſpõſationem.
fol.43.pag.1.col.2.linea.3.a prin.poſt li antea, deeſt forte.
Ibidem pag.2.col.1.linea.6.a fine,ſolnituri pro ſoluturi.
Ibidem col.2.linea 10.a prin.damnabis uitam pro dabis.
Ibidem pag.2.co.2.linea.18.a prin. ubi ponitur mariti pona iudicis & ubi iudicis pone mariti.
fol.48.pag.1.col.1.linea.12.a prin.lunga pro longa.
Ibidem pag.2.col.1.linea.1.pro,pro in dente.
Ibidem linea.10.a prin.noluit pro uoluit.
fol.49.pag.1.col.1.linea.19.a fine, conculcationis pro conculcatio.
Ibidem deſtructionis pro deſtructio.
Ibidem linea.15.a fine,iunuare pro iuuare.
Ibidem pag.2.col.1.linea.27.e prin. uerbum pro uerba.
ſol.51.pag.2.col.1.linea.27. a fine,poſt,Domino deeſt textus Niſi tu ipſe præceſſeris:non educas nos de loco iſto.
Ibidem linea.10.a fine,non pro nos.
Ibidem col.2.linea.21.e prin.tuo pro tua.
Ibidem pag.2.col.2.linea.24.a fine,deſt pro ideſt. .
fol.56.pag.1.col.2.linea.23.a prin.noluit pro uoluit.
Ibidem pag.2.col.2.linea.8.a fine,rubicarum pro rubricarũ.
Ibidem linea nltima,tranſuerit pro tranſierit.
fol.57.pag.2.col.1.linea.18.habitabo pro habitabo.
Ibidem col.2.linea.20.a prin. hdes pro habes.
Ibidem pag.2.col.2.linea.6. a fine, ferreum pro flameum.
fol.60.pag.1.col.2.linea.14. a fine, ſuper limare pro ſuperliminare.
Ibidem pag.2.col.1.linea.2.a prin.ſtipites pro ſtipes.
Ibidem col.2.linea.9.a prin fecies pro faciet.
Ibidem linea.20.a prin.faciet pro fecies.
fol.61.pag.1.col.2.linee.17.a prin.in quid pro inquit.
Ibidem pag.2.col.1.linea.7.a fine,idem pro ideſt.
Ibidem col.2.linea.5.a prin.ſcamen pro ſcemen.
Ibidem linea.22.poſt ubelulim deeſt, ideſt ut.
Ibidem linea.18.a fine,congi pro coniungi.
fol.62.pag.1.col.1.linea.7.a fine,quinque pro quinto.
Ibidem linee.5.a fine,quinto pro ſeato.
Ibidem pag.2.col.1.linea.14.a fine, incaſtratuæ pro incaſtraturæ.
fol.64.peg.1.co.2.linea.15.a prin.pinguedo pro pingedinem
fol.62.pag.2.co.1.linea.1.olium pro oleum.
fol.68.peg.1.co.1.linea.26. a prin.ſiguificare pro ſignificare.
Ibidem col.2.linea.5.a prin,uon pro non.
fol.68.pag.2.col.2.linea.23.mutuantes pro mutuati.
fol.69.pag.2.col.2.linea.17.a prin.ſacerdos pro ſacerdotem.
Ibidem pag.2.col.2.linea.22.a fine,conſanguinis pro conſanguineis.
fol.71.pag.2.col.1.linea ultima,furori pro ſororis.
fol.72.pag.1.col.2.linea.26.a prin.thumah pro thrumah.
fol.71.pag.1. col.2.linea.15.a fine abhorrea pro abhorreat.
Ibidem pag.2.col 2.linea.11.a prin.incomparabilis pro ineffabilis.
fol.74.pag.2.col.1.linea.10.a fine, chripodes ꝑ chitropodes.
fol,75,pag,1,col,1,linea,11,a prin,ſignificari pro ſignificere.
fol.76.pag.1.col.1.linea.8.a prin.induimi pro indnims.ii.
fol.77.peg.1.co.2.linea.4.a prin.exſibilat pro exibilat.
fol.78.pag.2.col.1.linea.24.a prin. duplucata:pro duplicata.

folio

Errata in Exodo.

Fol.82.pag.2.col.2.linea.17.a prin.quod mei p quod eſt mei.
ſol.82.pag.2.col.2.linea.18.a prin.eum pro eam.
ſol.83.pag.1.col.1.linea a fine,ficaciſsime p efficaciſsimæ.
Ibidem pag.2.col.1.linea. 4. a fine narrante pro narrantem.
Ibidem col.2.linea.1.cum pro eum.
ſol.84.pag.1.col.2.linea 1.idol pro idoli.
ſol.84.pag.2.col.1.linea.15. a fine,pone punctum poſt cõſtru ctum erat & dele quod ibi eſt.
ſol.87.pag.1.col.2.linea.19.a fine,ea pro &.
ſol.eodem pag.2.col.1.linea.3.a fine,adon pro aon.
Ibidem col.2.linea.4.a fine,innocens pro innocent.
Ibidem linea vltima, tractabis pro tractabit.
ſol.88.pag.1.col.1.linea.10.a prin.Iſrae,pro Iſrael.
Ibidẽ linea.14.a prin.quadraginta pro quadringentis annis.
Ibidem col.2.linea.22.a prin.ſed pro &.

Ibidem pag.2.col 2.linea.19.a fine,manat pro maneat.
ſol.90 pag.1.co.2.linea.26.a fine, deeſt cũ:ſic & Chriſtus cũ.
Ibidem pag.2.col.1.linea.1.dupla pro duplo.
Ibidem pag.2.col.2.linea.7.a fine,animo pro anno.
ſol.92.pag.2.col.1.linea.17.a fine,opore pro opere.
ſol.95.pag.1.col.2.linea.3.a fine,disiunge argaman a non.
Ibidem pag.2.col.1.linea.8.a fine,circulum pro fune.
Ibidem col.2.linea.20.a prin.Niſſam pro niſſan.
Ibidem linea.23.a prin.menſas pro menſam.
Ibidem linea.25.a prin.deeſt ut aliqui uertunt.
Ibidem linea.14.a fine,coniungebantur pro iungebantur.
ſol.96.pag.1.col.1.linea.17.a prin.michah pro minchah.
Ibidem linea.16.a fine,potentiæ pro præſentiæ.
Ibidem linea.7.a fine,potentiam pro præſentiam.

EIVSDEM REVERENDI PAtris Fratris Hieronymi *Aboleaſtro*, Annotationes in Exodum.

Capitis.1. ad literam.

ADMONVI in præcedenti libro, qualiter Hebræi libros legis à prioribus initij dictionibus inſcribant. Vocant enim hunc librum. Ve eleh, ſemot.i. Hæc ſunt nomina: quod eo modo in Hebræo incipiat. Græci vero eum Exodos vocant, quod latine exitus interpretatur: quod in eo exitus filiorum Iſrael ex Ægypto deſcribatur. Numerantur autem hic.70.ingreſsi: quoniã nititur dominus oſtendere, qualiter Abrahæ promiſsioné de multiplicãdo ſemine, ſicut arenam maris, adimpleuerit. Voluit enim ſciri, quã pauci intrauerint, & quam multi egreſsi ſint inde. Enumerat enim ſexcenta milia.cap.12.ſequenti, quæ ex. 70. creuerunt. ¶*Fueruut omnes animæ egreſſæ de femore. Iacob.*70. Cum hîc audis animas de femore Iaacob egreſſas, non intelligas rationalem animam extra duce eſſe, ſed vocãtur animæ, perſonæ ipſe iuxta illud regis Sedon. Gene.14. Da mihi animas, cætera tolle tibi. Significat autem, nephes, proprie halitũ, & exinde animam: quod nihil aliud eſſe videatur quam halitus, aut flatus dei. Dicitur autem eas de femore Iaacab egreſſas, ac ſi diceret, de trũco. Nã, ierech, ſignificat haſtile, & femur, quod modum haſtilis habeat. Nã ſicut ex haſtili, aut trunco, rami egrediuntur: ſic ex femore filij. Aut dicũtur ex femore orti, quod genitalia mẽbra vnde filij exoriuntur, femori ſint propinqua. ¶*Et omnis generatio illa.* Nõ intelligas omne genus Hebræorum mortuum, ſed vocat generationem homines illius ætatis, quæ tunc temporis erãt centũ anni. Conſtat autem Eccleſiaſtes.1. vnam generationem vocari homines eiuſdem temporis ſeu ætatis. Ibi enim dicitur generatio vadit, & generatio venit: terra autem in æternum ſtat.1. homines vnius ætatis veniunt.& alij alterius per mortem decedunt: terra vero, in quam veniunt, & à qua decedunt: in æternum ſtat.i. immobilis manet: nec vadit, & venit, quemadmodum homines. Idem Gene.6. vbi de Noach dicitur. Noach vir iuſtus, pfectus fuit in generationibus ſuis.i. inter homines illius ætatis ſeu generationis. ¶*Et filij Iſrael fructificauerũt, & creuerunt, & multiplicati ſunt, & roborati, ualde ualde, ſeu uehementiſsime.* Ponuntur hic quatuor verba in Hæbreo inter q̃ diſcrimina ponere difficile eſt. Et licet noſtri, & Hebræi prius.ſ.parah creſcere uertãt, iam tamen. Gene.1.oſtẽdimus, proprie ſignificare fructificarẽ: & de hac ſignificatione nihil hæſito. Sequentis vero.ſ.ſaras, non ita nota eſt ſignificatio: ut Gene.1.&.7.oſtendimus. Videtur tamen ſignificare, ad modum reptilium creſcere. Aut primo reptare, ex conſequenti vero ad morem reptiliũ creſcere. Nam Leuiti.11.habes. Hoc uobis in mũdum: bacrets haſorets.i.in reptili quod reptat ſuper terram De.3.uero.ſ.Rabab, non eſt dubium ſignificare multiplicari, licet Heſter.1. & Iſaiæ.9. videatur eleuatum, & magnũ eſſe ſignificare. In confeſſo autem eſt quartum, ſcilicet azam, ſignificare fortificare, & roborare, maxime in multitune, vt patet Danie.8. Ve azam.i.roborabitur fortitudo eius, ſcilicet in multitudine exercitus. Significat ex conſequenti multiplicare, quod multitudo fortis eſſe ſoleat, ut habes Ieremiæ.15. Azemu lib.i.multiplicatæ ſunt mihi uiduæ eius præ arena marium. Vnde Ezem.i.os.ſic à robore dictum. Eſt ergo ſenſus horum verborum, quod filij Iſrael fructificauerunt, & ad modum reptilium creuerunt, ſeu producti ſunt, & multiplicati ſunt, & ex multitudine roborati. Dixit autẽ rabbi Salomon. Sex vno ventre genitos tũc. Scribunt autem medici, vſque ad.7. poſſe vno vẽtre gigni. Quod autẽ dicit Aben Ezrah, ſingulas mulieres binos genuiſſe, mẽdaciũ apparet: ex eo q̃d mater Moſech vnicum tantũ genuit. Non enim legimus Moſeh aliam quam Miriam ſororẽ habuiſſe, aut alterũ quã Aharon fratrem, vt patet cap.6. prioris Parilipo. Non fuieſſe autẽ Miriam gemellam cũ Moſeh, ſed maiorem natu: cap.2. ſequẽti probatur. ¶*Surrexit Rex nouus ſuper Aegyptum: qui non cognouit Ioſeph.* Solent enim præclara geſta præcedentium, latere ſequẽtes, præſertim reges. Nam Rex Aſſuerus obliuioni tradiderat præclarum facinus Mardochæi, qui eum à morte liberauerat: vt dicitur Heſter.6. Putat Ioſephus hunc Regem ex alia progenie fuiſſe, quam eſſent Ægypti præcedentes Reges. Caietanus vero rabbinos ſequutus, putat fuiſſe Aſsirium: propter id quod Iſaiæ.52. dicitur in Ægyptum deſcendit populus meus in principio, ut peregrinus eſſet ibi: & Aſſur, ꝓ nihilo oppreſsit eum. Sed meo iudicio deceptus eſt. Nam apud Iſaiam conqueritur Dñs de oppreſſoribus populi ſui duplici captiuitate: quarũ prior fuerat apud Ægyptios. Secũda vero in terra Aſsiriorũ: quæ temporibus Ezechiæ accidit: ſub quo vltimo Iſaias prophetauit: vt habetur Iſaiæ.1.&. 4.Regum.18. Tunc enim Salmanaſar Rex Aſsiriorum Samariam cepit, & decem tribus in Aſsi-

rios tranſtulit. Vnde Dominus terrã ſuam Iſrael, quaſi oĩno uacuã uidens, inquit apud Iſaiam, Et nũc quid mihi hic, ſcilicet reſiduũ eſt dicit Dñs, quoniam ablatus eſt populus meus gratis. Eſt ergo huius ſententiæ ſenſus, quod ſurrexerit rex nouus .i. non linea recta natus ſuper Ægyptum: qui nõ cognouit, id eſt, noluit cognoſcere aut obliuioni tradidit præclara geſta Ioſeph. ¶*Da: ſapienter* aut calide *agamus illi.* Id eſt, ſapiẽtes ſimus cum illo, ſeu ſapientia cum eo utamur, ut ſcilicet eum inſcium minuamus. Diximus de ſignificatiõe uerbi (habah) id eſt, da. quod hic ponitur Gene. 11. ubi multis autoritatibus probauimus ſignificare dare, & eſt phraſis linguæ. Da faciamus hoc, id eſt, da auxilium. quo loquẽdi modo nos Portugalli uſque hodie utimur dicentes, Da caa façamos iſto, etiam ſi nihil ab alio adminiſtrandũ ſit. Aliqui uertunt, Da, ſapientiores illo ſimus, ſed prior lectio mihi magis probatur.

¶*Et erit cum occurrerit bellũ.* Poſſet etiam legi. Cum proclamatum fuerit bellum: quoniã (chara) utrunque ſignificat. ¶*Poſuerunt ſuper eos principes tributorũ.* À maſas, quod eſt liqueſcere, diſſolui eſt mas, quod eſt tributũ, ſic dictum, quod ſoluatur dominis aut manus ad illud reddendum: manus enim argentũ, aut nũmiſmata habens clauditur: cum autem datur qđ manu clauſum eſt, ſoluitur manus. Aut quia metallum ex quo nũmiſmata fiunt diſſoluatur, & liquefiat. Neque intelligas illis cõſtitutos principes tributorum, ut ſcilicet tributa ſoluerẽt nũmiſmatum, ſed laterũ. Vnde ſequitur. ¶*Vt affligerent eum oneribus* Poſſet etiã uerti. Et poſuerũt ſuper eos principes diſſolutionum, id eſt, qui eos cogerent terram liquefacere ad conficiẽdos lateres: ac ſi dicat: Conſtituerunt ſuper eos principes laterũ. Sed prior ſenſus magis arridet. Et pro affligere, tu uerte: ut humiliarent eos. ¶*Et ædificauit*, ſcilicet populus, aut ponitur pro plurali ædificauerũt. ¶*Vrbes theſaurorũ*, (Piton & Rahamſſes.) Nomen hebraicũ (miſchenot) .i. theſaurorũ, quod hic ponitur, eſt à (ſachan) quod ſignificat claudere, includere, & etiã occultare. Vñ (ſochen .i. incluſor ſeu theſaurari⁹, & cuſtos. Iſaiæ. 22. Ingredere ad aſochen .i. ad cuſtodem, ſeu theſaurarium hũc. Sic .1. regum .1. de Sumnamite dicitur. Et ſit ei .ſ. Dauidi ſochenet .i. includens, ſeu cuſtodiens, cuius ſenſus eſt. Cuſtodiat quæ in domo regis ſunt includendo, & ſeruãdo. Quare illud Iob. 15. male à noſtris, & Hebræis redditur. Num ſapiẽtis eſt diſputare in uerbo nõ iiſcon, id eſt quod non proderit, cum potius uertendũ ſit, qđ nõ occultabitur .i. in uerbo non occulto, ſeu clauſo: quaſi dicat non eſt ſapientis diſputare in re, in qua nulla eſt difficultas. Sic pſal. 139. ubi noſtri uertunt. Et omnes uias meas proficere feciſti. Tu uerte. Incluſiſti, ſeu clauſiſti: ut amplius nõ ualeam incedere. Eſt ergo ſenſus huius loci, quod Iudæi ædificarunt Ægyptijs urbes ad includendum, ſiue theſaurum, ſiue arma, ſiue quiduis aliud. Poſſet etiam ſalua propria ſignificatione eſſe ſenſus. Et ædificarunt urbes incluſionum .i. muris incluſas, ſeu muratas. *Quẽadmodum humiliauerũt eum* Sic melius uertas, ꝙ quemadmodum affligebãt eum. *Sic multiplicabatur, & diuidebatur ſeu extendebatur* Ponitur hic uerbum parats, quod eſt augere, licet non plene conſtet propria ſignificatio, ex locis tamen quibus ponitur, uidetur ſignificare diuidere, & multiplicare, quod, id quod diuiditur multiplicetur. Diximus de uerbi ſignificatione. Gen. 38. *Et anguſtijs affecti ſunt, ſcilicet Aegyptij a facie filiorum Iſrael.* Ignota eſt propria ſignificatio uerbi chuts, cui hebræi duas tribuunt, ſcilicet anguſtiis affici, ſeu affligi, & euigilare, ſeu expergiſci, ſed confundunt hic duas radices .ſ. iachats, quod eſt euigilare, ſeu expergiſci, & chus, quod eſt (meo iudicio) finiri ſeu uſque ad finẽ uenire. Arbitror autẽ chus ſignificare finire: quia chiſonah, quod eſt ex hac radice, extremitatẽ, ſeu finem ſignificat, ut patet infra. 26. Et ſic facies in ora cortinæ hachiſonah .i. extremæ ſeu ultimæ. Eſt etiam coniectura, quod ſignificet pũgere: quia chots .i. ſpina eſt ex hac radice, nihil tamen certi huius rei diffinire audeo. Videtur tamen mihi uerbum ſignificare ex puncturis, aut triſtitiis, quaſi ad finẽ uſque peruenire, ſiue quis ab ſpinis, ſiue æſtu, ſiue moleſtiis aliis pungatur: quod exemplis oſtendam. Iſaiæ. 7. habes, Derelinquetur terra, quæ te pungit à facie duorũ regum. Vbi noſtri uertunt. Quam tu deteſtaris, uel ob quam anguſtiis afficeris. Capite uero. 18. ſignificat æſtiuare: quod illo in tempore homines ab æſtu pungantur, & quaſi deficiãt. Vbi dicitur. Ve chats .i. æſtiuabit ibi uolucris & omne animal terræ ſuper eum hyemabit. Poteſt ergo locus iſte ſic reddi. Et ſpinis puncti ſunt .ſ. Ægyptii, à facie filiorum Iſrael, id eſt, tanto eos odio proſequebãtur, ut cum eos uiderent quaſi aculeis pungebantur, aut æſtuarunt à facie filiorum Iſrael. Colligo ergo, uerbum hoc duo ſignificare, ſcilicet æſtiuare, uel æſtuari: quaſi uſque ad uitæ diſcrimen: & ſpinis pungi noſtro ſermone uernaculo, agaſtar muito. Rem tamen non plenè diffinio: quoniã coniecturis moueor. Poſſet etiam ſententia referri ad filios Iſrael, ut ſit ſenſus. Et æſtuarunt, aut puncti ſunt, à facie, ſcilicet Ægyptiorum filij Iſrael: ſed quia à facie ponitur in regimine, prima lectio

lectio germana eſt. *Et ſeruire faciebant Aegyptij filios Iſrael cũ duritia.* Dictio perech, quam hic (Chaldæum ſecuti) duritiã uertimus, non eſt plene nota: & in ſcriptura ſignificat duritiam, ut hic: & parochet quod eſt ex eadem radice, infra. 26. eſt uelũ. Idẽ. 32. ſed meo iudicio ſignificatio ꝓpria ignota eſt, ut diximus, & iuſta utrãque ſignificationẽ, poſſemus uertere: quod faciebãt eos Ægyptii ſeruire cum ſupercilio: ut uelo reſpondeat ſupercilium. Videtur enim ſupercilium uelum quoddam ori pẽdens. *Et amaritudine affecerunt uitam eorum,* id eſt fecerunt quod uita, quæ omnibns dulcis eſſe ſolet: eſſet illis amara. *In ſeruitute, aut cum ſeruitute dura, in luto, & lateribus.* Dictio chomer, quam lutum interpretati ſumus, non ſignificat quodcunque lutum, ſed rubrum: ex quo cõmuniter lateres fiũt. Nã radix chomer. ſ. chamar rubeſcere ſignificat. Diſputauimus Gene. 11. de ſignificatione uocabuli. Et explicat textus more ſuo, qualiter Ægyptii filios Iſrael amaritudine affecerunt, ſcilicet ſeruitute dura: & in quo fuerit huiuſmodi duritia: etiam declarat, quæ erat luti, id eſt, diſponere lutũ: & facere lateres: *In omni ſeruitute rurali.* Non inquit, miniſtrabant eis in operibus mundis, aut parui laboris, ſed in uilib⁹ miniſteriis, qualia ſunt lateritia, & ruralia. Neque hoc contenti erant, ſed omnis ſeruitus, qua eis utebantur erat cum ſupercilio, ac ſi dicat. Nunquã eorum miniſterio contenti erãt. *Et dixit Rex Aegypti: obſtetricibus hebræarũ.* Aliqui uertunt ad obſtetrices hebræas, ſed non eſt uerisſimile quod fideret in re hac obſtetricibus hebræis. Tum quia infra dicũt obſtetrices regi, hebręas parere, antequã ueniat ad eas obſtetrix. *Et uideritis ſuper ſellas.* Varii ſunt hebręi, in ſignificatiõe obnaïm, id eſt, ſellas. Radix (ſi tamen ea eſt,) ſcilicet eben, lapidẽ indubie ſignificat. Sed obnaiim quidam putant ſignificare rotas, ſuper quas figuli faciunt opus ſuum: & quia formam habent duarum molarũ in aliquibus locis, ideo nomen uenit more dualiũ: quod firmare uidetur illud Ieremiæ. 18. Ecce faciebat opus ſuper haobnaiim, id eſt rotas. Alii uero ſellam, ſuper quam ſedet figulus, interpretantur. Mihi uero (ſaluo doctioris iudicio) uidetur euen non eſſe per ſe radicem, ſed radicem nominis eſſe banah, quod eſt ædificare: unde eben, id eſt, lapis, quod ex lapidibus ædificium fiat, Obnaïm uero ſignificare ædificia, ſeu illud in quo figulus ædificat uaſa ſua: quæ ad modum ædificiũ ſurgunt: & illud Ieremiæ citatum uertendum eſt. Et ecce faciebat opus ſuper ædificium ſuum, aut ſuper ædificia, propter binas rotas: hîc uero puto ſignificare duos cardines uentris: qui ſunt ad modum oſtii in ædifitio: & uocantur obnaïm, à ben qđ eſt filius, qđ per illa oſtia, ſeu cardines filii egrediantur. Et ſi obũtias, quomõ poſſent obſtetrices intra cardines uidere an eſſet maſcul⁹, an fœmina. Hoc facile cognoſci poteſt: quoniam facies in maſculo eſt inferne, in fœmina uero: ſuperne. Et rabbi Ioſeph eſt huius ſententiæ, quod ſcilicet aleph in obnaïm: non ſit litera radicalis, ſed ſeruilis: & quod nominis radix ſit banah, id eſt, ædificare ut diximus: neque mirum, quod fœminea genitalia per quæ filii egrediuntur, dicantur ędificia, poſtquàm filius ſic uocatur. Eſt ergo ſic locus reddendus. Cum obſtetricabitis hebræas, & uideritis ſuper cardines, ſcilicet uentris, ſi filius ipſe, interficite: ſi fœmina, ſeu filia uiuet. *Quoniã uiuaces ipſæ* Sic in hebræo eſt, & non ut ſanctes uertit, quoniam obſtetrices ipſæ niſi uocẽtur obſtetrices uiuificatrices, quod pueros, & puellas uiuere facerent. Vocãtur autem hebrææ uiuaces, quoniam agiles ſunt ad pariendum: quemadmodũ aliquæ ex noſtris, quas mirum eſt uidere quã facilè pariãt. *Et fortificatus eſt ualde.* ſcilicet in numero, & multitudine. *Et fuit, quia timuerũt obſtetrices dominũ*: cuius, ſcilicet timore nõ occiderunt mares, iuxta regis imperiũ. *Fecit eis domos.* Difficilis intellectu eſt locus iſte, & uarie, tam à noſtris, quam ab hebræis explicatur. Quidam ad populum iſraeliticum hoc referũt: quaſi ipſi filii Iſrael, ſuis obſtetricib⁹ domos munitas extruxerint: in quibus ab incurſibus Ægyptiorum tutæ eſſe poſſent. Sed non uideo qualiter, à potentisſimo rege, ſeſe tueri poſſent duæ mulierculæ: quantumcunque fortes haberent domos: ideo omisſis aliorũ opinionibus, aduertendum, hebraiſmum uocare dare poſteritatem, domum ædificare: ut in hebraiſmis, & Gene. 30. diximus: ita quod idem dictu eſt fecit, aut ædicauit illis domos, & dedit poſteritatem, ſeu progeniem, ſeu filiorum multitudinem: eo quod hebraiſmus à banah, quod eſt ædificare, deducit ben, quod eſt filius: quaſi ædificium patris. Ex quo ſequitur quod dare filios, eſt ædificare. Lege caput. 16. Gen. & inuenies Sarah, Abrahę dixiſſe. Ingredere ad ancillam meam, ſi forte ædificer ex ea. Simile offẽdes dixiſſe Rachel Iaacob Gene. 30. Secundo etiam Samue. 7. dicit Nathan propheta Dauidi. Annunciat tibi dñs, quod domum ædificabit tibi. Et eodem capite dicit Dauid. Tu domine reuelaſti aurem ſerui tui, dicendo domum ædificabo tibi. Et quod de progenie loquatur, textus ipſe ſubindicat. Poſtquã enim dixerat Nathã Dauidi, deum illi do-

mum conſtructurum, ſtatim addidit. Cum cõpleti fuerint dies tui &, dormieris cum patribus tuis, ſtatuam ſemen tuum poſt te. Vnum tamen eſt quod hanc expoſitionem excludere uidetur, quoniam pronomen lahem, id eſt, illis, eſt maſculini generis in hebræo, & nõ uidetur poſſe ad obſtetrices referri: quamobrem quidã ad hebræos ipſos nõ indocte referunt, ut ſit ſenſus. Quia timuerunt obſtetrices Dñm, nõ occidendo mares, ædificauit dominus hebræis domos, id eſt, numeroſam ſobolem dedit: quo domus ædificatur, ut diximus. Vnde pręceſsit, quod populus creuerit. Sed ad hoc poteſt dici: quod apud hebræos ſępiſſime uſuuenit, ut pronomina maſculina pro fœmininis ponantur & contra: Nam Ruth primo dicitur de duabus ſororibus. Vehemah, id eſt, & illæ, ſcilicet ſorores uenerunt: ubi pronomen uehemah eſt maſculini generis, & ponitur loco fœminini. 2. uero Regum. 5. fœmininum pro maſculino ponitur: ubi dicitur. Vehénah. i. & illi uenerunt, ubi pronomen Vehénah eſt fœmininũ, & maſculos refert: Quod Alphonſus zamorẽſis in ſua grammatica, cap. 6. de pronominibus, annotauit. Aliqui exponunt. Fecit eis domos, id eſt, rẽ familiarem dedit, & auxit, iuxta illud Gene. 30. ubi Iaacob dicit. Et nunc quãdo faciam ego domum meam, id eſt, quãdo rebus meis proſpiciã? Conſulto omittimus hîc hebræorum mendacia dicentium, alteram harum fuiſſe Iocabet, & alteram Miriam deumq; alteri domũ regiam, alteri uero ſacerdotalem edificaſſe: quoniam arbitramur has non fuiſſe hebræas, ſed ægyptias.

Omnem filium natũ, id eſt, poſt natiuitatem ſuam, ſeu mox natũ, *in riuum proiicietis, aut in flumen: & omnem filiam uiuificate.*

Diſputat hic noſter Caietanus, an hoc præceptũ fuerit commune ad omnes infantes, tam hebręorum, quam Ægyptiorum, uel potius ad ſolos hebræos pertinuerit: Dicit autem ſecundum formam fuiſſe commune, nec fuiſſe ita crudele, ut uulgata æditio ſonat: quod uidelicet hebræorum infantes eſſent in flumen proiiciendi: quoniam hebraicus textus non dicit in flumen, ſed in riuum proiicite: ubi non ſubmergebantur. Et licet præceptum commune fuerit, credit tamẽ miniſtros à rege inſtructos, in ſolos hebræos ſæuiſſe. Sed ſalua tanti patris reuerentia, oppoſitum utriuſque uidetur eſſe uerum, ſcilicet quod præceptum ad ſolos infantes hebræorum pertineret, & de ſubmergendis eis datum ſit. Suauis enim literæ curſus præ ſe fert, quod poſtquam rex uidit induſtriam ſuam de obſtetricibus non profuiſſe, ut calidè maſculos in egreſſu uuluæ occiderent, conuerterit ſe ad apertam ſæuiciam, ut ſcilicet quiſque de populo ſuo occideret, infantes maſculos ſubmergendo, ſeu proiiciendo eos in flumen. Nam textus habet. Omnem filium natum in riuum proiicite, & omnẽ filiam uiuificate. Si enim filia erat uiuificanda, ergo maſculus occidendus: tum quia hoc intendebat rex, ſcilicet minuere populum maſculũ: quod non niſi per mortem fieri poterat: ne inimicis adderetur populus. In cõiectura nominis ieotah etiam deceptus eſt, quoniam non ſolum riuum, ſed flumen ſignificat: ut patet infra. cap. 7. ubi dicitur, omnes aquas quæ erant baior, id eſt, in flumine in ſanguinem fuiſſe uerſas. Si enim ſoli riui uerſi eſſent in ſanguinem, non fuiſſent afflicti Ægyptii, cum flumina ad bibendum haberent. Itẽ Hamos. 8. chiior, id eſt, ſicut fluuius Ægypti. Et Ezechię. 29. Mihi ieori, id eſt, meus eſt fluuius. 3. quia Pharaonis filia cum arculam uidit in flumine, agnouit puerum eſſe de infantibus hebræorum: quod non eſſet, ſi præceptum eſſet omnibus commune. Neque erat licitum ponere in arca puerum, à ſubmerſione tutum, ſed hoc fecit mater Moſeh furtim, ut filium poſſet caſu uiuificare: Non enim edictum erat de exponendis in riuo pueris, ſed de proiiciendis, ut in textu dicitur. Et ſi Ægyptiorum intentio erat populum hebræorum minuere, ad quid quæſo uolebant eos exponi, ut ad militiam nutrirentur, ut Caietanus dicit. Quod uero ultimo affert inexcuſabiles Iudeos ſi obedirẽt huic præcepto, & innocentes puellos occiderent. Non conſtat hoc præceptum Iudæis datum: quoniam textus dicit, regem populo ſuo præcepiſſe: & per populum ſuum uidetur gentiles Ægyptios intelligere: quoniam non crederet Iudæos ita crudeles futuros in filios ſuos, ut hoc exequerentur. Quẽadmodũ enim prius per obſtetrices Ægyptias, non per hebræas uoluit pueros occidere: ita nũc per ſuos, non per hebræos. Et ſic indubie tenendum eſt pręceptum de ſolis hebræis ſubmergendis, non in communi datum: quoniam Ægyptii nullo pacto illi obtemperarent, ſi eis præciperet filios exponere periculo ſubmerſionis. Sed mirum ualde eſt inter hebræas non fuiſſe obſtetrices de populo Dei. Sed huic admirationi dicitur hebræas, cum ſeruituti eſſent addictæ, non didiciſſe huiuſmodi munus: & forte à rege cautum erat, ut ſolę illę Ægyptiæ, hanc rem curarent: ut quod uolebat expleret, occidere, ſcilicet omnes maſculos, arte ſua.

CAPITIS PRIORIS Exodi, ad mores annotata.

HAec ſunt nomina filiorum Iſrael. Quam memor promiſsionũ ſuarũ dominus ſit, aduertere hic licebit. Quia enim promiſerat Abrahæ, ſemen ſuũ ad inſtar ſtellarum,

rum,& pulueris multiplicaturũ,uoluit eos nũc enumerari,ut poſtea conſtaret quam breui annorum ſpacio,in tot centenaria,aut millia ereuerint,ut iam diximus.Quod etiam Iaacob, dum in Ægyptum deſcendebat pollicitus eſt dicens. Ne timeas in Ægyptum deſcendere:quia in gentem magnam ponam te ibi. Cuius promiſsi non immemor.Deutero.10. Iudæis dicit. Quoniam in.70.animabus deſcenderunt patres tui in Ægyptum,& nunc poſuit te dominus ſicut ſtellas cœli in multitudine.Qua in re admonemur implere uota noſtra,& quæ Deo promittimus:quẽadmodum Deus facit nobis.Similitur opera bona multiplicare:quemadmodum Deus multiplicat nos.*Mortuus eſt Ioſeph, & filij Iſrael creuerũt.* Non conſueuit Deus opem ſuam ſuis auferre,& ſi unum adiutorium deeſt, aliud affert.Cnm enim Ioſeph,qui ſuis auxilio, & robori erat,ab hac luce ſublatus eſſet, ita multiplicauit & roborauit eos Deus,ut nemo eos poſſet omnino delere. *Surrexit rex nouus in Ægypto,qui ignorabat Ioſeph.*Parum erat geſta præclara ignorare,niſi & perſonã notiſsimã ignoraſſet.Hoc eſt munus quod ex laboribus & ſudoribus ſuis acquirunt, qui communitatibus inſeruiunt:ut facilè tam ipſi,quam præclara eorum geſta perpetuę obliuioni tradantur. Quam obrem debent principes obniti, ut quæ eorum tempore bene geſta ſunt,remunerare, ne poſtea contingat ea ignorari.Et ſi Aſſuerus,quę in eum geſſerat Mardochæus,tam facile obliuioni tradidit,qualiter quę pro communi bono geſta ſunt, in memoria erunt?*Ecce populus Iſrael multus & fortior nobis eſt.* Hæc eſt inuidorum pœna,ut alias annotauimus,alios plures, & fortiores ſe ſemper exiſtimare,ut non niſi paruulos & puſilli animi inuidia occidat.Vbi ſimul aduerte,qualiter reges indies, in tyrannos conuertantur.Raro enim quę principes Chriſtiani iure,aut iniuria occuparũt,reſtituunt:ut uidemus in urbibus, regnis,dominiis,quę ſemel rapuerũt,quę poſtea ſibi uſurpant & inuitis dñis retinent. Et quod magis dolendũ eſt,non deeſſe in iuriſprudẽtes,ac theologos,qui regum tyrannidẽ,humanis,ac diuinis legibus defendant.*Affer ſapientes ſimus in eum.*Vocant, aſtuti malitiam ſuã maximam ſapientiam, ut eos nunc mundus ſapientiores arbitretur,qui aſtutiores, & malitioſiores fuerint. Iſta ſunt aſtutorum conſilia impia,cum dominus doceat,non eſſe mala propter bona facienda,& dũ publicum bonum augere uolunt, ipſum minuunt.Et aduerte hîc qualiter iſte tyrannus, ut malis cogitatis medeatur, mala præſentia perpetrat.Vbi ſimiliter diſce, nõ eſſe malo,malo alio,præſertim maiori, occurrendum:quemadmodum diximus de Dauide: qui homicidio,adulterium uoluit operire, illiq; occurrere:quemadmodum etiã diximus de Adã. *Sit,cũ uenerit bellũ.* Cõſidera quæſo quib⁹ armis,quibus mœniis,quib⁹ militib⁹, futuro bello occurrere uoluerit iſte,nẽpe occiſione innocẽtũ: & qui arma pollire debuit,ciuitates mœniis cingere,milites, & globos parare, in unum facinus, de necãdis pueris cõiurat. *Aſſendat de terra.* Hoc malum peccatores ſequitur, ut non ſolum peccata perpetrent,ſed laborẽt quo ad poſſunt, ne ab eis deſiſtant. Et hinc diſcant homines,qđ malum ſit,alienũ præſertim ſibi utile, detinere: quoniam poſtmodum, cũ maxima difficultate reſtituunt:immo ne reſtituant neruos tendunt. *Poſuerunt ſuper eos principes tributorũ, ſed quatenus eos affligebant, eatenus multiplicabantur.* Tales ſunt tribulationes,& paſſiones ſanctorum,ut per eas in immenſum creſcant. Tribus modis conat⁹ eſt Parhoh,Iudæos affligere. Primo famulatu duro,in operibus uilibus luti,ſcilicet & lateris: ſecundo marium ſuffocatione,per obſtetrices: tertio aperta iactatione in flumen.In quibus diſce, quod quemadmodũ ſancti,ſemper in bono proficiunt, ita impii continuo deteriores fiunt.2.ad Thimo.3.habet Paulus:malos,& ſeductores in peius proficere,errantes,& in errorem mittentes.Et malitiam eorum qui dominũ oderunt,ſemper ꝓficere,habet Pſal. Poſtquam enim iſti uiderunt ſibi non prodeſſe, ex inſidiis agere: in aperta mala prolapſi ſunt. *Dixit rex Aegypti obſtetricibus hebræarum.*Volunt (ut ſæpius admonui) impii, mala alienis manibus facere,ſed quid iis profit, oſtendit factum Dauid:qui cum Vriam gladio filiorum Hamon occidiſſet,ſe innocentem arbitrabatur, ſed non fuit.*Timuerũt obſtetrices deũ.* Quid his fœminis fortius mundus tunc temporis habuit:quæ animoſitatem regis non timentes, maſculos contra eius imperiũ ſeruauerunt? A quibus diſcant aulici omnes, timendum magis eſſe Deum,quam regem: qui ut uolũtatibus regum obtemperent,Dei mandata non curant, & principes pro diis colunt. *Non ſicut mulieres Aegyptiæ,hebrææ ſunt.* Debent fœminæ robuſtæ eſſe,& ſeſe roborare ad ardua peragenda.Similiter docent nos,beneficia quæ aliis facimus tegere:& aliis tribuere, potius quã nobis,quemadmodum de Chriſto legimus,qui beneficia ſalutis quæ ipſe preſtabat,in fidem collocabat ſanatorum.Et diſce,non uocare aliquẽ in adiutorium,ad rem quam per teipſum poſsis facere.

cere. *Benefecit Deus obſtetricibus* Bis ſolui tur, qui ſanctis adminiſtrat, ſemel à deo, & iterū à ſanctis. Vbi etiam diſce, qualiter Deus ſit creditor eorum bonorum, quæ ſanctis fiunt, & ſimul aduerte, non ſolum bona in te colata, ſed etiam ſanctis exhibita, perſoluere, quēadmodū Deus. Similiter cogita, deū ſoluere ea opera, ad q̄ alias tenemur. Tenebantur enim naturę lege, obſtetrices mares nō perdere, ſed etiā hoc ſoluit eis deus. *Præcepit populo.* Mirū ualde eſt, qđ fœminæ in malo regi obtēperare noluerint, uiri uero facile, ut iſti ſubmergerent, quos illæ ſeruauerant.

CAPITIS. II. AD LITERAM annotationes.

A*Biit uir de domo Leui,* id eſt, de familia Leui. Sed, quis iſte uir fuerit, textus nō explicat hic, ſed infra. 6. capite dicit Hanrram accepiſſe, Iochebet amitam ſuam in uxorē, & illam illi peperiſſe Moſeh, & Aharō. Ex quib⁹ colligitur, hūc uirum de domo Leui, fuiſſe Hanrram: matrem uero Moſeh, uxorem eius Iochebet. *Vidit illum quoniā pulcher ipſe.* Dictio tob, bonum proprie ſignificat, ſed uocat hebraiſmus, pulchrum, bonum, nundū enim tantę erat ætatis, ut bonos mores, quis in eo cernere poſſet. *Abſcondit eum tribus menſibus, aut lunationibus:* quoniam hebræi, per Lunationes mēſes ſuos supputāt. Nam Iareach hebræis eſt luna. *Accepit illi arcam iunci,* id eſt, iunceam. Tam nobis, quam hebręis ignota eſt, ꝓpria ſignificatio uerbi, gama, à quo gome, id eſt, iūcus. Dicūt autē ſignificare bibere, quod ſi uerum eſt, iuncus dicetur gome, à bibendo, quod cum circa aquam creſcat, aquam bibere uidetur. Fundant autem hanc ſignificationem, in eo quod Gen. 24. dicit ſeruus Abrahæ Rebecæ. Hagmieni, id eſt, ꝓpina, ſeu bibere fac me, parum aquę, de hydria tua. Sed ſunt quidam alii ſcripturæ loci, quibus hæc ſignificatio non bene quadrare uidetur, ut Iob. 39. ubi dicitur. In impetu, & ira Iegame, id eſt, bibet terrā: Item Habachuc. 1. Megame, id eſt, bibens facies eorum, uentus orientalis. Poſſet etiam dici uerbum gama, ſignificare currere, trāſire uelociter. Nā loco Iob citato magis cōuenire uidetur, ſi uertas currere. Cū enim ibi loquatur de animoſitate, & uelocitate equi, cū eſt in prælio, dicit: in impetu, & ira curret, uel tranſibit uelociter terram. Vnde ſanctes, qui in lexico uertit, bibet terrā, in loco Iob citato uertit. Effodiet terram. Et ſi placet illa ſignificatio. ſ. currere, aut uelociter tranſire, illud Gene. citatū, uertendū erit. Currere fac quæſo nunc mihi parum aquæ, de hydria tua. Et gome. i. iuncus ſic dicetur, quod facile tranſeat, & penetret ſua cuſpide, aut quod ex eo fiant huiuſmodi naues uelociſsimi curſ⁹. Qđ autē ex huiuſcemodi iuncis fiant cimbę, ad nauigandū, cōſtāt Iſaiæ. 18. ubi habetur. Qui mittit per mare legatos, & in uaſis gome. i. iunci, ſeu iūceis, ſuper faciem aquarū. Accepit ergo mater Moſeh arculā iūceā: in qua infantē incluſit. *Bitumiauit eam, bitumie, & pice.* Dixi de ſignificatione uerbi chamor, qđ hic bitumiare uertimus, capite præcedēti, & Gene. 11. quod. ſ. chamaar ſignificet linire luto rubro, qđ creta uocatur. Nos dicimus barrar cō barro. Nō intelligas ergo, qđ bituminauerit eā alio bitumine, quā rubro luto, aut creta, & ſuper hoc lutū leuit pice. *Poſuit in iunceto, ſuper labiū, ſeu ripam fluminis.* Varia hebręis ſignificat uerbū ſuph, à quo ſuph nomē, qđ iuncetū uertimus. Dicūt enim uerbū ſignificare finire, & deficere. Nomē uero ſoph, finē. Suph autē iuncū, uel iuncetū, algam & mare rubrū, ſeu algoſum, ſuphah turbinē. Qđ autē uerbū ſignificet finire, & deficere, ex multis ſcripturæ locis cōſtat. Nā Pſal. 73. habes Saphu. i. defecerūt, conſumpti ſunt. Item Hamos. 3. Ve ſaphu. i. deficient domus multæ. Sic Heſter. 9. & Iſaiæ. 66. Item Ieremiæ. 8. Quod aūt ſoph, ſignificet finē, cōſtat Eccle. 3. A principio, ue ad. i. & uſq; ſoph. i. finē. Et cap. 7. In quo eſt ſoph. i. finis, ſeu terminus omnis uiuētis. Quod uero iuncū ſignificet, notū eſt ex Iſaię ca. 19. ubi dicitur. Calamus ua ſuph i & iuncus excidentur. Et meo iudicio ſignificat iuncū, aut iuncetū à terminando, ſeu finiendo, qđ. ſ. ſit termin⁹ inter aquā, & terrā. Solet enim naſci, in extremitatibus terræ, iuxta aquas. Turbinē uero, qđ cito deficiat, aut quia eſt terminus, inter pluuiam, & ſerenitatē: aut quia hoīes finire & occidere ſolet. Dupliciter autē poſſumus hūc locū uertere, iuxta duplicē nominis ſuph, ſignificationē. Si enim iuncetū ſignificet, ſenſus eſt. Et poſuit. ſ. arcam in iūceto, ſuper labiū, aut iuxta labiū fluminis. i. in iunceto, qđ erat iuxa ripā ipſius fluminis. Si autem extremitatē, & finē ſignificet, ſenſus eſt. Et poſuit. ſ. arcā in extremitate, ſuper, aut iuxta labiū, ſeu ripam fluminis. Et uult, meo iudicio dicere, eam poſuiſſe arcam in iunceto, in quo erat aqua, ſed nō profunda, cū iunci ibi eſſent. Et erat arca prope ripam fluminis. i. prope terrā. Vocat autē hebraiſmus extremitatē terræ, iuxta aquas labiū: quod modū labii habeat. Nā quæ ibi ponūtur, facile aqua abſorbet, ſicut os ea q̄ ſunt in labiis. Illud autē Ionæ. 2. ſic uertēdū puto. Abyſſus operiet me: ſuph. i. iuncus, ſeu alga, alligata eſt capiti meo. Vnde mare, qđ noſtri rubrū uocāt, appellat hebraiſmus mare Suph cap. 10. ſequenti, aut quia finitum eſt ripis, nec extenditur more occeani, Aut quia algoſum, & iuncoſum eſt. *Et puellæ eius ambulabant iuxta locum fluminis.* Hebraicè eſt iuxta, aut ſuper manum

fluminis

fluminis. Admonui in explicatione hebraiſmorū, hebraiſmū uocare, manus diuerticula, q̄ aut à magno occeano egrediūtur, q̄ nos uocamus brachia maris, & ualles q̄ à magno campo ortū habet. Vn̄ hic ꝑ manū fluminis, meo iudicio, intelligit riuū aliquē fluminis, iuxta quem puellę incedebant. Gradiebantur enim per ripam fluminis, iuxta riuum à flumine magno egredietē. Quod autē ſequitur. *Et uidit arcam in medio iunceti*, explicatum eſt præcedenti annotatione. *Et aperuit, & uidit eum, & puer ſ. erat maſculus, & ecce puer flebat.* Sēſus eſt, quod poſtq̄ aperuit, cognouit eſſe puerum. ſ. maſculū, Et ecce puer flebat. Quę literę ſenſum multi ex noſtris non aduerterunt. *Et miſerta eſt ſuper eum.* Verbum chamal, primum ſignificat parcere, & ex conſequenti miſereri, quod ſit cauſa ueniæ. Poſſet etiā uerti, & pepercit ei. Noluit, ut ſubmergeretur, quemadmodum alii ſubmergebantur. *Nominauit nomen eius Moſeh, & dixit. Quoniam ex aquis traxi, uel eduxi illum.* Non eſt omnino certum Maſah ſignificare extrahere, ex hoc tñ loco, & ex. 2. Samuelis. 22. ubi dicitur. Iamſſeni. i. eduxit me, de aquis multis, & ex Pſal. 18. uidetur hoc ſignificare. Sonat ergo Moſeh eductum, uel extractum: & ratio nominis in litera ſubditur. Aben Ezrah dicit eū lingua Ægyptia uocatum monios, quod hebraicè ſonat Moſeh. *Egreſſus eſt ad fratres ſuos*, ſcilicet, ex aula regia, & putarē fratres, opus ſuum in agro facere: ad quos extra mœnia egreſſus eſt. *Vidit onera eorum*, id eſt, quæ onera ſubibant, aut ſubire cogebantur, quā grauia erant. *Et reſpexit huc, atque illuc. Aut uertit ſe huc, atque illuc*, quia uerbum panah, proprie ſignificat uertere ſe, & ex conſequenti reſpicere: quod reſpiciens uertat ſe, ad locum quod reſpicit. *Ecce duo uiri hebræi rixabantur.* Verbum naſah, ſignificat proprie eleuare ſe, aut uolare: ut patet Hieremiæ. 48. Date alam Moab, quia Naſo teſe, id eſt, eleuando eleuabit ſe, aut uolando uolabit. Inde noſah. i. pluma, ſic dicta, quod auē eleuet, aut à uento facile leuetur. Quod autē hebræi addunt in hiphil, & niphal, ſignificare rixari, & litigare, omni penitus ratione caret: cum ibi proprium ſignificatum conueniat: ut patet. 2. Regum. 19. ubi ipſi uertunt. Et erit ad deſolandum in aceruos niſim. i. deſolatos ubi meli⁹ quadrat in aceruos eleuatos, ſeu eleuationum. Vnde hic uertendū melius puto. Ecce duo uiri hebræi: eleuabātur. ſ. alter in alterū. Nō enim (ut ſæpius admonui) libenter fero huiuſmodi æquiuocationes, cum propria ſignificatio poteſt tollerari. *Dixit impio.* Ignota eſt (meo iudicio) propria ſignificatio uerbi raſſa: cui hebræi oēs iſtas ſignificationes tribuunt. ſ. impium eſſe, impie agere, cōdemnare, pauere, inquietum eſſe, quod mihi ſignum præſentiſsimū eſt (ut ſæpius teſtatus ſum) eos propriam ignorare. Videtur autē magis propriè ſignificare, impie agere, quam quiduis aliud. Vnde raſſa nomen, impium ſignificare puto: res tñ nondum mihi plenè certa eſt. Vocat autem hic impiū: qui culpabilior erat inter duos rixātes *Nunquid occidere me tu dicis?* Sic in hebręo eſt, ſed ſumitur dicere pro decernere: ac ſi dicat. Nunquid occidere me tu decreuiſti. *Certê nota, ſeu ſcita eſt res.* Arbitrabatur enim eſſe abſconditam. Et aduerte hebræos ponere achen, ꝑ ſe radicem, ſed puto eſſe potius, à radice chun, qđ eſt firmare, & certificare: unde achen, id eſt certe. *Sacerdoti Midian erant. 7. filiæ.* Admonui Gene. 14. dictionem cohen, ſignificare nō ſolum ſacerdotem, ſed principem: quod ex ſcriptura firmaui: ibi, ſi placet uide. *Et hauſerūt.* Verbum dalah, uidetur proprie ſignificare leuare, eleuare: ut patet Prouer. 26. Daleiu. i. eleuatæ ſunt tibiæ claudi. Ex cōſequēti uero haurire, maxime cum ſitula: quod nihil aliud ſit, quam eleuare. *Et impleuerunt canales.* Significat Rahit, proprie trabem: & quia canales, ex trabibus fieri ſolent, uocantur canales. Rehatim. i. trabes. Cāticorum. primo habes. Rahitenu. i. trabes noſtræ, ſeu laquearea noſtra abiegna. *Voluit Moſeh habitare uiro.* i. cū uiro, Varias ſignificationes aſsignāt hebræi uerbo Iaal, quod uoluit uertimus, ſcilicet uelle, acquieſcere, incipere, & iurare: cum re uera ſolum ſignificet uelle. *Vocauit nomē eius Gerſom. Dixit peregrinus fui in terra aliena.* Non putes totum nomen Gerſom, interpretari peregrinus, ſed ſolum ger: totum autem nomen ſonat peregrinus ibi. *Audiuit Deus clamorem eorum.* Significat zaach clamare: ſed addunt ſine ulla ratione hebræi aliam in hiphil, & niphal. ſ. congregare, quoniam ubicunq; ipſi uertunt congregare, optime quadrat proclamare: ut patet Iudicū. 18. Quid tibi, quia nizochta, id eſt, congregatus es. Vbi tam bene uertas, quia clamas, ponendo paſsiuum pro actiuo, ut ſæpius hebræis accidit. *Et uidit Deus filios Iſrael. Et cognouit Deus*, ſcilicet mala quæ eis fiebāt: aut uidit eos, & cognouit eſſe filios ſanctorum patrum: cum quibus fœdus pepigerat.

CAPITIS. II. AD NOSTRAM eruditionem annotata.

ABiit uir, de domo Leui, & accepit filiam Leui. Conſtat ex hoc loco, conſuetudinis fuiſſe, ante legem, accipere in uxorẽ, mulierem ſtirpis ſuæ: quod & Abrahã ſeruauit. Gene. 24. & Iſaach Gene. 28. Neq; uituperandã puto, hanc conſuetudinem, citra tamen eccleſiæ prohibitionem. Nam mores hominum, & mulierum eiuſdem familię, magis noti ſunt, & pax magis conſeruatur, & iuuatur familia. *Vidit eũ, quod pulcher eſſet, & abſcõdit tribus mẽſibus.* Vbiq; pulchritudo in præcio eſt, & cũctis amabilis: neq; immerito: Non enim mirum eſt, ut nobis amabiliores illi ſint, quos Deus ſelegit, & fecit cęteris, aut doctiores, aut pulchriores, aut meliores. *Accepit ſibi arcam, ex iuncis.* Mirabilis artifex omnium rerum amor: qui matrẽ arcam facere, qua puerum poneret, docuit: quã pice, & creta bituminauit. Neq; culpanda eſt, mulier hæc, quaſi occidere uoluerit infantem, ſed timuit ſatellitem ſubmerſorem, & poſuit puerum propè ripam in iunceto, inſpectante ſorore: ut facile illi poſſet aliquis ſuccurrere. Videtur enim, tempus opportunum ſelegiſſe ad hoc opus: quãdo filia Pharo, erat deſcẽſura ad flumen. Vbi tu ſimiliter diſce, qualiter dñs ad opera ſua, cuncta opportunè diſponere ſolet. *Deſcendit, ut ſe lauaret.* Amabilis ſemper fuit, puellis mundicia. Memento etiam uerecundiæ fœmineæ. Cũ enim filia Paroh, uoluit lauare ſe, puellæ eius abiere, & gradiebantur iuxta ripam fluminis. Aduerte etiã honeſtatem. Nam filiæ regum, inter puellas, & in ſocietate, enutriri debent, neq; unq̃ ſine ea domum exire. *Miſerta eius ait, de pueris hebræorum eſt iſte.* Innata eſt fœminis miſericordia, etiam ſi aduerſus patris edictum facere uideretur, maſculum hebræum ſeruans, maluit tamen patrẽ, quam miſericordiam offendere. Docet etiam filios, non debere odio proſequi, quos parentes, ſine ulla cauſa odio proſequuntur. *Vadam, & uocabo tibi mulierem lactantẽ.* Qui domino, rem quam faciunt, cõmendant, ab eo conſequuntur, ut quẽadmodum uolunt, eueniat, ſicut de ſeruo Abrahæ legimus. Putarem ego, matrem, & filiã, ante hoc de re pueri tractaſſe, & ad optatum illis eueniſſe. Vbi ſimul diſcimus, dubios aut oblitos bonorum operum, quæ ad manum hebent, admonere: ut faciant bona, quæ tunc temporis facere poſſunt: quoniã dum animus in dubio eſt, paulo momento huc, uel illuc impellitur (ut ait comicus.) Cuius ſimile habes. Samuel. 2. capite. 9. Vbi cum ſerui Dauid, uidiſſent eum, ad miſericordiã in domum Saulis pronum, & inquirentẽ, an aliquis de domo eius ſuperfuiſſet: cum quo uteretur miſericordia domini, dixerunt ſupereſſe nepotem, filiũ Ionathę: in quem optime bona opera collocare poſſet: qđ & fecit. *Dabo tibi mercedem tuam.* Miſeria regum eſt, facilè à ſuis decipi. Nam famula matrem ſuam precium habere uoluit, pro eo, quod iure naturæ tenebatur facere. Neq; tamen tenebatur illa reuelare rem, quoniam maius malum imminebat, ſi proderet, quã qđ filia Paroh, pro nutriendo puero, preciũ exolueret. *Fuit ei in filium.* Conſidera uiſcera pietatis, & diſce. Non ſat illi fuerat, peperciſſe, & enutrire feciſſe, niſi & in filium adoptaſſet. Quo docentur fœminæ nobiles, quæ prole carẽt, pauperum filios enutrire, & adoptare. Solent enim beneficia exhibita, ſemper ad maiora prouocare. *Egreſſus eſt ad fratres ſuos.* Nõ eſt oblitus generis ſui infimi, & laboribus afflicti, iuuenis in aula regia nutritus, & à filia Paroh, in filium adoptatus. Quo docet aulicos, ex infimis eleuatos, non obliuiſci debere ſuorum. In quo etiam diſcant, qui in ſublimioribus conſtituti ſunt, labores, & dolores miſerorum, maxime, ſuorum cõſiderare. *Percuſſit Ægyptium.* Non factum, ſed zelum maximum erga ſuos, in Moſeh cõſiderandum puto. Vbi etiam conſidera, quam caute, malum operatus ſit, ut prius huc, atq; illuc reſpexerit, quam occideret. Et ſi qui occiſus fuit, exactor erat, ut multi putant, cauſam communem nos agere docet, & communem iniuriam uindicare. *Dixit impio. Vt quid percutis fratrem tuum?* Docet nos hic ſanctus Moſeh, pacificos eſſe, & inter fratres componere pacẽ, ac culpabiliores arguere, argumentum à fraternitate ſumens: quæ nos maxime deterrere debet, à nocumentis in proximum. *Quis poſuit te uirum principem, & iudicem?* Solis principibus, & iudicibus, ex officio cõpetit uindicare, & punire mala. In quo ſimul oſtenditur, impios nolle principem, aut iudicem ſuper ſe habere, malaq; ſua impunita fore deſiderare. Et quem mitem fratrem noluit audire, poſtmodum principem, & iudicem pertulit. Et quia cognouerat dominus Moſeh, zelum habere ad bonum commune, & ad pacificandum inter fratres: forte ideo præfecit eum. *Nũquid occidere me tu cogitas?* Hoc eſt munus quod referunt, qui inter diſcordes componunt, dura uerba, obiectionem occulti criminis, & nonnunquã ab utroq; diſcordãtiũ percutiuntur, quemadmodum Chriſto domino accidit: qui cum inter

ter

ter nos,& patrem cœleſtem,componere pacem
uoluiſſet,ab eo,& nobis pcuſſus eſt.Habet enim
Iſaias capit.53.Propter ſcelus populi mei: percuſ
ſi illum.Et apud alium.His plagatus ſum in me-
dio illorũ,qui diligebãt me *Vere ſcita eſt res.*
Zacha-riæ.3. Nõ arbitrentur,qui male agunt,ſeſe,ac uicia ſua
ignorari:cum nihil ſit abſconditum,quod non
ſciatur. *Audiuit Paroh,& quæſiuit occi-
dere.* Nullum debet eſſe malum,ignotum regi,
aut impunitum:quoniam omnium male geſto-
rum,ab eo exigenda eſt ratio.Similiter ab initio,
homicidium,homicidæ morte expiatum eſt. De
quo affatim diximus Gene.9. *Fugit Moſeh,*
Quando non morte homicida plectitur, ſaltem
perpetuo exilio plectendus eſt.*Surrexit Mo-
ſeh,& ſeruauit eas.* Mirabilis eſt huius uiri æ-
quitas,in defendendis imbellibus. Prius hebræũ
ab Ægyptio defenderat,nunc uero puellas à pa-
ſtoribus: quo nos docet, imbecilibus,preſertim
fœminis opẽ ferre.*Vir Ægyptius eruit nos.*
Enarranda ſunt beneficia,in nos collata, cum be
nefactore,ei qui poteſt, & debet remunerare.
Quod Rehuel ſtatim fecit. Debentq; parentes
opera bona in filios ſuos collocata,retribuere.Et
tales cogendi ſunt. Vnde ſequitur. *Cur dimiſi
ſtis illũ?* Debẽt enim benefici,etiã inuiti remu-
nerari. *Dedit illi Sipporah.* Aſtutia magna
eſt,ut quẽ detinere uelis, uxore liges.Quoniam
non ſunt compedes, qui ita hominẽ detineant,
quemadmodum uxor cũ liberis.Sic fecit Laban
Iaacob. *Peregrinus fui in terra aliena.* Cõ-
ſuetudo apud Iudæos erat,uocare ab euentibus
filios,quemadmodum fecerat Ioſeph Gene.41.
*Suſpirarunt, aut clamarunt filij Iſrael
propter opus.* Et ſi Deus pia,& iuſta deſideria
audiat,& orationes,promptior tamen eſt,ad cla
mores audiendos.Vbi ſimul diſce,nõ quoſcunq;
eum exaudire clamores, iniuſtos enim non au-
dit, ſed eorum, qui iniuſte ab aliquo grauantur.
Ipſi iuſtè propter durum opus clamarũt, & ille,
hac de cauſa exaudiuit. *Recordatus eſt pacti
ſui cum Abraham.* Cum alicui ſubueniendũ
Adnotãda doctrina. eſt,omnes cauſæ quæ prouocare miſericordiam
poſſunt,ſunt in memoriam reuocandæ:ſicut fe-
cit hîc Deus:qui & ꝑpter clamores,& ꝑpter pa-
ctũ cũ patribus,ſubuenire uoluit filiis Iſrael. Nã
quẽadmodũ qui alicui malè facere uolũt,oẽs ſæ-
uiendi cauſas,in memoriam reducunt,ſic & be-
nefeci omnes benefaciendi.*Vidit Deus filios
Iſrael,& cognouit Deus.* Oſtendit locus iſte,
quam exactè,& occultatè Deus aduertat mala,
quæ in ſuos fiunt,ut conſiderẽt qui faciunt, qua
les ſint pœnas daturi. Audi eum apud Ierem.2.
capite.Sanctitas inquit,dño Iſrael,primitiæ fru-
gum eius.Omnes deuorãtes eũ:delinquunt, ma-
lum ueniet ſuper eos. Nam quemadmodũ, qui
ſancta Dei,ac primitias eiꝰ cõmedit, grauiſsimas
daturus eſt pœnas, quales dediſſe legimus filios
Heli.1.Samue.2.ita,& qui populum Dei deuo-
rant,& in pios ſæuiũt,daturi ſunt. Vnde & illud
alterius Prophetæ.Qui uos tangit,tangit pupil-
lam oculi mei.Cauendum ergo ualdè eſt,ne quẽ Zacha-riæ.2.
piam ſanctorum lædas, cum ſcias eos ſeueriſsi-
mum uindicem habere.

CAPITIS III. AD LITERAM annotationes.

M*Oſeh, paſcebat oues Iithro ſoceri
ſui, ſacerdotis,aut prĩcipis Midiã.*
Qui ante dictus eſt Rehuel.2. capi. nunc dicitur
Iithro:quoniã re uera binomius fuit. Diſputant
hîc hebræi,an iſte Iithro,ſit idem cum Rehuele.
Et multi ex eis, & noſtris tenent Rehuel fuiſſe
patrẽ Iithro, Chobab uero,& Iithro,eũdem fuiſ
ſe,ad quod ex his mouentur.Primo,quoniã Nu
meri.10.dicit Moſeh,ad Chobab.Ne quæſo dere
linquas nos:quia idcirco noſti, quod dum mane
remus in deſerto,fuiſti nobis pro oculis. Cõſtat
autem ex cap.18.huius libri,Iithro fuiſſe cum eis
in deſerto,ergo Iithro,& Chobab ſunt idẽ. Sed
ad hoc dicitur,quod tã Iithro, qui & Rehuel, q̃
Chobab filius eius,fuerunt cum Moſeh,in deſer
to,ſcilicet pater,& filius.Sed pater,qui & Iithro,
reuerſus eſt in terram ſuam,Chobab uero man-
ſit cum ſorore,& Moſeh,in deſerto, & poſtea in
terra ſancta habitauit inter Iudæos: ut patet Iu-
di.4.ubi dicitur.Et Cheber Chenæus, diuiſus eſt
à cain,de filiis Chobab,choten.i.cognati,ſeu affi-
nis Moſeh.Non uertas hîc ſoceri,quoniam teſti-
bus etiam hebræis Choten,non ſolum ſocerum:
ſed cognatum,ſeu affinem,ratione matrimonii:
ſignificat.Hoc enim decepit tenentes hoc: quia
Iudicum.4.pro cognato uerterunt ſocerũ:quod
etiam fecerunt Numeri.10.ubi dicitur. Et dixit
Moſeh, ad Chobab,filiũ Rehuel Midianitis Cho
ten,id eſt,cognatum,ſi ad Chobab referas,aut ſo
cerum,ſi ad Rehuel.Ex quo loco cõſtat Chobab,
fuiſſe filium Rehuel.Nam uerbum chatan,ſigni-
ficat connubia iungere,affinitatem ratione con-
nubii contrahere.Vnde choten,ideſt,ſocer,cum
quo ratione connubii,affinitatem contrahit ge-
ner.Similiter cognatum,ſeu ſororium, quod ra-
tione ſororis,genereo, ſeu cognato, affinis ſit.
Chatan uero eſt gener, & ſponſus. Moneor
autem ad ſentiendum. Rehuel fuiſſe ſocerum
Moſeh:

Moſeh:quoniã dicit textus præcedẽti capite,puellas neniſſe adRehuel patrẽ ſnum,infra uero.18. dicitur Iithro ſocerũMoſeh,addúxiſſe illi uxorẽ, filiam ſuam.Vnde cõſtat eundẽ fuiſſe Rehuel,& Iithro:qđ etiã diuꝰ Hieronymus ſentit, & rabbi Ionah.Et hanc annotationẽ ſeruare memẽto,ꝑ citatis locis.Vnde hîc dicitur,Moſeh pauiſſe oues Iithro ſoceri ſui.Si ergo Iithro eſt ſocer,ut hic dicitur,& Rehuel pater uxoris, qđ eſt idem quod ſocer, ſequitur eundẽ fuiſſe Rehuel, & Iithro. *Duxit oues poſt deſertum*,quod.ſ.erat prope eum,aut poſt deſertum.i.ultra deſertũ Parã, Eſt enim mons Choreb,poſt ſeu ultra deſertum Paran. Et aduerte,qđ Sinai,eſt nomẽ deſerti, in quo multi ſunt montes:mons uero,in quo dñs aparuit Moſeh,uocatur Choreb,aut Chorebah, ut hic uocatꝰ eſt.Sis etiã admonitꝰ,uerbũ nahag, qđ hic(turbã doctorũ ſequuti,) uertimus ducere,ſignificare etiã ſtimulare,minari,ut Hiero. aliquando uertit.ſ.1. Samue.30. Vocatur autẽ mõs Choreb,mõs Dei:quia ibi Deus ſæpe fuit uiſus, & crediderim, antehac nõ ſic uocatum. *De medio rubi*.Hebraicè de corde rubi. Vocat enim hebraiſmus medium cor:quoniam cor eſt in medio humani corporis.Et neſcio an ſeneh,proprie rubũ ſignificet:quoniã dictio rara eſt in ſcripturis.Ponitur iterum Deutero.33.Neq; deſunt qui deſertũ uertãt,ſed nõ bene.Dicit autẽ de corde, ſeu medio ignis,& de medio rubi:quia ignis erat in medio rubi,& in medio ignis angelus: qui loquebatur. *Rubus non comedebatur*, id eſt, non comburebatur.Dicit enim hebraiſmus, nõ ſolum homines comedere,ſed ignem, & gladiũ. Pſal.iuuenes eorum comedit gladius. *Recedã nũc,& uidebo*,Senſus eſt. Recedam à loco in quo ſum,& accedã,& uidebo . Ex noſtris aliqui uertunt.Diuertam nunc. Alii declinabo. Verbũ tamẽ ſur,ſignificat recedere. *Videbo uiſionem iſtam magnam*.Etiam uerti poſſet, eleuatam, excelſam. *Quoniam receſſit ad uidendũ*, ſcilicet à loco in quo erat,*Ne appropinqs huc*. Radix nominis.ſ.halam, ſignificat conterere. Vnde uerti poſſet. *Ne appropinqs*: & ibi punctꝰ. Poſtea ſequitur.*Cõtritio,ſcilicet erit tibi ,ſi appropinquaueris*,quĩa tamen multis in locis, uidetur ſignificare huc,aut hic,ut Gene.16.& Iudicũ.18.uidetur prior lectio germanior. *Solue*. Verbum ſalal,ſignificat proprie dimittere,& ſpoliare,& poſſet uerti.Dimitte , ſeu ſpolia calceos, de pedibus tuis:aut,ut hebraiſmus habet,de ſup pedes tuos.*Videndo uidi afflictionẽ populi mei*.Melius humiliationẽ : quoniam,ut (ſępius admonui) anah,duo ſignificat.ſ. reſpondere , & humiliare,& eſt ſermo de humiliatione, & ſubiectione , qua ab Ægyptiis deprimebantur. *Quoniam cognoui dolores eius*.Verbũ caab, à quo macob,ſignificare,dicitur dolere,&dolore afficere.Sed eſt locus.2.Regũ.3.quo hæc ſignificatio nõ bene quadrare uidetur:ubi dicitur.Et omnem agrũ tachibu.i.dolore afficietis lapidibus.i. obruetis:unde magis uidetur ſignificare percutere,quam dolere:ſed quia dolere pluribus locis cõuenit,admitamus hanc ſignificationem. *Aſcendere faciã eum*. Hoc dicit ,quia terra promiſsionis,altior Ægypto eſt.*Etiam uidi coarctationem : qua Aegyptij coarctant , aut arctant eos*.Licet hebræi,uarias ſignificationes tribuãt uerbo lachats.ſ.opprimere, uim inferre, & coarctare: ultima tñ ſufficere uidetur omnibꝰ locis,quibus uerbũ ponitur: q̃ uidetur propria: ut patet. Numeri.22. Vidit aſina angelum domini,uatilachets.i.& coarctauit ſe ad parietem.Arctabantur enim filii Iſrael in Ægypto,ut nõ poſſent inde exire,& etiam ad onera dura.*Hoc tibi ſignũ , quoniam ego miſi te*.i.in hoc cognoſces,quod ego te miſi.*Poſtquam eduxeris populũ meum,coletis,aut ſeruietis dño,in monte iſto*.Et uidetur eſſe ſermo de ſeruitute cultus,ac ſi dicat,cum uideris populum liberatũ ab Ægypto,& colere me,in hoc monte,cognoſces,te à me miſſum.Aut uidebitis , uos iam non ſeruire ægyptiis,ſed mihi.*Ero qui ero. Sic dices filijs Iſrael.Erit,miſit me ad uos*.Verterunt hic ferè oẽs noſtri.Sũ,qui ſum. Vnde ortæ ſunt tot q̃ſtiones apud Theologos , de nomine Dei:ſum , qui ſum : ſed ſi aduertiſſent quid dñs hoc uelit ſignificare,nõ tam facilè mutaſſent literam hebraicam.Ad cuius notitiam aduertendũ, hoc inter uerũ Deum,& idôla intereſſe, quod illa,ſicut tẽpore inceperũt,ità quoq; tẽpore deſinent eſſe,iuxta illud Deuter.32. Noui,recenteſq; uenerunt:quos non coluerunt patres. Deus autem uerus,ſicut nunquã incepit,ita nunq̃ eſſe deſinet:ut cõſtat ex multis ſcripturæ locis. Et.1.ex Iſaia.43.ubi ipſe dicit.Ante me nõ eſt formatus. Deus:& poſt me nõ erit,&.48.Ego primus, ego etiã nouiſsimus.Itẽ Iere.44.&.23.Ego ſum deus de longè,& non de propè.Et Gene.21.habes. Abraham uocaſſe,dum offerret,nomẽ dñi fortis, ꝑpetui.Hoc eſt ergo illi peculiare,qđ inter Deos ſit primꝰ,& nouiſsimꝰ.Qđ uero oẽs alii,deficere debeant conſtat,ex Ieremiæ.10.cap.ubi dicit. Vanitas ſunt ſculptilia,opus irriſione dignum, tem

pore

pore uiſitationis peribunt. Itē Iſaiæ.2. Humiliabit ſe altitudo hominū,& eleuabitur dñs ſol⁹ in die illa,& idola penitus cōcidit. Idē Hoſæ.3. Iſaiæ. 17.& 30.ac.31.& Ezechiæ.37. Vult ergo dominus ſignificare Moſeh,& hebręis,ſe eſſe ppetuū Deū, ſeu Deū qui ſemper erit,ac ſi dicat ero,qui ſemp ero,& ſic dices filiis Iſrael. Erit,miſit me ad uos.1. qui ſemp erit, miſit me ad uos. Aut ero, qui ero, ſcilicet erga uos,ac ſi dicat: ero qui fui erga uos, in promiſsionibus implendis, nō mutabor,licet uiſus ſim hucuſque diſsimulare: iuxta illud Malachiæ.3. Ego Deus,& non mutor,& uos filii Iſrael, non eſtis conſumpti. Sed prima lectio uidetur germanior. Vnde,& rabbi Salom. ſuper hūc locū ſic habet. Cū dñs Moſeh dicit. Ero, qui ero, ſenſus eſt. Ero cum eis in præſenti tribulatione, qui ero cum eis,in afflictione reliquorum regnorum. Mihi tamen prior ſenſus magis arridet: quē beatus Ioannes primo capite. Apocalip. probare uidetur,cum dicit. Pax uobis ab eo,qui erat, qui eſt,& qui uenturus eſt. Per hoc ſummā Dei æternitatem deſcribere uolens. Accedit ad hanc ſententiam,quidam non cōtemnēdus author hebręus, qui uocatur rabbi Hizchuni,qui locum explicat, ut,primum ero,ſit nomen Dei.2.ero.ſ.qui ero, ſit eius expoſitio quaſi dicat. Moſeh, nomē meū eſt ero,ratio,quia ero in ſæcula ſæculorum,abſq; fine. *Dominus Deus patrum,ueſtrorum Deus Abraham.* Dixerat nomen quo ab omnibus diis diſtinguebatur,& quaſi peculiare ſibi: ſed quia Iſraelitæ illud non nouerant,oſtēdit nomen,quo ab eis facile cognoſci poterat: qđ ſcilicet eſſet Deus qui patribus eorum pollicitus fuerat redemptionem,& terram Chenaham. *Hoc nomen meum in ſeculum,& hæc memoria mei,* aut *memoriale meum in generatione, & generationem.* Aliqui putāt relatiuū hoc, referre nomen Ero,qui ero. Alii autē ſecundum nomen. ſ. Deus Abraham, Deus Iſaac, & Deus Iaacob,ſed ut mea fert opinio,priorum ſententia uerior eſt. Et ratio eſt: quia prius eſt magis proprium nomen Dei,diſtinguens illud à falſis,per illud cognoſcitur ab omnibus natiōib⁹,& nō p ſecundum qđ,ſcilicet ſit deus Abraham,Iſaac,& Iaacob,oſtendit tamen Chriſtus ſeruator noſter Matth.22. ſecundo nomine, Deum non ſolum apud eos,qui hic uiuunt,ſed etiam apud beatos notū eſſe,dum dicit: Deum Abrahæ, deum eſſe uiuentium hic,& eorum,qui apud deum uiuūt. Eſt ergo ſenſus. Hoc,ſcilicet nomen,ero,qui ero, ſeu æternus,eſt nomen meum in perpetuum, id eſt,quo me perpetuo nominabo. Et hoc memoriale meum,id eſt,& hoc nomē eſt,per quod oēs recordabuntur mei: cum ex me aliquid uoluerint,aut cum aliquis dixerit de me quicquā. Nā per hoc,quod eſt ſemper eſſe,ab omnibus nationibus,cognoſcitur & colitur. Aliqui rabbini hic legunt. Hoc nomen meum occultum,ſeu ad occultandum: quoniā halam,occultare ſignificat: quaſi innuatur hoc nomine tot myſteria contineri,ut non niſi probo uiro, cabalæq; perito , ut hebræi dicunt, ſint reuelāda. Et dicunt deum de priori nomine.ſ. Ero,inqui. Et hæc eſt ratio, quā re multa Iudæi de hoc nomine fabulantur , quæ ſi uidere delectat,lege Gallatinum.2. lib. cap.14. *Recordādo, recordatus ſum ueſtri,& qđ factum eſt uobis in Aegypto,* ſcilicet recordatus ſum. Admonui ſæpius uerbum pachad, proprie ſignificare recordari,excōſequenti uero, numerare,& uiſitare: & uidetur hæc ſignificatio melius loco congruere. Nā obliuioni eos tradidiſſe uidebatur: qui ad quadringentos annos , aut ut alii dicunt.210.eos pmiſerit ab Ægyptiis affligi: ideo inſtituēs liberare eos,ſe eorum recordatum aſſerit. *Et dixi,* id eſt,decreui. *Ab afflictione Aegyptiorum.* Melius ab humilitate,qua uos humiliant Ægyptii. *Ad terram fluentem lacte,& melle,* id eſt,ad humum pinguē, & dulcem,id eſt, cuius fructus dulciſsimi ſunt: ueluti mel,& eſt hebraiſmus. *Dominus Deus hebræorum occurrit nobis.* Hebraicè, obuius factus eſt nobis. Et debet intelligi,quod occurrerit eis quaſi iratus: quod,ſcilicet eum non colerent, ex patrum ſuorum obligatione. Vnde ſequitur. *Ibimus uiam trium dierum in deſertum, & ſacrificabimus domino deo noſtro.* Poſſet etiam legi: (quoniam uerbum charah,uidetur eſſe eiuſdem ſignificationis cum chara,qđ uocare ſignificat) Deus hebræorum inuocat⁹ eſt ſuper nos,id eſt,eſt noſter deus,quem inuocam⁹, & cui ſacrificamus,& quia ſum⁹ ſui, ibim⁹ nunc uiam trium dierum in deſertum , & ſacrificabimus domino deo noſtro. Aut.3. *Deus hebræorum uocauit nos,ibimus nunc,* & cætera. Videntur enim uocari à deo ſuo,ad ſacrificia in deſertum,& ad hoc cogi. Neq; mētiuntur , quoniā dominus dixerat Moſeh,hoc eodē capite , quod poſt exitum,eſſent illi ſacrificaturi in mōte Choreb. Vnde Moſeh uidetur nuntius dei,uocantis populum ad ſacrificia ſua in deſerto. *Ego noui quod nō dabit uobis rex Aegypti,* ſubaudi facultatē egrediendi. Aut melius,ut hebraicè habetur. Nō dabit uos rex Ægypti,cū uos habeat, ſeruos ſuos. Aliqui ex noſtris uerbum natan, qđ dare ſignificat,hic uertunt: Nō cōcedet. Sanctes permittet. Sed cum uerbum in ſua ſignificatione tollerari poſsit, non eſt opus illam mutare.

Et non

Et non in manu forti. Sic in hebræo eſt. Alii uertunt. Neque in manu ualida, id eſt, etiam ſi ſæpius Ægyptus pcutiatur. Alii, niſi in manu ualida: ut uulgatus uertit: & hæc interpretatio, germanior eſt. Alii, qnorũ interpretatio non eſt contemnenda, interpretãtur. Non dimittet nos rex Ægypti, & nõ in manu forti, id eſt, non quia manus eius ſit fortior, aut robuſtior mea, ſed me ſic pmittẽte ad malũ eius. Sequens tamẽ textus ſecundã magis pbare uidetur. Vbi uides hebraiſmum, per manum ualidam, intelligere punitionẽ grauẽ, qđ manu pcuſſio fieri ſoleat. *Et mittam manum meã,* id eſt, percuſsionem. *In omnibus mirabilibus meis:* aut ſepatis, quoniã pala, proprie ſeparare ſignificat. Vocat autem punitiones, & miracula ſeparata: quoniam nemo, niſi ille poteſt illa facere, aut quia talia non ſunt uiſa. *Et poſtea:* Hebraicè. Et poſt ſic id eſt, poſtquam punitionem in eis fecero. *Et poſtulabit mulier à uicina ſua, & a cohabitatrice ſua,* id eſt, ab ea: cuius domum habitat. Nã magna pars hebræarum ancillabantur apud Ægyptios: & pauci ex hebræis domos proprias habebant ſeorſum: quemadmodum apud nos Æthiopes, & Sarraceni ſeruituti addicti. Dicit autem, huiuſmodi ancillas hebræas petituras à ſuis dominabus: in quarum domibus morabantur uaſã, quoniam ſolent dominę, cum feſtum celebrant ſerui, aut ancillę: ornare, & induere eos arbitrantes ſe in ornatu ancillarum, oſtendere diuitias, & ornamenta ſua: ut apud nos fieri ſolet, in feſto diuæ uirginis de Roſario: quando omnes Æthiopes ſericis induuntur: & torquibus, & aliis iocalibus ornantur à dominis ſuis. Dicit ergo. *A uicina ſua,* Propter hebræas habentes proprias domos. *Et a cohabitatrice ſua,* propter illas quæ ueluti ſeruę, in domibus alienis habitabant. Aduerte tamen, quod hebraicę habetur. Ab habitatrice ſua, & à peregrina domus ſuæ: & eſt ſenſus, quod poſtulabit ab ea, apud cuius domũ habitat, ut dictum eſt, ideſt, à uicina, & a peregrina, id eſt, ab ea: in cuius domo peregrinatur, id eſt, ueluti peregrina manet, non habens propriã domũ. *Ponetis ſuper filios ueſtros,* ſcilicet induendo, & ornando eos alienis ueſtibus, & ornamẽtis: aut ponatis ſarcinas ſuper filios, & filias ueſtras. Sed prior ſenſus germanior eſt. *Et Moſeh paſcebat pecora Iithro.* Audis hic quibus hominibus, & quibus in locis, Deus ſua ſecreta

Lucę.2. reuelat: Nempe paſtoribus: & deſerta loca incolentibus. Paſtoribus enim uigilantibus, & cuſtodientibus uigilias noctis: Angelus apparens, Saluatoris ortum, nuntiauit. *Et dominus* Hoſeæ. 2. ſe Synagogam in deſertum ducturum prædicit: ibidemq; ad cor eius locuturum, id eſt, blanda, & quibus eam conſoletur, dicturum. *In flamma ignis* Solet Dominus imaginibus ipſis, & figuris oſtẽdere, bona & mala ſuis ſeruis uentura, & præſentia: igne enim, qui in medio rubi ardere uidebatur. Neque tamen ipſum comburebat: adumbrabat populum ſuum, quaſi in fornace ferrea Ægypti detineri: non tamẽ poſſe ab igne ardenti comburi. Vnde, & apud Iſaiam habes. Nũc ſic dicit Dominus, ſeruans te Iaacob, & formans te Iſrael. Ne timeas, qnia redemi te: uocaui nomen tuum: meus es tu. Cum tranſieris per aquas, tecum ero: & flumina non operiẽt te. Cum ambulaueris per ignem, non combureris: & flamma non ardebit in te. Vbi etiã aduerte quare Iſrael Dei, id eſt, eccleſia, rubo ſignificetur, ut, ſcilicet oſtẽdat omnes qui tetigerint eam, ab ſpinis eius pungendos. Nullus enim cuiuſcũque potentiæ, aut conditionis, Eccleſiam unquam læſit, qui non maximas, & grauiſsimas pœnas daret. Hoc intereſt inter bonos, & malos, quod boni ſunt uiride lignum: quod non facile comburitur, aut inflammatur: mali uero ſicca ſunt ligna: quæ ignis tribulationis, in momento deuorat. Nota.
Quod enim ſancti, uiridi ligno aſsimilentur, Saluator ipſe teſtatur: qui apud Lucã conuerſus ad Lucę. 23
fœminas, poſt ſe in die ſuę glorioſæ paſsionis plãgentes, ait. Filiæ Hieruſalem, flete ſuper uos, non ſuper me: quoniam ſi in ligno uiridi hoc faciunt, in arido quid fiet? id eſt, ſi in me, qui uiride lignum ſum, ſic paſsionum ignis ardet, in uos, qui eſtis aridum, quid fiet? Ardet in ſanctis flamma, & non nunquam grauis: ipſi tamen non ſolũ nõ conſumuntur ab igne, ſed ſuam ſemper ſeruant uiriditatem: & inſuper pungunt. Quamobrem, cum dies iudicii apropinquauerit, Deum impios aridos inuenturum, Lucas ipſe commemorat. Areſcentibus (inquit) hominibus, præ timore. Sic & apud Mattheũ uocantur impii paleæ, igni inextinguibili comburendæ. *Videbo uiſionẽ hanc magnã.* Non prohibet Dominus myſteria ſua uiris ſanctis, ſed uult, ut reuerenter ea tractent: ideo præcipit Moſeh calciamenta ſoluere. Et admonet locus iſte, quanta reuerẽtia, calcãda ſunt loca ſancta, cnius rei pulchrũ audi exẽplũ. Cum enim Philiſtei captam arcam Domini, ponerent in templo Dagon Dei ſui, & mane truncum eum inuenirent ſuper pauimentum: in reuerentiam eius, de cætero non calcabant loca, quæ caput idoli tetigerat, limen, ſcilicet. Si ergo idololatræ, tantũ faciunt loca, quæ membra idoli tetigere: quanti à Chriſtianis facienda ſunt ſacra. Similiter docemur uenerari loca, quibus dominus, aut apparuit, aut miraculũ aliquod oſtẽdit.

Ego

Ego Deus patris. Hoc eſt quod inferius dicit. Hoc nomen meum: & hoc memoriale meum. *Abſcondit Moſeh faciem ſuam.* Communis animi conceptio fuit apud Iſraelitas, ut qui Deũ uidiſſet, non amplius uiueret: ut patet de Iaacob Gene. 32. & infra. 24. Ad principes Iſrael non miſit manum. & 33. Mon uidebit me homo, & uiuet. Item de Manoach Iudi. 13. *Videndo uidi afflictionem populi mei.* Putant iuſti Deum non cõſiderare mala. quæ ipſi patiuntur, ipſe uero dolores, & labores eorum conſiderat, & cogitat liberare eos, & ſuis oculis uidet. Quod tam ipſi, quam tyranni conſiderare deberent. Ipſi quidem, ut conſolationem caperent, tyranni uero, ut timerent: & ceſſarent. Dicit autem ſe uidiſſe afflictionem, & audiſſe clamorem, & clamoris cauſam, quoniam omnia mala, quæ eis fiunt, diligenter cõſiderat. *Deſcendi ut liberarem, & ut aſcendere facerem* Nonne de cœlo, & de ſede tua domine, eos poteras liberare ab omni malo? Nonne Angelum ad illorum liberationẽ mittere? Quid opus eſt ut deſcendas? Gaudet Dominus, ut leuiora faciat quæ ſancti patiũtur mala, ſeſe illis immiſcere: Iudicum. 10. dicit textus, quod cum domin⁹ uidiſſet afflictos filios Iſrael, anguſtiis affecta eſt anima eius propter laborem Iſrael. Et Iſaiæ. 63. In omni anguſtia eorũ ei fuit anguſtia, & angelus faciei eius ſaluos fecit eos. *Ad terram bonam, & latã,* ſtringi uidentur ſancti in hac uita & cõpediti quaſi captiui, quẽ admodum colligitur ex uerbis Saluatoris Lucę. 21. ubi dicit. Reſpicite & leuate capita ueſtra, quoniã appropinquat redemptio ueſtra, ſed poſt hãc uitã ſoluuntur. Pro ſummis malis ſumma bona mutare Deus ſolet. *Et nunc ecce clamor.* Quoties repetit ſe audire clamores filiorũ Iſrael, ne ſe derelictos putarent: & oſtenderet ſe illorũ clamores curare. *Nunc ueni mittam te ad Paroh.* Ecce quos eligit Deus ad negotia ſua: nempe qui inhabiles uidentur: ut habiles faciat, & ſciant homines, opera Dei ad quę aſſumũtur, non eſſe ſua, ſed Dei. Quis enim non miretur, uidens Deum, hominem balbum, oratorem ad regem deſtinare, & paſtorem pecudum, ducem populi conſtituere? Cogitaui ſepius, quare dñs paſtores in reges, & duces commutauerit & Chriſtus piſcatorẽ, præſulẽ eccleſiæ feciſſet, pondera quæſo omne artificum genus, & deprehendes omnes paſtores, & nautas in maximo uitæ diſcrimine uerſari: nullumquè artificium, his laborioſius. Paſtor enim non dormit, ſed fere continuo uigilat: uix ueſtit, maleque ueſcitur. Sic & piſcatores, nudi, in uigiliis, ac laborib⁹ ſemper ſunt.

Vt ergo tam reges, quam pontifices ſcirent ſe nõ ad quietem, non ad diuitias aut delitias aſſumptos: ſed ad labores, ſudores & uigilias, hos inter cæteros deligere curauit. *Quia ero tecum.* Nullus eſt in habilis cũ quo Deus eſt, ad quodcunque munus, etiã ſi alias talis uideatur. Nullus habilis ad quicquam ſine Deo. *Hoc tibi ſignum.* Vbique illuſio demonis timenda eſt: & ſignum miſsionis expectandum. Vnde quantũcunque ſe quis dicat nuntiũ Dei, niſi hoc aliquo docuerit ſigno: illi fidendũ nõ eſt. *Quis ſum ego.* Quanto Deus nos ad maiora eligit, tanto magis conſiderare debemus infirmiora noſtra. *Dicent mihi, quod nomen eius?* Vt diſcas Deum non ſemper omnino inneptos ad ſua munia eligere, conſidera hic prudentiam Moſeh. qualiter uoluit mittentẽ ex nomine cognoſcere. *Ero qui ero.* Diſces hîc, ſemper eſſe, eſſe nomẽ proprium Dei. *Hoc nomen meum in ſeculũ.* Mira ualde eſt dilectio, qua Deus iuſtos diligit, ut ſumme delectetur uocari Deus illorum, & malit eſſe Deus paucorum bonorum, quam omnium malorũ. *Congrega ſenes.* Non omnib⁹ myſteria Dei inculcanda ſunt, ſed maioribus natu, ut per eos ad iuniores deſcendant. *Dominus Deus hebræorum occurrit nobis.* Qui uerũ Deum pro Deo colunt, tenentur ſacrificia illi. Offerre: cum ipſe poſtulauerit, etiam inuitis dominis, ſi captiui ſint. *Ibimus uiam. 3. dierum.* Mirum ualde eſt Deum nullo pacto uelle in Ægypto ſacrificia ſuſcipere, ſed longe ab ea. A malis elongati ualde eſſe debẽt, qui Deo ſacrificare uolunt. *Ego noui, quod nõ permittet nos rex.* Solet domin⁹ dicere ſeruis ſuis, quæ paſſuri ſunt propter opera uirtutis: & quod tandem ſuperabunt aduerſarios ſuos. Sic Ioannis. 16. & 17. Chriſtus cum ſuos in mundum mitteret, quæ à mundo paſſuri erant prædixit eis. In mundo, inquit, preſſurã habebitis: ſed confidite: ego uici mũdũ. *Et non in manu forti,* Nemo Deo reſiſtere ualet, robuſtiori manu, ſed quia ipſe pmittit, malos ad malum ſuum ſibi reſiſtere, in quẽ ſenſum aliqui accipiunt quod ipſe inferius dicit, *In hoc ipſo ſtare feci te,* id eſt, permiſi te mihi reſiſtere. Non ſtatim occidi: ut in te oſtenderem fortitudinẽ meã. Qđ ſi legas. *Niſi in manu forti:* docemur impios nunquã Deo cedere, niſi diſſectos iuxta illud Pſal. Diſsipati ſunt: neque tamẽ compuncti, boni autem, non ſolum flagellis, ſed minis Deo cedunt. *Non exibitis uacui.*

Sunt iuſti maxime curæ Deo: ut non ſolum eos curet, ſed etiam mercedem laborum reſtituere faciat. *Poſtulabit mulier a uicina ſua.* Docet locus iſte licere mutuo petere quod debitum eſt, ab eo qui debet: neque amplius reſtituere.

CAPITIS. IIII. AD LITERAM.

NOn credent mihi: & non audient uocem meam. Senſus eſt. Licet dixeris mihi, quod audient me: & ſigna in futurum dederis: ſemper relinquitur eis dubitandi locus, & recuſandi me, quoniã ſigna q̃ dediſti, ſunt uerificanda poſt exitum de Ægypto: nempe quod ſimus te culturi in monte Choreb: nullum eſt autẽ ſignum ad probãdam meam legationem, & tuam apparitionem. Iſtuc enim tendere uidẽtur uerba Moſeh. Vnde dicit. *Et dicent, non eſt uiſus a te dominus.* Cõtrouertunt hic qui dã, an peccauerit Moſeh dicẽdo, nõ credẽt mihi: cũ dominus aſſeruiſſet qđ eſſẽt illi credituri. Sol uit quidam ex noſtris, quod Moſeh loquitur de populo, quod non ſit illi crediturus: Deus uero de ſenibus: & licet ſolutio ſit bona, poſſet tamẽ dici, Moſeh arbitratũ, eos nõ ſibi ſine ſigno præuio credituros, & hoc eſt quod domino dicit. *Non credent mihi,* ſcilicet ſine præuio ſigno, quod tu mihi apparueris: & ideo domin⁹ ad hoc præbet illi ſignum uirgę, in ſerpentem uerſæ. *Et miſit manum ſuam, & apprehẽdit eũ.* Verbum chazach ſignificat proprie fortificare, & roborare ſe: ideo meli⁹ uertas. Et robora te in eum, ſcilicet ſerpẽtem: ac ſi dicat, fortior illo ſis, & ſubiice eum. Quod uero uerbum ſignificet roborare, conſtat Gene. 41. Quia chazach, id eſt, roborauerat ſe fames in terra. Idem Iudicũ primo, & multis aliis locis. *Vt credãt.* Poſſet etiã uerti. Propterea credent. i. propter ſignũ *Induc nũc manum tuã, in ſinu tuo.* Dictio chech, duo ſignificare dicitur, ſcilicet ſinum, & medium: & ad probandam ſecundam ſignificationem, citãt hebræi illud. 1. Regum. 22. Effuſus eſt ſanguis plagæ ad chech, id eſt, ad medium currus. Dicũt autem chech ſignificare medium: quia ſinus eſt corporis medium: ſed meo iudicio non ſciunt alluſionẽ. Videtur enim dictio ſignificare proprie ſinum: & quia ſinus eſt ad latus hominis, ex conſequenti ſignificar latus. Vnde illud, quod ex libro Regum citatum eſt, uertẽdum puto. Effuſus eſt ſanguis plagæ ad latus currus, potius quam ad mediũ currus. *Leproſa quaſi nix,* id eſt alba à lepra, ueluti nix. *Si nõ audierint ad uocem ſigni,* id eſt, ad loquelam quã probabis priori ſigno. *Obſecro domine.* Nõ eſt in hebręo uerbum obſecro, ſed litera bet cum pronomine primæ perſonæ, ſcilicet bi, id eſt, in me: unde uerti poſſet. In me domine, aut mi domĩe. *Non uir uerborũ ego,* id eſt, non abundo uerbis, aut ut uulgatus uertit. Non ſum eloquens: & eſt hebraiſmus, de quo iã diximus in hebraiſmorum explicatione. *Etiam heri, etiam nudiuſtertius, etiam ad loqui tuum, cum ſeruo tuo, aut ad ſeruum tuum.* Senſus eſt. Non abundo uerbis à tempore præcedenti, id eſt, non ſolũ nunc ſum tardus, & rarus in uerbis: ſed à tempore præcedenti uſque ad loqui tuum, ad ſeruum tuum, id eſt, uſque quo nunc locutus es ad me, ſeruum tuum. Poſſet etiam hæc ultima clauſula ſic reddi. Non ſolum à tempore præcedenti, nõ abũdo uerbis, ſed etiam à tempore, quo locutus es ad ſeruum tuũ: ita quod allocutio tua ad me, etiam me reddidit minus expeditum in uerbis. Quem ſenſum habet uulgatus interpres: uti ſtatim more ſuo explicat. *Quoniam grauis ore, & grauis lingua ego.* Dicitur hõ grauis ore, habens labia groſſa: quę non ſunt expedita ad loquendum. Sic grauis lingua, id eſt, habens eam groſſam, & quæ cum difficultate moueri poteſt. *Quis poſuit mutum?* Verbum alam ſignificat ligare: à quo ilem, id eſt, mutus: quod ſit ligatus ore, ut non poſſit loqui. Et per os hominis, loquelam intellige, ac ſi dicat. Quis poſuit, id eſt, dedit homini loquellam? *Et quis fecit mutum? uidẽtem? uel cœcũ?* Significat pachach proprie aperire, & inde eſt picheach, id eſt, uidẽs, quod oculos apertos habeat. *Vel cœcum?* Radix iuer, id eſt, cœcus, quæ eſt ur, ſignificat manifeſtare, & ex conſequenti exuere, & nudare: quod exutus, & nudus, ſint manifeſti, cum non habeãt tegmen: iuer uero cœcum: quod ſit nudatus, & exutus uiſu. *Docebo te qđ loqueris.* Poſſet etiam uerti, & deſcendere faciam tibi, ſeu in te, quid loquaris. *Mi domine, mitte nunc, aut quæſo, in manu mittes.* Sic eſt in hebręo. Et ſenſus eſt. In manu alterius quem nolueris mittere: quoniam ego non ſum eloquẽs, neque aptus ad hanc legationem. Et mittere in manu, aut per manum, eſt mittere per aliquẽ, quaſi per inſtrumentũ ad opus, & eſt hebraiſmus: quia manus eſt inſtrumẽtũ ad omne opus, ſeu organũ organorum, (ut Philoſophi dicunt)

Loquendo

Loquẽdo loquitur, id eſt, quod ſit eloquẽs: & eſt hebraiſmus: aut quod uerbis abũdet: aut quod loquẽdo loquetur ipſe pro te. *Pones uerba in ore eius.* i. dabis ei uerba quę loquatur. Et ponere uerba in ore alicuiꝰ, eſt docere eum quid loquatur. *Ipſe erit tibi os.* id eſt, loquetur ꝓ te, & tu eris illi in deum, ſcilicet dans illi uerba quæ loquatur: ſicut deus prophetis. Qui ſenſus infra. 7. capite uidetur explicari: dum dominus dicit Moſeh, Dedi te deũ Paroh, & Aharõ frater tuus erit Propheta tuus. aut, *Eris illi in deũ,* ut facias mirabilia quæ ipſe facienda prædixerit. Simplex tamen ſenſus eſt. Tu dices illi uerba prophetica, ueluti prophetæ deus, & ipſe ea loquetur ut ꝓpheta tuus. *Facies in ea,* ſcilicet uirga *ſigna,* id eſt miniſterio eius. Nam eam Moſeh leuabat: & ea percutiebat aquas: & mirabilia faciebat. *Reuerſus eſt ad Iether.* Hoc eſt tertium nomẽ ſoceri Moſeh. Nam uocatur Rehuel, Iithro, & Iether, aut prò eodẽ accipit Iithro & Iether. *Vade in pace,* Melius, *ad integritatem,* id eſt & ſis integer, aut integer reuertaris. Nihil tibi accidat mali. *Mortui ſunt uiri quærentes animam tuã.* id eſt Miniſtri iuſtitiæ, aut conſanguinei occiſi: qui te uita priuare uolebãt. *Equitare fecit eos* aut ſedere. *Omnia prodigia quæ poſui in manu tua.* Diſcrimen ponunt grammatici hebræi inter ot, & mophet: quod (ot) ſignificet abſolute quodcunque ſignũ, mopheth uero portẽtum, ſed hoc diſcrimen in ſacris literis confunditur: ut hic. Nã quæ hucuſque uocauit (ot), id eſt ſigna, modo uocat mophetim, id eſt portenta. *Quæ poſui in manu tua.* i. in poteſtate tua: aut ut ea manu tua faceres, & uirga. *Ego roborabo cor eius,* aut fortificabo, id eſt, manu tenebo duritiem eius, non molificando: aut faciã ut non attẽdat, ſeu uideat unde mollificetur. Similem locutionem habes lucæ. 24. de euntibus in Emaus, de quibus dicitur, quod oculi eorum tenebantur, ne eum agnoſcerent. Solet enim dominus corpore fortificare aut manu tenere eos cũ quibus eſt pugnaturus: ut poſsint ſtare. Cederet enim plaſma creatori, niſi ipſe fortificaret aut manu teneret eam. Dedignatur enim Dominus cũ debilibus certare. Vnde Ioel. 3. habes. Clamate hoc in gentibus: preparate bellum, ſuſcitate robuſtos, accedant, aſcendant omnes uiri bellatores. Concidite bidentes in gladios, & falces ueſtras in lanceas: debilis dicat fortis ſum. *Filiꝰ meus primo genitus Iſrael.* Dicitur Iſrael filius dei quia à Deo ueluti filius educatus eſt, ut habes Ezechiel. 16. aut quia hęres, quoniam hęreditauit terram dei, id eſt quã ſibi peculiariter deꝰ elegerat. Vos (inquit) ingreſsi contaminaſtis terram meam. Iere. 2. Cui etiam ab initio mundi parauit hæreditatem, iuxta illud Deutero. 32. Quando diuidebat altiſsimus gentes, & hæreditabat filios hominis: Conſtituit terminos populorum iuxta numerum filiorum Iſrael. Et dicitur primogenitus, quia ante omnes alios electus eſt à domino, iuxta illud Deute. 32. Pars autem domini populꝰ eius: Iaacob funiculus hæreditatis eius. Vel dicitur filius primogenitus ꝓpter maximam dilectionem, qua eum diligebat. Vnde infra. 19. dicit ei dominus. Eritis mihi theſaurus dilectus, præ omnibus populis.

¶ *Et fuit in uia in hoſpitio, aut manſione, & occurrit illi Dominus, & quæſiuit occidere eum. Et accepit Sipporah petram, & præcidit præputium filij ſui, & tangere fecit pedes eius, & ait. Quia ſpõſus ſanguinum tu mihi. Et receſsit ab eo. Tunc dixit. Sponſus ſanguinum propter circuncisionẽ.* Iſte eſt hebraiſmus.

Locus iſte difficilis eſt, & uariè ab hebræis, & noſtris exponitur. Vt ergo ſenſum intelligas: aduerte deũ uoluiſſe in hoſpitio, Moſeh occidere, quoniam neglexerat circuncidere filium, iuxta ritũ legis. 8. die: quod cum cognoſceret Sipporah, tulit petram, & præcidit præputium filii ſui, & eo tetigit pedes Moſeh: & irata dixit, Spõſus ſanguinũ tu mihi. i. maritꝰ cauſa effuſiõis ſanguinis filii. Qđ cũ illa feciſſet angelus dñi dimiſit Moſeh, ſeu ab eo receſsit. Et poſtquã ab eo receſsit angelus, iterauit Sipporah, Sponſus ſanguinum tu mihi. Aut tũc dixit Spõſus &c. Qđ locũ obſcurum reddit eſt ad quem referatur uerbum receſsit, ſeu dimiſit: & quis ſit iſte qui receſsit, & à quo. Aliqui retulerunt ad Sipporah, quod uidelicet illa maritũ dimiſerit. Quod ſtare nequit cũ uerbũ Iirepho ſit maſculini generis. Quare neceſſariò referẽdum eſt ad Angelum qui uolebat occidere Moſeh. Applicando ergo ſenſum literæ ſic expone. Et fuit. i. accidit in uia qua ſcilicet cũ uxore, & filiis ibat in Ægyptum, in hoſpitio, aut manſione occurrit illi, ſcilicet Moſeh: dominus, id eſt Angelus domini: & quęſiuit eum occidere. Et crediderim cauſam indicaſſe, quare eum uoluiſſet occidere. Et hinc argumẽtum nõ paruum habes quod illud Gen. 15. Anima cuius præputii caro circunciſa nõ fuerit, peribit de populo ſuo, debeat intelligi per mortẽ corporalẽ.

Nam

Nam ob omiſſam hanc legem, dominus uolebat occidere Moſeh. Et tãgere fecit prꝑputiũ filii pedes eius, ſcilicet Moſeh, & indignata q^d ob legẽ uiri, cogebatur filium tam grauiter uulnerare, proiecit præputium ad pedes mariti, dicẽs. Quia ſponſus ſanguinum tu mihi, id eſt, tui gratia, ſanguinem filii mei fundere cogor. Et tunc angelus receſsit ab eo, ſcilicet Moſeh, & non occidit, quoniam iam filius erat circũciſus. Et crediderim de utroque filio intelligendum. Aduerte etiã, quod ſor (quod hic petrã uertimus) ſignificat propriè aliquid ſtrictum ſeu acutum: ſicut uerbum ſur à quo deſcendit, ſtringere ſignificat, *Occurrit illi in monte dei.* Erat enim mons Choreb, inter terram Midian, & Ægyptum, diſtans ab Ægypti terminis uia. 3. dierum: quam filii Iſrael non ante tres menſes ob itineris flexus, confecerunt. Ad hunc ergo egreſſus eſt Aharon. *Congregauerunt omnes ſenes*, id eſt, maiores natu. Quia enim dixerat Moſeh domino. ca. 3. Quis ſum ut uadam ad Parhoh, ideo uoluit dominus eũ ſecũ ducere ſenes, ne ſibi tantum timeret à facie regis. *Audierunt quod uiſitaſſet.* Melius quod recordatus eſſet dominus, id eſt, crediderũt quod dominus illorũ eſſet recordatus & acquieuerunt liberationi qua eos uolebat liberare. *Et quoniã uidit afflictionem eorũ* aut humilitatẽ eorũ. *Inclinauerunt*, aut curauerunt, *uerticem: & adorauerunt.* Verbũ chadad ſignificat propriè uerticem, id eſt ſuperiorem capitis partẽ curuare. Inde chodchod, id eſt, uertex ſuprema capitis pars. Deutero. 28. A planta pedis tui, uſque ad chodchadecha, id eſt, ad uerticem tuũ. Inde etiã chidah, id eſt, caſsia ſic dicta, quod in capite, ſeu parte ſuperiori curua ſit, aut curuitatem habeat.

Sor, Hebraicæ: latine, mucro.

CAPITIS. IIII. AD MORES.

Ecce non credent mihi. Magna eſt hominis peccatoris erga deum diſidentia. Cum enim deus facilè fidat homini, & illi omnia ſua credat, homo tamẽ prꝑſertim iniquus cũ maxima difficultate deo fidit: Cogitaui nõ ſemel penes me, unde hominis tãta diffidentia ad Deũ ſuum: & cognoui ex eo eſſe, quod quales nos ſumus erga deum: talem eũ arbitramur erga nos. Quia enim nos frequẽtiſsime Deo ꝓmiſſa mentimur: arbitramur Deum nobis etiam non ſeruaturum promiſſa. Et hinc etiam eſt fiducia iuſtorum erga Deũ. Cum enim ipſi promiſſa deo ſeruent, & faciant uolũtatem dei, talem erga ſe deũ arbitrantur: quod ſcilicet ſeruabit illis promiſſa. Vnde Paul⁹ ad Rom. 4. de fiducia Abrahꝑ loquẽs dicit. Et non infirmatus eſt fide, neque cõſiderauit corpus ſuum emortuum, cum iam ferè centum eſſet annorum, & emortuam uuluam Sarꝑ. In promiſsione uero dei non hæſitauit diffidentia, ſed confortatus eſt fide, dãs gloriam deo, pleniſsime ſciẽs, quod quęcũque promiſerit Deus, potens eſt & facere. Vnde etiam Salomon, iuſtũ ut leonem confidere aſſeruit. Securum reddiderat dominus Moſeh de populi credulitate, & obediẽtia: ipſe tñ adhuc diffidebat. Vbi tu etiam aduerte eius prudentiam: qui nunc omnia impedimenta legationis ſuæ deo opponit, ne poſtmodum ad eum redire cogeretur. Si enim non haberet ſuæ miſsionis ſignum, & Iudæi ab eo illud expeterẽt, ad deum qui miſerat, redire cogebatur: quod ne fieret exponit deo non tam ſuam, quã populi futuram incredulitatem. Similiter aduerte qualiter dominus non uult nos facilè credere: quæ nobis ſuo nomine dicuntur, ſed quod probẽtur quæ dicuntur, prius ſignis & mirabilibus. *Quid eſt quod tenes in manu tua? Virga.* Voluit dominus Moſeh uirgam ſecum ferre in manu: quoniã facturus erat iudicia in Ægyptios. Cuius quidem iuſtitiæ uirgꝑ cum Moſeh caput apprehenderet ſerpens erat: cum uero caudam, in uirgam uertebatur. Hoc enim habet iuſtitia, ut ſi quis principium aſpiciat, mordere uideatur reũ: ſed ſi finem inſpectes, uirga eſt, æquans inæqualia. Si queras quare iudices uirga recta utantur, aduerte eos hac uirgꝑ rectitudine, rectitudinẽ animi iudicis deſignare, aut quia uirga metiri ſolemus, oſtẽditur iudices ũnicuique debere ſeruare menſurã. Eſt enim, ut Iſaias bene dicit opus iuſtitiæ pax. Eſt etiam hic aliud quod aduertas. Virgam, ſcilicet in terram proiectam, in ſerpentẽ uerti: quoniam iudex terrena cupiens, omnia ueluti ſerpens deuorat: ſed ſi iudex eã amplexetur, & finem cõſideret, uirga mitis erit. Iuſtitia in cõſideratione terreni hominis, uidetur ſerpens. Timent enim iniuſti facere opera iuſtitiæ, ac ſi ſerpens eſſet: ea uero in manu, ſeu in opere, uirga lenis, & mitis eſt. Nolite (ait beatiſsimus Antonius ſuis) nomen uirtutis tanquam impoſsibile pauere. Si etiam iuſtitiam deſpicias, ſenties eam erga te ſerpentem: ſi autem caudam accipiens de mulceas, lenem deprehendes. Deus enim proiiciẽtes ſe, mordet: demulcentibus uero, iuſtus apparet. *Erit ſi non crediderint.* Mirum in modum deus nobis morem gerit, ferens æquo animo noſtram incredulitatem. Dedit autem dominus Moſeh. 3. ſigna, quoniam & ſi in omnibus uoluerit ſuos eſſe prudentes & cautos, maxime tamen incredendis: quoniam nouit, quam facile nos inimicus decipiat. *Nõ uir uerborũ ego.* Docet nos hic ſanctus Moſeh humilitatem: ut non de nobis alta: ſed humilia ſentiamus. Pri⁹ enim oppoſuit deo impedimenta ex parte populi, quod

Iſaiæ. 32.

non

non facile illi crederet, nunc uero ex parte ſui,
quod etiam iam præcedenti capite fecerat dicẽs.
Quis ſum ut uadam ad Paroh? Vbi tu etiã
expende, non ſat fuiſſe dño, ineptũ caſu eligere,
ſed natura: ut oſtẽdat ſe, ex ineptis natura, aptiſ-
ſimos ad omnia quæ uoluerit facere. Sic ad docẽ
dum, euãgelium per orbem, idiotas elegit: ut ſer
mo eorum, non eſſet in perſuaſibilibus humanæ
ſapientię uerbis, ſed in uirtute Dei. *Mitte per
manum illius quem mittes.* Licet paululum
excuſare, quæ Deus præcipit, non tñ contenſio-
ſum omnino eſſe: ne Deum prouocemus in nos.
*Nonne Aharon fratrem tuum noui, quod
loquendo loquitur.* Non acquieuit ſanctus uir
Deo, quouſq; ei ſocium in legatione daret. Qui
principibus miniſtrant, ſocietatem abhorrent,
nolentes conſortem habere: & ſi detur, ægre fe-
runt. Non ſic autem miniſtri Dei, Sed quia repu
tant, ſe miniſterio Dei impares, ſocios non ſolũ
ferunt, ſed poſtulant. Audi quid ancilla domini
Luc.10. Martha apud Lucam dicat. Cum enim imparem
miniſterio Chriſti, ſe ſentiret, conqueritur apud
dñm. Domine (inquit) non eſt tibi curę, quod ſo
ror, me ſolã miniſtrare reliquit? Iube illi, ut me
adiuuet. Serui principum, quoniam non tam bo
num principis miniſterium, quam propriam uti
litatem quęrunt, nolunt conſor[illegible]um. Serui uero
Dei, quia non quod ſuum eſt, [illegible] quod Dei cu-
piunt, ſocios ad miniſteriu[illegible] [illegible]iderãt, & petũt.
Cõſidera, quod ſanctꝰ Mo.Q[illegible], domino dicat Nu
meri.11. Nõ poſſum in[illegible] [illegible]olus ferre, populum
hunc uniuerſum, qu[illegible] ſupra uires meas eſt. Do-
cet etiam locus iſte, principes & prelatos, humi-
les cogere ad grandia, eosq; maxime dignos arbi-
trẽtur, qui hæc maxime recuſant, & à ſe reiiciũt.
Meminiſſe etiam oportet eos, dare ſocios, ſuis of
ficialibus, & miniſtris, quando alter ad miniſte-
rium non ſufficit. *Tu eris ei ꝑ Deo.* Quam
largus eſt Deus in ſeruos ſuos, ut eos deos faciat.
Nam quæ præcipua & admiranda in eo ſunt, fa
cile hominibus tradidit. ſ. peccata remittere, &
miracula facere. Similiter quanti faciẽdus ſit ſan
ctus Moſeh, quem dominus Deum cõſtituit, &
cui prophetam dedit Aharon. *Vadam nunc
& reuertar.* Sunt maxime cœlanda ſecreta do
mini. Non ſocero, non uxori, neq; alicui, niſi qui
bus Deus præceperat, munus Dei ſibi cõmiſſum
reuelauit. Sic Saul uerbum regni, neq; patri, neq;
Samue. 10. patruo, noluit indicare. *Mortui ſunt omnes,
qui querebant animam tuam.* Omnia impe-
dimenta dominus tollit, quæ ſuam poterant im
pedire legationem, forte nouerat Moſeh adhuc
trepidare reuerti in Ægyptum, ob patratum ho-
micidium. *Tulit uxorem ſuam,* Sciebat ſe am
plius on reuerſurum in Midian, ideo tulit ſecum
uxorem, & filios: ut nos doceat parui facere pa-
triã, & locũ habitationis noſtræ, cum à dño alio
uocamur, ſicut fecit Abraham. *Tulit uirgam
Dei in manu ſua.* Vocatur hæc uirga Dei, quia
deputata erat ad cultum Dei, in qua; ſcilicet fa-
ciẽda erãt miracula, & ſigna Dei: aut quia à Deo
ei peculiariter fuerat data, ad facienda ſigna, ſeu
melius, in qua erat poteſtas Dei, ad miracula
facienda. *Vide, ut omnia portenta.* Solemus
in diſceſſu, ad memoriam reducere nunciis, com-
miſſa negocia. *Ego indurabo cor eius.* Cauen-
da docet, locus iſte grauia peccata, ob quæ, ſolet
dominus corda peccatorum indurare. *Filius
meus, primogenitus meus, Iſrael.* Si beatus
populus cuius Dominus Deus eius, beatiſsi-
mus ille dicendus eſt, cuius Dominus pa-
ter eius, & qui filius primogenitus eſt Dei.

Dimitte. filium meum, ut ſeruiat mihi.
Tenentur filii ſeruire parẽtibus: neq; poteſt quis
filium detinere, ne ſeruiat patri ſuo. *Ecce ego
occido filium tuum primogenitum.* Quia
priuas me meo, priuabo te tuo. Vbi diſce, quid
piaculi ſit, filios Dei detinere, incarcerare, aut ma
le tractare: & quales pœnas dabunt, qui hoc face
re preſumpſerint. Vnũ hic eſt, quod maxime mi-
ror, qualiter, ſcilicet dominus, neminẽ cogit, cũ
ſit potentiſsimus. Nonne domine poteras Paroh
occidere, & populum tuum redimere, abſq; hoc,
quòd nuncium ad Paroh deſtinares: qui rogaret
ſæpius regem, populũ dimittere? Sic, cũ tranſeun
dum Iudęis eſſet, per terram Edon, nuncios ad
regem præmiſit, qui dicerent. Liceat mihi, tran-
ſire per terram tuam. Quo nolente, quaſi impo-
tens, alió diuertit. Hoc feciſſe crediderim: ne po-
tentes ſeculi, ab eo diſcerent, uim alicui inferre.
Si enim uidentes Deum humilem, ſuperbiunt,
quid facerẽt, ſi cernerent uiolentum? Diſce etiam
ex hoc loco, qualiter deus omnia mala, quę alicui
facturus eſt, minatur prius: ut ſcilicet, qui factu-
rus eſt, nõ faciat, & ipſe flagellis parcat. Ierem.17.
habes. Repente loquar aduerſus gentem. *Quæ-
ſiuit occidere eum.* Nõne domine, ſeruus tuus
eſt Moſeh, ad regem, & populũ deſtinatus à te?
Cur non diſsimulas peccatum eius, ſaltem nũc?
Conſueuerunt principes, & miniſtri iuſtitiæ, cũ
opera alicuius egent, omnia eius peccata diſsimu
lare. Non ſic autem Deus: ſed tunc maxime quę-
rit, cũ maxime indigere uidetur. Cuius rei aliud
egregium, ex ſcripturis exemplũ accipe. Cũ Chri
ſtus ſeruator Chriſtiani populi, miſſurus eſſet diſ

ſcipulos ſuos ad prædicandum gentibus,eum exprobraſſe diſcipulorum incredulitatem, & cordis duritiam,refert Marcus:ne putaret eum uelle indulgere peccato incredulitatis, quia eorum miniſterio indigens uidebatur. cum, ſcilicet eũ Deum erant per orbem prædicaturi. Sic & nunc facit Dominus Moſeh:cuius peccatum non ſolũ arguere,ſed etiam punire uult:licet nuncium ad Pharaonem mitteret. Nemo ergo iuſtorũ ſe decipiat, putãs Deũ diſsimulaturũ peccatum eius: cũ eiùs miniſterio utitur. Sicut enim iratus,miſericordiarũ ſuarum recordatur,ita propitius,uindictæ memor eſt peccatorũ. *Tulit Sipporah, petram.* Debet uxor ſeſe opponere uindictæ diuinæ, pro uiro ſuo. Cognoſce tamen hic,quàm litentioſa ſit ſæpius uxor in uirum,ut audit dicere. *Sponſus ſanguinum tu mihi.* Eſt etiã, quod aduertere debeas,qualiter uir, non debeat cum uxore rixari,corã extraneis, maxime nobilibus: aut uxor cũ uiro. Dicit enim textus. Et receſsit, ſcilicet,angel^9 ab eo,uidelicet Moſeh,&poſt receſſum eius tũc dixit: *Spõſus ſanguinũ tu mihi.* Non enim auſa eſt dicere uerba illa dura, angelo pſente. Tertiò aduerte quam male coeant uir, & uxor diuerſorũ rituũ, & diuerſę fidei. *Vade in occurſum Moſeh.* Ecce quid præſtent iuſti fratribus,& conſanguineis. Crediderim enim,dominum propter Moſeh,apparuiſſe Aharon, & eum ſic poſtea extuliſſe. *Nũciauit Moſeh Aharõ.* Debet inter prædicatores conuenire, aliter non proficient. Legimus enim Paulũ cum Petro, Iacobo, & Ioanne,euangelium contuliſſe,ne in uanum curreret,ad Galatas.1. *Congregauerũt ſenes.* Non ſunt ſecreta Dei,ſtatim omnibus reuelanda,ſed maioribus natu,ut per eos,ad iuniores res deueniat. *Fecit ſigna.* Probarũt miſsionem ſuam. Vbi docemur, quam cauti in huiuſmodi eſſe debeam^9. *Credidit populus.* Quemadmodum leuis corde eſt,qui cito credit,ita durus,qui aptis miraculis nõ credit,eſſe tñ opus auxilio Dei ad hoc,ex capite præcedenti cõſtat,ubi Dominus hoc prædixit. *Incuruauerunt ſe.* Gratitudinem docet,locus iſte.

Vltimo capite.

CAPITIS V. AD LITERAM annotationes.

D*Imitte populum meum,ut feſta celebret mihi in deſerto.* Non plene conſtat,quid ꝓpriè ſignificet uerbum chagag, quod noſtri feſtum celebrare,uertunt. Vnde chag, nomen,quod ſignificare dicũt ſolemnitatem,& oblationem. Quantum autem ex aliis ſcripturę locis cognoſci datur,uidetur proprie ſignificare ſaltare,ſeu tripudiare. Significat autẽ chag,ſolemnitatem,qđ illa die puellæ hebrææ,ſolerent tripudiare,& feſtos choros ducere. Poſſemus etiam dicere,ſignificare feſtiuare,ſi ſic dicere fas eſt. Non qualitercunq;,ſed cum tripudio. Pſal.107. uidetur ſignificare ſaltare, ſubſilire, ubi dicitur. Iachogu,id eſt,ſaltabunt,mouebũt ſe ſicut ebrius, Chag uero(ut diximus)ſignificabit ſolemnitatẽ, ratione ſaltationis,quæ illis diebus fiebat, pecus uero immolaticiũ,aut quia ſaltare ſolet,aut quia in die ſaltationis,& tripudii,id eſt,ſolẽni, immolabatur. Dubius etiã,uidetur Hieronymus, de ſignificatione huius nominis. Dicit enim Iſaiæ.19. ſuper illud. Erit terra Iehudah Ægypto lechoga, id eſt,in pauorem. Melius reor etiam proprium errorem reprehendere, quam dum erubeſco imperitiam confiteri,in errore perſiſtere. In eo qđ tranſtuli in pauorẽ,in hebraico legitur,lechoga, quod interpretari poteſt,in feſtiuitatẽ,& timorem:quod Aquila ſignificantius tranſtulit. In trepidationem,quum aliquis pauidus, & tremens, circunfert oculos,& uenientẽ formidat. Hic uero uertere poſſumus. Vt feſtum agat mihi in deſerto,aut ut tripudiet,diem feſtum agendo. Sed prior interpretatio mihi magis arridet. *Quis eſt Dominus,ut audiam uocem eius,ad dimittendum Iſrael,* id eſt, ut in hoc obediam ei,ſcilicet dimittendo Iſrael. Noſtri ex una clauſula duas fecerunt,legẽtes,Quis eſt Dominus,ut audiam uocem eius,& hũc aſtam Iſrael. *Dominus hebræorũ inuocatus eſt ſuper nos.* Ex hoc loco apertè colligo,uerum eſſe, quod cap.3.(ubi hæc ſententia ponitur)annotaui: Nõ,ſcilicet eſſe uertendum. Deus hebræorum occurrit nobis,ut tam ibi,quam hic,omnes noſtri uertunt: ſed inuocatus eſt ſuper nos,ut ſit ſenſus. Nos inuocamus,& colimus,ut uerum Deum noſtrum, Deũ hebræorum: ideo ibimus uiam.3. dierum ad immolandum ei,ſeu colendum illum in deſerto. Et ſi actiue uerbũ chara legas,ſcilicet Deus hebræorũ uocauit nos,uidetur melius quadrare, qđ ſequitur,ut ſit ſenſus. Deus Hebræorum uocauit nos ueluti ſeruos ſuos, ut ſcilicet ei ſoluamus debitam ſeruitutem, immolando illi in deſerto, ac ſi dicant. Non noſtra ſponte recedimus à te,ſed à Deo noſtro, cuius præcepta præterire non licet,uocati. Moueor ſic interpretari, quia licet uerbum charah,uideatur proprie ſignificare occurrere, quod poſitum eſt capite.3. chara tamen,quod hic ponitur,potius uocare ſignificat, quã occurrere. Si tamen occurrere legas, ſenſus eſt,(ut capite.3. diximus.) Deus hebræorum occurrit nobis.ſ.iratus aduerſum nos,qđ illi nõ ſeruiamus ſeruitute cultus: ideo ibimus uiam.3. die

rum

rum, ad ſoluēdum illi debitum cultum. Eſt etiā coniectura ad priorem ſenſum, quia in litera, nō dicitur nobis.i.occurrit nobis, ſed alenu.i. ſuper nos: cū magis quadret inuocatus eſt. *Ne forte occurrat nobis in peſte, uel in gladio.* Verbū hebraicū paga, ſignificat occurrere, qualitercūq;, aut ut hoſtis, aut ad intercedendum, ſeu ut amicus, ad q̄ duo dabimus exēpla. Nā.1.Samue.10.habes. Vpagata.i.occurres cuneo prophetarū. Gen. 23. Vpigu.i.occurrite mihi. Ephron.i.ꝑ me, apud Ephron intercedite, qđ interceſſores prius, quā iniurii, occurrant offenſis. Sic Iſai.47. Vltionem capiam, & non Epliga.i.occurrentem hominē.ſ. ſuſcipiam.i.non ſuſcipiam intercedētē hominē. Qđ uero ſignificet occurrere, ut hoſtis, ex multis locis conſtat. Et.1.Hamos.5. Cū fugerit quiſpiam à facie leonis, upegao.i.occurret ei urſus. Itē.1.Samue.22. Noluerūt ſerui regis mittere manum ſuā liphgoa.i.ut occurrerēt.ſ. uelut hoſtes, ſacerdotibus dn̄i, occidendo eos. Vertendum eſt ergo hîc. Ne forte occurrat nobis.ſ. ut hoſtis in peſte, ſeu cū peſte, uel cū gladio occidendò.ſ.nos. Dictionis etiā deber (quā peſtē oēs uertūt) ſignificatio propria, non plenè nota eſt. Radix.ſ. Dabar ſignificat loqui, ad quod deber.i.peſtis, nullā uidetur habere alluſionē, niſi dicamus ſignificare deſolationē, ſicut midbar, deſertū, quod eſt ab eadem radice. Putarem tn̄ Midbar ſignificare deſertum, qđ uocem reddat loquentis, quam latini, echo uocant. De qua Ouidius. Hic coeamus ait, Coeamus dixerat echo. Quod ſi uerum eſt: poſſemus hic uertere. Ne forte occurrat nobis deſolatione, aut gladio. *Quare Moſeh, & Aharō, ceſſare facitis populum ab operibus ſuis?*

Tam multas, & uarias ſignificationes hebræi tribuunt uerbo para, ut in hoc ipſo cognoſcas, eos propriam ignorare. Dicunt enim ſignificare, deficere, rebellare, elongare, ceſſare, denudare, ulciſci, occultare, retrocedere, quo quid cōfuſius eſſe poteſt? Conſtat enim ex hoc loco, quod in regulis admonuimus, eos.ſ. ſignificationē uerbis, & nominibus tribuere, pro ut eis apparet contextum exigere. Expenſis tn̄ locis, quibus uerbum ponitur, uidetur proprie ſignificare nudare, priuare, aut priuari, ſpoliari, diſcooperire, quæ omnia idē ſignificare uidentur. Quod uero ſignificet nudare, conſtat.1. Numeri.5. ubi dicitur. Vparah.i.& denudabit ſacerdos caput mulieris.i.capillos ei⁹. Sic Leuiti.13. Et caput eius erit parua.i. denudatum. Idem capite.21.eiuſdem. Caput ſuum non Iiphra.i.denudabit. Et capit.10. Capita ueſtra, ne tiphran.i.diſcooperiatis. Poſſet ergo hic uerti. Quare Moſeh, & Aharō denudatis.i.priuatis, ſeu ſpoliatis populum, ab operibus ſuis, aut denudare facitis, aut priuare facitis. Ac ſi dicat. Quare aufertis à populo opera ſua? De huius uerbi ſignificatiōe, dicemus infra capite.32. ubi eſt locus difficilis, in quo hoc uerbum ponitur. *Ceſſare facitis eos à laboribus ſuis.* Verba hæc exactoribus, & præfectis dicuntur, ut ſtatim ſequitur. *Præcepit exactoribus populi, & præfectis eius.* Verbum nagas, ſignificare exigere, ex multis ſcripturæ locis cōſtat, & noges exactorem, & hos fuiſſe Ægyptios credo: quoniā non fideret rex Ægypti exactoribus hebræis: & iſti uirgas ſuas habebant, ad puniendum eos, qui pēſum laterum non æquarent. Vnde Iſaiæ.9. habes. Virgā exactoris eius ſuperaſti. Quo loco, idem nomen ponitur. Soter uero præfectum ſignificare uidetur, qui populū dirigebat, & minora iudicabat. Deutero.16. legis. Iudices ue ſotherim.i. præfectos pones tibi: in omnibus portis tuis. Et Prouerbi.6. de formicis, aut locuſtis loquens, dicit. Non eſt ei princeps, neq; præfectus. Vbi ponitur nomen ſother. Hic uero uidetur pręfectos etiam ſignificare, quos reor ex filiis Iſrael fuiſſe, quoniā infra leguntur cæſi, quod rex Ægypti, ſuis non feciſſet, ſed de his in ſequentibus, & poſſet etiā dici fuiſſe ex filiis Iſrael. *Nō adijcietis dare paleā populo.* Duplex eſt apud nos genus laterū: Aliqui ſūt parui, quos uocāt ladrilhos.i.lateres, itali uero quadrellos, quod quadrilateri ſint. Alii uero magni qui uocantur adobes, & hoc intereſt inter eos, quod parui nō habēt cōmixtam paleam, & in furnò decoquuntur. Magni uero cōmixtas habent, & exſiccātur ad ſolem. Et ex.2. non fiunt ædificia alicuius mom[illegible]i, ſed benè ex prioribus: ideo credēdum eſt illo in tēpore, omnibus paleā admiſceri: quoniam ex huiuſmodi lateribus dicuntur urbis mœnia ædificata capi.1. huius libri. *Quoniam ocioſi ſunt.* Non conuenit inter hebræos, de ꝓpria ſignificatione raphah.i. ocioſum eſſe, ut plurimum ſignificat remiſſum eſſe, debilitari, ut patet Iere.38. Ecce ipſe meraphe.i. debilitans, ſeu debilitare faciēs, manus, uirorum belli. Aut ut noſtri dicunt afſloxar, *Faciant in ea,* ſcilicet ſeruitute, aut faciant eā.i. excerceāt ſe in opere ſeruili. *Et non confidant in uerbis mēdacij.* Verbo ſaah, tā hebræi, quam noſtri, uarias tribuunt ſignificationes, ut ſolent.ſ. aſpicere, ſperare, ſeu fidere, tenere, formidare, & deſinere: cū uerbum ſolum ſignificet deſinere, & quieſcere. Iob.14. Seeh.i. deſine ab illo, & Iſaiæ.22. Seu.i. deſinite à me, quæ quidem ſignificatio cōgruit omnibus aliis locis: quibus uerbū ponitur. Vt Gene.4. ubi noſtri uertunt. Ad Cain, & ad munus eius non ſaah.i.reſpexit. Tu melius uertas: in cain, & munere eius nō quieuit, ſeu requieuit. Sic Iſaiæ.31. ubi uertunt. Non ſau.i.reſpexerunt, ad ſanctū Iſrael, tu poſſes uertere. Non quieuerunt in ſan

ctο Iſraelis. Sic Pſal. 119. ubi mutãtes ſignificationem interpretãtur. Veeſſah, id eſt, delectabor in ſtatutis tuis ſemper: interpretari poteſt. Et requieſcam in mandatis tuis, ſeu acquieſcam. Sic in aliis infinitis locis. *Vbi inueneritis.* Hebraicè à quo inueneritis, ſcilicet dono, aut mutuo. *Ad colligendum ſtipulã, pro palea.* Dictio chas, quam omnes hîc ſtipulam uertunt, eſt à uerbo chaſſas, quod eſt colligere: unde uerti poſſet. Ad colligendum collectionem pro palea. Et per collectionem intellige congeriem ſtipularum: quas uentus colligere ſolet. *Et exactores urgebãt.* Varias, ac etiã contrarias ſignificationes, tribuũt hebræi uerbo uts, ſcilicet feſtinare, differre, anguſtiis afficere, & elongare: quoniam propriã ignorant: & fere ubiq; cõgruit feſtinare, niſi Ioſuah. 17. ubi habetur. Si ats, id eſt, anguſt⁹ eſt tibi mõs Ephraim. Vbi ſi uertas feſtinus, non quadrat. Ieremiæ etiam. 17. uertit. Sanctes. Ego non elongaui meipſum, ut eſſem paſtor poſt te. Et in lexico uertit. Et ego non feſtinaui. Neq; potui certam coniecturam inuenire: ad ſciẽdum propriam ſignificationem. *Rem dici in die ſuo.* Hebraiſmus eſt: pro pẽſum ſolitũ facere, unoquoq; die. *Et percuſſi, ſunt præfecti filiorũ Iſrael.* Admonui ſupra, hos præfectos eſſe de numero filiorum Iſrael, non autem exactores. *Sicut heri, & nudiuſtertius, etiã heri, etiam hodie.* Tranſpoſita uidentur uerba, & legendum eſt. *Quare non perfeciſtis ſtatutum ueſtrum, ad conficiendos lateres heri, & hodie, ſicut heri, & nudiuſtertius,* id eſt, ſicut tempore præcedenti? Sic inferius ſtatim. *Et lateres dicunt nobis facite,* pro, Et dicunt nobis, facite lateres. Gaudet enim hebraiſm⁹, huiuſmodi mutationibus. *Et peccatum, ſcilicet eſt in populum tuum,* id eſt, culpa plagæ noſtræ, eſt in populum tuum: qui nos immeritos cædit. Sumitur aliquando chatat, pro peccato, & nõnunq̃ pro peccati pœna. Vnde Sanctes noſter, in ſecunda ſignificatione nomen accipiens, uertit. Et punitur populus tuus. In priori etiam ſignificatione, ſic poſſet uerti. Et peccatum, ſcilicet committit populus tuus: cædens nos, aut & peccatur in populum tuum, id eſt, in nos, qui ſum⁹ populus tuus, & iſte ſenſus mihi ſimplicior uidetur. *Et ait,* ſcilicet Parhoh. *Laxati eſtis, ſeu remiſſiores facti,* quod alii uertũt. Vacatis ocio. *Et uiderunt præfecti Iſrael eos: in malum,* iſti uidentur fuiſſe alii præfecti Ægyptii. Aliqui tamen putant, tam præfectos, quam exactores fuiſſe Ægyptios. Res incerta eſt. Et per uidere in malum, intellige uidere torue, aut ad puniendũ. *Fetere feciſtis odorem noſtrum,* id eſt, abominabiles nos feciſtis in oculis Parhoh. Dixi in explicatione hebraiſmorum: de ſenſu huius hebraiſmi. *quare male feciſti,* id eſt, cauſa afflictionis fuiſti populo tuo? *Quoniam in manu forti* .i. in poteſtate mea forti, quam exercebo contra eum: dimittet uos, & coget uos exire.

CAPITIS. V. AD NOSTRAM eruditionem.

D*Imitte populum meum, ut feſta celebret mihi in deſerto.* Non libenter dominus accipit miniſteria triſtia, ſed hilarẽ miniſtrum diligit: hac de cauſa noluit populũ ſuũ, ſibi feſta in Ægypto celebrare: quoniam cũ eſſet captiuus, non poſſet in hilaritate ſeruire. Habes etiã hic Deũ, non uocare ſemper ſuos ad ſudores & labores, ſed ad feſta celebrãda: talia ſunt enim miniſteria Dei, ſcilicet feſtos agere dies itã, ut miniſtri Dei ocio uacare dicantur. Debet tamẽ populus, etiam in captiuitate: Deũ ſuum laudare. *Quis eſt dominus, quod audiam uocẽ eius, ad dimittendum Iſrael?* Orabat ſapiẽtiſſimus Salomon Prouerbiorum. 30. dñm. Diuitias (inquit) ne dederis mihi. Sed quare bone Rex ſic à diuitiis abhorres? Ne forte, inquit, ſatier, & negem, & dicam, Quis eſt dominus. Raro qui potentes ſunt, Deum cognoſcunt. Sed quare hoc, Cũ enim hominum conditio ſit, deum & hominem cognoſcere propter indigentiam, & utilitatem: qui raro indigent, deum non cognoſcunt, neq; precantur. In labore hominum non ſunt, & cum hominibus non flagellabuntur: ideo tenuit eos ſuperbia. Dixerunt quomodo ſcit Deus, & ſi eſt ſciẽtia in excelſo? Et mirũ ualde eſt, qđ Deus maxime reges & principes curet: ipſi uero ipſũ negligant, & paruifaciãt. *Non cognoui Dominum, & Iſrael non dimittam,* Docemur unde obediẽtia, & inobediẽtia ad Deum ꝓcedant. Nempe ex hoc, quod quilibet cognoſcere, uel nõ cognoſcere uult Deum. Vnde qui Deo maxime obſequi uoluerit, nitatur Deum, & multa de eo cognoſcere. *Deus hebræorũ occurrit nobis.* Oſtendit locus iſte, qualiter qui Deum uerũ cognoſcit, debeat eum colere, neq; obliuioni tradere ſacrificia eius, ne Deus ſuus ſibi occurrat iratus. Admonui etiam ſuperius, non eſſe immolã-

dum

dum Deo in quocunq; loco, maxime, in medio
nationis prauæ. Neq; ſat eſt ei, qui Deo uult ſacri
ficare, à malis recedere, niſi ab eis ſe curet elonga
re uia. 3. dierum. Diſce etiã hic qualiter Deo tuo
obedias. Non dicunt. Deus hebræorũ nobis hoc
præcepit, ſed tantũ occurrit nobis, & ſtatim qua
ſi diuinantes uoluntatem eius, uolunt ire uiam.
3. dierum. Gens, ait Pſa. quã non cognoui, inaudi
tu auris obediuit mihi. *Quare Moſeh, & Aharon abſtrahitis populum?* Seruis nõ eſt
de libertate loquendum, ne à ſuis operibus impe
diantur: & arguendi ſunt, qui opera ſeruorũ im-
pediunt. Quemadmodum ſunt multi loquaces,
qui non ſolum tempus ſuum terũt gnauiter, ſed
alios impedire nõ ceſſant. Ægre ferunt etiam ty
ranni, eſſe aliquos qui libertatem ſuis ſuadeant,
maxime diabolus, qui mirum in modum cona-
tur, ne quis peccatori prædicet libertatẽ ſeruorũ
Dei. Qui enim de libertate non audiuit, ſeruitu-
tem pro libertate amplectitur. Non cauſantur
uiæ longitudinem, neq; deſerti ſqualorẽ, ſed om
nes ſenes, & paruuli ire uolunt uiam trium die-
rum in deſertũ. *Non adiicietis dare paleam populo*. Quid hoc queſo eſt dñe, ut prædices li-
bertatem, & augeas ſeruitutem, & laborem pro
requie, dare tuis uidearis? Docet nos in beneficiis
paratos eſſe ad tentationes. Cum enim ſpem ali-
cui dat, ſtatim deſperatione tentat: & uidetur
ſpem quam dedit, uelle auferre, aut incertã oſtẽ-
dere. Cum enim Abrahæ polliceretur ſemẽ ſicut
arenam maris, non multo poſt ad occidendum
filium impulit, ut eum cui pollicebatur ſobolẽ
innumeram, orbitate tentaret. Sic & hic, cũ po-
pulo promitteret libertatem, auxit ſeruitutem.
Vrget ſæpius grauiter bonos, dum tyrannidem
diaboli, & peccati exuere uolunt, metus priua-
tionis adiutorii, quod à malis habent, & ita ſæ-
pius eos ſtringere uidetur, ut ſine eo uiuere ſe
poſſe deſperent: quare malunt ei perpetuo ſub
eſſe, quam eius auxilio priuari. Quoties fœmina
cupit concubinatum deſerere, ſed cogitans apud
ſe, fame ſe cruciandam, aut neceſſaria ſibi de futu
ra, non audet iugum peccati reiicere, qui tunc il-
lud magis ſtringit, cum uidet miſerum peccato-
rem fugam moliri. Sed cogitare debet peccator,
omnia auxilia peccati paleas eſſe, quę aliquid eſſe
uidentur, cũ nihil ſint: & putare nihil ſibi de fu-
turum, ſi paleas diaboli abiiciat. Sunt qui my-
ſtice per opera luti, & lateris, opera criminoſa in
telligunt: per paleas uero, peccatorum occaſio-
nes, quas dæmon ſubminiſtrat peccatoribus,
quamdiu receſſum non adornant, aut non plene
ſubiectos habet, cum uero habuerit, cogit quere
re occaſiones, quas ille antea ſubminiſtrabat.
Quoties ſine ulla tentatione, & cum longe abeſt
peccandi occaſio, peccator eam maxima ſolicitũ
dine quærit, paleas quibus malum opus alte-
ri coniungat ſolicite inquirat. *Otio uacant.*
Ocia uidentur malis opera piorum, etiam ſi ma-
xime laborent in operibus Dei, neq; decipiũtur:
quoniam omnia miniſteria Dei, ſi ad opera pec-
catorum conferantur otia ſunt. *Non do uobis paleas*. Audis hic certe, ex quam leui re, occaſio-
nem ſæuiendi in pios, mali ſumant, & ab eis qđ
impoſſibile eſt, pręſtare exigant. Similiter quan-
ti faciant principes, etiam ſi quæ minima ſuis de
derint. Da tiſte paleas, & quanti faciat munus ui
des negando illas. *Exactores urgebant eos di centes*. Nullus ex his miniſtris, auſus eſt dicere
regi, cur ita facis? aut piorũ cauſam agere apud
regem, ut omnia Deo deberẽt. *Otio torpetis.*
Quid ſperandum eſt, cum ille qui aliorum erro-
res corrigere debet, iniuſtitię autor eſt? Deus
ſummus interpellandus eſt. Audis hic (ni fallor)
qualibus prępediantur, qui Deo ſeruire uolunt,
ſed omnia ſunt ferenda, & ſuperanda. *Intuiti ſunt eos ad malum*. Comune hoc eſt, ut torue
aſpiciant ſerui eos, quos uiderint à Dominis ſuis
odio haberi. Vide quæ de hac re annotauimus
Gene. 4. Nam odio hebent, quos domini ode-
runt, etiam ſi cognoſcant dominos irrationabili
ter odiſſe. Tranſierunt enim in affectum eorum,
ut eos ſolos diligant, aut odio habeant: quos ode
runt, uel amant domini eorum. *Peccatur in populum tuũ*. Nõ uult Dominus, malos igno
rantiam in malis poſſe prætendere, ſed eſſe, qui
peccata illis obiiciant. *Occurrerunt Moſeh, & Aharon*. Periculoſum ualdè eſt, irato etiã
ſi iuſtus ſit, occurrere. Vbi ſimiliter diſce, quanta
pati oporteat ſeruos Dei, etiam à ſuis quorum
cauſam agunt. *Videat Dominus ſuper uos & iudicet*. Omnes querelas ſuas iuſti referunt
ad iudicium Dei: quoniam norunt quàm iuſtus
in iudiciis ſit. Cognoui ait Pſalm. quia faciet Do-
minus iudicium inopis, & uindictam pauperũ.
Qui fetere feciſtis odorem noſtrum. Non
uult Dominus ſuos, malis in operibus ſuis, pla-
cere uelle, ſed ſolum ſibi, & hac de cauſa odorem
in fetorem uertit. Si hominibus placere uellem,
Chriſti ſeruus non eſſem (ait Paulus.) Sed nõ-
ne Iudæi, nuncium acceptaſtis? & Deo pro re
demptione, gratias egiſtis? Quid ergo nunc uo-
ciferamini? Non ſinit paſſio adflictos rectũ iu-
dicium habere. *Quare male feciſti populo huic*. Solent iuſti, Deum facere autorem ſuo-
rum malorum, ut abeo, aut uindicentur, aut

toronentur propter mala, quæ eius gratia tollerant. Et eum quaſi uerbis ſuis nõ ſtare arguunt: quod promiſerit liberare eos, neq; tamen liberauerit. *Nũc uidebis quæ facturus ſum Par hoh.* Sinit Dominus ſuo occulto iudicio impios in impietatem creſcere, ut durius puniat. Audis etiam hic, impios admonitionibus fieri deteriores.

CAPITIS. VI. AD LITERAM annotationes.

VIſus ſum ab Abrahã, Iſaac, Iaacob, in Deum omnipotentẽ, & nomine meo iehouah non innotui eis, aut non ſum cognitus eis. Difficilis ualde eſt locus iſte, qualiter, ſcilicet Deus patribus fuerit uiſus in Deum omnipotentẽm, neq; tamen eis innotuerit ſub nomine Iehouah. Cum Gen. 4 dicatur, tempore Enos ceptam inuocationem huius nominis. Niſi dicamus. Nomẽ quidem tunc temporis notum, uim uero nominis non, ſed nunc notificandum Iſraelitis. Quod autem locum difficilem reddit, eſt ignorãtia ſignificationis horum nominum, ſcilicet ſadai, & Iehouah. Et quidam non curantes horum nominum ſignificationem, dicunt Deum nunquam ea familiaritate cum patribus uſum fuiſſe, ut eis diceret. Hoc eſt nomẽ meum, ſcilicet, Iehouah, licet ipſi eum, ſub illo nomine inuocauerint, innotuiſſe tamen eis, ſub nomine Dei omnipotẽtis: oſtẽdẽdo illis ſigna, & magnalia ſua, ut ſit ſenſus. Viſus ſum patrib9, Deus omnipotens, ſcilicet oſtendendo illis mirabilia mea, ſed non eis uiſus ſum familiaritate illa, ut indicarem eis Iehouah eſſe nomen meum: quod nũc uobis oſtendam. Sed hæc expoſitio nõ multum arridet, quare ea omiſſa, examinanda eſt ſignificatio utriuſq; nominis, ſcilicet ſadai, & Iehouah. Nam El, notum eſt, à fortitudine ſumptum eſſe Quidam autem uoluerunt nomen ſadai, eſſe cõpoſitum ex (ſcin) litera ſeruili, & dai quod eſt copia, ſufficiẽtia: ut idẽ ſit ſadai, qđ cui ſufficit, aut cui ſufficentia: & tunc ſenſus eſt. Ego ſum Iehouah, Et uiſus ſum patrib9, in Deum cui ſufficit, ſeu in Deum ſufficientem, quia, ſcilicet nullo indiget: conferendo illis bona, ſed non indicaui illis nomen meum Iehouah, aut in ſe, aut ſecundum ſuam uim. Sed neq; iſta interpretatio multum placet, licet poſſit tolerari. Si uero nomen ſadai ſit ſimplex nomen, quærenda eſt eius radix, & ſignificatio examinanda. Significat autem ſadad, à quo ſadai, ſugere, & prædari, quod nihil aliud eſſe uidetur prædari, quam aliorum opes ſugere. Vnde Sad, id eſt, mamma, uber, ſic dictum: quia ſugitur. Threno. 4. Sed & ſerpentes eduxerunt ſad, id eſt, mammam. Iohe. 2. & ſugẽtes ſadaim, id eſt, ubera, etiã nomen Iod, quod idem ſignificat, ſcilicet mammam Iſaiæ. 60. Veſod, id eſt, & mamillam regum ſuges. Poteſt ergo nomen ſadai deriuari à ſad, quod mammam ſignificat, & aſadad, quod ſignificat prædari, expillare, & ſi aſad, ſignificabit Deum quatenus prebet ubertatem, ſeu bona ſua in nos effundit: queadmodum ab ubere, lac diffunditur. Si uero aſadad, quod eſt prędari, ſeu expillare: ſignificabit Deum, quatenus eſt fortis prędator. Secundo aduertendum eſt, nomen Iehouah (ut uidetur) deriuari à radice hauah, quæ ſignificat eſſe, Sed non ſolum. Nam ab eadem radice eſt houah, quod ſecundum hebræos ſignificat contritionem, accidens malum, ſiue malum euentum: ut patet Ezechiæ. 7. ubi dicitur Houah al houah, id eſt, contritio ſuper contritionem ueniet. Sic Iſaiæ. 47. Cadet ſuper te houah, id eſt, contritio, aut malus euentus. Videtur autem nomen Iehouah, potius deriuari ab houah, quam ab hauah, quod eſt eſſe: Cum maiorem conuenientiam habeat ad houah, quam ad hauah. Vnde uidetur Deum ſignificare, quatenus conterit, & uaſtat, aut ab eo eſt malus euẽtus. Si ergo accipiamus ſadai quatenus ſignificat Deũ, ut ſe defundit in nos abũde, & iehouah ut ſignificat Deũ, ſub rõne cõterentis, ſenſus erit. Ego ſum Iehouah, id eſt, Deus conterens, & uiſus ſum patribus in Deum diffundentem ſe, ſeu in fortem diffundentem ſe, ſed in nomine meo Iehouah, id eſt, ſub ratione conterentis, non innotui eis, ſicut modo faciam. Ac ſi dicat. Ego quidem ſum Deus conterens, ſed ſub hac ratione, non fui notus patribus, quoniam magis curaui oſtendere me illis beneficum, quam conterentem inimicos eorum. Vnde Gene. 35. poſtquam Dominus dixerat Iaacob. Ego ſum el ſadai, ſtatim addidit. Creſce, & multiplica te quaſi oſtẽdens uim nominis ſaddai, quod ſit facere creſcere, & multiplicare. Idem capite. 28. ubi Iſaach bñdicens Iaacob dicit. Et el ſaddai benedicat tibi & creſcere faciat te, cum ergo benedicere Dei, ſit beneſacere, & ad benedicẽdum inuocetur Deus ſub nomine ſadai, uidetur ſadai importare Deũ ut beneficum. Quem ſenſum textus infra cap. 15. approbare uidetur: ubi ſuffocatis hoſtibus, dicunt Iſraelitæ, ſe cognouiſſe nomen Domini eſſe Iehouah. Sic enim textus dicit. Iehouah uir prelii. Iehouah nomen eius: ac ſi dicãt. Neſciebamus Iehouah eſſe uirum bellatorem. Neſciebamus nomen eius eſſe Iehouah, id eſt, bellatorem, & deſtructorem, ſed nunc experimento hoc didicimus. Si uero accipiatur ſadai, ut ſignificat ſugentem, ſeu prędantem aliena bona: tũc ſenſus erit. Ego ſum Iehouah, id eſt, conterens, & debellans, & uiſus ſum patribus in fortem expillatorem, accipiendo bona ab aliis, & tradendo eis queadmodũ ex bonis Laban ditauit Iaacob, unde & uxores dicunt ipſi Iaacob Gene. 31.

tulit

tulit Dominus opes patris noſtri, & dedit nobis, & ex bonis Philiſtinorum Iſaac, ſed in nomine meo Iehouah, id eſt, ſub conterentis ratione, non innotui eis: quoniam nolui propter eos populos, & gentes conterere, oſtēdendo me uirum bellatorem: ut modo faciam. Colligendo ergo quæ diximus, habes huius loci tres expoſitiones: Prima non curat nominum interpretationem, & reddit hunc ſenſum. Ego ſum Iehouah, id eſt, uocor Iehouah, & oſtendi me patribus omnipotentem, tribuendo illis bona, ſed in nomine meo Iehouah, non ſum cognitus eis, id eſt, nemini eorum indicaui, me uocari Iehouah, quemadmodum modo me oſtendo. Vnde infra dicitur. Ego Iehouah. Secunda expoſitio, nomina interpretatur, ſcilicet Sadai, & Iehouah, modis ſupradictis, ſcilicet ſadai Deum uberem, ſeu qui ubertatem præbet: & Iehouah conterentem. Et ſenſus eſt. Ego quidem ſum Iehouah, id eſt, conterens, ſed ſub hoc nomine, non aparui patribus, ſed ſub nomine conferentis ubertatem. Sed nunc oſtēdam me eſſe Iehouah, id eſt, conterentem. Vnde ſequitur. Idcirco dic filiis Iſrael. Ego Iehouah, & educam uos ex oneribus Ægypti, & eruam uos à ſeruitute eorum, & redimam uos brachio extento, & iudiciis magnis, ubi uidetur explicare nomen Iehouah. Tertia etiam, nomina interpretatur, & p nomen ſadai intelligit Deum ſub ratione prædatoris, & Iehouah putat ſignificare Deum quatenus conterit, quēadmodum ſecunda; & ſenſus eſt. Ego conterens, Et uiſus ſum Abrahæ, Iſaac, & Iaacob, in fortem prædatorem, auferendo bona Chenanæorum, & dando illis, præſertim terram quam illis promiſi: ſed non ſum uiſus eis, ſub nomine conterentis regna, & nationes propter eos, ut modo faciam propter uos. Et inter has. 3, 2. mihi germanior apparet. Hæc etiam tertia non longe eſt à litera. Videtur enim ſequens litera, eam explicare. Dicit enim Deus ſe pactū ſtatuiſſe cum patribus de danda terra, ubi uidetur explicare quid ſit dictu, in fortem prædatorem: qui ſcilicet prædatus ſim Chenanæis terram, & uobis tradiderim. Poſtea uero uidetur explicare; quare dixerit ſe non innotuiſſe eis ſub nomine conterentis, ſed modo hoc ſit facturus, cum ſequitur. *Et audiui clamorem filiorum Iſrael, & educam ex oneribus Ægypti. in brachio extento.* Vnde antē hæc ultima uerba dicit. *Idcirco dic filijs iſrael Ego Iehouah.* Quod ſi aliqua harum expoſitionum non ſatiat appetitum tuum, quære aliā meliorem, nos quod nobis uidebatur diximus. Quod autem omnes fere interpretantur ſadai, omnipotentem, non uideo quomodo quadrare poſſit, cum non conueniat ullo pacto ſignificationi radicis, quæcunq; illa ſit, ut iam diximus, & crediderim ego, quæ in radice hauah, ſignificat eſſe, non pertinere ad hauah, ſed ad haiah, quod eſt eſſe. Houah uero, id eſt, contritio, pertinere ad radicē hanc. Diximus autē multa de hoc nomine Gene. 1. ubi quidā de religione, & ueneratione eius apud iudeos, ex aliis recitauimus, ſi tamen communem expoſitionem ſequi uelis. ſ. quod patribus confuſe innotuerit, & indicauerit nomen Iehouah, non tamen uim ipſius diſtincte, aut ut Caietanus ſentit, nō indicauit eis, qd' nomē ei⁹ Iehouah importat. Ero qui ero, quēadmodū tibi, & Iſraelitis modo, quæ expoſitio quadrat, ſi nomen Iehouah, ab eſſe ortum habeat, non prohibeo. *Accipiā uos mihi in populum.* Poſtquā ab Ægyptiis redemero, accipiā mihi. Modo eſtis alterius, ſed ego liberatos, ad me aſſumam. *Qui eduxi uos de oneribus Ægypti.* Hebraicè ſignificantius habetur. De ſub oneribus Ægypti, quaſi ſcilicet oppreſſos. ¶ *Ad terram pro qua leuaui manum meam, ut darem eam Abraham.* Admonuimus in hebraiſmorum explicatione, leuare manum eſſe iurare, quod modus iurandi illius temporis fuerit: leuando manum ad cœlum, qui quidem iurandi modus à Deo ortum habuiſſe uidetur: Nam Deutero. 32. habes. Leuabo ad cœlum manum meā: & dicam uiuo, ego in æternū. *Ego Dominus.* Verba ſunt confirmatiua promiſsionum, & cōminationum: frequentia in libris legalibus. *Propter anguſtiam ſpiritus.* Significat cha ſor, proprie ſtringere, arctare, anguſtare, unde choſer, id eſt, ſtrictio, anguſtia. Stringebatur, & breuiabatur illis ſpiritus, propter onera aut propter anguſtiam, & propter duram ſeruitutem: In utroq; enim affligebantur; ſcilicet in ſpiritu, qui anguſtabatur, & in corpore, quod dura ſeruitute premebatur. *Ego incircuncisus labijs,* id eſt, groſsiora quam decet labia habeo, quæ circunciſione egere uidentur. *Mandauit eos ad filios Iſrael:* ut ſcilicet iterū conſolarentur eos, & pollicerentur libertatem. *Iſta ſunt capita domus patrum eorum.* Non conſtat ad quid modo ſupputentur huiuſmodi generationes, Sed textus in fine oſtendit: ad quid recenſuerit huiuſmodi progeniem, quod ſcilicet propter duces, ut ſciremus qui ſint iſti duces Moſeh, & Aharon: quibus Deus cō-

miſit negotium redemptionis Iſrael. Et per capita intelligit præcipuos, ſeu priores in domibus. Vnde non recenſentur filii Iaacob, niſi uſq; ad Leui: ut ſciamus ſupputationem factã propter tribum Leui. *Accepit Amram Iochebet, amitam, ſibi in uxorem*. Arbitratus eſt Paulus burgenſis hanc Iochebet fuiſſe auiam Amram, non ſororem, Chaat patris Amram. Sed quod ſoror germana fuerit. Chaaht, conſtat Numeri: 26. Conſtat etiam ex hoc loco legi naturæ non aduerſari, coniugium cum amita, id eſt, ſorore patris, quoniam ante legem eo, populus dei, ut licito, utebatur. *Et fuit in die*, ſcilicet illa, *Locutus eſt Dominus ad Moſeh*. Aut. *Et fuit in die* quo locutus eſt Dominus ad Moſeh, in terra Ægypi. Et locutus eſt, ſcilicet quæ ſequuntur. Vel. Et fuit in die, ſcilicet ſequenti, poſt præcedentes allocutiones.

CAPITIS. VI. AD NOSTRAM eruditionem.

COnſpectus ſum Abrabam, Iſaac, & Iaacob in Deo uberi, ſeu ubertatẽ præbenti. Quod diuerſis nominibus Deum, nunc quidem patrem, nunc magiſtrum, uocemus, (ait beatus Bernardus) non illius ſimpliſſimæ, & omnino inuariabilis naturæ, diuerſitas ulla in cauſa eſt, ſed affectionũ noſtrarum multiplex narratio, ſecundum diuerſos profectus animæ, uel defectus.

Sermoni de diuerſis affectibus animæ.

Videntur enim quædam animæ ſub patre familias agere, quædam ſub Domino, quædam ſub magiſtro, quædam quoque ſub patre, & nonnullę ſub ſponſo, ut cum proficientibus proficere, cum mutatis mutari uideatur, & ipſe: qui (iuxta prophetam) mutat quidem creaturas, & mutabuntur, licet ipſe idem ſit, & anni eius non deficiant. Cum ſancto (inquit) ſanctus eris, & cum uiro innocẽte, innocens eris: cum electo electus eris, atq; (ut magis miremur) & cum peruerſo peruerteris.

Pſal.

Sunt enim quidam, quibus Deus ſumma illa bonitas ſe uberem, ac beneficum exhibet, qualem ſe patribus prius exibuit: quibus multa bona pollicitus eſt, & exhibuit: quos per maximas probauit tentationes in perſonis propriis. Alios uero probauit per ignem, & aquas: quos ex fornace ferrea eripuit, ut ſe nobis talem exibeat, quales ſunt erga ipſum affectiones noſtræ. Aliis ſe uindicem oſtendit, dum ipſis ta centibus pro eis aduerſus aduerſarios dimicat. Vbi ſimul docet quamdiu abſcondit iram, neq; exerit gladium, niſi cum quis eum animaduertere in ſe cogit. *Audiui clamorem eorum, & recordatus ſum pacti mei*. O amice hominũ dulcis, & ſtabilis, qui tunc recordaris tuorum, quando ſunt in maximis anguſtiis, & præſſuris. Nos cum fœlices amicos uidemus, eorum recordamur, in aduerſis uero, obliuiſcimur. Deus autem non ſic, ſed in noſtra fœlicitate, uoſtri oblitus uidetur, in aduerſitate recordatur. Neq; ſolum patrum recordatur: quos quaſi prima poma in ficulnea uidit: ſed filiorum, inter quos multi erant, qui eum ſuis malis operibus cotidie prouocabant. Sed quęrendum eſſet cur Dominus eos, quos ad ſe uolebat recipere, ex tantis eripuerit malis, ut ex ſeruis liberos fecerit, ex afflictis conſolari uoluerit? Et meo iudicio, uoluit oſtendere, quam deuinctos nos ſibi habere uolebat. Filius enim, quoniam ſui iuris eſt, facile patrem deſerit, quemadmodum prodigus ille (cuius Lucas meminit) qui portio- 15.
nem ſuam ex patre uoluit: a quo ſtatim in longinquam regionem diſceſsit. Seruus uero, quia ſeruus eſt, & ſi ipſe diſcedere uelit, aut poſt fugam redire uoluerit, quia noſtrum argentum eſt retinemus: aut quærimus inuitum. Quantumcumq; enim Iſrael ſe ire perditũ uoluerit, iure tamen Dominii, à Dño requiſitus eſt. Secundo, ut beneficiorum memor, ab eo nũquam diſcederet, & mandata eius ſeruaret. *Redimam uos in brachio extenſo, & in iudiciis magnis*. Singularia, & inaſſueta ſunt, quæ Deus ſanctis ſuis facit. Non eſt contentus redimere eos, niſi magna inimicorum clade, id fecerit. Et ſi eis parcere debet, aut eorum miſereri, exaltat ſe ad hoc, & uires extendere uidetur. Habes enim Iſaiæ. 30. Expectat Dominus, ut miſereatur ueſtri: & exaltabitur parcens uobis. Sic & apud Lucam. Et audierunt uicini, & co- Lucæ. 1.
gnati Zechariæ, quod magnificaſſet Dominus miſericordiam ſuam, cum illa. Potuit enim potentiſsimus Deus paruo negotio ſuos redimere: ſed brachium extendere uoluit, & magna iudicia in hoſtes exercere: ut magis obnoxios ſibi faceret. *Accipiam uos in populum*. Attẽde quæſo quales nos accipit Deus: & quales red dat. Nempe ſeruituti obnoxios, oneribus detritos, miſeros, & miſerabiles. Qualem ipſe Synagogam elegit, pulchrè depingit apud Ezechie. capite. 16. Proiecta (inquit) eras ſuper faciem agri, in abiectione animæ tuæ, in die qua nata es: & quæ ſequuntur. *Pro qua leuaui manum meam*. Admonui in Geneſi, Deum uelle ſuos ſpe, & re ipſa lætari. Lætatus (inquit) ſum in his, Pſal.
quæ dicta ſunt mihi, in domum Domini ibimus. *Scietis quia ego Dominus, qui edu*-

co uos

to uos de oneribus Ægypti. Vult Dominus nos ſcire beneficia eius, & hac pœna, punire ſolet ingratos, ſcilicet ignorantia beneficiorum ſuorum. Solet enim Dominus, (ut ait Moſeh) nonnunquam dare alicui beneficia ſua, ſed negare oculos quibus ea cognoſcat. Illumi- Pſal.
net (ait puer Domini). Dominus uultum ſuum ſuper nos, & miſereatur noſtri. Vt cognoſcam' in terra uiam tuam: in omnibus gentibus ſalutare tuũ. *Non audierunt Moſeh.* Admonet locus iſte, ſurdo canere, qui animo triſtitia occupato, loquitur. Docentur etiam uerbi Dei concionatores, non diſpondere animum, ſi non acceptent homines, quæ de Deo ipſi loquuntur, ſed ad Deum recurrant: ut det audientibus aures ad audiendum. *Ecce filij Iſrael non audiunt me: quomodo audiet me Parhoh?* Commune eſt, ut uerbum Dei apud populares, magis fructificet, quã apud reges, & magnates. & auidius audiatur. Audi Ieremiã capi. 5. Forſitã pauperes ſunt, ſtulti facti ſunt: ibo ad maiores al loquar eos. Ipſi enim cognouerunt uiam Domini, ſed ipſi ſimul confregerunt iugum, ruperunt uincula. *Et ego incircunciſus labijs.* Aduerte hic ſummam optimi concionatoris humilitatem. Nam licet eos incuſauerit, quòd eum nõ audiant, culpam tamen huius rei, in caput ſuum reiicit, dicens ſe ex defectu ſuo non audiri, qđ uidelicet incircunciſus labiis ſit. Recenſetur hic progenies leuitarum propter Moſeh, & Aharon, ut ſciant iuſtorum conſanguinei, qua de cauſa notabiles, & noti fiant. Similiter quam humiles Deus ad negotia ſua eligere conſueuit *Accepit Aharon Eli ſeba.* Niſi ſit pax inter reges & ſacerdotes, omnia corruũt: ideo ſolebãt ſacerdotes de tribu regia ſibi uxores deligere. Voluit etiam Deus ſacerdotes exaltare. *Hic eſt Aharon.* Prius futurum nominat ſacerdotem quam ducem: ut ſciant duces ſe ſacerdotibus eſſe ſubiectos.

CAPITIS. VII. AD LITERAM annotata.

D*Edi te Deum Parhoh: & Aharõ frater tuus erit Propheta tuus.* Id eſt, in tua poteſtate ſitum erit facere omnia quæ Deus illi facere poſſet, ſcilicet eſſe iratum, & flagellare, Similiter eſſe propitium auferendo plagas. Aharon uero dicitur Propheta eius, quoniam prædicebat: quæ uentura erant populo à Moſeh. Aut explicatur ſtatim quid ſit dictu. *Erit Aharon Propheta tuus.* Quoniam tu loqueris, ſcilicet Aharon omnia quæ præcepi tibi: ipſe uero loquetur illa ad Parhoh: quemadmodum Deus loquebatur Prophetis, & Prophetæ populo. Ponitur autem hic nomen elohim, quod Deum ſub ratione iudicis, aut punientis ſignificat. Et uerti poſſet. Dedi te iudicem Parhoh. Sed quod ſequitur, priorem ſenſum probare uidetur: quia ſequitur. Et Aharon erit Propheta tuus. Non enim diceba tur quis Propheta, niſi ueri, aut falſi Dei. *Ego indurabo cor Parhoh.* Explicuimus ſuperius, ſenſum horum uerborum capite. 4. id eſt, faciam quod non cognoſcat ſigna eſſe mea, ut ſciat me. potentiorẽ ſe: unde ſequetur duritia cordis eius. Dupliciter enim Deus poteſt cor alicuius indurare. Vno modo ponendo ei aliquid in corde, quod ſit cauſa duriciei eius. Alio modo, occultando in ſe aliquid, quod eſt occaſio, quod res non cedat tangenti, ut patet in illis qui ibant
in caſtellum Emaus: de quibus dicit Lucas, 24.
quod oculi eorum tenebantur ne eum agnoſcerent. Non quod CHRISTVS aliquid imponeret in oculis eorum, ſed quia in ſe occultabat id, quo eum agnoſcere poſſent. Sic Deus non immitebat duritiam in cor Parhoh: ſed occultabat ſigna, ne in eis agnoſceret eum ſuperiorem ſecum, ſcilicet uideret magos ſuos ſimilia facere. Et hic ſenſus infra probari uidetur, ubi Dominus dicit. *Vice hac, ego mitto omnes plagas meas in cor tuum, & in ſeruos tuos, & in populum tuum, ut ſcias quod non ſit ſimilis mei in omni terra.* Et ſequitur. *Propter hoc ſtare feci te,* id eſt, non ſtatim occidi, & cætera. *Aut ego fortificabo cor eius,* id eſt, dabo uires cordi eius, ut mihi reſiſtere poſsit. Non enim poſſet, ſi ei utcunq;
uires non adminiſtrarem adhoc. Sic Pilato dicit Ioã. 19.
Chriſtus. Non haberes in me ullam poteſtatẽ niſi datum tibi deſuper eſſet. Ac ſi dicat. Mihi cederes, niſi tibi Dominus uires poſitiue adminiſtraſſet. Neq; hoc eſt cooperari ad peccatum alicuius, ut ſic, ſed ad id, quod poſitiuum eſt in eo, aut alia ratione qua non eſt peccatum, ſed bonum. Nam damnatio Chriſti ad mortem, in quantum per eam uoluit Pilatus populo ſatisfacere, flagitioſa erat, ſed non ut Deus eam ordinabat ad noſtram ſalutem: & ut ſic, Deus uolebat eam, & uoluit omnino fieri. Sic uoluntas Parhoh, ut erat ad detinendum populum, erat mala, ut uero ordinabatur ad hoc, quod Deus oſtenderet in eo gloriam ſuam, quemadmodum textus dicit, bona, & ut ſic, Deus eam roborare dicitur. *Dabo manum meam in Ægyptum,* id eſt, pu-

nitionem meam. Sumitur enim ſæpius manus, pro punitione. *Fuit Moſeh.80. annorum.* Conſtat ex hoc loco Aharon maiorem natu Moſeh,& eum exceſsiſſe tribus annis. *Date nobis portenta*.i.ad probandã ueſtrã miſsionẽ,& poteſtatẽ aliqđ ſignũ.Solet enim poteſtas in ſignis, & portentis deſignari.Nota tñ ex hoc loco haberi,mophet nõ ſemp ſignificare portẽtũ qđ futurum reſpicit,ſed etiam præſens ſignum,ſicut hic. *Erit in Draconẽ.* Superius.4. cum Moſeh, eam proijceret, dicitur uerſa in ſerpẽtem: hic uero in Draconem,quoniam uoluit Dominus magis deterrere Ægyptios,quam Moſeh. *Sapientes,& maleficos.* Non ſunt plene nota horum nominum ſignificata,Chacham,uidetur ſignificare ſapientem,quacũq; ſapientia,chaſſaph uero (ut hebræi dicunt)ſignificat eum qui aliquid naturale mutat ad aſpectũ oculi.Ex hoc capite uidetur ſignificare maleficum, aut præſtigiatorẽ. Michææ.5.habes. Excidã cheſſaphim.i.preſtigia de manu tua. Chartumim uero, quod inferius ponitur,cõſtat ex capite.41.Gene.ſignificare eũ, qui coniectatur ſomnia:quoniã adhoc uocãtur capite citato à Pharaone,ſed nomẽ communius eſſe uidetur, quoniam hic ponitur pro malefico uel preſtigiatore,& quos uocauit mechaſephim modo uocat, chartumim. *Incantationibus ſuis.* Dictio hahar,inflãmare ſignificat.Vndẽ lahat.i.flamma,& uidentur iſti aciebus gladiorũ, aut ignis flãma uti,ad ſuas incantationes. *Non audiſti adhuc hoc*,ſcilicet quod miſi dicere tibi,ſeu non obtemperaſti. *Fetebit flumen.* Verbum baas,ſignificat fetere,& beos fetorem. Ex conſequenti uero putreſcere,quod fetere ſoleãt putrida,infra.16.Et non hibis,id eſt,putruit, aut fetuit.Aqua enim in ſanguinem uerſa putruit, & fetuit. *Et laborauerunt Ægyptij.* Incerta eſt ſignificatio propria uerbi laah,quod laborare uertimus eam tamen acceptamus,quoniam communior eſt. Tribuunt autem ei hebræi alteram,ſcilicet ægrẽ ferre moleſtẽ accipere:ut patet Iob.4.ubi dicitur.Nõne ſi tentauerit quiſpiã loqui ad te, tilch. i.ægrẽ feres, aut moleſtẽ accipies? De ſignificatione huius uerbi, nonnihil diximus Gene.19.Ponitur etiam hic in paſsiua uoce,unde ad literam uertẽdum eſſet.Et labor fuit Ægyptiis bibere aquas fluminis,ſeu de flumine. *Super flumina eorum.Super riuos eorum, & ſuper paludes eorum.* Colligunt hebræi ex hoc loco,naharot ſignificare flumina magna,Iehor uero riuum,agmon autem ſtagnum,aut paludem,ſed ut alias diximus,inuenitur ſæpius Iehor ſignificare flumẽ,& agmon,cum inueniatur Iob.41.ſignificare rotũdum,ubi dicitur. Nun pones agmon,id eſt,circulum in naſo eius? crediderim potius ſignificare puteos,& fontes muro circundatos,quam paludes,aut ſtagna:quia ſequitur. *Et ſuper omnem cõgregationẽ aquarũ:* qua ſententia comprehendere uidetur ſtagna, lacus,paludes,& id genus alia.Sed tu aduerte hebræos,ignorare propriam ſignificationem uerbi chauah: à quo michueh quod congregationem uertimus. Et de ſignificatione uerbi affatim diſputauimus Gene. primo ubi diximus, uerbum in niphal ſignificare congregare,aut extendere.Sed quia chau,id eſt,linea,eſt ex hac radice, uidetur chau,ſignificare curſum,exitum aquarũ ſeu decurſum ad modum lineę. Eſt enim aquæ ductus longus ad modum lineę. Et inuenio, qđ in multis locis chau,ſignificat curſum, ſeu filum aquæ,aut alterius rei,ut Pſal.19.In omnem terrã exiuit chauam,id eſt,linea, ſeu curſus eorum ad moduum lineę. Et uerbũ Ieremiæ.3.Ve nichuu, id eſt,congregabuntur ad eã omnes gentes: uerti poſſet. Et currẽt lineatim ad eã omnes gentes. Et illud Gene.1. Dixit Deus Iichauu,id eſt, congregentur aquæ quæ ſub cœlo ſunt, uerti poſſet: currant lineatim aquæ quæ ſub cœlo ſunt: ad locum unum. Et uere puto uerbum chauah, ſignificare expectare,& lineatim currere. Rem tamen nondum diffinio. Vnde poſſet hic uerti. Et ſuper omnem curſum aquarum eorum,aut ſuper exitum aquarum eorum. *Et erunt*,ſcilicet omnes aquæ ſanguis. Vocatur exitus aquarum linea, qđ ad modum fili,aquæ naſcantur, & egrediantur è fonte. *In lignis & lapidibus.* Quidam hoc intelligũt, de uaſis ligneis,& lapideis, in quibus, ſcilicet erat aqua. Poſſet etiam uerti. In canalibus ligneis, & lapideis. Aut interpretando literam, ut ſonat. Sanguis erat,non ſolum in aquis, ſed etiam in lignis,& lapidibus: quæ omnia tincta ſanguine erant. Nam infra dicitur, fuiſſe ſanguinem in tota terra Ægypti. Sed quærendum eſt, quas aquas malefici in ſanguinẽ uerterint, poſtquam iam omnes erant uerſæ à Moſeh. Et dicendum ſimul maleficos cum Moſeh: uertiſſe aquas in ſanguinem. Sunt tamen qui dicunt eos eas uertiſſe, quas Ægyptii ad bibẽdũ foderant. *Nõ poſuit cor ſuum etiam ad hoc.* Hebraiſmus eſt, pro noluit aduertere ad hoc. Sumitur enim in ſacris literis,ſepius cor pro intellectu,ſeu cogitatione,ſecundum illud Pſal. Diuitiæ ſi affluant,nolite cor apponere,id eſt,intellectum, ſeu cogitationem. *Foderũt omnes Ægyptij per circuitum.* Verbum chaphar, uidetur proprie ſignificare fodere, & ex conſequenti erubeſcere, quod erubeſcens, ex uerecundia uelit ſe infodere,ſeu

Exod.1.

dere, ſeu ſub terra abſcondere. Pſal.17. Quia chaperu, id eſt, erubuerunt querentes animam meã, aut infodere uoluerunt ſ. ſub terra.

CAPITIS. VII. AD MORVM correctionem.

Vide, dedi te pro deo, ipſi Parhoh. Expende quęſo, quanta ſit dignitas ſancti Moſeh: quem Deus ſic euexit, ut Deũ Parhoh conſtitueret. Et ſimiliter quanta ſit prudentia eius, & miſericordia, ut non eum ſtatim occiderit, ſed paciẽtia quaſi Dei, tulerit, & admonuerit. Quis enim hominum habens Dei poteſtatem in inimicum ſuum, tam ſænum, ad momentum illum ferret? Sed Dominus ſimul cum poteſtate, dedit ſancto niro longanimitatem: qua regem æquo animo ferret. Neq; contentus eſt, hanc poteſtatem hominibus communicare, ſed fere omnia peculiaria ſua: tradidit dilectis ſuis. Duo enim Deus, quaſi propria habet, ſcilicet condonare peccata, & miracula facere: quæ tam abunde apoſtolis, & ſanctis uiris communicare dignatus eſt, ubi etiam expendendum eſt uerbum. Vide, ut cognoſcamns quæ à deo donata ſunt uobis, ut non quaſi cæci, dona Dei accipiamus. *Aharon frater tuus erit Propheta tuus.* Nunquid, non eſt Deus ſine Propheta? Non ſolet Dominus aliquem punire, niſi prius per Prophetam punitionis admoneat, & deterreat. Sic prelati neminem ferire debẽt, niſi prius per ſe, & predicatores ſuos ad monuerint. *Ego indurabo cor Parhoh*, id eſt, ſigna fieri permittam per maleficos ſuos, unde ipſe ſumat occaſionem indurãdi cor ſuum. Vbi ſimul diſce quã ſint opera Dei examinanda, ut ex eis cognoſcas eum, neq; indures te. *Scient Ægypty, quod ego ſum Dominus.* Habes hic, ad quid nobis dantur a dño flagella: nempe ut Deũ cognoſcamus iratum, quẽ nolumus cognoſcere propitiũ. *Moſeh erat octogenarius.* Ad quid nos domine, eius ætatem ſcire uis? Vt nos doceas quales mittendi ſint nuntii, ad ardua negotia, nempe ſenes, & qui multa experiẽtia didicerint quæ agenda ſunt. *Si locutus fuerit ad uos Parhoh, dãdo Date portentum.* Non debent ſancti Dei, temere ſigna facere, etiam ſi poſsint: ſed rogati, aut inuitati: neq; debent uelle ſe oſtentare: cõſidera Chriſtum ſeruatorem noſtrum: quẽ nunquam inuenies ex curioſitate, ſed ſemper neceſsitate cõpulſum feciſſe, miracula. *Vertetur in draconem.* A dracone incepit, ut regem deterret magis, & nõ eſſet opus alia ſigna adiũgere. *Vocauit Parhoh ſapientes, & maleficos, & fecerũt ſic: & induratũ eſt cor Parhoh.* Nihil magis impios detinet in peccatis ſuis quã facere quædã opera ſimilia ſanctis. Nã ſi ſcti ieiunant, idem hypocritæ faciũt. Idem de oratione, eleemoſyna, & aliis bonis operibus. Et quia talia faciunt, & iis peccata ſua operiũt à peccatis ſuis non retrahuntur. Hoc eſt etiam iniquorum munus, obſcurare opera ſanctorum. Nihilq; magis nocet ſanctis operibus, quã opera hypocritarũ, Multi enim iniqui ſtrictius ieiunant quam ſancti, & prolixius orant, & id genus multa faciunt, non ut faciant, ſed ut obſcurent ſanctorum opera, ſed finis quem in ſuis operibus, iniqui prætendunt, inter illos diuidunt. *Sed deuorauit.* Manent, & perſeuerant opera ſanctorum, hypocritarũ uero ueluti paleæ cõburũtur, ut dicit Paulꝰ. 1.ad Corinth.3.

Vade ad Parhoh mane. Ecce egredietur ad aquas. Admonẽtur hîc prędicatores, & uiri ſpirituales, non ſemel admonere peccatorem obduratum, ſed ſæpius. Vbi ſimiliter diſcant reges, ad regni negotia mane ſurgere. *Vertentur in ſanguinem.* Solet Dominus impiorum compedes agrauare. Prius enim leuiora proponit, poſtmodum grauiora. *In oculis Parhoh.* Mirũ ualde eſt, quod dederit Dominus impiis oculos, & in oculis eorum ſigna faciat, neque tamen ſinat eos uidere, unde à malo retrahantur. *Non poſuit cor ſuum, etiã ad hoc.* Licet monita multiplices impiis, non curant, neque conſiderant. Dei enim magnum munus eſt, cognoſcere flagella eius. Hoc intereſt inter pios, & impios, qđ pii mala, etiam q̃ natura ꝓueniunt, flagella Dei eſſe credunt: impii uero, flagella apertiſsima Dei, mala à natura euenire arbitrãtur. *Fecerunt magi Ægypti ſic, incantationibus ſuis.* Poſsũt mali iuuare mala ſua, neque tamen auferre, aut illis mederi. *Foderunt Ægyptii, per circuitum fluminis, aquas.* Duo hîc aduerte, Alterũ Dei clementiam, qua peccatores caſtigando, nõ exterminat, ſed uiam relinquit, qua ſibi mederi poſsint. Alterum, quãtum ualeat humana induſtria, quæ ſibi inopinata remedia quærit, contra flagella Dei: & quod eſt diuinæ miſericordię, tribuit induſtrię ſuę. Aduerte etiam quomodo ꝑ ea quæ quis peccat, torquetur. Peccauerant Ægyptii, aquis fluminis ſuffocando, & ſubmergendo filios piorum, & ideo uoluit Dominus, quod ab aquis punirẽtur, bibendo ſanguinem pro aqua. Et ſimiliter inde, ſcilicet ex aquis, ranæ egreſſæ ſunt, quibus percuſsi ſunt. Quia enim aquis, piis nocere uoluerunt, ab eis maxima nocumenta paſsi ſunt.

Capitis

CAPITIS. VIII. AD LITERAM annotationes.

O*Mnem terminum tuum ranis*, ideſt, omnem terrã, que ſub terminis tuis cõcluditur. *Erumpere faciet in multitudine fluuius ranas.* Non eſt certa, (ut capite. 1. huius libri diximus, & Gene. 1.) propria ſignificatio uerbi ſaras, rabbi Dauid dicit, ſignificare producere in multitudine. Sed de ſignificato abunde dictum eſt, locis citatis. *In cubiculo lecti tui, aut in cubiculo accubitus tui. In reliquiis tuis.* Per reliquias, intelligo reliquias ciborum. Aliqui per reliquias, ſeu reſidua, fermentum intelligunt, quod ex maſſa relinquitur. Neq; explodo, quoniam ſolet aſſeruari, & uult litera dicere, quod quantumcunq; aſſeruatum ſit huiuſmodi reſiduum, tamen ad ipſum ingredientur ranæ. Alii uero conſperſiones. Nõnulli pannaria. Mihi prima expoſitio magis probatur: quoniam Deutero. 28. habetur. Benedictum caniſtrũ tuum, uniſſare techa, id eſt, & reſiduum tuum: quoniam ſolent reliquiæ panis, caniſtro aſſeruari. *Et ſuper paludes, aut ſuper puteos.* Quoniã (ut alias dixi) agmon, à rotunditate dicitur, ideo puteum ſignificare uidetur hac ratione. *Fecerũt ſic magi ſuſſurrationibus ſuis.* Quidã hic uertunt, incantationibus ſuis: ſed quia laat ſignificat tegere, & operire, arbitror melius uertere ſuſſurrationibus ſuis, ſeu occultis ſermonibus ſuis. *Orate Dominum, ut auferat ranas a me.* Diſſeruimus multa, de ſignificatione uerbi atar, Gene. 25. quod potius ſignificet multiplicare, quàm orare, niſi multiplicando preces. Vnde atar, nomẽ, eſt denſitas, uel multiplicatio. Iezchelis. 8. Vaatar, id eſt, & denſitas nubis ſuffimenti, aſcendebat. Quare poſſet uerti. Multiplicate ad Deum, ſcilicet preces. *Gloriare ſuper me. quando multiplicatio tibi, & ſeruis tuis.* Non uſquequaq; conſtat, quid proprie ſignificet uerbum paar. Viſis tamen locis in quibus ponitur, uidetur ſignificare, decorare, ſiue quis decoretur corona, auro, ueſtibus, aut ramis, & etiam dedecorare, ut exempla monſtrabunt. Iſaiæ enim. 60. habes. Gloria Lebanon ad te ueniet, Abies, & Buxus, & Pinus, ſimul. ad glorificandum locum ſanctuarii mei. Vbi melius uertas. Ad decorandum. Nam lignis huiuſmodi præcioſis, decoratur locus: licet non omnino reſpuam, ſi uertas ad glorificandum. Vnde peer, id eſt, thiara ſic dicta, quod ornet, & decoret eum, qui eam geſtat. Ezechię. 24. & Iſaiæ. 61. ſignificat decorem. Vt darem eis peer, id eſt, decorem pro cinere, aut coronam, ut Hieronymus uertit. Quòd uero etiam dedecorare ſignificet, uidetur haberi: ex eo, quod Deutero. 24. habetur, ubi dicitur. Cum excuſſeris oliuam tuam. Non tepaer, id eſt, non dedecorabis poſt te, aut non derramificabis poſt te. Solent enim baccæ decorare arborem, quemadmodum fructus. Sed nundum animus meus in hac ſignificatione quieſcit. Locus ergo præſens ſic poteſt explicari. Gloriaberis ſuper me, arbitrando te ſuperiorem me, cum uideris me totiens multiplicare preces, ſeu orare ꝓ te, & ꝓ ſeruis tuis, & ꝓ populo tuo. Alio modo ſic. Gloriare ſuper me, & dic, quando deprecer pro te, & pro ſeruis tuis, & pro populo tuo. Sed fateor nondum mentẽ meam, in aliqua iſtarum expoſitionum quieſcere, propter ignorantiam propriæ ſignificationis uerbi paar: ſecundus tamen ſenſus uidetur ſimplicior, quem reſpõſio Parhoh probare uidetur *Super cauſam ranarum.* Hebraicè eſt. Super uerbo ranarum. Sed uerbum pro re, & cauſa, ab hebræis accipitur frequenter. *De domibus, ex atriis, & ex agris.* Aliqui pro atriis uillas intelligunt, & interpretãtur, in uillis. Sed dictio chaſer, uidetur ſignificare atrium, aut introitũ, ſiue domus, ſiue ciuitatis ſiue uillæ: & eſt terra inculta, q̃ in exitu ciuitatis, relinquitur, ad alenda iumenta, quod noſtri uocant reſsio. Differt autem ab agro, quoniam ager eſt cultus, & non eſt exitus ciuitatis proprie, & communiter habet herbam. Vnde chaſir, quod eſt ab eadem radice ſignifitat uiride, ſeu herbam uiridem. Primo Regum. 18. Si forte inueniantur chaſir, id eſt, herba, aut uiride. Et Iſaiæ. 15. Aruit chaſir, id eſt, herba, Eſt ergo ſenſus, quod mortuæ ſunt ranæ, de domibus, & de atriis, aut domorum, aut urbium, & opidorum, & uillarum, & de agris, ſcilicet cultis. *Congregauerunt eas aceruos,* Aceruos, id eſt, in multos aceruos. Solet enim hebraiſmus, germinatione eiuſdem nominis, multitudinem ſignificare: ut in hebraiſmis admonuimus. Poſſet etiã uerti. *Menſuras, menſuras*: quoniam dictio chomer, certum menſurę genus, ſcilicet chomer: ſignificat: quod continet. 30. ſata, uel modios. Chabachu, tñ. 3. aceruũ ſignificare uidetur: ubi dicitur: Chomer, id eſt, in aceruo, uel cumulo aquarum multarum. *Quod eſſet reſpiratio,* ſcilicet à malo ranarum. *Erit in pediculos.* Aliqui ciniphes uertunt, Sed ex materia de qua facti ſunt, ſcilicet de puluere terræ, que eſt eiuſdem coloris cum pediculis, uidetur melius

pediculos

pediculos uertere, & dictionis chinim, id eſt, pediculi non inuenitur ſingulare in ſcripturis, ſed bene apud hebræos doctores, inuenitur chinah. *Digitus Dei iſte*. i. poteſtas, quæ impedit ne pediculos poſsimus facere, aut manifeſta eſt hic potentia Dei: Namq; digito ſolent oſtendi manifeſtiſsima ſunt. Lucę. 11. dicit Chriſtus. Si in digito Dei. i. manifeſta Dei potētia, aut eiicio demonia aut poteſtate. Nā licet dęmon, ex naturali ſua uirtute hoc poſsit, fuit tamen à dn̄o impeditus: ut parhoh cognoſceret dei potentiā, & ſentiret plagam. *Induratū eſt cor Parhoh.* Forſitan arbitrabatur paruam plagā, cui poſſent ſui occurrere. *Mixtionem*. Verbum hebraicum arab, licet non ſit plene notū hebræis, & noſtris, & uaria illi ſignificata tribuant, ex locis tamē quibus ponitur, uidetur ſignificare miſcere, aut coniungere: ſeu ligare, obligare: dę cuius ſignificatione diſſeruimus. Gen. 44. ubi uidere licebit. Vnde arob, hic ſignificat multitudinē, ſeu coniunctionem diuerſarum beſtiarum: aut certam ſpeciem comixtam ex diuerſis coloribus. Nam Pſalmo. 68. habes. Exaltate equitantem baarabot. i. mixtos, ubi uidentur eſſe animalia, aut aues in quæ quis equitare pōt. Inde oreb. i. coruus, ſic dictus, quod ex nigredine, & fuſcedine uideatur mixtus in colore. Sed iam admonui, hebræos, non cognoſcere ſignificata nominum, ſignificantiū certū genus animalium. *Et ſeparabo in die illa* id eſt, ſeparatum faciam, aut rē inſolitam: quàm nullus, niſi ego, facere poteſt. Verbum enim pala, ſeparare, & mirificare ſignificat. Prouerbi. 30. Tria ſunt quæ nipheu, id eſt, ſeparata ſunt à me, aut mirabilia mihi. *Quoniam ego ſum Deus in medio terræ*, id eſt, totius terræ. Nam ſicut rex regni uni⁹, dicitur in medio regni ſui eſſe, ita Deus rex totius terræ, in medio eſt totius terræ. *Ponam redemptionem*, id eſt, redimā populum meum ab hac plaga: quod nō faciā Ægyptiis. *Corrupta eſt terra, a facie mixtionis.* Non eſt certū, an ideo fuerit corrupta, quia mortua eſt huiuſmodi mixtio, an quia corrupit ipſa terrā comedēdo omnia, & deuaſtando, prius uidetur uerius. *Sacrificate domino Deo ueſtro, in terra*: ſubaudi, hac. *Non eſt rectum facere ſic*. Poſſet etiam uerti. Non eſt ſecurum ſic facere: quoniam poneremus nos in uitæ diſcrimine immolādo domino, ea quę Ægyptii abhominantur: Nam quemadmodum abhominabantur ouium paſtores, (ut dictum eſt Gen. 46.) ita & oues ipſas ad eſum. Vel dicuntur abhominatio, non quod eas abhominarentur, ſed quia abhominabantur earum occiſionem, etiam ad ſacrificium. Aliqui ex hebræis dicunt Moſeh, uocare hic pecudes, quas Ægyptii colebant abhominationem: quia erant dii eorum, & Deus idola uocat abhominationē. Neq; diſplicet ſenſus. Eſt & .4. ſcilicet quoniā abhominatio eſt Ægyptiis ſacrificium domini Dei noſtri, ac ſi dicat. Nō æquo animo ferent Ægyptii, nos alteri Deo ſacrificare in terra eorū, maxime in oculis ipſorū. *Et ſacrificabimus abhominationem Ægyptiorum in oculis eorum, Et non lapidabunt nos*. Quaſi dicat: ſic. *Orate pro me*, Aut multiplicate, ſcilicet preces, uſq; ad me: ac ſi dicat. Extendite preces ueſtras, uſq; ad me; neque ſolum oretis pro uobis, & ueſtris.

CAPITIS. VIII. AD MORVM informationem.

INgredere ad Parhoh. Mirabilis ualde eſt domine, patientia tua. Quis enim, ex potentatibus huius ſeculi, tanta toleraret regulo, quem flatu debellare poſſet, totieſq; admoneret, & rogaret, neque iam ſęuiret? Arguit patientia Dei, impatiētiā noſtrā. *Percutio omnem terminum tuum ranis.* Capite ſuperiori admonui, Agyptios plagis ex aquis prodeūtibus afflictos, quoniam aquis afflixerunt populum Dei. *Orate ad Dominum*. Prę ſe fert Parhoh iſte, omne peccatorum genus: qui cum puniuntur, emendationem promittunt: Ablata uero punitione, omnia quæ polliciti ſunt, Deo mentiuntur. *Gloriare ſuper me*. Debemus gloriari ſuper iuſtos, & ſanctos, in quorū manu ſitum eſt, auferre à nobis mala: quæ infeſtant nos. Quod contra Lutheranos, attende, dicentes, ſanctos nō orare pro nobis. *Clamauit Moſeh, ad dominum*. Docemur quam feruida debeat eſſe oratio noſtra, etiam pro inimicis. *Vidit quod eſſet reſpiratio, & aggrauauit cor ſuum*. Cum enim mali timore, & plagis, potius quam amore conuertātur, cum primum mala ceſſauerint ad mala ſua redeunt. *Percute puluerē terræ*. Premebant Ægyptii iudæos, in operibus luti, & lateris: & ideo puluere in pediculos uerſo puniti ſunt, ut his quibus torquebant alios, torquerentur. Sunt autem puniti, paruis beſtiolis, quæ tamen infenſiſsimæ, & moleſtiſsimæ ſunt. *Fecerunt magi, ut educerent*. Admonui præcedenti capite, malos aggrauare poſſe mala ſua, ſed non auferre. *Mitto in te, & ſeruos tuos*

mixtionem. Quemadmodum rebelliones impiorum creſcunt contra Deum: ita creſcere ſolent cruciatus Dei. *Separabo illa die terram goſſem*. Licet enim boni, ſæpius cum malis flagellentur, nouit tamẽ Dominus, ſuos à malis impiorum eripere. Quia non relinquet Dñs uirgã
Pſal. peccatorum, ſuper ſortem iuſtorum: ut non extendant iuſti ad iniquitatẽ manus ſuas. Pſal. 124. *Vt ſcias, quod ego ſum dominus, in medio terræ*. Methaphora ſumpta eſt à regib⁹, & principibus: qui ſedes ſuas fere habent, in mediis prouinciis, ut melius, & facilius illis ꝓſpicere, eaſq; regere, gubernare, tueri, & defendere, cum opus fuerit, poſsint, ad ſimilitudinem humani cordis: quod in medio corporis humani conſtitutũ eſſe uidetur: ut ex eo, ueluti ex fonte, ſpiritus uitalis, quo totum uiuificatur corpus, cõmodius, in omnia mẽbra, diffundi poſsit. Hac de cauſa (inquiũt hebręi) Deũ, ſedem ſuam habere Hieroſolymis, uoluiſſe, q̃ in meditulio terræ Iudææ ſita eſt: ut æque, omnibus ad iſtum locum, ubi cultus Dei erat, & ubi dominus illis propitius, preceſq; eorum exaudire decreuerat, aditus pateret. Qua locutione, etiam Chriſtus in Euangelio uſus eſt, dicens. Vbi fuerint duo, aut tres congregati in nomine meo, in medio illorum ſum: tãquã, ſcilicet Dñs, magiſter, & princeps, ut adſim eis, iuuemq; eos, & defendam. Ex quibus, reges & principes diſcant, quid piaculi ſit, ad angulos regni, pro ſua propria commoditate confugere: relinquẽtes loca, ubi commodius ſuis proſpicere poſſent. *Venit omne ferarum genus*, ſeu omnis mixtio, *in Domũ Parhoh*, Quemadmodum Parhoh fuit primus in culpa, aduerſus filios Iſrael, ita erat prior in pœna, ut dom⁹ eius, prius impleretur inſectis. *Sacrificate Deo ueſtro, in terra hac. Non eſt rectum facere ſic*. Non ſunt audienda malorum conſilia, etiam ſi prima fronte, bona eſſe uideantur. Omnia etiam quæ in Domini ſacrificio concurrunt, munda eſſe debent, & terra, & pecus, offerens, & ſacerdos, & oĩa alia. *Ite ſacrificate Domino, in terra hac*. Sinit Diabolus homines facere bona opa, immo ad ea inſtigat: ſed cum aliqua conditione, quæ bonum opus, malum faciat. Sinebat Parhoh Iudæos colere Deum ſuum, ſed in terra Ægypti: quæ ob cultum idolorum, ei abhominabilis erat. Volunt etiam impii pios docere benè operari, qui melius ſe ſinerent à piis doceri. Sed iuſti non norunt ſic Deum colere, neq; facere bona opera: quæ docent impii. *Num abbominationem Ægypti, ſacrificabimus?* Quæ mundus abhominatur, eligit Deus ad ſacrificiũ ſuum, quę uero diligit, abominatur ipſe, ut ſciamus, quam uere Paulus dixerit. Quæ ſtulta ſunt mũdi, elegit de⁹. *Nonne lapidabunt nos?* Prudentiam docet locus iſte, etiam in cultu dei, ut diſcas, non ſacrificare, cũ fratris ſcandalo. *Non elongando elongabitis nos*. Etſi aliquando inimicus, ſinat hominem peccatorẽ à ſe utcũque diſcedere: nõ tamen elongari. *Ego egredior a populo tuo, & orabo pro te*. Facillimè placãtur iuſti Cum primum Parhoh rogauit Moſeh, ſtatim acquieuit, & pro eo orauit. Vbi tu conſidera orationis iuſtorum uim, quæ tam facile iram Dei, in manſuetudinem uertit. *Cras*. Nouerat uir Dei impios, opera domini, beneficio dare naturæ, ideo tempus conſtituit, ut ſcirentur, quæ promiſerat eſſe opa dei. *Ne addat Parhoh, ut mẽtiatur* Audiant hoc peccatores, qui quotidie ſuam conuerſionem mẽtiuntur, quantum hoc Deo diſplicent. *Aggrauauit cor uice hac*. Fiũt communiter homines, dei patiẽtia deteriores, & ideo ab eo durius puniuntur, quod, ſcilicet abutantur patientia eius.

CAPITIS. IX. AD LITERAM annotata.

ADbuc tu retines eos? Magis ꝓprie uertas, adhuc roboras te in eos, aut cum eis, ut. ſ. nõ dimittas eos, quoniá uerbũ hazach, roborare, & fortificare, proprie ſignificat. *In pecudibus tuis*. Duo ſunt hic dubia, Alterum, ad quid Ægyptii pecudes habebant, ſi non ſinebant eas mactare, aut ſacrificare. Ad quod Hebręi dicunt, quód ad lac & lanam, & miniſteria alia. Secundum, qualiter habebãt oues & pecudes, ſi paſtores earum abhominabantur, (ut dictum eſt Gene. 46.) non enim poterant oues habere, ſine paſtoribus. Et dicendum, quod non ita abhominabantur, ut nullo modo habere uellent: ſed ut non penes ſe, aut (quod uerius credo) aulici, & ciues, abhominabãtur paſtores, non ut nolent habere, ſed quia non apud ſe habere uolebant, quemadmodum & noſtri, etiam hodie, non libenter paſtores uident, aut miſcentur huic hominũ generi. *Peſtis grauis ualde*. Admonui ſæpius, ignotam eſſe propriam ſignificationem nominis deber, quod noſtri peſtem interpretantur: radix eius dabar ſignificat loqui. *Et ſeparabit dominus*, ideſt, ſeparatã, & mirabilem rem faciet. *Poſuit dñs tẽpus Moed*,

non quodcunq; tempus ſignificat, ſed certum,
& conſtitutum. Vnde potius conſtitutum, & cer
tum ſignificat, quam tẽpus: ut conſtat. 2. Samue.
24. ubi dicitur. Et dedit Dominus peſtẽ in Iſrael,
à mane, uſq; ad. Et, moed, id eſt, ad tempus con-
ſtitutum; ubi ſi per moed, etiam tempus uertas,
inutilem repetitionem facies. *Cras faciet Do-
minus uerbum hoc, aut rem hanc.* Hoc ideo
dicit; ne putarẽt Ægyptii peſtem caſu eueniſſe.
Et mortuum eſt omne pecus Ægyptiorũ.
id eſt, pro maiori parte mortua ſunt. Sed quod
non omnia ſimpliciter, ex dicendis conſtat. Nam
infra præcipit Dominus Paroh, ut cõgreget om
ne pecus ſuum, propter grãdinem. Similiter pri-
mogenita, ultimo mortua ſunt. Solemus enim
dicere, cum maior pars hominũ unius urbis occi
ditur, oẽs eſſe occiſos, aut oẽs ſegetes uaſtatas, ſi
maior pars earum perierit. *Tollite uobis ple
nitudinem uolarum ueſtrarum fauillæ for
nacis.* Quemadmodũ ſignificatio uerbi puach,
propria, ignota eſt: ita & nominis piach, quod
fauillam uertimus. Hebræi dicunt, ſignificare, fla
re, ſpirare, & illaqueare, ad qđ probandum, ci-
tant illud Cantico. 2. donec ſeiaphuah, id eſt, aſpi
ret dies. Et Iſaiæ. 42. Hapeach, id eſt, illaqueare,
in foraminibus. Videtur tamen magis proprie ſi-
gnificare flare, flatu pellere, quã illaqueare. Vn-
de piach, id eſt, fauilla, quod flatu, ſeu uento pel-
latur, è fornace, aut quod flatu eleuetur. *Erit in
nebulam ſuper omnem terram Ægypti.*
Noſtri hic omnes, puluerem uertunt, Sed mirũ
eſt ualde, quod cinis, cum ſit puluis, in puluerem
uertatur. Putarunt noſtri, dictionem abach, pul-
uerem ſignificare: propter id quod dicitur Cãti.
3. Præ omni abachat, id eſt, puluere unguentarii,
ubi non puluerem, ſed fumum, aut exhalationẽ
ſignificat. Qđ autẽ abach, ſignificet potius ne-
bulam, aut fumum, ꝗ puluerẽ: ex multis ſcriptu
ræ locis probatur. 1. Deutero. 28. ubi dicitur. Da-
bit dominus pluuiam terræ tuæ. Abach. i. nebu-
lam, quam noſtri mangram uocant, quæ ſege-
tes urere ſolet, & puluerem. Vbi ſi abach, ſignifi-
cet puluerem (ut iſti dicunt:) inutilis fiet eiuſdẽ
repetitio. Nã ibi habetur. Dabit Dñs pluuiã ter-
ræ tuæ abach ue aphar, ubi aphar puluerẽ ſignifi
cat, ſicut ubiq;. Vnde ibi quidam arenam, & pul-
uerem uertunt, ad uitandum inutilem eiuſdem
ſignificationis repetitionem. Alii uero puluerem
& terram. Diximus ſatis, de ſignificatione huius
nominis, Gen. 32. ubi radix ponitur. Et quod no-
ſtri Iſaiæ. 5. uertunt. Et germen eorum, ſicut pul-
uis aſcẽdet: tu melius uerte: ſicut nebula, aut nu-
bes aſcẽdet, ſeu ut fumus. Sic. 29. Et erit ſicut nu
bes tenuis, aut ut nebula tenuis, potius quam ut
puluis tenuis. Verte ergo hic. Et erit, ut nebula
tenuis, ſeu ut fumus, in omni terra Ægyptiorũ.
Erit in ulcus, germinãs inflationes. Ponun
tur hic in hebræo. 3. nomina, ſcilicet ſechin, id eſt,
ulcus, Poreach, id eſt, germinãs, & Parach, id eſt,
inflatio, obſcuræ ſignificationis, & prius, ſcilicet
ſechin, apud hebræos, ſignificat ulcus, ex calidita
te proueniẽs. Poreach, uero ſignificat pullulans,
germinans. Nos uocamus brotar, gemmas pro-
ducere, ſeu tumẽs. Vnde ephreach, id eſt pullus,
ſic dictus, quod pullulet, & creſcat. 3. uero, ſcilicet
aba abuot, ſignificat bullas, ſeu ampullas: quas
aqua ebulliens eleuare ſolet. Radix nominis (ſi ta
men ea eſt,) ſcilicet baah, duo hebræis ſignificat,
ſcilicet inquirere, & bullire, ſeu feruere. Et ad
priorem ſignificationem probandam, citant il-
lud Iſaiæ. 21. Si tibaiun, id eſt, queretis, querite.
Ad ſecundam uero, aliud Iſaiæ. 64. Aquas, tibeh,
id eſt, ebullire faciet ignis: ſed ut dixi, ſignificatio
ignota eſt. In hoc morbo, ſeu plaga erat ulcus, ex
calore procedens, ab illa nebula eleuata produ-
ctum, quod ſtatim germinabat, & pullulabat
in bullas, ſeu ampullas, quales aqua bulliẽs, emit
tere ſolet. Fuerunt enim ueſicæ magnæ, tã in ho-
minibus, quam in iumentis *Vice hac. ego mit-
to omnes plagas meas ad cor tuum, &
in ſeruos tuos, & in populum tuum.* Senſus
eſt. Huc uſq;, occidi plagis meis pecudes, & iumẽ
ta tua, ſed iam, nunc dirigam plagas meas futu-
ras, ad cor tuũ, id eſt, tractabo de perdẽdo te, pla
gis meis, & ſeruos tuos, & populum tuum. *Vt
cognoſcas, quod non eſt ſicut ego, in omni
terra.* Quia nemo te poterit liberare, à plagis
meis, aut ſimiles mittere. *Quoniam nũc, miſi
manum meam, & percuſſi te, & populum
tuum cum peſte, & ſucciſus es de terra.*
Eſt quidam germanus, qui omnes interpretes,
putat, hoc loco allucinatos: quod uerba hæc, ꝑ
futurum, hoc ſenſu reddunt, quaſi Deus nouã
plagam, ſit immiſſurus, qua & regem, & popu-
lum, eſſet deleturus. Ita enim tranſtulit uulga-
tus interpres, quem fere omnes commentatores
ſequuntur. Nunc enim extendens manum, per-
cutiam te, & populum tuũ peſte: peribitiſq; de
terra, & cętera. Sed ubi quæſo, inquit rex Paroh,
& populus eius, peſte deletus eſt, cum omnes
in mari fuerint ſuffocati? Satis audacter ergo
uir ille, ex recentioribus ſcriptoribus gloriatur,
ſe diligentiſsime hoc caput, in ueteri tranſlatio-
ne, ad ueritatem hebraicam examinaſſe, &
nihil emendatione dignum reppeririſſe: cum cer-
te iſte locus, ex ueritate hebraica, ita debeat
intelligi, Non quod Deus hic comminetur pe-
ſtem

peſtem, qua Parhoh, & populũ eius perdere, ac de terra delere uelit, ſicut noſtri interpretes intellexerunt: ſed indicat non ſibi defuiſſe potẽtiã delendi ipſum, cum uniuerſo populo ſuo, ſi uoluiſſet, peſte uidelicet illa, qua illorũ pecora perierat: ſed eum reſeruaſſe, maioribus rebus, unde futurum ſit, ut magis uniuerſo orbi, potẽtia, ac uirtus ſua innoteſcat: quod factum eſt, quando cũ omni exercitu ſuo, in mari ſuffocatus eſt, quare textus hunc, iuxta hebraicam ueritatem ſit legendum putat. *Quoniam nunc extenderam manum meam, ut percuterem te. Aut ſi nunc extendiſſem manum meam, & percuſſiſſem te, & populum tuum peſte illa, deletus eſſes de terra.* Quaſi dicat, facilimè potuiſſem, te peſte illa perdere, qua perdidi animantia: & iam actũ eſſet de te, & de populo tuo: ſed reſeruaui te, & cætera. Hæc ille. Cuiuſmodi expoſitionem, apud rabbi Salomonem, pautioribus uerbis inuenies: qui ſic habet. Quoniã ſi uoluiſſem, quando erat manus mea in pecore tuo, percutiendo ea cum peſte, miſiſſem quoq; eam, & percuſſiſſem te, & populum tuum, una cum iumentis: & iam deletus eſſes. Neq; diſplicet expoſitio: Alii hunc ſenſum ſubeſſe credunt. Quia nunc, miſi manum meam, ideſt, poſſem quidem, hoc ipſo momento, extendere manum meam, & ſæuam peſtem, in te, & tuos mittere, ut ſtatim omnes, de terra periretis: ſed, ideo ſeruaui te hucuſq; incolumem, ut oſtendam in te fortitudinem meam, ut ſigna multiplicem, per quæ nomen meum, in terra celebre fiat. 3. Senſus eſt. Hucuſq; caſtigaui te, in pecoribus, peſte, & aliis plagis, ſine occiſione tua, & tuorum: ſed ui ce hac, id eſt, de cætero mitto, pro mittã, omnes plagas meas, id eſt, à me decretas: in cor tuum. i. ad perdẽdum te: & loquitur more ſagittarii, qui ſagittas ad cor mittit, cum hominem occidere intẽdit, ſeu in medio tui, & in ſeruos tuos, & in populum tuum: ut ſcias, quod non ſit ſicut ego, in omni terra. Quia nunc miſi manum meã, id eſt, mittere decreueram, aut mittere cepi, & percuſſi te, id eſt, percutere decreueram te, & populum tuum peſte, aut mortalitate: & ſucciſus es, id eſt, eſſes è terra: ſed nolui, & ꝑfecto. *Propter hoc ſtare feci te, id eſt, non deleui, ut uidere faciam te potentiam meam: & enarrare faciam nomen meum, in uniuerſa terra.* Similem loquendi modum habes Gene. 20. ubi dominus dicit ad regem Abimelech. Ecce tu mortuus, id eſt, ſtatim, aut iamiam moriturus, ſeu mortuum te reputa, propter mulierem, quã accepiſti. Nondum erat mortuus, ſed dignus morte. Sic nunc ad Parhoh dicitur. Et ſucciſus es de terra, id eſt, decretus ſuccidi. Aduerte tamen, qđ ſignificatio uerbi chachad, qđ Sanctes ſuccidere uertit, non eſt plene nota hebræis, qui dicunt ſignificare, occultare, ſuccidere, & remouere. Expẽſis tamen locis, quibus uerbum ponitur: uidetur ſignificare proprie occultare, & ex conſequenti ſubmergi, aut curuari, quod abſcondentes ſe, ſoleãt ſe curuare, & de priori ſignificatione, ſunt multa exempla, ſcilicet Hoſeh. 5. ubi dicitur. Et Iſrael, non nichehad, id eſt, abſconditus eſt à me. De. 2. uero Iob. 22. An non nichchad, id eſt, curuata eſt, erectio noſtra, aut abſcõdita, ut, ſcilicet nemo eam cernat. Vbi noſtri uertũt, ſucciſa eſt. Et capite. 4. eiuſdem. Et ubi recti nichchadu, id eſt, curuati ſunt, aut ſucciſi. Poſſet etiam uerti ſubmergi, quod ſubmerſus occultetur; & huic loco, magis quadrare uidetur. Aut, & occultatus es de terra, ſeu abſconditus, id eſt, amplius non eſſes in terra uiſus. *Vere propter hoc ſtare feci te, id eſt, non ſuccidi, aut deieci, per mortẽ: ut oſtenderem tibi, aut in te, fortitudinem & ut narrare faciam nomen meum, in uniuerſa terra.* Senſus eſt. Iam pridẽ te occidiſſem, cum primum exercui manum meam contra te, ſed nolui: & ſtare feci te, ut oſtenderem tibi, fortitudinem meam, in plagis, quas à te nemo auferre poterit, aut te ab eis liberare, & ut notum facerem nomen meum, in omni terra. Nam apud omnes, manifeſtum eſt, me te plagis magnis affeciſſe. *Adhuc tu eleuas te, in populum meum, ut nõ dimittas eos?* Dicũt tam noſtri, quam hebræi, uerbum ſalal, ſignificare leuare, exaltare, quibus nullo pacto ſubſcribam, quia uideo uerbum, ſignificare conculcare, conterere, aſſueſcere, in uia maxime, ut exemplis, ad oculum monſtrabo. Nam Ieremiæ. 50. habetur Sallahuah chemo aremim, id eſt, Calcate eam, ſicut aceruos manipulorum. Sic prouerbio. 15. Semita rectorum, ſelulah, id eſt, trita, aſſueta, ut. ſ. nullus in ea poſſit errare, ubi ipſi uertunt, eleuata. Itẽ Iere. 18. Et Iſaiæ. 18. Via nõ ſellulah. i. trita, ut Hierony. etiã uertit. Alii eleuata. Et Iſaiæ. 57. Et dicet, ſcilicet preco, ſolu, ſolu. i. terite, terite. ſ. uiam. Alii. Eleuate, eleuate. Et Prouer. 4. Salſeleah, id eſt, aſſueſce ei, & exaltabit te. Idem in aliis multis locis. Vnde hic uertendum puto. Adhuc tu teris, ſeu conteris populũ meum? aut conculcare facis populum meum? Et ſolelah, non balliſtam, ſed uallum, aut aggerem ſignificat, quod fit terra pedibus cõculcata: cui ſignificationi Thargum, aſtipulatur. Vnde illud Iere. 6. quod noſtri uertunt. Succidite lignum, & effundite contra Ieruſalem aggerem. Solent enim pugnatores, cũ urbem

urbẽ expugnare uolũt, afferre ligna, & in foſſam: q̃ mœnia cingit mittere, & ſuper illa ligna terrã, ut obſtruant foſſam, ne eis impedimento ſit ad capiendam urbem, & aggeres terræ ducere ante ſe, ad excipiẽdos globos, quos aduerſarii ex mæniis mittere ſolent. *A die qua fũdata eſt, aut firmata.* Pſal. 2. Et principes, noſedu, id eſt, firmati ſunt pariter, ſcilicet in cõſiliis ſuis aduerſus Dominũ. *Dominus dedit uoces*. Vocat hebraiſmus tonitrua uoces dñi: iuxta illud Pſal. Intonuit de cœlo Dominus, & altiſsimus dedit uocem ſuam, grandinem, & carbones ignis, id eſt, tonitrua, grãdinem, & fulgura. Et quod dicitur. *Et ambulauit ignis*, per ignẽ diſcurrentẽ intelligit fulgura. *Fuit grando, & ignis receptus in medio grandinis*, id eſt, fuerunt fulgura inter grandinem, ut ſolet fieri. *Multum fuerunt, tonitrua domini, & grando*, id eſt, diu durarunt, aut multa fuerunt tonitrua & grãdo. *Non addetis ut ſtetis*, id eſt, non amplius manebitis. *Vt cognoſcas quoniã dñi eſt terra*, ut ſcilicet faciat in ea, quod uoluerit. *Quoniã nondũ timeatis, a facie dñi Dei*, hebraicè habetur. Quoniã anteq̃ timeatis à facie dñi Dei, ſcilicet fiẽt multa ſigna, & eſt cõciſa locutio: ad quam addẽdum eſt. *Peribitis*. Ac ſi dicat. Ego noui te, & populum tuum, quod antequam timeatis dñm, pibitis. *Linum & hordeum.* Vocatur hordeũ hebraicè ſcheorah, à ſcaar, qđ eſt horripilare, quod hordeũ habeat quaſi pilũ, in fine ſeu extremitate grani. *Quia hordeum ſpica erat*. Aliqui uertũt. Viride erat. Sed abib, potius ſpicam, quam uiriditatẽ ſignificat: ut patet Leui. 2. ubi dicitur. Abib chalui, id eſt, ſpicam toſtam. Sic Exodi. 13. In menſe abib, id eſt, ſpicæ. Quem Sãctes male Iulium uertit, quem potius martium, aut aprilem puto. *Et linũ calamus.* id eſt, in calamo, ſeu culmo. Dictio tamen gibol, non eſt plene nota. *Triticũ, & zea nõ ſunt percuſſa.* Dictionis cheſemet ſignificatio, nõ eſt bene nota hebræis. Aliqui zeam uertũt, Alii ſpeltam, frumenti genus. Radix ſignificat tondere. Vnde uidetur ſignificare genus frumenti, quod eſt quaſi attonſum, forte quod noſtri uocant trigo mocho. *Quia ſerotinæ erant.* Ægrè fero interpretes, mutare ſine neceſsitate uocabulorum ſignificationes. Nã dictio aphel, nullo pacto ſignificat ſerotinum, ſed caliginoſum, obſcurum: ideo uertendum eſt, quia obſcura, aut caliginoſa ipſa, id eſt, quia adhuc deliteſcebãt, ſeu nondũ produxerant ſpicam, aut ſub terra adhuc grana occultabantur.

CAPITIS. IX. AD MORVM compoſitionem.

Ecce manus Domini eſt, in pecudibus tuis. Procedit Dominus in flagellis amitioribus, quoniam non libenter grauia infligit: & prius pecudes quã homines tetigit: ut uideat ſi uelit hõ attẽdere, & diſciplinã accipiat, in capite alieno. Multa huius capitis ſunt ſuperiori capite annotata. *De pecoribus filiorum Iſrael, non eſt mortuum, neq; unum.* Nõ ſolum curat Deus iuſtos ipſos, ſed & eorum pecora, & res alias. Cuſtodit Dominus omnia oſſa eorum: unũ ex eis non conteretur. Pſal. 33. *Miſit Parhoh, & ecce non erat mortuum.* Vult Dominus impios cognoſcere bona piorũ, ut inde magis inuidia torqueantur, & contabeſcant, & ut dupliciter gaudeant pii, ſemel de beneficiis collatis, & iterũ de admiratione & inuidia ĩpiorũ. *Aggrauauit ſe cor Parhoh.* Non ſolum malis fiunt impii deteriores, ſed bonis piorum, quibus inuident. *Tollite plenas uolas, ex fauilla fornacis.* Laborare fecerant Ægyptii filios Iſrael, in decoquendis lateribus, in fornace: Nunc uero fauilla fornacis diſcruciantur. *Non potuerunt magi ſtare coram Moſeh.* Solet Deus eos maxime punire, qui cauſa ſunt, qđ alii in pctĩs pmaneãt. *Vice hac, ego mitto omnes plagas meas, in cor tuũ.* Solet Dominus manum ſuam aggrauare, & multiplicare punitiones his qui ſæpius flagellati, non reſipiſcunt: & qui prius prætendebat corrigere, iam nunc plagas ſuas ad cor dirigit ut perdat. *Vt ſcias, quod non eſt ſicut ego.* Oſtendit Dominus potentiam ſuam bonis, conferẽdo illis beneficia magna, malis uero, magnis punitionibus. *Propter hoc ſtare feci te.* Omnia bona quæ Deus malis confert, ut plurimum ſunt ad maius malum eorũ. Neq; flagellat à principio grauibus, ut ſeruet eos ad grauiora. *Et narrare faciam nomen meum.* Ecce ad quid mali in mundo, ut ſcilicet in eorum flagellis nomen Dei innoteſcat. Volens enim Deus oſtendere iram, & notam facere potentiam ſuam: ſuſtinuit in multa patientia uaſa iræ, ut Paulus dicit, ad Roman. 9. *Nunc mitte, congrega pecus tuum.* O admiranda Dei pietas, antequã ſæuiat, monet inimicos flagella ſua uitare, & in media

ira,miſericordiæ memor eſt. *Qui timuit uerbum Domini.* Admonet locus iſte non contẽnere dñi cõminationes, quoniã ueriſsime ſunt.
Eſa.28. Neq; tota die arabit arans,ſed etiam ſeminabit. Neq; ſemp minabitur Deus, ſed ſequetur pœna cõminatiões ei⁹. *Extẽde manũ tuã ad cœlũ.* Voluit Dominus hoc indicare,quid ualeat eleuatio manus ad cœlum in oratiõe,quæ tam facile flagella impetrat,& reuocat. Vbi etiam conſidera,quam antiqua ſit cõſuetudo orandi, manibus leuatis ad cœlũ.Pſal.In nomine tuo leuabo manus meas.Etiã ſolebãt quondã utrũq; genu orãdo flectere quẽadmodũ de Salomõe conſtat.3.regũ.8.Voluit etiã dñs Moſeh in hmõi mirabilib⁹ uirgam in manu habere Dei,quoniã iudicia eius in Ægyptios exercebat,unde uirga dei uocata eſt. *Dñs dedit uoces.* Admonemur hic,ut cum tonitrua audierimus,ſciamus Deum nos uoce ſua terribili uelle admonere, & loqui ut à malo recedamus. *Dominus iuſtus eſt, ego & populus meus impii.* Hæc eſt peccatorum pœnitentia,ut ore ſe peccatores fateantur, corde uero nunquã à peccatis recedant, neq; eos pœniteat uitæ malè actæ,niſi cum flagella imminent,ſed in hoc maxime flagellantur,ut cognoſcant Deum iuſtũ,& ſe impios,neq; tamen impietatem deſerãt. *Orate Dominũ,ut non ſint tonitrua,& dimittam uos* Fingũt impii ſe ideo uelle à malis liberari,ut benè agant,& cũ fuerint liberati,in ſuis impietatibus manent. Multa etiã pollicentur mali,dum flagellantur,ſed ſi flagellũ auferas,omnia mentiuntur. *Cum egreſſus fuero ex urbe,extendam uolas meas.* Diſcãt hic uiri ſancti:qualiter debeãt pro peccatoribus orare,etiam ſi ſciant eos à peccato nõ ceſſaturos. Similiter audis,quam facile Sanctus uir Moſeh, ꝓ ſcæleſto rege Deum exorabat,à quo tot cõuitia paſſus fuerat.Similiter expende Dei noſtri clementiam,& quã æquo animo ſuſtineat ſimulatam regis pœnitentiam,ad tollenda flagella.Qualiter enim conuerteretur ad ueram pœnitentiam, ſi ob falſam & ſimulatam, tam facilè plagas ſuas reuocat? *Vt ſcias quod Domini eſt terra.* Nitebatur ſanctus uir,impium,& idololatrã ad fidem unius Dei conuertere,ſed laterem,ut dicitur lauabat. *Triticum, & zea, non ſunt percuſſa.* Cũ iratus fueris Domine, miſericordiæ recordaberis.Semper poſt ſe,relinquere ſolet pius dominus miſericordiam, ne Ægyptii perirent,reliquit triticum, & quod minus nobile erat deſtruxit. *Non dimiſit filios Iſrael, ſicut locutus fuerat Dominus.* Ad quid quæſo Dominus prædicebat duritiam regis, & ſuorum Moiſi? Apud Iſaiam legis. Annũtiaui tibi Cap. 28
ex eo tempore,antequam ueniret,audire feci te: ne forte diceres Idolum meum fecit ea: & conflatile meum præcepit ea.Nũc creata ſunt, & nõ ex eo tempore:& ante diem hũc,non audiſti ea. Ne forte diceres,Ecce cognoui ea.

CAPITIS. X. AD LITERAM annotationes.

P*Onã ſigna iſta in medio eius,* id eſt, in medio terræ eius,aut populi eius.Tradunt nonnulli,omnes has plagas:in memphi ciuitate accidiſſe eo quod illo in tempore ea eſſet, in qua Ægypti reges,cõmuniter reſidebãt: q̃ ciuitas à terra Goſſen in qua morabantur filii Iſrael, ſex milliaribus(interiecto Nilo)diſtabat. *Quæ feci in Ægypto.* Multas,& uarias ſignificationes hebræi,& noſtri tribuunt uerbo alal, quod hic in hebræo ponitur,ſcilicet facere, uindemiare,inuoluere,ſpernere,& alia:ad quæ omnia,exẽplacitant ſua.Sed ſi quis recte expendat,uidetur uerbum ſignificare racemos extremos,ſeu derelictos à uindemiatoribus colligere,ſeu racemare (ſi ſic liceret latinis auribus loqui)& ex cõſequẽti ſpernere,quod huiuſmodi derelicta in uindemia,uideantur ſpreta.Effertur nonnunquã per reuoluere,quod racemantes,ſoleant uites reuoluere ad racemos inueniendos. Moueor autẽ ad hæc ſignificata ſolum acceptanda,quia uideo ea, omnibus locis, quibus uerbum ponitur cõuenire.Nam quod noſtri uertunt Threno.1. Sicut dolor meus,qui olel,id eſt, factus eſt mihi. Poſſet uerti,qui racemauit me.Neq; certum eſt, dictionem machob,quæ ibi pro dolore ponitur, dolorem ſignificare: quin potius uidetur ſignificare percuſsionẽ & uertendum.Sicut percuſsio mea, quæ racemauit me.Sic eodem capite noſtri uertunt.Fac eis quemadmodum feciſti mihi. Tam benè uertas.Racema eos,quemadmodũ racemaſti me.Illud uero.Iob.16. Ve ollalti.i. reuolui puluere cornu meũ,ſic melius uertas: quoniam (ut dixi) racemare nihil aliud eſſe uidetur quam uitẽ reuoluere,ad ſciẽdũ ſi quid uuarũ in ea relictum ſit,aut ſpreui in puluere cornu, id eſt, gloriam meã,quæ ꝑ cornu ſignificatur.Poſſet etiam uerti.Deturpaui,quod uero ſignificet racemare, conſtat Leuiti.19.Vineam tuam non theollel, id eſt,racemabis.Nos dicim⁹ rabiſcar,ſeu rebuſcar, id eſt,iterum quærere.Idem Deutero.24. Et explicatius Ieremiæ.6. Ollel ueolellu,id eſt, racemando,racemabunt,ſicut uitem,reſiduũ Iſrael. Vnde meolel,id eſt,racemans, quod noſtri uertunt,expolians Iſaiæ.3.Populum meum exactores eius meollel,id eſt,racemãt, ſeu uſque ad minuta

nuta expillant,ſed ſi ſpoliant uertas non erraſt i. Quod uero ſignificet ſpernere,aut id qđ ex uindemia reliquitur:ſeu qđ nos dicim⁹ rabiſco ,aut rebuſco:conſtat Numeri.22. ubi aſinæ ſuæ dicit Bilham. Quia hitalalt.i.ſpreuiſti me,ſeu ut derelictū quid,reputaſti.Idē.1.Semue.31. de Saule. Eſt ergo locus præſens ſic reddēdus. *Vt narres in auribus filij tui, & filij filij tui,* ſeu nepotis, *qđ racemauerim Ægyptios,* ſcilicet in terræ naſcentibus,iumentis & pecudibus, & uſque ad nouiſsima deſtruxi,aut collegi quemadmodū racemans. *Induco cras locuſtam in terminos tuos.* Multi arbitrātur Aleph in nomine arbeh.i.locuſta eſſe radicale. Ego uero puto eſſe potius ſeruile,& radicem nominis eſſe rabah,quod multiplicare ſignificat: unde arbeh.i. locuſta, ſic à multitudine nominata. *Operiet ſuperficiem terræ.* Hebraicè eſt. Oculū terræ. Sed in regulis admonui, hebraiſmum uſurpare ſæpius potentiam pro obiecto potentiæ,ut oculū,pro re oculo uiſa. *Cōmedet reſiduum, qđ euaſit,* aut *relictum eſt uobis, a grandine.* Sic in hebræo eſt.Aut commedet reſiduum euaſionis eius,quod relictum eſt uobis à grandine. Cōmedet omne lignum germinans,aut creſcens id eſt,nouas plantas agri. Et uidetur zomeach, potius creſcere, quam germinare, ſignificare. *Vſque quo erit iſte nobis in laqueum?* ut.ſ. in eum impingamus,nolentes ei aſſentiri? Nā ab eo aliquando patimur hanc,aliquādo aliā plagā. *Nū adhuc ignoras quod perijt Ægyptus?* Hebraicè ad uerbum eſt. Nunquid, antequam cognoſces quoniam periit Ægyptus? Et ſenſus eſt. Nunquid antequam cognoſcas quoniam periit Ægyptus,peribit,ſcilicet ipſa Ægyptus? ac ſi dicāt.Prius peribit Ægyptus, quam tu aduertas eius perditionem,dimittendo uiros abire:& iſte mihi uidetur planus literæ ſenſus,aut tu nondū aduertis,& Ægyptus iam periit,aut ſi malueris tene ſenſum uulgatæ æditionis qui bonus eſt. *Cum quibus ituri eſtis?* Hebraicè.Qui,& qui, aut quis,& quis euntes,ut prima quæſtio pertineat ad homines,ſecunda al alia:quæ ſecum erāt ducturi,ac ſi dicat.Qui,& cum quibus? aut forte decreuerat certos ire,& non omnes,ideo inquirit qui,& qui ituri ſunt? *Quoniam ſolemnitas Domini nobis,* ſcilicet omnibus,& dixi de nomine chag,id eſt,ſolemnitas,quod etiam tripudium,aut ſaltationem ſignificet.

Erit ſic Dominus uobiſcum, quemadmodum dimittā uos, & paruulos ueſtros. Sic eſt in hebræo clauſula.

Duplex poteſt eſſe horum uerborū ſenſus: prior affirmatiuus,iſte ſcilicet.Sic ſit Dn̄s uobiſcū,quēadmodum dimittam uos,& paruulos ueſtros.i. it ahabeatis,ſeu tam facilè,Deum propitium uobis habeatis ad iter,quā facilè uos,& paruulos ueſtros dimittā. *Sed conſiderate hoc eſſe uobis malum,* id eſt,quod ante oculos habetis malū, per quod intelligit pericula itineris,quæ poſſent paruulis accidere,ac ſi dicat. Per me facilè licebit cum paruulis abire.Sic uos habeatis Deum propitiū uobis:ſed aduertite malum hoc uobis eſſe: ſi ſcilicet paruulos ueſtros uobiſcū ducatis propter mala quæ uobis imminent in uia. Secūdus qui,ſcilicet ſententiā negatiue interpretatur eſt. Ita ſit Dominus uobiſcum,quemadmodum dimittam uos,& paruulos ueſtros.i.neque Dominus erit uobiſcum,neque relinquam uos. Quem loquēdi modū nos etiā habem⁹ dicētes. A ſi tu uiuas como eu farei iſſo. Sic tu uiuas,ut aut, quomodo faciam hoc. Non intendentes facere quod à nobis petitur,ac ſi dicamus. Non faciam hoc, neq; uiuas tu. Sed prior ſenſus eſt amplectēdus. Omitto qđ alter affirmatiuas in negatiuas mutat locutiones. *Videte quoniam malum eſt ante conſpectum uerum,* id eſt,conſiderate quod malum cogitetis. Quem ſenſum habet hic uulgatus interpres:qui uertit,Cui dubiū eſt,quod peſſimè cogitetis? Sed iſte nō uidetur german⁹ ſenſus literę:quoniā tunc Parhoh non debuiſſet dicere. Videte qđ malū eſt ante conſpectū ueſtrū,ſed qđ malū in uobis lateat: quoniā cogitabat eos malitioſè loqui:ſecundū hunc ſenſum,& technas texere. Alter ſenſus eſt. Videte quod imminet uobis malum ex hoc. *Ite nunc uiri.* Hebraicè eſt. *Ite nunc fortes, tam uiri, quam fœminæ: ſed imbelles paruulos relinquite.* Nō enim ponitur hic dictio quæ uiros ſolum ſignificet,ſed quę robuſtiores:unde uidetur,quod permiſerit ire eos tam uiros quam fœminas qui robuſtę ætatis erant:ſed ſuadebat paruulos relinquere:quia nouerat eos certo reuerſuros,ſi paruulos ſuos reliquiſſent ibi. *Extēde manum tuā,* ſcilicet cū uirga, (ut ſequētia explicāt.) *Dominus currere fecit uentum orientalem.* Nō plenè conſtat quid proprie ſignificet uerbū nahar, cui hebræi duas tribuunt ſignificationes,ſcilicet currere,& illuminare. Vnde Nahar,ideſt,fluuius ſic à curſu,ſeu fluxu dict⁹ Poſſemus etiam dicere,quod ſignificat unguētis afluere, ſeu lætari. Nā huiuſmodi unguentis delibutum eſſe, nonnunquam in ſcripturis lætari ſignificat. Vnde ill ud Iſaię.60. Tūc uidebis,ue n a

hart,id eſt,illuminaberis(ut aliqui uertunt) uerti poſſet,& unguentis flues,ſeu irregaberis,quod uulgatus uertit, & affines,id eſt eris lætus, ac ſi aquæ fluerent per te,quemadmodum per hortũ irriguum,ſeu rigareris.Rem tamẽ non diffinio, quoniam cõiecturis adducor. *Opperuit faciẽ terræ,* Hebraicè,oculũ terræ. Sed ſenſus, redditus eſt, id eſt, id quod de terra uidebatur. *Leua quæſo, aut nunc:peccatum meum,* id eſt,æquo animo feras,nõ puniendo amplius. Aut leua peccatum,id eſt,non punias, ſed auferas punitionem. *Et elongauit eam,ad mare termini.* Dicunt hebrei uerbum Iacha ſignificare ſuſpendere in ligno,ſeu crucifigere,ſecũdo recedere.Diſputauimus de uerbi ſignificatione abunde Gene.32.& uidetur quod ſignificet extendere,elongare.Et ubi ipſi exponunt ſuſpendere, etiam quadrat extendere.Nam qui ſuſpenduntur, extẽduntur in ligno,aut ex ligno.Quod autem ſequitur.Ad mare termini.Multi uertũt Ad mare rubrũ: Alii ad mare caricoſum: ſed, ut iam ſupra probauimus,nõ uidetur bene uerti ad mare rubrum: quoniã dictio ſuph,nunquam inuenitur ſignificare rubrum,ſed finem,& iuncetum quod ſit finis,aut terminus fluminis, uel maris, aut terræ, aquæ adiacentis.Et magis proprie uertendum puto mare termini,quam iuncoſum uel algoſum:quoniam uidetur textus facere diſcrimẽ,inter mediterraneum mare, ſeu amphitrite, & oceanum, quoniam oceanus,nõ uidetur habere terminum, quemadmodum anphitrite, præſertim hoc,de quo hic eſt ſermo:quod ualde ſtrictum eſt, & terminos ex omni parte habet non longe à ſe inuicem diſtantes. Similiter non bene uertunt, qui interpretantur mare cãnæ: quoniã dictio nõ bene conſentit, niſi per cãnam intelligas marinam,ſeu quæ ad fluminum ripas naſci ſolet.Sed magis propriè iuncum, quam cãnam ſignificat ut diximus,aut potius id quod aquas terminat, ſiue ſint cãnæ marinæ,ſiue iũci. *Erit obſcuritas ſuper terram Ægypti: quæ palpari poßit.* Licet obſcuritas ut eſt pura priuatio, palpari nequeat: putarem tamen huiuſmodi obſcuritatem fuiſſe ſpiſſam, admodum fumi fornacis laterum,quæ utcunq; palpari poteſt: quemadmodum fumus ſpiſſus, licet non proprie.Poteſt tamen includi. *Fuit obſcuritas,& caligo,* id eſt, caliginoſa. *Non ſurrexit uir de ſub ſe.*i. de ſede, quæ ſub eo erat: ſeu ſuper quam ſedebat. Aliqui hoc intelligunt, quod nullus ſe mouerit lumine lucis cœleſtis, bene tamẽ luce lucernarum. Sed quomodo miſit Parhoh uocare Moſeh,ſi nullus ſurrexit, ſeu mouit ſe de loco ſuo dicendũ quod beneficio tedarum & lucernarum. *Pecudes ueſtræ,& armenta ueſtra manebũt.* Hebraicè eſt Ouis ueſtra,& bos neſter ſtatutum eſt,uel locatum eſt,id eſt, ſtatuetur,ſcilicet in loco ſuo. Hieronymus uerbum iaſag, ſemper interpretatur ponere de cuius ſignificatione diximus Gene.43. Hoc dicebat Parhoh, quoniam uidebat non poſſe homines detinere, & uolebat ſaltem detinere pecudes,& armenta. *Et faciemus domino Deo noſtro.* Accipit frequentiſsime hebraiſmus facere,pro offerre, uel ſacrificare. *Nõ relinquetur ungula* Verbum paras,à quo parſah,id eſt,ungula ſignificat proprie ſcindere, ſeu findere,& inde ungulam aſſione inuenitur tamen nomen parſa,hungulam ſignificare.Iſaiæ.5. Parſot,id eſt,ungulæ equorum eius,& Zacha.11. *Quibus ſeruituri ſumus.* Sumitur hic ſeruire,pro colere,ſeu ſacrificare.

CAPITIS. X. AD MORVM compoſitionem annotata.

EGo indurare feci cor eius, ut ponam ſigna mea hæc in medio eius. Vtitur Deus peccatis noſtris in gloriam ſuam, & nonnunquam in bonum noſtrum,cũ nos iuſtificat ab eis,ſed quandoq; ad malum,ſicut uſus eſt hac induratione Parhoh,propter quam, ipſe damnatus eſt: & Deus glorificatus. Similiter in bonum aliorum, ſcilicet iudæorum filiorum,& nepotũ eorum, ut ex eis, cum eſſe Deũ uerum cognoſcerẽt,& diligerẽt,ut ſtatim ſub indicat. *Vt tu narres in auribus filij tui.* Audis hic qualiter parentes teneantur, docere filios ſuos, ea quæ ad gloriam Dei pertinent: & ad fidem? Nam ex huius cognitione, homines in fide firmantur: & Deum beneficum diligunt. *Adduco cras locuſtam.* Inmittit Dominus in impios plagas, paruę quidem quantitatis, ſi corporis molẽ ſpectes, ſed infenſiſsimas ualdè: quemadmodum ſunt ranæ, pediculi, locuſtæ, & id genus aliæ. Aufert etiam cibos, & alia neceſſaria: & tandem enecat: quoniam æquum eſt: ut uictus ſubtrahatur malis ſeruis, & rebellibus. *Comedet reſiduum, quod euaſit.* Canendum ualde eſt,ne plaga altera cõmedat,quod alteri ſuper fuit, ita ut nihil in homine ſit reſiduum. Quis (ait Ioel) ſcit ſi ignoſcet De⁹ & relinquat poſt ſe benedictionẽ? Cap.1.Et Iſaiæ.6.Quẽadmodũ inuenitur muſtum in botro, & dicet ne diſsipes illud, quoniam benedictio eſt in illo: ſic faciam propter ſeruos meos. Similiter aduerte Deum nihil impiis relinquere,niſi ut iterum ſubtrahat: iuſtis

iuſtis uero relinquit ad benedictionem. Sic apud Ioelem legis reſiduū erucę comedit locuſta, & reſiduum locuſtæ, comedit bruchus, & reſiduū bruchi, comedit caſil, alterum locuſtæ genus. *Dixerūt ſerui Parhoh ad eum. Vſquequo erit iſte nobis in laqueum?* Difficile eſt, reges à ſua pertinacia amouere: neq; aliquorum conſilio perſuadentur, ſed etiam cum maximo regni diſpendio, nolunt obtemperare ſuis affectibus: quemadmodum conſtat in facto Dauidis, cum populū (reclamante Ioab) uoluit numerare. Aduerte etiam iuſtos & ſanctos, eſſe impiis laqueos, & ſcandalum, ad quæ impingunt. Sed tandem iſte perſuaſus, receſſum conceſsit, ſuis tamen conditionibus. *Cum ſenibus noſtris.* Non ſunt ſenes relinquendi, licet laborare nequeant, ſed curandi: quoniam conſilio iuuare poſſunt: licet uires non habeant ad laborem. *Quia ſolemnitas Domini eſt nobis.* Docet locus iſte, omnia noſtra debere, Deum ſuo modo colere: ſenes, paruulos, rationalia, & irrationalia. *Sit ita Dominus uobiſcum, ſicut dimittam uos, & paruulos ueſtros.* Fingunt impii, ſe compaſsionem piorum habere, cū omnia conſilia ſua, in ſuam uertant utilitatem. *Feſtinauit Parhoh.* Non feſtinant mali, niſi cum iam fere nulla eſt ſpes ſalutis: tunc ad pœnitentiam, & ad ſacramenta currūt, quemadmodum uirgines fatuę ad oleum, poſtquam clauſa erat ianua. Math. 24. & cum actu flagellantur, &
Pſal. grauiter: ut Pſal. habet. Multiplicatæ ſunt infirmitates eorum: poſtea accelerauerūt. *Pecaui domino Deo ueſtro & uobis.* Cōſtat ex hoc loco peccatum non ſolum Deum, ſed & proximum offendere. Similiter quam ficte multi peccatores peniteant. Solo enim uerbo, non corde compunguntur: nam cum flagellum receſſerit, ad peccata reuertuntur. *Egreſſus a Parhoh, orauit Dominum.* Mirabilis eſt ſanctorū patientia: quam à Domino didicerunt: ut quoties prouocantur, toties indulgeant: & pro inimicis orant, & nihil iniuriarum meminerunt. *Nō remanſit locuſta una, in terra Ægypti.* Efficaces ualdè ſunt ſanctorum Orationes. *Erunt tenebræ.* Hoc eſt quaſi ultimum impiorum ſupplicium, cum obſcuratur inſipiens cor eorum. Vbi aduerte (quod etiā beatus Chryſoſto. annotauit) qualiter impiis dies uertatur in noctem, piis uero, contra, nox in diem. *Tantum pecudes ueſtræ, & boues ueſtri manebunt.* Cū impii non poſſunt omnia bona iuſtorum rapere, laborāt tamen, ut aliquid ſaltem apud ſe detineant. Nam quemadmodum charitas, & pietas, ſi nō poſſunt omnia elargiri, largiūtur quod poſſunt. Si enim non poſſunt pallium, & tunicam: ſaltem pallium dant proximo indigenti: ita & impietas: ſi non poteſt utrunq; tollere, ſaltem altero ſpoliat. Iob. 24. Nudos dimittūt homines ueſtimenta tolleſtes: quibus nō eſt alia ueſtis, in hyeme *Etiam tu dabis holocauſta.* Hoc malum impios ſequitur, quoniam nolunt dare parua, coguntur præſtare magna *Non remanebit ungula.* Adumbrat locus iſte, qualiter qui à peccato recedere uult, nihil apud peccatum, relinquere debet. Neque ſe ſolum, ſed omnia ſua, àb eius poteſtate debet auferre. Si enim manus, oculos, os, pedes, & cætera mēbra, arma peccato tradidiſti, ut oībus his te ſuperaret, cum ab eo recedis, omnia tua tecum porta: ita ut neq; ungulam apud eū relinquas. Volūt enim peccata, ut ſemp apud ea pignus relinquas, cuius ſemp recorderis. Sunt ueluti uſurarii, qui quod præcio ſum, & charum homini eſt, apud ſe retinent, ut ſic, qui ſoluendo eſt, ligatum habeant ſuo pignore. Nonne aliquando uidiſti adulteram poſt adulteri receſſum, apud ſe mouile eius detinere, ut recedentem poſsit ad ſe reuocare? *Ex eo accipiemus ad ſeruiendum Domino.* Cōſidera quę ſo, quibus homo ſeruit, & colit Deum ſuum: & quibus nobis ſeruiat ipſe. Tu ſeruis ei pecudib⁹: ille uero tibi, cœlo, ſole, luna, ſtellis, terra, & omnib⁹ quæ in eis ſunt. *Nos neſcimus quibus ſeruituri ſimus Domino.* Non debemus ſeruire Domino, quo uolumus nos, ſed quibus uoluerit ipſe. Habemus nos cum Deo noſtro, quemadmodum Dominus cum filio ancillæ, quem non cōtentatur, his quibus ipſe contentari uult, ſed quibus uoluerit ipſe Dominus. Si enim album panem petat, nigrum porrigit: quia illum non diligit. Filium uero ſuum plorantem, non ſic. Non enim quæ ille reſpuit, aut quæ uolumus nos, offerimus illi, ſed quæ deſiderauerit ipſe: & hoc quia amore illum proſequimur. Sic qui Deum ſuum diligunt, illa illi offerunt, quæ deſiderat ipſe, aut dari ſibi præcipit. Impii uero, Non quæ ipſe concupiſcit, ſed quæ illi uolūt ei adminiſtrāt. *Recede a me.* Ecce præmiū àd monentis peccatorem. Recede à nobis: ſcientiam uiarum tuarum nolumus. Iob. 22. *Rectum locutus es. Non uidebo amplius faciem tuam.* Solēt nonnunquam mali, mala ſua prophetare.

Vide Chriſo. homini 22. in. 6. cap. Matthę. imperf. & Bernar. ſermōe 21. ī cāti calite ra. 9.

CAPITIS. XI. AD LITERAM. annotata.

C*Vm dimiſerit ipſe perfecte*,id eſt perfecta dimiſsione:ut ſcilicet nihil ueſtrum ibi remaneat.*Expellēdo expellet uos*, Id eſt,coget uos exire,propter malum imminēs. *A ſocio ſuo*,id eſt,amico.Sic de ſocia,& pet uaſa argenti & auri:intelligit omnia utēſilia ex auro,& argento. *Etiam uir eleuatus Moſeh.* Ab omnibus enim comendabatur, & exaltabatur. Et ponitur hoc iuxta gratiā populi,quoniā ex Dei gratia fuit hæc eleuatio Moſeh. Et erat eleuatus,& magnus ualdè,tum propter ſigna q̃ faciebat, tum propter pietatē,quam eis oſtēdebat,orando pro eis.Non tamē in oculis Parhoh: quoniam oderat eum:& ideo nihil magnum in eo conſiderabat. *Secundum medietates noctis:ego egrediar in medio Ægyptiorum*, id iſt,inter duas noctis medietates,quod nos dicimus,mediam noctem. *Ego egrediar*, ſcilicet de loco meo,& intrabo medium Ægyptiorum. Loquitur Dominus de ſe humano,more, quaſi nobilis,qui ſe dicit è domo ſua exiturum,& aliquo iturum. Aut egrediar à filiis Iſrael, cū quibus ſum, & intrabo Ægyptum,ad primogenita occidenda. *Quæ eſt poſt molas.* Arbitrantur hebræi & noſtri,Ruach,& raiach,eſſe duas radices:Ego uero puto unam eſſe:aut ſi duæ ſint,eſſe tamen eiuſdem ſignificationis.Dicuntur autem molæ rechaiim,id eſt reſpirantes,a rnach, quod eſt ſpirare,quod farinam ex ſe ſpirare uideantur, quemadmodum nares fumum,aut exhalationē Quam alluſionem ſeruare memento. *Neque futurus eſt.* Hebraicè eſt.Et ſicut ipſum,nō adiicietur,ſcilicet ut ſit. *Et omnibus filiis Iſrael non mouebit canis linguam ſuam Viro,& uſque iumento.* Difficilē reddit clauſulam hāc, ignorantia propriç ſignificationis uerbi charas, quod noſtri hic uertunt,mouere.Hebræi uero dicunt,ſignificare mouere,excidere,decernere,ſtatuere,determinare,& iudicare: Sed expenſis locis,quibus uerbum ponitur, uidetur proprie ſignificare diuidere.Nam primo Regum.20.habes ſic.Iudicium tuum,ſubaudi erit. Tu charaſta, id eſt,diuiſiſti litem.Sic Iſaiæ.10.Quia conſumptionem,ue necheraſah,id eſt,& diuiſionem Dominus Deus exercituum facit.Inde charuts.i.tribula,ſic à diuidendo dicta ſeu diſcernendo. Et locus iſte ſic reddēdus eſt.Et in omnes filios Iſrael, ſeu inter filios Iſrael,non diuidet canis linguam ſuam,id eſt non latrabit,neq; aperiet os. Solent enim canes latrando os diuidere,& aperire.Et ſumitur lingua pro ore:ut ſepius accidit. Et quod dicitur uiro,dupliciter pōt intelligi. Altero modo ſic,ac ſi diceret,non latrabit uiro. Sed melius altero modo.i.neq; uir,neq; iumentum,ſeu à uiro uſq; ad iumentum, non diuidet.i.aperiet os ſuū. *Oīs populus,qui eſt ſub pedibus tuis.* Hebraiſmus eſt,eſſe ſub pedibus, pro eſſe ſubditum:iuxta illud Pſal.Omnia ſubieciſti ſub pedibus ei⁹. Quod ſubditi ſoleāt ſedere ſub pedibus. Domini, aut quia ſubdita pedibus calcentur. Aliqui ſub pedib⁹ tuis uertūt qui expectat pedis tui motionem ad receſſum. *Exiuit a Parhoh in ira furoris.* Huc vſq; nō legimus iratū Moſeh:ſed merito nunc iratus eſt, propter eiectionem, & comminationem regis.

CAPITIS. XI. AD MORVM compoſitionem.

C*Vm dimiſerit ipſe: perfecte expellendo, expellet uos.* Commune eſt hoc proteruis,& duris, vt tandem rogent eos, a quibus antea rogabantur,& faciant inuiti, quod noluerūt facere ſponte. *Loquere in auribus populi.* Docet dominus pios,qualiter impios decipiant.Hinc etiam perpende, ſanctorū prudentiam,qui à domino edocti ſunt. *Dabit Dominus gratiam* Etiam infima ſanctorum curat Dominus, & nouit ſoluere ſuos, quemadmodū ſoluit Iaacob, cum eſſet apud Laban, auferens que erant Laban,& dans ipſi Iacob.Vbi tu ſimul aduerte, quàm neceſſaria ſit gratia Dei, etiam ad minima hæc, nēpe vt tibi mutuò aliquid detur. *Etiam Moſeh uir magnus.* Solet Dominus ſeruos ſuos eleuare apud oēs populos,præſertim apud inimicos,ut ipſi etiam eos reuereantur,ut donum Dei eſſe ſciāt,ſuam eleuationem. Vbi ſimul aduerte,Moſeh magnū deſcribi apud aulicos,& populum,non tamen apud regē: quia reges neminem magnū arbitrantur,niſi ſe ipſos. *Morietur omne primogenitum.* Gradatim aſcendunt,& procedunt ultiones Dei. Hucuſq; plagis inſectatus eſt homines,non tamē occidit, ſed ſolum iumenta:nunc primogenita, & tandē parentes ipſos ſubmerſit,in medio maris.Et prædixit Dominus hoc malum, antequā eueniret: ſi forte metu eius,Ægyptii & impius rex reſipiſcerent,& Deum orarent.Similiter aduerte,quid piaculi ſit,detinere primogenita Dei, quoniam propterea occidit primogenita Ægypti:ſicut ſuperius dixerat.Quare ualde cauendum eſt.Ne q̃ Dei ſunt tangas,maxime,primitiua,(quēadmodum alias admonui ex Ieremia).2.cap.Sanctitas Domino Iſrael, primitiæ frugum eius. Omnes qui comedunt eum,delinquunt. Non occiderāt iſti primogenita Dei,ſed ſolum detinebant:& tamen perdidit Dominus primogenita eorum ut

ſcias

ſcias quàm bene Dominus nouit uindicare iniurias ſuas. *Erit clamor magnus.* Conſidera iuſtum Dei iudicium. Clamauerant prius filii Iſrael, propter onera Ægyptiorum: ſed nunc clamant Aegyptii, propter mortem primogenitorum. *Et in filijs Iſrael, non diuidet canis linguam ſuam.* Nouit Dominus non ſolū ſaluare pios à pœnis impiorum, ſed eorum iumenta, ne ſentiant malum: ut uideas ad fœlicitatem pertinere, eſſe iumentum iuſtorum ne pereas. *Incuruabunt ſe mihi.* Solet ſic Dominus uertere uices iuſtorum, ut eos adorent, ij, quibus ſeſe antea incuruabant ipſi. *Egreſſus eſt a Parhoh, in ira furoris.* Nullum peccatum eſt, ſi merito iraſcaris, quemadmodum uiri ſancti aliquando facere ſolent, ſine peccato tamen. *Non audiet uos Parhoh: licet multiplicem portenta mea.* Qui à dñō excæcantur, luce ipſa magis cæci fiunt, & deterioris animi.

CAPITIS. XII. AD LITERAM. annotata.

Menſis iſte uobis caput menſium. Primus erit in menſibus anni. Poteſt ſecunda clauſula, eſſe explicatio prioris, ut communiter fit, cum aliquid ſubobſcure dicitur, ut eſſe primum in menſibus anni: explicet eſſe caput menſium. Poteſt etiam eſſe ſenſus. Iſte menſis, ſcilicet niſſan, erit uobis caput menſiū, id eſt, præcipuus inter alios menſes, & etiam erit primus inter anni menſes. Eſt autem hic menſis, qui poſtea chaldaico uocabulo dictus eſt niſſan, & reſpondet plærumq; martio noſtro, non tñ ſemper, quoniam aliquando præcedit, aliquando ſequitur æquinoctium uernale: & intrat Aprilem. Supputant autem Iudæi menſes ſuos, per lunationes, & prima lunatio, incipit à prima oppoſitione lunæ ad ſolē, ſignū arietis ingreſſum: ita q̄d prima oppoſitio lunę ad ſolem in Ariete, eſt prima lunatio & prima dies primi menſis, apud Iudæos. Vnde Lyramus dicit, quod regulariter primus mēſis hebræorum, ſemper incipit à principio propinquioris lunationis æquinoctio uernali, ſiue principium prædictæ lunationis, ſit ante æquinoctium, ſiue poſt, ſiue in ipſo. Eſt autem prædictum æquinoctium, propinquius principio Martii, quā fini: & eſt .12. die martii ſecūdū ueritatem, licet aliter ſignetur in Calendariis noſtris. Ex hoc autem textu uidetur, quod huc uſque, aliud habuerint Iudæi anni principium: & ſunt qui dicunt eos, more gentilium, habuiſſe Ianuarium, quemadmodum erat apud Ægyptios: inter quos uiuebant. Alii uero, qui bus potius ſubſcribam, arbitrantur, antea apud Iudæos, & multos gentiliū, ſeptembrem fuiſſe primum, quod eo menſe, mundum creatum putarent: quorum ſententiam Gene. primo ꝓbauimus: cum arbores & herbas cum ſemine & fructu productas credamus. Vnde Iudæi, uſq; hodie, duplex anni initium habent. In rebus enim prophanis, ut ſunt contractus ciuiles & alia huiuſmodi, annum inchoant, à propinquiori nouilunio, æquinoctio autunali; pro ſacris uero, auſpicantur annum, ab incenſione: quæ uicinior eſt æquinoctio uernali. Sunt autem nomina menſium hæc, chaldaica, non hebræa, Si à Septembri incipias. Thiſri, qui eſt September, Marcheſuan, id eſt, October, Chiſleu, id eſt, Nouember, Thebet qui Decēber. Schebat, qui Ianuarius, Adar, id eſt, Februarius, Niſſan, id eſt, Martius, Iiar qui Aprilis, Siuan, id eſt, Maius, Tamum, id eſt, Iunius, Ab qui Iullius, Elub, id eſt, Auguſtus. Eſt ergo ſenſus. Menſis iſte ſcilicet niſſan (qui, ut diximus, pro maiori parte reſpondet Martio noſtro) erit uobis caput, id eſt, præcipuus inter menſes, & erit primus in menſibus anni, qui ſcilicet antea non fuerat primus, ob beneficium liberationis. *In decimo huius menſis,* ſcilicet à nouilunio, in quo erat mēſis initiū. *Accipiet uobis uir, pecus ad domum patrum, pecus ad domum.* Dictio hebraica Seh, non ſignificare ſolum agnum, ſed etiam hædum ex capite. 14. Deutero. coniungitur. Vbi dicitur: Seh, id eſt, pecus ouium, ſeu agnus, & ſeh caprarū. i. hædus caprarū. Et per domū patrū, nō intelligas ꝓgeniē, ſeu cognationē, ꝓ qua ſæpius apud hebræos accipitur, ſed ꝓ patre domus, ut infra explicatur, ſeu pro domo, in qua erat pater familias, ut ſit ſenſus. Pecus ad domum patrum, id eſt, ad domum in qua eſt pater familiæ, quod ſtatim ſuo more explicat dicens. Pecus ad domum. *Si minuerit domum ab eſſe, ab agno,* id eſt, ſi domus fuerit minor, ad ueſcendum, quàm ſit agnus, id eſt, non ſufficiat ad illum comedendum: *Accipiet habitatorem ſuum, propinquiorem domui ſuæ,* id eſt, uicinum propinquiorem, *Secundum numerum animarum,* id eſt, tot ex uicinis accipiet, quot ſuffecerint ad edendum agnum. *Vir ſecundum os comedere ſui, ſupputabitis ſuper pecus,* id eſt, unuſquiſq; ſecū-

dum quod potu rit comedere, aut prout ha-
buerit ora comedentia, ſic ſupputabit ſuper a-
gnum. Aut unuſquiſque ſicut habuerit ora co-
medentium, ſic ſupputabitis, aut diuidetis ſu-
per agnum. Vel tertio. Numerabitis uiros ſuper
pecus, ſicut fuerint ora comedentium. *Pecus
perfectum erit*, id eſt, cui nihil deſit, ad integri
tatem. Neque prohibebantur à ſacrificiis macu
loſi uelleris: ſed debebat eſſe integer, id eſt, cui
nullum membrum deeſſet, aut diminutum, uel
ſuperabundans eſſet. Neque debebat eſſe debi-
le, aut infirmum, denique cui nihil deeſſet de
his quæ pertinebant ad eius integritaté. *Maſ
culum, filium anni*, id eſt, unius anni. *De
agnis, uel de capris accipietur* Ex hoc loco
conſtat, quod ſuperius diximus, ſcilicet Seh ſi-
gnificare pecus, ſiue ſit agnus, ſiue hædus. *Erit
uobis in cuſtodia uſque ad. 14 diem*. Vo-
luit Dominus eos de uictima, ante feſtum diem
prouidere ſibi, ne in die feſto cauſarentur ſe nõ
potuiſſe inuenire, & ut exploraretur, an in eo
eſſet aliqua macula. *Iugulabit illum omnis
multitudo congregationis Iſrael inter ueſ-
peras*, aut coniunctiones, ſeu duas mixtiones.
Varie hebræi, intelligunt huiuſmodi ueſpe-
ras: kimi putat primam ueſperam incipere hora
ſexta diei, quando Sol incipit declinare uerſus
occidentem: Secundam uero, incipere poſt oc-
caſum ſolis. Aben ézrah primam uocat tempus
illud, quod mox ſequitur occaſum ſolis: alterá
uero, tempus illud, quo radii ſolares amplius
non uidentur. Sed iſti non conſiderarunt uim
nominis arbaiim, & uerbi arab, quod (ut ſæ-
pius diximus) ſignificat miſcere, & arbaiim mix
turas duas. Vnde tempus illud, quo dies nocti
miſcetur, quod eſt inter ſolis occaſum & no-
ctem, quod latine dicitur crepuſculum, uoca-
tur hic inter duas ueſperas, aut inter duas mix
turas, ſcilicet diei & noctis, quod hic expreſſe
Gerundenſis dicit. Duplex ergo eſt apud Iu-
dæos ueſpera: quædam occaſus ipſe ſolis, cum
ſcilicet ſol non amplius in noſtro emiſperio cer
nitur. Altera uero nox ipſa, de qua Geneſis pri-
mo dicitur: factũ eſſe ueſpere & mane diem uná,
id eſt, ex nocte & die artificiali, diem unam,
ſcilicet naturalem: & tempus quod eſt inter ſo-
lis occaſum & noctem, uocatur hic inter ueſ-
peras: quo mactari iubetur agnus uel pecus paſ-
chale, ut hic dicitur. Erat ergo pecus immolan-
dum inter duas mixturas, ſcilicet diei, & noctis,
id eſt, inter ſolis occaſum, & noctem: & ab iſto
tempore incipiebant Iudæi ſabbata ſua, licet mo
do una hora præcedant hoc tempus, ne erra-
re contingat. *Super duos poſtes*, licet non ple-
ne conſtet, de ſignificatione mezuzah, communi
niter tamen dicitur poſtem ſignificare: Chal-
deus, limen aliquando uertit, ut primo Samue-
lis primo. *Et in ſuper liminari*. Sachaph, un-
de maſcoph, id eſt, ſupliminare, ſignificat aſpice-
re, quare quidam dicunt ſignificare paruam fe
neſtram, quæ eſt in ſuperiori parte oſtii, à qua
qui intus eſt aſpicit, cum non uult totum o-
ſtium aperire. Mihi uero uidetur, ſignificare
duo illa ligna extrema, quibus oſtiũ clauditur: q̃
noſtri uocant batentes, quod percutiant oſtii
medium, per quorum medium qui intus eſt ui-
det, cum non plene claudit oſtia. Legendum
eſt ergo. Super duos poſtes, & ſuper limen,
aut ſuper ligna illa, quæ claudunt oſtium, uel
ſuper feneſtellas illas. Sed quia unicum, & ſin
gulare in textu ponitur nomen, forſitan eſt li-
gnum tranſuerſum, quod ſuper oſtium poni-
tur: quod noſtri uirgam uocant, & dicetur maſ-
coph, qđ uiſui peruium ſit, ſeu qđ primum, in-
gredienti ſeſe offerat: & putarem mezimot, nõ
poſtes, qui ſunt iuxta parietem, ſed qui ſimul
coniunguntur, dum oſtium clauditur ſignifica-
re: quoniam in eis melius poſſet ſanguis uideri,
in medio ſcilicet oſtii clauſi, & in uirga ſupiori.
*Et infermentata, ſuper amaritudines co-
medent eum*. Senſus eſt. Et infermentata, ſci-
licet comedetis ſuper amaritudiné, id eſt, ſimul
cum herbis amaris, aut ſuper amaritudines, ſci
licet cordis, ſeu animo amaro. Ac ſi dicat. Poſt-
quam amaro animo fueritis, tunc comeditis il-
lum, ſcilicet agnum. Vnde textus uidetur innue-
re, quod deberent prius amaro animo eſſe: quo
adumbrabant ſeruitutis amaritudinem, poſt-
m odum uero comedere infermentata, & agnũ.
Azimis ſignificabant feſtinationem, qua Ægy-
ptii urgebant eos exire, agno uero, finem exi-
tus, quod ſcilicet erat ad immolandum Domi-
no. Aut, quod uerius credo, Agno ſignificabatur
populus ipſe. Et ſicut comedebatur in eadem
domo cum amaritudinibus: & os ex eo non frá
gebatur, & prius occidebatur: ſic populus Dei
amaritudine plenus erat prius, & tamen oſſa
eius non ſunt contrita: & ſicut agnus clauſus
prius erat, ſic & populus captiuus, & tandem
iugulãdus cum primogenitis Ægyptiorum, niſi
mors eius in uictimam transferret Dominus,
Vnde uiſo ſanguine, quaſi iá ibi eſſet mortuus,
angelus tranſibat, & ille populus qui iam uide-
batur occiſus: quaſi reuiuiſcẽs abiit in terrá ſuá.
Neque me præterire putes, quid hic agnus, ad
unum & perfectum, oſtendebat. Sed non in-
conuenit eadem figura, & umbra, multa adũ-
brari. Iob. 9. habes Saturauit me mamerorim,
id eſt, amaritudinibus, aut ſi mauis, amaris her-
bis. *Nõ comedetis ex eo crudũ*. Dictio (na)
ſignificat quæſo, aut nunc, & nuſquam in ſcri-
ptura

pτara inuenitur ſignificare crudum, niſi hic, ideo ſemper mihi ſuſpecta fuit ſignificatio hæc. Et pu to radicem nominis eſſe nâua, quod eſt frangere, diſſecare: ut ſit ſenſus. Non comedatis ex eo fractum, ſeu diſſectum, ita quod non erat infruſta diuidendus, ad coquendum in aqua ſed erat integer aſſandus, & ſic comedendus. Iam enim Iudæi nouerant, non eſſe comedendam carnem crudam. *Caput eius ſuper crura eius, & ſuper inteſtinum eius,* ſcilicet aſſabitur. Debebat enim caput in medio cum pedibus, & inteſtinis aſſari: ita quod omnia hæc, ſimul aſſanda erant in uentre: aut uentri coniuncta ipſius. Aut caput eius ſuper crura eius, id eſt, poſt comeſtionem crurium, & inteſtinorum caput comedetis. *Lumbi ueſtri accincti.* Omnia hæc ſignificabant celerem receſſum, & meo iudicio, ut diximus agnus pręſe ferebat populum, qui cum Ægyptiis erat pœnas daturus, ſed loco eius, Dominus agnũ occidi uolebat: unde ſanguis eius in poſtibus, erat ſignum, quod iam in ea domo eſſet occiſus agnus loco primogeniti: & ideo angelus ſaltabat ad aliam domum. Voluit in qualibet domo mactari, ut ĩ qualibet domo eſſet aliquid occiſum, & nõ amplius occideretur primogenit⁹. *Peſach ipſum Dño.* Significat paſach proprie ſaltare, potius quam tranſire, & peſach ſaltum, quod ea nocte Dominus ſaltaret Domus Iſraelitarum. Cum enim dom⁹ Iudęorum, eſſent ſitæ inter domos Ægyptiorum, opus erat ſaltare ab una domo Ægyptiorum, ad aliam, relinquendo in medio domos Iudæorum. Vnde piſſeach, id eſt, claudus, ſic dictus, quod quaſi ſaltando incedat. Et ſenſus eſt. Victima hæc, ſeu ſanguis eius, eſt peſach, id eſt, ſignum ſaltus Domini. Nam cum Dominus uideret ſanguinem, ſtatim in aliam domum ſaltabat. Vnde infra ſtatim dicitur. *Erit ſanguis ille uobis in ſignũ, in domibus, & uidẽs ſanguinem, ſaltabo uos. In omnibus dijs Ægyptiorũ faciã iudicia.* Si per elohe, intelligas idola, crederim Dñm, ea nocte idola deieciſſe, & trũcaſſe quẽadmodũ fecit poſtea dagõ, deo Philiſtinorũ. Poſſet tamen per deos, nobiles intelligi, quorum primogenita occidit. Sed prior ſenſus ſimplicior eſt. Voluit autem Dominus idola diiudicare, ut cernerent Iudæi, non eſſe Deos: illique maxime diſplicere idololatriam. *Die primo ceſſare facietis fermentum, è domibus ueſtris.* Dicũt Iudæi quod à ſeptima hora diei. 14. primi menſis, qui dicitur niſſan, ceſſare debet fermentum, in domibus eorum, neq;

1. Samu. quinto.

ſolũ eſus fermenti, ſed & retentionem eius prohibitam eſſe dicunt. Et ſi granum tritici repertum fuerit in gallina cocta, gallina non debet tunc comedi, ſed differri uſque poſt paſcha: quoniam triticum, facilimè in aqua fermentatur. Dicũt etiã rabbini, qđ propter, fermẽtũ nemo reus fit, ut eliminetur, niſi qui illud comederit, ſecus ſi quis in mixtura quadam, comedit, uel bibit fermentum, ut eſt potus Medorum, talis enim ſolum uapulat. *Succidetur anima illa de Iſrael.* Non intelligas, quod non uocabitur amplius talis Iſraelita, ſeu quod non amplius pertinebit ad cœtum Iſrael, ſed quod talis erat occidendus. Sed an à Domino, uel potius à magiſtratu non facilè dixerim. Quidam hebræorum putant hanc exterminationem fieri cum quis præmatura morte hoc eſt ante. 52. annum moritur. Alii uero, cum quis moritur ſine liberis: quem hebræi omnino mortuum reputant, quemadmodum mortuũ cum liberis dicunt uiuum. Sunt autem duo præcepta affirmatiua: quibus hæc pœna adiuncta eſt, ſcilicet circuncißio & paſcha. Quod uero huiuſmodi leges ſint intelligendæ de morte reali, conſtat de lege ſimili circunciſionis, quam qui negligeret erat occidendus à Domino, cum Dminus uoluerit hac de cauſa occidere Moſeh in diuerſorio, quod non circunciſiſſet filium ſuum, ut antea admonuimus, capite quarto. *In die prima uocatio ſanctitatis,* id eſt, proclamatio ad ſanctitatem, ſeu ad locum ſanctum. Et quia tunc erat connocatio ad locum ſanctum, ad audiendam legem, uacãdum erat ab operibus ſeruilibus. Vnde Leuit. 23. dicitur. Die ſeptima ſabbatum requiei Michra, chodes, id eſt, conuocatio ad ſanctitatẽ. Numeri etiam decimo, de tubis dicitur. Et erunt lemichrah, id eſt, ad conuocationem congregationis. Aliqui uertunt. Vocabitur ſancta. Sed prior interpretatio præferenda eſt huic. *Cuſtodietis azima,* id eſt, obſeruabitis hoc, quod eſt comedere azima, *quoniã in robore diei huius,* id eſt, hac met die, aut dũ adhuc dies hęc robur haberet: eduxit uos Dominus de Ægypto: cuius ſignum erat azima. *In primo,* ſcilicet mẽſe. 14. *die menſis in ueſpera,* tunc enim, ſcilicet poſt ſolis occaſum incipiebat feſtum & azima comedẽda erãt. *Nõ inuenietur ĩ domibus ueſtris.* Nã ut diximus, non ſolũ eſus fermẽtati, ſed habere fermentũ domi Iudęis erat interdictũ. Et ſimiliter aduerte, quod à ueſpera, in ueſperam durabat ſolemnitas apud Iudæos. *Et indigena, ſeu orto terræ,* id eſt, in terra nato. Nam dictio

dictio Zarach, oriri ſignificat. *Trabite & accipite uobis ouem*. Verbi maſſach ſignificatio propria, & ſi non ſit plene nota hebræis, ex multis tamen ſcripturæ locis conſtat ſignificare trahere; ut patet Deutero. 21. Quæ non maſſechah; id eſt, traxit iugum. Vnde trahite, hic refertur ad tractionem agni à grege: à quo non ſponte ſeparabatur; ſed trahebàtur ad ſacrificium. *Accipietis faſciculum Hyſſopi.* Putarem, agudad, eſſe à radice gad, quod multitudinem; præſertim ordinatam; ſignificat. Vnde gad, id eſt, exercitus, de quo abunde Gene. 49. diximus. Nomen uero Ezob, aſperſorium, uidetur ſignificare, iuxta illud Pſalm. 51. Purificabis me: beezob, id eſt cum Hyſſopo, ſeu aſperſorio, aut herba illa, rabbi Dauid, origanum eſſe putat. Puto autem ezob eſſe à zub, quod eſt fluere, & ſignificare fuſorium, ſeu aſperſorium, & poſſet uerti. Accipietis colligationem fuſorii, aut ad faciendum aſperſorium.

Quod eſt in uaſe. Dicunt Hebræi ſaph, ſignificare omne uas domeſticum; ſiue ſit magnum ſiue paruum: & etiam limen. Ego àrbitror propriam eos ignorare ſignificationem, & dictionem ſignificare limen totum, id eſt, anteriorem partem portæ, tam ſuperiorem, quam inferiorem, id eſt, limen, & ſuperliminare, & brachia, quæ nos humeros, ſeu ombreiras uocamus. Vnde illud Zachari. 12. quod noſtri uertunt. Ecce pono Hieruſalem Saph raal, id eſt, uas ſoporis, uertendum puto, limen, ſeu ſuperliminare tremoris, omnibus populis. Solet enim oſtiũ, quãdo eſt magnum tremere, & ſonitum magnum ciere: cum aperitur, uel clauditur, & pollicetur ibi Dominus ſe poſiturum Hieruſalem, ut ſit omnibus uicinis, & populis timori: quemadmodum ſonitus reuolutionis hoſtii deterrere ſolet. Hic uero ſignificat uas, in quod erat ſanguis fundendus. Sunt tamen aliqui, qui dicũt ſignificare uas ꝓpriè, & ex cõſequẽti foramẽ, quod lignũ, ſeu poſtis ingreditur: quod modum uaſis habeat, aut locum oſtiorũ, qđ ſit quaſi uas oſtiorum. Res mihi adhuc incerta eſt. *Cuſtodietis ſeruitutem hanc*, id eſt, cultum hunc. Vſurpat enim hebraiſmus ſæpiſsime ſeruire, pro colere, & ſeruitutem pro cultu, & ſacrificio. *Quid ſeruitus iſta uobis?* id eſt, quid cultus iſte uobis adumbrat? Qui ſaltauit, aut tranſiliuit, ſuper domos filiorum Iſrael, nolens eos diſperdere. *Incuruauit ſe populus, & adorauerunt* Nam chadat, ſignificat proprie uerticem curuare: ſachah uero, totum corpus inclinare, aut proſternere ſe. *Qui ſedebat in domo putei, ſeu carceris.* Dictio bor, puteum ſignificat: & tũc temporis, carceres erant rotundi, ad modum putei, ut in Gene. probauimus. *Et benedicite mihi*, id eſt, bona imprecemini ſuper me, in diſceſſu ueſtro. *Et roborauit ſe Ægyptus*, id eſt, fortiter egerunt ad feſtinandum populum exire. *Tulit ſeu leuauit populus conſperſionem ſuam*, id eſt, farinam aqua mixtam, appoſitiue Conſperſiones ſuas. Aut reliquias ſuas, ſcilicet quæ ſuperfuerant de conſperſione. Confecerant enim azimos panes ex paſta, ad cenam agni, & reliquum paſtæ ligarunt, & poſuerunt ſuper humeros filiorũ ſuorum. Poſſent etiã per reliquias, intelligi reliquiæ panum, qui ſuperfuerunt uesſcentibus: ſed primum germanius eſſe uidetur. Eſt ergo locus ſic reddendus. Et leuauit populus conſperſionem ſuam, id eſt, paſtam antequam fermentaretur: Nempe reſidua ſua, aut reliquias ſuas, id eſt reliquias paſtæ quam commiſcuerat, uel & reliquias panis quæ à cœna ſuperfuerant, in ueſtimentis ſuis, ligata: ſuper humeros ſuos. Nam ex paſta infermentata fecerant panes pro cœna agni; & reſiduum infermentatæ paſtæ, ligarunt in ueſtimentis, & poſuerunt ſuper humeros filiorum. *Commodauerunt eis.* Verbum hebraicum, ſcaal, petere ſignificat, potius quam accommodare, ideo melius uertas. Et poſtulauerunt, ſcilicet filii Iſrael eos, ſcilicet Aegyptios, aut ea, ſcilicet naſa, & exuerunt Aegyptum, ſcilicet precioſis ſuis. *Profectique ſunt filij Iſrael de Rameſſes.* Sunt qui putant Rameſſes, eſſe unam ex urbibus, quas filii Iſrael ædificarunt Parholi, filioſq; Iſrael in ea manſiſſe incluſos, ſaltem pro magna ſui parte. Aliquos uero ex eis moratos inter Aegyptios quod ex textu conſtat: uerũ uidetur Rameſſes eſſe regionem, non longe ab urbe Heliopoleos, in qua (ut autor eſt Auguſtinus,) uitulus pro Deo colebatur: cuius ſimulachrum Heliopolitæ iuxta ſepulchrum Ioſeph colocarunt. *In Succoth.* Nomen eſt alterius loci: quem Caietanus, extra Aegyptum eſſe putat, inde argumentum ſumens, quod infra dicitur, eadem die Iſrael de Aegypto egreſſum, intraſſe Succoth. *Sexcenta milia peditum fortium.* In Hebræo non eſt uirorum, ſed gebarim, quod robuſtos ſignificat: & poſſemus per robuſtos, non ſolum homines, ſed etiam fœminas intelligere: quia hic per fortes uidetur ſcriptura intelligere prouectos, & robuſtæ ætatis: Neque textus excipit niſi pueros: excepiſſet autem fœminas, ſi eas cum uiris non incluſiſſet

cluſiſſet.Poteſt tamen teneri,per fortes ſolos ui-
ros excipere:quia inferius ſæpe numerantur ſex-
cẽta milia pugnatorũ,qđ ad fœminas nõ ꝑtinet.
Et miſtio multa, aſcendit cum eis, ſcili
cet ex aliis nationibus, aut qui habitabant ſi-
mul cum filiis Iſrael,uel eis noti erant: & for-
ſitan multi Aegyptii, ad fidem unius Dei con-
uerſi. *Placentulas infermentatas.* Dictio
ugah, ſubcinericium panem ſignificat, ſubcine
ribus coctum. Verbum uero ug, ſignificat ſub
cineribus coquere, & nonnnnq̃ abſolute co-
quere. *Quoniam non potuerunt tardare.*
ſcilicet propter Aegyptios impellentes. *Et
etiam cibum non fecerunt ſibi.* Videtur
uerbum ſauad, proprie ſignificare uenari:un-
de aiid, id eſt, uenatio. Sedah uero, extendi-
tur ad ſignificandam omnem eſcam,ut patet Ge
ne.42.Vt daret eis ſedah.i.eſcam pro itenere: ubi
uidetur ſignificare omnem eſcam, pręter panẽ:
quod nos conduto uocamus.

*Et fuit manſio filiorum Iſrael, qua
manſerunt in Ægypto. 30. anni, &
quadringenti anni.*

Difficilis ualde eſt locus iſte:qualiter ſcilicet ue-
rum ſit,filios Iſrael manſiſſe in Ægypto.430.an-
nis. Quod enim non manſerint. 430. conſtat
ex multis. Primum, quia Gene. 15. Vbi Domi
nus Abrahæ prædicit hanc captiuitatem,& pere
grinationem ſeminis ſui,ſolũ numerat. 400.Di-
cit enim textus ſic.Cognoſcendo cognoſces, qđ
peregrinum erit ſemen tuum : in terra non ſua,
& ſeruire facient eos,& affligent eos quadringẽ-
tis annis.Et poſt pauca.Generatione quarta re-
uertentur huc:quaſi unam generationem repu-
tet,unum annorum centenariũ.Idem dicit bea-
tus Stephanus,Actu.7.Male tractabunt eos an-
nis.400.licet latini codices habeant.430. Eſt etiã
ad hoc,ſupputatio ſcripturæ aperta:ex qua con-
ſtat, Chaat intraſſe Ægyptum,cum Leui patre
ſuo,ut patet Gene.46.Vixit autem Caath. 133. &
Hanrram filius eius.137. Exodi.6. Moyſes uero
filius Hanrram erat.80. quando primum ſtetit
ante Pharaonem.Qui anni ſimul computati, aſ-
cendunt ad.350.Neq; uales dicere,Moſeh,cũ pri-
mum ſeſe Pharaoni obiecit, fuiſſe.80.annorum:
ſed poſtea diu in Ægypto manſiſſe:quoniam ſi-
gna non diu durarũt in Ægypto.Et adhuc à præ
dicto numero.350.annorũ : excipiẽdi ſunt anni,
quibus uixit Chaath,antequam in Ægyptũ deſ-
cenderet.& anni quibus uixit,poſtquam genuit
Hanrram:&quibus uixit Hanrram poſtquã ge-
nuit Moſeh.Ex quibus conſtat,eos non manſiſ-
ſe in Ægypto, ad numerum annorum hic deſcri
ptorum.Sunt tertio ad hoc, duo chronographi
magnæ fidei apud Hebræos, ſcilicet rabbi Abra-
ham Leuites,qui in libro Chabale ſcripſit, Iudæ-
os ad annos.210.manſiſſe dumtaxat in Ægypto.
Et autor libri Sedar olam:qui ad idem tempus,
eos ibi moratos duntaxat : conſtanter affirmat.
Ex quibus uidetur,hoc quod hic habetur,nullo
modo poſſe ſtare.Soluũt autẽ oẽs noſtri, nodos
iſtos,hoc modo.ſ.ſanctus Thomas ſuper. 3. cap.
epiſtolę ad Galla.Lyra hic:& Gen.15.Caieta.ibi-
dẽ. Dicunt enim coniungendam eſſe ſimul pere
grinationem, & afflictionem ſeminis Abrahæ,
quod uidelicet,neq; peregrinatio per ſe neq; af-
flictio ſeorſum,durauerint ad.400.annos: ſed u-
trunq; ſimul.Neque ſolum in terra Ægypti hæc.
duo eſſe intelligenda, ſed tam in Ægypto quam
in terra Chenahan:in qua ſancti patres,etiam ue
luti peregrini manſerunt. Videtur enim textus
loco Gene. citato tria de ſemine Abrahæ præ-
dicere.Primum quod ſemen futurum ſit pere-
grinum in terra non ſua,Secundum quod ſerui-
turum ſit,Tertio quod affligendum annis. 400.
Dicunt enim Iſaac qui fuit ſemen uerum Abra-
hæ,manſiſſe,ut peregrinum in terra Chenahan,
ad.60.annos, antequam genuiſſet Iaacob.Seſage
narius enim erat : cum eum genuit, ut conſtat
Gene.25.Iaacob uero cum Aegyptum ingreſſus
eſt,erat.130.annos natus, ut patet Gene.47. qui
ſimul cõficiunt.190.Cum ergo ſcriptura dicit Ge
ne.15.eos manſuros in terra non ſua,ad quadrin-
gentos annos,ad quos ultra iſtos.190. exiguntur
210.Sequitur Iudæos ad.210.in Ægypto manſiſ-
ſe. Sanctus autem Thomas ad Galla.3.Extendit
ſupputationem ſuam, & dicit Ioſeph fuiſſe.30.
annorum,quando adductus eſt coram Parhoh,
Gene.41. Poſtea tranſierunt.7.anni fertilitatis,
& duo famis,uſque ad ingreſſum Iaacob in Ægy
ptũ. Gene.45.Vixit autem Ioſeph.110. Gene. ul
timo.A quibus ſi ſubtrahantur.39. Ioſeph, &.9.
fertilitatis,& famis: manent. 71. Fluxerunt ergo
à natiuitate Iſaac, uſq; ad mortem Ioſeph. 261.
Manſerunt autem filii Iſrael(ut Rabbanus dicit,
Actu.7.) poſt mortem Ioſeph in Ægypto.144.
annos.Ex quibus ſequitur, quod à natiuitate
Iſaac uſque ad exitum de Aegypto fluxere.
405. anni. Scriptura autem, non curat illos. 5.
annos.Aut poteſt dici,quod quinto anno Iſaac,
expulſus fuit Iſmael.Et uidetur quod hæc ſolu-
tio explicet,qualiter uera ſint:quæ de.400. an-
nis dicta ſunt. Gene.15. Non autem quæ hic de
quadringentis.30.dicuntur. Ad quam diſſoluen-
dam dicunt, quod cum dicitur, manſionem Iſ-
rael in Aegypto, fuiſſe ad. 430. annos : debet in
telligi, cum ea qua manſerunt patres in terra
Chenahan. Manſit autem Abraham in terra
Chenaham, ad annos. 25. Nam Abraham quã-
do egreſſus eſt de Aran, & facta eſt illi prima
terræ promiſsio, erat. 75. annos natus. Gene.12.
Fuit autẽ cẽtenarius, quãdo natus eſt ei Iſaac.Gene.
21.Vnde ſequitur,qđ à prima terrę promiſsione
uſque

uſq; ad natiuitatem Iſaac,fluxere anni.25.Quare etiá huic ſupputationi deſunt.5. anni:quos Lira ſupplere uult ex inchoatis: quos ſcriptura non numerat.Eſt etiam adhoc autoritas.70. qui hic dicunt,& legunt habitationem filiorum Iſrael, qua habitauerunt ipſi & patres eorum in terra Ægypti,& in terrā Chenahā fuiſſe.430.annos.

¶Sed quod huiuſmodi ſolōnes non plene nodos diſſoluant: & quod illa ſupputatio. 400. annorum à natiuitate Iſaac non ſit uera: probatur ſic.Quoniam Gene.15. capite,dicitur ſemen Abrahæ peregrinaturum in terra non ſua,annis quadringentis:& reuerſurum in terram Chenahan,poſt illum numerum annorum,quaſi in patriam,ergo reputat illam,ſcilicet terram Chenahan patriam,à qua peregrinari debebant,& non debent inter annos peregrinationis ſupputari, anni quibus ibi fuit Iſaac.Vnde plan⁹ literæ ſenſus eſſe uidetur.Sciendo ſcies,quod peregrinum futurum ſit ſemen tuum in terra non ſua,id eſt, extra iſtam terram,quadringentis annis:& generatione.4.iterū reuerſurum huc, tāquam in patriam.Si enim de alia patria eſſet ſermo, diceret eum reuerſurum in patriam:& non reuerſurum huc,id eſt,in terram Chenahan.

¶Confirmatur hoc:quoniam illa dicitur eſſe hominis patriā,in qua ipſe nat⁹ eſt.Cū ergo Iſaac natus fuerit in terra Chenahan, ſequitur eam fore eius patriam:& per conſequēs non debere dici: in ea proprie peregrinus. Quod addo propter Paulum, qui ad Hebræos.11.omnes patres uocat peregrinos.Tum quia ſignanda eſt patria Iſaac, & nō hur Chaldæorum,neq; Charan, in quibus non eſt natus:neq; uixit in eis:ergo terra Chenahan.Vel ſaltem non eſt maior, immo minor eſt ratio,dare illi aliam patriam,quam terram Chenahan.Sequitur ergo,extra eam debere ſupputari, annos peregrinationis ſeminis Abrahæ.

¶Secundo:quia Gene.15.dicitur ſemen Abrahæ quarta generatione reuerſurum in terram Chenahan,ſed ſupputando Iſaac primam generationem,non ſunt illuc quarta generatione reuerſi: ergo non eſt ab eo ſupputandus numerus.400. annorum.Probatur minor, quoniam maior ex ſcripturis conſtat.Nam iſto modo prima generatio eſt Iſaac,ſecunda Iaacob,tertia ſi per lineam regalem ſupputes,Iudas quarta Phares:in cuius tempore non ſunt terram Ægypti egreſsi, ſed potius ingreſsi: Hezron, & Chamul: ut habetur Gene.46.qui fuerunt filii Phares. Ex Ægypto autem exiit tribus regia tempore Naaſon, ut patet Numeri primo: ubi ſupputatur dux tribus Iehudah.Fuit autem iſte Naaſon filius Hamminadab, Hāminadab uero fili⁹ Ram: Iſte uero Ram, fuit filius Cheſron: ut habetur primo Paralipo.2. Qui Cheſron Ægyptum ingreſſus eſt.Vnde ſupputando per regiam lineam non quarta generatione, ſed potius.8.egreſſum eſt ſemē Abrahæ ex Ægypto.Nā Abrahā genuit Iſaac,ille Iaacob, Iaacob Iudam, Iudas Phares Phares Cheſron, ille Ram, Ram Hamminadab, iſte Naaſon principem tribus Iehudah: qui de Ægypto egreſſus eſt. Et licet Liranus dicat has gn̄ationes,nō eſſe incipiēdas ab Iſaac: opportuit eū dicere,quare non ab Iſaac, poſtquā iſti.400. anni ab eo initiū ſumunt.Nā textus ibidem,pro eodem reputare uidetur, affligi.400. annis, & quatuor generationibus.Neq; etiam ſi numeres per ſacerdotalem: quoniam ab Iſaac incluſiue, uſq; ad exitum de Ægypto:enumerantur ſex,ſcilicet Iſaac, Iaacob, Leui, Chaath, Hanrram, & Aharon ſiue Moſeh. Et etiam ſi demas Iſaac adhuc manēt.5.Neq; ualet quod lyra dicit,quod ſecundum editionem.70.enumerentur.5. generationes.Vbi enim ueritas hebraica Gene.15.habet generatione,quarta reuertentur huc: habēt.70.generatione quinta.Sed nos ueritatis hebraicè expoſitionē quærimus, non.70.qui forte ad hoc uitandum,quintam ex ſuo addiderunt.

¶Quod uero ſolutio Doctorum noſtrorum nō plene ſoluat alterum nodum de.430.annis,ex eo conſtare uidetur, quod textus hic dicit, manſionem qua filii Iſrael in Ægypto manſerunt, fuiſſe ad.430. annos. Iſta uero ſolutio dicit eos manſiſſe pro magna parte iſtorum annorum, ſcilicet ad.190. annos in terra Chenahan,in qua, ut diximus, non fuerunt proprie peregrini, ſaltem Iſaac, & Iaacob. Tum quiá textus hic uidetur oſtendere, Deum impleſſe promiſſum Abrahæ, quod poſt.400. annos eſſet liberaturus ſemen eius de ſeruitute, qua ſeruituri erant licet addat annos.30. Ideo alius ſoluendi modus excogitandus eſt: licet iſte poſsit bene tollerari. Eſt ergo præmittendum, ut dicitur Gene.15. ſemen Abrahæ, futurum peregrinum, in terra non ſua, & ſeruituti ſubiiciendum.400. annis, intelligendo per terram non ſuam, terram Ægypti, uel aliam à terra Chenahan: in qua ſemen ipſum, ut iam deduximus, non erat peregrinum: cum inde eſſet oriundum, ſimiliter illud reuerſurum, ad terram promiſsionis, quarta generatione. Vnde, ut ſuperius deduximus, idem eſt, ſemen Abrahæ reuerſurum ad terram promiſsionis, expletis.400. annis ſeruitutis, & reuerſurum, quarta generatione. Sed uidendum eſt, quid per quartam generationem, ſeu per generationem, ſcriptura intelligat. Et ut ex diuerſis locis eius colligitur, intelligit filium, nepotem, & ſic conſequenter: ut una generatio, ſit idem quod unus genitus: ut patet Exodi.20.ubi Dominus dicit, ſe uiſitaturū iniquitatem patrum in filios,in tertiā,& quartā generationem: licet hebraicè habeatur, in tertios & quartos: ubi per tertiam generationem intelligit tertiū genitū. Significat etiā generatio homines eiuſdē ætatis,ſeu tēporis, ut

patet

patet Gene.6.ubi dicitur de Noach, fuiſſe uirum iuſtum, in generationibus ſuis, id eſt, inter homines ætatis ſeu temporis ſui. Sic Eccleſiaſtes primo, ubi dicitur. Generatio præterit, & generatio uenit: terra autem in æternum ſtat, id eſt, ætas una hominum recedit è terra per mortem, & alia uenit, ſine terræ ceſſatione. Qui duo modi: in idē redeunt. Nam homines mei temporis, ſunt unā ætas, hi uero qui tēpore filii mei, alia, & ſimiliter, alia generatio: quo modo qui tēpore nepotis: & ſic conſequenter. Cum ergo ſcriptura dicit Iudęos.4.generatiōe reuerſuros in patriam, ſeu in terram Chenahan: idem eſt, ac ſi diceret.4.ætate, ſeu abnepotis tempore. Nam filius eſt prima generatio, nepos.2. pnepos.3. abnepos.4. Sed diſcuciendum eſt, unde ſeu à quo, debeāt hæ generatiōes incipere. Et (ut iam deduximus) cum textus Gene.15. dicat, ſemen futurum peregrinum, & ſeruiturum, & affligendum. 400. annis, & non fuerit peregrinus, neq; ſeruierit, aut afflictum fuerit in terra Chenahan: ſequitur huiuſmodi peregrinationem, ſeruitutē, & afflictonem, eſſe intelligēdam, extra terram Chenahan, & in Ægypto: quia ſequitur. Et gentem. cui ſunt ſeruituri, iudico, id eſt punio ego, quod Ægyptiis feciſſe conſtat. Eſt ergo hæc prima generatio incipienda, poſt ingreſſum in Ægyptum. Vnde cum dicitur generatione.4.reuertentur huc: intelligēdum eſt, ab ingreſſu, ſeu poſt ingreſſum in Ægyptum. Et ſi quæras, quænam ſit prima generatio eorum qui in Ægyptum ingreſſi ſunt: dico non eſſe Iaacob, cum ętas ipſius eſſet iam in fine. Erat enim iam.130.annos natus: ut habetur Gene.47. Vnde incipienda eſt per lineam ſecerdotalem à Leui: & in regia per Iudam: qui ingreſſus eſt cū patre. Quare prima ætas, ſeu generatio, fuit filiorū Iaacob. Nam ut deduxim⁹, una generatio, eſt una hominum ætas, ſeu homines eiuſdem temporis, & ætatis. Sic ergo ſupputando Leui p prima Caath pro.2. Hanrram pro.3. Aharon, & Moſeh pro.4. uerificatur eos.4.ætate, ſeu generatione reuerſos ad terram promiſsionis. Sed nunc uerificandum eſt, & explicandum, qualiter iſtæ generationes, peregrinæ fuerunt in Ægypto. 400. annis, ut dicitur Gene. 15. aut. 430. ut hic dicitur. Et arbitror huiuſmodi generationes, non eſſe ſeorſum intelligendas, ſed ita accipiendas, ut anni unius, pro aliqua ſui parte intrent, & interſecent, ætatem alterius. Volo dicere, quod centenarius annorum uitæ Leui, non debet excludere annos, quibus eo ſupſtite, uixit Caath filius eius: ita quod ſupputādi ſunt omnes anni Leui, quotquot fuerint per ſe, & anni Caath, licet aliquot anni Chaath, ſimul currāt cum annis Leui, & ſic de annis, ſcilicet Hārrā, & Moſeh. Sunt ergo anni omnium iſtarum generationum ſupputandi integre, & per ſe: licet alii alios interceſſent. Ne autem me putes, hoc ſine ratione dicere, & autoritate: expende uerba ſcripturæ Gene.15. Ibi enim dicitur, ſemen Abrahæ.4. generatione reuerſurum, in terram promiſsionis: ubi ſi per generationem, filios & nepotes intelligas, impoſſibile eſt, generationem unam, non includere aliquot annos alterius. Nam filius, ut plurimū, ad aliquot annos uitæ patris uiuere conſueuit: unde ut plurimum, anni unius generationis, includunt annos alterius. Homines etiam qui ſunt ætatis filii mei, uiuunt uiuentibus hominibus ætatis meæ: unde una ætas, uel generatio, partē alterius, ut plurimum includit. Sed iam ueniamus ad computum, ut uideamus an quatuor iſtæ generationes, in Ægypto aſcenderint ad quadringētos, aut.430.annos. Supputando autem pro prima generatione filios Iaacob, per ſacerdotalē lineam, legimus Leui uixiſſe annos.137. Exodi.6. Chaath uero.133. ut ibidem dicitur. Hanrram autem.137. ut eodem capite ſcribitur: Moſeh uero octogenarius deſcribitur, cum apud Parhoh legatione pro Deo functus eſt Exodi.7. Qui omnes ſimul computati, conficiunt. 487. A quibus ſi excipias annos quibus natus erat Leui, cum ingreſſus eſt Ægyptum, qui forte erant.57. (in media enim ætate, uidetur Ægyptum ingreſſus, cū iam genuiſſet Chaat) manent.430. quibus hic dicitur Iudæos in Ægypto manſiſſe: & ſic omnia conſonare uidentur. Quod autem dicitur Gene.15. eos ad quadringētos annos ſeruituros, & affligendos, uerū eſt. Manſerunt enim filii Iſrael ad.30. annos in principio, quamdiu durauit ætas filiorum Iaacob, ſine afflictione, ut habetur ſupra primo capite. Nam mortuo Ioſeph, & cunctis fratribus eius, creuit populus, & afflict⁹ eſt. Quadringentis uero fuerūt afflicti, & ſeruierunt. Vt ergo quæ diffuſe diximus ad epilogum reducamus. Dicimus filios Iſrael ad.30. annos ſine afflictione in Ægypto manſiſſe, afflictos uero fuiſſe annis.400. tempuſq; manſionis incipiendum, ab ingreſſu in Ægyptum: primamq; generationem ſupputādam fore Leui, & fratres eius. Secūdam Chaath: tertiam Hanrram, quartam Moſeh. Quę quatuor generationes ad.430. annos conſurgūt ſi computetur tempus quo non fuerunt afflicti: ad quadringentos uero, ſupputando ſolos annos afflictionis: modo accipiantur ætatis ſeorſum, non curando interſecationes. Sed ſecundum hoc, non habetur certum tempus, quo Iudæi manſerunt re uera in Ægypto, quoniam non conſtat, quantum tempus Caath uixit, uiuente Leui patre ſuo: & ſimiliter quanto uixit Hanrram, uiuente Chaath: & ſic de Moiſe. Vnde poſſet teneri opinio Hebræorum: quod uidelicet ad annos. 210. manſerint: ſcriptura autem dicit eos manſiſſe. 430. ſupputando ætates, non curando, an alia, aliam ingrederetur. Coacti uero fuimus ſic exponere ad ſaluandam literam Geneſis & hanc: quod uidelicet

populus

populus Dei, ad annos quadringẽtos in Ægypto manſerit: ſupputãdo eos per generationes, quẽadmodum ſcriptura ſupputat loco Geneſis citato. Parce prudens lector, ſi tibi nondum ſcopum attigiſſe uideamur: quoniam in re tam obſcura, difficile eſt meram ueritatem attingere: ſi quid autem melius habueris, in tuam facile ibo ſentẽtiam. Sed iam ad ſequentia. *Nox obſeruabilis domino*, id eſt, quam obſeruare debent, ex mandato domini: filii Iſrael, ut ſcilicet ſingulis annis eam celebrent, qua ſcilicet à Domino fuerunt ex Ægypto redempti. Hebraicè ad uerbum eſt. Nox cuſtodiarum eſt Domino, id eſt multis annis cuſtodienda, aut multa cuſtodia & diligentia obſeruanda. Aliqui explicant. Nox cuſtodiarum, id eſt, qua Deus filios Iſrael cuſtodiuit: ſed non placet expoſitio, ut ſtatim ſequitur. *Hoc ſtatutum peſach*, id eſt, agni paſchalis, ſeu hoc eſt ſtatutũ eorum qui debent peſach comedere. *Omnis filius alienigenæ non comedet ex eo.* Loquitur de eo, qui nõ eſt ex ſemine Iſrael, ſed de nouo uenit habitare inter Iſraelitas, Dictio hebraica nachar, ſignificat ignotum: cuius, ſcilicet patria, aut patres ignorantur. *Omnis ſeruus uiri pecunia poſſeſſus*, aut ut hebraice habetur. Poſſeſsio pecuniæ. *Circũcides illum: & comedet ex eo.* Fx hoc loco colligi poteſt. Iudæũ poſſe ſeruum ſuum pecunia emptum, ad circuncisionem cogere: quemadmodum diximus de ſucceſſoribus Abrahæ Gene. 17. Et quidã hic dicit hoc poſſe fieri, ut circuncisio erat ſignum diſtinguens Iſraelitas ab aliis: quemadmodum poterat inuitum, cute ſignari, in quacunque uellet corporis parte. Non tamen poterat inuitum circuncidere: ut circunciſio erat profeſsio fidei. Hæc ſolutio eſt Caietani: & aduerſus eam eſt, quod iſte uidebatur circuncidi, quaſi ad profitendum fidem Iudæorum: quoniam ad ritum & ceremoniã legis: q̃ erat fidei profeſsio fiebat. Profitebantur enim Iudæi hac ceremoniã, ſe ſeruos Dei, ab eoque redemptos: & de cætero obſeruaturos Dei mandata: quemadmodum ſerui, mandata Domini ſui. Vnde nullum incõueniens arbitror dicere, in lege ueteri poſſe homines cogi ad fidem ſuorum parentum, patreſq; ſe poſſe pro filiis ad fidem unius Dei obligare: quemadmodum Abraham pro ſe & ſemine ſuo, ſe aſtrinxit Deo. Quod teneo tanquam probabile: paratus in contrariam ſententiam, ſi eccleſia contrarium diffinierit. Si quis tamen cõtrariam ſententiam amplectatur non prohibeo, quoniã ideo forte Dominus cum filiis Abrahæ pactum renouauit. 24. capite huius libri, quoniam poterant filii excipere patrem non potuiſſe eos in rebus fidei obligare: neq; pro eis ſpondere. *Aduena & mercenarius.* Significat toſſab illum, qui diu habitauit in aliquo loco: quaſi iam ibi ſedem habens. Nam Iaſſab, à quo, toſſab, ſignificat proprie ſedere, & manere. *Omnis cætus filiorum Iſrael faciet eũ* .ſ. per quãlibet domũ: ut dictum eſt. Non quod omnis multitudo, unũ agnum immolaret. *Fuit in robore diei huius* id eſt, durante adhuc die, aut habente adhuc die robur ſuum: quod eſt dictu, antequam dies omnino ad noctem declinaret. *Supra exercitus eorum*, id eſt, per exercitus: aut incumbẽs deſuper ſuper exercitus egredientium.

CAPITIS. XII. AD MORVM compoſitionem.

M*Enſis iſte uobis caput menſium.* Fere totum caput hoc, commendat nobis memoriam diuinorũ beneficiorũ: ut ſcilicet non ſolum beneficia ipſa in ſe, conſideremus: ſed tempus, & omnes alias eorum circunſtantias. Arguitur hic etiam, noſtra ingratitudo: quæ tanta eſt: ut deo opus ſit, teſtes ad hæc uocare. Ad quid quæſo, huiuſmodi annualis obſeruantia, niſi quia timuit pius pater, Iudęos, huius tanti beneficũ, futuros immemores. Legimus enim, Dominum Deum, poſtquam filios Iſrael cœleſti pane in deſerto pauerat, Moſeh præcepiſſe, urnam mãnæ in arca, teſtamenti aſſeruare. Similiter Chriſtum. 12. cophinos, qui ſuperfuerant
his qui manducauerant, diſcipulos ſuos coſtodire iuſſiſſe. Ioan. 6.
Sed ad quid quæſo, niſi ut beneficium, cuius homines immemores eſſent, ad longum tempus teſtarentur, & ad memoriam reuocarent præſentiſsima beneficia ſummi Dei. *In decimo die, accipient agnum.* Poſſumus dicere hunc agnum, populum Ægyptium adumbrare, quem Deus quaſi occidit, ad Iudæorum libertatem. Sed eſt aliud, quod magis ad uiuum locus iſte doceat: quanta, uidelicet diligentia, examinãda ſunt, quæ deo ſumus oblaturi. Ad hoc enim omnium iudicio, agnus iſte. 14. Luna, domum inferebatur: ut impingaretur, & nutriretur, & examinaretur, ſiquid haberet maculæ: quod illum à diuino conſpectu arceret: ut nos hac doceremur ceremonia, quanta diligentia, & quandiu, oblationes noſtras, expendere debeamus, antequam illas Deo præſentemus. Cuius rei aliud exemplũ iam Gene. 1. poſuimus: quo nos ibidem Dominus docuit: qualiter, quæ ei offerimus examinanda eſſent, poſtquã ipſe quæ ad noſtrã condidit utilitatem, ſic expendere dignatur. *Agnum per familiam.* Nõ ſat eſt, cõmunitatẽ totã cõmune

referre

referre beneficiũ: ſed opus eſt, unãquamque familiam pro eo gratias agere. Nam quemadmodum unamquãq; domũ, à cæde primogeniti ſeruauerat, ſic uoluit unamquamque, beneficium agni occiſione referre. *Si minor fuerit familia.* Quid aliud quæſo docet locus iſte, quam que ſuperſunt nobis proximis impartiri? Similiter docet charitatis ordinem: ut proximiori bus prius ſubuenias. *Agnus integer.* Diſce hic qualia eſſe debent, que Deo tuo offerre debeas: ut ſemper potiora Deo offeras. *Inter duas ueſperas.* Vt ſcilicet eadem hora, beneficiũ referas: qua & accepiſti. *Tollent de ſanguine.* Expende hic: quantum ualeat teipſum peccatõ occidere, ne te occidat Deus. Non enim Deus, illos unquam puniet: qui ſeipſos punierint. *Comedetis nocte*: quoniam eo tempore liberati ſunt, & uoluit Dominus, ut omnes circunſtantias beneficii, ceremonia adumbraret: ut ſcilicet nocte comederẽt: quoniam tunc primogenitos Ægyptiorum, eorum gratia interfecerat. *Cum amaritudinibus.* Vt ſuam referrẽt ab Ægyptiis amaritudinem. *Aſſum, cũ baculis, & accincti.* Vt feſtinationẽ, qua ab Ægyptiis urgebantur: feſtinatiõe oſtẽderet. *Caput cũ inteſtinis.* Vt oſtenderẽt nihil filiorum Iſrael in Ægypto relictũ: neq; maiores, neq; infimos, neq; paruulos neq; aliqd ſubſtãtiæ ſuæ. Voluit enim Dñs, eos hac ceremonia, oĩa adũbrarẽ: q̃ in eorũ redẽptione acciderãt. *In cunctis diis Ægypti, faciam iudicia.* Et ſi omnes iudicandi, & puniendi ſint mali, maxime tamen hi, qui alios ſeducunt. Deſtruit ſæpius Deus, quæ maxime diligimus, & colimus: ut nos reuocet ab amore creaturarum ad ſuum. *In die primo uocatio ſancta.* Audis hic, ad quid dies ſanctificentur: nempe ad conueniendum, & audiendum ſacra, maxime legem Dei. *Veruntamen quod comedetur.* Nõ uiolabãtur ſacri dies ciborũ p̃paratiõe: ſabbato excepto. *Exterminabitur anima illa de cœtu Iſrael.* Timendum ualde eſt, præcepta Dei præterire: q̃ ſub pœna mortis proponuntur nobis. Audis hic quale malum ſit ingratitudo: quæ mortis pœna mulctatur. *Tam peregrini, quam indigenæ,* Debent peregrini, ſeruare leges patriæ, qua agũt: ne indigenis ſcãdalo ſint. *Vos nõ egrediemini,* Periculoſum ualde eſt, malis ſe immiſcere, eo tẽpore quo Deus eorum delicta caſtigat. *Erit cũ dixerint uobis filii.* Tenẽtur parentes, filiis referre beneficia Dei: ut fidem, & dilectionem benefactoris habeant. *Fuit in media nocte.* Vt hoſtes incautos ĩueniret: & magis deterreret. *Vſque ad primogenitum iumentorum.* Quid meruiſtis oues, quid uacæ: ut primogenita ueſtra, ſimul cum primogenitis hominum perirent? Solet Dominus impios, in ſe & ſuis caſtigare: quẽadmodũ propter bonos, eorũ filiis benefacere, & benedicere ſolet. *Oẽs ſumus mortui.* Si impius es, time penes te pios habere: quoniam mala tunc magis coram Deo apparent. Exi à me, (ait Chriſto Petrus,) quia homo peccator ſum. Et uidua Heliæ dicit. Ingreſſus es ad me: ut rememorentur peccata mea. Lucæ. 5. capite. 3. Re. 17. *Etiã multa mixtio, aſcendit cum eis.* Malum eſt tecum habere, qui tibi ſcandalo eſſe poſſint, & male coeunt homines diuerſæ fidei. *Eſcam non fecerant ſibiipſis.* Tam celeriter Deo obediendum eſt, ut omniũ immemor ſis, & Deo fidas, quod omnia neceſſaria ſuppeditabit tibi. *In corpore diei huius.* In Geneſi admonui: quod quemadmodũ Abraham, ea die qua iuſſus eſt, circuncidit ſe, & ſuos: ita & Dominus, eadem die qua pollicitus eſt, eos à ſeruitute redemit. cap. 17. *Omnis filius alienigenæ, nõ comedet ex eo.* Nõ ſunt ſacra myſteria infidelibus tradenda: ne ea irrideant, quẽadmodum Chriſtus margaritas porcis dare prohibuit. *Omnem ſeruum argẽto emptum circuncides.* Ecce qualis cura Dominis eſſe debet, ut ſeruos ſuos ad fidem, & cultu unius Dei, adducant: ut eos negligentes adnitantur ad fidem perducere. *Lex una erit.* Debet lex eſſe communis: ut non magis extraneum, quam indigenam grauet.

CAPITIS. XIII. AD LITERAM.

SAnctifica mihi, omne primogenitũ. Significat proprie uerbum chadas, ſeparare: & ex conſequenti in mundum eſſe, qđ immunda ſoleant eſſe ſeparata. Iubebat enim Dominus, homines ſeparari ab immunditiis: & hic præcipiebat primogenita ſeparari ad cultum, ſeu partem Dei. Nihil enim aliud erat huiuſmodi primogeniti ſanctificatio, quam ſeparatio eius à prophanis uſibus: & applicatio ad uſus Dei. Vnde pater, nullum in primogenito ius habebat niſi eum redimeret, iuxta legis diſpoſitionẽ Numeri. 8. & Leuiti. 12. Eſt autem ſermo, de primogenito matris. Nam licet pater, alium primogenitũ, ex alia uxore haberet, tenebatur nihilominus primogenitũ ſcđę Deo offerre, ſicut & prioris: quia dicitur. Apertura omnis uuluę, ita qđ, quodcunque

quodcunq; primum uuluam matris aperuiſſet, Domini erat. *De domo ſeruorum*, id eſt, ſeruitutis, in qua ſcilicet ſeruiebatis. Aut de domo, in qua eratis, cum aliis ſeruis. *Immenſæ ſpicæ uiridis*. Vertit hic Sãctes, in priori editione. In mẽſe Iulii: quod eo menſe frumenta ſint ſpicata: ſed merito à Munſtero taxatur, & ipſe poſtmodum correxit. Cum enim menſis iſte, apud hebræos ſit Niſſan, qui martio noſtro, & aliquando pro parte aprili reſpondet: impoſsibile eſt Iulium uertere. Vnde rabbi Dauid dicit: abib ſignificare ſpicã, cum culmo, id eſt, calamo, à radice uſq; ad ſpicã. Erat autem tempus, quo blada ſpicam habere incipiebant. Et aduerte, quam opportuno tempore eos eduxerit: quando uidelicet fructum terra emittere incipit: neq; uiget ęſtus, neq; frigus: quãdo tempus magis oportunum eſt ad iter faciendum. Quod etiam abib, ſpicam ſignificet, conſtat ſuperiori capite. 9. ubi dictum eſt. Quia hordeũ abib, id eſt ſpica. Et Leuiti. 2. Abib, id eſt, ſpicam toſtam igni. Et meo iudicio abab, eſt eiuſdem ſignificationis cum abah, id eſt, deſiderare: quare abib, ſpicam quod ſit deſiderata ſignificat. Communiter enim deſideramus nouos fructus. Vnde eb, & ibe, uidẽtur ſignificare fructum arboris, præſertim primum, ſeu primitiuum. Canti. 6. Ad hortum nucis deſcendi, ut uiderem beibe, id eſt, poma, ſcilicet prima, ſeu primos fructus conuallium: aut deſiderata cõuallium. *Seruies ſeruitutem iſtam*, id eſt, celebrabis cultum iſtum, celebrando diem feſtum, in iſto mẽſe. *In die. 7. feſtum Domino*, id eſt, ultimo ſeptem dierũ. *Non uidebitur tibi, fermentatum, & non uidebitur tibi fermentum*. Vtrũq; prohibitum erat. ſ. fermentatus panis, & ipſum fermentum. *Propter hoc facit Dominus mihi*, ideſt, præcepit mihi hoc, ſcilicet obſeruantiã hãc, cum exirem de terra Ægypti. *Erit tibi*, ſcilicet Dies hæc, aut feſtũ hoc, *ſicut ſignum in manu tua*: quod ſemper uidetur, ſiue ſit annulus: ſiue filum, ſiue macula: quod ſtatim explicat. *Et ad memoriale, inter oculos tuos*, id eſt ac ſi eſſet memoriale, quod ante oculos haberes. *Vt ſit lex domini, ĩ ore tuo*, ſcilicet ad docendum filios & poſteros tuos, aut ut ſemper de ea loquaris & tractes. *Cuſtodies decretum hoc, ad ſtatutum ſuum*, id eſt, ad tẽpus ſuum, certum, & ſtatutum à me. Iam enim alias dixi nomen moed, ſignificare ſtatutum, ſiue ſit tempus, ſiue locus. Et quod ſequitur. *A diebus in dies*: Hebraiſmus eſt, ideſt, omnibus diebus: ſeu perpetuo, ab his diebus, uſq; ad futuros. *Trãſire facies*, ſcilicet à te. *Omne quod primum aperit uuluam Domino*, id eſt, ſeparabilis à te, dando Pſal. illud Domino. *Et omnis apertio, uel emiſsio animalis quod erit tibi maſculũ: erit Dño*, id eſt quicquid primo aperit uuluam, & emittit animal, in maſculis: erit Domino. Dicunt autẽ hebræi, dictionem ſeger, quam uertimus emiſsionem, eſſe extraneam, & meo iudicio, propriã eius ſignificationem ignorant. Deutero. 7. habes. Segar alaphecha, id eſt, primitiuũ boum tuorum, uel emiſſum primo. Aliqui per emiſſum intelligunt immaturum fœtum, quod etiam dandum Domino putant. Poſſet etiam ſignificare uentrẽ: ſed res incerta & ignota eſt. Neq; eſt coniecturæ locus: quoniam dictio rara eſt. Et aduerte quod prima apertio, ſeu diuiſio uuluæ, refertur ad homines. Secunda uero ad iumenta. *Primo genitum* ſeu *apertionẽ aſinæ, redimes pecude*, quam ſcilicet immolare liceat. Et ſi non redemeris, deceruicabis illud. Duo ſignificat uerbum araph, ſcilicet deceruicare, ſiue ceruicem frangere, & fluere, ſeu facere deſcendere: quod ceruix fracta decidat. Deutero. 21. Ve arephu, id eſt, deceruicabunt ibi uitulam, ſen ceruicem frangent. Deutero uero. 32. ſignificat fluere, decidere, Iaaroph, id eſt, fluat ſeu deſcẽdat ut pluuia, doctrina mea. Aborrebat autẽ Dominꝰ ab aſino, quod uile animal ſit: & omnibus deſpectum. *Cũ durum ſe redderet Pharhoh*. Significat chaſſah, durum eſſe: aut graue. Vnde illud inferius. 25. Michaſſeh, qđ noſtri ductile uertunt, poſſet etiã uerti, graue fiet candelabrum, ac ſi dicat. Haſtile candelabri nõ erit intus uacuum: ſed erit graue: Leue enim eſſet, ſi eſſet uacuum, prior tamẽ expoſitio communior eſt. *Omne aperiens uuluã maſculorum*, id eſt, in maſculis: quoniã ſi fœmina uuluam primum aperuiſſet, nõ erat domini. Vnde duo ad legem neceſſaria erant. Alterum quod eſſet maſculus; alterum, quod uuluam aperiret. Et qđ dicitur. *Omne primogenitum filiorum meorũ redimo*: non eſt intelligendum de leuitis, qui non redimebantur. *Et ad monimentum inter oculos tuos* Dicunt Hebræi, nomen totaph, quod monimentũ hic uertunt, ſignificare frontale, ſiue laminã, quę in frõte ligabatur: quod hebræi uocãt tephilim, de quibus miranda dicunt. Sed ſi quis recte expendat, deprehendet nomen ſignificare ocularia, ſeu ſpecilla, quæ ſolemus ponere ſup naſum inter oculos.

los. Et uolebat Dominus Iudæos, hoc beneficiũ ſemper habere præ oculis, ſeu è regione oculorũ: ac ſi eſſent huiuſmodi ſpecilla: quæ ſuper oculos ponuntur, ſi ultra ſpectes, Inter oculos uero, quã tum ad ligamen ſiue ſit corium, ſiue cornu, argẽ tum, uel aurum uel quodcunq; aliud: quo colligãtur ad inuicem. Occaſionem ex hoc loco ſumpſerũt miſeri Iudęi, fingendi ſua tephilim, de quibus mira dicunt: & nos nõnihil dicemus, ut tibi ob oculos ponamus, quæ illi, ſuper fundamento nihili ſtatuerunt. Duplicia enim illi dicunt, eſſe huiuſmodi thephilim ſeu ſigna, ad memoriã reuocantia præcepta Dei. Quędã capitis, alia uero manus, aut ſiniſtri brachii. Ea parantur ex membranula, quę de pelle animalis mundi ſumitur. In illa ſcribuntur quatuor ſcripturæ tractatus: quos ipſi ſua lingua parſchiot nominãt, q̃ poſtea diligentiſsime corio includuntur. In lege uocantur totaphot, apud rabbinos tephilim. Magna autem ſuperſtitione, illa omnia, & parantur, & ſcribuntur. Cum enim Iudæus, uitulũ, unde membranam, pro cõficiendis thephilim, accipere ſtatuit, uult mactare, dicere tenetur. Hunc uitulum, propterea macto, ut ex eius pelle, mẽbranam pro parandis thephilim mihi deſumere uolo. Coriario cum eam parandam præbet, ſimiliter dicit. Hanc pelliculam mihi parato: Nam ex ea mihi thephilim fieri uolo. Membranam ſcriptori, cum ſuppeditat, identidem dicit. Hãc mẽbranã, ideo tibi do, ut mihi in ea, tephilim deſcribas. Quod ſi illarum rerũ aliquid intermittitur, credit ſtulta gens iudaica, hæc ſigna poſtea uſurpata, eo minus ualere. Debet autem lamina hæc circumire, ab aure in aurem. Scribunt autem in huiuſmodi thephilim, hãc lectionem ex Deute. ſexto. Audi Iſrael. Dominus Deus noſter, Dominus unus eſt. Quod ſi illis non permittatur, uſus tephilim, utẽdum tunc eſſe, filo coccineo, ad brachium: in memoriã ſanguinis fœderis. Receptaculum corii, quo recipiuntur huiuſmodi tephilim, neceſſe eſt etiam eſſe de iumento mũdo. Neceſſe item eſt, ut dextera ſua ſcribat, etiã ſi utraq; uti poſſet. Quod ſi ſiniſter eſt, ſiniſtra man⁹ eius, loco dextræ eſt. Et qui non nouit rectas facere lineas, abſque lineamento, bonum eſt ut lineas faciat: ut poſsit rectam facere ſcripturã. Sit quoq; membrana integra, nullum habens foramen: ut non perfluat atramẽtum. Quod ſi deeſt aliquid in literis, ita tamẽ, ut puer non omnino ſapiens, neq; etiam fatuus ipſum legere poſsit, ſufficiens eſt, & non uicioſa ſcriptura. Neceſſe eſt etiam, in ſuperiori parte ſpatium relinquere, ad tectum literæ lamed, Pars uero inferior, ſpacium habere debet, iuxta menſurã longitudinis caph, & nun. Non debent etiam ſcribi tephilim: niſi in ea parte, ubi caro fuit. Debẽt quoq; quatuor lineæ, ductæ in margine tephilim per circuitum. Non tamẽ hoc neceſſe eſt, inter lineam, & lineam, tephilim capitis, ſcribi debent in pellæ mẽbranæ, qua parte candida eſt, Quatuor præterea capita, ſcribi debent, quatuor ſectionibus, ita, ut linearum nõ ſit alia longa, alia breuis: ſed æquales. Non ambulet qui capitis tephilim, in capite habet, in loco ſepulturæ, niſi abſit ſpatio quatuor cubitorum. Prohibitum eſt præterea, uti re uenerea, in domo, in qua ſunt tephilim, aut liber legis, donec ea extrahat, aut ponat ſub uaſe aliquo: ita ut uas uaſe alio, recondat. Licet tamen ponere ea ſub capite, in ſtramentis ceruicalis. Quæ hic adducere placuit, nõ ut iudaicas nenias, & ſtultitias, alicui obtrudere uelim: ſed tantum, ut appareat cæcitas miſeræ gentis iudaicæ, quam anxiæ ſuperſtitioſi ſint, in rebus minutulis, & quæ nullius ſunt momenti, omittentes quæ grauiora ſunt legis. Sacrę uero lectiones, quas in tephilim incluſas habent, ſunt hæ. Audi Iſrael: & cætera. Deutero. 6. uſque ad locũ illũ. Scribes ea ſuper poſtes domus tuæ: & in portis tuis. Hucuſq; primã. Secũda habetur hoc capite. 13. incipiens. Locutus eſt Dominus ad Moſeh dicens. Sanctifica mihi omne primogenitum: uſq; ad locum ubi dicitur. Cuſtodies igitur ſtatutum iſtud, tẽpore ſuo, à diebus in dies, Tertia ibidem conſequenter habetur. Et futurũ eſt, quod introducet te Dominus, uſq; ad illum locum, ubi dicitur. Erit itaq; in ſignum ſuper manum tuam: uſq; ad finem uerſus, Quarta incipit. Erit itaq;, ſi audiendo audieritis præcepta mea: q̃ deſumpta eſt ex. 11. capite Deutero. uſq; ad illum locũ ubi dicitur. Scribes quoq; ea ſuper poſtes: uſq; ad finem huius uerſus. Audis certe, quæ cõminiſcuntur Iudæi, & quæ fabricarunt, ſuper uocabulum, cuius ſignificationem propriam ignorant. Cum Dominus hic nihil aliud uoluerit, quam memoriam beneficii commẽdare, quemadmodum res quæ ſemper eſt ante oculos. *Quoniam propinqua ipſa*, ſcilicet Ægypto, aut terræ promiſsionis: a qua ſolum diſtat ad. 10. dietas ſed primũ germani⁹. Ne. ſ. uidẽtes bellũ, & ſe ꝓpe Ægyptũ eſſe, redirent in Ægyptũ. *Circuire fecit populum, uiã deſerti maris termini*, potius quam rubri: & ſic ubique uerte. Nam locus Remeſſes, unde Iudæi recedebant, ad leuam habet terram Philiſtiim: ad dextram mare ſuph, ſeu termini: & uia uerſus leuam, ducit ad mare mediterraneum, & ad terrã Philiſtiim, & eſt plana quacunq; declines: recta uero, tendit ad deſertum magnũ. *Armati aſcenderunt filij Iſrael* Verbum chamas, ſignificat proprie quintam partem accipere, ſeu quintare (ſi latinus ſermo pmitteret) & meo iudicio, uertẽdũ hic erat. Et quini aſcenderunt filii Iſrael, id eſt, quinq; & quinq;. Nam textus, in fine præcedentis capitis dixit, filios Iſrael à domino eductos de Ægypto,

per exercitus ſuos: ex quo conſtat eos exiſſe ordinatos, ſaltem uiros, per modum exercitus. Solēt aūt hoīes, in exercitu incedere, quinq; & quinq;: aut. 4. & poſtea alij quatuor, & iſto modo, Iudæos exiiſſe arbitror. Neque uia permittit plures incedere, alias agros calcarent, & uineas. Neq; uideo, unde Iudæi poſſent habere arma, ad ſexcenta milia hominum cū eſſent ſerui, neq; illos permitterent Ægyptii arma habere, qui eorum ſolam multitudinē formidabant. Neque Ægyptii ſua illis arma mutuaſſent, cum poſtea armati ſequuti ſint eos. Septuaginta autem uerterunt hic quinta generatione filii Iſrael aſcenderunt de terra Ægypti, illud autem. 2. Samuelis. 2. quod noſtri uertunt. Percuſſit eum Abner, cuſpide lanceæ, ſuper achomes. i. quintā coſtam, poſſet etiā uerti ſuper quinquies, uel ad quinquies. *Viſitādo uiſitabit, aut melius: Recordando recordabitur. Profecti de Sucot, manſerunt in Ethan in fine deſerti.* Eſt Sucot, ſecūda mãſio poſt Remeſſes, ultra fluuiū Traianū. Ethā uero, tertia manſio: in fine deſerti Sur, iuxta terminū maris rubri. *Ad ambulandum die & nocte* Poterant enim, non ſolum in die, ſed etiam noctu incedere propter colūnam ignis. Dicitur autem ignis columna, quod ſcilicet ſpeciē colūnæ haberet flamma illa.

CAPITIS. XIII. AD MORVM compoſitionem.

S*Anctifica mihi omne primogenitum.* Omnia quæ in hoc capite continentur, gratitudinem clamant. Similiter ea Domino offerenda prædicant, quæ meliora & amabiliora eſſe cognoueris. Nos uero quæ turpiora, quęue infirmiora ſunt Deo Damus. Vt enim alias admonui. Si filius gibboſus, lippus, heruioſus, claudus, & mancus eſt, hūc ad monaſterium, ad Dei obſequium deſtinam⁹. Si quis uero aſpectu pulcher, aut robuſtus eſt: hūc mūdo, & nuptiis, ac eorū miniſterio ſeruamus. Quis enim hodie hominū, filiū primogenitū Dei obſequiis, ac miniſterio ſeruat? Itidem de iumentis: ut cogatur Dn̄s apud Malachiam dicere. Maledictus doloſus qui cum in grege ſuo maſculū & robuſtū habuerit, debile Domino, & claudum affert. Præſenta illud duci tuo: & uidebis, an ſuſcipiat faciē tuā. *Memento diei huius, quo egreſſi eſtis ex Ægypto, è domo ſeruorum.* Celebris ual de nobis eſſe debet dies, qua ex ſeruis Diaboli, in Dei ſeruos aſciſcimur. Vnde antiqui ſolebāt diē circuncīſionis celebrare: quoniam eo à peccato originis, mundus puer, militiæ diuinæ, & populo Dei aggregabatur. Sic & angeli in cœlo, celebrare ſolent noſtram conuerſionem: ut gaudiū in cœlo ſit, ſuper uno peccatore penitētiā agēte.

Non comedetur fermentatum. Quid quæſo tibi domine & fermento? Si ergo iſti tanta ambitione celebrant libertatē à ſeruitute tyrāni, quāto magis homo debet celebrare libertatem à laqueis Diaboli. Omnia oſſa mea dicent, Domine quis ſimilis tui. Eripiens inopem de manu fortiorum eius Abhorruit ſemper Dominus, à mixturis. Præcepit enim, non arandū in aſino & boue, non ſerendam terram, diuerſo ſemine, nō geſtandam ueſtem, ex lana & lino textam. Voluit nos ſimplices eſſe: & ſimpliciter apud proximos cōuerſari. *Infermentata comedent.* Quemadmodum Dominus, omnes circunſtantias miniſterii, aut oblati ſibi muneris oculate conſpicit, ut de ſacrificio Abrahæ manifeſtauimus ibi, ita uoluit nos, curioſe eius beneficia circunſpicere. Iſtuc enim tendunt uerba ſequentia. *Erit tibi in ſignum ſuper manum tuā* Aufer quæſo Domine ſocordiam noſtram, ad munera tua. *Omne primogenitū aſini pecude redimes.* Arguit locus iſte, eſſe quædam, quæ Dn̄s reiicit, neque libenter accipit, alioqui natura ſua bona. Quid hoc eſt domine, quod ſic aſinū reiicis. Nōne creaſti illum quemadmodum omnia alia? Et quidem: ſed uult nos docere, ut quæ uilia reputamus, non offeramus illi. *Omne primogenitū hominis in filijs tuis redimes.* Nō uult Dominus perdere aliquid ſui iuris: quod aduertant, qui Deo debita ſuffurantur. *Cū interrogauerit te filius tuus.* Vult Dominus nos querere rationē ceremoniarū, & eorū quæ ipſe fieri præcepit, & maiores, horū rationē reddere minoribus, ut ſciamus, quali religione inſtituta ſunt. *Erit in ſignum in manu tua: & ſpecilla inter oculos.* Vult Dominus munera ſua, nō ſolum eſſe ante oculos, ut uideas ea: ſed etiā in manibus, ut opere reddas, aut eleuatis manibus ſaltem gratias agas. *Non duxit eos Deus, per uiam terræ Philiſtum.* Conſidera hic Dei bonitatē: ut quaſi cogat homines ad beneficia ſua. Ne colatum munus Iudæi reiicerent reuertendo in Ægyptum, alio duxit eos. Non enim libenter reuocat beneficia ſua. Vtitur Dominus artibus, & aſtutiis ſuis: ut doceat non eſſe malum, ſi artibus ad bonum utaris. Oſtendit etiā hic, quantum curet, ne nos, eius beneficia amittamus: & quam facile nos ea amitteremus, ſi ipſe non prohiberet. *Circunduxit populū per deſertū.* Voluit prius filios inſtituere, quam daret eis hæreditatem, contra parentes, qui filiis patrimonium parant, & non doctrinam. *Quinque, & quinque aſcenderunt.* Ordinata uult Domi-ne

Pſal. Deu. 22. Deu. 22.

ſtus omnia ſua eſſe, & maxime confuſionem reprobat. *Tulit Moſeh oſſa Ioſeph.* Non æquo animo ferebant ſancti, inter impios requieſcere, neque corpora, neque cadauera ſua permittebant inter impios habere. Similiter docentur poſteri, quam bene ſeruare debeant iuramenta, & promiſsiones maiorum ſuorum. *Vt ambularent die ac nocte.* Feſtinat Dominus Deus, dare nobis promiſſa: ſed nos peccatis noſtris obſiſtimus, & impedimenta obiicimus illi. *Non recedebat columna nubis.* Magna eſt dignatio tua Domine erga tuos: ut quaſi puer, tedas accenſas ante eos deferas, & iter doceas. Quis audiuit unquam talia, ut Dominus accenſa facula, quaſi mi-
Luc. 9. niſter ſuos præcederet: ſed iam non mireris cum eum dicentem audias. Precinget ſe & faciet eos diſcumbere, & tranſiens miniſtrabit illis.

CAPITIS XIIII. AD LITERAM annotata.

R*Euertantur & caſtrametētur ante Pihachirot, inter Migdol, & inter mare, ante Bahal ſephon: contra ipſum caſtrametabimini, iuxta mare.* Erant Iudæi in deſerto Ethan, & in extremitate maris rubri: à quo loco uerſus Ægyptum, eſt deſertum, quod uocatur Ethan. Iubet autem nūc Dominus, eos reuerti uerſus Ægyptū, ad locum deſerti Ethan, & precipit caſtrametari ante Pihachirot, quod erat in fine deſerti Ethan, uerſus Ægyptum: & uult eos gyrare deſertum Ethan, ut uenirent ad mare, ubi mare utcumq; latius erat, quam in fine unde receſſerāt: ut ſcilicet Parhoh uidens eos, ex altera parte cōcluſos deſerto Ethan, & ex alia mari, uires reſumeret ad eos perſequendos, Secūdo quia uolebat eos in deſertum ducere, & difficile erat, illud tranſire, ex illa parte, qua mare finitur: in fine ſcilicet deſerti ſin: ideo uoluit, eos circumire deſertum Ethan: ut traiecto mare, intrarent deſertum ſin: ea parte, qua facilior erat tranſitus. Baal ſephon uero locus eſt iuxta mare: quo caſtrametati ſunt filii Iſrael, antequam mare traiicerent. Sunt autem qui putant, eos non tranſiſſe ab alio, in aliud littus maris, ſed ab eadē in eādem partem, uerſus finem maris: ut egrederentur mare eo loco, ubi nunc eſt ſuetium: quod noſtri uocant ſuez ciuitas Ægypti, quæ nunc eſt ſub dictione Imperatoris Thurcarum. Verbum uero chanah, quod hic, & ubique noſtri caſtrametari uertunt, ſignificat proprie figere tentoria. Iſaię. 29. Ve ariel, ariel ciuitas chanah, id eſt, in cuius circuitu, tentoria fixit Dauid. Aduerte etiam quod in hebræo, diſtincte ponitur pi, & Hachirot, in nomine pi Hachirot, unde uerti poſſet, in os Hachirot, & forte ſic uocatur locus: quia ſunt ibi duo deſerta, ſcilicet Ethan, & aliud ad dextram; euntibus ex Ægypto ad mare: & forſitam ingreſſus iſte inter duo deſerta, uocatur hic os Hachirot: quia eſt ingreſſus ad mare, quod eſt inter illa duo deſerta. De Migdol nihil certi habem⁹, ideo nihil dicim⁹. Textus uidetur præ ſe ferre, quod os Hachirot, ſeu Pihachirot, erat inter Migdol & mare, & non in fine deſerti Ethan, ut ex quodam geographo didicimus. Vnde ſequitur in textu. Recte ad ipſum, aut è regione ipſius caſtrametabuntur, ſeu figent tentoria ſuper mare. *Confuſi ſunt, clauſit ſuper eos deſertum* Ignorant, meo iuditio, tam noſtri quam Hebræi, propriam ſignificationem uerbi buch, à quo nebuchim, id eſt, confuſi ſunt. Dicunt tamen, ſignificare confundi. Hiero. uertit: coarctati ſunt. Verbum ponitur Ioelis. 1. ubi dicitur. Nabocu. i. cōfuſi ſunt greges, aut melius ſuſpēſi ſunt. Expenſis tamē aliis locis, quibus uerbum ponitur, uidetur ſignificare, corpore aut animo concludi, cum quis neſcit quo ſe uertat. Heſter tertio dicitur. Et ciuitas Suſan nabochah, id eſt, ſuſpenſa eſt, ſeu concluſa animo Sic Iſaiæ. 22. ponitur nomen mebuchah, id eſt, ſuſpenſio. Quia dies à mebuchah. i. ſuſpenſionis, aut concluſionis. Idem Miche ſeptimo. Nunc erit mebuchatam, id eſt, ſuſpenſio, aut concluſio eorum. Vnde hic uertendum puto. Concluſi ipſi in terra: & quaſi explicans quod dixerat, ſequitur: clauſit eos deſertum. Nam cum uidit eos à recta uia, quæ erat uerſus Piliſteam, diuertiſse, & uerſus mare contendere, & claudi inter duo deſerta, ſi geographis credimus, inter quæ erat Pihachirot, arbitratus eſt eos concluſos. Habebant enim deſertum Ethan, aut partem eius, ex altero latere, alterum uero deſertum ex altero latere, mare è regione, Ægyptum à tergo: ideo arbitratus eſt eos eſſe cōcluſos, neque poſſe euadere, aut fugere. Poſſet etiam eſſe ſenſus. Concluſi ſunt ipſi in terra, id eſt, non eſt amplius ante eos terra uerſus quam contendant, ſed mare, clauſit eos deſertum, ex latere utroque: & mihi uidetur ſenſus hic germanior priori. *Cognoſcent Ægyptii, quoniā ego Dominus.* Nam in iſta ſubmerſione euidenter cognouerunt, Deum Iſraelitarum defendere eos contra ſe, unde dixerunt. Fugiamus Iſraelem: Dominus enim pugnat pro eis contra nos. Et quod dicitur. *Gliābor in Parhoh*, hūc habent ſenſum. Noīabor, & laudabor, & cognoſcar quod ſim tam fortis & potens, quod eum deleuerim & populum eius, aut ex hoc omnes me glorificabunt; qđ eū cum populo ſuo contriuerim, ut meos liberarem. Et loquitur humano more, ac ſi eſſet miles ſtrenuus: qui ex præclare geſtis, famam ſibi acquireret, & glorioſum nomen apud omnes. *Quoniam*

fugiſſet populus. Quoniam uiderũt eum, à uia deſerti, uerſus quod contendebant, deflectere, arbitrati ſunt eos fugã meditari. Sed dubitari merito poteſt, qualiter rex Ægypti, poterat cogitare eos fugam adornare, ſi uidebat eos uudequaque concluſos. Adhoc duplex eſt ſolutio. Altera quod uerbum barach, quod hic fugere omnes uertunt, ſignificat magis proprie tranſire: ut patet infra. 36. ubi dicitur. Fecit uectem medium, libroach, id eſt, ut tranſiret per medium tabularum. Hinc beriach, id eſt, uectis, ſic à tranſeundo dictus. Et ſecũdum hoc uertendum hic eſſet. Et nuntiatum eſt Parhoh, quod tranſiret populus. Solent enim homines, in narrandis rumoribus, multa addũcere, iuxta illud. Virgilianum. Aliquid nouus adiicit autor. Prius enim putabat eos à parte anteriori mari concludi: poſt modũ uero audiuit eos uelle mare traiicere, factis forte adhoc inſtrumentis, ad transfretandum. Cum enim uiderent eos reuerti, & non in Ægyptum, ſed contendere uerſus mare: putauerunt uelle tranſire: & facere cimbas adhoc: & iſto modo, licet putarent eos concluſos, cogitarunt tamen uelle fabricatis nauibus tranſire. Altera ſolutio eſt: quod licet uideret eos undequaq; concluſos, putauit tamen eos ibi tempus opportunum expectare: & tunc iterum iter arrepturos: & ideo decreuit eos ꝑſequi. *Et uerſum eſt cor Parhoh ad populum,* id eſt, ad ſubiiciendum iterũ populum, quẽ iam abieciſſe uidebatur. *Et duces ſuper omnes ipſos.* Dictio hebraica ſalis, à ſalos quod eſt tres ortum habet. Inuenitur tamẽ ducem ſignificare. 2. Regum. 7. Et reſpondit haſalis, id eſt, dux, ſuper cuius manum innitebatur Rex. Putarem tamen, non quẽmcũmq; ducem ſignificare: ſed triarium: quem aliquem arbitrantur à Rege. 3. ſed melius uidetur eum eſſe qui curabat tertiam partem populi, ſeu exercitus. Caietanus uertit. Et terni ſuper omnem eum, ſcilicet currum, quaſi quiſque curruum, portaret tres: aut & duces ſuper omnem ipſum: qui ſcilicet gubernarent currum: & uidetur ſimplitior ſenſus *In manu excelſa,* ad quam nullus poſſet attingere Methaphora eſſe uidetur, ſumpta ab eo qui aliquid manu eleuata portat, ad quã nemo poteſt attingere, ut ab ea quod tenet auferat: quemadmodum in Pſal. legis. Quoniam tu es domine ſpes mea: altiſsimum poſuiſti refugiũ tuũ. Et quia altiſsimum poſuiſti. Non accedet ad te malum. Aut in manu excelſa, id eſt, eleuata ad percutiendũ aduerſarios: ſed primus ſenſus germanior eſſe uidetur. Vnde infra 19. dicit eis. Vos uidiſtis, qualiter uos portauerim, ſuper alas aquilarum: quod hic dicit in manu excelſa. *Sup pi Hachirot ante Baal ſephon,* aut ſuper os Hachirot. Vnde uidetur, qđ prius eſſet Baal ſephõ, poſtea os Hichirot, id eſt, ingreſſus ad Hachirot. *Nunquid, nõ erant ſepulchra in Ægypto.* In hebræo ponuntur duæ negationes. Nunquid à non, Non erant ſepulchra in Ægypto? Sed ſenſus redditus eſt. Poſſet etiam eſſe ſenſus. Nunquid à non, ideſt, ex defectu ſepulchrorũ, & quia non erant in Ægypto ſepulchra, eduxiſti, ſcilicet nos, ut in deſerto occideremur, & ſepeliremur. *Ceſſa a nobis,* ſcilicet ſolicitandis. *Dominus pugnauit pro uobis.* Significat uerbũ lachã comedere: & ex conſequenti pugnare: quod pugna homines comedere ſoleat. Vnde acies gladii, dicitur os gladii, quod quaſi ea deuoret gladius, & comedat homines ſcindendo eos ueluti dentes panem. Et uerti poſſet. Dominus deuorabit uobis, id eſt, pro uobis. *Quid clamas ad me?* Cum enim uir ſanctus, uidit hoſtes ex altera parte, ex altera uero Iſraelem arguentem ſe, multiplicauit preces ad Dominum. *Et glorificabor,* ſcilicet ratione uictoriæ, *in Parhoh.* Et ꝓficiſcens Angelus Domini, qui aliquãdo dicitur Dominus, *ambulauit poſt eos,* ut metum Iſraelitis auferret, prohibendo acceſſum Parhoh ad populum. *Stetit poſt eos.* Ex hoc loco uidetur, unicam fuiſſe columnam, quæ erat nubes in die & flamma ignis in nocte, ſed melius dicitur fuiſſe duas. *Et fuit nubes, & obſcuritas: & illuminauit noctem,* id eſt, illa nubes quæ antea erat nubes obſcura, in flammam ignis uerſa, illuminauit noctẽ. Aut columna illa fuit nubes, & tenebræ Ægyptiis, filiis uero Iſrael, noctem illuminauit. Vel, fuit nubes & obſcuritas: ſed nubes illuminauit obſcuritatem noctis. *Et non appropinquauit iſte;* ſcilicet Ægyptius, *ad illũ* ſcilicet Hebræum, aut exercitum Hebræorũ. Diuidebat enim nubes inter utrumque exercitum. *In uento orientali forti.* Licet Deus, (ut diximus Gene. 1.) poſsit aquas ſuo imperio exſiccare, utitur tamen ſæpius, naturali medio: ut fecit in diluuio: & in mundi creatione. Et hic apparet, ꝑ ſpiritum Gene. 1. qui flabat ſuper aquas, uẽtum elementarem eſſe intelligendum: quo Dominus utitur quotiens aquas exſiccare uult. Et aduerte quod hic per mediũ maris, intelligitur, non uere & realiter mediũ, ſed idem eſt, quod intra mare, quẽadmodũ Ouidiꝰ dixit. Medus ſitiemus in undis. i. exiſtẽtes intra aquas, ſitiemus. Et qđ dicitur eos mare ingreſſos, intellige loca ubi prius mare fuerat. *In uigilia matutina,* Erãt uigiles in utroq; exercitu. Vocatur tutem uigilia matutina, quæ mane finit excubias ſuas: incipiẽs à galli

cantu, iuxta illud Pſalm. A cuſtodia matutina,
uſque ad noctem, id eſt, à mane uſq; ad noctẽ.
Vnde ſenſus eſt. Et fuit in tempore, quo ui-
gilia, ſeu cuſtodia matutina uigilat, uel cu-
ſtodit. Ambulauerat enim uterque exercitus to
ta nocte, licet non appropinquaſſet alter alteri;
quia Dominus uoluit Ægyptios intra mare
ad longum ſpatium procedere, ut omnes in
aquis ſuffocaret. *De columna ignis, &*
nubis, Explicare uidetur hic locus, quod ſuprà
dictum eſt. Et fuit nubes & obſcuritas: quod ui-
delicet ſit intelligendũ, quod fuerit nubes, id eſt,
colũna nubis igneæ illuminans Hebræos, obſcu
ritas uero obſcurans Ægyptios. Similiter, quod
fuerit unica columna, ignis & nubis, aut quia cõ
iuncta erat altera alteri. *Et contriuit caſtra*
Ægyptiorum. Non plene conſtat, ſignificatio
uerbi hamam, & hamah. Primum Hebræi & no-
ſtri uertũt, conterere, & frangere. Iſaiæ. 28. uer-
tunt uexare: & Exodi. 23. occidam. Secũdũ uero
uerbum ſignificare dicunt, ſonare, reſonare. Mihi
uero uidentur hæc duo uerba, eiuſdem ſignifica
tionis, & quod ſignificant conterere cum ſonitu,
ſeu perſtrepere conterendo. Vnde hic uertendũ
puto. Et ſonãdo contriuit caſtra Ægyptiorum.
Frãgebat enim rotas curruum: quod cum ſtrepi
tu & ſonitu fieri ſolet. Vnde ſequitur. *Et re-*
cedere fecit rotam pro rotas *curruum*. Poſ
ſet etiam uerti. Et tumultum fecit, in caſtris Æ-
gyptiorũ. Et uidetur quod Dominus remouerit
rotas ab axibus: & currus deiecerit: cum eis, qui
ſuper eos uehebantur. *Et duxit eum cũ gra-*
uitate, Aut currũ, aut Ægyptium. Et aduerte
ſignificationem uerbi nahag, non eſſe bene notã
Hebræis. Hiero. aliquãdo uertit minari. Eſt ergo
ſenſus. Et duxit eum. ſ. currum, aut Ægyptiũ, cũ
grauitate, ſeu impetu. i. eo modo quo grauia du-
ci ſolent, in profundũ. Alii uertunt. In granitate,
id eſt, in locum grauium. Sed prior ſenſus germa
nior eſt. Et aduerte quod prius Dominus Æ-
gyptios deiecit, remouendo rotas ab axibus in
uia, in qua tunc non erant aquæ: Ne forte a-
quis ſuperuenientibus, currus lignei natare poſ-
ſent & ſaluari: aquæ uero ſuper deiectos ue-
nerunt, & ſuffocarunt eos. Et tunc dixerunt.
Fugiamus à facie Iſrael. Si enim iam aquę ad
eos accederent, non dixiſſent. Fugiamus à facie
Iſrael. *Reuertẽtur aquæ ſuper Ægyptios.*
Inſinuat litera hæc, aquas incepiſſe redire, à ripa
uerſus Ægyptum, ad aliam ripam, ad quam con
tẽdebant filii Iſrael. Dicit enim Dominus. Et re-
uertantur aquæ ſup Ægyptios. Vnde prius aquæ
prioris ripæ uenerũt uerſus Aegyptios, quã illæ
quæ erant Iudæis pro muro deucerẽtur ſup eos.

Cum reſpiceret mane, id eſt, cũ appareret ma-
ne, aut lucẽ præberet oculis, quib⁹ uidere poſſent
Reuerſum eſt mare, ad fortitudinem ſuã.
Dicunt tam Hebræi quam noſtri, Ethan qđ hic
ponitur, ſignificare forte, durum, aſperũ, ad qđ
probandum, citant illud Numeri. 24. Ethan. i. ro
buſtum eſt habitaculum tuum. Deuter. uero. 21.
uertũt. Ad uallem Ethan, id eſt, aſperã. Sed meo
iuditio. Ethan, non eſt per ſe radix, ſed eſt à radi-
ce atah, qđ eſt currere, & uelociter uenire. Vn-
de mea ſententia, Ethan, ſignificat curſum, tran-
ſitumq; uelocem. Hamos. 5. Iuſtitia ſicut torrẽs
Ethan, id eſt, fortis aut uelociter currens, ſeu im
petuoſus. Illud etiam Ieremiæ. 5. Gens ethan, id
eſt robuſta eſt, poſſet uerti: gens uelox eſt. Pro-
uerbio. 13. etiam habes. Via contentorum ethan,
ideſt, dura uidetur: melius uerte lubrica, & fluẽs;
ſeu fluxa. Itẽ Pſal. 74. Tu ſiccaſti fluuios ethan. i.
fortitudinis, aut ſi mauis ueloces, ſeu fluentes cũ
impetu. Quod uero ex numeris citatum eſt; uer
ti poſſet. Mobile, ſeu uelox eſt habitaculum tuũ.
Etiam ſi poſueris in petra nidum tuum. Et quod
ex Deutero. citatum eſt, poſſet uerti. Ad uallem
fluentem, id eſt, declinem, aut per quã aqua fluat
Rem tamen nondum diffinio, quia coniecturis
agor, admittens ſignificationem communẽ. Di-
ximus de ea Gene. 49. Super illud. Sedit in forti
arcus ei⁹: quod uerti poteſt. In ueloci. Et hic uer-
ti poſſet, ad curſum ſuum. *Et Ægyptii fu-*
gientes in occurſum eius. Ex hoc uidetur qđ
mare ueniebat currẽs à ripa Ægypti, uerſus ripã
in qua erant Iudæi. *Excuſſit Dominus Æ-*
gyptios, ſcilicet à curribus: ſi qui erãt ſuper eos
Significatio uerbi naar, nondum eſt plene no-
ta. Nam quod Nechemiæ. 5 noſtri uertunt excu
tere. Ieremię. 51. uertũt rugire. Sed magis proprie
uidetur ſignificare excutere. Vnde Neoret, id eſt
ſtupa ſit dicta, qđ ſit à lino excuſſa: & naar puer,
nõ quicunq;, ſed à lacte excuſſus, aut à matris ſi-
nu. Excuſsit ergo Domin⁹ Aegyptios, aut à ſinu
curruum, ut diximus, aut ab equis, in profundũ
maris. Et uidetur ex hac litera, ſimul Deum cur-
rus deieciſſe ſubuertendo rotas, & mare ueniſſe
cõtra eos. *Super ripam maris*. Hebraicè, ſuper
labium maris, ſed uocat hebraiſmus extremita-
tem cuiuſcunq; rei labiũ ipſius. Diſputãt hic ali-
qui, an Iſrael traiecerit mare, ab uno in aliud lit-
tus, uel potius ad idem littus redierit, quam qui-
dem quæſtionem iam utcũq; tetigimus. Qui pu
tãt eum ad idem reuertiſse littus, ad ſuperiorem,
ſcilicet partem uerſus finem maris, mouẽtur his
rationibus. Primo, quia mare proiecit mortuos
Aegyptios, ad littus propinquius, cum autẽ lit-
tus propinqui⁹ eſſet quo Aegyptii ingreſsi ſunt.
mare. ſ. uerſus Ægyptũ, ergo ad illud littus eiecti

ſunt. Et cum textus dicat hic, Iſrael uidiſſe cadauera Aegyptiorum, proiectorũ à mari, & nõ poterat ea uidere, in alio littore: ſequitur eos rediſſe ad illud littus. Ad quod dicitur, quod communiter uerum eſt, mare cadauera eiicere ad propinquius littus, niſi aliud impediat: dicit autem textus, mare in fortitudine ueniſſe à littore quo Ægyptii ſunt ingreſsi, unde uidetur, quod ſuo impetu cadauera impulerit ad aliud littus cõtrarium, Secũdũ qđ magis urgere uidetur eſt: quia textus. Numeri. 33. dicit Iudæos tertia manſionẽ mãſiſſe in Ethã, in fine ſcilicet illius deſerti. Poſtea uero cum traieciſſent, ueniſſe eos dicit iterũ uia trium dierum per deſertum Ethan uſq; marah. Vnde ſequitur eos ueniſſe ad eundem locũ, ſeu littus, ſcilicet deſerti Ethan. Ad quod dicitur deſertum Ethan portenſum ualde eſſe; cuius finis, aut initium euntibus ab Ægypto, eſt in extremitate, ſeu fine maris rubri. Nam ubi finit deſertum Sur, ſcilicet in extremitate maris rubri, ibi incipit deſertum Ethan, & extenditur ad extenſionem maris rubri: non quidem ad littus Ægypti, ſed alterius partis oppoſitæ: ita quod à fine maris, ubi etiam incipit deſertum Ethan, poteſt quis uenire uerſus littus maris rubri, ex parte Ægypti, ubi erat pi Hachirot, & ire uerſus oppoſitum littus per deſertum Ethan: & ſic omnia cõſonant. Sunt qui putant deſertum Ethan, facere ſemicrucem cum maris rubri fine: ex parte Ægypti. Ex alio uero littore portendi, ad longũ littoris maris. *Vidit Iſrael manum excelſam,* id eſt, punitionem magnam: & eſt hebraiſmus. Solet enim manus tanto grauius percutere, quáto magis eleuatur.

CAPITIS. XIIII. AD NOSTRAM eruditionem annotata.

N*Am dicet Parhoh.* Multa & uaria ſunt ofendicula, & mucipulæ, q̃ Deus ponit impiis: ut irretiantur, & cadant: ut uerißimum ſit, illud quod in Pſal. de eo ſcriptũ eſt: quod cum peruerſis peruertatur. Sic Parhoh exigentibus de meritis, Deus permiſit Iudæos redire, & quaſi deſerto & mari cõcludi: ut animus impii Regis excitaretur, ad eos perſequendos: & corrueret, tam ipſe quam populus. Vbi ſimul erudimur, non poſſe pios, unquã concludi, licet malis hoc uideatur; ſed ſemper eis aditum, quo mala exire poſsint patere. Iuſtus (ait
Pro. 11. ſapiens) de anguſtia liberatus eſt, & tradetur impius ꝓ eo. *Glorificabor in Parhoh.* Ad duo nobis mala, Deus infligit, ſcilicet ad emẽdationem, & ad gloriam ſuam. Quos enim pœnitet malorum, eos illa emendant, qui uero eis non emendantur, inſtrumenta fiunt diuinæ gloriæ. Neque hic peccauit, neque parentes eius (ait Chriſtus:) ſed ut manifeſtẽtur opera Dei in illo. Ioán. 8.
Et de lazaro Ioãnis. 11. Infirmitas hæc (inquit) nõ eſt ad mortẽ, ſed ꝓ gloria Dei: ut glorificetur filiꝰ Dei ꝑ illã. *Scientque. Ægyptij, quod ego ſum Dominus.* Nõ ſolum ad gloriam ſuam, Deus ordinat mala noſtra; ſed ad bonum noſtrum: ut per ea, eum cognoſcamus. *Reuerſum eſt cor Regis, ad populum.* Cauendum ualde eſt, mala deſideria, aut opera refricare, aut aliena quæ reſtituiſti, repetere. Vbi ſimul aduerte, grauiora eſſe peccata repetita, grauiuſque punienda. Cauenda etiam ualde eſt, memoria indigentiæ rei alienæ, quam poſsidebas. *Iunxit currum ſuum, & populum tulit ſecum.* Sequitur populus Regem, non ſolum in bonis, ſed etiam in peccatis. *Quid hoc facimus.* Maximum malum eſt, pœnitere boni quod feceris. *Egrediebantur in manu excelſa.* Nemo poteſt attingere iuſtos & pios, quos Deus manu ſua tenet, quæ omnibus excelſior eſt, & fortior. *Timuerunt ualde filij Iſrael.* Mirum ualde eſt, quod ſexcenta hominum milia, ſic aduerſarios timerent, neque auderent eis reſiſtere, & reſpondet Aben Ezrah, eos non fuiſſe aſſuetos rebus bellicis: & præterea fuiſſe à iuuentute tyrannide oppreſſos, ac ſub metu regis enutritos: quæ illis omnem uirilem animum ademerant. Ego autem potius credo Deũ, eos tales elegiſſe, ut non ſibiipſis, ſed ei ſoli fiderẽt: quales uult omnes ſeruos ſuos, qui nihil ſui animi habeant: ſed Dei. *Nunquid non erant ſepulchra in Ægypto.* Nulli inuito facienda ſunt bona: quoniam facile ea reprobat, aut gratias non perſoluit. Vbi ſimul diſce, qualiter ingrati, beneficia in maleficia conuertant. Cum Dominus, eos eduxiſſet ad libertatem, ipſi arbitrantur eduxiſſe ad mortem. Malum eſt malis aſſueſcere, quoniam poſtmodum, bona arbitratur mala, qui in malis enutritus eſt. Similiter docemur hic, qualiter qui Deo ſeruire uolunt, ſtatim ab eo tententur malis. *Melius eſt nobis ſeruire Ægyptijs.* Hęc eſt prima tentatio, quę ſequi ſolet conuerſos ad Deum, arbitrari, ſe abundare ſub uiciis, & indigere ſub uirtutẽ. Audi quoſdam apud Malachiam dicentes. Vanum
Mala- eſt colere Deum, & quid emolumenti, quod cu- chiæ. 3.
ſtodierimus cuſtodiam eius: & quod ambulauerimus humiliter, à facie Domini exercituũ? Et nunc beatificamus ſuperbos, etiam ædificati ſunt, facientes impietatem, etiam probauerunt Deum, & euaſerunt. *State & uidete ſalutem Domini.* Solet Deus, ſuos præbere

ſpectatores

ſpectatores ocioſos uirtutũ: quas propter eorũ
ſalutem,operatur. Non ſiuit eos præliari, quo-
niã nouit eorum imbecillitatem: ſed admirari,
eorum,quæ ipſe propter eos operatur. *Loquere
ad filios Iſrael, ut proficiſcantur.* Hoc ſolũ
curæ eſſe debet piis: ut proficiſcantur, & prope-
rent ad uirtutes: & non curent prælia,quę aduer
ſus eos excitat Sathanas,mundus,aut caro,quo-
niam habent,qui pro eis hoſtes conterat, & de-
bellare ſtudeat. *Scient Ægyptij,quod ego
Dominus.* Hoc intereſt inter bonos & malos,
quod mali cognoſcunt Deũ in malis,boni in bo-
nis & malis. Illi,cum illis malefacit: iſti cum ſibi
Pſal.47. benefacit. Deus in domibus ei⁹ cognoſcetur (ait
Pſal.)cum ſuſceperit eam,ſcilicet Sion. De repro
Pſal. 82. bis uero. Erubeſcant, & conturbentur in ſæ-
culum ſęculi, & confundantur & pereant. Et
cognoſcant,quia nomen tibi Dominus: tu ſolus
altiſsim⁹ in omni terra. *Et profectus eſt An-
gelus, qui ibat ante caſtra Iſrael* Perirent
iuſti,niſi Dominus ſe mediũ inter eos & hoſtes
ſuos poneret. Vbi expẽde qualiter Deus, iuſtos
Gen.15. diligat, quod ſeſe primum: propter eos hoſtibus
obiicit: quapropter Abrahę dicebat. Ego ſcutum
tuũ,& merces tua magna nimis. *Abire fecit
Dominus mare, uento orientali forti.* De-
bent principes,ſinere ſuos miniſtros, munia ſua
perficere,neq; omnia facere per ſeipſos: licet poſ-
ſint: ut iam admonuimus Gene.1. *Aquæ eis e-
rant murus.* Hoc bonum habent,qui Deo mi-
niſtrant: quod ab inimicis miniſterium ſumunt,
& quæ eos impugnare ſolebant,defendunt eos.
Non ſatis æſtimat Dominus,ut pacificos eis ho-
Hoſe. 2. ſtes reddat,niſi etiã miniſtros faciat, & ſubiiciat.
Percutiam(ait Dominus) cum eis fœdus,in die
illa,cum beſtiis agri, & cum uolucribus cœli, &
reptilibus terræ. Donec ponã inimicos tuos ſca-
Pſal.110. bellum pedum tuorum. *Sequuti ſunt Ægy-
ptii eos,uſque in medium maris.* Non debẽt
inimici Domini, credere bonis ſucceſsibus: neq;
ſequi ſuas cõcupicẽtias: quoniam ſæpius ad ma-
lum ſuum trahuntur, ut ſeuerius puniantur.
Remouit rotas currum Mirũ eſt ualde, quod
eos nõ deiiciat,niſi prius rotas curruum ſubuer
terit. Solet Domin⁹,ſic à principio inimicos ſuos
punire,ſubtrahendo illis ea, quibus innituntur:
ſed taliter,ut arbitrentur ſibi naturali modo ſub
Iſaiæ.6. trahi,ne conuertantur,& ſanet eos. *Fugiamus
Iſraelem.* Dum mali,aliud periculũ fugere uo-
lunt,in aliud grauius incidunt: & ob hoc euadũt
minora, ut maiora incurrãt. *Filij Iſrael ambu-
lauerunt per ſiccum* Vbi mali ſuffocantur, ibi
ſerui Dei ſecuri ſunt *Vidit Iſrael manũ ma-
gnam.* Oſtendere ſolet Dominus Deus benefi-
cia ſua ſuis,& mala à quibus eos liberauit,ut co
gnoſcant ea,& grati ſint. Hac etiam de cauſa, eis
oſtendit mortuos Ægyptios ut uiderent,à qui-
bus eos liberauerit periculis. Solent matres,cum
puellis ſuis metum incutere uolunt: laruas oſtẽ-
dere,quos ſi uiderint plus iuſto timere,fantaſma
eſſe oſtẽdunt facta ſua, & ea corã illis laniãt. Sic
Dominus De⁹ mala aſpectu terribilia offert, ſed
poſtq̃ uiderit timore percuſſos,mortua eſſe oſtẽ
dit, neq; mala eſſe,ſed malorũ figuras. *Timue-
runt Dominum.* Qui gaudere debuiſſent de
ſuffocatis hoſtibus,timere dicuntur: & qui pro-
pter nos inimicos deſtruit,nos etiam ſuffocabit,
ſi ex amicis inimici fiamus.

CAPITIS. XV: AD LITERAM annotata.

T*Vnc cecinit Moſeh.* Dicũt Hebręi,uerbum Sur,quod hic ponitur ſignificare cãtare,& aſpicere. Sed quæ aſpicere ſignificant,uidentur potius à radice iaſſar. Et crediderim Moſeh & mares omnes, canticum incepiſſe, fœminas uero reſpondiſſe: ita quod Moſeh; aut ſolus,aut ſimul cum maribus; canticum proſequebatur: fœminæ uero reſpondebant, ſeu repetebant. Cantemus Domino. Quod cõſtat ex fine cãtici: ubi initium cãtici, à Miriam repetitur. Quod ſolebat in aliis canticis fieri: ut patet Pſal. 135. ubi unus aut duo dicebant. Confitemini Domino,quoniam bonus: quoniam in ęternum miſericordia eius. Poſtea illi duo: Confitemini deo deorum. Cœtus uero repetebat. Quoniam in ſeculũ miſericordia eius. Et ſic conſequẽter. Quod etiam deprebendes.1.Samue.18. Solebant enim prophetæ,choros ducere,dum laudes Dñi celebrarent. Et cum hic dicitur. Cantabo Dño, ſenſus eſt,in laudem dñi,aut laudes dñi. *Quoniam eleuãdo eleuauit ſe.* Significat gaah, eleuare ſe aut eleuari,quocunq; modo id fiat,ſiue ſuperbiẽdo,ſiue ad bonum aliquod. Ezechiæ.47. Quoniã gau,id eſt,eleuauerunt ſe,ſeu intumuerũt aquæ Et Iob.8. Nũquid geeh,id eſt,eleuabit ſe iuncus, abſq; luto? Item Iſaiæ.2. Dies Dñi,ſuper omnem geeh,id eſt,eleuatum,aut ſuperbum. Quod uero hic dicitur. Quoniã eleuãdo eleuauit ſe,methaphoricus eſt ſermo,quaſi Deus ad deiiciendos aduerſarios,ſe ſuper eos leuauerit humano more: ut eſſet eis ſuperior. Aut quoniam eleuando eleuauit ſe.i. eleuãdo ſe: miſericordiã tribuit: ac ſi dicat. Rem præclaram geſsit: quæ cauſa fuit, quod eleuãdo eleuaretur à nobis. Sed prior ſenſus germanior eſt. *Æquum & ſeſſorem: ſeu equi-*

tē ꝓiecit in mare. Dicunt Hebręi, uerbum ra-
mah, ſignificare ꝓiicere, & fraudare. Pſa.78. Filii
Ephraim, armati, romæ.i. ꝓiiciētes arcu. Et Pſal.
52. Sicut nouacula acuta, faciens remiiah.i. dolū,
aut doloſe. Significatiões tñ, nō ſunt uſquequaq;
certæ: licet uerbū ſit frequēs in ſcripturis. Poſſet
tñ dici uerbū ſignificare doloſe, quid agere.ſ. mit
tēdo ſagittas, aut deuciēdo dolore tñ. Et dicitur
Dñs hic doloſe deiiciſſe: quoniā latenter abſtulit
rotas curruū: quaſi doloſe faceret ægyptios cade
re: accipiēdo dolū, nō ut malū ſonat, ſed ut ſit idē
qđ latēter agere, aut arte. Nā, ut in iure habetur,
etiā eſt dolus bonus ſicut dolus malus: eſt enim
dictio amphibologica, quēadmodum aſtutia, &
cautela, ſciētia, & cōſciētia, ars bona, & ars mala.
Fortitudo mea, & laus Dñs. Senſus eſt. Ego
in ꝓlio aduerſ⁹ Ægyptios, nihil fortitudinis meæ
oſtēdi: aut ego ex me, nullā ꝑter Deū fortitudi-
nē habeo. Et iſta eſt cauſa, quare popul⁹ iſte, licet
fuerit numeroſus, fuit tñ imbellis, & ineptus ad
arma, quia Dñs uoluit eſſe fortitudo ei⁹. Et qđ
ſequitur. Et laus mea. Verbū zamar, a quo zimrat
id eſt, laus ſignificat hebræis pſallere & putare: &
de ſecūda ſignificatione exēplū eſt Leuiti.25. Sex
annis tizmor.i. putabis uineā tuā. Sed meo iudi-
cio, potius ſignificat cū fragore uocis pſallere, uel
cantare. Vnde zomirat inuenitur ſignificare ſoni
tū, qui cū fragore fit. Hamos.5 Zimrat.i. cātū ſeu
ſonitū nablorū tuorū nō audiā. Cōſtat autē ſoni
tum nablorum, cū fragore fieri, & ex conſequen
ti ſcindere, & putare: ut à cantare ſciſſa uoce deri
uetur ſecūda ſignificatio.ſ. ſcindere: Aut uice uer
ſa proprie ſignificabit frangere, & putare ſeu ſcin
dere, & ex conſequenti cantare ſciſſa uoce. Hinc
zemorah, quod Ezechiæ. 8. ſignificat crepitum
uentris, ubi dicitur. Ecce ipſi mittunt hazemo-
rah.i. crepitum uētris ſeu pedorē ad naſum ſuū.
Res nō eſt plene certa. Quod uero ſequitur. Do-
minus. Ponitur hic. Primū nomen Dei Iah, qđ
eſſe dicunt Iehouah abreuiatū. Aſſerit enim Pe-
trus gallatinus.2.lib. cap.18. ueteres Hebræorū,
ex nomine Dei inefabili Iehouah: tria conflaſſe
nomina.ſ. Iah, Hu, Vehu, quorū primū ex prima
& ſecūda litera, cōſtat nois Iehouah, ſcđm uero,
ex ſcđa & tertia. Tertiū uero, ex tertia, & quarta.
Et ſi uerū eſt, eſſe partē nois inefabilis, idē cū eo
ſignificabit, pro parte ſaltē. Et quod ſequitur
Fuit mihi in ſalutē, idē eſt qđ ſaluabit me.ſ.
ab inimicis. *Iſte Deus meus, tabernaculum
faciā ei.* Verbum nauah.i. tab.rnaculū faciā: in-
certe ſignificatiōis eſt, apud hebræos: unde aliqui
hic uertunt. Decorabo eū. Ex cōiecturis tñ, uide
tur ſignificare tabernaculare (ſi ſic ꝑmitteret lati
nus ſermo loq̄) aut tabernaculū facere, nō quod
cunq;, ſed quale eſt paſtorū, ſeu tuguriū. Vñ na-
ueh.i. tuguriū paſtorū Eze.34. Ibi cubabūt, bena
ueh.i. in tugurio bono aut ī caula. Significat etiā
caulam ouiū, uel pecudū: & meo iudicio, uult di-
cere populus, ſe facturū Dño tabernaculū, quo
protegatur, ad modū tugurii paſtorū: quēadmo
dum poſtea fecit. Videbat enim populus, Dñm
habitare in colūna illa nubis & ignis: & indignū
ſibi uidebatur, ei, qui illi tot beneficia fecerat, nō
facere aliqđ habitaculum: quēadmodū poſtea
Dauidi indignum uidebatur, ſe habitare ī domo
cedrina arcā uero Dei ſui, ſub pellibus. Et magis 1.Suma
ad literā uertas, tugurium faciā ei, qđ eſt taberna elis.7.
culum cōueniēs ei, qui ꝑ deſertū incedit, neq; ha
bet ſtabilē manſionē. *Deus patris mei* Cogno
ſcit, nō ſolum eſſe Deū ſuū ſed etiā patrum ſuo-
rū: ut oſtēdat, eum impleſſe, q̄ patrib⁹ ꝓmiſerat.
Exaltabo eum, ſcilicet laudibus extollendo.
Dominus uir belli, Dominus nomen eius.
Admonui ſupra cap.6. nomē Dei inefabile Ieho
uah, Deū nō indicaſſe patribus, quātum ad rē ſi-
gnificatā, ſignificare uero cōterētē, ab honah qđ
eſt cōtritio: licet enim priſci patres, Deū cogno-
ſcerēt bñficum, & ſufficiētē, nō tñ prælíatorē, ſeu
cōterētē inimicos, ueluti uir belli, quēadmodum
nunc. Vnde dicunt. Dñs eſt uir belli ac ſi dicerēt.
Ignorabamus: Deum eſſe uirum bellatorem, ſeu
ꝓ ſe pugnare, cum tñ ipſe talis ſit. Similiter igno-
rabamus eum merito uocari Iehouah.i. cōteren
tē: qđ tñ modo ſcim⁹. Quare meo iudicio, locus
iſte, explicat obſcuritatē alterius, qui.6.cap. habe
tur: & hoc eſt nomen, qđ ſe indicaturum Iudæis
pollicetur, qđ patrib⁹ nō indicauit. Idē ergo eſſe
uidetur, cognoſcere Deum uirū prælii, & cognoſ
cere Iehouah eſſe nomē eius. *Electi princi-
pes eius, ſubmerſi ſunt in mari termini.*
Verbum taba, ſignificat proprie mergere, & etiā
figere; nō qđ re uera ſemꝑ ſignificet mergere: ſed
facere deſcendere rem aliquam, quaſi ad ima, li-
cet nō demergatur. Similiter ſuph, ut ſæpius ad-
monui ſignificat finem, aut terminum, & iunce-
tū, qđ ſit terminus terræ, iuxta aquas. Et hic uer
tendum eſt in mari termini, ſeu finito. Dicitur
autem mare rubum finitum, quoniā nō ita por
tenditur, ut occeanus. *Abiſſi operuerūt eos.*
Diximus Gen.1. de ſignificatiōe nominis tehom
qđ aquām ſignificet ꝓfundā, aut locū ubi aqua
profunda fuit. *Deſcēderūt in ꝓfunda, quaſi
lapis.* Aut in obſcura, ſeu umbroſa. Arbitror e-
nim ſul, & ſalal, eſſe eiuſdem ſignificationis. So-
let enim aqua, in profundo eſſe obſcura, & quaſi
umbroſa, quoniam non penetrant illuc radii ſo
lares. *Dextera tua dñe roborata eſt in for
titudine.* i. roborauit ſe. Verbum adar, quod hic
ponitur, uidetur proprie ſignificare roborare: li-
cet Hebręi addant etiam ſignificare magnificare,
ſed ſine cauſa: quoniā ubi ipſi uertunt magnifica
re, tam bene quadrat roborare. Hinc eſt Adir.i.
robuſtus

robuſtus,& eder.i.palliũ pilloſum,ſicà fortitudi
ne dictum,aut pallium forte robuſtum. Diximꝰ
de ſignificatione huius uerbi Gene.25.Dicit aũt
dexteram dñi,roboratã in fortitudine,quia for-
tiſsimã ſeſe oſtendit,in tã ingẽti clade inimicorũ
Cõfregit inimicũ.Verbũ raas,nõ eſt uſquequa
q; notum,quoniam rarum eſt in ſcripturis, hic.ſ.
& Iudi.10.ideo tranſeundum eſt cũ ſignificatiõe,
quam nobis hebręi ſubminiſtrãt. *In multitudi
ne eleuationis tuæ*.i.in multa elenatione tua.
deſtrues inſurgẽtes in te.i.eleuando te mul-
tum:ut ſis inimicis tuis ſuperior,deſtruxiſti eos
qui inſurgebãt in te. *Mittes irã tuã*, ueluti .ſ.
ignis & comedet.ſ.irã tua eos,ſicut ſtipulã.i. ſi-
cut ignis ſtipulã, *In ſpũ furoris tui:inuolutæ
ſunt aquæ*.Solet enim uentꝰ uehemens, aquas
reuoluere in mari.Hebręi ſine ulla cauſa,tribuũt
uarias ſignificationes uerbo arãm.ſ.calidum eſſe,
ſeu aſtutum,eoaceruare,& nudare,cum re uera,
ſignificet inuoluere, ſeu inuolutũ eſſe,& ex cõſe
quenti calidum eſſe,qđ calidus uideatur inuolu
tus,ut nemo poſsit,cor eius cognoſcere.Et eadẽ
ratione.Erom ſignificat nudum,qđ ſoleat ſe in-
uoluere,ne nudꝰ appareat.Vnde etiam aremah.i.
aceruus,ſic dictus,qđ inuoluta ſint,q̃ in eo con-
gregantur *Steterunt,ſicut cõmotio fluenta*.
Alii uertunt.Sicut aceruus,& ſi radix eſt naad,
media aleph,qđ eſt uter, optime uertũt,qui red-
dunt,ſicut aceruus,quoniã naad,utrem & ned,
aceruum ſignificat,quoniã uter modum habet
aceruĩ:& magis quadrat hic ſicut aceruꝰ,quoniã
dixerat.Steterunt,q̃ autẽ mouentur,nõ ſtant.Si
uero radix ſit nud,qđ ſignificat cõmoueri & mo
ueri,uertendũ eſt.Steterunt ſicut cõmotio fluen
ta.i.fuerunt commota. Sed primum germanius
Cõdẽſatæ ſunt uoragines,in corde maris,
id eſt,ĩ interiori parte ſeu medio maris.Verbum
chapa,dicitur ſignificare,coagulare,cõdẽſare : ut
patet Iob.10.Sicut caſeum , tachpieni.i.coagula-
ſti me.Sophoniæ.1.Viſitabo ſuper uiros hacho-
phiim.i.cõgelatos in fecibus ſuis. *Partiar ſpo-
liũ,pro ſpolia*.Aduerte qđ uerbum ſalal , aquo
ſalal nomen i.ſpolium,ſignificare uidetur cõtra-
ria.ſ.ſpoliare & ſpoliumꝰ dimittere , ſeu ſpoliari:
& uocat hebraiſmus ſpolium,dimiſsionem,quod
dimittatur,uel relinquatur ab hoſtibus. Et de
priori ſignificatione:ſunt multa exempla.ſ. Eze-
chiæ.29.Salal ſelalah.i.ſpoliabit ſpolium. Et.39.
Ve ſalelu & ſolelehem.i. ſpoliabunt, ſpoliatores
ſuos.De.2.ſignificatiõe habes exemplũ. Ruth.2.
Et etiam taſſolulah.i.dimittẽdo dimittetis ei de
manipulis : aut dimittetis ſpolia de manipulis.
Implebitur eo.i.in eo.ſ.aut polio aut ſpolio eiꝰ,
aĩa mea.i.ſatiabitur appetitꝰ meꝰ,eorũ occiſiõe,
aut eorũ bonis. *Hæreditate accipiet eos ma-
nus mea*. Alii uertunt.Poſsidebit eos:ſed uerbũ
Iaras,uidetur ſignificare hæreditare,& exhæreda
re,ſiue hæreditate pellere,aut priuare. Sperabãt
enim ægyptii,ſe futuros hæredes,tã ipſius popu
li,q̃ bonorũ eius:ideo dicebãt. Hæreditate acci-
piet eos,manꝰ mea. *Suflaſti ſpũ tuo*.i.uẽto tuo
ſeu à te emiſſo:& neſſeph,eſt nebula ſeu flatus ne
buloſus,& obſcurus.Iſaię.40.Et etiã naſſaph.i.ſu
flauit eos,& aruerũt. *Abſorpti ſũt,ſicut plũ-
bũ,in aquis fortibus*. Verbum ſalal,ſignificat
proprie obũbrare,unde ſilſal.i.inũbrans:& uerti
poſſet hic.Adumbrare feciſti eos, aut obſcurari,
ſicut plũbũ in aquis fortibus. Eſt enim plumbũ
obſcurũ,& dũ mergitur obſcuratur ſi abſcõditur
ſub aquis.Nõ audeo cũ cæteris uertere abſorpti
ſunt,aut demerſi,quoniã nuſq̃ in ſacris literis in-
uenio uerbũ,in hac ſignificatione,& licet magis
cõuenire uideatur, nõ tñ ꝑpterea mutanda eſt
propria uerbi ſignificatio.Et illud Habacuc.3,Ad
uocẽ ſalalu.i.tinnierunt labia mea,ut noſtri uer-
tunt,uertendũ puto adumbrata ſunt labia mea,
pro territa ſunt.Nos dicimus. Dauoz, forõ meª
beicos aſombrados:& utimur obũbrare ꝑ terro
re,eo qđ umbra,ſoleat hões terrere. Et ſi quis
uerteret,operti ſunt quaſi plumbũ,quoniã allu-
ſionẽ aliquã habet operire ad obumbrare , quo-
niã umbra operire nos ſolet,nõ inepte uerteret.
Inuenio tñ ſul ſignificare ꝑfundũ eſſe qđ ſi uerũ
eſt,bene uertitur.Profundi facti ſunt,quaſi plũ-
bum qđ uidelicet imma q̃rit. Et etiã ſi ophceret
cœnũ ꝑfundi ſignificaret,ab aphar qđ ſignificat
puluerem:tunc optime uerteretur. Obunbrati
ſunt quaſi cœnũ in aquis uehementibꝰ, ſeu forti-
bus.Sunt enim tã uariæ ſignificationes uocabu-
lorum hebraicorum,ut hõ neſciat quo ſe uertat. F
*Quis ſicut tu in diis,aut fortibus dñe quis
ſicut tu:roboratus in ſctĩtate*.Dicitur Deus
roboratus ſanctitate,quoniam robur eius, ſepa-
ratum eſt ab aliis diis,ſeu à robore eorũ. Aut ma
gnificusꝰ ſeu eleuatus ſanctitate.i. cuius ſanctitas
eleuata eſt,ab aliis diis,illis ſanctior exiſtens, ſed
prior expoſitio germanior eſt,uel cuius fortitu-
do ſancta eſt.Aliorũ enim robur,ut plurimũ eſt
ad mala ꝑpetrãda:ſed robur dñi eſt ſanctũ.i.ſepa
ratum ab iniuria,& oppreſsione aliorum,& hũc
ſenſum clauſula præcedens explicare uidetur.
Terribilis laudibus,faciẽs ſeparata. Expli-
cant hunc locũ noſtri.Terribilis,etiam dum lau-
daris:cum te nemo poſsit ſatis laudare. Poſſet
etiam uerti.Timendus eleuatione ,id eſt, dum
eleuaris ſeu dũ eleuas te. *Faciẽs ſeparata*,id eſt
quę ab aliis diis fieri nequeunt. *Abſorbuit eos
terra*.Explicat hic textus,qđ antea nõ explica-
uerat,fuiſſe uidelicet ægyptios,à terra abſorptos

Duxiſti

Duxiſti in fortitudine tua. Verbum nahal, uidetur ꝓprie ſignificare ſuſtētare: unde uertēdū puto. Suſtētaſti eos, ne ſcilicet caderent: in forti tudine tua, *uſque ad habitaculum ſanctitatis tuæ*: licet poſsit bene tolerari altera ſignificatio. Sunt tamē aliquot loci, ubi magis quadrat ſuſtentare: ut Gene. 47. Vaienahalē, id eſt, & ſuſtentauit eos, pro pane: ubi non tam bene uertas duxit, ac ſi dicat ipſi quidem imbecilles erant ex ſe: ſed à fortitudine tua ſuſtentati ſunt: uſque ad habitaculum ſanctum tuum. Similiter Pſal. 31. Propter nomen tuū duces me, utenachalem, id eſt, & ſuſtentabis me, aut & enutries. Dubitatur hic de quo tabernaculo dicatur, hic ſuſtentaſti eos, uſque ad habitaculum ſanctitatis tuæ, ſed re uera uidetur de templo loqui, id eſt, ad locum in quo ſanctitatem tuam habitare diſpoſuiſti. *Audierunt populi, commoti ſunt.* Significat ragam, cōmoueri, pręſertim cum ſonitu. Aliqui uertunt, tremuerunt: & eſt ſermo, de his qui incolebant terram promiſſam. *Tūc territi ſunt principes Edom.* Verbum bahal, etiam feſtinare ſignificat: & ſi uerbum actiue accipiatur, quadraret ſignificatio uertendo. Tunc feſtinarunt principes edom, id eſt, fugerunt, ſed primum germanius *Cadet ſuper eos terror, & pauor.* Non bene cōſtat, quid interſit, inter ematah, id eſt, terror, & pacad, id eſt, tremor, ſeu pauor. *In magnitudine,* id eſt, propter magnitudinem, aut eleuationem qua brachium ad percutiendum fortiter eleuas: brachii tui, id eſt, audiētes punitionem, qua caſtigaſti Ægyptios, inuadat eos timor, quo te timeant, in tranſitu aut ingreſſu noſtro. *Quem poſſediſti.* Nō eſt in Hebræo quem. Sed tantum. Poſſediſti. ſ. terram aut nos, *Et plantabis,* ut nō facile euellatur. *In monte hæreditatis tuæ,* id eſt, in monte Mori iah qui ſitus eſt in terra hæreditatis tuæ, aut in terra montuoſa, qualis eſt promiſsionis quam tuam hæreditatem eſſe uoluiſti. Elegerat Dominus terram illam, quaſi portionem: ſuæ hæreditatis. *Loco habitationis tuæ,* id eſt, in loco, in quo tibi habitaculum delegiſti. *Operatus es Domine,* ſcilicet habitaculum illud peculiariter, ad cultum tuum. *Dominus regnauit in ſeculum, & uſque,* id eſt, in perpetuum, & uſque, ſcilicet in ſæculum, uidelicet in terra promiſsionis, ubi habitaculum elegit. *Aſſumpſit Miriā ꝓphetiſſa.* Vocatur prophetiſſa, quoniam Dominus illam allocutus eſt, ut conſtat ex uerbis eius Numeri. 12. & uidetur quod antehac habuerit reuelationes Dei, aut dicitur prophetiſſa à canendis diuinis laudibus quales erant filii prophetarum, in lege ueteri, & lectores in nouo, ut Paulus habet primæ ad Corinthi. 14. Soror uero Ahaaron, potius quā Moſeh dicitur, quia prius fuit ſoror eius, quam Moſeh, aut quia illi magis familiaris, ut ex murmure utriuſque aduerſum Moſeh conſtat loco citato. *In tympanis & choris.* Significat mecholah, chorum, ſeu multitudinem ordinatam ad modum exercitus: quā noſtri chachota uocant. *Et reſpondit eis,* ſcilicet uiris Miriam. Ex quo conſtat, quod in principio capitis diximus: quod uidelicet unus proſequebatur canticum, & alii reſpondebant. Nam Miriā hic uiris reſpondiſſe perhibetur, ſcilicet cum fœminis. *Cantemus Domino.* Ecce qualiter fœminæ repetebant initium cantici, quod Moſeh inceperat. Potuit etiam Miriam reſpondiſſe fœminis, & poni lachem maſculini generis pro lahen fœminini. Sed primum germanius eſt: quod ſcilicet fœminæ cum Miriā reſponderent uiris, proſequentibus canticum. *Ad deſertum Sur.* Aliqui putant idem eſſe deſertum Sur, & deſertum Etham. Sed ſi deſcriptioni chartæ, credim⁹: deſertū Sur incipit à fine maris rubri, uerſus Paliſteam, & mare mediterraneum: deſertum uero Etham duas partes habet, quarum altera portēditur, à fine maris rubri, uerſus ripam eius, ad quam uenerunt Iudæi traiecto mare, pars altera etiam in fine maris incipit, & portenditur uerſus Ægyptum. Venerunt ergo filii Iſrael, ad deſertum Sur, id eſt, ad finem deſerti Sur, ubi etiam incipit deſertum Etham, uerſus alteram contrariam partem maris rubri. *Venerunt in marah.* Eſt marah locus in deſerto Ethām: non longe diſtans à mari terminato, ſeu rubro. Et locus non ſic antea uocabatur, ſed ab euentu: quoniā ibi filii Iſrael aquas amaras inuenerunt. Marah enim, & marar, Hebræis amarum eſt: quod textus expreſſe dicit. *Et murmurauit populus, contra Moſeh.* Parui refert, quod in hebræo habetur. Murmurauerūt populus. Et uerbum lon, ſignificat proprie manere, & meo iudicio perſiſtere, potius quā murmurare: & quadrat ſignificatio, locis ubi uertunt Hebræi murmurare: & maiorem conuenientiam cum propria ſignificatione habet perſiſtere, quam murmurare: & eſt idem quod ex aduerſo ſtare. Vnde poſſet uerti. *Et perſtiterunt contra Moſeh.* *Docuit eum Dominus lignum,* aut oſtēdēdo, aut reuelādo: ſed qđ illud ſit ignoratur. Verbū Iarah, etiā deſcendere ſignificat, ſicut docere, quod

quod doctrina, à magiſtro, in diſcipulum deſcendat. *Ibi poſuit,* ſcilicet Dominus illi, uidelicet populo. *Statutum & iudicium, & ibi tentauit eum,* ſcilicet deus populum, ut ſtatim explicatur. Dubitāt noſtri, quod præceptum, ſeu ſtatutum, & quod iudiciū hic poſuerit eis Deus: & aliqui putant, tunc explicatam ſabbati obligationem, quoniam ſequenti capite, admonentur obſeruantiæ eius: & iudicialia aliquot, quibus populus in Aegypto gubernabatur, & colligitur ex hoc loco Iudæos habuiſſe præcepta Dei, tam ceremonialia quam iudicialia apud ſe: de quibus Dominus hic loquitur, ante legis promulgationem. Poſſet etiam dici, præceptū (qđ hic poſuiſſe perhibetur) eſſe id quod ſequitur de audiendo Domino, & de obedientia; ad ſtatuta eius, ſcilicet futura, aut de non murmurando aduerſus eum. Poſtquam enim dixerat ibi, poſuit illi ſtatutum, & iudicium, ſequitur, & dixit. *Si audiendo audieris.* Vnde uidetur ſtatutum, & iudicium eſſe, de eo audiendo. Quod autem ſequitur. *Et ibi tentauit eum,* Poteſt ad Deum, & ad populum referri. Nam Deus ibi tentauit populum aquæ pœnuria, ut exploraret eius in eum fiduciam. Ipſe etiam populus Deum tentauit, utrum potens eſſet: illi præſtare aquam ad bibendum. Prior tamen ſenſus germanior eſſe videtur.

CAPITIS XV. AD MORES. componendos annotata.

T*Vnc cecinerūt Moſeh, & filij Iſrael, canticum Domino.* Solebant olim ſancti, & populus Domini, quotieſcunque Deus, ſibi beneficium aliquod præſtitiſſet, dictare ſibi nouum canticum, quo non ſolum beneficii ſubſtantiam, ſed circunſtantias omnes cōmplectebantur, & decantabant. Neque ſolum cum magna, ſed etiam cum parua præſtabat: quemadmodum ſanctiſsima illa Anna, mater Samue-
1.Sam.2 lis, pro impetrata à Domino prole, præclarum illud canticum ædidit, quod ibidem ponitur. Domine Deus quot nobis & populo noſtro, beneficia præclara contuliſti, & non ſolum tibi noua cantica non edidimus, ſed neque uetera decātauimus? A quot malis nos quotidie liberas, & ſocordes, ad agendas gratias tibi reperimur? Cecinit deborah, ob partam ab inimicis uictoriā. Cantauit Zacharias, quoniam filius Ioannes in prophetam electus eſt. Et Dauid quot Pſalmos ędidit pro paruis beneficiis, ita ut uix munus acceperat, & iam Pſal. ad decantandum Domino parabat. Nōne multo plura uobis quotidie Deꝰ noſter confert, & maiora, neque cantamus laudes ei? Diſcamus ergo fratres à patribus Iſrael, ad noua & inſperata beneficia, nouas laudes, & cantica reddere. *Æquū & aſcenſorē deiecit in mare.* Audis hic quam minute, & ad numerū, circunſtātias beneficii referant. *Fortitudo mea Dominus.* Nō præſumūt de ſe ſancti, aut de ſua fortitudine, licet fortes ſint: ſed ſe nihil poſſe arbitrantur, omnia uero per Deum. Audi Dauidē. Quoniā in te eripiar à tētatione, & in Deo meo, tranſgrediar murum. *Laus mea Dominus.* Quemadmodum ipſe eſt fortitudo noſtra, ita ipſe eſſe debet, quē ſolū laudare debemus. Quid ergo mortales, & terrenos laudas: qui laudibus ſtatim ueluti fumus euaneſcūt. Sit ergò ipſe laus tua, ut neminem preter eum laudes. *Iſte Deus meus: tugurium ei faciam.* Non ſat eſt laudibus Deū attollere, niſi etiam templū facias, aut ornes. Volo dicere, niſi etiam externis ei ſeruias. Ornanda ſunt altaria, templum conſtruendum, & omnia quæ ad eius cultum pertinēt multiplicanda, & decoranda: quę ſi preſtare nequeas, bonus Deus, tuum animum faciendi libenter acceptat. Vis de hac re mirabile exēplum, ex ſcripturis audire? Cogitabat ſemel rex Dauid de cōſtruēdo templo deo, ſuo tractans cum Nathan ꝓpheta, quā indignū eſſet ſe in domo cedrina habitare, arcam uero Dei ſui, ſub pellibus eſſe: uoluitq; ei domum conſtruere, quem Dominus per Nathan prophetam admonuit, dicens. Non ædificabis mihi domum. Laudauit Dominꝰ ſerui ſui Dauidis animum, quo ædificare ei domū diſpo-
ſuiſſet (ut filius Salomon de eo refert.) Fuit (in- 2.Parali
quit) in corde patris mei Dauid, ædificare do- po.6.
mum nomini Dei Iſrael: ſed dixit Dominus ad eum. Pro eo quod fuit in corde tuo ædificare domū nomini meo, benefeciſti, quia fuit in corde tuo. Vbi uides, quanti faciat Dominus uoluntatem ædificandi domum in Dauide, pro qua, domum illi ædificauit ſtabilem, ſcilicet regni Iſrael. *Deus patris mei & exaltabo eū.* Quemadmodū homo, ſequitur in moribus parētes ſuos, & eos referre conatur: ita & in religione, & cultu unius Dei. Vnde Dominus de Iudæis conqueritur in Deut. quod eos ſequuti ſunt Deos, quos
nō coluerūt patres eorū. *Dominus uir belli.* Deu.32.
Mira ſunt quæ Deus pro ſuis facit, & quæ propter eos nomina ſortitur, ut fiat uir bellator, ad eos tuendos. *Currus Parhoh.* Omnia hęc pertinent ad gratitudinem, qua docente, enumerāt, omnia peculiaria, in beneficio pręſtita. Vbi ſimul expēde, qualiter beneficii Domini admirantur, quod etiam ad gratitudinem pertinet. *Dixit inimicus perſequar.* Multa ſibi promittunt mali, aduerſus bonos, quæ non ſuccedunt ad nota: quin potius in malum eorum uertuntur.

uertũtur. *Terribilis laudibus.* Expẽdant hoc iuſti,& ſancti,& ſciant ſe non ſatis Deũ laudare, etiam ſi multum laudauerint: & quod maior omni ſit laude neque laudare ſufficiamus. *Audierũt populi, irati ſũt: dolores obtinuerũt habitatores Philiſtiim.* Audis, quales Deus reddat inimicos iuſtorum. Similiter diſce, nihil iuſtis eſſe malis terribilius. *Introduces & plãtabis.* Parum eſt ſi te Deus ducat ad bona, niſi te in eis plantauerit, ut non facile euellaris. *Redire fecit Dominus ſuper eos aquas maris: & filij Iſrael ambulauerunt per ſiccum.* Vbi mali ſuffocantur, ibi ſaluantur boni. *Tulit Miriam tympanum* Ab omnib⁹ uult laudari, & omnibus inſtrumentis. A uiris à fœminis, in tympano & choro, in chordis, & organo. *Perrexerunt tribus diebus per deſertum.* Oſtendit locus iſte, ut quam primũ à Domino, donum, aut beneficium aliquod acceperis, pares animam tuam ad tentationem. *Murmurauerunt.* Deteſtanda eſt murmuratio, maxime aduerſus Deum, & ſeruos eius. Et expende malitiam. Cupiebant aduerſus Dominum murmurare, ſed non audebant: ideo murmura, in ſeruum conuertunt. *Docuit ei lignum.* Licet Deus murmurantibus nonnũquam concedat quæ uolunt, ſeruat tamen flagella eis. *Ibi poſuit eis ſtatutum.* Mirum ualde eſt: quod inobedientia ſit cauſa, quare ſtatuta & iuditia nobis imponantur, & multiplicentur: iuxta illud Pauli. Iuſtis nõ eſt lex poſita. Vbi etiam aduerte peccata eſſe cauſam infirmitatum, quæ patimur.

CAPITIS. XVI. IVXTA LITERAM annotata.

ET *uenerũt in Elim,* Hebraicè, Elimah. Nomen eſt loci: ubi fuit. 6. manſio Iudæorum, egredientium ex Ægypto. Et. 70. palmæ. Vocat hebraiſmus palmas, temarim: quo nomine, nos fructum noſtro idiomate appellamus. Vocamus enim palmarum fructus, tamaras: quos alii dactilos appellant. Manſerunt autem hic, ad quindecim dies, ut Hebræi dicunt. Qui etiam dicunt, fontes ibi fuiſſe dulces: quod uidelicet palmæ, non niſi iuxta dulces aquas, creſcere ſoleant. *Ad deſertum Sin.* Eſt Sin (ſi credimus coſmographis) omnis illa ſolitudo, à mari Erithreo, ad Sinai deſertũ. Eſt etiam aliud Sin, quo Miriã ſoror Ahaaron occubuit: de quo in ſuo dicemus loco. Et aduerte hic, Sinai eſſe nomen deſerti, potius quã montis. Nam mons, in quo dominus Moſeh loquebatur, uocatur Choreb: licet aliquando dicatur Sinai, quoniam erat mons huius deſerti: & menſe integro cum dimidio, illud iter, ab Aegypto uſque ad Sinai, confecerunt. Et per ſecundum menſem intellige Iiar, qui immediate ſequitur Niſſan, qui eſt primus. *Et murmurauerunt omnis cœtus filiorum Iſrael.* Verbũ lon, Hebræis duo ſignificat, ſcilicet pernoctare, & murmurare, ſeu conqueri. Sed (ut alias probauimus) potius ſignificat permanere, perſiſtere, præſertim pertinaciter, quam alia dno Gen. 32. Et ipſe, ſcilicet Iaacob lan, id eſt, manſit, nocte ipſa in caſtris. Numeri. 14. Qui halinotem, id eſt, perſiſtitis, aduerſum me? Vbi alii uertunt. Murmuraſtis. Poſſet ergo hic uerti. Et perſtiterunt, omnis cœtus filiorum Iſrael, cõtra Moſeh, & Aharon: opponentes, ſcilicet ſe eis: & cauſa oppoſitionis fuit: quoniam tunc ceſſauerat paſta, & farina, quam ex Aegypto detulerant, uidentes ſe in deſerto, ſine pane, & ſine alio cibo. *Quando ſedebamus ſuper,* aut *iuxta ollam carnis.* Dicunt Hebræi, nomen ſir, ſignificare Ollam, ſiue ahænum, & ſecundo ſpinam. Sed aduerte, quod non ſolum ſpinam ſignificat, ſed etiam ligna, aut ferra, quibus carnes ſuſpenduntur, quod modum ſpinarum habeant: & forte hac ratione ſignificat ollam, q꞉ olle ſoleant ſuſpendi in huiuſmodi lignis, ſeu ferris: ut conſtat apud ruſticos, qui pinum, aut arborem aliam multis acutis cuſpidibus, ad modum ſpinarum, fixum in terra habent, quo ollas, cacabos, & id genus alia, ſuſpendunt, ſecũdo Regum quarto habes. Et concidit el ſir, id eſt, ſuper ollam coctionis. Hic uero melius uidetur quadrare olla, quam ſpina, licet uerti poſſet. Quando ſedebamus iuxta uncinos, ſeu ſpinam carnis, id eſt, iuxta lignum, quo carnes ſuſpendi ſolent, aut iuxta uerua carnis. Habet enim ueru, ſpinæ modum: ſed primus ſenſus, melior uidetur. *Pluere faciet uobis panem de cœlo.* Dicitur mãna panis, Hebraico more, qui omnem cibum, panem uocat. Dicitur uero de cœlo, quoniam ex nubibus deſcendebat. *Rem diei in die ſuo.* Hebraiſmus eſt, id eſt, menſuram diei in ſuo die: ſeu unoquoque die, ac ſi dicat. Singulo quoque die colligent, quod ſufficiet ad illam diem. *Vt tentem eum.* Voluit Dominus, eorum obedientiam, ad dandam legem, probare, in præcepto mannæ. *Parabunt quod afferent.* Quoniam

non

Quoniam non licebat, ſabbato parare cibum, ideo præcipit, die ſexto parare. Erit duplum, ad quod colligunt die, & die, id eſt ſingulo quoque die. *Veſpere cognoſcetis.* Melius. Veſpera erit & cognoſcetis, *quoniã Dñs duxit nos de terra Ægypti.* Obiectabant Hebræi in Moſeh, & Aaron, ſuã eductionẽ ex Ægypto. Moſeh uero, non eos: ſed Deum eduxiſſe eos oſtẽdit: in miraculo quod ipſi facere nequibant, ac ſi dicant in miraculo fiendo à Domino: cognoſcetis Deum uos ex Ægypto eduxiſſe, quoniam educti eſtis in magnis miraculis: que nos non poſſumus noſtra poteſtate facere. Admonui iam Geneſis primo, & ſupra capite decimotertio: quid propriè ſignificet. Ereb, id eſt, ueſpera, & bocher. i. mane. Erat autẽ cognituri in miraculo carnis, quam ueſpere erat daturus, & panis, quem mane præſtare eis diſpoſuerat, eum eſſe deum ſuum, qui eos eduxerat, quemadmodum pater potens, & diligens, filios, quos cibis nutrit delicatiſsimis. Et qđ dicitur. *Videbitis gloriam eius*, per gloriã intelligitur, illa mageſtas nubis, ſeu fulgor, qui erat inditiũ præſentiæ Domini. Verbum chabad, ſignificat onerare, & diuitẽ eſſe: & exconſequenti glorificari, ſeu honorari, quod diuites, & onuſti bonis, ſoleant eſſe glorioſi. *Et nos quid*, ſcilicet ſumus? Cum non auderent contra Dominũ murmurare, timentes punitionem: in ſeruos Dei, murmura conuertunt, libentius aduerſus Dominum, linguas extenſuri, ſi auderent. *Apropinquate coram Domino.* Voluit Moſeh eis oſtẽdere, quod non contra eos, ſed cõtra Deũ: murmuraſſent. *Reſpexerunt ad deſertũ.* Melius uerterunt ſe, ad deſertum, unde gloria Domini ueniebat. *Et ecce gloria Domini, uiſa eſt in nube.* Per gloriam Domini, ut diximus, intelligit claritatẽ, & lucem, quæ Dei uenientis præſentiam indicabat: & eſt ſermo de nube qua Dominus ante Iudæos occultabatur: dirigẽs iter eorũ. *Inter ueſperas*, id eſt, inter occaſum ſolis & noctem. Nam duplex (ut capite. 12. diximus) eſt ueſpera apud Hebræos, altera ab occaſu ſolis uſq; ad noctem, aut occaſus ipſe ſolis, altera eſt nox ipſa. Spacium ergo, quod erat inter occaſum ſolis, & noctem: dicitur hic inter ueſperas. Dictio uero ereb, ut alias dixi, coniunctionem, ſeu mixtionem ſignificat. *Aſcẽdit coturnix.* Crediderim, tũc caſtra Hebræorum, eſſe in loco aliquo eminenti: ad quem coturnices aſcenderunt, aut aſcẽdit, id eſt, uenit. *Iacuit ros, per circuitum caſtrorum.* Coturnices manſerunt ſuper caſtra, ut libere poſſent, eas capere iudęi. Man uero, per circuitum caſtrorum. Dicunt autem Hebræi, tala ſignificare tegere, & tal rorem, quod tegat terram: & putarem tal, non ſignificare qualemcũq; rorem, ſed qui rotondæ figuræ, ſuper herbarum folia, cadere ſolet. Nam tala, cum aleph, in fine, ſignificat punctatum, unde tal ſignificat rorem, quaſi minuta grana cadentem. Tota hæc clauſula, ſic eſt in Hebræo. Et mane fuit iacentia roris ꝑ circuitum caſtrorum, & aſcendit iacentia roris: & ecce in ſuperficie deſerti, tenue rotũdũ, tenue, ſicut pruina ſuper terram. Senſus eſt quod manefacto, deſcendebat ros de cœlo, per circuitum caſtrorum: & ſole ueniente liquefiebat ros, & in nebulam aſcendebat ſurſum: & manebant grana, quæ cum rore deſcenderãt: quæ quidẽ grana, erãt tenuia ſicut pruina. Vide Numeri. 11. Sed aduerte dictionem chuſpas, quam rotundum uertimus, ſequentes Hebræos: ignotę ſignificationis eſſe: neq; alibi quã hic, in ſacris literis inuenitur. Chaldæus uertit, decorticatum. Hiero. quaſi pillo contuſum. Infra hoc eodẽ capite dicitur fuiſſe quaſi ſemen coriãdri albi coloris. Poſſet etiã uerti. Tenue multiplicatum ſuper terram, aut extẽſum ſicut pruina. Non quod eſſet extenſum, ad modum pruinæ: ſed ſic multiplicatum. Volo dicere, qđ nõ erat ſicut lamina extenſa, qualis pruinã uidetur: ſed rotundum, multiplicatum ſicut pruina. Et nota quod dictio chepor, quã omnes pruinam uertunt, eſt à chapar: quod eſt linire, operire, expiare: ſignificat autem chepor, pruinã, à tegẽdo ſeu operiendo, qđ. ſ. terrã operiat. Iob. 38. Vchepor. i. & pruinã cœli, quis genuit? Pſal. etiã. 147. chepor. i. pruinam ſicut cinerem ſparget.

Man hu, id eſt, man ipſum? quoniam non cognouerunt quid ipſum.

Non conuenit inter rabbinos, à qua radice ſit dictio man: neq; quid ſignificet. Videtur tamẽ manah eſſe radix, nominis man. Significat autem manah, numerare & parare: inde maneh, id eſt mina, ſeu mna, uel libra: genus ponderis, & mãnah, id eſt, pars, donum portio. Et man, quod manah uocamus. Et hinc eſt, quod aliqui dicunt ſignificare paratum: quod paratum, ad comedendum, de cœlo deſcenderet. Potuit enim, crudum comedi, ſine alia præparatione. Alii uero dicunt, ſignificare donum, quod ſcilicet dono Dei, daretur populo. Sed retinendo propriam uerbi ſignificationem, uidetur propriè ſignificare numeroſum quid: quoniam deſcendebant grana, in magno numero, ſuper rorem. Videntes autem Iudæi, illud in magna copia deſcẽdiſſe, & ignorantes quid in ſpecie eſſet: uocarunt Man hu, id eſt, numeroſum ipſum quoniam neſciebant quid in ſpecie eſſet. Neque uideo quomodo uerti poſsit. Quid eſt hoc: quoniam non dicitur in textu, mah, id eſt, quid: ſed man hu, id eſt man ipſum, & crediderim uulgatũ interpretem pro man legiſſe mah, id eſt, quid, aut (quod uerisimilius eſt) quia ſequitur. Ignorabãt quid hoc eſſet, putauit id qđ præceſſerat

ceſſerat, eſſe interrogationem qua querebant. Quid eſt hoc. Querere enim ſolemus de aliquo quid ſit: cum illud ignoramus. Neque multum probo qđ hic Iudæi dicũt: habuiſſe, ſcilicet man, rorem infrà ſe, & ſupra, cum textus hoc non dicat: ſed ſolum habuit ſupra ſe, qui caleſcẽte ſole, in nebulã abibat. Sapor uero eius, (ut Nume.11. dicitur) erat ſicut ſapor paſtæ oleatæ: licet textus dicat, ſicut ſapor recentis olei. Aben Ezra, de mãna loquens dicit, man eſſe nomen arabicum: aſſeritque ſe uidiſſe, in regno Arabię quãdam ſpeciẽ rei, conformem mãnæ: ſed quę ſolum in menſe Niſſan, & Iiar, deſcendit, & ſoli expoſita non defluit, neque per noctem reſeruata putreſcit, neq; eſt tam dura, ut in mortario conteratur, & ſuper linguam poſita, liqueſcit: cuius uſus, magis eſt ad medicinam, quam eſum. *Vir ad os comedere ſui.* Hebraiſmus eſt, id eſt unuſquiſq;, ſicut potuerit comedere. *Homer, iuxta ſummam numeri, animarum ueſtrarum.* Hebraice eſt Homer iuxta caput, numeri animarũ ueſtrarum, id eſt, ſecundum numerum capitũ. Erat autem Homer.10. pars ephah, id eſt, modii. *Vir ſecundum quod eſt tabernaculum ſuũ accipietis.* Explicatio eſt præcedentis ſententię: quod unuſquiſq; ſicut habuerit domi perſonas comedentes, ſic colligat. *Qui multum, & qui parum,* ideſt, quidam multum, quidam parum. Collegerant enim, ſecundũ familiam. *Et non ſuperabundauit qui multiplicauit, & qui minorauit non defecit. Vir iuxta comedere ſuum colegit.* Sẽſus eſt, quod licet quidam, pluſquam opus eſſet colligerent, quidam minus nihilominus quilibet inuenit tot mẽſuras, quot erant perſonæ in domo eius. Sed ſi quiſque collegit homer, ꝓ quolibet capite domus ſuæ, quid mirum ſi tantumdem domi inuenit? Ob hoc putarem eos, non ad menſuram collegiſſe in agro, ſed ſicut illis uidebatur: & cum domi menſurarent, cum Homer, quiſque tot menſuras, quot perſonas habebat domi, inuenit. *Et ſcatuit uermibus.* Verbũ Ramã, à quo Rimah. i. uermis ſignificat eleuare, exaltare, & uidetur qđ rimah, uermẽ ſignificet, ab eleuatiõe, ſeu qui facile, aut multũ eleuetur. Hiero. aliquãdo uertit tineã, ut Iſaiæ.14. nõnunq̃, ut Iob.7. putredinẽ. Induta eſt care mea putredine. *Collegerunt illud.* ſ. man, *mane & mane.* i. *ſingulo mane, uir ſecundũ os comedere ſui.* i. quiſq;, ꝓ ut comedere poterat, aut ut comeſtores domi habebat *Duo homer ſingulis.* Parui refert, qđ hebraicè habetur Duo homer uni. *Requies ſabbati ſancti dño cras.* Cõſtat ex hoc loco, ante datã legẽ fuiſſe apud Iudæos, ſabbati obſeruãtiã, quare uidetur à principio mũdi fuiſſe traditũ. *Quod aſſandum eſt, aſſate: quod coquẽdum eſt, coquite.* Iſta duo uerba. ſ. apah, & baſſal: idẽ ſignificare uidentur. ſ. coquere. Hoc tñ intereſt, qđ apah, ſignificat coquere ſub cineribus: baſſal uero abſolute coquere. Eſt ergo ſenſus: qđ coquẽdũ eſt. ſ. ſub cinebus coquite: & quod alias coquere uolueritis, coquite. *Non ſcatuit uermibus: & uermis non fuit in eo* Ex hoc loco coniectura nõnulla ſumitur, quod baas, non ſignificet uermiculare ſeu uermibus ſcatere: ſed putreſcere. *Dominus dedit uobis ſabbatum.* Non conſtat quãdo dedit, putarẽ, ſtatim à mundi exordio, ut iam dixi *Nõ egrediatur uir de loco ſuo, ĩ die 7.* ſcilicet ad colligendum. *Vocauerunt domus Iſrael, nomen eius man.* i. numeroſum, ut diximus, aut ut alii dicunt; donum, uel partem. *Ipſum ſicut ſemẽ coriandri album.* Figura erat coriandri, ſed color, albus erat ſicut color abedolach: quod eſt coloris humani unguis. Vide Numeri.11. Et aduerte, quod gad. i. coriãdrũ, deriuatur agadad, quod eſt exercitum facere, qđ grana coriandri, naſcantur in magna copia, & ſic ordinata, ut homines in exercitu. Vide quæ de hoc ſcripſim⁹ Gene.30. *Sicut lagani cũ melle.* Significat ſapichit Hebræis, laganum, frixum cũ oleo & melle. Itali uocant fritella mellata, nos filhoos, oubeiloos. *Tolle phialam unam.* Nomen hebraicum ſinſenet, quod omnes fere uertunt phialam, & putant eſſe per ſe radicem, mihi uidetur, quod ſit à radice ſanan, quod umbellã, ſeu ſcutum ſignificat: & forte erat uas, modũ umbellæ habẽs, quod nos uocam⁹ ſcutellã. *Ante teſtimonium,* id eſt, arcã teſtimonii, ſeu in qua poſtea fuit lex, quæ erat teſtis pacti, inter Deum & Iſraelitas, unde uidetur quod arca aliquã iam erat facta, aut quia nondum erat lex data: iubetur poni in arca poſtmodum fabricanda, in qua tabulę reponendę erant. *Ad finem terræ Chenahan.* i. ad cõfines. Et per cõfines terræ chenahan, intelligit confines ultra Iordanẽ: quoniam terra quę erat citra illũ, nõ dicebatur Chenahan. Quod dico, quia Ioſuah.5. legitur, eos comediſſe man, etiã tranſito Iordane. *Homer. 10. ephah eſt,* rabbi Selomoh, ita cõputat. Ephah cõtinet. 3. ſata: ſatũ aũt ſex cabos, cabus. 4. ſextarios, ſextarius ſex oua: Vñ. 10. pars ephah cõtinet. 43. oua.

CAPITIS. XVI. ANNOTATIONES ad morum compoſitionem.

M*Vrmurauerunt omnis cõgregatio.* Mira ualde eſt hominis impatientia, neque ferre ad horam poteſt rerum tẽporalium deſecttum. Si enim non fuerint ſaturati murmurabunt, libentius contra Deum murmuraturi, ſi non timerent punitionem: quam

Pſalm. quia metuebant, ad ſeruos conuertuntur. Solent enim irati, & male affecti homines, mala ſua, referre, etiam in eos, qui nihil culpæ habent. *Vtinam mortui eſſemus, per manum Domini, quando ſedebamus ſuper ollam carnium.* Grauiſsimũ eſt homini, famæ diſcrutiari, & maxime cupit impletus mori. Quare Ieremias threno. 4. præferebat gladio occiſos, fame interfectis, Melius (inquit) fuit occiſis gladio, quam interfectis fame. Ingrati animi etiam eſt, beneficio gratias non reddere, niſi cuncta quæ deſiderat, conceſſeris.. Neq; cõtentãtur his, quibus uiuere poſſint, niſi ſatientur. Neque libertatem nactam eſtimant, immo pluris ea faciunt, ſaturitaté. *Egredietur populus, & colliget de die ĩ dié.*

Aduerte hæc. Dignum inquiſitione eſt, cur Domine, non dediſti eis panem ad menſem, aut quem ad ebdomadam ſaltem, ſeruare poſſent, ſed ad ſingulos dies? Vult Dominus, nos ſemper ab eius prouidentia pendere: quoniam nouit, nos nõ adituros eum, niſi indigeamus. Qua in re, melior eſt pauperũ, quam diuitum conditio. Sunt enim ſingulis diebus pauperum oculi ad Deum, ut eorũ miſereatur, & neceſſaria ſaltem ad illum tribuat dié. Vt etiam nullus tranſeat dies: quo Dei circa ſe non ſentiant beneficia: & ob id ſalté, ſint ſemper memores Dei. Et uoluit (meo iudicio) nos docere, ut etiam ſi frumentum, & alia ad uitam neceſſaria penes nos recondita habeamus, ita tamen grati ſimus, ac ſi ſingulis diebus, ea ab eo recipiſſemus. Qua de cauſa, Hebræi arbitrantur, Deum

Leui. 25 uoluiſſe terrã, ſeptimo quoque anno quieſcere: ut illã anxietatem, quolibet ſeptẽnio diuites paterẽtur, quã pauperes, ſingulis dieb⁹, & annis patiũtur. In quẽ ſenſum arbitror Chriſtũ in dominica oratione docuiſſe. Panem noſtrũ quotidianum, da nobis hodie. Ac ſi diceret. Panem, quem

Math. 6. quotidie à te expectamus, da nobis hodie illum. *Vt tentem eum, utrũ ambulet in lege mea?* Solet Dominus, in minoribus ꝓbare nos, ad maiora: quoniam qui minima non ſeruat, quomodo maiora ſeruabit? Et hinc diſcamus, quãto ſtudio, minima etiam pręcepta Dei, ſeruanda nobis ſi.it. *Veſperi ſcietis, quod Dominus eduxerit uos de terra Ægypti.* Technas impiorũ, detegere Dominus uult: ut cognoſcant ſe non contra ſeruos, ſed contra eum murmurare. *In die. 6. parabunt.* Audis hic, quãti fecerit dominus ſabbati obſeruãtiam: ut noluerit Iudæos ea die cibum quærere, neque parare. Vbi ſimul diſce, non tibi de futurum cibum, ob feſtorum obſeruantinnn: quoniã nouit Dominus dare duplũ, ad dies feſtos, ſi modo ea eius imperio colas. *Nos quid ſumus?* Qui (inquit) uos audit, me audit: & qui uos ſpernit me ſpernit: & qui in ſeruos peccat, in Dominum peccare conuincitur. *Locutus eſt Dominus ad Moſeh dicendo:* Seruat Dñs grauitatẽ ſuã: ut populo, locuturus non ad eum ſed ad Moſeh ſermonem dirigat. *Inter ueſperas comedetis carnes. Et ſcietis quod ſim Dominus Deus ueſter.* Mun⁹ Domini eſt, ſuis neceſſaria prouidere. Cõſidera quæſo in quo ſe Dominum ſuum oſtendat: nõ in bonis auferendis, ſed dandis non in exigendo miniſterio, ſed in donis exhibendis. *Aſcenderunt coturnices, & operuerũt caſtra* Nõ eſt parcus Dominus, in ſuos: ſed abunde, prouidet illis, panes & carnem. Vbi ſimul expende, quam præcioſa ſunt dona Dei: ut noluerit pane terreſtri ſuos ſatiare, ſed cœleſtẽ, in tanta copia tribuerit. *Ignorabant quid eſſet.* Sed Moſeh dixit. *Iſte eſt panis.* Hoc intereſt inter pios, & impios: qđ impii ignorant dona Dei ſibi conceſſa, pii uero optime norunt, quæ à Deo donata ſunt, non ſolum ſibi, ſed aliis. *Colligite ex eo ſinguli, quantum ad ueſcendum ſufficiat* Non uult Dominus, ut dona eius prodigas, ſed ſumere ſolum, quod tibi neceſſe eſt. Quid facitis, qui neceſ- Expēde hæc.

ſaria, aut potius ſuperflua, in immenſum multiplicatis? Sumite ad mẽſuram neceſsitatis ueſtræ, dona & munera altiſsimi. Vbi etiam docemur, quam mala ſit ſuperfluitas. Non eſt parcus Dominus: ſed quia nouit quæ mala abundantia pariat, uoluit, nos ad mẽſurã ſuis uti bonis. Neque tamen ad menſuram, panem de cœlo deſcendere fecit, ſed in maxima copia: uoluit tamẽ, ex copia nos ſolum quæ neceſſaria ſunt ſumere, ut diſcamus etiam in rerum affluentia, ſeruare modeſtiam, & parcitatem. *Non plus habuit qui plus collegit.* Non eſt ex nobis, noſtra ſatietas, uel pœnuria: ſed ex Deo, qui dat unicuique, prout ei opus eſt. Eſt enim, (ut ait Salomõ) pauper ſibi ſufficiens, & eſt diues, qui non poteſt unquã ſatiari. *Reliquerunt ex eo uſque mane, & uermiculauit.* Maxima eſt hominis erga Deum diffidentia, ut ſemper putet neceſſaria ſibi de futura, & ideo aſſeruare uult, quod ſibi putat de futurum. Fide, quod qui hodie dedit, dabit & cras.

Incaluit

Incaluit ſol,& liquefactum eſt. Munus boni rectoris eſt,occaſiones malorum,ſuis auferre. Vbi ſimul diſce,quid ualeat obedientia, & quantum inobedientia obſit. *Die. 7. egreſſi ſunt.* Magna eſt hominis cootumatia: & quæ ſine ulla cauſa,& neceſſitate, Deum tentat; & offendit. *Non egrediatur quiſquam è loco ſuo.* Sicut ſubiectio,& obedientia, ſolet eſſe ſubiectis cauſa libertatis,ſic rebellio,& inobedientia, cauſa maioris ſubiectionis. *Imple homer ex eo,ad cuſtodiam,ut uideant cibum, quem comedere feci uos.* Mira eſt hominis ingratitudo, ut iã ſuperius admonuimus,ut opus Deo ſit, teſtes ſuorum beneficiorum adhibere. Quoniam ſciebat,eos ſtatim benefitii fore immemores, phialã ſeruatam,hoc atteſtari uoluit. In hunc finem arbitror Chriſtũ.12.cophinos panis aſſeruare præcepiſſe, cũ turbas pauit in deſerto,ne poſtea ingrati,bñficii immemores,miraculũ inficias iuẽt. Vbi ſimul diſce, quã conuenienti cibo, quaſi paruulos aluerit Dominus. Hæc enim,ut patet Ezechiæ.16.reputatur infantia populi Dei: quando, ſcilicet ex Ægypto egreſſi ſunt. *Filÿ Iſrael comederũt man.40.annis.* Oſtẽdit locus iſte, non eſſe quærendam à Domino prouiſionem, cum nobis poſſumus prouidere: quemadmodũ Deus Iudæis non prouidit,poſtquam terram habitabilem ſunt ingreſſi.

CAPITIS. XVII. AD LITERAM annotata.

ET *profectus eſt omnis cætus filiorũ Iſrael.* Significat uerbũ naſa, proficiſci, tranſire,ab uno in alium locum. Gene.33. Et Iaacob naſa,id eſt,profectus eſt in Succoth. Iſaię.38. Generatio mea,uel habitatio mea,niſa,id eſt,receſſit,ſeu abiit. Item Eccleſiaſtes.10. Maſia,id eſt, qui tranſire facit lapides,ſcilicet hinc inde,dolore afficietur ab eis. *Per profectiones ſuas.* Dicit per profectiones ſuas,quoniam nõ ſtatim uenerunt ex deſerto Sin,in Rephidim: ſed ut dicitur Numeri.33. ex Sin uenerũt in Daphkah,iode in Eluſch,& ex Eluſch in Rephidim. Eſt autẽ Rephidim.11. manſio,iuxta montẽ Dei Choreb, ad occaſum. *Iuxta os Domini,* id eſt, præceptum,ſiue illud fuerit columnæ motio; ſiue ore prolatum. *Et caſtrametati ſunt in Rephidim.* Significat uerbum chanah,quod nõſtri caſtra metari uertunt,tentorium,aut caſtra figere per circuitum urbis,ad eam capiẽdãm. Iſaiæ. 29. Veh ariel,ariel,ciuitas chanah,id eſt, circa quam caſtra fixit Dauid,ſeu caſtra[illegible] mo Samuelis.26. Venit ad lo[illegible] id eſt, caſtra fixerat Saul,ſeu ca[illegible]. Aliqui dicunt ſignificare manere: ſed prior [illegible]ſignificatio germanior eſſe uidetur, iuxta illud Pſal. 34. Choneh,id eſt,caſtrametatur,ſeu caſtra figit, Angelus Domini, in circuitu timentium eum. *Et nõ erant aquæ, ut biberet populus.* Ex Hebræis,aliqui putãt,temeritate potius quadã, quam labore ſitis,aquas deſideraſſe: quod uidelicet man, ſimul eſcam,& potum ſuppleret. Deſcendebat enim,ad modum pluuiæ,unde non potuit eſſe,ſine magno humore. Mihi tamen, magis placet aliorum ſententia,quod uidelicet populus,ſimul & iumenta,quæ non edebant man, ſiti laborauerint. Licet enim man,humidũ eſſet, non tamen tantæ erat humiditatis,ut ſitim poſſet omnino extinguere. *Cur litigatis mecum & tentatis Dominũ?* id eſt, cur experiri uultis Deum,an poſſit uel non poſſit,uobis aquam præſtare,quod eſt eum tentare? Sic in Pſal.77. habes. Percuſſit petram,& fluxerunt aquæ. Nunquid & panem poterit dare, aut parare carnem populo ſuo? Verbum enim naſah,ſignificat proprie experiri,& periculũ facere: ut patet primo Samuelis.17. Quia non niſah,id eſt,periculum fecerat; ſeu expertus fuerat.cum armis incedere. Inferius,hoc eodem capite explicatur iſta tentatio: quod uidelicet dixerint. Eſt ne Deus, in nobis,ſeu in medio noſtri,ſcilicet potens,ad dandũ aquas,& præbendum neceſſaria uitæ? *Et murmurauit populus.* Poſſet etiam uerti. Et reſtitit.quoniam uerbum utrunq; ſignificat. *Quare aſcẽdere feciſti nos?* Hebraicè eſt. Quare hoc? quod alii uertunt. Quare ſic. Sed litera poteſt legi,ut habet,ſcilicet ſic. Quare hoc,ſcilicet feciſti? Poſtea ſequitur. *Aſcendere feciſti nos, ex ægypto,ut occideres me,& filios meos, & pecora mea ſiti? Adhuc parum & lapidabunt me,* id eſt,poſt parum, ſeu parum abſunt, à lapidando me. *Trãſi ante populum,* aut *coram populo.* Dupliciter poteſt locus iſte intelligi. Vno modo ſic. Ne timeas populum,uolentẽ te lapidare,ſed ſecurus,tranſi coram eo, me protegente,ſecundo quoniam Moſeh erat in poſteriori parte caſtrorum,iubetur ea antecedere, cũ ſenioribus,ut irent ad petram, quæ datura erat aquas qui ſenſus mihi uidetur ſimplicior. Iubetur autẽ ſenes ſecũ ducere: tum quia iſti ſunt magis idonei teſtes,faciẽdo miraculo, ſecũdo quia de cætero, poſſent compeſcere murmura uulgi, utpote maioris autoritatis. *Ecce ego ſto ante*

[illegible] eſt,priuſquam tu illuc accedas. Aut Ecce ego ſtás corã te ibi.i aſsiſtã tibi iuxta [illegible] ut ſupra petram. Eſt autem ſur, id eſt, [illegible],à uerbo ſur,quod ſignificat ſtringere, & ar[illegible]are: ut patet Deutero. 14. ubi dicitur. Veſarta acheſeph, id eſt, ſtringes,ſeu artabis arg[illegible] in manu tua,aut ligabis. Vnde ſur ſig[illegible] dem,quoniam ſtrictus eſt, aut quia [illegible] non poſsit ſe mouere. Hinc ſir,id eſt,le[illegible] curſor,ſic dictus,quod ſoleat ueſtes ſtringere [illegible] incedit,aut quia ligat eas: ne ſibi in uia impedimento eſſe poſsint. Prouer. 26. Sicut ſcutum niuis,in die meſsis: ſic ſir,ideſt curſor fidelis: his qui mittunt illum. *Venit Hamalech, & pugnauit cum Iſrael.* Fuit Hamalech nepos Eſau, ut patet Gene. 36. A quo Hamalechitę originem traxerunt. Admonui etiam ſæpius,uerbum lacham ſignificare proprie comedere : & ex conſequenti præliari: quod prælium ſoleat homines deuorare ore gladii,quemadmodum homo panem. Si quæras huius belli cauſam, neſcirem aliam aſsignare,quam timorem occupandæ terræ. Timebant enim,quod Iſrael uellet, eis debellatis, eorum ſedes occupare. *Super uerticem,* aut caput collis. Significat geba eleuationem : & exinde collem,quod ſit eleuatus. Hinc migbaot, ideſt mitræ ſeu thiarę: ſic dictæ,quod ſint eleuatæ. Inde etiam gabia, id eſt,ciphus, non qualiſcunque; ſed eleuatus. *Cum leuaret Moſeh manũ ſuã: præualuit Iſrael.* Crediderim Moſeh eleuaſſe utrãq; manum,tenẽs uirgam Domini inter eas, licet textus unius manus meminerit : quoniam infra explicat eum, utranq; manum habuiſſe eleuatam. Et licet gabar ſignificet fortificare, & uincere: magis proprie tamẽ uidetur ſignificare pręualere. *Quando quieſcere faciebat manũ ſuam,* pro manus ſuas, id eſt, *cum eas demittebat, ſuperabat Hamalech.* Conſtat autẽ ex hoc loco, antiquos ſolitos orare, ſtãdo potius quã ſedẽdo; ut ex Euangelio Lucæ Conſtat qui. 18. capite phariſeum ſtantem oraſſe cõmemorat. Voluit autem Dominus Moſeh, dum miracula faceret, uirgam ſuam, manu habere : ne putaret ſe propria poteſtate miracula, & tam ſtupenda ſigna facere. *Aharon uero, & Chur, ſuſtentauerunt manus eius.* Fuit iſte Chur, ſi Ioſepho fidem adhibeas, maritus Miriam ſororis Moſeh. Verbum autem hebraicum tamach, ſignificat potius apprehendere, quam ſuſtentare, ut patet Prouerbi. 31. ubi dicitur. Digiti eius tamechu, id eſt, apprehenderunt colum. Sic Hamos. 1. Vethomech, id eſt, apprehendent ſceptrum de Aſcalon. Quare hic uertendum puto. Apprehenderunt manus eius, ut ſcilicet eas manibus ſuis ſuſtentaret. *Fuit manus eius firma, ſeu ſtabilis* Aliqui fidelem uertunt: ſed uerbum aman, ſignificat proprie ſtabilire, & firmare, ex conſequenti uero fidelem eſſe, & ueracem, quod tales in uerbis & factis, ſtabiles ſint. Poſſet etiam uerti. Et [illegible] in manibus eius ſtabilitas, ſeu firmitas : non [illegible] amplius remiſſa. *Cõtriuit Iehoſuah Hamaleh.* Verbum chalas, dubiæ eſt ſignificationis. Quidam putant ſignificare infirmare, aut infirmari. Aliis ſignificat ſortem proiicere: colatis tamen ſcripturæ locis, quibus uerbum ponitur: uidetur ſignificare ſuccidere aliquid, ne pullulet, aut creſcat: ut Ioh cap. 14. ubi dicitur. Vir morietur, uaiechelas, id eſt, & ſuccidetur, quantum ad radices & ramos. Et mortuus eſt hõ, & ubi eſt. Et præcedunt uerba hæc. Eſt arbori ſpes. Si præciſa fuerit, adhuc pullulabit, & tener ramus eius non deſinet, quaſi dicat. Arbor ſucciſa, & quaſi mortua, ſpem habet pullulandi, & permanendi: non autẽ homo, poſtquam ſemel mortuus eſt. Iſaiæ etiam. 14. habes. Proiectus es in terram, qui choles, id eſt, ſuccidebas gentes, ſcilicet è terra. Quare hic uerti poteſt. Et ſuccidit Iehoſuah Hamalech, ſignificatio tamen, nondum omnino eſt certa. Iohelis. 3. ponitur nomẽ chalas: ubi dicitur. Chalas, id eſt debilis dicat, fortis ſum. Ex quo loco quidam argumentum ſumunt, quod ſignificet debilitare: ſed ibi uerti poſſet. Succiſus membris, aut mancus, dicat fortis ſum. Nõ tamẽ prohibeo, ſi uertas debilis: & hic. Et debilitauit Iehoſuah Hamalech. *Scribe hoc memoriale,* id eſt, pro memoria, ut ſcilicet Iehoſuah, & poſteri, memorentur uindictæ ſumendæ de hamalech, id eſt, ſcribe hoc in libro, ad memoriam: & pone in auribus Iehoſuah, id eſt, inculca hoc auribus eius, ne, ſcilicet obliuione deleri queat. Et tacite deſignat hic, eum futurum ducẽ: ubi duo præcipere uidetur, ſcilicet quod ſcribat hoc in libro: & quod inculcet, aut ſcriptura, aut uerbis, in auribus Iehoſuah uindictam futuram Hamalechitarum: quam poſtea fecit Saul: ut habetur. 1. Regum. 15. *Quoniam delendo delebo.* Significat machah, erradere, tergere, & delere. Addunt etiam Hebręi perdere, & diſperdere, ſed eſt locus Numeri. 24. ubi nulla harum ſignificationum cõuenire uidetur: quo loco dicitur. Vmachah alchetepli, id eſt, & perueniet, ad latus maris chinneret. Quare uidetur ſignificare, tergere fortiter, faciendo lineas, ſeu uirgulas, ut fieri ſolet, cum uaſa defricantur ad munditiem, ſiue ſtagnea, ſiue ænea: unde ex conſequenti, uidetur ſignificare, lineam, ſeu limitem facere, qualis fieri ſolet, ad terminandum aliquid: quare poſſet locus Numerorum citatus uerti. Et terminabit, ad latus ma-

ris chinneret. Dicunt etiam Hebræi, & noſtri, adhuc ſignificare plaudere manu, propter illud Ezechielis.25. Machaacha Iad .i. propter plaudere tuum, manu. Sed re uera, ibi etiam tergere, ſeu fricare manus, ſignificat: ſicut faciunt, qui plaudunt manibus. De huius uerbi ſignificatione abunde diximus Gene.6. *Vocauit nomen eius Dominus eleuatio mea.* Propter incertitudinem radicis nominis nes, incerta eſt eius ſignificatio. Noſtri & Hebræi dicunt, ſignificare uexillum. Quod uero eleuationē ſignificet, ex hoc loco cōſtat: & ex.21.cap. Numerorum, ubi dicitur. Fecit Moſeh ſerpentem æneum: & poſuit ſuper hanes .i. eleuationem, ſeu perticam eleuatam: aut locum eleuatum: ubi non tam bene uexillū uertas. Vnde uerbum naſas, à quo nes, ortum habere uidetur, ſignificat Iſaiæ.59. eleuari: ubi dicitur. Spiritus Domini, noſaſah bo .i. eleuauit me. Vnde illud Iſaiæ.10. Erit chimſos noſſes .i. ſicut cum diſſoluit uexillifer (ut noſtri uertunt) uertendū puto, ſicut cum diſſoluitur eleuatio .ſ. fumi, aut nebulæ. Nam ante hæc uerba habetur. Erit lux Iſrael in igne, & ſanctus eius in flamma: & ardebit, & deuorabit ſpinam eius, & ueprem eius, in die una: & gloriam ſiluæ eius, & Charmeli eius: ab anima uſq; ad carnem conſumet: & erit ſicut cum diſſoluitur eleuatio .ſ. nebulæ, aut fumi, ut dictū eſt, ac ſi dicat. Et erit, ſicut eleuatio alicuius rei diſſolutæ. Poteſt tamen ſignificare uexillum, ratione eleuationis: & ſi uertas uexillum, optime quadrat. Nā ſenſus eſt. Dominus dux meus in prælijs, quemadmodum ſolet eſſe uexillifer, eis qui illum ſequuntur. Si autem eleuationem uertas, erit ſenſus. Dominus eſt, qui me eleuat, ſuper inimicos meos: faciendo me eis ſuperiorem. *Et ait*, ſcilicet Moſeh. Et ſupplenda eſt litera. *Ideo delēdo delebitur Hamalech de ſub cœlo. Quoniā manus* .ſ. Dñi *ſup ſolium Dei*, id eſt, quia Dominus iurauit, per ſolium ſuum, ponēdo, ſcilicet manꝰ ſuper illud, *Quod prælıū Dñi cū Hamalecā generatiōe in generationē*, id eſt, perpetuo: uſquequo, ſcilicet deleat illum. Si cauſam plenam quæras, huius tam ſeueræ ulcionis, habes eam Deutero.25. ubi Moſeh dicit. Memento quæ fecerit tibi Hamalech in uia, quando egrediebaris ex Ægypto: qui occurrit tibi in uia, & caudam abſcidit in te omniū debilium, qui erant poſt te: & eras laſſus, & fatigatus, & non timuit Deum. Hamos.8. iurat Dominus, per celſitudinem ſuam, notam in Iaacob. Iurat autem per ſolium ſuum, ob firmitatem. Habet Dominus, ut ex ſacris literis conſtat, & nos iam Geneſis.14. indicauimus, multiplicē iurandi modum. Aliquando enim iurat per ſeipſum: ut Geneſis.22. Per memetipſum iuraui, dicit Dominꝰ. Aliquando per thronum ſuum: ut hic. Nonnunquam per celſitudinem ſuam: ut Hamos.8. Quarto per uitam ſuam: ut Ezechielis.18. Viuo ego, dicit Dominus. Nolo mortem peccatoris. Iurandi uero modus eis eſt: leuando manū ſuam ad cœlum, iuxta illud Deute.32. Leuabo manum meā ad cœlum, & dicam: uiuo ego in æternum, id eſt, & iurabo per æternam uitam meam. Ex quo exoleuit, modus ille iurandi ſanctorum, & Iudæorum. Viuit Dominꝰ, id eſt, per uitam Dei. Aduerte etiam hic, aquam hāc, de qua hic eſt ſermo, nō eſſe illam, cuius ſcriptura meminit Numeri.20 q̄ contradictionis uocatur, in qua duces Moſeh, ſcilicet & Aharon, domino peccauerunt. Quoniam hæc fuit in Rephidim. 11. manſione, illa uero in Chades, manſione.33. in deſerto Sin: Iſta antequam populus perueniret ad montem Sinai, illa poſt perfectum tabernaculum, ut conſtat ex Numerorum, citato capite. Potes tñ dicere eādem.

CAPITIS. XVII. AD MORES.

PRofecti ſunt ad ſermonem Domini: & non erant aquæ. Sunt multi iuſti, & ſancti, ambulantes in uiis Domini, qui ſcandalū patiuntur, cum aliquid ſiniſtri, eis acciderit, arbitrantes cuncta ſibi ad uota uentura, poſtquā præcepta Domini ſequi cœperint: quod non ſemper ita accidere, locus iſte demōſtrat: cum iſti, ad ſermonem Domini, pfecti ſint, & nihilo ſecius, aduerſa multa, in uia paſſi ſunt. Sic in lib. Iudicum oſtēditur.11. tribus, ex imperio domini, aduerſus Biniaminitas bellum ſuſcepiſſe, eoſq; bis aut ter hoſtibus ſuccubiſſe: ut cū Domino famulari cœperis, pares animam tuam ad tentationem. *Iurgatus eſt populus contra Moſeh.* Ecce quid lucri, ſancti habeant, qui indomitam plebem gubernant, cauſaſq; illorum apud Deum promouent: qui cum in dominum ſæuire non poſſint, neq; audeant, quoniam ultorem timent: in duces conuertuntur *Vt quid aſcendere feciſti me ex Ægypto?* Ingrati animi eſt, ſi non cūcta quæ poſtulauerit concedas, in maleficia uertere accepta beneficia. Nam libertatem, quam pluris facere deberent, in autorem, quaſi magnum diſpendiū obiectāt. *Clamauit Moſeh ad Dñm.* Prodeſt nonnunquam, ſanctos urgere: & quaſi cogere, quoniam tunc feruentius orant, & facilius impetrant. Aduerte hæc. Memento quam pie, ſumnamitis illa cuius, hiſtoriæ liber regum meminit, ſanctum Heliſæum, ad filii ſuſcitationem artauerit, neq; dimiſerit quo uſque mortuum filium, prophetæ precibus recuperauerit. 4.Re.4. Sic & ſanctus Iaacob, Angelum ad ſe benedicendum aſtrinxit, neque dimiſit, ante benedictionem. Gen.32. Et ſponſa in canticis, ſe dilectum non dimiſſuram profitetur, niſi Canti.3. prius

prius in cubiculum genitricis eam includat. Et quemadmodum ſancti à nobis urgentur, ſic & ipſi quaſi urgere Dominum uidentur: ut eum non dimittant, niſi prius poſtulata concedat. Neque te putes minus religioſum, ſi pie Domino, aut ſanctis eius, uim facias. Non enim de irreligioſitate taxatur chananæa illa, quæ filiæ ſalutem à domino extorſiſſe uidetur: aut Emorroiſſa quæ ſalutē à profluuio ſanguinis ſuffuratur: immo te tanto religioſiorem crede, quanto maiorē ei uim feceris, non quidem impie, ſed plorando. Neque puto ſanctum Moſeh, tāti ſuam propter ſe lapidationem feciſſe, ſed eam Domino obiectaſſe: ut quod poſtulabat, facilius impetraret: ut ſi uiſa populi iniquitate negaret, conſiderato periculo, quod ſibi à populo imminebat, concederet. Proni etiā erant ad lapides Iudæi, quoniā lapidei cordis erant: de quibus Bernar. tractans eorum in Chriſtum ſæuitiam dicit. O Iudæi: lapides eſtis, ſed lapidem percutitis molliorem, qui pro uindicta, miſericordiā uobis poſtulat. Iſti in Moſeh lapides parāt, ille uero, ut mitis, & māſuetus, preces pro eis fundit ad Deum. Iſti lapidib' eum impetere uolunt, ille orationibus præcatur Deum, ut eis indulgeat. Sic & Chriſtus dum illi clamarēt, tolle crucifige, clamabat, pater ignoſce. *Tranſi coram populo.* Debent Domini, miniſtros iuſtitiæ ſuæ, ſecuros, ab impiorum manibus reddere: ut audeant, munera ſua adminiſtrare. Vbi etiam diſcimus, malos quantumcunque ad malum paratos: non poſſe bonos lędere, niſi ſibi à Domino poteſtas tradatur. Non haberes (ait
Ioā. 19. Pilato Chriſtus) Poteſtatem, aduerſum me ullā, niſi tibi datum de ſuper fuiſſet. Parati iſti erant, ad duces lapidandos: nemo tamen ex eis audet, facinus inchoare, quoniam non permittebat De': Obiectatq; eum illis Dominus, neq; audent, in eū lapides mittere. *Tolle tecum è ſenioribus Iſrahel.* Admonui frequenter, deum ob noſtrā ſummam ingratitudinem, & obliuionem beneficiorum in nos collatorum: ſuorum munerum, teſtes adhibuiſſe. Hinc etiam arbitror prophetas nonnunquam cœlos, & terram, in teſtimonium uocare: ut ſi ingrati: admonitiones negarēt, hæc inanimata ſibi factas atteſtarentur: quæ etſi muta nobis perpetuo ſint, deo tamen: aduerſus nos expedite loquuntur, cum examinantur. Audi quid Ioſue. 24. ſcriptum eſt. Ecce inquit, lapis iſte, erit uobis in teſtimonium: quia ipſe audiuit omnia eloquia Domini: qui locutus eſt uobiſcum, & erit contra uos in teſtimonium: ne forte negetis. *Ecce ego ſto coram te ibi.* Ne ſeruus ſibi miraculum adſcriberet, adeſt Dominus. Eſt enim mirabilis hominis uanitas: qui facile ſibi aſcribit, quod Dei uirtute operatur.

Vocauit nomen loci tentationem, & litem. Oportet nos locorum, in quibus Deum offendimus meminiſſe: ut quoties nobis locus ille occurrerit, toties ingemiſcamus. Quemadmodum enim ſancti, loca quibus à Deo beneficia acceperunt, notare ſolent, ut quoties uiderint ea, in gratiarum actiones prorumpant: ita & peccatores locorum quibus Deum offenderunt meminiſſe oportet; ut toties eos perpetrati mali peniteat. Hac de cauſa ſanctus Iaacob, locum quo Deum ſcalæ inuixum uiderat, & Angelos aſcēdentes & deſcendentes, uocauit Betel, id eſt, domum Dei: & locum quo Deum auxiliatorem aduerſus fratrem fuerat expertus, uocauit Mechanaim, id eſt, caſtra: ut quoties huiuſmodi loca uidiſſet, beneficiorum ibidem receptorum memor, gratias ageret, non ſolum ipſe ſed poſteri, quibus res innotuiſſet *Nū eſt Deus in medio noſtri?* Damnat locus iſte illos, qui cū beneficia deſunt, dubitant de præſentia collatoris: ut ſcias Deum adeſſe, non ſolum cum bona largitur, ſed etiam cum ſubtrahit; immò aliquando, euidentius ſignum præſentiæ eius eſt, beneficiorum ſubtractio: quàm exhibitio. *Et uenit Hamalech.* Cauendum ualde eſt, ne dubites de præſentia, & protectione Dei: quoniam ſtatim hoſtis adeſt ei, qui ſe præſentia Dei arbitratur deſtitutum. Similiter aduerte, qualiter ſequitur pœna peccatum. Quam primum enim populus peccauit, hoſtis affuit, peccati ultor. *Pugna cum Hamalech. Ego ſtabo in uertice collis.* Ecce quid uires ſine Deo ualeant. Clamant milites. Quid inquiunt, religioſi in clauſtris faciunt? Cur nobiſcum ad bellum non ueniunt. Neſcientes, quod plus uno momento militat oratio iuſti: quàm una die, immò multis infinitus, exercitus. Niſi enim multum faceret adhoc, iuſtorum oratio, non prohiberet Dominus Ieremiam, ne oraret pro populo. Iere. 7.
Diſcimus etiam, bella non ſolis orationibus, ſed etiam uiribus agenda. Quod noſtrū eſt, faciendum eſt, ſed magis præcibus quam uiribus fidendum eſt: quemadmodum ſanctus Iaacob, poſtquam acies ſuas diſpoſuerat, munera miſerat, nuncios, humilibus uerbis inſtru- Gen. 32.
xerat, ad orationis confugium, ſe tota illa nocte dedit: ut quod prudentiæ humanæ deeſſet, oratio ſupleret. Sic nunc ſanctus Moſeh, prius de bello agendo ducem inſtruit, bellatores deligit, ipſe uero montem, Deum præcaturus conſcendit. *Cras ſtabo ſuper uerticem montis.* Fuerunt ſemper altiora loca, præcibus & ſacrificiis aptiora: quod uidelicet, cœlo, quo ſedere

Deum arbitramur, proximiora ſint. Vbi ſimul cō ſidera: ab antiquis nos patribus didiciſſe: eleuatis ad cœlum manibus, orare: quemadmodum Dauidem feciſſe legimus: qui in pſalmis ait. In nomine tuo, leuabo manus meas. Quod ſi inquiras, quid præ ſe ferat huiuſmodi manuum eleuatio: putarem, nos malis inmerſos: manus deo extendere, ut ipſe ſuas porrigat auxiliatrices. Quemadmodum homo, ceno aut aquæ, inmerſus: manus auxiliatori extendit: ut ab eo auxilium accipiat. Aut ponētes nos in manibus noſtris, deo nos offerimus. *Moſeh eleuante manum: præualebat Iſrael.* Audis quid ualeat oratio iuſti aſsidua. *Aharon, & Hur, ſuſtentabant manibus ſuis, manus Moſeh.* Adumbrat pulchre locus iſte, uiros ſpirituales ſuſtentandos eſſe, à ſæcularibus & à plebe: ne cogantur præces dimittere, & ab oratione ceſſare. Secundo diſce non eſſe ſtatim ab oratione recedendum, ſed cum opus eſt, continuandæ ſunt preces: quare cum oras, nō ſtatim recedas, ſi manus, uel pes doleat, ſed perſiſte, quoniam etiam dolor, orationē iuuare ſolet: modo æquo animo feras illum. Tertio collige ſedendum eſſe, ſi ſtare nequeas in oratione, quoniam qui orat de nullo alio quàm de Deo quem orat, & pro quo orat, debet eſſe ſolicitus. Vnde ſic orādum eſt, ne cogaris membra indiſpoſita, aut dolentia curare. *Scribe hoc memoriale in libro.* Expende hic, qualiter pius pater, ſe præ ſe ferat in noſtra punitione obliuioſum: ut libro, & ſcriptura ſit opus ad memorādum, ut nobis oſtēdat quàm inuitus puniat, & quàm lento gradu: ita tamen aliquando caſtigat, ut progeniem omnino deleat. Timendum etiam ſe præbet: qui licet ad multum tempus uindictam diſsimulet, tādē punit & delet. *Ædificauit Moſeh altare.* Docet nos ſanctus uir: gratos eſſe diuinis beneficiis, neque tardare in gratiarum actionibus referendis. Illuc pertinet, altaris nomen, quod uocauit Dominus eleuatio mea: ut enim iugis eſſet beneficii accepti memoria, locum à beneficio nominauit. *Manus ſuper thronum Domini.* Ad quid enim Domine, iuramētum ut punias? Tuū eſt, iuramentum pollicitationibus bonorum adhibere: quemadmodum Abrahæ iuraſti, per temetipſum, quod poſsideret ſemen eius portas inimicorum ſuorum. Sic Dauidi iurauit, neque mētietur, quod de fructu uētris eius: poneret ſuper ſedem eius. Omnia hæc pietatem & miſericordiā ſonant. Nam (ut iam admonui) tam non ſua ſpōte punit, ut non ſumat uindictam niſi iuret, facileq; ſententiam punitionis mutet, & parcat: cogit tamen eum impiorum nimia improbitas iurare, quod non mutabit uindictæ decretum.

Omnia hæc notatu digna ſunt.

CAPITIS. XVIII. AD LITERAM.

AVdiuit Iithro ſacerdos Midian, ſocer Moſeh Diſſeruimus Gene. 14. & .41. de ſigniſicatione nominis cohen, quod non ſolum ſacerdotem, ſed & principem ſignificaret: & hic magis quadrare uidetur princeps: quam ſacerdos. Sequens uero dictio, ſcilicet choten, quam noſtri ſocerum interpretantur, uidetur potius ſignificare, coniunctum, ſeu affinem: quemadmodū chatan, coniungi, affinitatem contrahere ſignificat, ut patet Iehoſuah. 23. Vehit chatanten bahem, id eſt, affinitatem contrahite, aut coniunctionem facite, nobiſcum. Idem primo Samuelis. 18. Ponitur autem aliquando pro genero, ut Gene. 19. ubi dicitur. Adhuc eſt aliquis tibi hic chatan, id eſt, gener? Nonnunquam uero, ut hic, pro ſocero. Diſputant etiam hic, tam Iehudæi quàm noſtri, an ſit idem Rehuel, qui & Iithro, & Chubah. Et quidam arbitrantur, eundē fuiſſe Iithrn & Chobah, quem putant patrem Sephoræ, & ſncerum Moſeh. Rehuel uero dicunt, patrem huius Iithro, qui & Cobah, auumq; ipſius Sephoræ, uocariq; patrē Sephoræ, ſupra cap. 2. huius libri, hebraico more, quo aui & proaui, patres dicuntur nepotum, & pronepotum. Probant autem hoc, ex uerbis ſcripturæ Numeri. 10. ubi dicitur. Dixit autem Moſeh ad Chobah filium Rehuel Midianitem ſocerum Moſeh. Sed iſti decipiuntur, putātes choten, ut diximus ſolum ſignificare ſocerum: cum ut admonuimus, generum & coniunctum ſignificet, unde. Sic uertendus eſt textus ille. Dixit autē Moſeh ad Chobah filium Rehuelis cognatum Moſeh. Aut germanius, etiam ſi ſocerum uertas. Ad Chobah filium Rehuelis, ſoceri Moſeh. Secundo hoc probant ex. 14. capite libri Iudicum, ubi dicitur Cheber Cheneum, diuiſum eſſe à Chaim, de filiis Chobah, ſoceri Moſeh: ſed tu pro ſoceri, lege cognati Moſeh: & oīa diſſoluūtur obiecta. Quod uero idem ſit Rehuel & Iithro, conſtat Exodi. 2. ubi dicitur, quod uenerunt puellæ ad Rehuel patrem ſuum: ex quo conſtat, fuiſſe Rehuel patrem Sephoræ: & ex conſequenti ſocerum Moſeh. Qđ uero ſit idem, quod Iithro patet ibidē cap. 3. quo dicitur, quod paſcebat Moſeh pecora Iithro ſoceri ſui, principis Midian. Vnde uidetur eundē fuiſſe, Rehuelē & Iithro. Quod uero Chobah ſit filius Rehuel, ſcriptura Numeri. 10. expreſſe teſtatur: & uerba citata ſunt ſupra. Probatur etiā eūdē fuiſſe Rehuelem, & Iithro: quia eadem epitheta coniūguntur utriq;, in ſcriptura. ſ. princeps, aut ſacerdos Midian, ut patet hic, Numeri. 10. & ſupra. 2. & .3. c. Videtur etiam hoc probari, ex magna reuerentia, quā illi fecit Moſeh, & quā facile eius conſiliis paruerit: & propter ſeniū reuerti uoluit ad ſuos, dimiſſo apud Iehudæos Chobah filio ſuo, fratre Sephoræ. Et credibile eſt, filium. ſ. Chobah, cū patre ueniſſe, & cū ſorore, & cognato, māſiſſe. Et cū tex

tus

tus dicat hic expreſſe Iithro reuerſum in terram ſuam, Chobah uero, cũ iudæis manſiſſe conſtet numeri.10.manifeſte cõuincitur, alium fuiſſe Iithro ,& aliũ Chobah. *Poſtquã dimiſerat eã* Ex hoc loco conſtat Moſeh , uxoré remiſiſſe , cũ in Egyptũ iret:eamq; in domũ patris reuerſam, & nunc illi reſtituram:quod ibi 4.cap. textus nõ expreſſerat. Nam qđ ibi dicitur in uulgata editione. Et dimiſit eam hebraice habetur, & dimiſit.ſ. angelus, eum,uidelicet Moſeh,qué uolebat occidere,cũ uerbum ſit maſculini generis: ut ibidem explicuimus.*Peregrinus fui in terra aliena.* Dicũt hebræi,uerbũ gur,à quo ger.i. peregrinus, ſignificare peregrinari,& timere : ſed meo iudicio,que timere ſignificant, ſunt à radice iagar, & non à gur. Similiter aduerte , nomé nochritah.i. aliena,dubiæ eſſe radicis,& ſignificatiõis. Si enim ſit à nachar,quod eſt occultare,& claudere: ſignificabit alienum, quod uidelicet ſit ignotus: ſi uero à chur quod eſt peregrinatio,occultatio,ut pater Ezechiæ.39. Super terram mechuratam.i.peregrinationis eorum:tunc ſignificabit peregrinũ. Vocat autem hebraiſmus peregrinum , occultũ, propter cauſam datam,qđ uidelicet,eius progenies ignoretur. Sonat aũt gerſſon,peregrinũ, ibi, Elihezer uero Deum meum adiutorem , aut Dei mei adiutorium,uel Dei auxilium. *Et eruit me, de gladio Paroh*. Significat uerbum hebraicum nazal, ſpoliare & ſpoliari , & etiam eripere. Ieremiæ.7. Et dixiſtis niſſalnu.i. ſpoliati ſumus,ſeu exuti. Supra tertio capitulo. Veniſſaltem id eſt ſpoliabitis , ſeu exuetis Ægiptum. *Ad montem Dei*.i. quo Deus apparuerat Moſeh: per quem intelligit Choreb ,aut Sinai : ſed meo iudicio, deſertum uocabatur Sinai , mons uero Choreb , licet nonnunquam etiam mons dicatur Sinai.*Et egreſſus eſt moſeh,in occurſum ſoceri ſui*. Antiqua ualde conſuetudo eſt, ire obuiam nobilibus,cum ad nos ueniunt : quã etiam Abrahã ſeruaſſe legimus , cum angeli ad eum ueniſſent:quemadmodũ exire cum eis paululum,cũ à nobis recedũt:quod & ipſe Abraham angelis deſcribitur feciſſe Gene.18. *Et oſculatus eſt eum*. Significatio uerbi naſſach , non unica eſt. Significat enim oſculari,aut uerius coniũgi,& ſeſe tangere:& ex cõſequenti oſculari,qđ nihil ſit aliud,q̃ cõiũgi,& ſe tãgere. Addũt aũt hebræi armare,citantes illud pſal.78. Filii Ephraim noſeche.i.armati,iaciẽtes arcu: ſed ibi melius uertas,cõiũgẽtes ſe,iaciẽtes arcu. Diſputaui de uerbi ſignificatione abunde Geneſis.41. uide ibi. *Interrogauit uir fatrẽ ſuũ de integritate.* i.an cũcta integra eſſẽt, ita ut nihil deeſſet. Cõſulto nõ uertimus de pace: quoniam ſallam ſignificat potius,integrũ,quã pacificum eſſe: & ſallõ integritatem, potius quam pacem. *Propter Iſrahel.* Dicũt tã hebręi q̃ noſtri, has duas dictiones.ſ.al & odot, ſignificare propter : & de priori dictione.ſ.al non eſt dubium,ſed alterius ſignificatio,dubia eſt:quoniam ignoratur,cuius radicis ſit: Vd enim qđ uidetur radix eius, ſignificat torrem . Hamos.4.& Zachariæ.3.& plurale.ſ. udim, ponitur Iſaiæ.7. Videtur tamẽ odot alterius radicis,quoniam plurale odah, eſt odot , plurale uero ud,udim. Vide q̃ de ea ſcripſimus Gen.21. Poſſet tamen dici ſignificare cauſam: & tũc uertẽdũ eſſet: Qd ſecit Ægiptiis,propter cauſam, aut ſup cauſam Iſralielis. Nam quemadmodum nos luſitaniocioſe utimur ſæpius amoris nomine , ita & hebręi nomine odot. Dicimus enim: Por amor de ti me feriram a mim,ac ſi diceres, propter amoré tui: percuſſus ſum ego, ubi nomen amoris ocioſe ponitur. *Et lætatus eſt Iithro, ſuper omne bonum quod fecit Dominus.* Dubia eſt ſignificatio uerbi chadah.i. lætari: & dicunt hebręi ſignificare acuere, & lætari: ſed dicerem potius ſignificare lucere , aut lucidum eſſe, politũ, & terſum: & ex conſequenti lætari, quod lætus, uideatur lucidam,& terſam habere faciem, præſertim hebræi: qui in die lætitiæ ſuæ,ſolebant unguentis,nitidam & lucidam reddere faciẽ : iuxta illud pſal. Lucere fac faciẽ tuam ſuper nos.i.hilarẽ oſtẽde. Vnde illud Chabach. i. Iechadu. i. acutiores erũt lupis ueſpertinis,uertẽdũ meli⁹ puto. Lucidiores erũt, lupis.i. lucidioris,& perſpicatioris uiſus. Sic Ezechiæ.21. Gladius,gladius , huchadah. i.clarus politus: ubi alii uertunt acutus: qđ nõ prohibeo. Iob.41. Sub eo.ſ. animali feroci, aut equo , chadude chares.i.terſiones artificis. i. ſpicula aut arma terſa & polita,ſicut cũ domum egrediũtur artificis. Sic prouerbiorũ.27. Ferrũ ferro iachad.i .polietur, & uir terget.i. exhilarabit, faciem amici ſui: ubi apparet idẽ eſſe tergere , qđ exhilarare. *Nunc cognoui quod magnus Dominus*. aut melius qđ excelſior p̃ omnibus diis. i.qđ omnib⁹ diis gẽtiũ,ſit ſuperior , & excelſior. *Eo quod ſuperbe egerunt contra eos.* In hebræo ſic habetur. Nũc cognoui qđ excelſus dñs,p̃ omnib⁹ diis: quoniã in uerbo quo ſupbe egerũt,cõtra eos,aut ſup eos. Et uidetur hic eſſe ſẽſus. In hoc cognoui deũ Iſrael,eſſe omnib⁹ diis ſuperiorẽ: quoniam nõ ſuſtiuuit rẽ , quã Ægyptii, ſuperbe cõtra eos.ſ. Iſrahelitas, egerũt. *Obtulit holocauſtum & ſacrificia Deo.* Hebraice habetur. Et accepit holocauſtũ.ſ. ad immolãdũ. Et aduerte qđ nomẽ holah.i.holocauſtum,nõ ſonat totũ incenſum ut fere omnes antiqui puta-

runt: ſed ſonat aſcẽdẽs.i. ſacrificiũ, quod totũ in fumũ aſcẽdit ad deũ. Nã alah, à quo olah.i.holocauſtũ, ſignificat aſcẽdere, nõ incẽdere. Et qđ ſequitur. *Et ſacrificia*, putarẽ ꝑ ſacrificia, intelligẽda pacifica, ſeu integritatis. i. q̃ ꝓ domus integritate, & incolumitate ſolebat offerri: quoniã infra dicitur, Moſeh & Aharõ, & ſeniores Iſrael, inuitatos ad hoc ſacrificium. Non licebat autem ſæcularibus, de alio quàm de pacifico ſacrificio edere. Si autem quæras, per quem ſacerdotem, obtulit, cum nondum eſſet conſtitutus ſacerdos. Caietanus dicit, lithro per ſeipſum obtuliſſe: quia textus habet eum accepiſſe holocauſtum: ſed non puto Deum permiſiſſe gentilem idololatram, ei obtuliſſe, ſed per Moſeh hoc factum fuiſſe: aut quod uerius credo, eum poſt ſacerdotum inſtitutionem ueniſſe, licet res aute referatur. Nam in fine capitis decimi noni ſequẽtis, dicit Dñs Moſeh. Aſcende tu & Aharon tecũ, & ſacerdotes: niſi dicas ſacerdotes ꝓ principibus poni, quoniam dictio chohen, ut ſæpe admonui, nõ ſolũ ſacerdotẽ, ſed & principẽ ſignificat. Et quod ſequitur, *Coram deo*, arguit tabernaculum iam conſtitutum: aut ſi mauis, coram deo.i. coram columna nubis & ignis, in qua erat Deus. *Stabat populus ſuper Moſeh.* Notat hic textus, populi importunitatem, qui quaſi aues, ſtabant ſuper eum, poſtulantes iudicium. Qua in re aduerte, quanto plura uident in rebus, qui eas ab extra contemplantur, quàm qui adminiſtrant.

*Ad quærendum deum.*i. ad conſulendum per me. *Oſtendo ſtatuta Dei & eius leges.* Ad duo uidetur populus conueniſſe ad Moſeh: alterum ad iudicium, alterum ad legis explicationẽ, & promulgationem. Aut dicit, ſe eis oſtendere ſtatuta Dei in iudiciis, diſcernendo inter eos. *Cadendo cades*.i. deficies. *Grauior p̄ te res*. i. grauior q̃ ut eam ſolus poſsis ſuſtinere: & quæ te facile opprimat, ut ſtatim explicat. *Conſulam tibi & erit Dominus tecum.* ſ. ſi meo acquieſcas cõſilio. *Eſto tu pepulo corã deo.* Nõ plene conſtat quid ſignificet nomen mul. Verbũ mul, ſignificat circuncidere, ſcindere, ſeu diuidere: quoniam ſcindens, diuidit id quod ſcindit: ut pſal.118. In nomine domini, quia amilim.i. diuidam, aut ſcindam, in eis ſeu eos. Vnde locus iſte, poſſet ſic reddi. Eſto tu populo, diuiſio ad deum: ac ſi dicat. Sis intermedius inter populũ & Deũ. aut, ut diximus. Sis diuiſio inter Deum & populum. Si tamen uertas coram, non prohibeo: quoniam infra.26.28.34.&.39. ponitur pro eregione, coram. Et ſi (mul) eſſet à radice milel, quod eſt loqui, optime quadraret: ſed cum non conſentiant hebræi grammatici, tenenda eſt ſententia præcedens. Poſſet non male ſenſus ſic reddi. Eſto tu populo, præciſe ad deum. Sed meo iudicio, ſenſus literæ germanus eſt. Eſto tu diuiſio populi ad eum, id eſt ſis medius inter populum & Deum: quem ſenſum ſequentia probãt,

Et uenire facies, uerba uel cauſam eorum ad Deum. Monebis eos ſtatuta & leges. Significatio hæc uerbi zahar ſcilicet monere, uidetur ubique congruere, uerbum tamen, potius uidetur ſignificare annunciare, maxime explicãdo, & declarare: ut patet Dan.12. Qui intelligere fecerint alios, iazhiru, id eſt ſplendeſcent, ſicut ſplendor firmamenti, aut clareſcent. Vnde nomen zohar ſplendorem ſignificat. Poteſt ergo eſſe ſenſus. *Et annunciabis populo ſtatuta & leges*, aut declarabis. *Et docebis eos uiam, qua ambulent*, aut. Et docebis eos, & ambulabunt in ea. *Tu uidebis ex omni populo, uiros fortitudinis.* Significat uerbum chazah, uidere, ut patet Iſai.1. Viſio Iſaiæ, quam chazah, id eſt uidit, ſuper Iehudah & Ieruſalem, ſed turbat hanc ſignificationem, id quod dicitur Iob 8. ubi noſtri uertunt. Iuxta domum lapidum te chezeh, id eſt complicabitur. Sed, ut ſæpius admonui, nolunt expendere, an propria ſignificatio conueniat, ideo eam tam facile mutant. Inuenies uero nuſquàm melius, quàm hic conuenire, ſi uertas. Domus lapidum uidebitur. Quod autem ſic interpretandum ſit, ex uerborum connexione conſtat. Nam ante hæc uerba, dicit Bildad. Iuxta fontes radices eius complicabuntur: & ſequitur. Domus lapidea uidebitur. Loquitur autem ibi, de impio: qui ſpectantibus, uidetur firma radice teneri, ſed ſtatim eradicatur. Dicit ergo. Iuxta fontes, radices eius complicabuntur, ne ſcilicet facile eradicetur: & tã firmus uidetur, his qui eum conſiderant, ut uideatur domus lapidũ i. lapidea, quæ non facile euerti poteſt: & iſte procul dubio, eſt illius literæ germanus ſenſus. *Viros fortitudinis.* Significat chaiil, propriè exercitum, & ex conſequenti fortem: quòd tales ſoleant ad exercitum uenire: & per uiros exercitus, poſſumus non ſolum fortes ſed ordinatos, ſeu qui optime ordinare ſciunt, quales ſunt uiri exercitus, intelligere. Iſti enim optime norunt, alios gubernare. Si tamen fortes interpreteris, non male uertas: qui ſcilicet ſint fortes, tam corpore ad laborem ſuſtinendum, quam ad repellendum eos qui alios perturbant: quam animo qui ſcilicet non timeant alios, neq; facile flectantur in alteram partem: qui licet non debeãt homines timere ut: eorum timore à recto declinent, debẽt tamen deum metuere

ſupe-

ſuperiorem,qui eorum geſta iudicaturus eſt:iuxta illud Pſal.Deus ſtetit in ſynagoga deorum:in medio autem Deos,id eſt,iudices diiudicat. *Viros ueritatis*,id eſt,qui ueritatem loquantur; & faciant. Aut uiros ſtabiles:quoniam aman, à quo emet,id eſt,ueritas nõ ſolum uerificare, ſed ſtabilire ſignificat:ac ſi dicat.Non ſolum ſint fortes, ut neminẽ timeant mortaliũ,ſed ſtabiles in ſententiis ſuis,non mutabiles,non uarii:qđ maxime in iudice expetendum eſt. *Odientes auaritiam*.Verbum baſa,uaria Hebræis ſignificat.ſ. concupiſcere:calumniari,uel opprimere, uim facere,perficere,in fruſta concidere. Sed ſi quis penitius; loca quibus uerbum ponitur,expendat, uidebit,ſolum ſignificare cõplere,& ſatiari. Chabachu.2.Veh boſea beſa,id eſt,implenti ſe,impletione,id eſt;qui uult implere ſe,diuitiis male partis:quod Hieron.uertit.Veh qui congregat auaritiam malam Ioelis.2.Super gladios deiicent ſe; non Iibſau,id eſt,non complebunt.ſ. ſe, ſeu non finient dies ſuos,aut non implebunt occiſionem ſuam,ac ſi dicat:licet ſe uulnerent,non tamẽ occident,ſeu cõplebunt ſe. Quod uero complere, ſeu implere ſignificet,conſtat Threno.2.biſa, id eſt,cõpleuit Dominus ſermonẽ ſuum. Et Iſaiæ. 10.Et erit cum Iebaza,id eſt,compleuerit Dominus,omne opus ſuum.Item Iob.6.Soluat manũ ſuam;& baſe eni,id eſt,compleat me, ſeu finiat me.Et clàrius Zacha.4.Manus zerubabel fundauerunt domum hanc,& manus eius tebaſanah, id eſt,complebunt,ſeu perficient. Vnde nomen beſa,quod hic ponitur,ſignificat proprie cõpletionem, ſeu impletionem,aut ſatietatem:& locus ſic uertendus eſt. Odientes impletionem.i. qui nolint,ſeſe diuitiis,& bonis impleri:ſed contenti ſint neceſſariis.Nã qui impleri uolunt, nũquam ſatiantur:Quod idem eſt; quod non eſſe auarum:quoniam auarus nunquam ſatiatur.Significantius tamẽ dixit.Odientes impletionem. Vbi aduerte ſex cõditiones,quas prudens ſenex, in iudice requirit,ſcilicet quod ſint pręuiſi ex populo,id eſt,electi cõſideratione præuia.Secunda uiri, nõ fœminæ:quoniam ineptę ſunt fœminę ad iudicandum.Tertia fortes:ut ſcilicet nullum hominũ timeant,iuxta illud Eccle.7. Noli uelle fieri iudex,niſi uirtute ualeas irrũpere in iniquitates.Quarta timẽtes Dñm,ſciẽtes ſe illi rationẽ reddituros, de adminiſtratione iuſtitiæ.Quinta uiri ueritatis,quoniã qui mendaces caſtigare debet,lõge eſſe debet à mẽdatio.Sexta odientes impletionem, id eſt, qui ſint neceſſariis contenti,alias nihil recte iudicabunt.Quod ſi in.5.inter præteris ſtabiles,qui ſcilicet non uarient huc illuc iudicium,optime intelliges. Ex quibus tres; præcipuæ ſunt,ſcilicet quod ſint fortes, neminẽ niſi Deum timentes,quæ eſt ſecunda. Quod ſint ſtabiles,& quod impletionem odiant. *Pones ſuper eos tribunos, centuriones, quinquagenarios,& decanos*. Parui refert qđ hebraicè habetur, principes millium,principes cẽtum, principes.50.& principes.10. *Si uerbum hoc feceris,& præcipiet tibi Dominus,& poteris ſtare*. Obſcure ponitur hæc clauſula in hebræo:& tripliciter poteſt intelligi. Primo ſic. Si feceris rem hanc,poteris audire pręcepta dei,ſeu uacabit, ut audias quæ præceperit Dominus: & poteris ſtare.Nam duo dixerat illi;ſcilicet quod cadẽdo caderet:& quod eſſet populo corã Deo: ut ſcilicet uenire faceret cauſas eius ad Deum,& anuntiaret illis ſtatuta,& leges Dei: & hæc duo replicat modo,ꝑpoſtero ordine. Si feceris quod conſulo,poteris audire quæ Dominus præcipiet tibi, id eſt,pręcepta quę dederit tibi ad populũ: & non cadendo cades,id eſt poteris ſtare,& laborem ferre:ac ſi dicat.Modo ob multitudinẽ cauſarum,uix potes audire præcepta, & leges Dei, ac docere eas populum,& ſimul ſtare,ſed ſi mihi credas,ut ſcilicet onus iudicandi diſtribuas, ut maiora tantum iudices,habebis tempus, ad audienda,& explicanda,ſeu annunciãda præcepta: eius populo,& non cadendo cades.Et iſte, meo iudicio,eſt ſenſus germanus huius loci.Secundus eſt. Si rem hanc; quã conſulo feceris, facies quę præcepit Deus:& poteris ſtare.Et iſte eſt ſenſus uulgatæ editionis:Tertius eſt,ſi hoc feceris,pręcipiet tibi Deus,id eſt,gratũ habebit.Sed neuter iſtorũ placet. *Verbum graue adduxerunt ad Moſeh*,id eſt,alicuius momẽti rem, ſeu cauſam:adduxerunt ad Moſeh. Diximus Gene.35. de ſignificatione uerbi chaſſah,id eſt, graue, aut durum eſſe:ibi uide.

CAPITIS. XVIII. AD MORVM elegantiam.

T*Vlit Iithro Sipporah, uxorem Moſeh*.Oſtendit locus iſte,quam moleſtum ſit patri,filiam coniugatam penes ſe habere,maxime cum filiis, ut cogatur ſenex,eam uiro reſtituere.Vbi ſimul docemur, non eſſe permittendam uxorem ſine uiro ſuo eſſe:ſicut neque uirũ ſine uxore ſua,Tertio lõge eſſe debre à cõcubitu,etiam uxorum:qui Deo,& ſpiritualibus uacant.Nuſquam enim legimus Moſeh, uxorem aut filios queſiuiſſe:ſed neque illorum meminiſſe,quod fortius eſt.Didicerũt enim uiri Dei, propter Deum,uxorem,filios, patrem, & matrem, ac fratres dimittere: quemadmodum carnales propter filios,uxorem,patrem,& matrem, Deũ

 ipſum

ipſum relinquere ſolẽt. *Poſt dimiſſionem.* Quam onerosum matrimonium ſit:hic oſtenditur:quoniau ſanctus Moſeh poſtquã uxorem ſemel à ſe ablegauerat, repetere non curauit.

Quia dixit peregrinus ſum ĩ terra aliena. Solebant ſancti patres, nominibus filiorum ſuorum, ſtatum uitæ ſuæ referre: & diuinorũ beneficiorum meminiſſe. *Alterum elhezer, id eſt, Deus patris mei adiutor meus.* Laudabilis ualde conſuetudo, filios, à beneficiis Dei nominare, ut quoties eos uideris, Dei beneficiorũ memoreris: quã conſuetudinẽ, utinam nunc omnes haberent. *Egreſſus eſt Moſeh in occurſum eius: & adorauit, oſculatuſque eſt eum.* Præter gratitudinem, & humilitatem, docet ſanctus Moſeh eos, qui ex humili progenie, ad magna euehuntur officia, ſuos humiles non ſpernere, ſed ſumme honorare: & taxat eos, qui cum in ſublimi loco ſunt, humilitatis ſuæ & ſuorum, nõ amplius recordantur, immo neq; parentes, fratres, aut alios conſanguineos: in ſua ſublimitate cognoſcunt. Præpoſitus erat à dño, ſanctus uir, innumerabili multitudini: & nihilominus, ſocerum Æthiopem honorat, audit, & quod ſummæ eſt humilitatis, adorat. Vt hinc diſcas, ſeruorum Dei hanc eſſe conſuetudinem, ut tanto ſint humiliores, quanto Deo propinquiores, & quanto magis à Deo euehuntur. Quoniam ipſe humilitatem, diſciplinã, & ſcientiã, ſuos cõtinue docet.

Narrauit Moſeh ſocero, omnia quæ fecerat Dominus Parhoh. Narrãda & prædicãda omnibus ſunt, beneficia Domini, non ſolum quæ in nos, ſed etiam quæ in proximos collocauit: præſertim præclara geſta, quæ pertinent ad eius gloriam, & honorem. Sic & labores populi narrat, & qualiter Dominꝰ eos, ab eis, eripuerit, Tã mala, quam bona, ad gloriam Dei narranda ſunt. Amicis, bona & mala, narranda ſunt, & potius mala, quam bona, ut cõdoleant, inimicis uero potius bona, ut inuidia torqueãtur. Mala uero minime, ne eis lætẽtur. Noli te (inquit Dauid cum certum nuncium de morte Saulis audiſſet) anunciare hæc, in Get (quæ urbs erat Philiſtinorum) ne forte lætentur, filiæ in circunciſorum.

2. Samuelis. 1.

Lætatus eſt Ithro. Non ſolum de bonis aliorum lætatus eſt, ſed in gratiarũ actiones prorupit, dicens. Benedictus Dominus, qui eruit uos, de manu Ægyptiorum. Bonus proximus, qui non ſolum cum populo gaudet de bono eorum, ſed pro eis, & eorum beneficiis gratias agit Deo. Vtinã fratres mei, de beneficiis nobis exhibitis, grati eſſemus: tantum abeſt, ut de aliorum beneficiis Deo gratias reddamus. Nos noſtra uix cognoſcimus, iſte, aliena in Deum refert, & gratias rependit. *Eo quod ſuperbe egerũt cõtra eos.* Dignus eſt, ſeruũ amittere, qui eius ſuperbe dominatur, qui natura, par Dño ſuo eſt. Quam ob rem Dñs poſt modum Iudæis præcipit, ne ſeruis ſuis ſuperbe dominentur *Obtulit holocauſtũ & ſacrificia.* Non ſatis fuit bone ſenex, lætari de bonis proximi, aut pro eis, Domino gratias agere, ſed (quod omnium ſummũ eſſe uidetur) ſacrificia offert, pro illorum incolumitate. Quibus omnibus, quid aliud agit, quam noſtram ingratitudinem taxare? *Venit Aharon, & omnes ſeniores Iſrael, ad comedendum panem coram Domino cum Ithro.* Honorandi ſunt hoſpites extranei nobiles, à nobilibꝰ, etiã ſi apud alios, recipiantur hoſpitio. Vbi ſimul Dei dignationem mirare, qui ſuos libenter uidet coram ſe comedentes & bibentes, quaſi bonus & pius Dominus, qui ſumma auiditate, uidet ſuos epulari, & bibere: quo taxat auaros dños, qui uelent ſuos continuo ieiunare: & uix dant eis, quæ ſibi neceſſaria ſunt: ut diſcas, quid ualeat Domino ſeruire.

Stetit populus iuxta Moſeh, à mane uſque ad ueſperam. Audiant hęc delitioſi iudices noſtri, qui uix ad horam, ferũt litigantium importunitatem. Omitto principes, quibus maximũ piaculum eſt, cauſas audire: cum hoc eorum præcipuum munus ſit. Vbi ſimul expende, quod dicitur, eos ſtetiſſe, iuxta, aut ſuper Moſeh: noſtros Eſaiæ. 1. uero, nemo audet tangere. Aduerſus quos Dominus apud Iſaiam. Principes (inquit) tui, infideles ſocii furum, pupillo non iudicãt: & cauſa uiduæ, nõ ingredietur ad eos. *Et uidit ſocer Moſeh.* Docet ſenex iſte, & ſi barbarus natione, nos cum aliorum regna, & terras ingredimur, mores tam bonos, quã malos explorare: & ſi poſſumus, malos corrigere. Et conuincit locus iſte, eos qui ſeſe curioſos ſpectatores exhibent, oculatius, cuncta rimari & uidere, quam uideant ipſi, qui munus adminiſtrant. Quare nõ egreferant artifices, ſi ab aliis taxentur in operibus ſuis. Conſiderauit enim, & deprehẽdit ſenex iſte, in officio ducis, & iudicis, emendanda, quæ ipſe Moſeh cũ eſſet à Domino edoctus, uix conſiderabat. Similiter onera ducis eſſe diſtribuenda, ad alleuiandũ eum: ut poſsit ſeſe melioribꝰ exercere: tum etiã, ut populꝰ, facilius à negotiis expediatur. Ex quo loco diſcant principes, qui omnia ſcire, & per ſe tractare uolunt, cum uix ad pauca ſufficiant, cauſas per alios: idoneos tamen adminiſtrare. Nam ſi per ſe cuncta expedire uelint, & cadent ipſi, & populꝰ, in ſuis operibꝰ, maximũ patietur diſpendiũ. Annotauit beatꝰ Greg. in. 2. p. ca. 9. Paſto. in geſtis huius gentilis, qualiter infirmi in fide, aut qui ſcientes uideri uolunt, à uiris ſpiritualibus

tractandi

tractandi ſunt,ut ſcilicet quamuis eis ſapientiores ſint,fingant ſe tamen,eorum conſilijs indigere:ut ſaltem ſic,eos dño lucretur. Sic & Paulus, cum romanos uideret,de ſua poteſtate & ſcientia præſumere, & diceret: Cupio uenire ad uos, ut aliquid impartiar uobis,ſpualis gratiæ,ſtatim, eorũ arrogantiæ non immemor, ſententiã corrigere uidetur dicens,id eſt,ſimul cõſolari in uobis. Nam quia cogitauerat eos,cum legiſſent dicturos: Quis tu,ut doceas nos: doctrinam in cõſolationem uertit. *Iudico inter utrunque, & notifico ſtatuta Dei.* Hæc duo,ſunt principũ munera,ſcilicet leges explicare: & ius ſuũ, cuiq; tribuere,ſeu ius dicere. *Audi uocem meam, & conſulam tibi.* Tenemur,etiam non petentibus, conſilia præſtare,cũ nobis,egere uidētur. *Conſiderā ex omni populo uiros fortes.* Præcipuum opus principum eſt, ad examen hominum ad iudicãdũ,oculos ſuper omnẽ populũ habere,ut ex eo rectores deligãt. Ad uiuũ etiam depingit prudens ſenex,& gẽtilis, quales debeãt eſſe iudices: cuius gnomon,utinam noſtri principes,manu tenerẽt, cum iudices in republica cõſtituũt. Et mirũ ualde eſt,quod inter iudicis cõditiones,ſcientiæ non meminerit, quod ſcilicet eſſent uiri ſcientes:ut doceret,quod nõ tam exigitur in iudice ſcientia: quam fortitudo,& ſtabilitas,& ut auaritiæ ſit expers. Magis enim in iudice,expetendus eſt rectus affectus, quam perſpicax intellectus. Notauit etiam hic quidam, à iudice,non ſolum exigi,ut expers auaritiæ ſit, ſed quod maius eſt,odio eam habeat: ut diſcat, quã longe ab ea,eſſe debeat. Nulla enim paſsio humana,ita infectari iudices uidetur ſicut auaritia: ideo,eã maxime fugere docet. *Pone ſuper eos tribunos.* Conſidera,quàm exanimatas uolueri ſenex prudens,iuſtitiæ cauſas, ut prius decariorum iudicium ſubirent,poſtea quinquagenorum: tertio centurionum,& ultimo tribunorũ. Vbi ſimul aduerte, qualiter ſecundum cauſarũ difficultatem & multitudinem,iudices multiplicauerit,ut ad ſupremas mille,ad inferiores centum,ad alias infimas quinquagenarios & decanos: ut nos doceat,pluribus oculis opus eſſe, ad difficiliores,quàm ad alias cauſas *Iudicabunt populum omni tempore.* Admonẽtur hic iudices,paratos ſemper eſſe ad iudicandum: ne populus remoretur in expectando iudice, aut iudicio. *Paruit Moſeh uoci ſoceri ſui.* Mirabilis humilitas ſãncti Moyſi: qui cum eſſet ſapientiſsimus: patitur ſe à gentili doceri, & omnia quæ cõſulit,facit: qua in re docentur ſapientes,aliorum audire conſilia,etſi uiſum fuerit,acceptare, & ſe pati,in aliquibus q̃ nõ cõſiderãt: ab alijs edoceri.

Ad Roma.1.

CAPITIS. XIX. IVXTA LITERAM annotationes.

IN die ipſa, qua ſcilicet completi ſunt tres mẽſes ab egreſſu de Ægypto, *Venerunt in deſertum Sinai.* Et uidetur ex hoc loco,deſertum uocari Sinai,potius quã montem: licet aliquando ſic uocetur mons: ut hoc eodem capite monſtratur: qui à ſinu arabico.600.fere miliaribus italicis diſtare dicitur. *Et Moſeh aſcendit ad Deum.* Crediderim,ex Domini præcepto cõſcendiſſe. *Sic dices domui Iaacob: & annunciabis filijs Iſrael.* Non immerito quæras, cur Iehudæi,dicãtur domus Iaacob,& filii Iſrael, potius quam domus Abrahæ,& Iſaac,ac eorũ filii. Et putarem hoc ideo fieri,quod neq; Abraham, neq; Iſaac,habuerint tot proles,quæ merito domum conſtituerent: cum tam Abraham, quàm Iſaac,binam duntaxat habuerint prolem,aut ſi mauis unicam: quoniam altera, nõ reputabatur in ſemen: Iaacob uero.12.habuit filios, qui omnes,ad ſanctum ſemen pertinebant. Vocat autem(ut ſæpius diximus)hebraiſmus domum,poſteritatem & prolem,præſertim copioſam. Vocantur autem filii Iſrael: quoniã diuiſus erat populus per tribus: quarũ capita fuerunt filii Iſrael. *Vos uidiſtis quæ feci Ægyptijs,* id eſt, quæ illi mala ob ueſtram liberationẽ intuli. *Et portaui uos, ſuper alas aquilarum.* Significat naſſa,proprie portare,præſertim ſupra ſe,& eleuare: ut ſupra.10.capite annotauimus. Et quod dicitur ſuper alas,dictio chanaph,ſignificat proprie alam,& ex conſequenti fimbriam,quod modum alæ habeat,& ſic extendatur,& colligatur, Neſer uero aquilam ſignificare dicitur,licet non plene conſtet,eam ſignificare: quoniã, ut iam in regulis admonuimus,ignorant Iudæi, ſignificationes nominum,ſignificãtium certum auium, ac iumentorũ genus. Quod ex ſacris literis colligitur, eſt ſignificare auem,uelociter uolantẽ, ut patet.2.Samue.primo, ubi dicitur Mineſarim.i. aquilis ucelociores, aut auib^9 illis. Idẽ Threno.4. Eſt autẽ ſenſus. Vos vidiſtis mala, quæ ueſtri cauſa Ægyptiis intuli. Et portaui, uel leuaui uos, ſuper alas aquilarum,id eſt, tam ſecure, ac ſi ſup alas aquilarum portaremini. Volat enim aquila, alte ualde: quã aliquis non poteſt,iaculo aut miſſili petere. In quem ſenſum arbitror. Dauidem dixiſſe, Tu es Domine, ſpes mea,altiſsimum poſuiſti refugium tuum,quod ſcilicet nemo attingere poteſt. Vnde ſequitur. Nõ accedet ad te malum,& flagellum nõ appropinquabit tabernaculo tuo. Poſſ[illegible] iam eſſe ſenſus. Vos uidiſtis quæ Ægypt[illegible] propter uos fecerim, & quàm uelociter uos liberauerim, & huc uſque perduxerim:

duxerim:ac ſi ſuper aquilarum alas portaremini. Prior tamen ſenſus, mihi magis arridet. Dicũt autem Hebræi: aquilam, præter morem aliarum auium: quæ interpedes, pullos ſuos portãt, filios ſuper alas leuare, ne à ſagittantibus, peti poſsint: ſed timeo hoc eſſe fictitiũ. Occurrit & alius ſenſus non contemnendus: iſte. ſ. Vos uidiſtis, quæ Ægyptiis fecerim, amore ueſtri, & portaui uos, ſuper alas aquilarum, id eſt, tali, ac tanto amore, ſicut aquila, cum mutat nidum ſuũ, aut pullos: ab uno, in alium locum. Erant enim Iudęi in Ægypto quaſi pulli, ſed afflicti, occiſi, male tractati: Dominus uero, quaſi aquila, quæ ex malo loco, pullos ſuos, in bonum transfert, ab Ægypto, ubi tam male uexabantur, tranſtulit in terram bonam, & opulentam, ubi neminem timerent. In quem ſenſum puto, Dauidẽ dixiſſe. Vineam de Ægypto tranſtuliſti: eieciſti gentes & plantaſti eam. Quod enim Dauid uineam uocat, hic ni dum aquilarum, dici puto. Et quod ſequitur. ſ. & adduxi uos ad me, huic ſenſui concordare uidetur Et tunc cõgruit, id quod de aquila hebræi dicunt: quod uidelicet, ſuper alas, nidum portet, cum illum mutat. Cõfirmatur hic ſenſus, ex eo, quod Deutero. 32. habetur: ubi ſic dicit Moſeh. Cuſtodiuit eum; ſcilicet Iſrael, ut pupillam oculi ſui: Vt aquila, quæ excitauit nidum ſuum, ſuper pullos ſuos, cubauit. Expandit alas ſuas, ac cepit eum: portauit eum ſuper alam ſuam, ubi pulchre deſcribit, quomodo Dominus, populũ: quem aquilę nidum uocat: ex Ægypto, in terrã ſanctam portauerit, ſub ſimilitudine aquilæ q̃ cum nidum ſuum, ſeu pullos ex uno in alium locum transferre uult, duo in itinere facit. Nam aliquando alis ſuis, pullos tegit, cubans ſuper eos ne multum eleuentur, quandoq; cum eos feſſos uiderit, alas extendit ſub eis: ut ſic eos teneat, ne decidere contingat. Prius ergo excitat nidum nolentem egredi, poſtmodum in uia quamdiu uires ad uolandum habet tegit: quos ſi feſſos uiderit, alis extẽſis ſuſtẽtat. *Eritis mihi theſaurus dilectus* Vnica eſt in hebræo dictio, ſcilicet ſegulah, cuius ſignificatio non plene nota eſt hebræis: uidetur tamen ſignificare prætioſum, aut charum; ſeu peculiare quid. Eccle. 2. dicitur. Coaceruaui mihi argentum, & aurum, ue ſegulah. i. & præcioſum, aut peculiare. Pſal. e[illegible] ha-bes. Quoniam Iaacob elegit ſibi D[illegible] lis gulato. i. in præcioſum, aut pe[illegible] Malachiæ. 3. Erunt mihi, dicit Do[illegible] facio ſegulah. i. ſingulare, au[illegible] Paralipo. 29. dicit Dauid. E[illegible] uoluntatem meam, in domo D[illegible] ſegulah. i. peculiare, aut præci[illegible] argẽ tum. Hic uidetur etiam [illegible] peculiare ſignificare quia ſequitur [illegible] *[illegible]nibus po*-

pulis. Vnde inter hæc ſignificata, præcioſum ui detur magis conuenire. *Vos eritis mihi regnũ ſacerdotum, & gens ſancta*, id eſt, Eritis mihi regnum tam mundum, tamque impollutum, ac ſi omnes eſſetis ſacerdotes: quos mundiſſimos eſſe uolo. Quem ſenſum ſequens clauſula explicare uidetur, ut mos eſt ſacræ ſcripturæ, ut patet infra cum dicit. Sanctifica mihi populum, hodie & cras: & in quo huiuſmodi ſanctificatio cõſiſtat, ſtatim explicat. Et lauet inquit ueſtimẽta ſua. Nã ſequitur. *Et gens ſancta*, id eſt, ſeparata à pollutionibus. Hebræis enim, idem eſt ſanctũ, qđ ab immundiciis ſeparatũ. Alio mõ poteſt ſic locus explicari Eritis mihi regnum ſacerdotum. i. per ſacerdotes adminiſtratum, non per prophanum regem. Voluit enim Dominus, ut conſtat ex primo lib. Samuelis, regnum Iſrael, p ſacerdotes uicarios ſuos adminiſtrare: & arguit eos Samuel, qđ præter deũ, & ſummum ſacerdotem, alium regem uoluerint ſibi deſignari. Poteſt & tertia interpretatio addi, hæc. ſ. Eritis mihi regnum ſacerdotale. i. cultu diuino applicatũ: ſed prior ſenſus aliis præferendus uidetur: quod ſi chohanim principes interpreteris, ſenſus erit. Vos eritis mihi regnum principum, ita quod oẽs eritis quaſi principes, nemini niſi mihi ſubiectos ſicut contigit cum nõ erat Rex in Iſrael, & unuſquiſque, quod uolebat faciebat Iudicum. 18. *Venio ad te in denſitatẽ ñubis*. Aut in multa nebula. Nolebat enim Domin⁹ uideri à Moſeh: neque à populo, ideo in nube multa, ſeu denſa: ſe uenturum prædicit. ſ. ad loquendum cum eo. *Et credant tibi in ſæculum*. Cum enim uiderint, me tecum loqui de nube: cognoſcent, te uera ſibi ex parte mea loqui. *Sãctifica eos hodie & cras*. i. præcipe ab inmundiciis ſeparari: ut. ſ. non tangant rem pollutam, & lauent corpora, & ueſtes: ubi explicat, quid ſit ſanctificare, ſcilicet mũdare ſe, & ueſtes. *Sint parati in diem tertium*. Verbum chum, ſignificat etiam firmare: unde uerti poſſet: ſint certi, & firmi in diem tertium: ut ſcilicet non extendant, aut minuant dies: ſed prior interpretatio uerior eſt. *Iaculando iaculabitur*, aut iaciendo iacietur, id eſt, iaculis confodietur. Aut ſi deiiciendo deiicietur legas, ſẽſus erit, quod ab alto loco præcipitabitur: ſed prior interpretatio magis placet: quoniam uidetur uelle Dominus, cum iaculis peti loco lapidum: qui ad montem accederet. *Cum protraxerit buccina*. Verbum iabal, hebræis ſignificat ducere: ſed uerius uidetur ſignificare extẽdere, pro-

re, protrahere. Inde fructus arboris, dicitur iebul, ab extenſione, ſeu ſuſpenſione, qua ab arbore ſuſpẽditur, maxime botrus ſeu racemus, iuxta illud Chabbacuh 3. Et non erit iebul. i. racemus, ſeu ſuſpenſum, in uineis: ubi alii fructum uertunt. Inde etiam eſt Iobel. i. iubileus: & ex conſequenti buccina, ex cornu, maxime arietino, qđ ea, anno iobilei, fieret ſonitus. Clangebatur enim buccina, in principio anni Iobel: ut omnes, ſe liberos eſſe ſcirent. Et uidetur quòd buccina dicatur Iobel, iuxta uerbi, à quo deducitur ſignificationẽ, ab extenſione ſeu productione. Et forte annus iubileus, ſic dictus eſt, quòd extenderetur à 50. in 50. annos, & uideretur productus ualde, ꝑſertim his, qui in ſeruitute erant. Et eſt ſenſus, qđ cum buccina ſonum protraheret, liceret aſcẽdere in montem. *Sanctificauit populum.* Nõ aliam ſanctificationem hic intelligo, q̃ ſeparationem ab immunditiis, ut. ſ. non eſſet inter eos aliquis, qui aliquod tetigiſſet immundũ, aut ſanguine, uel ſemine, eſſet fœdatus, qui corpus non lauaret & ueſtes. Et ad uitandam ſeminis immunditiam, præcepit eos non appropinquare uxoribus ſuis: ita ut tam corpora, quam ueſtes mundas haberent. *Fuerunt tonitrua.* Hebraice eſt. Fuerunt uoces. Vocat enim hebraiſmus tonitrua, uoces Dei: iuxta illud Pſal. Altiſſimus dedit uocem ſuam, grandinem & carbones ignis.

18. *Nubes grauis*, id eſt denſa & ſpiſſa ualde. *Commotus eſt omnis populus.* Hebræi, & noſtri, uertunt. Expauit omnis populus: ſed uerbum charad, uidetur potius ſignificare moueri, commoueri, & ſi terreri aut timere, ideo eſt, quia timentes & territi, corde commoti ſunt, & nõnunquàm corpore, trementes quandoq; ex metu. *Egredi fecit Moſeh populũ in occurſũ dñi.* Dominus enim ueniebat ad eos, ut eis uidebatur: quoniam uoces, & fulgura, & nubes denſa, in qua erat Dñs, indies ad eos appropinquabat. *Steterunt in inferiori parte montis.* Hebraice. *Sub monte.* id eſt ad radices montis, citra terminos præfixos. *Et mons Sinai fumabat, totus ipſe à facie.* ſcilicit Domini, id eſt ante Dominũ, quòd ſcilicet deſcẽdiſſet dominus ſuper ipſum, in igne: id eſt intra ſpeciem ignis, quæ apparebat. *Et tremuit oĩs popul⁹ ualde.* Hic ut ſuperius, uerti poſſet. Et commotus eſt. *Et fuit uox buccinæ iens*, id eſt protenta ſeu crebra & fortis ualde. Neq; intelligẽdũ eſt, extẽſiue uocẽ buccinæ creuiſſe: quoniã ut dictũ eſt, hoc erat ſignum receſſus Domini, à monte, ſed intenſiue: niſi dicamus eam extendi, quoniam appropinquabat ad populum. *Reſpondebat ei,* uoce ſcilicet humana. *Ne forte deſtruant* ſcilicet terminos præfixos. *Ad Dominum ut uideant illum.* ſ. curioſitate quadam ducti. *Et etiam ſacerdotes, appropinquantes ad Dominum: ſanctificabunt ſe.* ſ. ſeparãdo ſe ab immũditiis. Sed cũ nõdũ eſſẽt ſacerdotes inſtituti à dño, dubiũ eſt qui ſint iſti ſacerdotes. Et hebræi dicũt fuiſſe primogenitos filiorum Iſrael, qui tũc ſacerdotio ungebãtur. Dictio hebraica cohen, nõ ſolũ ſacerdotẽ ſignificat: ſed etiã principẽ ut ſæpius admonuimus: & poſſet uerti, & principes: ſed quia additur, qui appropinquant Domino, uidetur quòd de ſacerdotibus ſit ſermo. Legimus aũt cap. 24. ſequenti, pueros principũ filiorũ Iſrael, obtuliſſe dño holocauſta, & ſacrificia pacifica. Vnde uidetur acceptãdũ, filios primogenitos principũ, ante ſacerdotium, ſacerdotio functos: licet hoc mihi non plene ſatiſfaciat, ideo crediderim ſacerdotes iam inſtitutos, licet ſcriptura hoc poſtmodum narret. Manifeſte enim conuincitur, ſcripturam ſæpius, non ſeruare ordinem rerum geſtarum: ut cap. 24. ſequẽti manifeſtabimus. Admonet aũt ſacerdotes peculiariter: quoniã forte uideretur ſibi licere, ad dñm accedere, ꝓpter munus ſacerdotii, ob qđ in ſacrificiis accedebãt ad dñm. *Ne forte diuiſionẽ faciat in eis Dominus.* Multas & uarias ſignificationes, hebræi tribuũt uerbo paras. ſ. diuidere, diruere, cogere, multiplicare, trãſire terminũ. Sed ſi quis recte loca quib⁹ ponitur, expẽdat, deꝑhendet ſolũ ſignificare diuidere, ſeu ſcindere, & multiplicare, quòd id qđ diuiditur, multiplicetur in partes, & de priori ſignificatione exẽplũ habes. 2. Samu. 5. ubi dicitur. Paras. i. diuiſit ſeu extẽdit dñs inimicos meos, ſicut diuidũtur, ſeu extẽdũtur aquæ. De. 2. uero Gen. 28. Vparaſta. i. extẽdes te, ſeu creſces ad occidẽtẽ quo in loco, abũde de ſignificatione uerbi, diſſeruimus. Vnde locus iſte poſſet ſic reddi. Ne forte ſcindat eos, ſeu diuidat eos cõminuẽdo. *Termina mõtẽ.* i. pone terminos, quos nõ liceat populũ ꝑterire. *Et ſanctifica eũ.* ſ. mõtẽ. i. ſanctũ declara, ut nemo audeat eũ tãgere: quẽadmodũ nõ licebat tãgere rẽ ſanctam, ſeu cultui diuino applicatam. *Sacerdotes & populus non deſtruant.* ſ. terminos ꝑfixos. Inuitat loc⁹ iſte, acceptare qđ ſupra diximus: dictionẽ. ſ. cohen, nõ ſignificare hic ſacerdotes ſed principes: vnde uerti poſſet. Principes & populus nõ deſtruant terminos. Et qđ dixim⁹ ſacerdotes acceſſiſſe ad dñm, etiã poteſt de principib⁹ uerificari, qui etiã apꝓpinquabãt ad deũ: ut cõſtat capit. 24. ſequẽti: & multis aliis locis. Sed ſi ſacerdotes uertas, non damno.

CAPITIS. XIX. AD MORVM elegantiam.

CAſtremetati ſunt in deſerto, e regio-ne montis. Exigit doctrina, ſeceſſum, & à
mundanis curis expeditum hominem: ideo Do-
minus: iudęos in deſertum locũ induxit: ubi ex-
peditiores ab omnibus facti, cœleſtis doctrinæ
eſſent capaciores. Apud Hoſęam legis. 2. cap. Ecce
duco eam in ſolitudinem: & loquar ad cor eius.
Et qđ additur. *E regione mõtis.* inſinuat deũ:
aptiſsimũ ad docendũ, ſelegiſſe locũ, ut ueluti do
ctor, ex eminẽtiori loco, mõte. ſ. poſſet diuinã, ac
cœleſtẽ doctrinã, in ſuos effũdere. *Vos uidiſtis
quæ feci Ægyptiis.* Nõ tã gratũ eſt homini, ut
eius gratia, amicos illi⁹ diligas, aũt eis benefacias,
q̃ ut inimicos ei⁹ odias, & malefacias eis: & quo-
niã dñs nouerat, hoc ſumme placere iudęis, hoc
illis primũ, inter collata beneficia ꝓponit. Sic &
Malachiæ. I. eis dicit. Dilexi uos, & q̃runt in quo?
i. Quæ ſũt ſigna dilectionis, q̃ oſtẽdiſti nobis? Nõ
ne (inquit) frater erat Eſau Iaacob, & Iaacob dile
xi, Eſau uero odio ꝓſequut⁹ ſum, & poſui mõtes
eius in ſolitudinẽ, & hæreditatẽ eius, in dracones
deſerti? Cõq̃rebatur etiam ſæpius Saul, qđ nemo
1.Sam.22 eſſet, qui ei⁹ gratia odiret Dauid. Audite (inquit)
filii gemini. Etiã omnibus uobis, dabit filius Iſai
agros, & uineas: omnes uos ponet tribunos, & cẽ
turiones: quia cõiuraſtis aduerſum me, & nõ eſt
qui ex uobis, aperiat aurem meã, cum fœdus inie
rit filius meus, cum filio Iſai: & nõ eſt, qui doleat
ſup me. *Tuli uos ſup alas aquilarũ.* Securi ual
de ſunt ſerui dei: ut alas aquilæ, opporteat eum
prius ꝑcutere: qui eos lædere nititur. Qui uos (in
Zacha.2. quit) tãgit: lædit pupillã oculi mei. Nõ dicit, qui
uos pſequitur, aut occidit, neq; qui nos uulnerat:
ſed qui lædit. Neq; dicit, tãgit corpus meũ, pedẽ,
aut brachiũ, uel ſaltẽ oculũ: ſed pupillã oculi: cu-
ius dolor intẽſiſsimus eſt, & acutus ualde. Et Ie-
remiæ. 2. Sãctitas dño Iſrael, primitiæ frugũ eius:
omnes deuorãtes eũ delinquent: malũ ueniet ſu
ꝑ eos. Iſthuc ꝑtinet qđ ſequitur. *Eritis mihi pe
culiare aut precioſum quid.* Queadmodum
deus, te ut rẽ ꝓcioſã ꝓtegit, cuſtodit, & recõdit:
ita uult te cũ habere ut quid ꝓcioſum, & deſide-
rabile, queadmodũ Dauid habebat, qui in pſal.
ait, iuxta ueritatẽ hebraicã. Dixi dño, deus meus
es tu, bonũ meum nõ eſt ſupra te. i. aliud à te, aut
Pſal. 15. qđ plus te diligã. Nã queadmodum auarus plus
in pecunia, q̃ in corpore, cor ſuum habere uide-
tur: ita Deus, apud eos quos peculiariter diligit.
Quem amorem erga ſe petebat in Canti. ſponſa
dicens. Pone (inquit) me, ſicut ſignaculum ſuper

cor tuum. *Eritis mihi regnum ſacerdotale.*
Beatus populus, cuius Dominus rex eius. Audis
hic, quales eſſe oporteat eos, qui regnum Dei eſ-
ſe debent, nempe mundos & ab omni labe ſepa-
ratos, quales ſunt ſacerdotes dei: ut in eorũ mun
ditia, & puritate appareat, cuius ſint ſerui. Si e-
nim reges mortales, caro & fœnum, tales petunt
ſeruos, ut dicat Dauid, eũ ſibi adminiſtraturũ,
qui ambularet in uia immaculata, cur nõ poti-
us Deus? *Vocauit ſeniores populi.* Cõſtat ex
hoc loco, ſeniores & priores in populo, ipſius po
puli uices gerere. Mittitur enim Moſeh ad domũ
Iaacob: & reſpondentibus ſenioribus, totus po-
pulus reſpondiſſe perhibetur. Vbi ſimul aduer-
te, apud ſeniores ſitum fuiſſe, ut pro toto popu-
lo deligerent ſibi deum. Beatus ille populus, in
quo ſenes eligunt, quæ toti populo conueniunt,
non iuuenes: qui potius appetitum, quam ratio
nem ſequuntur. *Omne quod loquutus eſt do
min⁹ faciemus* Facile eſt legem, & præcepto-
rum ac uotorum obſeruantiam polliceri, ſed dif
ficile preſtare. Mirum ualde eſt, quam facile ho-
mines, innumerabilia, etiam difficillima promit
timus: & quam difficile implemus. Et iſti ignari,
an lex foret facilis, an difficilis, quia non intende
bant implere, cuncta facile pollicẽtur. Debebãt
prius ſcire legem, uires metiri, numerare præce-
pta: ſed clauſis fere oculis, cuncta promittunt,
aut potius mentiuntur. Docent tamen nos, hanc
mentem erga Deum habere: ut putemus eum,
nõ impoſsibilia nobis præcepturum, ideo facile
promittere poſſumus, quæ ipſe præceperit.
*Ecce uenio ad te in denſitate nubis, ut au-
diat popul⁹ me loquẽtẽ tecũ: & credat tibi*
Docet pulchre locus iſte, qualiter principes, de-
beant miniſtros ſuos maxime publicos honora-
re: ne quis de populo, audeat eos paruipendere.
Si enim populus uiderit miniſtros, minoris fieri
apud dominos: nõ curat eos, neq; eorum uerba.
Sic feciſſe Pharoh legimus: cum Ioſeph Ægypto
præfeciſſet. Ego (inquit) ſum Paroh. Abſque
imperio tuo, non mouebit ſe quiſq̃, in Ægypto.
Sanctifica eos, hodie & cras. Vides quali
munditia opus ſit, ad colloquium cum Deo
miſcendum: & adhuc maiori, ad eum familia-
rius tractandum. *Pones terminum, per cir
cuitum montis.* Expẽde quæſo locum iſtum. Aduer-
Sunt multi noſtris temporibus prælati, qui te hæc.
cuncta tuta eſſe arbitrantur, cum leges poſue-
rint, præcepta, & anathemata multiplicaue-
rint, quo facto, ſecuri in utramque dormiunt
aurem, nihil laboris aut uigiliarum apponen-
tes ad gregis ſui cuſtodiam. Non ſic autem Do-
minus, ſed poſtquam, ſemel atq; iterum populũ
conteſta-

contestatur: ſepem apponit, admonet ſæpius, nõ trãſgredi. *Cauete, ne aſcẽdatis, neque tãgatis.* Etiam hic, pulchram habent admonitionem prælati: ut cum uelint præcepta ſua à ſubditis ſeruari, prohibeãt initia trãſgreſſionum. Ob hanc cauſam, forte Dominus Euæ prohibuit (ea teſte) arboris interdictæ contactum, ne contingeret eam uenire ad eſum. Sic & Chriſtus Matt. 5. & 6. peccatorum initia tam ſeuere interdicit, ne contingat in grauiora ruere. Quare & hic Dominus, non ſolum prohibet montis aſcenſum, ſed contactum. Ideo enim prohibet tangi, ne contingeret aſcẽdere. Optimum eſt, ſi quid præcepto prohibes, ſepẽ aut murum addere: quoniam, ut apud prouerbium eſt, in arca aperta, etiam iuſtus peccat. Vbi ſimul diſce, quam ſit cauendum, peccati terminos accedere, ſi uis non peccare. *Non tanget cũ manus.* Execrabilis ualde res peccator, præſertim ſacrilegus: ut manibus attrectari prohibeatur. *Tam animal quam uir.* Voluit dominus, ſuis legibus, in bruta etiam animaduertere: ut homines à peccatis deterreret: & ſcirent ſe propter peccata, mœritas pœnas daturos: poſtquam uiderẽt, animalib⁹ brutis, & ſine ratione, nõ parci. *Ne appropinquetis uxoribus.* Sunt multi his tẽporibus, (utinã nõ ſolũ nomine) ſancti cõiugati: qui raro, aut nũquã, ab uxorũ amplexibus, & thoro abſtinẽt: & nihilominus frequentiſſime comunicãt, frequẽtius colloquia cũ Deo miſcere præſumunt, nihil coniugalem cõgreſſum, ſanctitati obeſſe credentes: quibus frequenter, locus iſte obiiciendus eſſet, ut ſanctiſſima reuerentius tractare diſcerẽt, ſcirentq; etiã corporalem immunditiã, puritati diuinæ officere: cognoſcerentq; non ſolum cor, ſed corpus, & ueſtes, & cuncta mundanda eſſe, cũ ad Deum accedendum ſit. Ex quo loco ortũ puto, apud iudæos, queãdmodũ. 24. cap. Gene. diximus: manus & ueſtes lauare, cũ ad orationem accedendum eſſet. Nullus enim iudæorum, orare præſumit: niſi prius manus quas Deo debet extendere, lauerit. Et licet Dominus in noua lege magis interiorem quam externam munditiem diligat: non tamen corporalem omnino negligit. *Fuerũt uoces, & fulgura: ac terræ motus.* Ad quid hæc dñe deus? Arbitratus eſt Dominus, qđ quoties lex eius, homini trãgẽda occurreret, tonitrua, ac micãtia fulgura, quæ in eius ꝓmulgatione cõtigerãt, ad memoriã reuocata, eũ à peccato faciẽdo, deterreret, & ad memoriam reuocaret deũ, cuius leges frãgit, horũ dominũ, tonitruo aut fulgure interficere, immo comminuere poſſe, ſed humana malicia, diuinæ formidinis expers: deũ offendere: eiuſq; leges quotidie infringere nõ ueretur. *Eduxit Moſeh populũ, in occurſũ dei.* Docentur paſtores, diuini gregis: populũ mũdũ deoq; acceptabilẽ ei offerre. *Commotus eſt mons ualde.* Oſtẽdere uoluit Dñs peccatoribus ac legũ ſuarũ uiolatorib⁹, ꝗ terribilẽ & potẽtem criminũ ſuorũ uindicẽ haberent: qui mouere terrã poteſt: ac terræ hiatib⁹ homines deglutire. *Cõteſtare populũ.* Audis quãta ſit diuina clemẽcia, quæ toties admonet, ne trãſgreſſores punire cõtingat. Similiter ꝗ dura ceruix humana, ut nõ ſolũ duplici admonitione, ſed ſepe ac uallo, opus ſit, ad eã retinẽdam. *Aſcẽdat ad dominũ, ut uideat.* Effrenis ualde eſt, humana curioſitas, & quæ uix compeſci poteſt, ne uideat, quæ dñs uoluit eã ignorare. Nõ deũ ſcrutari, ſed amare oportet. *Etiã ſacerdotes qui accedũt ad dominũ, ſctificẽt ſe.* Illi maxime admonendi ſunt, ut aliquid faciant, qui ſe putant admonitione nõ indigere, aut ſibi ipſis fidũt: queãdmodũ, admonendi ſunt de mũditia, apud deũ, qui ſe mũdos, in cõſpectu eius eſſe ꝓſumũt. Illi de iuſticia, qui ſuæ iuſticiæ fidũt. Illi de fœditate, qui ſuã iactant pulchritudinẽ. Admonẽtur etiã ꝓlati, eos admonere, quos uiderint negligẽtiores, in his ꝗ ſibi neceſſaria ſunt. *Nõ poterit popul⁹ aſcẽdere.* Nõ debet ꝓlatus, facile ſubditis fidere: ſed ad cuſtodiã, ſẽper debet eos habere ſuſpectos: & terminos, ac cõteſtationes, & admonitiões multiplicare. Moſeh enim tanꝗ nouitius ꝓlatus, facile ſubditis fidit: ac unica admonitione, uidetur eſſe contentus: Dñs aũt, qui nouit quid in homine mali lateat, admonitiones multiplicari, terminoſq; præfigere præcipit. Notáda admonitio.

CAPITIS. XX. IVXTA LITERAM annotationes.

E*Go dominus, deus tuus.* i. quẽ teneris ex pacto patrũ, ut Deum tuũ colere: ſed ultra hoc, teneris me deũ tuũ habere, quoniã ſeruus me⁹ es: quẽ eduxi de terra Ægipti, & de domo ſeruorũ. i. an qua eras ſeru⁹: ac ſi dicat. Duplici iure mihi deuinct⁹ es. ſ. pacti & libertatis. Quoniã leges debẽt ſubditis tradi: oſtẽdit pri⁹, eos eſſe ſubditos ſuos, & ſeruos: ut ſciãt ſe aſtrictos ad leges ſuas. Addit aũt de domo ſeruorũ, ne iudæi cauſarentur, ſe eductos ex bona terra, in quã erãt dñi, aut ſaltẽ liberi. Malũt enim homines, in mala terra eſſe liberi, & dñari, ꝗ in bona ſeruituti addictos eſſe. Et eſt ſenſus. *De domo ſeruorũ.* i. in ꝗ eras ſeru⁹: & tractabaris ueluti ſeruus: aut de domo ſeruorũ. i. de domo, in qua cum ſeruis, non cũ liberis manebas. Solẽt enim homines nobiles, in domibus ſuis, manſiones habere diuerſas, quaſdam ſibi, aut liberis, qui apud eos manent, alias uero uiliores, ac deteriores, ueluti carceres, ad ſeruos, ex quibus, Dominus dicit ſe eduxiſſe illos: ac ſi dicat.

Ex uiliſsimis domibus, in quibus manere ſolent ſerui, uos eduxi. *Exire feci te.* Non dicit. Vi cōpuli te, ut exires: ſed feci, ut tu ipſe exires, & qđ nemo te prohiberet, ſed potius te terram ſuam exire Ægyptii cogerent. Sic Ioannis.1. habes. Dedit eis poteſtatem filios Dei fieri. Nō dixit. Fecit filios Dei, licet uerum ſit, ſed dedit eis poteſtatē, ut ipſi facerent ſe, ſi uellent, filios Dei. *Nō erũt tibi Dij alij, ſuper faciem meam.* Sic in Hebræo eſt: quod alii uertunt, ante me, aut coram me. Dictio hebraica acher, ſignificat alterum, alium, & alienum: ſed frequentius & uerius, alium, quàm alienum, ut patet Iob.31. ubi dicitur. Molat leacher.i. alii uxor mea: & ſuper eam incuruētur acharim, i. aliũ. Idem Ieremiæ.6. & Daniel.11. Si ergo legas alium, ſenſus erit. Non erit, pro non erunt tibi, dii alii: ſuper faciem meam.i. nullum præter me deũ habebis: in præſentia mea, ſeu mecum. Et quia ipſe, ubique erat præſens, nullibi licebat iudæo, idolum habere. Si uero placeat alienum legere ſenſus eſt. Non erunt tibi dii alieni.i. quos alieni, à te, quales ſunt omnes gētiles habēt, uel colunt: in præſentia mea, uel me uidēte. Chaldeus uertit, prçter me: quem ſenſum, litera, infra, hoc eodem capite, explicare uidetur dicens. Non facietis mecum, Deos argenti, uel auri. Et aduerte, quod ſignificantius dixit, coram me, aut ſuper faciem meam, quàm præter me. Nam dicēdo. Non erunt tibi dii alii, ſufficienter alios præter ſe excluſit, ſed dicendo coram me, oſtendit eis, ſe ubiq; præſentem, ne putarent in abſcondito, idola habere poſſe. Poſſet etiã in ſingulari uerti. Non erit tibi Deus alius coram me, uel iuxta faciem meam.i. mecum, ſeu in templo meo. Sũt etiam qui putant, primum præceptum decalogi eſſe. Ego ſum Dominus Deus tuus. Secundũ uero. Non erit tibi alius Deus, præter me. Mihi uero uidetur hoc, ſecũdum eſſe primũ præceptum: in quo illa duo includuntur, ſcilicet non habere alium Deum: & habere me pro Deo. *Nō facies tibi ſculptile.* Significat uerbum Paſal dolare, à quo peſel, id eſt, dolatũ uel ſculptum: ſiue ſit lapis, lignũ, ſiue cuprũ, ſiue æs, aut quodcũq; aliud: & eſt ſermo de dolato, quod non eſt alicuius rei ſimilitudo. Solebant enim gentiles, nonnunquã dolatos lapides, aut ligna, etiam ſi nullius rei imagines eſſent, pro diis uenerari. Poteſt etiam hoc præcepto prohiberi ſculptile quod ſit alicuius rei imago, & quod ſequitur, ſcilicet. Et omnem ſimilitudinem eſſe explicationē huius. Ac tertio poſſet exponi. Non facias tibi ſculptile.i. imaginē alicuꝰ rei, neq; oēm ſimilitudinē, qualiſcũq; illa ſit: ſiue imago, ſiue ſimilitudo imperfecta. Et aliqui dicunt hoc eſſe ſecundum decalogi præceptum. *Et oēm ſimilitudinē.* Hoc enim ſignificat nomen temunah: & autoribus Hebręis, dicitur tam de rebus corporalibus, quã ſpūalibus: tã de his quæ ſenſu percipiuntur, quã de illis, quæ per imaginationē fabricantur: quibus nō ſubſcribo, quia puto hic de rebus corporeis textũ loqui. Deute.4. dicitur. Quia nō uidiſtis omnē themunah.i. ſimilitudinē. Idē cap.5. eiuſdē. *Eorũ quæ in cœlis deſuper.* ſ. ſunt: ut ſolis, lunæ, aut ſtellarum, aut cuiuſcunq; rei cœleſtis. *Et quæ,* ſcilicet, *ſunt in terra deorſum:* ut talparũ, lumbricorũ, & id genus ſimiliũ. *Et quæ in aquis de ſub terra,* id eſt q̃ ſunt ſub terra, aut in aquis: quę aquę ſunt ſub terra. *Non incuruabis te eis, & nō ſeruies eis.* Nō uidetur hoc nouũ præceptũ, ſed ad ſecundũ pertinet: ut. ſ. non fiat ſculptile, aut imago, ſeu ſimilitudo. ſ. ad cultũ. Nam Dn̄s præcepit fieri cherubim, ſuper propitiatoriũ. Et per incuruationē, intelligit cultũ, qui corpore, aut mēbris corporis fieri ſolet: per ſeruitutē uero, omnē cultum, quē ſeruus Dn̄o præſtare ſolet. Nam prius uerbum. ſ. ſachah, qđ uertimus incuruare, ſignificat proprie humiliari, ſecundũ uero. ſ. abad, ſignificat ſeruire: à quo ebed.i. ſeruus. *Quoniam ego Dominus Deus tuus, ſum deus æmulator:* aut ſum fortis æmulator ſeu zelotes: habens ſcilicet zelum qui non patitur conſortium Et ſi fortem legas, ſenſus eſt. Sum fortis æmulator: quia, ſcilicet potens ſum, iniuriam illatam propulſare, & punire eum qui iniurius mihi fuerit. *Viſitãs iniquitatem patrum, ſuper filios, ſup tertios & ſuper quartos, odientibus me.* Verbum pachad, ut ſæpius admonuimus, non ſolũ uiſitare, ſed potius recordari, & memorari ſignificat: & ſimiliter ſequens dictio aon, frequentiſsime in ſacris literis, accipitur ꝓ pœna iniquitatis, ut abunde in regulis monſtrauimus: & .4. capite huius libri: & .1. Samuelis.15. oſtenditur, ubi textꝰ habet. Pachadti, id eſt, recordatus ſum, eorũ quæ fecit Hamalech Iſraeli: ubi nullomodo quadrat, Viſitaui. Quamobrem, hic optime uertas: Recordans punitionem patrum, in filios, id eſt, memor punire filios ob patrũ iniquitates: in.3 & quartos id eſt, in tertiã & quartã progeniē. Videtur enim Dominus obliuioſus, cum iniquum peccantem non ſtatim punit in ſe: ipſe tamen, ut hic explicatur, punitionem eius aliquando ſeruat in.3. &.4. progeniem: modo perſeueret in eis odium Dei. Dicit autē hoc Dn̄s, ne eum, quis iniuſtum putet, cum non punit peccatorem, in propria perſona: ſed ſciant eum, ſibi pœnam in tertios & quartos ſeruaturũ. Per id autem quod dicitur. Odientibus me, ſoluitur obiectum, quod eſt apud Ezechie. cap.18. ubi Dominus dicit. Filium, non

portaturum

portaturum iniquitatem.i.pœnã iniquitatis pa-
tris:& uterque textus ſeipſum explicat. Nam hic
non dicitur,memorans pœnam patris,in tertios
& quartos abſolute,ſed additur. Odiẽtibus me,
id eſt,in tertios & quartos perſeuerantes in odio
mei. Textus etiam apud Ezechielem citatus,ha-
bet. Si genuerit uir filium,& uiderit omnia pec-
cata patris,quæ fecit,& timuerit, & non fecerit
ſimilia,ipſe non morietur propter iniquitatem
patris ſui:ita quod non erit hæres pœnæ patris,
niſi fuerit hæres culpæ. *Diligentibus me, &*
cuſtodientibus præcepta mea. Hoc additum
1.Ioã.4. eſt,ne quis ſeducens ſe,dicat. Diligo Deũ, & non
cuſtodiat mandata eius:qui mendax à beato Ioã
ne iudicatur. Et uidetur explicare, quis ſit ille
qui eum diligit,nempe qui mandata eius cuſto-
dit. Sic & Chriſtus Ioannis.14. Si quis(inquit)di-
ligit me,ſermonem meum ſeruabit. *Non ſu-*
mes nomen Domini Dei tui, in uanum.
Verbum naſſa,quod hic ponitur, ſignificat pro-
prie portare, eleuare,leuare. Vnde ad literam uer
tendum erat. Non leuabis nomen Dei tui in ua-
num. Dicit autem non leuabis,quoniam iuramẽ
tum fieri ſolebat,apud Iudæos:leuando manum
ad cœlum,ut patet Gene.14. Leuo(inquit Abra-
ham)manum meam ad Deum,& cætera. Varie
hoc pceptũ,à noſtris, & Hebræis explicatur: ſed
inter oẽs explicationes huius præcepti:iſtæ uidẽ
tur celebriores,quarum prior eſt. Nõ aſſumas no
men, Dñi Dei tui,in uanum,id eſt,pro re nihili,
ſeu nullius momẽti. Iniurius enim Deo eſt, qui
nomen eius,pro re futili ſumit, iurando ſcilicet
per eũ. Altera quę mihi germanior eſſe uidetur,
eſt. Non leuabis,id eſt non iurabis, per nomen
Domini,in uanum,id eſt rem,quam non inten-
dis implere:iuxta quem modum, Dominus in
Pſal.88. Pſal.dicit. Quæ procedunt de labiis meis,non fa-
ciam irrita:ac ſi dicat:iurando non mentiar. Se-
mel iuraui in ſancto meo ſi dauidi mẽtiar. Et ad
literam uertendum erat. Nõ aſſumes nomẽ Dei
tui,mendaciter:ſeu ad mendacium,aut mentien
do, quæ dixeris: quoniam dictio ſaue, pro-
prie mendacium ac fictionẽ ſignificat, ut patet
infra.23. Non aſſumes,auditionẽ ſaue,id eſt, mẽ-
dacii. Et ſic Thargum uertit. Idem Denter.5. Nõ
teſtificaberis contra ſocium,teſtimoniũ ſaueh.i:
mendacii, ſeu mendax. Alii (teſte Sancte)uer-
tunt. Non aſſumes,nomen Dei tui gratis,ſeu fru
ſtra, id eſt, non iures, in eius nomine, niſi ob
neceſſitatem,quoniam ueritas non eſt iuranda,
niſi ob neceſſitatem,ſed ſecunda expoſitio,cæte-
ris præferenda eſt. Subditur cauſa præcepti.
Quoniã nõ innocentẽ reputabit Dñs eum,
qui leuauerit, ſeu portauerit, *nomen ſuum,*
ad mẽdacium: ac ſi dicat:Puniet eũ,hac de cã.

Recordare diei Sabbati,ad ſanctificãdum
illum. Hoc eſt.4. præceptum. Dicit autẽ recorda
re,quoniã homo,ſex diebus,ſuis miniſteriis im-
peditus,uix ſeruabit diẽ Sabbati,niſi eius,ante re
cordetur. Aut quia homo lucri cupidus,uix cura
bit ſeruare ſabbatum:ideo præcipit eius recorda
ri,ut ſanctificet.i.ſeparet ab aliis diebus, aut cul-
tui diuino applicet. Duo enim(ut Gene.2.capite
admonuimus) importat chadas,quod eſt ſancti
ficare,ſcilicet cultui diuino applicari,& ſeparari,
à rebus prophanis,aut immundis. Idem ergo eſt
dictu. Sanctificabis diẽ Sabbati, quod ſeparabis
illum, ab aliis prophanis diebus, aut te in eo,ab
operibus ſeruilibus. Vel ſecundum alteram ſigni
ficationem. Memento,ut illum cultui diuino ap
plices. Et ſubiũcta ratio,uidetur approbare prio-
rem expoſitionem:ut ſit ſenſus. Memẽto, ut diẽ
ſabbati ſanctifices,id eſt,ſepares illum,ab aliis die
bus,abſtinẽdo in eo,ab operibꝰ ſeruilibus: quo-
niam ſic fecit Dñs. Nam ſex diebus cuncta crea-
uit.7.die ab operibus abſtinuit. *Sex diebus o-*
peraberis, & facies omne opus tuum. He
braice eſt. Sex diebus ſeruies,& ſignificantius, ut
comprehendat ſeruos & liberos. Et prima ſentẽ-
tia, ſcilicet ſex diebus ſeruies,uidetur ad ſeruos
pertinere, quibus præcepit, ut ſex diebus ſer-
uiãt dominis ſuis. Ad liberos uero pertinet,quod
ſequitur,ſcilicet facies omne opus tuũ:quoniam
hoc intereſt,inter dominum & ſeruum, qđ Dñs
facit opus ſuũm,ſeruus uero non ſuum, ſed dñi
ſui: & ab utroq;,die ſabbati uacare pcipit. Sonat
autẽ ſabba ſeptẽ. Et idem eſt, requieſces die ſab
bati,qđ requieſces ſeptima die. *Et peregrinus*
tuus qui eſt intra portas tuas. Loquitur hic
Dominus de peregrino,non conuerſo ad iudaiſ-
mum:qui quãdiu moraretur inter Iudæos, tene
batur ſabbato requieſcere, quemadmodum Iu-
dęus. Et eſſe intra portas,eſt hebraiſmus,pro mo
rari in ciuitate,aut inter aliquos. Et aduerte qđ
hebraice non dicitur. Qui eſt intra portas, ſed in
portis, & ſignificantius: quoniam peregrini,ut
plurimum,habitant potius in portis, & ſub ur-
biis ciuitatum,quam intra urbẽ. *Idcirco bene*
dixit dominus,diei ſabbati. Admonui Gen.
1.cap. benedicere Dei, eſſe benefacere,aut bona
præcari. Benedixit ergo Deus,diei ſabbati, id eſt,
benefecit ei,quoniam, uoluit illum eſſe ab aliis
diebus ſeparatum,ad cultum ſuum: & ut aliis o-
peraremur,non autem in eo,& ut laborans præ-
ſtolaretur illum,nõ autem alios:& multa alia, q̃
loco citato enumerauimus bona,quæ Deus con
tulit diei.7. *Et ſanctificauit illum*, ſeparãdo
eũ,ut diximus ab aliis diebus,& applicando illũ
cultui ſuo. *Honora patrẽ tuũ, & matrẽ tuã*
Verbũ

Verbum chabad, proprie ſignifiat onerare, & gra
uare: & ex conſequenti honorare: & ſignificatius
interpretaberis onera patrem, quã honora, quo-
niã prius uerbũ, non ſolũ oſtẽdit honorãdũ: ſed
onerandũ donis & muneribus: ut ſciat filius; nõ
ſolũ ſe teneri ad honorem præſtandum patri: ſed
etiam omnia alia neceſſaria. Poteſt tamen com-
munis interpretatio tollerari, quoniã eos quos
uolumus honorare: muneribus oneramus, & bo
nis, ut patet Numeri.22. ubi Balach narratur, mi
ſiſſe nuncios ad Bilham, qui dicerent. Honoran-
do, honorabo te, ualde. Et Bilham intelligens,
quis nam eſſet hic honor, quod uidelicet eſſet cõ
ferre ſibi munera, reſpõdit. Si daret mihi Balach
domum ſuam plenam argento, & auro, non poſ
ſum tranſgredi ſermonem Domini. *Vt prolon-
gent ſe dies tui.* Aliqui legunt. Vt prolongent
.ſ. parentes, ſuis orationib⁹ & præcibus dies tuos.
Neq; litera ab hac abhorret expoſitiõe. Aben Ez
rah legit, ut prolongẽt .ſ. præcepta Dei, dies tuos.
Sunt qui hanc promiſsionem, referant in obſer-
uatores legis totius, iuxta illud Leuitici.18. Quæ
faciens homo uiuet in eis. Sed melius ad paren-
tum honoratores referas: quoniam parẽtes, pro
talibus orant, illis benedicunt frequenter: quæ
cauſa ſunt longioris uitæ. Sanctus Thomas aliã
affert cauſam. Nam quia munus uitæ, poſt Deũ
22.q. à parentibus habemus, dignum eſt, ut ei qui gra-
tus eſt, beneficio uitæ, quod à parẽtibus accepit:
conſeruetur uita. Quemadmodum enim ingra-
tis, beneficium aufertur: ita & gratis cõtinuatur.
Non adulterabis. Sunt qui hic uertunt. Non
fornicaberis, autorem interpretationis habentes
Chriſtum: qui Matth.6. præceptum hoc inter-
pretatur, ut idem ſic adulterari, quod fornicari.
Audiſtis (inquit) quod dictum eſt antiquis. Nõ
mœchaberis. Ego aũt dico uobis: qui uiderit mu
lierem, ad concupiſcendum eam: ac ſi dicat. Ego
explico, omnem concupiſcentẽ fœminam, mœ-
chũ eſſe. Hoc idẽ dicit hic expreſſe Aben Ezrah,
qui aſſerit omnem concubitum, qui non eſt uiri
cum uxore ſua, hic eſſe interdictum. Et uidetur
ex lege probari. Nam lex prohibet meretricem,
& ſcortatorem de filiabus & filiis Iſrael, ergo pro
hibet omnem uagum congreſſum: & per conſe-
quẽs ſimplicem fornicationẽ. Sed his non obſtã-
Deut.23. tibus, poteſt dici, textum ſolum adulterium hic
prohibere: quoniam uerbum naaph, proprie ſi-
gnificat adulterari, ut patet Prouer.6. Noeph, id
eſt, adulterans, cũ muliere deficit corde. Et Eze-
chię.16. Mulier hamenaephet .i. adulterans ſub
uiro ſuo. Item Iere.29. Ienaaphu .i. adulteriũ cõ-
miſerunt, cum uxoribus amicorum ſuorum. Et
ad Chriſti interpretationem dico Chriſtum non
feciſſe ex ſimplici fornicatione adulterium, quæ
ab eo longe diſtat: ſed addidiſſe cõcupiſcentiam
fœminæ coniugatæ, eſſe adulteriũ: quod illi for-
te ignorabant. Aut adulterium pro fornicatione
accipit, & fornicationem prohibet; nos uero hic
diſputamus an hiis uerbis fuerit Iudæis prohibi
ta, quod enim ſit prohibita Chriſtianis, manife-
ſtum eſt ex uerbis Pauli primę ad Corinthios.10.
primæ ad Corin.5. & ad Epheſeos.5. ad Hebræos
12. & Apocalip.21. An uero alibi in lege ueteri ſit
ꝓhibita ſimplex fornicatio in uniuerſum: credi-
derim, quod ſic, & de filia ſacerdotis cõſtat Deu
tero.22. quæ præcipitur uulcano tradi, ſi fornica
retur. Num. etiã.25. taxatur populus, qui fornica
tus eſt cum filiabus Moab. Et Hoſeh.4. Non uiſi
tabo ſuper filias ueſtras: cum fuerint fornicatę.
Videtur etiam quod fuerit lege naturali prohibi
ta, quoniam Iudas damnabat nurũ ſuam Tha-
mar ad mortẽ ob fornicationẽ. Ad Aben Ezrah,
& ad aliud, quod ex lege obiicitur, dicimus, uerũ
eſſe, omnem uagum concubitum lege prohiberi.
Non tamen ſequitur omnem ſimplicem fornica
tionem, fuiſſe Iudæis prohibitam, quoniã ad ſo-
lutam, quæ uirum non haberet, poſſet quis acce-
dere, modo non eſſet alteri, aut omnibus expoſi
ta. Neque ſequitur. Fornicatio ſimplex non pro-
hibetur hic: ergo non eſt peccatum: quia Sãctus
Thomas, & multi alii efficaciter probant, forni-
cationẽ ſimplicẽ, naturę legibus aduerſari: ideo
indubie tenendum eſt, eam eſſe mortale peccatũ
legiq; naturæ aduerſari. Et dolendum ualde eſt,
quam facile Chriſtiani, hoc præceptum transgre
diantur: quod tam Iudæi quam Gentiles, tanta
ambitione obſeruant. *Non reſpõdebis in ſo-
cium tuum teſtimonium mendax.* Verbum
anah, duo Hebræis ſignificare dicitur, ſcilicet reſ-
pondere, & humiliare: ſed cum ſecunda ſignifica
tio, non uideatur conuenire, acceptãda eſt prior.
Et uidetur eſſe ſenſus. Si in fratris negocio, fueris
interrogatus à iudice, de ueritate, non reſponde
bis in eum falſum teſtimonium. Alio modo poſ
ſet exponi. Quantumcunq; fueris odio habitus
à fratre, non reſpondebis odio illius, falſo teſti-
monio in eũ. Sed primus ſenſus eſt germanior,
Quia etiam Hebræis reſpondere, eſt audire, ut pa
tet primo Regum.18. Aneni .i. exaudi me Domi-
ne, exaudi me. Et Pſal.143. Velociter aneni, ideſt,
exaudi me, ubi idem uerbum ponitur: poſſet ad
di tertius ſenſus. Non audies in ſocium tuum .i.
contra ſocium tuum: falſum teſtimonium. Aut
non loqueris, ut ponatur reſpondere, pro loqui.
Non deſiderabis uxorem. Non eſt diſtinctũ
præceptum hoc, à ſequentibus, ut ſcilicet deſide-
rium uxoris proximi, conſtituat unũ præceptũ,
& deſiderare eius bouem, uel aſinum, aliud: ſed
omnia hæc ad idem præceptum pertinent: & ui
detur: eo omne malum deſiderium aut auaritiã
prohibere, ſcilicet deſiderare uxorem, & alia
bona eius. Et aliqui ex Iudæis, hoc intelligunt cũ
effectu: ut ſcilicet uelis ab eo uxorem, bouẽ, uel
aſinum

aſinum habere:neq; prohiberi hic, ſimplicem cõ
cupiſcentiam:ſed rectius & ſanius intelligũt, qui
hic cõcupiſcentiam,etiam nudam, prohiberi au-
tumant. Eſt ergo præceptum non male concupiſ
cere rem aliquam proximi, quæcunq; illa ſit.
Omnis populus uidẽtes, id eſt audientes uoces
i.tonitrua,quæ ut in capitis initio dixi, uocantur
uoces Dei. *Et lampades*, melius faces, ut patet
Iudicum. 15. Et poſuit lapid.i.facem unam, hic
uero fulgura ſignificat, quæ ſimul cum tonitruis
uidebantur. *Quoniam ut tentaret nos uenit
Dominus.* i.ut expireretur, an timeretis ipſum.
Et non peccaretis, ac ſi dicat. Ad hoc uenit Do
minus, tã terribilis,legem ſuam dare, ut poſtea,
cum peccatum contra legem faciendum occurre
ret, memores eſſetis illius terroris,quem habui-
ſtis,cum lex primum daretur. *Mactabis ſuper
illud, holocauſta tua.* i.ſacrificia:quorũ car-
nes omnino cremabantur:& in fumum ad Deũ
aſcendebant. *Et pacifica tua.* Melius integra
tua. Quoniam huiuſmodi ſacrificia fiebant, pro
domus & rerum integritate:& uerbum ſalam,in
tegrum,& perfectum eſſe,ſignificat,ut ſæpius ad
monuimus. *In omni loco quo memoriam fa-
ciam nominis mei.* i.in omni loco,denominato
à nomine meo, ſeu qui uocatus fuerit domus
Dei. Dicitur autẽ domus Dei,memoria nominis
Dei: quia in ea homines Dei recordantur: & ibi
inuocant nomine ſuo eũ. Aut in quo faciã homi
nes,recordari nominis mei: qui locus erat à Do-
mino decretus: ut fuit Silo, & poſtea templum.
Veniam ad te,& benedicam tibi. i.ueniam
ad benedicendum tibi. Aut uiſitabo te, ut benefa
ciam tibi. *Nõ ædificabis.* i.dolabis. ſ.lapides at
tonſione.i.non facies eos exciſos ut ſolet fieri. So
lebant enim idolorum altaria, fieri ex politis lapi
bus. *Si cultrũ leuaueris ſuper illud,pollues
illud.* Multas & uarias ſignificationes, tribuunt
hebræi, uerbo nuph, quod hic uertimus leuare.ſ.
effundere,ſtillare,aſpergere,ſuffire,leuare, cribra
re,& concutere.ſed re uera, uerbum ſolum ſigni-
ficat leuare, eleuare,& ſuffire, quòd ſit quædam
fumi eleuatio,quoniam hæ ſignificationes, ubiq;
congruũt. Eſt autem huius loci ſenſus. Si ad im-
molandam uictimam,cultrum leuaueris ſuper il
lud.ſ.altare,pollues illud.ſ.ſanguine iugulatæ ui-
ctimæ:quoniam altare ex politis lapidibus cum
ſit mundum facile fœdatur,& maculas ſanguinis
uictimæ immolatæ cõtrahit,ideo uoluit altare eſ
ſe terreũ,aut ex impolitis lapidib⁹ in quib⁹ macu
læ ſanguinis nõ appareret. *Nõ aſcẽdes p grad⁹
ad altare meũ,ne nudetur turpitudo tua.*
ſeu reueletur.ſ.his qui inferius ſunt. Aut ne te ca-
dere contingat,& ſic nuditas tua reueletur. Sed
lubet hic paululũ fuſius, de præceptorum horũ
diſtinctione, ac numero,diſputare. Et aduerte,
quod ex cap.34.huius libri, & ex cap.Deutero.4.
conſtat,hæc præcepta eſſe decem: ſed qualiter e-
numeranda & diſtinguenda ſint,non ita. Noſtri
communiter diuidunt præceptum, non concu-
piſcẽdi,in duo qd́.ſ. nõ ſit concupiſcenda uxor p
ximi,quod ad adulterium pertinet, & de non cõ
cupiſcendis aliis rebus, quod ad auaritiam con-
uenire uidetur. Sed ſi hæc diuiſio uera eſt, tunc
bis poneretur præceptum,de non adulterando.ſ.
dicendo. Non adulterabis,& nõ concupiſces uxo
rem: Nam ad idem genus moris pertinet,actus in
terior,& exterior,in eadem materia:ſicut fur eſt,
non ſolũ qui rem alienam occulte aufert,ſed etiã
qui eam, domino inuito cupit auferre. Alii ue-
ro pro horum diſtinctione afferunt, quòd alia ſit
ratio appetendi res mobiles,& alia immobiles: &
quòd ubi eſt ſpecialis ratio appetẽdi,ſit aliud ſpe-
ciale præceptum. Sed cum in qualibet re, poſsit
fingi, & eſſe ſpecialis ratio appetendi, tot deberẽt
multiplicari præcepta,quot ſunt appetibilia ſpe-
cialia: tum quia plus differt, in ratione appetibi-
lis,uxor ab equo,uel aſino: quàm mobile ab im-
mobili,quia illa ad concubitum, equus ad mini-
ſterium: & ſic potius diſtinguenda eſſet, concupiſ
centia alienæ vxoris,à concupiſcentia equi uel bo
uis,quàm rei mobilis ab immobili. Vnde meo iu-
dicio,non eſt diuidendum præceptum,de concu-
piſcentia in duo,cum unicum ſit.ſ. non concupiſ
cere res alienas,quæcũq; ſint, ſiue uxor,ſiue bos,
ſiue aſinus:ſed in primo præcepto, quærenda &
explicanda eſt diuiſio hæc. Et ut diximus, quidã
ſentiunt, primum præceptum eſſe quòd ipſe ſit
Deus.2.uero quod non ſit alius Deus præter ip-
ſum.3.nõ facies tibi ſculptile, & nõ incuruabis te
ei, & non ſeruies.4.ſanctificatio ſabbati.5.hono-
rare parentes.6.non occidere.7. non mœchari. 8.
non furari.9.non loqui aduerſus proximum fal-
ſum teſtimonium.10.non concupiſcere rem alie-
nam. Mihi uero melius uidetur, ut etiam iam ad
monui illud. Ego ſum Dominus Deus tuus,præ
ambulum eſſe ad præcepta,ut intelligerẽt ſe ſub-
ditos,quibus poſſet ipſe præcipere. Primum uero
pceptũ eſſe,nõ erit tibi ali⁹ deus,corã me.i.mecũ,
ſeu in præſentia mea,& ideo nõ faciẽdũ eſſe ſcup
tile poſtq̃ nõ debet tibi eſſe alius deus.2.uero. Nõ
adorabis ea. Aliam uero numerationem ſequẽtẽ
acceptamus,modo p.3.acceptes. Nõ adorabis ea.

CAPITIS XX. IVXTA MORES annotata.

E*Go Dominus Deus tuus, qui eduxi te, de terra Ægypti.* Quorſum hæc Domine Deus? Vide legiſlatoris prudētiā. Solent collata beneficia, hominem retinere, ne benefactorem offendat, & libertas ad memoriā reuocata, ſeruum quaſi cogere ad obedientiam: ideo Dominus hæc duo præmittit, ante legem: ut iudæos inuitaret, ad ſuarum legum obſeruantiam. *Non erit tibi Deus alius, coram me, ſeu mecum.* Nouit prudens legiſlator, ſeruorum malorum thecnas, & ſubterfugia: ideo omnia, quæ facere etiam latenter poterant, hoc præcepto ꝓhibet: & primum aliquem colere deum ſine ulla imagine, aut ſimilitudine: qualiter ſe coli præcipiebat. 2. quodcunque ſculptum. 3. imaginem & ſimilitudinem, cuiuſcunque rei. 4. cultum: in quo etiam pulchre ſapientia diuina relucet *Viſitans iniquitatem patrum in filios: ſuper tertios & quartos.* Vt non miraretur homo, cum ſe ſine propria culpa punitum uideret, admonuit, ut q̃ primū reputaret ſe innocētē & flagellatū à Deo, iniquitatū patrū ſuorū recordaretur. Cum ſemel Chriſti diſcipuli (ut Ioannis nono habetur) uiderent hominem, à natiuitate cæcum: inquirunt à Chriſto, quiſnam peccauerit, ipſe, an parentes eius. Optima conſideratio, ut quam primum uideris pœnam, culpæ reminiſcaris. Quoniam licet nō ſemper, culpa ſit pœnæ cauſa: optimū tn̄ eſt, te cogitare ꝓ culpis ꝓpriis, aut ꝓ genitorū flagellari à deo, ut aliquid in te emēdes. Eſt & aliud, qđ hic parentes aduertere debeāt: quātū uidelicet, abſtinere à peccatis debeant: non ſolū, ne propter ea, puniantur ipſi, ſed ne peccatorū ſuorum flagella, in filios tranſfundant. Audi quid
Iſaiæ. 14. ſanctus Iſaias dicat, de ſtirpe regis Aſsiriorum. Præparate (inquit) filios eius occiſioni, propter iniquitatem patrum eorum. Et conſurgam contra eos (ait Dominus) & perdam Babel nomen, propinquum, filium, & nepotem, dicit Dominus. Annotauit etiam hic quidam, in eo quod dicitur in tertios & quartos, & faciens miſericordiam in milibus, quàm pronior ſit Dominus ad miſerendum, quam ad uindictam ſumendam, ut iniquitatem uiſitet in .3. & .4. miſericordiam uero extendat, ad mile. Vbi nos docet, iræ non recordari, aut uindictæ in æternum: dilectionis uero in perpetuo memorari. Additur. *Diligentibus me, & cuſtodientibus mandata mea.* Quibus uerbis docet, qui ſint, qui cuſtodiant mādata eius: nempe eos qui diligunt eū. Sic & Chriſtus apud Ioannem. Si quis (inquit) diligit me, ſermonem meum ſeruabit: & qui non diligit me
Ioan. 14.

ſermones meos non ſeruat. Aduerte etiam hic quantum noceat iniquitas, & quid ualeat dilectio: ut iniquitas non ſolum noceat facienti, & dilectio non ſolum proſit ipſi diligenti. *Non aſſumes nomen Dei tui, in uanum.* Expende hic, quanti faciendum ſit nomen Domini, ut nihil, eo interpoſito pollicearis, quod non intendas implere. Si enim filium aut nepotem, aut rē aliquam præcioſam, uerborum tuorum obſidem dediſſes, nonne laborares implere, ut obſidem redimeres? Omnino. Si ergo nomen ineffabile dei, cur quod promiſiſti non imples? Sed proh dolor. Quis nunc, quod iurauit, aut uouit, implere uult? Vbique periuria, ubique irrita uota, ubique etiam mentita fides. *Memento ut diem ſabbati ſanctifices.* Quæ enim implere cupimus, eorū ante recordamur. Sic uoluit Dominus Deus, nos ſanctæ diei memorari, ne eam diebus aliis ſimilem reputaremus, & ſine debito honore, præteriremus. Et bene nota, Deum non dicere, quod eius recorderis, ut in eo gaudeas, tripudies, aut tibi uaces, ſed ut ſanctifices. Multi enim ſunt, qui dierum feſtorū memorantur antequam ueniant non ut ſanctificent, aut Deo uacent, ſed ut ludant, comedant, & bibant, cæteris diebus licentioſius: & qđ deterius eſt, tunc uitiis indulgeant, ita ut peccata, ac flagitia ſeruaſſe, in diem ſanctū uideamur: ac ſi bona opera eſſent: cum Dominus nos, eius ad hoc memores eſſe uoluerit: ut tunc maxime eum colamus, & beneficiorum, creationis uidelicet cunctarū rerū ei gratias agamus. Aduerte quæ hic dicū tur.

Tu & filius tuus, & ſeruus tuus, & bos. Conſidera hic quæſo beneuolentiam, & charitatem, ſummi Dei, ut ſecum uoluerit omnia quieſcere, neque tamen ſecum iubeat omnia laborare. Solus ipſe creat cuncta, & ſi fas eſt dicere, ſex diebus laborat nobis, ſeptimo uero die, omnia ſecū ad quietem inuitat. Sic ſolus CHRISTVS paſſus eſt, & torcular calcauit ſolus ipſe, ita ut de gentibus non ſit cum eo uir: in die Iſaiæ. 63 tn̄ reſurrectionis, omnes ſua beata præſentia lætificat. Omnes enim uult ſecum reſurgere, ſed non omnes ſecum pati. Vbi etiam nos, gratitudinem docet, poſtquam ipſe tam gratus eſt, totque bona contulit diei ſeptimæ à quo nihil miniſterii, in cōdendis rebus accepit. *Honora patrem tuum & matrem, ut prolongent dies tuos:* aut ut prolongentur ſuper terram. Vides hic, qualiter bona alicui collata, eum ad precandum inuitent: ſimiliter quid ualeant, parentum benedictiones, & precationes, quæ tibi longam poſſint uitam, à Domino impetrare: ſimiliter quanto pluris faciat Deus, parentum honorem, quàm ſuum, ut

quaſi

quaſi uoluerit, te potius parentes, quam ſe ho-
norare quemadmodum eos alere potius, quam
ſibi ſacrificia offerre. Et annotauit hic quidam
rabbinus.ſ.rabbi Simeon, ſcripturam pluris feciſ
ſe, parentum honorem quàm Dei, ut uoluerit
nos Deum honorare, ex ſubſtantia noſtra, iuxta
Prouer illud Salomonis. Honora Deum de tua ſubſtan
b. 4 tia, parentibus uero noluit, filios ſubuenire, ex la
bore manuum ſuarum: & ſi non habeant, tenean
tur in piſtrino laborare, ut parentibus uictũ quæ
rant. Similiter honorantes ſe, uoluerit honora-
re, iuxta illud.1.Samuelis.2. Quicunq; honorifica
uerit me, honorabo eum, longæuam uero uitam
cõceſſerit eis, qui honorauerint parentes. Cõſtat
autẽ, pluris uitam fieri, quàm honorẽ. *Loquere
tu nobis*, Docet locus iſte, doctorẽ talẽ eſſe debe
re, ad quẽ facilis populi ſit acceſſus: neq; debet eſ-
ſe nimiũ formidabilis. *Vos uidiſtis, qđ de cœlo
loquut⁹ ſum uobis*. Etiam uerba hæc ad timo-
rem pertinent, ac ſi dicat. Cõſiderate, me uobis lo
co ſuperiorẽ eſſe, unde uos, ſi rebelles ſitis, facile
punire poſſum, ideo timete. *Altare terreũ fa-
cietis mihi, neq; ex lapidibus exciſis*. Arguit
pulchre locus iſte, hominũ uanitates, etiam in tẽ-
plis dei, & ædificiorũ, ac ſepulchrorũ. Vult Dñs
altare terreũ, nos aũt marmoreũ conſtruimus, &
ſi lapideũ ex lapidibus impolitis, nunc uero cun-
cta polita ne polluta dicã ſunt: ita ut opus, mate
riam ſuperet. Arbitramur enim Deũ, noſtris uani
tatibus delectari. Et ſi in ueteri lege, quando deus
magna pompa, & apparatu delectari uidebatur
hæc taxãtur, quid in noua fieri debet, quæ præ cæ
teris uirtutibus humilitatẽ prædicat, & extollit,
damnatq; ambitionẽ, & ſuperbiã. *Non aſcen-
des per gradus, ad altare meũ*. Summam in ſa
cris honeſtatem commẽdare uidetur locus iſte,
quam diſcere debent, qui altari miniſtrant, maxi
me in aſcenſu & deſcenſu altaris.

CAPITIS. XXI. ANNOTATA IVX ta literam.

H*Æc ſunt iudicia*, id eſt leges, quibus,
ſeu per quas ius dicetur inter iſrahelitas.
*Si emeris ſeruum hebræũ, ſex annis
ſeruiet tibi*. Significat chanah proprie, poſſi-
dere, & emere, ut patet Gene.25. Agro, quem
chanah, id eſt emit, Abraham. Et Prouerbio-
rum.8. Dominus chanani, id eſt poſſedit me,
aut emit, initium uiarum ſuarum. Inde michne,
pecus minutum: quòd omnis poſſeſsio antiquis,
in pecudibus eſſet. Dicit autem ſeruum He-
bræum, quoniam ſeruos aliarum nationum, li-
cebat in perpetuum habere. *In.7. egredietur
liber*. Significat nomen hebraicũ chopſi, non ſo-
lũ liberũ: ſed ſolitariũ, ut patet.2 regum.15. ubi di
citur. Et manſit in domo hachophſit. i. ſolitaria,
ſeu ſola. Et aduerte alluſionem. Quia enim libe-
ri, ſolent manere in domo ſeorſum, & per ſe, ſer-
ui uero non, ſed in domibus dominorũ, uocatur
domus in qua quis ſolus manet, domus libera, do
mus uero, in qua cũ aliis moratur, uocatur nõ li-
bera. Hebræi dicũt, domũ liberã dici, cũ non cõiũ
gitur aliis domibus: ſed prior alluſio uidetur ueri
or, ut.ſ. dicatur quis, manere in domo libera. i.
quæ liberorũ eſſe ſolet, in qua liber ſolus manet.
Additur aũt. *Et gratis*: quoniã nõ oportebat ſer
uũ, anno.7. aliquid ꝓ ſua libertate donare, ſed ſi-
ne ullo alio precio, aut re: liber egrediebatur.
*Si cũ corpore ſuo uenerit, cũ corpore ſuo e-
gredietur*. Hebraiſmus eſt, quẽ ſequens ſenten-
tia ſuo more explicat.1. ſi ſolus uenerit, ad dñm
ſuũ. ſ. ſine uxore & liberis, & ſine ſubſtãtia. Qua
re uenire in corpore ſuo, hebarris eſt uenire ſo-
lũ: unde ſequitur. *Si dominus dederit ei uxo-
rem*. Dicitur aũt In corpore ſuo uenire, cũ nõ ſe-
cum, alia copora adduxit.ſ. uxoris aut filiorum.
Si maritus uxoris ipſe. Significat baal (qđ ma
ritũ ſumus interpretati) ſupergredi, ſuperiorẽ eſ-
ſe, quemadmodum uir uxori præeſt. Et uide-
tur uerbũ cõpóſitũ, ex ba quod eſt in, & al ſuper,
quaſi inſuper ſeu ſuperius. Aduerte etiam nomẽ
hebraicũ gaph, cõmuniter corpus ſignificare. Eſt
tamen locus ꝓuerbio.6. qui hanc ſuſpectam red-
dit ſignificationẽ, ubi dicitur. Miſit puellas ſuas,
clamauit al gape.i. ſuper ſummitatẽ ciuitatis: u-
bi ſignificare uidetur ſummitatem. Poſſet tamen
uerti. Clamauit ſuper corpus ciuitatis.i. ſuper to-
tam ciuitatem, quæ unum corpus eſſe uidetur.
Vxor & filii eius, erunt domini ſui. Hinc
ortũ hàbuit lex illa, qđ partus ſequatur uentrem,
ut cuius fuerit uenter, eius ſit & partus. Eſt etiã
hic notandũ, in lege ueteri, non ita eſſe indiſſolu-
bile matrimonii uinculũ, quemadmodum in no-
ua: quia hic matrimonium diſſoluebatur exple-
to ſeptẽnio, & uxor manebat cum liberis, in do-
mo domini ſui: uir autem abibat quo uellet.
Adducet illũ domin⁹ ad iudices: hebraice ad
elohim, quod eſt dii. Vocantur autem iudices
dii, quòd debent eſſe ita conſtantes, & inflexibi-
les in ius dicendo ſicut eſt Deus: quibus præci-
pit, pauperũ in iudicio nõ miſereri. *Applicabit
illum, ad oſtium, uel ad poſtem*. Dictionem
delet, certum eſt, oſtium ligneum, quod moue-
tur, ſignificare, ſed mezuzah, aliqui poſtem.
Chaldeus limen, ſignificare dicit. Ex ſcriptu-
ra, uidetur ſignificare potius poſtes, quam li-

men quoniam ſignificat ligna aut lapides, quibus poſſet ſcribi lex illa. Audi Iſrael. Dominus Deus noſter, Deus unus eſt. Dicitur enim Deutero. 6. Scribes eã, ſuper mezuzot.i. poſtes domus tuæ. Diximus de ſignificatione nominis, ſupra capit. 12. Et ſunt ligna recta, ad latera oſtii, quibus lignum ſuperius tranſuerſe poſitum, ſuſtentatur. *Perforabit Dominus aurem eius.* ſubula. A raſa quod eſt perforare, eſt arſca.i. ſubula ſic à perforãdo dicta. *Et erit ei ſeru⁹, aut ſeruiet ei in ſeculum.*i. perpetuo: quod aliqui interpretantur, uſq; ad annum Iobel: quando omnes ad libertatem aſciſcebantur. Sed iam ſæpius admonui, uerbum alam ſignificare abſcondere, latere, occultare. Quod enim occultare ſignificet, ſeu latere: ſunt multa in ſcriptura exempla.ſ. primo regum. 16. ubi dicitur. Nõ fuit uerbum neelam.i. abſconditum ab rege. Et eccleſia. 12. ſuper omne elam.i. occulto. Sic leuitici. 4. ueneclam.i. & celatũ erit uerbũ. Et Numeri. 5. ue neelã.i. occultum fuerit ab oculis uiri ſui, & meo iudicio, olam ſignificat tempus abſconditum, cuius non eſt memoria. Ieremiæ. 2. Meollã.i. à ſeculo, confregi iugum tuum.i. à multo tempore: cuius nõ eſt memoria. Diſputauimus abunde de ſignificatione nominis Geneſis. 24. Dicit autẽ rabbi Abraham, ſignificare tempus præciſum, & determinatum: ſed melius ut diximus occultum. Fiebat autem huiuſmodi fixio, ut ſeruus ſciret, ſe addictum illi domui in ſeculum. Vnde aurem alicui defigere Hebręis, eſt eſſe addictum perpetuæ ſeruituti. Quare in Pſal. 39. dicitur. Sacrificiũ & oblationẽ noluiſti, aurẽ autẽ ꝑfodiſti aut ꝑforaſti mihi.i. me tibi in ſeruũ perpetuũ addixiſti: & ſunt uerba Chriſti iuxta Pauli ad hebræos interꝑtationem *Cum uendiderit uir, filiam ſuam in ancillam: non egredietur, ſicut egrediuntur ſerui.* Nam ſerui egrediebantur cum corpore ſuo.i. ſoli, ſi ſoli ingreſsi eſſent: nõ ſic autem ancilla hebræa, quoniam non ſolum ad miniſteriũ, ſed ad matrimonium, ſaltem ſecundarium, quale erat ancillarum, tradebatur. Et loquitur de ancilla hebræa, cognita à domino ſuo: quæ uel non deſponſatur domino, aut filio eius: : ſed poſt coitũ diſplicebat domino, neq; deſponſauit eam ſibi, uel filio ſuo *Si diſplicet in oculis domini ſui,* ante deſponſationem: *redimere faciet eã.* i. facultatem illi faciat redimendi ſe, ſubtrahendo à ꝑcio, annos quibus ſeruiuit ſibi. Sed quia nulla ſpecialis gratia ei fiebat, præter alios ſeruos, qui omnes, iſto modo poterant ſe redimere: uidetur potius lex mandare, ut dominus eam redimat, dimittendo liberam, ac ſi redimeret. Non tamen improbo priorem ſenſum, quoniam ſequitur. Non poterit eam populo alieno uendere, quaſi poſsit ſuo. *Populo alieno facultatem,* ſeu dominium *non habebit uendendi eam.* Per populum alienum, aliqui intelligunt populum alterius loci, in Iſrael. ſed meo iudicio, quia populus alterius urbis, non uidetur alius populus ab Iſrael: ideo melius intelligitur, per populum alienum, populum gentiũ. *Quoniam ſpreuit eam,* ſeu dum ſpreuit eam, ſcilicet coeundo cum ea. Verbum bagat, quod hic ſpernere uertimus, hebræis ſignificat præuaricari, tranſgredi, fallere, fraudare, decipere, fraudibus aut dolo uti. Et uere doloſe, talis egit cum ancilla, quoniam uir congrediens cum fœmina, præ ſe fert maritum: Cum autem iſte nollet eſſe maritus, uidetur ancillam decepiſſe. Sed meo iudicio, uerbum bagad, ſignificat operte, ſeu doloſe agere, aut tegere. Vnde beged, id eſt ueſtis, quòd ea, quis tegatur & operiatur. Verti ergo poſſet hic. Quoniam operuit eam, id eſt quaſi maritum egit. Solebat enim uir alicuius fœminæ, in Iſrael, quàm primum uellet eam ducere, extendere palium ſuum, & operire eam: ut patet Ruth tertio. *Si autem filio ſuo deſponſauerit eam, ſecundum iudicium filiarum faciet ei,* id eſt dotabit eam, quod eſt ius filiarum, ut ſcilicet à patre dotentur. Aduerte uerbum iaad, quod hic uertimus deſponſare, ſignificare multa Hebræis. Omnia, ſcilicet hæc. Conuenire, congregare, tempus conſtituere, parare, & deſponſare, ſed meo iudicio, ſolum ſignificat congregare, maxime ad certum tempus, & tempus certum conſtituere, & quia deſponſationes fiebant in iuuenibus & puellis, iuxta certum tempus, inde etiam ſignificat deſponſare. Vnde uerti poſſet. Si filio ſuo conſtituerit eam, id eſt tempus deſponſandi certum dederit, faciet illi, ſecundum iudicium puellarum. *Si alteram ſibi,* aut illi, *acceperit.ſ. ſimul cum ea: reſiduum eius, operimentum eius: habitaculum eius: non diminuet.* Miror cur noſtri, hic uerterunt pro reſiduo, uictum, cum dictio, non uictum, ſed reſiduum, ſeu reliquum ſignificet: ut patet. 1. Samue. 16. Adhuc ſcaar.i. reſiduus eſt, ſeu remanſit minor: ſed quia communiter, concubinis dabatur, quod reſiduũ erat, à principalibus uxoribus, quẽadmodũ filiis earũ, qđ reſiduu erat à principaliorib⁹ filiis, ut patet Gen. 25. de Abraam, qui dedit omnia quę poſsidebat Iſaac, filius aut concubinarũ munera, ſeu qđ reſiduũ erat: ideo dicitur hic uirũ nõ debere negare ancillę in uxorẽ

ductæ

ductæ: reſiduũ.i.id quod à principali uxore relictum erat: ſiue eſſet cibus, ſiue tempus congreſſus. Nam quemadmodum reſiduum cibi, dabatur concubinis, ita tempore quod relinquebatur à principalibus uxoribus, uiri uacabant congreſsibus ancillarum, aut concubinarum: ut patet de Agar, & aliis ancillis, ad quas maritus, de licẽcia principalis uxoris, ingrediebatur: uidetur tamẽ hic, pro reſiduo uictus poni, quia ſequitur, tegumentum eius, ac ſi dicat. Non negabit uictum, reſiduum principaliori uxori, neq; ueſtitum, ſeu tegumentũ. De tertia etiam dictione.ſ. onah, quam tempus determinatum ſeu ſtatutũ uertunt, dubium eſt: quoniam nuſq̃, in hac ſignificatione, in tota ſcriptura inuenitur: ſed maon, quod ex hac eſt radice, ſignificat habitaculũ, ut ex infinitis ſcripturæ conſtat locis, quæ cauſa breuitatis omittimus. Pſal.26. Dñe dilexi meon. i.habitaculum domus tuæ. Hinc etiam dicitur, eſſe onen.i.præſtigiatorem, ſeu qui oculos tenet, uel claudit, ne res uideatur ut eſt in ſe: & ſi iuxta hanc ſignificantiam; locum reddamus, ita uertendum eſſet. Et habitaculum non diminuet.i. locũ ad habitandum dabit. Aut non diminuet cohabitationem.i.tenebitur cum ea, ad aliquod tempus habitare, ad concubitum. Eſt ergo integer, huius legis ſenſus, iſte. Si quis uir, uendiderit alteri filiam ſuam, in ancillam, (& eſt ſermo de hebræis) uel ille coiuit cum ea, aut non: ſi coiuit cum ea, aut diſplicet poſtea illi, aut placet, ſi diſplicet, tenetur eam redimere.i. dimittere, ac ſi redemiſſet eam: in precium ablatæ pudicitiæ: aut permittere, quòd redimatur, ablatis à pretio redemptionis miniſterii annis. Si uero placet, aut accipit ſibi, aut filio ſuo in uxorem. Si filio, tenetur eam dotare: ſi ſibi, faciat illi, ut uxori. Si alteram ſibi acceperit, non diminuet uictum, ueſtitum, & cohabitationem: & ſi hæc tria non feciſſet, tenebatur eam gratis dimittere, ſine argẽto. Et ex hac ultima clauſula uidetur, quòd cum dicit textus ſupra. Redimere faciet eam, debeat intelligi, ut diximus.i. dimittat eam gratis, ac ſi redemiſſet eam. Sed quid iuris, ſi eam nõ cognoſceret? Tunc poterat eam habere in miniſterium, uſq; ad annũ Iobel: & poterat permittere, ut ſeſe redimeret. Communiter tamẽ, in Iſrael, homines uendebant filias in ancillas, ut ab eis, quibus uendebantur, in uxores, aut ſaltem concubinas, acceptarentur. Et concubina erat, quæ ad concubitum aſciſcebatur ſolum, non ad hereditatem: & erãt, aut ancillæ, aut min⁹ principales uxores. *Percutiens uirum, & mortuus fuerit: moriendo moriatur.* Ponitur lex in communi, ut omnis percutiens, ſiue intẽdat occidere, ſiue nõ: & percuſſus fuerit mortuus: talis morte erat plectendus: ſed ſtatim ponũtur exceptiones, ab hac lege. *Et qui nõ eſt illi inſidiat⁹: ſed deus occurrere fecit.ſ. eũ: ad manũ ei⁹.* Videtur hæc lex loqui, de occidente, cui occurrens, antea fuerat iniurius, & Dominus occulto iudicio, aut potius, ut illatæ iniuriæ pœnas daret, tradidit eum, in manus eius, cui iniuriã intulerat: tali itaq; occiſori, non infligebatur mortis pœna, ſed fugiebat, ad aliquã ciuitatem refugii. *Et cũ ſuperbe egerit uir, contra proximum ſuum, ut occidat eum in dolo, ab altari meo accipies eũ, ad mortem ſeu ad moriendum.* Verbũ zud, quod uertimus ſuperbe agere, nõ eſt hebræis plene notũ: uidetur tamen, ſignificare intumeſcere, aut eleuari, ut ex Pſal.124. colligi uidetur: ubi dicitur. Aquæ azedonim.i.intumeſcẽtes, aut ſuperbæ. Sequens uero dictio.ſ. ormah, ab arum, qđ eſt inuolutũ eſſe, ortum habet: & ſignificat aſtutiam, maliciam, ſeu caliditatem, maxime ad malum. Attribuũtur autẽ, huiuſmodi occurſus deo, quoniã nihil poteſt, ſubterfugere eius prouidentiã. Dicitur autem tradere aliquẽ, in manus alterius ad occidendum: quoniam eius eſt, omnibus ius dicere, & uindictam dare, quam non dant iudices, aut quia nolunt, aut quia occulta eis ſunt. *Furans uirum, & uendens ipſum, & inuẽtus eſt in manu eius: morriendo moriatur.* Sed ſi uendidit alteri, quomodo poteſt, in manu eius inueniri? Dupliciter poteſt hæc lex intelligi. Altero modo, ut furans uirũ, & uendens. ipſum, i. ut ipſũ uẽdat, & inuenitur adhuc, in manu eius quia nõdũ eũ tradidit ei, cui uẽdiderat: morietur. Alter uero qui (meo iudicio) eſt germanior literæ, eſt. Furãs uirũ, & uẽdẽs ipſum, & inuenitur in manu ei⁹.ſ. emptoris, morte moriatur. Sed quid iuris, ſi nõ eſſet iã inuẽt⁹, in manibus illius, ſed alteri traditus? Crediderim tũc maxime occidẽdũ uẽditorẽ: quoniã magis elõgatur à reſtitutione: & legẽ ſic intelligẽdã puto. Furãs hominẽ, & uẽdens, morte moriatur: etiam ſi homo, furto ablatus, inueniatur in manu eius, aut emptoris *Qui maledixerit patri ſuo & matri ſuæ, morriendo morrietur.* Verbum chalal, nõ proprie ſignificat maledicere, ſed alleuiare, leuem reputare, & uelocem eſſe: ut Gene.8. multis autoritatibus, probauimus: hic uero uidetur ſignificare deſpicere, qđ eſt leuẽ reputare. Quod ſi legas maledicere, ſenſus eſt. Mala imprecãs patri ſuo, aut matri ſuæ, moriatur. *Cũ lapide, uel cũ pugno.* Nõ eſt certa ſignificatio egroph, qđ pugnũ uertimus: quoniã inuenitur ſignificare glebã. Nã uerbũ garaph, à quo egroph, ſignificat reuoluere, ut patet Iudicũ.5. ubi dicitur. Torrens chiſon, gera-

pham. i. reuoluit, ſeu deuoluit eos. Inde megrephah. i. gleba ſic dicta, ut puto, quòd in aratione reuoluatur. Vnde etiam, hic uerti poſſet. Percutiēs ſocium ſuum, lapide uel gleba. Nō tamen dāno, ſi pugno uertas, licet mihi nullus occurrat, in ſcriptura locus, ubi dictio egroph, ſignificet pugnū: poſſet tamen illum ſignificare, ob reuolutionem: quoniam facile digiti reuoluuntur, ad faciendum pugnū: aut quia nihil aliud eſt pugnus, q̃ digitorū reuolutio. *Tātū requiē, ſeu ceſſationem.* i. dies, in quibus ceſſauit, ſeu lucri defectum, ſoluet, & medēdo medebitur. i. ſoluet medicinas & medicum: aut ſuis impēſis, ſanabit per cuſſum. Vbi aduerte, Deū uoluiſſe, hominem ſocio ſuo, iniuriam gratis cōdonare, modo exolueret, qđ uacando amiſerat, & quod medendo ſibi expoſuerat. *Vindicando uindicabitur.* ſ. ſeruus uel ancilla occiſi, de dño ſuo. ſ. ſecundum iudicis arbitrium. Vnde uerbum nacham, nō ſolum uindicare, ſed & iudicare ſignificat: quoniā iudicū erat, mala illata uindicare. Sed ſi ꝑ diē aut dies, ſtetiſſet. i. non moreretur ſtatim: nullas dabat dominus pœnas, & rationem lex ſubdit. Quoniam pecunia eius eſt. Et fuit hæc lex tam mitis: quoniam raro, quis ſeruum ſuum, ſponte occidit. *Cum eleuati fuerint uiri. ſ. in inuicem.* Diſceſſimus hic ab omnibus interpretibus, qui hic uertunt. Cum rixati fuerint uiri. Quoniā uerbum naſah, potius eleuari aut eleuare ſe, ſignificat, q̃ rixari: & in chal. hebræi cōcedunt, ſignificare uolare, aut eleuari, ut cōſtat Threno. 4. ubi dicitur. Qnia naſſu. i. eleuauerunt ſe. Et Ieremi. 48. Date (inquit) alas Moab, quoniā naſo neſe. i. eleuādo eleuanit ſe. Inde noſah. i. ala ſic dicta, qđ eleuet aues, aut ea, uolare ſoleāt. Hinc etiā nes. i. accipiter: ſic ab eleuatione dictus. In omnibus aūt locis, ubi hebræi uertunt, etiam in niphal rixari, tam bene quadrat, ſi eleuare uertas: queadmodum. 2. cap huius libri diximus: ubi habetur. Ecce duo uiri hebræi, niſim. i. inſurgentes. ſ. in ſe inuicem, potius q̃ rixantes. Et nō diſtrahes uerbū, à ſua ꝓpria ſignificatione. *Et nō fuerit mors. ſ. mulieris, cōdēnādo cōdēnabitur, ſicut poſuerit ſup illos, marit⁹ mulieris: & dabit, ut ſtatuerint iudices.* Quoniam uiſus fuerat cōſtituere partē iudicē, maritū uidelicet mulieris, addidit qđ ſequitur: qđ. ſ. ſol⁹ ipſe nō arbitrabitur qđ ſoluēdū eſt, ꝓ abortiuo: ſed cū iudicib⁹. Aliqui intelligūt, qđ uiri iſti, eſſēt ſoluituri pecuniā, ꝓ arbitrio mariti, ſed pœna, corpori infligēda, manebat in arbitrio iudicū: ſed prior ſenſus, mihi magis placet. Sed ſi moreretur mulier, occidēdi erāt ipſi. Caietanus noſter, hanc legē, etiam ad pueros extēdit: qđ. ſ. ſi illi effuſi morerentur, etiam ꝑcutiētes matrē, eſſent morti obnoxii, ſed mihi eius ſentētia nō ꝓbatur: quoniam nō uidetur æquū, ut tanta pœna imponatur ei, qui embrionē occiderit, ſicut illi, qui perfectū iam uirū. Nā ſupra, de ſeruo occiſo à domino, noluit lex eū puniri pœna mortis, quoniam pecunia eius eſſet. Et licet talis ſit uerus homicida, ſi fœtus animatus erat, nō tamen, pœnam cōſumati homicidæ ſubibat. *Dabis animā ꝓ anima.* Hebraiſmus eſt, pro damnabis uitam, pro uita ablata. *Oculū.* ſ. ſanū, uel auferētis eū: *ꝓ oculo.* ſ. ablato *Vulnus pro uulnere,* ſeu percuſsionem ꝓ percuſsione. Dicunt hebræi, uerbū paſa, ſignificare ꝑcutere, uſq; ad ſanguinis effuſionē: ſuſpectam tamen reddit, hanc ſignificationē, id quod dicitur Deut. 23. ubi dicitur. Nō ingredietur peſua. i. attritus attritione, aut fractus: quare aliqui dicunt, uerbū ſignificare frangere, potius q̃ uulnerare. Et poſſet hic uerti, fractionē ꝓ fractione, liuorē ꝓ liuore. Verbum chabar, à quo chaburah. i. liuor, ſignificat coniungere, ſociare, colligere. Vnde chaburah. i. liuor, quòd in eo ſanguis cōiungatur. *Si cornupetierit bos.* Explicat lex hæc, obſcurum locum, qui ponitur Gene. 9. ubi Dñs dicit, ſe requiſiturum hominis ſanguinē, de manu omnis beſtiæ: neq; tamen poſuerat requirendi modū, quem hic manifeſtat. Requirit enim Dñs, i. punit hic beſtiam, bouē cornupetā. ſ. & puniendo, requirit hominis ſanguinē, de manu eius, cū mandat bouem lapidari, & prohibet, carnes eius in cibum ſumere. *Si expiatio impoſita fuerit ſuper eum, & dederit redemptionem animæ ſuæ, ſecūdū omne, quod impoſitū fuerit ſuper eum,* ſubaudi, liberabitur à morte. Aduerte hic uerbum chapar. i. redimere, ignotæ ſignificationis eſſe, apud hebræos. Dicunt enim, ſignificare bituminare, expiare, placare, parcere, remouere, & redimere: ſed (meo iudicio) uerbū ſignificat, linire, & operire: & quia poſtquā peccatum opertum eſt, nō uidetur ad punitionem, ſignificat parcere, & expiare, ſeu non punire: propria tamen ſignificatio, uſque hodie ignota eſt. Diſputauimus abunde, de ea Gene. 6. ubi dicitur. Vechaparta, id eſt & picabis, ſeu pice linies, eam, uidelicet arcam. *Si filium cornupetierit, aut filiam, ſecundum iudicium hoc, fiet ei.* i. ſi contingat, bouem cornupetam, filium aut filiam. ſ. domini illius bouis, cornupetere: ſi non erat ab heri & nudius tertius, cornupeta, lapidabitur bos, ſed dominus, erit innocens: ſed ſi erat. ſ. cornupeta, dominus interficietur. Poſſet etiā eſſe ſermo, de filio aut filia: cuiuſcunque hominis

minis,nõ ſolum de filiis aut filiabus domini bouis cornupetæ: & hunc ſenſum, ſequens ſententia, probat dicens. *Quod ſi cornupetierit ſeruum*, uidelicet alicuius hominis, uel ancillam, dabit domino illius ſerui, argẽti. 30. ſiclos & bos lapidabitur. *Cum aperuerit uir puteum, uel foueam.* Rabbi Dauid dicit, in libro radicum, hoc intereſſe, inter bor. i. ciſternam, & beer id eſt puteũ, quòd bor. i. ciſterna, nõ eſt ſine ædificio, ſed bene beer. Dicit tamen bor, eſſe ciſternam, cuius aquæ colligũtur, ſed nõ ſcaturiunt: ſed (meo iudicio) bor ſignificat foueam, ſiue ſit puteus ſiue ciſterna, ſiue carcer, aut etiam ſepulchrum. Et poteſt eſſe, huius legis duplex ſenſus. Prior, ut loquatur prima pars, de puteo iam facto, cum quis. ſ. os eius aperit, & ſecundus ſenſus eſt, ut loquatur, de puteo & de ciſterna, ut bor, uno loco puteum, altero uero ciſternam, ſignificet. Eſt ergo ſenſus. Cum quis aperuerit puteũ, aut ciſternam, ſcilicet iam factam, ſed clauſam, & aperuerit os eius, aut cum foderit eam. ſ. de nouo. Et iſte (meo iudicio) eſt literæ ſenſus: & decretũ eſt clarum. *Domin⁹ ciſternæ, reddet argẽtum.* Hebraice ad uerbum eſt: integrabit argentum, & reſtituet domino eius. ſ. bouis, uel aſini. Et quod dicitur integrabit argentum, debet intelligi, quod integrum, ad bouis ualorem, reſtituet: ſeu æquabit argentum boni, & reſtituet domino: ſed hæc lex, ut ex ſequenti conſtat, intelligitur, quando dominus, ignorat bouem eſſe cornupetam, ab heri & nudiuſtertius: quoniam ſi ſciret, locum habet lex ſequens, quòd. ſ. redditur⁹ eſſet bouẽ uiuũ, pro occiſo à cornupeta ſuo, & cadauer erat illius. Aduerte etiam hic, uerbũ chaſaph, à quo cheſeph, id eſt argentum, ſignificare amare, & cheſeph argẽtũ ſeu pecunia: qđ ab omnib⁹ fere diligatur, & ametur. Similiter, ubi omnes hic in fine uertunt. Reddet bouem, pro boue, poteſt reddi: integrabit, bouẽ pro boue.

CAPITIS. XXI. AD MORVM compoſitionem, annotata.

SI emeris ſeruum hebræum: ſex annis ſeruiet tibi. Admonet lex hæc, alio affectu, proſequendos eſſe ſeruos, ex gente tua, atq; alio extraneos: ut tuos, non ſinas perpetuo ſeruire, licet poſsis extraneos, ad hoc cogere. Et in priori capitis ſententia, aduerte: principẽ, non ſolum leges debere condere, quæ ad cultum pertineant, & ad ſe, ſed etiam, quæ ad pacificum pertineãt, rei publicæ cõuictum: unde dicit, hæc ſunt iudicia, quæ pones corã eis. Et ſimul aduerte, quali affectu, diem ſeptimum proſequatur Deus: ut non ſolum uoluerit, in eo cuncta quieſcere, ſed etiam ab eo expectare libertatem: & propter. 7. diem, ſanctificaſſe. 7. annum, & etiam 50. Et ſimul diſce, qualiter uoluerit, te ſeruum tuum tractare, quem ſeptimo anno, noſti fore liberum. Conſtat etiam ex hoc loco, hominem fidelem, poſſe in ſeruum, homini fideli uendi. *Si maritus mulieris erat.* Nouit Dominus, mariti erga coniugem, affectum, ideo noluit, facile ſeparari. Vbi ſimiliter docet, non detinere alicui, eo inuito, quod maxime diligit. *Dilexi uxorem meam.* Quas anguſtias, uir ſubeat ob coniugis, & filiorum amorem: pulchre ſubindicat locus iſte: ut ſcilicet ſeruituti perpetuæ, carceri, & multis aliis malis, ſe adiici patiatur, propter eos. Mauult enim homo, propter eos, perpetuo ſeruus eſſe, quàm ad horam ſine illis libertate frui. *Sed ſi Dominus dederit ei uxorem.* Quid illi faciunt, qui non ſinunt ſeruos ſuos, uti libertate coniugii? Deberes ſeruo tuo uxorem dare, ſi non habeat, & tu prohibes eum, habere uolentem: unde ſerui, in uagos concubitus, & peccaminoſos, frequentiſsime ruũt: quorũ, tu cauſam eſſe dignoſceris, qui coniugium prohibes. *Vxor & filii, erunt Domini.* Quoniam, omne quod naſcitur in fundo meo, meum eſt. Similiter diſce, eum operas & oleum perdere, qui in alieno operatur. *Perforabit aurem eius ſubula.* Quãti facienda ſit libertas: optime docet locus iſte: & quas pœnas ſubire debeat, qui ea non utitur, cum poſsit. Similiter admonet, non tanti faciendum eſſe, coniugis & liberorum amorẽ, ut maxima & extrema mala, propter eos ſubire uelis. Docet etiam, eos puniendos, qui dedecus ſeruitutis non ſentiunt, neque curant, ut ſentiãt. *Si uendiderit uir filiam ſuam.* Poteſt pater anguſtia, aut paupertate preſſus, filiam uendere, aut filium: & pulchre docet locus iſte, nõ dehoneſtare, cõciuiũ noſtrorum filias: ſed ex ancillis, coniuges facere. Similiter docet, dotem: pudicitiæ puellarum precium eſſe. Similiter puellã cõciuis tui, ut filiam eſſe tractãdam. *Populo alieno non poterit eam uendere.* Periculo idololatriæ, obuiã ire uoluit dñs, quoniã nouerat, ꝙ facile, fœminæ ſequãtur mores, immo & fidẽ cõiugũ, & populi apud quẽ morantur. Maledicti illi 1. Samu
(ait dauid ad Saul) qui me, hęreditate dñi pellũt, dicentes. Vade ſerui diis alienis. Quod uero dicitur. *Si diſplicuerit in oculis Domini,* oſtendit, ꝙ magnum malum ſit, diſplicentia uiri, erga uxorem, ut maluerit, inter eos facere diuortiũ: ꝙ in perpetua inimicitia uiuere. *Secundum morem filiarum faciet ei.* Qualiter tractandæ ſint nurus, oſtendit locus iſte: ut licet uili conditione, utpote ancillæ ſint, ſi tamen cõtingat filio

coniungi, tractandas eſſe, ut filias. Subiūt etiã uxor, licet uilis, uiri conditionem & nobilitatem. *Alimentum eius, ueſtimentum eius, & cohabitationem eius non diminuet.* Hæc tria ſunt, quæ uir debet uxori ſuæ: uictum. ſ. ueſtitum, & cohabitationem: ſaltem ad tempus. Non eſt enim propter inanem uiri appetitum, uxori auferendum, quod ſibi iure debetur. *Egredietur gratis, abſque argento.* Pluris faciẽda eſt libertas, ꝙ omnia hæc: ubi etiam diſce, Deum omnino uoluiſſe, puellã aliquam ſuæ pudicitiæ habere recompenſationem, ut ſi contingat eã ininſte auferre ſcias te ad eã teneri. *Si es nõ fuerit inſidiatus.* Diſplicuit ſemper, & ſumme Deo, malicia, & ſtudioſa uindicta: & parcit illi, qui iuſto dolore prouocatus, inimicum occurrẽtem occidit. Quo in loco, ſimul expende, nullũ malum, homini caſu euenire, ſed iuſto Dei indicio, licet nobis occulto, unũquéq;, ſuorum peccatorum pœnas dare, & aliquando, cum maxime ſecurus eſſe uidetur. *Si uoluntate, ab altari meo, auelles eum.* Audis hic profecto, qualiter Dñs, uoluerit homnis uolũtariã, punire cedem, ut nihil ei immunitatis: ſacer preſtaret locꝰ. Nũc uero ſacra loca, homicidarum, & id genus peccatorum, ſpeluncæ facta ſunt. Quid enim nunc utilitatis, eccleſiæ minores ordines afferunt? Dicito mihi, quis lectorum acolluthorum, ianitorum, exorciſtarum, ſuum implet munus? Ad id uenit res, ut nunc ſacri ordines, in priuilegia facinoroſorum hominũ, uerſi ſint. Qnare (meo iudicio) eccleſiæ conſultum eſſet, quoniam hac de cauſa cædes in immenſum multiplicari uidemus, ſi minores ordines, non niſi ſimul cum ſacris traderentur. *Qui maledixerit patrẽ aut matrẽ, moriendo moriatur.* Vt ſcires quanti facienda ſit patris, aut matris percuſsio, hæc lex ſancita eſt: quæ non ſolum occiſorem aut percuſſorem eorum occidi mandat, ſed maledicentem. Et ſi qui ſolum mala parentibus precatur: tales dat pœnas, quales dabit qui percuſſerit, uel occiderit? *Si percuſſerit quis proximum ſuũ, & nõ fuerit mortuus.* Non præcipit lex hæc ob iniuriam, aliquid ſoluere, quoniam hæc gratis condonanda eſſet: ſed operarum ceſſationem, & in medicos expenſas. Quam ob rem non ſint præcipites confeſſores: ut preter hæc ſemper iniuriã exolui iubeant, licet poſsint, ſed quoad poſſũt, ſuadeãt Ieſũ: gratis iniuriã cõdonare. Vbi etiã aduerte, ſolum illum legem hanc damnare ad mortẽ, qui mortis ſufficiẽtem cauſam præbuit. *Si quis percuſſerit ſeruum, uel ancillam.* Vilis eſt ſeruorum conditio, ut nõ ſit reus mortis, qui ſeruum ſuum occiderit. Vbi ſimul aduerte, ut plurimum, non eſſe magnam pœnam infligendã his uitiis: ad quæ homines proni nõ ſunt. Nã quia rari ſunt, qui ſeruos ſuos occidant, tam mitis fuit in dominos, ſeruos occidentes lex. *Argentum eius eſt.* Ex hoc loco collige, hominẽ poſſe precio eſtimari, & tanti fieri, quanti conſtitit. *Et egreſsi fuerint nati eius.* Non tanti fieri debet aborſus, ſeu occiſio puerorum, in matris utero exiſtentium, quanti aliorum puerorũ & hominũ: qui aut iam nati, uel iam prouectæ ætatis ſunt. Similiter ꝙ ſit cauẽda pcuſsio pregnãtis. *Dabit, ſicut impoſuerit ei maritꝰ mulieris.* Non eſſe relinquendam peccati pœnam, in partis arbitrio, demonſtrat lex hæc, quoniam cæcus eſt homo, in eſtimatione cauſæ ſuæ. Et poſſet lex hæc intelligi, ut corporis pœna, eſſet in arbitrio mariti, taxatio uero pecuniæ, in eſtimatione iudicũ. *Oculum pro oculo.* Æquiſsima lex, quæ pœnas culpis æquat. *Liberum dimittet eum, pro oculo eius.* Magna auaro mulcta eſt, ſeruum perdere, ſi mẽbrum aliquod mutilaret aut perderet: ſerui ſui: & ut abſtinerẽt ab huiuſmodi percuſsionibus, uoluit ſeruos perdere, qui mẽbra abſcinderent. *Lapidando lapidabitur bos cornupeta.* Ex hoc loco habes, eum teneri reſtituere, qui cauſam damno dare contigerit. Similiter ꝙ ſit cuſtodiẽda res tua, ꝙ proximis nocumẽto eſſe poteſt. *Lapidãdo lapidabitur bos.* Audis hic (quemadmodum aliis ſcripturæ locis) quanti Deus homicidium facit, qđ etiam in brutis uindicat: & ꝙ parui homines illud faciunt, qui pro re nihili, hominem occidunt. *Conteſtatio facta fuerit Domino.* Cum proximus: ſe aut rebus ſuis proximis nocet, admonendus eſt, qui ſi non cuſtodiat, reus damni eſt, eoſq; ad reſtitutionem teneri, qui aliquid tenentur cuſtodire & non cuſtodiunt. *Si redemptio impoſita fuerit ei.* Habent hic leges prudentes, mortẽ quã quis non omnino mœretur, poſſe pecunia eſtimari ac redimi, quemadmodum mors ſerui occiſi à Domino ſuo, & puerorum, in matris utero exiſtẽtiũ: quæ cõpẽſari pecunia poſſunt. Eſtimatur autem hic à lege. 30. ſiclis ſerui mors. *Si quis aperuerit ciſternam.* Cautos docet eſſe homines, in huiuſmodi, &. 2. teneri ad reſtitutionem, qui damni cauſam alicui dat. *Si percuſſerit bos alicuius, bouem alterius.* Æquiſsimæ hæ leges ſunt, à quibus ſapientes gentium, mutuaſſe uidẽtur ſuas.

CAPITIS. XXII. AD LITERAM ãnnotationes.

SI furatus fuerit uir bouem uel pecus. Præcedenti capite egit lex de furto hominis, hic ſtatuit de furtis boum, aut pecorum aliorum: & mandat ut qui furatū bouem mactauerit, uel uendiderit reſtituat. 5. ꝓ uno boue, & .4. pecudes ꝓ una pecude: & ratio legis eſt, quoniā tales elōgāt ſe, à reſtitutione. Si enim nō uendidiſſet, neq; mactaſſet, ſat erat duplum reſtituere, ut inferius dicitur. Et aduerte quod dictio ſeh, quam pecus uertimus, ſignificat pecus in cōmuni, & extenditur ad agnum, & hędum; ut patet Deutero. 14. ubi dicitur ſeh. i. agnus ouium, & ſeh. i. hædus caprarum, ſeu pecus ouium, & pecus caprarum. Idem ſupra cap. 12. Tollent ſibi unuſquiſque ſeh. i. pecus: poſtea ſequitur. De ouibus, & de capris, accipietis. Si autem quæras, cur pro boue .5. reſtituere præcipiat. 4. uero oues ſeu pecudes, pro una. Dicunt hebręi .5. addi bouem, pro miniſterio bouis, quo interim priuatur dominus: non ſic autem homo utitur oue, aut pecude. *Si cum perfoſſorio aut in perfoſſione, inuentus fuerit fur, & percuſſus fuerit, & mortuus fuerit, non illi ſanguines. Si ortus fuerit ſol ſuper ipſum, ſanguines illi, reſtituendo reſtituet: ſi non illi, uendetur pro furto ſuo.* Iſte eſt hebraiſmus: cuius ſenſus, utcunq; obſcurus eſt. Poteſt autem eſſe duplex, ſecundum quòd uerba illa, ſanguines ei, poſſunt ad percuſſorem referri; & ad furem ꝑcuſſum. Et ſi ad percuſſorem referantur, ſenſus eſt. Si in effoſsione. ſ. domus, inuentus fuerit fur ſcilicet de nocte, & fuerit percuſſus. ſ. à domino domus, & fuerit mortuus ex percuſsionibus: nō illi. ſ. percuſſori ſanguines. ſ. furis percuſsi uel occiſi, imputabuntur. i. non proinde morietur. Si uero orto ſole ſuper furem: dominus percuteret eum, ſanguines illi. ſ. domino imputabuntur furis. Sed fur tenebitur furtum reddere, & ſi non haberet unde, uendēdus erat pro furto. Qui ſenſus probari uidetur, ex his, quæ de occidente eū qui urbem refugii egreſſus, à redemptore ſanguinis occiſi, occideretur: de quo textus Numeri. 35. dicit. Si inuenerit propinquus ſanguinis homicidam, extra terminum urbis euaſionis ſuæ, & occiderit, non illi ſanguines. ſ. imputabuntur. Si autem quæras qualiter fur poterat reſtituere, aut pro furto uendi, ſi fuiſſet occiſus. Dicendum, legem loqui, de fure percuſſo non mortuo. Si uero ad furem referas, ſenſus erit. Si in perfoſsione, noctu. ſ. inuentus fuerit fur, & percuſſus fuerit, & mortuus, non illi. ſ. furi ſanguines. ſ. occidētis dabūtur, aut nō uindicabitur eius ſanguis, ſed ſi orto ſole, ꝑcuſſus uel occiſus fuerit: illi ſanguines uindicabūtur. i. ultio ab occidēte, aut à ꝑcutiēte ſumetur: ipſe tamē fur, reddendo reddet ſcilicet furtum, aut ſi non habuerit uēdetur pro furto. Ex his duobus eligat quem maluerit lector. Aduerte hic uerbū chatar, à quo macteret id eſt perfoſsio, aut perfoſſorium, ſignificare fodere, ut ex multis locis ſcripturæ conſtat Iob. 24. chatar. i. perfodit in tenebris domos. Et Ezechiæ 12. chatarti. i. perfodi mihi in pariete. Eſt tamen locus Ioneh. 1. qui hanc turbare ſignificationem uidetur, ubi dicitur. Vaiach teru. i. Et proiecerūt anchoras uiri, ut reducerent. ſ. nauem ad aridā: ſed tu melius ſeruata propria ſignificatione, uertas. Et foderunt ſcilicet remis, aut remigarunt. Nam remiges, remis fodere uidentur aquas crebris percuſsionibus. Ex quo loco diſce, non facile propriam uerbi ſignificationem eſſe mutandam, ſed conuenientiam inueniendam; ut ſæpiūs admonuimus. *Si inueniendo inuenietur in manu eius furtum, ab oue uſque ad aſinum, & uſque ad pecus, uiuentia, duo reſtituet.* Hæc lex exceptio eſt legis poſitæ, in initio cap. ibi enim ſtatutum eſt, furem, qui furto ablatum bouem uendidiſſet, aut pecus, uel mactaſſet. 5. boues &. 4. pecudes, pro una debere reſtituere: ſed ſi ſuffuratus eſſet, & non mactaſſet, aut uendidiſſet, non erat ſtatutum qua eſſet pœna mulctandus, quæ hic explicatur. Et aduertes ex hoc loco, in ſacris literis ſæpiſsime ſententias nō ſemper ſuo ordine annecti, ſed quandoq; alienam inſeri inter duas, quæ connectendæ ad inuicem eſſent, quemadmodum in regulis admonuimus ex Prouerbio. 1. ubi dicitur. Si dixerint tibi impii, Inſidiemur ſanguini abſcondamus nos contra innocentem gratis: cui ſententiæ ſtatim adiūgenda eſſet illa, quæ reddit rationem quare uelit occulte inſidiari ſanguini innocenti, & non palam illi nocere, quæ ſequitur. ſ. Fruſtra enim ſpargitur rete, ante oculos omnis auis. Ac ſi apertius dicat: Ideo admoneo, inſidiari occulte iuſto ſanguini, quoniam fruſtra, aperte aduerſus eum ageremus, quemadmodum fruſtrá ſpargitur rete, ante auium oculos: ſed agendum eſt inſidioſe cū eo: & tamen inter has duas ſententias, quæ connexæ omnino ſunt, aliæ multæ inſerūtur, ſcilicet Deglutiamus eum. Omnem ſubſtantiam præcioſam reperiemus. Sortem proiice in medio noſtri. Fili mi ne ambules cum eis. Pedes enim eorum ad malum currunt: & tandem ſequitur. Fruſtra ſpargitur rete, quæ locanda immediate erat poſt illam, cuius cauſam reddit. Et expende hic quanta pro temporum & locorum differentia, ſit legum uarietas, ut apud iudæos fur non eſſet reus mortis, pro ſimplici furto, niſi eſſet hominis. Nunc uero propter furum copiam, fere ubique damnantur ad mortem, ſeu

ſuſ-

ſuſpendium. Videtur tamen, quod hominis præcioſa & ſuauis uita, non deberet pro bonorum temporalium expillatione tam facile tradi, ſed quia fures in immenſum creuerunt, non mirum ſi leges in homines ſeuerius aduertãt. *Cum paſci fecerit quiſpiam agrum uel uineam.* Et explicans qualiter hoc fiat, addit. *Et miſerit iumentum ſuum, ut depaſcatur agrũ alteri⁹, de bono agri ſui, & de bono uineæ ſuæ, reſtituet, aut integrabit.* Loquitur lex hæc de eo, qui ſua ſponte iumentum ſuum mittit, ut depaſcatur agrum, uel uineam, alterius, non de eo cuius iumentum, eo inſcio & inuito, agrum uel uineam alterius comedit. Et ſtatuit talem, damnum alteri integrare, de optimo agri ſui, uel uineæ ſuæ: atq; ſentit meo iudicio, quòd licet fœnum, aut bladum depaſti agri, aut fructus uineæ depaſtæ, non ſint tam bona, ſicut frumentum, aut fructus domini mittentis pecus in agrum, uel uineam alterius, teneatur tamen, de optimis frugibus ſuis, damnum reſtituere: quoniam malicioſe iumentum ſuum miſit in alterius agrũ, uel uineam Grammatici hic dicunt, mem in dictione metab, non eſſe præpoſitionem, ſed literam hemanticam: & ſenſum eſſe. Bonũ agri ſui & uineæ ſuæ reſtituet: ſed parui refert, ſiue de bono, ſiue bonum legas. Aliqui legunt bonum agri eius & uineæ eius. ſ. qui læſus eſt: reſtituet. i. qui iumentum miſerit in agrum, uel uineam alterius, ad ea depaſcenda: reſtituet bonum agri eius & uineæ eius. ſ. qui læſus eſt. Prior tamen ſenſus, mihi magis arridet. Eſt &. 3. ſenſus. ſ. bonum agri ſui, id eſt bonum agrũ ſuum, & bonam uineam ſuam, reſtituet: ita quòd non ſolum fructus, pro depaſtis fructibus, reſtituere teneretur, ſed agrũ ipſum, ſed non placet ſenſus. Verbum baar, ſignificat proprie paſcere, ut patet. 1. Regum. 16. Ecce ego mabir. i. depaſcam, poſteriora bahaſa. Etiam ſignificat comburere, quòd ignis comburens, uideatur depaſcere & comedere ea quæ comburit, quemadmodum iumentum herbas. Iohelis primo habes. Deuorauit ignis ſpecioſa deſerti. Et abaar, quod (ut diximus) eſt paſcere, oritur beir, quod eſt iumentum, ſic dictum, quòd herbas depaſcat. *Cum egreſſus fuerit ignis, & inuenerit ſpinas, & comeſtus fuerit aceruus, uel ſeges, uel ager, reſtituendo reſtituet comburens combuſtionem.* Non diſtinguit lex hæc, inter eum, qui ſpõte ignem miſit, & qui non ſua ſponte: crediderim tamen legem loqui, etiam de eo, qui non aduertit, & debuit aduertere & impedire. Et huius legis, poteſt eſſe duplex ſenſus: quorũ alter eſt. Si contingat egreſſum ignem, ab eo, qui ad aliquid illũ ſuccendit, inuenire ſpinas. ſ. ſiccas, quibus incipiat enutriri, & poſt ſpinas comedat aceruum, ſcilicet manipulorum, uel faſciculorum. i. ſegetem demeſſam, aut ſtantem, aut agrum. i. agri fœnum: aut fructum: comburens. i. ignem ſuccendens, qui combuſſit hæc: reſtituet, ſeu integrabit damnum, à ſe factum. Alter uero ſenſus eſt. Si egreſſus fuerit ignis, & inuenerit ſpinas, quibus aceruus manipulorum circundari ſolet. Solẽt enim agricolæ, faſces manipulorum iuxta aream congregatorum, ſepe ſpinarum circundare, ne à iumentis depaſcantur, ſimiliter & agros in quibus ſunt fructus. Et poſt conſumptionem harum ſpinarum, comeſtus fuerit aceruus, uel ſeges, uel ager: qui ignem ſuccendit, integrare damnum factum tenebitur. Quia tamen textus dicit. *Si egreſſus ignis inuenerit ſpinas,* uidetur prior ſenſus amplectendus. Et tamen non parua coniectura eſt, quod ſecundus ſenſus uerus ſit, quoniam chos. i. ſpina, quod hic ponitur: non qualemcunque ſpinam ſignificat, ſed quæ circundat & ſuffocat, ſicut uerbum chus, à quo deſcendit: quod ſignificat æſtuari & præ æſtu quaſi ſuffocari. Et per ſpinas uidetur eas ſignificare, quas noſtri ſiluas uocant, quæ ſpiculis quibuſdam plenæ ſunt: quibus agri, apud nos cuſtodiuntur. Et aduerte quòd uerbum baar, quod in præcedenti lege, ponebatur ꝓ paſci, hic in ſecũda ponitur ſignificatione. ſ. ꝓ cõburere. *Si quis dederit, ſeu cũ dederit uir, ſocio ſuo.* Loquitur lex hæc, de depoſita pecunia, aut uaſis apud alium: & lex clara eſt. Et nomen cheli. i. uas, achalah, quod eſt implere deriuatur: unde cheli. i. uas ſic dictum, quod impleatur aliqua re, aut quia completum & perfectum eſt. Senſus legis eſt: quòd cum uir, dederit id eſt depoſuerit: apud ſocium ſuum: argentum ſcilicet in numiſmate, aut uaſa, ad cuſtodiam, & fuerint furto ablata: ſi fur fuerit inuentus reddet duplum: ſin minus, facient appropinquare dominum domus, ad iudices (qui hic uocãtur heloim) ſi non miſit manum ſuam, ad ſubſtantiam proximi ſui, id eſt examinabunt eum, utrum manum miſerit, in ſubſtantiam proximi ſui. Quod autem dicitur. Ad ſubſtantiam ſocii ſui, aduerte, malachah, quod hic ſubſtantiã uertimus, ſignificare proprie opus, ut patet Leuiti. 11. Omne uas, in quo fit melachah. i. opus. Et capit. 16. eiuſdem. Omne melachah, id eſt opus nõ facietis. Ex conſequenti uero, ſignificat omne acquiſitum. Vocant autem hebræi acquiſitum, factum, iuxta illud Gene. 14. capi. Et animas, quas fecerant in aram, id eſt & ſubſtantiam quam acquiſierant. Inde etiam meo iudicio, angelus ſeu nuncius, uocatur malach, id eſt operator, quòd per ipſum Dominus, operetur opera ſua.

ſuper

Super omnem rem præuaricationis, ſeu infidelitatis.ſ.ſuper bouem, ſuper aſinum, ſuper pecus, ſuper ueſtimentum, & ſuper omne perditum, quod dixerit, quoniam ipſe hoc.ſ. amiſit: ad iudices ueniet cauſa amborum: quē impium fecerint iudices, ſeu præuaricatorē, reſtituet duplū proximo ſuo.

Tractat lex hæc de prçuaricationibus, factis in rebus, quæ alicui in cuſtodiam traduntur: & ſtatuit, quòd cū cōtēderint depoſitari⁹, & is apud quē rem quamcunque depoſuit, & conquæritur dominus rei, de prçuaricatione, ſeu infidelitate depoſitarii, cauſa ad iudices adducetur: & quē præuaricatorem iudicauerint, reddet ſocio ſuo duplum. Et aduerte hebræos dicere, uerbum paſſa, quod hic uertimus prçuaricari, ſignificare rebellare, deficere, & præuaricari, & ut dicit Chimmi, eſt exire à uoluntate domini, ſeu prçcepto, ex ſuperbia. Et peſſa nomē, rebellionem & prçuaricationem. Sed meo iudicio, uerbum ſignificat infideliter agere, & peſſa infidelitatem: quod ad oculum oſtendam. Nam Threno tertio dicitur. Nos paſſanu, id eſt præuaricati ſumus, & rebellauimus. Vbi ſi paſſa ſignificaret rebellare, non adderetur. Et rebellauimus. Quod uero ſignificet infideliter agere, patet Iſai.48. Vpuſſea.i. & infidelis, ſeu infideliter agens, ab utero uocaris tu. Vbi loquitur de Iaacob, qui in utero matris, in fratrem præuaricatus eſt, & infideliter egit cum eo: unde poſſet hic uerti: Super omnē rem infidelitatis.i. qua quis infideliter agit, cōtra proximum ſuum, & inferius etiam uertendum eſt. Quem infidelem, ſeu infideliter agere iudicauerint iudices, reſtituet duplū proximo ſuo. Si etiam uertas præuaricari, non damnò interprettionem. *Cum dederit uir ſocio ſuo aſinum, uel bouem, aut pecus, & omne iumentum in cuſtodiam, & mortuum fuerit, uel confractū, uel captum,* ſcilicet ab inimicis irruentibus: *& non fuerit uidens,* ſcilicet alius à cuſtode qui poſsit teſtificari, *qđ uiderit eum qui occiderit, aut fregerit, aut ceperit, iuramentum domini, erit inter duos, ſi non miſit, aut quod non miſerit manum ſuam, in ſubſtantiam proximi ſui, & accipiet dominus ipſius.ſ. bouis, aſini, pecudis, aut cuiuſcunque iumenti, cadauer iumenti mortui, aut iumentum confractum, & non reſtituet.* ſ. cuſtos. Aut ſuſcipiet dominus ipſius iumenti, iuramentum, eo.ſ. iuramento contentus. *Si autem furando furatū fuerit ab eo, reſtituet domino ipſi⁹.* Et ratio eſt, quia tenebatur illud cuſtodire. *Si diſcerpendo diſcerptum fuerit.ſ. à beſtia, adducet ipſe.ſ. cuſtos teſtem, & diſcerptum non reſtituet. Cum petierit uir à ſocio ſuo.ſ. mutuo: & confractum fuerit uel mortuum: & dominus ipſius non eſt cum eo.i. cū re mutuo tradita, aut cū mutuatario, reſtituendo reſtituet.* ſcilicet qui rem mutuo accepit, quia ad ſuam, & non domini utilitatem acceperat mutuum. Secus in depoſitato, aut cuſtode, qui ad utilitatem domini, rem eius periculo domini cuſtodit. Dicitur ſi dominus eius non fuerit cum eo, quoniam domino præſente, conſtat, caſu fuiſſe mortuum uel confractum, non dolo aut culpa mutuatarii. Reddit lex rationem, quare ſic ſtatuerit. *Cum mercenarium ſit: & uenerit pro mercede ſua.* Hæc dixerim ſequendo communem expoſitionem. Mihi tamen uidetur, propter additam cauſam, legem loqui de rebus conductis: non de mutuo traditis: & ſenſus eſt. Cū poſtulauerit uir à ſocio ſuo, ſcilicet conductitie, ſeu conducendo.ſ. iumentū & confractū fuerit, uel mortuum: domino eius non exiſtēte cum eo. i. conducente non exiſtente cū re ſua, reſtituēdo reſtituet.ſ. cōductor: ſi uero fuerit præſēs, nō reſtituet, quoniā mercenariū eſt.ſ. iumentum, & uenit pro mercede ſua. Explicatio eſt præcedentis ſententiæ. Præſumit autem lex conducentem, non poſſe male animali uti, domino præſente: ideo præcipit non reſtitui, cū dominus adeſt. *Si declinare fecerit quis uirginem, quæ non eſt deſponſata, & coierit cū ea: dotādo dotabit eā, ſibi in uxorē.* Ponuntur in hac ſententia duo uerba, obſcuræ ſignificationis apud hebræos.ſ. patah, quod declinare uertimus, & mahat, quod dotare: & prius, dicūt hebræi, ſignificare inclinare, declinare cor, ad ea quæ ſunt prçter rationē, & ueritatē, iraſci, perſuadere: denique uariant eius ſignificationē, prout uident, loco quo uerbum ponitur, congruere: quod ideo eſt, quia propriam ignorant ſignificationem. Expenſis tamen locis, quibus uerbum in ſcriptura reperitur, uidetur proprie ſignificare, declinare à tecto, aut ab aliqua parte, inclinando ſe ad alteram: unde ſignificatio eius uidetur uaria, quia ſignificat, ſimul ab uno declinare, & ad alterum inclinari, ac ſi contraria ſignificaret. Hoſeah.7. Fuit ephraim, ſicut columba,

potab

potah,id eſt declinans, cui non eſt cor, ſcilicet ad ſe dirigendum. Item Deutero.11. Cauete uobis, ne forte lipteh, id eſt declinet cor ueſtrum. Illud uero Iudicum.14. de Sinſone,uertendum ſic puto.Pati,id eſt declinare fac uirum tuum, ſcilicet à ſua duritia,aut inclinare fac. Quod alii uertunt. Perſuade: qui etiam hic, perſuaſerit uertunt.Mihi uero magis probatur,altera interpretatio.ſ.Si declinare fecerit uir uirginem. ſ. à propoſito ſuo. Aliud uero uerbum, ſcilicet mahar, dicunt ſignificare accelerare,dotare,inſanire,& ſtultum eſſe. Significatio tamen, qua feſtinare ſignificat,mihi propria uidetur, & quæ fere omnibus locis, quibus uerbum ponitur: quadrare poſsit, ut.1. Samue.4.Et uir mihar.i. feſtinauit:Iſaiæ.51. Mihar,id eſt feſtinauit uinctus:ut ſolueretur.Vnde hic(meo iudicio)uertendum eſt,pro dotando dotabit,feſtinando feſtinabit, ſibi eam in uxorẽ.ſ.accipere. Et aduerte quòd non loquitur textus de ſola ſeductione quæ per mendacia fit: quoniã ut diximus, uerbum ſignificat facere declinare, quocunq; modo id fiat,quo quis uirginem à propoſito ſeruandæ caſtitatis,declinare facit,ſiue blãditiis, ſiue mendaciis hoc faciat,tenetur feſtinando, eam in uxorem accipere,aut ſaltem precium pudicitiæ reſtituere.Si de blanditiis dubites, lege Caietanũ.22.ſ.t.qui obnoxiam reſtitutioni,mœretricem aſſerit,quæ blanditiis pecunias ab aliquo extorſit. Et hoc expẽdãt theologi qui dicũt, uirum ad nihil teneri, ſi uirginem declinare faciat à propoſito caſtitatis blanditiis, modo nuptias non promittat. Si enim mœretrix tenetur reſtituere,id quod blanditiis,fictiſq; uerbis,ab aliquo ultra conſuetam mercedem extorſit,cur non erit reſtitutioni obnoxius,qui pudicitiam uirginis, blanditiis & fictis uerbis,ab ea abſtulit? *Si nolendo noluerit pater eius, dare eam illi.* Conſtat ex hoc loco, non ſemper ſuffeciſſe in ueteri lege, conſenſum utriuſque partis ad matrimonium contrahendum, immo aliquando requiri,ut hic,conſenſum patris,ſine quo non poterat eſſe,inter iſtos coniugium. Quod non paruum argumentum eſt,ad credendum libertatem hanc,nõ eſſe naturalis iuris:cuius oppoſitũ theologi multi dicunt. Si enim libertas ad cõiugiũ naturalis eſſet iuris, non poſſet pater filiæ coniugiũ impedire:cuius oppoſitum hic ſtatuitur. *Pecuniam,* ſeu ut hebraice habetur, *argentum appendet,ſecundum dotem uirginum.* Ponitur hic mohar, & uidetur dotem ſignificare, ex quo conſtare uidetur, mahar, ſignificare etiam dotare.Poſſet tamen uerti, ſuſtinendo propriam uerbi ſignificationem,argentum appendet ſecundũ feſtinationem uirginum, id eſt tam feſtinanter, ꝗ feſtinæ uirgines ſolent ad coniugium peruenire. *Maleficam non uiuificabis. i. occides.* Dicunt doctores legẽ hanc ſtatim inſertam, poſt legem de nõ ſeducenda uirgine, quoniam ut plurimum,iſtæ maleficæ,ſolent uirgines decipere,& ad concubitum trahere.Dicit autem maleficam, non maleficum:quòd huiuſmodi artes & ſuperſtitiones à fœminis, potius quàm à uiris ſoleant exerceri. Eſt etiam aduertendum uerbum chaſſaph, à quo mechaſſephah.i.malefica,& mechaſſepheh,id eſt maleficus, ſignificare(autoribus Hebræis)oculos tenere,& præſtigiari.Mechaſſepheh uero,eum,qui leues manus habet, quos nos uocamus treieitadores: & eos, qui tenent oculos. Itali uocant bagatellarios. Diſputaui ſatis, de ſignificatione huius dictionis,ſupra.cap.7.quem locũ conſulere licebit:rabbi Abraham, in comentariis loci citati,dicit ſignificare,mutantem aliquid naturale, ad aſpectum oculi: ſignificatio tamen dictionis non plene nota eſt. *Coiens cũ iumento.* Hebraice eſt. Iacens cum iumento. Vocat autem hebraiſmus congreſſum,iacentiam, quòd iacentibus mare & fœmina, fieri ſoleat. *Immolans diis ſuccidatur, præter quàm domino ſoli ipſi.* Verbi charam, quod ſuccidere uertimus ſignificatio,non plene nota eſt.Hebræi dicunt, ſignificare occidere, & cornupetere, cherem uero ſagenam,charũ ſimum, naſum: inter quæ, & uerbi ſignificationem,nulla eſt conuenientia: ideo ſignificatio mihi adhuc ſuſpecta eſt, coniectura mihi tamen non parua eſt, ex locis aliis,quibus uerbum ponitur, ſignificare ſuccidere, ſeu ſcindere, aut diuidere: quod ex uerbis Iſaiæ.11. coniector: ubi dicitur. Vehecherim.i. præcidet aut præcidere faciet dominus linguam maris Ægypti i. extremam partem maris rubri,quod in fine,acuciem,ad modũ linguæ habet, ſed Leuiti. 27. fuſius de uerbi ſignificatione diſſeremus. *Peregrinum non opprimes.* Diuinãdo dicunt Hebræi, uerbum ianah ſignificare opprimere,cum propriam ignorent ſignificationem: neq; ego ex ſcripturæ locis,quibus uerbum ponitur, potui propriã ſignificationem inuenire. Dicunt autem ſignificare aliorum ſubſtantiam capere, ignoranter aut ſciẽter,ui ac uiolẽtia,ſiue emẽdo,ſiue uẽdẽdo, rapiẽdo populãdoq;,uim inferre,& opprimere:qđ euidentiſsimum ſignum eſt, eos ignorare uerbi proprium ſignificatum, poſtquam ſic ea multiplicant. Nullum tamen ex his uidetur eſſe communius,ꝗ(ut diximus)opprimere, ideo uertendum puto. *Peregrinum non opprimes. Et non coartabis eum.* Etiam ſignificatio uerbi lachas, dubia eſt, quod hebræi uertunt opprimere, uim inferre, & coartare: ſed hæc ultima,magis uerbo

conuenire

conuenire uidetur, ut patet.2.Regum.6. Claudite oſtium. Vlechaſtem.i.& opprim te ſeu comprimite eum.ſ.inter oſtia Sic Numeri. 22. Vatilchas i. & artauit aſina, ped Bilham,ad parietem. Vnde nomen lachas.i.arctus.1.Regum.22. Comedere facite eum panem lachas. i. arctationis, ſeu artũ. i. qualem qui artati ſunt, comedere ſolent. Et Iſaiæ.30.Dabit uobis Dominus panem arctũ: & aquam breuem. Aut melius. Reſtituet uobis Dominus panem, quem artati comediſtis. Ideo melius hic uertendum puto. Non artabis, quam non opprimes, aut non expilabis, ut uertit Munſterus. *Omnem uiduam & pupillum non humiliabis.* Significat latom, pupillum uel orphanum, ut patet Threno.5. ubi dicitur. Iethonum.i.orphani fuimus, ac ſi nõ eſſet nobis pater. Et hic ſequitur. *Et filii ueſtri, iithomim i. pupilli ſeu orphani erunt.* Verbo anah, quod humiliare uertimus, Hebræi multas & uarias tribuunt ſignificationes, cum uerbum ſolũ ſignificet reſpondere, & humiliare, ut patet Pſal. 88. Omnes fluctus tuos, iuita. i. humiliaſti. Et Deutero.21. Eo quod inatah.i.humiliaſti eam. Vocat enim hebraiſmus congreſſum humiliationẽ, eo quòd fœminam humiliando, & deiiciendo, fieri ſoleat. Quod uero ſignificet reſpõdere, ex multis ſcripturæ locis notum eſt.ſ. Ieremiæ.23. Quid anah.i.reſpõdit Dominus? Item Iſaiæ.13. Ve anah i.& reſpondebunt ululæ, in ædibus eius. Vbi alii uertunt. Et cantabunt. Vſurpant etiam frequentiſsime hebræi, reſpondere, pro exaudire, ut Pſal. 143. ueiociter aneni, id eſt reſponde mihi, pro exaudi me, ut uulgatus interpretatur. *Viduam & pupillum non humiliabitis.* ſ. opprimendo eos. Alii uertunt non affligetis: ſed prior interpretatio melior eſt. Verbum alam, à quo almanah.i.uidua, ſignificat proprie ligare, ut patet Gene.37. ubi dicit Ioſeph. Ecce nos leanim.i.ligantes ſeu manipulantes (ſi ſic loquendum eſſet latinis auribus manipulos in agro. Vnde alumah.i.manipulus, ſic à ligando dictus: & elem.i.colligatio hominum impiorũ, ad malum: ut Pſal.58. Nunquid uere elem.i.colligatio, iuſtitiam loquimini? Significat etiam in niphal, obmuteſcere, eo quòd mutus, ſit quaſi ligatus, ut loqui nequeat. Iſaiæ.53. Sicut ouis coram tondente ſe, ne elamah, id eſt obmuteſcet, aut ligabitur. Inde etiam uidua dicitur almanah, id eſt ligata ſeu muta, quòd nihil facere aut loqui audeat. *Si humiliando humiliaueris eam, clamando clamabit ad me.* Conſulto non uerti. Si affligendo afflixeris, quoniam ut prædiximus, uerbum anah potius humiliare, quàm affligere ſignificat. *Si argentum aut* pecuniam (hebraice tamen argentum ponitur) *mutuaueris populo meo humili,* aut pauperi, *qui eſt tecum, non eris ſicut uſurarius, non ponetis ſuper eum, uſuram.* Verbum lauah, quod mutuare interpretati ſumus, ſignificat mutuo dare, non ſolum pecuniam, ſed omnem rem, etiam ſeipſum. Addunt etiam hebræi aliam ſignificationem.ſ. adhærere, ſed in omnibus fere locis, quibus adherere uertunt, uidetur quadrare prior ſignificatio: ſicut Eccleſiaſtes.8. ubi ait Salomon. Et hoc iiluenu.i.adherebit ſibi, de labore ſuo (ut noſtri uertunt) ubi tam bene uertas. Et hoc mutuo habebit de labore ſuo. Nam diuitiæ, & alia bona temporalia, pro quibus tam anxie laboramus, nobis non quidem dari, ſed mutuari à Deo uidentur. Hoc ergo homo, de bonis in quibus laborauit: mutuo accipiet, ut.ſ. lætetur in eis. Pſal. etiam.83. ubi noſtri uertunt. Aſſur niluah.i. ſociatus eſt eis, tam bene uertas mutuauit ſe eis, ſcilicet pro mercede ſua, aut pacto iuuandi eum, cum opus eſſet. Solent enim reges, alios uicinos hoc pacto in bellis iuuare: quod eis, cũ opus fuerit, auxilio ſint. Idem Iſaiæ.14. Niluah.i. coniungetur aduena ad eos (ut uulgatus uertit) ubi tam bene interpreteris. Mutuo tradet ſe eis.i. locabit ſe illis. Vnde ſequitur. Et poſsidebũt eos, in ſeruos, & ancillas. Non alio modo Gene. 29. dicitur. Iilaueh.i.copulabitur mihi maritus meus, ut omnes fere uertunt: ubi uertere licebit, mutuabit ſe mihi, quaſi pro mercede. Nam Rachel, habebat maritum Leah, quaſi proprium, Leah uero mutuatum, quemadmodum ipſa dicit.cap. 30. Ingrediendo ingredieris ad me, quia mercando mercata ſum te, pro mãdragoris filii mei. Poteſt tamen.2. ſignificare coniungere, quòd inter mutuantem, & mutuo accipientem, ſit quædam ſocietas, & coniũctio contractus. Poſſet etiam dici, uerbum proprie ſignificare, coniungere, & coniungi, & ex conſequenti mutuare ſeu contrahere, quòd ſit quædam ſocietas. Vnde Liuiatham.i.ſerpens marinus, ſic dictus, eo quòd multis inuolutionibus cõiungatur quaſi coniunctus. *Non eris illi, ſicut exactor.* Non plene conſtat, quid proprie ſignificet uerbum naſſah.i. exigere: neque ſunt certæ coniecturæ, ad uenandam eius propriam & genuinam ſignificationem. Nam.2. Parali.6. uidetur ſignificare exigere. Threno. uero tertio obliuiſci, nonnunquàm deficere, ut Iere.51. Communior tamen ſignificatio eſt contrahere, & fœnerari. Et quod ſequitur. *Non pones ſuper eum uſuram.* Verbum naſſah, à quo neſſech.i. uſura, ſignificat proprie mordere, & neſſech morſum. Nam Numeri.21. habes. Naſſach, anachas.i. mordeat ſerpens uirum. Tamdiu enim uſura, bona mutuo accipiẽtis mordet: quouſque conſumat.

Et

Et ſententia ſtatim explicatur in textu, ſecundũ morem ſcripturæ. Poſtquam enim dixerat. Si pecuniam mutuo tradideris populo meo pauperi, aut humili, qui eſt tecum: non eris illi ſicut fœnerator: ſtatim explicando addit. Non pones ſuper eum uſuram, ſeu morſum. *Si obligando obligaueris, aut ſi in pignus accipiendo, in pignus acceperis, ueſtimentum ſocii tui*, intellige non habentis aliud quo ſe operiat: *uſque ad occaſum ſolis, reſtitues illud illi. Quoniam hoc operimentum eius, ſolum ipſum, ipſum ueſtimentũ eius: nuditati eius, in quo iacebit.* Tot ac tam uarias, tribuunt hebræi ſignificationes, verbo chabal, quod in pignus accipere uertimus, ut uix propriam poſsit homo ſignificationem inuenire. Significat enim eis pignerare, mutuare, corumpere, gubernare nauem, & diſsipare. Mihi uero, ex aliquot coniecturis apparet, ſignificare ligare diſligare, & obligare, quod homo obligando ſe liget. Quarum coniecturarũ prior eſt, quia nomen chebel, quod ab eo deriuatur, ſignificat funem, ligamen, & laqueum, ut patet Ioſuah. 2. Aſcendere fecit eos bachebel. i. per funem. Idem Iob. 40. Vbechebela. & fune ligabis linguam eius? Quo nomine, uocatur etiam, collectio prophetarum. 1. Samuelis. 10. ubi Sauli dicit Samuel. Occurres chebel. i. collectioni prophetarum. Vocat autem collectionem prophetarum, quoniam cum hymnos Deo canebant, erãt ad inuicem manibus colligati in choreis, quemadmodum qui chorizant, ſeu choros ducunt, facere ſolent. Secunda, quia hæ ſignificationes, omnibus fere locis, quibus uerbum ponitur, conueniunt: ut Ezechiæ. 18. ubi dicitur. Chabol, lochabal. i. pignus non pignorauerit (ut noſtri uertũt) ubi tam bene uertas. Obligando non obligauerit. Sic Deutero. 24. Quia animam ſuam ipſe chobal, id eſt pignorat. Tam bene uertas obligat ſeu ligat. Vnde illud Ionæ primo. Acceſsit ad eũ rabhachobel. i. magiſter nauis (ut noſtri uertunt) uertendum puto. Acceſsit ad eum multitudo colligantium ſeu obligantium: per quos intelligit mercatores, qui homines ſuis contractibus ligare ſolent. Eſt ad hanc ſignificationem tertia cõiectura, quæ & eam omnino conuincit: & quendam ſcripturæ locum, luculenter explicat. Nam Zachariæ. 11. noſtri male uertunt. Alteram uocaui chobelim. i. corrumpentes: ubi interpretandũ eſt, colligationes. Nam ſequitur. Et præcidi uirgam meam chobelim. i. colligationes, ut diſligarem fraternitatem inter Iehudah & Iſrael. Quo in loco uides, quam melius quadret, colligationes quàm diſsipantes, ut noſtri uertũt. Vnde rabbi Dauid, ueritate contextus coactus, uertit funiculos. Voluit enim Dominus, colligationem inter Iehudah & Iſrael diſsipare, quoniam ad malum tunc temporis ligati erant. Eſt ergo textus hic reddendus, ſicuti diximus, & non aliter. Sed duriſsimum ualde uidetur, quòd Dominus permitteret pauperem, in die nudũ incedere, niſi dicamus hoc permiſiſſe, ne eſſet oblitus ſolutionis debiti: præcepit uero reſtitui, ante ſolis occaſum, ut pauper haberet quo operiretur in frigore noctis. Sed melius dici puto, legem non præcipere, ut creditor omni die poſſet ueſtem pauperis auferre, & omni ſero reſtituere, quem ſenſum fere omnes ſequuntur: ſed ſtatuere, quòd ſi contingat creditorem ueſtem quam ſolam pauper habet ab eo ſemel auferre, reſtituat eam illi, ante ſolis occaſum, nunquam eam amplius accepturus: quoniam ea pauper pro indumento & lecto utitur. Nam crudele alias uidetur ueſtem interdiu pauperi auferre, qui unicam habet: cum etiam in die frigus pauperẽ premat nudũ, ſicut in nocte, Rabbi Selomoh aliter hunc textum legit. ſ. ſic. *Cum abſtuleris ueſtimentum proximi tui in pignus, reſtitues illud ipſi uſque ad occaſum ſolis*, ut ſcilicet poſsit interdiu indutus eo apparere, præſertim cum aliud non habeat, quo interdiu cutem tegat, ſero uero licebat uſque mane auferre, ſi nocte illa opus non habuerit, ſi uero nocte quoq; loco tegumenti utatur, nũquam licebit auferre. Sed quia in fine textus ſequitur. Tantum illud eſt pellis ſuæ, in quo iaceat ſeu dormiat: prior ſenſus uidetur textui propinquior. *Iudices non contemnes.* Omnes hic uertunt. *Non maledices iudicibus.* Sed iam Gene. 8. multis exemplis oſtendimus, uerbum chalal ſignificare uelocem & leuem eſſe, & ex conſequenti contemnere, quòd quæ leuia reputamus, contemnere ſimus ſoliti, ſignificat etiã maledicere, quòd qui maledicit, contemnere uidetur eum cui maledicit, Sic enim Paul⁹ in actis hũc locũ intellexiſſe uidetur, cũ illũ iudæi arguerent, q̃ ſummo ſacerdoti maledixiſſet, ignorare ſe reſpondit ſummum fuiſſe ſacerdotem, probeque noſſe, non eſſe maledicendum *Et principẽ in populo tuo non maledices.* Aliud eſt uerbum quod hic uertimus maledicere, & aliud cum dictum eſt in præcedenti ſententia, iudicibus non maledices: quoniam prius eſt chalal, hoc uero arar: & ideo meo iudicio, alia eſt ſignificatio præcedentis. ſ. deſpicere & contemnere, alia huius. ſ. maledicere, ideo uertendum puto. *Iudices non contemnes, & principem ſeu eleuatum in populo non maledices.* Parui tamen refert utrouis modo legas.

Pote-

Poteratenim aliquis iudices contemnere, quoniam nonnunquàm ſunt ex infimo populo, aut media de plebe, ideo præcipit non contemnere eos. Quod ſi maledicere legas, ratio legis ſeu prohibitionis eſt, ideo non eſſe maledicendos quoniam rei ſolent iudicibus male præcari, cum uiderint ſe ab eis damnari ſupliciis. *Plenitudinem tuam, & lachrimam tuam, non tardabis.* Non ſatis conſtat, quid hic textus per plenitudinem intelligat. Quidam primitias dici putant, ſed quare plenitudo dicantur ignorant. Noſter uero Sanctes lúga paraphraſi uſus eſt, & uertit. *Primitias ſementis tuæ, cum fuerint maturæ, & primitias uini tui, inſtar lachrimæ condeſcendentis è torculari: non tardabis.* Sed hebraice eſt ut nos uertimus. Et de ſignificatione nominum, non eſt dubium, primum ſcilicet milet ſignificare plenitudinem. 2. uero. ſ. dimah, conſtat ſignificare lachrimam. Ieremiæ. 13. ubi dicitur. Deſcendere faciet oculus meus dimah. i. lachrimá. Et meo iudicio ſenſus eſt. Plenitudinem tuam. i. decimas & primitias aridorum, quæ in magna copia colliguntur, & naſcuntur: & lachrimam tuam. i. decimas & primitias fluidorum, quæ ueluti lachrimæ fluunt, non tardabis. ſ. offerre. Hebræi longe aliter interpretantur, ſic uidelicet. Primitias muſti tui, & primitias olei tui, primo quoque tempore offeres. Muſtū enim hebraice meleah. i. plenitudiné dici ſentiūt, quòd magna copia è torcularibus fluere ſoleat, oleum uero lachrimam, quòd guttatim defluat, cum ſit in lacu Rabbi Dauid in ſuis radicibus, ſic locum interpretatur. Cum impletæ fuerint fruges tuæ, ſiue cum ad maturitatem peruenerint, dabis primitias. Et deinde cum collectæ fuerint intra domum, dabis quoq; lachrimam, hoc eſt uinum & oleum in uindemia, quæ meſſem ſequitur. Vnde ſecundum ipſum, plenitudo ſiue primitiæ, ad fruges ſpectant, lachrima uero ad liquamina, uinum ſcilicet & oleum. 70. uerterunt. Primitias areæ tuæ & torcularis tui. *Septem diebus erit cum matre ſua.* Conſtat ex hoc loco, quoto die eſſet tam homo quàm animal, redimendū, aut offerendum Domino, ſi eſſent primogenita. Eſt tamen non parua coniectura, quòd fieret filii primogeniti redemptio, in die purificationis; ex uerbis Lucæ. 2. capite: ubi dicitur Chriſtum in die purificationis eſſe oblatum. Poſtquàm enim impleti ſunt dies purgationis eius, tullerunt illū in Ieruſalē, ut ſiſterent eum Domino, & darent hoſtiā pro eo. Potuit tamen eſſe, ut primogenitū animalis offerretur. 8. die à ſua natiuitate, homo uero. 40. in die. ſ. purificationis matris: licet hoc mihi nō multū ꝓbetur. *Viri ſctī eritis mihi;* id eſt ab immunditiis ſeparati: & ſtatim explicat qualiter, ut ſcilicet non comedant aliquid immūdum, qualis eſt caro animalis in agro à fera diſcerpti.

CAPITIS XXII. AD NOSTRAM eruditionem.

SI furatus fuerit quiſpiam bouem. Æquiſsima lex, ut qui in ſubſtantia peccat ꝓximi: in ſubſtantia puniatur. Niſi enim frequens apud aliquos furtum ſit, utcunq; immite uidetur, ut uita quis compenſet proximi ſubſtantiam. Sed quemadmodum lex ſtatuit, adulteriū quoniam frequentiſsimum apud iudeos erat, morte plecti, ita nunc apud multos furtum, furis uita compenſatur. *Quinque boues pro uno boue.* Diſcant ex hoc loco, qui confeſsiones audiunt, tanto aliquem, qui rem alterius contrectauit eo inuito, ad plura teneri, quanto res quam abſtulit domino ſuo utilior eſt. Nam quia bos ad plura utilis eſt quàm ouis, aut aliud pecus, pro boue reſtituendi ſunt quinque, pro pecude quatuor. Bos enim, præter hoc quòd carnes nobis ad alimentum, corium ad calciamenta, cornua in uarios præſtat uſus, terram arat, uehiculum trahit, ſtercus ad terræ fecunditatem: & multa alia bona præſtat, quæ pecora alia præſtare nequeūt. Eſt & aliud quod hic aduertas. Aliter. ſ. puniri, qui bouem aut pecus iugulauerit, uel uendiderit, & aliter qui hæc adhuc apud ſe retinere deprehenſus fuerit, ut ſcias quod malum ſit, abiicere à te facultatem reſtituendi. *Si in perfoſsione inuentus fuerit fur.* Oſtendit lex hæc grauiori pœna mulctandum, qui in delicto deprehenditur, quàm qui de eo conuincitur. Docet inſuper licere unumquemq; ſua tueri, etiam occidendo inuaſorem. *Vendetur propter furtum.* Licere putat lex hæc, libertatem, licet ſuperioris ordinis bonum ſit, bonis temporalibus compenſari. Cur non etiam fama, & omnia alia? Conſtat enim ex hoc loco ſubſtantiam, libertate compenſari, quam ſi principes inſtituerent legem, non eſſent homines tam faciles ad furta. Pluris enim multi faciunt libertatem, quàm uitam. *Si paſci fecerit quiſpiam agrū uel uineā.* Abhorret Dominus ab his, qui ſponte mala operantur, & nocent proximis ſuis: ſecus qui caſu iniurii ſunt. Et conſidera hic ſummam Dei æquitatem. Voluit enim ut plurimum, unumquéque in ea re puniri, in qua proximum læſit: ut qui in agro læſerit, bonum agri ſui reddat, qui in oculo, oculum,

&

& qui ꝑ dente, dentem dare cōgatur. *Si egreſſus fuerit ignis.* Clamat lex hæc, ut qui cauſam damni dat, damnum reddat. Vnde ortum habuit pratica theologorum, qui eum obnoxium reſtitutioni dicunt, qui cauſa eſt iniuſtæ acceptionis, etiamſi inde nihil habeat lucri & emolumenti. *Si dederit quiſpiam argentum.* Exigit lex hæc, in depoſitariis fidelitatem, in dominis uero non male præſumere de cuſtodibus: & quia cuſtos, ad domini utilitatem negociū geſſit: noluit cauſam ad eius iuramentum remittere. Ex quo loco iuris prudentiæ doctores, ſuas leges mutuati ſunt. *Si furto fuerit ablatum reddet.* Suo periculo cuſtos tenetur rem ſibi creditam cuſtodire, ne furto auferatur. Secus ſi caſu ſibi eſſet ablata, aut moreretur. *Domino eius nō exiſtēte ſecum.* Conſtat ex hoc loco, iudicem ſæpius debere præſumptiōibus moueri, modo ueriſimiles habeat coniecturas ad ueritatem cognoſcendā. *Si ſeduxerit quis uirginem* Colligo ex hoc loco, ꝑſuaſiones, cauſam malis dare, eoſq; malorū actores eſſe, qui ſola ꝑſuaſione egerūt ad damnū proximorum, ubi ſimiliter diſce, pudicitiam pecunia eſtimari poſſe. *Si renuendo renuerit pater eius.* Conſidera quanti faciendi ſint parentes, ſine quorum conſenſu noluit Dominus, firmum in hoc caſu fore matrimonium. Eſtque hic non paruum argumentum ad probandum, libertatem ad coniugium, non omnino naturæ lege filio conuenire, ſicut neq; ad religionis ingreſſū: hominemque non ſemper eſſe ſui iuris ad matrimonium contrahendum. Lege tamē pontifitia, poſt legitimam, & lege ſtatutam ætatem, hoc liberum eſſe cōſtat. *Argentum appēdat iuxta dotem uirginū.* Conſtat ex hoc loco, dotem iuxta uirginis conditionem, æquum eſſe pudicitiæ prætium. *Maleficam non ſines uiuere.* Non dicit textus maleficum, ſed maleficam: quoniam huiuſmodi maleficia, potius fœminæ quàm uiri exercere ſolent, cuius cauſa eſt earum impotētia & uehemēs affect⁹. Cū enim natura ſint imbecilli, carminibus ſe iuuare poſſe arbitrātur. Cōiūxit autem, ut diximus, maleficarum legem uirginū ſeductioni, quoniam ab his puellæ maxime ſeducuntur. *Coiens cum animali moriatur.* Indignus uita merito reputatur, qui naturæ iniurius eſt. *Immolans diis occidetur.* Cauendum ſumme eſt, ne eodem honore, digna arbitreris idola: quo & Deum. Similiter diſce, dæmones diuinis laudibus maxime delectari. *Peregrino non inferes uim.* Omnes iſtæ leges pietatem docent. *Quoniam peregrini fuiſtis.* Optima pietatis magiſtra, experta indigentia: unde cum te ad miſericordiam prouocare uolueris, cogita an ſimile aliquando malum ſis paſſus, aut te paſſurū timeas. *Si clamando clamauerint ad me.* Pluris faciendi ſunt uiduarum & pauperum clamores, quorum ſe uindicem, Dominus exhibiturum prædicit. *Si pecuniam mutuaueris populo meo pauperi.* Non dicit tuo ſed meo, ut conſideres cum ab eo uſuram exegeris, te potius à deo eam exigere: quàm à paupere: & conſidera Deū: tibi cūcta bona ſua ſine uſura dediſſe. Quid enim ex te petit, pro uſu ſolis & lunæ? Quid pro ſtellarum ſplendore? Quid pro cunctis aliis bonis? Pudeat ergo te ab eo uſuram expetere, qui tibi cuncta gratis & ſine uſura largitur. *Si in pignus acceperis ueſtimentum à proximo tuo: cum ſol occubuerit id reſtitues illi.* Mirabilis prudētia legislatoris qui neq; uoluit debitorem negligentem eſſe in ſoluēdis debitis, neque creditorē immitem. Vbi ſimul diſce, non eſſe ea in pignus accipienda, ſine quibus proximus tuus uiuere nequit. *Si clamauerint ad me.* Timendi ſunt ualde, pauperum clamores: ad quos Deus ſe tam apertas aures habere prędicit. *Iudicibus & principi nō maledices.* Quoniam iudicū & principū munera talia ſunt, ut multi de eis conquærantur omnes. ſ. illi aduerſus quos ius dicit, prouidit pius legiſlator huiuſmodi maledictionibus. *Primitias non tardabis.* Admonui ſuperius Dòminum initiis peccatorum occurrere uoluiſſe, ne peccare grauius contigeret. Ne ergo populus, in ſua neceſsitate primitias Deo debitas ederet, uoluit ſtatim offerri. Idem de primogenitis ſtatuit tam hominum quam animalium: quo diſcimus apud nos non detinere, quæ ſumus Deo daturi, ne forte illis ita afficiamur, ut nobis Deo inuito retineamus.

Expende hæc quia bona ſunt.

CAPITIS. XXIII. IVXTA LITE .ram annotationes.

N*On feres auditionem falſitatis: neque pones manum tuam cum impio, ut ſis teſtis conculcationis, aut falſitatis.* Varie locus iſte ab interpretibus redditur, propter uarias ſignificationes terminorum. Nam priori uerbo ſcilicet naſſa, hebræi. 14. tribuunt ſignificationes

tiones, ſcilicet ferre, ſuſtinere, portare, leuare, eleuare, exaltare, attollere, accipere, auferre, parcere, dimittere, donare, uaticinari, & comburere, cum re uera ſignificet proprie leuare, & portare maxime leuando, cætera uero, ut quandam ad hæc conuenientiam & alluſionem habent, ut iam in regulis admonuimus. Hoc enim ſignificat ſupra capit. 10. Veotus orientalis naſſa, id eſt leuauit ſeu eleuauit locuſtam. Et ſecundo Samuelis uigeſimo. Naſſa iado, id eſt leuauit ſeu eleuauit manum ſuam contra regem. Sic in aliis mille ſcripturæ locis, quos breuitati ſtudentes, citare nolumus: quæ quidem ſignificatio etiam hic conuenire uidetur, & ſenſus eſt. *Non feres ſeu ſuſtinebis auditionem mendacii,* id eſt non ſuſtinebis audire eũ: qui ad te mēdacium contra proximum adfer. *Neq; pones manum tuam,* id eſt auxilium pręſtabis *impio.* ut ſcilicet cum eo ſis teſtis conculcationis: proximi ſcilicet. Et meo iudicio, duo hic prohibeotur. Alterum: ne feras alium mendacem teſtem, audiendo eum contra proximum. Alterum, ne tu ſis falſus teſtis aduerſus proximum, ad nocendũ illi: nõ ſolũ inquã ſolus non ſis teſtis falſitatis, ſed neque ad hoc impium iuues. Poſſet ſecundo eſſe ſenſus. Non eleuabis, ſcilicet extollendo & laudando mendaciom alicnius, neque tu eris teſtis mendax, in proximom. Tertio poſſet ſic locus reddi. Non portabis hinc inde mendacii auditionem, id eſt mendaciom quod audieris, ac ſi dicat. Non multiplicabis auditum mendacium, narrando ſcilicet illud aliis, neque adiuuabis impium ad falſum teſtimomum. Et iſte poſteriot ſenſus aliis præferendus eſt. De ſignificatione nominis chamas, id eſt conculcationis, aut deſtructionis, abunde Geneſis ſexto diſputauimus. Chaldeus uertit. Non accipias famam falſam, aut ne falſum rumorem admiſeris, & memento hebraiſmum eſſe, mittere manum cum aliquo, id eſt iuuare illum. Sumitur enim ſæpius manus pro adiutore, quòd ea auxilium præſtare oppreſſo ſoleamus. Neque minus peccare hebræi dicunt eum, qui falſo aliquẽ defert, quàm qui auſcultat delatorem, aſſerũtq; omnem qui maligne aliquem traducit, & qui delatorem recipit, omnemq; qui falſum teſtimonium contra proximum dicit, dignum eſſe qui canibus proiiciatur. Sunt qui dicunt hic iudices tantũ inſtrui, ne temere alicui credan: *Nõ eris poſt multos ad mala: & non reſpondebis in cauſa, ut declines poſt multos, ad declinandum.* Iſte eſt hebraiſmus. Poteſt textus iſte iudices tantum inſtruere, & poteſt omnes admonere, & ſi ad iudices referatur, ſenſus eſt. Si contingat te iudicem cum aliis eſſe, & uideris alios ad mala conuenire, non ſequeris eos: aut non eris poſt eos ad mala. ſ. facienda. Similiter ſi fueris iudex, aut conſiliarius cum aliis, in iudicio alicuius rei: & fueris interrogatus: quid ſentias de ea re, non reſpondebis in cauſa declinando poſt multos, id eſt ſequendo multos declinantes, ſeu quos uideris declinare, ut declinẽt, id eſt quos ſtudioſe uideris declinare. Secus cum declinant, ignorantes ſe declinare. Poſſet etiam eſſe ſenſus. Non eris poſt multos, id eſt non ſeqoeris multos, ad mala facienda: neque etiam ſequeris eos, ad male iudicandum reſpondendo iuxta illorum reſponſionem: & idem fere eſt ſenſus: ſi inſtruat multidinem. Poſſet etiam prior pars legis omnes inſtruere: & ſecunda iudices tantum. *Pauperem non honorabis in lite ſua.* Significat nomen dal, attenuatum potius quàm pauperem: ſiue quis ſit pecunia, ſiue carne, ſiue quacunque alia re attenuatus: quemadmodum uerbum dalal attenuari: ut patet Iſaiæ decimo nono. Dalalu, id eſt attenuati, ſeu exſiccati ſunt riui. Hinc ægroti, quia tenues carne ſuot, uocantut delim, id eſt attenuati, ſecundo Samuelis decimo tertio. Cur tu ſic dal, id eſt attenuatus ſeu macillentus, fili regis? Significatio uerbi hadar, quod honorare uertimus, dubia eſt & incerta hebræis: ex locis tamen quibus in ſcriptura ponitur, uidetur ſignificare decorare, honorare: & hadar nomen honorem, aut decorem, ut patet Leuitici uigeſimo tertio. Capietis uobis die prima, fructum arboris, hadar, id eſt decoræ ſeu pulchræ, aut honorabilis. Quod enim pulchrum & decorum eſt, honorare ſolemus. Et Leuitici decimo nono. Non thedar, id eſt honorabis faciem magni. Eſt ergo ſenſus, quòd iudex non honoret pauperem in lite ſua, ut à iuſto diuertat: ob illius paupertatem. Aut non ornabis ſcilicet phaleratis uerbis, pauperem in lite ſua: ut fieri ſolet. Cum enim quis pauperi palmam in iudicio uult tribuere, ornat cauſam eius dicens. Pauper eſt, & miſerabilis: & cui ob miſeriam ſuccurrendum eſt. *Cum uideris aſinum odientis te iacentem ſub onere ſuo, deſines? derelinques illi? relinquendo relinques cum eo?* Sic hebraiſmus habet. Obſcurum reddit ſenſum huius loci ignorantia ſignificationis propriæ uerborũ, chadal & azab, quæ uidentur eſſe eiuſdẽ ſignificatiæ: cõmunis tamẽ ſignificatio azab, eſt relinquere, chadal uero, deſinere & ceſſare ſignificat. Et de chadal exemplum habes Gene 18. Chadal, id eſt ceſſauit aut quieuit, ſaræ fieri conſuetudo. Et 41. Caldal. i. ceſſauit numerare. Secũdi oero

Manũ cũ alio mittere quid.

uerbi ſignificationis exempla, in ſcripturis paſſim ſunt obuia, quorum tibi aliquot citabimus. Nam Ezechielis octauo habes. Azab, id eſt dereliquit Dominus terram. Et Iſaiæ quinquageſimo ſecundo. Et iuditium Dei ſui non azab, id eſt dereliquit. Eſt tamen locus Nechemiæ tertio qui hanc communem ſignificationem turbare uidetur, ubi dicitur. Iuxta locum eius inſtaurauit Chananiah filius Harachachim: & Iaazbu, id eſt & erexerunt aut inſtaurauerunt Ieruſalem, uſque ad murum latum. Sed etiam hic conuenire poteſt communis ſignificatio, ſi uertas. Et reliquerunt aut perfecerunt Ieruſalem uſq; ad murum latum: inſtanrantes. ſ. uſq; ad illum locum, muri. ſ. lati, quo opus intermiſerunt. Si ergo teneas utriuſq; uerbi unicam & propriam ſignificationem, ſenſus eſt. Cũ uideris aſinum odientis te, iacentem ſub onere ſuo: deſines. ſ. auxilio illi eſſe, relinquendo illi. ſ. proximo, onus ſubleuandi? Et quaſi explicans ſe quitur interrogatiue. Relinquendo relinques. ſ. eum ſolum, cum eo. ſ. aſino? Ac ſi dicat. Relinquẽdo relinques ei, onus ſubleuandi? Aut relinquendo relinques. ſ. proximum? Minime: ſed cum eo ſ. ſubleuabis. Et licet multoties literam hanc reuoluerim, nullus mihi ſenſus iſto germanior occurrit, non diſtrahendo uerbum à ſuis ſignificationibus, & ſecundũ magis probare uidetur ſcriptura Deutero. 22. ubi fere eãdem ſententiã ponit dicens. Non uidebis aſinum fratris tui uel bouem cadentes in uia, & abſcondes te ab eis. Erigendo eriges cum eo. Qui uero uarias uerbi azab acceptant ſignificationes. ſ. relinquere & auxiliari, hunc ſenſum ſubeſſe credunt. Si uideris aſinũ odientis te, iacentẽ ſub onere ſuo, deſines auxiliari ei? Auxiliando auxiliaberis ſecum. Etiã non nihil difficultatis loco attulit, quòd hebrei carent apicibus & uirgulis indicantibus interrogationes, quod non ſolum hic, ſed in multis aliis locis negotium nobis fecit. *Non declinare facies iudicium mendici tui: in lite eius.* Præceperat non eſſe honorandum pauperem in lite ſua: nunc per oppoſitum præcipit: non eſſe peruertendum iudicium contra eum. Nam quemadmodum ob eius paupertatem non eſt pro eo ius dicendum: ita neq; ob eandem eſt ſua iuſtitia priuãdus. Et aduerte quòd ab abah, quod eſt uelle & concupiſcere, eſt ebion. i. mẽdicus: qui cũ omnibus careat, omnia concupiſcit. A quo uerbo (meo iudicio) eſt ab. i. pater, ſic dictus, aut quòd filios ut plurimum deſideret, aut bona tempora illis. ¶ *A uerbo mendatii elongabis te.* Si ad iudices ſit ſermo, ſenſus eſt, quòd non credant uerbis mendacibus: quoniam hoc iudicibus ſumme nocere ſolet. Poſſet etiam hoc ad priuatos referri, ut ſcilicet à mendaciis dicendis fugiant. ¶ *Quoniam non iuſtifico impium,* id eſt, quoniam quemadmodum non iuſtifico impium: proferendo ſcilicet eum innocentem in iudicio, ita nec occido innocentem. ¶ *Quoniam munus excæcabit uidentes.* Verbum hebraicum ur proprie ſignificat ſuſcitare, & eruere. Nam qui aliquid eruit, uel eruerit, uidetur illud eleuare & ſuſcitare à loco à quo ipſum eruit: unde non tam proprie excæcare, quàm eruere ſignificat: & hic ſignificantius uertas. Quoniam munus, euertit ſeu eruit ſcilicet oculos uidentis. Ac ſi apertius dicat. Necdum excæcat uidentes, ſed etiam oculos illi eruit. Quod autem uerbum ſignificet eruere, patet Ieremiæ quinquageſimo ſecundo. Sed & oculos Sidchiiahu ſeu Sedechiæ Iuer, id eſt eruit, ut Hieronymus uertit. Poſſet etiam tollerari propria ſignificatio, ſcilicet euigilare, & ſic uerti. Quoniam munus euigilare facit ſapientes, ſcilicet ad cauſam, ob quam munus accipiunt, querentes mille uias ad eam euincendam. Aut eleuat ſapientes, ut ſcilicet non conſiderent merita cauſæ, ſed munus tantum. Sunt duo uerba, ſcilicet arah & arar, quaſi eiuſdem ſignificationis. Significatio tamen propria, nondum mihi plene nota eſt. Aduerte etiam in eo quod ſequitur, ſcilicet uidentes, quòd uerbum pachah, à quo picheah, id eſt uidens, ſignificat aperire: ut patet Iob uigeſimo ſeptimo. Oculos ſuos pachach. i. aperuit. Et capite decimo quarto. Pachahtat, id eſt aperuiſti oculos tuos. Vocat autem hebraiſmus uidentes apertos, eo quòd apertos oculos habere uideantur: ſimiliter uidere, aperire uocat: ut patet Pſalmo 146. Dominus pocheah, id eſt aperiens cæcos ſeu uidere faciens eos. ¶ *Et peruertet uerba iuſtorũ.* Solent iuſti recta uerba dicere, pronunciantes iuſtum, qui uere iuſtus eſt, & impium qui reuera impius eſt: ſed poſtquàm muneribus corrupti ſunt iam uidebis eos alia habere uerba, ſcilicet iuſtificantia impium, & damnantia pium: ita ut quis facile diiudicet, corruptum muneribus iudicem. Verbum etiam ſalaph, quod hic peruertere uertimus: poſſet etiam ſignificare diuertere, & aliò uertere. Nam ubi Prouerbiorum uigeſimo primo, noſtri uertunt. Meſalaph id eſt peruertit, ſcilicet Dominus impios, ad malum ipſorum, Thargum interpretatur demigrare facit. Hieronymus hic uertit. Et mutat uerba iuſtorum. Aliqui non uerba, ſed res & cauſas interpretantur. Quoniam munus inquiunt peruertit cauſas rectas. ¶ *Peregrinum non coarctabis,* ut ſcilicet non poſſit uiuere apud te. Aliqui uertunt. Nõ anguſtiis afficies. Mũſterus. Non moleſtabis. Significatio tamẽ prior

germana

germana eſſe uidetur, ut abũdè ꝓbauimus ſupra capite. 3. & patet. 2. Regum ſexto ubi dicitur. Claudite oſtium, ulechaſtem .i. comprimetis ſeu arctabitis illum. Sic Numeri. 22. Et uidit aſina angelum Domini. Vetilaches .i. arctauit ſeu coarctauit ſe ad parietem. Hinc eſt nomen lachas, quod compreſsionem ſignificat. 1. Regũ. 22. Veſci facite eum panẽ lachas .i. ſtrictionis uel compreſſionis .i. in menſura ſtricta: quali ueſci ſolent, qui arctati ſunt: aut obſeſsi. ¶ *Vos enim nouiſtis animam peregrini*, quàm ſit aſtricta & compreſſa. Non enim audet loqui, aut quicquàm facere *Et colliges prouentum eius.* Significat uerbum aſaph, colligere, & congregare, ſicut hic. Vtitur tamen hebraiſmus eo pro retrahere: quoniam id quod colligitur aut congregatur, uidetur contrahi & retrahi, ne poſsit uagare hinc inde. Nam Gene. 30. dicit Rachel. Aſaph .i. collegit Deus, ſeu contraxit obprobrium meum, ne .ſ. ultra creſceret, aut iret. Et Iſaiæ. 4. Eſoph .i. colligẽ obprobiũ noſtrum, pro contrahe, reſiſte obprobrio noſtro, ne ultra procedat. Dictio etiam tebuatah .i. prouentus ortum habet à ba, quod eſt uenire: & proprie ſignificat id quod ex agro uenit, aut quod illo anno à Domino uenit. ¶ *In ſeptimo dimittes eam, & liberam relinques.* Prius uerbum. ſ. ſcamat ſignificat dimittere, & demittere, ſeu à ſe proiicere: ut patet Iere. 17. Veſcamatah .i. Et dimittetur ſeu remiſsio erit in te, ab hæreditate tua. Quod uero demittere ſignificet, conſtat, ſecundo Samuelis ſexto. Quoniam ſanatu, id eſt demittebant eam, ſcilicet arcam bones, id eſt deorſum proiiciebant, aut inclinare faciebant. Sic. 2. Regum. 9. Et dixit, ſcilicet Iehu. Sim tuau .i. demittite eam, ſeu deorſum eam proiicite. Secũdũ autem uerbum. ſ. natas, ſignificat relinquere, derelinquere, ut patet. 1. Samuelis. 10. ubi dicitur. Natas .i. dereliquit pater tuus res aſinarum. *Die ſeptimo ceſſabis* .ſ. ab opere. Non uertim⁹ requieſces, quoniã uerbum ſabbat ſignificat potius ceſſare, quàm quieſcere: ut probauimus Gene. 2. *In omnibus quæ dixi ad uos: cuſtoditi eritis.* i. omnia quæ uobis dixi, cuſtodietis. Aut cauebitis: ne omittatis quæ uobis præcepi. *Nomẽ aliorum deorum.* ſ. à me *non recordabimini.* ſ. ad uocandum illos: ut ſtatim explicat dicens. *Non audietur ſuper os tuum, aut per os tuum.* Poſſet etiam intelligi non audietur per os tuum, ſcilicet iurando per eos. *Tribus uicibus feſtum ages mihi in anno.* Præcipit hic tria feſta præcipua, ſcilicet Paſcha quam uocant feſtum infermentatorum Meſſeni primitiuorum, quando data eſt lex. Et ſolemnitatem collectionis, per quam intelligit feſtum tabernaculorum, quod uenit in menſe Septembris uel circa: quando fructus colligi ſolent ideo uocatur feſtum collectionis. Vocatur autẽ Paſcha, ut textus indicat, feſtum infermentatorum: quòd tunc ſola infermentata comedenda erant. Secundum uero uocatur feſtum meſsis primitiuorum: quia tunc primitiæ meſsis Domino offerebantur: uel quia tunc meſſes incipiebãt colligi. Aduerte autem hic, quòd dictio regalim, quam omnes hic uertunt uicibus, ſignificat proprie pedes: neque uices ſignificare inuenitur niſi hic, & Numeri. 22. ubi eadem omnino ſententia ponitur: quare mihi utcunque ſuſpecta eſt ſignificatio, & putarem potius hic ſignificare ambulationem quàm uices: ut ſit ſenſus. Tribus ambulationibus feſtum ages mihi in anno. Nam ut ſtatim explicat, loquitur de feſtis quibus aſcendendum erat ad templum Domini: ideo dicit. Tribus ambulationibus feſtum ages, ac ſi dicat: ter mouendo pedes, feſtum mihi celebrabis. Verbum etiam chagag, quod feſtum agere uertimus, incertæ eſt ſignificationis. Dicunt autem hebræi, ſignificare ſaltare, tripudiare, diem feſtum agere. Inde chag, id eſt ſolemnitas, feſtus dies, quòd in eo letitiæ gratia Iudæi ſaltarent. Mihi uero uidetur ſignificare ſaltare, moueri, ſeu commoueri, ſiue letitiæ ſiue timoris gratia, aut quacunque ex cauſa, ut patet Pſalmo. 107. ubi ſic habetur. Iachogu, id eſt ſaltabunt, & mouebũt ſe ſicut ebrius. Et Iſaiæ. 19. uidetur nomen chag, ſignificare commotionem animi & corporis: ubi dicitur. Et erit terra Iehudah, Ægypto lechoga id eſt in timorem ſeu commotionem ob timorem: ubi Hieron. etiam uertit. In pauorem. Nam ſequitur. Omnis qui recordatus fuerit illius, ſibi timebit à facie conſilii Domini. Quo in loco Hieron. ſic habet. Melius reor etiam proprium errorem reprehendere, quàm dum erubeſco imperitiam confiteri, in errorem perſiſtere in eo quod tranſtuli, in pauorem, in hebraico legitur lacoga, quod interpretari poteſt, in feſtiuitatem, & in pauorẽ: quod Aquila ſignificantius tranſtulit, in trepidationem, cum aliquis pauidus & tremens, circumfert oculos, & aduenientem formidat. Quæ uerba Hieronymi, in eum finem retulimus: ut uideas Hieronymum in interpretatione ſcripturæ hominem non prophetam egiſſe: & errare potuiſſe. Poſſet etiam uerti. Tribus ambulationibus mouebitis aut ſaltabitis mihi in anno, recedẽdo à domibus ueſtris, & ueniendo ad domum meam. ¶ *Quemadmodum præcepi tibi in tẽpore meſsis ſpicæ.* Trãſtulit hic Sanctes noſter, in ſua priori editione. In mẽſe Iulii, ſed male,

cum dictio abib, ſignificet proprie ſpicam in culmo exiſtentem, & adhuc uiridem, ac ſi dicat: in menſe quo blada ſpicas facere incipiunt: quod non eſt in menſe Iulii, ſed potius in fine Martii aut initio Aprilis. Nam hic idem reputatur menſis ſpicæ, & menſis quo egreſsi ſunt ex Ægypto, ut textus habet. Cum ergo iudæi non in Iulio, ſed in 15. luna menſis Niſſan qui ut prædiximus Martio aut Aprili noſtro reſpondet, egreſsi ſint de Ægypto: ſequitur hic nullo pacto poſſe Iulium uerti. Quare Sanctes ipſe, ſententiam aliis editionibus poſterioribus correxit.

Et ſolemnitatem meſsis primitiuorum operum tuorum, ſcilicet celebrabis. Per hanc, ut iam diximus, intelligit feſtum Pēthecoſtes, quando lex lata eſt: & celebrabatur quinquageſimo die poſt Paſcha, ſeu poſt feſtum infermentatorum. Vocat autem illud feſtum meſsis primitiuorum, quia tunc primum, priores meſſes incipiebant meti, & primitiæ earū Dño offerebantur. Additur operum tuorum, quia illi erant primi fructus, quos homines ex ſuo labore legebant. Prius enim blada quàm aliī fructus maturefcunt: unde ſequitur. *Quæ ſeminaueris in agro*. Verbum chaſar, à quo chaſir, id eſt meſsis, ſignificat proprie arctare & ſtringere, & ex conſequenti metere, quòd nihil aliud uideatur eſſe, quàm meſſem ſtringere, aut quòd tunc meſſes à meſſoribus ſtringantur: unde meſsis dicitur chaſir à ſtringendo, quòd uidelicet à meſſoribus ſtringantur manipuli. Vocat autem hebraiſmus meſſem, non ſolum blada quæ metuntur, ſed etiam palmites, quos uitis emittere ſolet: ut patet Pſalmo octogeſimo, ubi dicitur. Mittet cheſireah, id eſt meſſem ſeu palmitem uſque ad mare quod. ſ. more meſsis palmites ſcindantur & colligantur, & in faſciculos redigantur. *Et ſolemnitatem collectionis, in reuerſione anni*. Hoc fuit, ut iam diximus, feſtum tabernaculorum, quod in ſeptimo menſe, ſcilicet Thiſri, qui pro maiori parte reſpondet Septembri noſtro: & uocatur hoc feſtum Collectionis, quia tūc omnes fere fructus colligūtur. Sequitur autem. *In reuerſione anni*, quoniam tunc annus reddibat ad principium. Ex quo loco manifeſte conſtat, quod hebræi duplex anni initium habuerunt, quorum alterum incipiebat in Marcio, ſeu Niſan. Aliud uero in Thiſri ſeu Septembri. Et ut Exodi duodecimo annotauimus, ante egreſſum Iſrael de Ægypto, à mundi initio, annus in Septembri, quando mundus productus creditur, auſpicabatur. qui modus auſpicandi poſtea manſit. Poſt egreſſum uero ex Ægypto, in menſe Niſſan, ex Domini mandato, annus cœpit: & hebræi uſque hodie, ad feſta celebranda, à Niſſan annum auſpicantur: in contractibus uero à Thiſri. Caietanus interpretatur, in exitu anni quo ad fructus, non quod tunc annus fineretur, aut exiret in ſe, ſed quo ad fructus illius anni, quorum collectio tunc finiebatur. *Non mactabis ſuper fermentatum, ſanguinem uictimæ meæ*. Fere omnes ſequentes hic Chaldeum paraphraſtem, intelligunt hoc, de paſchali uictima, & putant Dominum præcipere, omne fermentum abiiciendum, cum paſchalis uictima eſſet immolanda. Ego autem arbitror Deum de omni uictima loqui, quòd ſcilicet non iuguletur ſimul cum pane fermentato. Solebant enim ſacerdotes, ex præcepto Domini ſimul cum uictima, panem, uinum, & ſal Domino offerre: quoniam ſacrificia ueteris legis, nihil aliud eſſe uidebantur, quàm prandia & cœnæ Domini: quod ex tribus cōiector. Primū qđ Dñs uocat ſacrificia panē ſuum & cibū ſuū. Secūdo quia omnia quæ ad menſam neceſſaria ſunt, ibi cōcurrebāt. ſ. panis, carnes uinū, & ſal. Tertio quia bis in die fiebāt, queādmodum prandium & cœna. Nolebat autem Dominus panem ſibi offerri fermentatum, ſed azimum: ideo præcipit uictimam ſuam non immolari ſimul cum pane fermentato. Propter ea tamen quæ ſequuntur, uidetur textus de uictima paſchali interpretandus ſecundum communem interpretationem. *Non pernoctabit adeps uictimæ meæ*. Verbum lon, ut ſæpius admonuimus, & probauimus: non pernoctare, ſed manere & permanere ſignificat: unde uertendum eſt. Non permanebit adeps. Debebat enim illa nocte comburi, qua offerebatur, quoniā carnes cum in alterā ſeruantur diem coctæ uel aſſę, inſipidæ ſunt & deſpectæ, neque tanti fiunt, quanti cum primum decoquntur uel aſſantur. Similiter ne ſacerdotes, quæ ignis conſumere debebat, ſeruarent ſibi in alteram diem: & comederent quod Dei erat. *Principium primitiarum terræ tuæ, adduces in domum Domini Dei tui*. Per principium primitiarum intelligit primos terræ fructus qui Domino offerē di erāt. *Nō coques hœdū in lacte matris ſuæ*. Varie tā noſtri, quàm hebræi hunc locū interpretantur. Aliqui ſic. Nō coques hœdū dū à matre lactatur, ſimul cū matre ſua: ac ſi dicat. Nō coquas hoedū dū lactatur à matre, ſimul cū matre. Nam hoc ad crudelitatē ptinere uidetur, queādmodū pullos auium ſimul cum matre accipere. Sed interpretatio hæc dura utcunque uidetur, quoniam lac in ſimul uertit, ut idem dictū ſit, non coques in lacte, ac nō coques ſimul cū matre ſua.

Alii

Alii quòd nō ſit hœdus coquendus, id eſt immolandus Deo, quamdiu lacte matris utitur, ſed hunc ſenſum exibilat illud quod habetur primo Samuelis ſeptimo. Accepit Samuel agnum lactis ſeu lac ſugentem: & obtulit illum holocauſtum totū Domino. Vnde eſt tertius ſenſus ſimplicior & germanior cæteris. Ne ſcilicet reuera coquatur agnus in lacte matris, ne uidelicet illud hœdo aut agno ad ſupplicium ſit, quod erat ad delicias & delectationem: lac ſcilicet. Crudele enim uidetur, ut lac quo nutriebatur & delectabatur, illi uertatur in ſupplicium. ¶*Ecce ego mitto angelum coram te, ut cuſtodiat te in uia.* Intelligit Caietanus noſter per hunc angelum ipſum Moſeh, ſed meo iudicio irrationabiliter. Primo quia de hoc angelo textus dicit, quod non parcet iniquitatibus eorum; & quòd cauerent à facie eius. Non cauebant autem à facie Moſeh, & cōſtat Moſeh ſæpius iniquitatibus eorum peperciſſe, ac pro eis Dominū oraſſe poſt modum: ut patet capite trigeſimo ſecundo, & trigeſimo tertio. Secundo quia angelus iſte; erat populum introducturus in terram promiſsionis: quod non fecit Moſeh, licet Caietanus dicat, Moſeh peccatū hoc impediſſe. Tertio quia Dominus dicit nomen ſuum eſſe in medio angeli, id eſt angelum Deum nominari. Non conſtat autem in toto itinere reſiduo Moſeh deum uocari. Vnde ſequitur. *Si audieris uocem eius, & feceris quæ loquor,* quaſi ipſe per os angeli loqueretur. Tum quia Moſeh non cuſtodiebat iſraelitas ſed angelus, quod in textu de angelo dicitur. ¶*Quoniam non parcet, melius nō feret, non portabit iniquitates ueſtras.* Hebraice ad literam eſt. Non leuabit. ¶*Inimic⁹ ero inimicis tuis, & ſtringentes te, ſeu anguſtiis afficiam ſtringentes aut anguſtia afficientes te.* Nam uerbum hebraicum ſur, ſignificat proprie ſtringere, coarctare, anguſtiari. *Et ſuccidam eum.* Verbum chachad: duo hebræis ſignificat, ſcilicet occultare & ſuccidere, addunt etiam remouere: & prior ſignificatio propria eſt, aliæ uero mihi ſuſpectæ ſunt: niſi dicamus ſignificare ita ſuccidere, ut nihil illius rei quæ ſuccidi tur appareat: & ſit quaſi obruere ſeu ſubuertere, iuxta illud Iob uigeſimo ſecundo. Annon nichad, id eſt ſubuerſa eſt erectio noſtra, aut ita ſucciſa, ut amplius non appareat. Sic ergo pollicetur Dominus, ſe ita deleturum gentes illas: ut nullum earum ueſtigium amplius appareret. Vnde Hieronimus Iob uigeſimo ſecundo deſere uertit, & ſignificatio alluſionem ad propriam uerbi ſignificationem habet. Quod enim deletur, abſconditur, ut amplius non uideatur: & hic uertere potes. Et delebo illum. Et licet Chenanei ad aliquod tempus ſuperfuerint, tandem tamen deleti ſunt. ¶*Non incuruabis te diis eorum: & non ſeruies eis.* Hoc meo iudicio, intereſt inter ſachah, & àbad, quòd ſachah ſignificat humiliari, incuruari, abad uero ſeruire, ſeruitute ut plurimum corporali: unde hic duo prohibet idolis fieri, ſcilicet incuruationes ſeu humiliationes corporum, aut mēbrorum. Secundo alia corporis miniſteria ſicut ſacrificia offerre, & donaria, & alia quæcunque. *Non facies ſecundum opera eorum.* Non ſolum ad idololatriam hoc pertinet: ſed ad alia opera, naturæ aduerſantia quæ illi faciebant, qualia erant maſculorum cum maſculis concubitus, & cum iumentis, cum conſanguineis & aliis. Aut per opera intelligit altaria, imagines, & alia quæ gentes faciebant ad idolorum cultum: quoniam ſequitur: Diruendo dirues eos: & confringendo confringes: ſtatuas eorum. Poſſet etiam uerti. Euertendo euertes. Et eſt ſenſus. Euertendo euertes, ſcilicet à fundamentis, eorum ſtatuas: & poſtea confringendo confringes, ne ſcilicet integra maneant poſtquàm fuerint euerſa. *Benedicet pani tuo, & aquis tuis.* Per panem omnem cibum intelligit, per aquas omne potabile, & per benedicere multiplicare. *Remouebo languorem ſeu debilitatem.* Verbum chalah ſignificat languere: debilitari, & machalah languorem, debilitatem. *Non erit abortiens, & ſterilis in terra tua.* Verbum ſachal, ſignificat potius orbare ſeu orbari, & priuari, quàm abortiri, ut probauimus Gene. quadrageſimo tertio, ubi dicitur. Et ego quemadmodum ſacholti ſachalti, id eſt orbatus ſum orbatus ſum. Et uigeſimo ſeptimo dicit Ribcah. Vt quid eſcal, id eſt orbabor ſeu priuabor ambobus. Et quia aborſus orbat parētes, ut ſcilicet priuentur filiis, ſignificat ſecundo abortiri: ut patet Hoſæ. 9. ubi dicit propheta. Da eis uuluam maſchil, id eſt abortum facientē, quia parentes orbentur, aut orbare facientem. Secundū autem uerbum ſachar, ſignificat eradicare, ut patet Eccleſia. 2. ubi dicitur. Tempus plantandi, & tempus laachor. i. euellendi, quod plantatū eſt. Et magis ad literam uerti poſſet. Non erit orbare faciens, neque eradicata ſeu ſterilis in terra tua, Vbi duo dicit. Alterum, quòd non erit qui filios conceptos & natos perdat, ſecundo, quòd non erit ſterilis quæ non gignere poſsit filios. Vocat

Cap.11. enim hebraiſmus (ut in Geneſi annotauimus) ſteriles eradicatos, quoniam filii uidentur parentum radices. Nam quemadmodum ſucciſa arbore, radices manent quæ iterum gignunt, in quibus arbor manere uidetur, ita quamdiu manent filii, uidentur parentes manere. Et per orbare facientem intelligit omne quod filios ſeu proles necare poteſt, ſiue ſit uulua abortiuum faciens, ſiue hoſtis, ſiue peſtis, ſiue quodcunque aliud. Magis autem loco quadrat, & ſignificantius eſt orbare quam abortiri, quoniam abortiri, unicum modnm priuandi liberis ſignificat: neque tantum pollicetur qui promittit tibi quòd non priuaberis filiis p aborſum uxoris: ſicut qui pollicetur quòd nullo modo priuaberis prole, ſeu orbaberis. *Numerum dierum tuorum implebo*, id eſt faciam peruenias ad annos & ætatem, ad quam ſenes tui temporis attingunt: aut ad annos quibus uiuere ſolent. Sic Iſaiæ. 65. iuſtis pollicetur Dominus, quòd non egredietur inde, ſcilicet ex terra Iſrael aut ex urbe Hieruſalem ad ſepulchrum infans dierum: & ſenex qui non impleuerit dies ſuos. Quia puer centenarius morietur: & peccator centenarius maledicetur. *Terrorem meum mittam ante te: & perdam omnem populum ad quem ingredieris*. id eſt faciam ut populi omnes, audientes aduentum ueſtrum, terreantur, non quidem propter uos: ſed propter me, ſcientes. ſ. me metuendum & terribilem uobiſcum eſſe. Et quod ſequitur. *Perdam omnē populum ad quē ingredieris*. Sunt qui uertant tumultuari faciam, ſed uerbum hamam quod hic ponitur, ſignificat proprie frangere, præſertim cum ſonitu: ut patet Iſaiæ. 28. ubi dicitur. Quoniam non in ſeculum triturando triturabitur. Vehamam galgal. i. & franget rotam plauſtri eius. Sic Ieremiæ. 51. Ahamamanu. i. confregit me Nebuchadreſar rex Babel. Poſſet ergo hic uerti confringam omnem populum, ad quē ingredieris. i. faciam ut fracto animo non audeat uobis reſiſtere. Tunc enim conturbati ſunt principes Edon, robuſtos Moab obtinuit tremor: & obriguerunt habitatores philiſtiim. Müſterus autem uertit. Tumultuari faciam, quoniam hamah & hamam uidentur eiuſdē ſignificantiæ: & cum hamah ſignificet tumultuari, uidetur quod etiam hamam poſsit ſecundum eandem ſignificationem uerti. Es poſſemus dicere, hamā ſignificare ſonare, quēadmodū hamah: & quia ſonitus aut fragor deterrere ſolet: ex conſequenti ſignificare deterrere: ſed prior ſententia mihi uerior apparet. *Dabo omnium inimicorum ad te ceruicem*. Hebraiſmus

Dare ceruicē quid Hebræis ſignificat.

eſt, cuius eſt ſenſus. Faciam omnes inimicos tuos, fugere te. Solent enim hi qui aliquem fugiunt, uertere illi ceruicem. Sic & latini pro fugit, dicunt: dedit terga, quoniam fugientes, terga uertere ſolent ad eos quos fugiunt. Verbum araph, à quo oreph, id eſt ceruix proprie ſignificat ceruicem frangere, deceruicare, (liceat mihi exprimendi gratia ſic latinis loqui) & quia ceruix fracta, decidere ſolet, ex conſequenti ſignificat decidere: & prioris ſignificantiæ exempla habes Deutero. 21. Ve arpho. i. deceruicabunt ibi uitulam, in torrente. Idem ſupra. 13. Si non redemeris naaraphto. i. deceruicabis illud. Secundæ uero Deutero. 32. Iaaroph id eſt deſcendat ut pluuia doctrina mea. Vbi alii uertunt, fluat ut pluuia doctrina mea. Neque reiicio hanc ſignificationem, quoniam alluſionem habet ad nomen, ceruicem ſcilicet. Nam quia à ceruice ſanguis fluere ſolet, cum animal aut auis iugulatur, poteſt ex conſequenti ſignificare fluere. Quod malueris elige. *Mittam crabonem*. A uerbo hebraico ſara, quod leproſum eſſe ſignificat, deriuatur ſarua id eſt leproſus: & ſireah quod noſtri, alii crabonem, alii ueſpam iuterpretantur, & hebraico more aliqua conuenientia debet muſca hic ſignificata habere ad lepram, aut in colore, aut in fœtore, uel quòd ſit leproſis infeſta. Sunt autem quædam muſcæ magnæ, longi corporis, deſerta colentes, quæ uarios colores habent ſimiles leproſis, & uarietatibus leproſorum aſsimilantur, & iumentis ſunt maxime infeſtæ, noſtri moſcardos uocant, quas hic credo, per nomen aſireah ſigniſicari. Miſiſſe autem Dominum huiuſmodi muſcas ſeu crabones, ante filios Iſrael: conſtat Ioſue. 24. ubi textus habet. Et miſit ante uos crabonē, & expulit eos à facie ueſtra. Deutero ſeptimo iterum pollicetur Dominus, ſe crabonem ante eos miſſurum. Rabbi Dauid dicit, nomen ſignificare reptile alatum oculos percutiens, & uenenum infundens & occidens: thargum ueſpam interpretatur. Dicunt autem hebræi huiuſmodi crabones pugnantibus chananeis occurriſſe, ac oculos eorum ne pugnare poſſent percuſsiſſe, & ſic uenientibus Hebræis ſuccubuiſſe. Gereundeſis arbitratur, reptile api haud diſsimile. *Ne forte ſit terra deſolatio, ſeu deſertum*. Verbum ſcamam, ſignificat deſolari deſertum eſſe, & ex conſequenti ſtupeſcere, quòd ſtupidus uideatur uiribus deſertus. *Vſque quo fructifices, & poſsideas terram*. Conſulto non uertimus creſcas, quoniam ut Gene. primo probauimus, uerbum parah non creſcere, ſed fructificare ſignificat: & per fructificare intelligit prolē produ-

producere, bene tamen hic p multiplicare & creſcere effertur. *Ponam terminum tuum mare Suph.* Eſt mare Suph, rubrum mare: & ſupra capite ſecundo diximus quare uocetur Suph. i. terminatum, ad diſcriminãdũ illud ab oceano, qui uidetur quaſi in immenſum extendi, neque terminari. Nam uerbum ſuph, à quo nomen ſuph ortum habet, ſignificat proprie terminare, finire. Significat etiam ſuph, iuncetum, aut iuncum: qui ſic dicitur, quia terminare ſolet flumina. Eſt enim medium inter aquam & terrã, quare poſſet dici mare rubrum, caricoſum ſeu iuncoſum propter iunceta quib' terminatur ad modũ fluminis. Per mare uero Philiſtiim intelligit mare mediterraneum, quod à parte occidentali terminat ſeu finit Paleſtinam. Et iſti termini finiũt terram promiſsionis à parte orientali, uſque ad occidentalem. Non tamen mare Suph ſeu terminatum eſt plene ad orientem terræ ſanctæ, ſed utcunque uerſus meridiem: portenditur tamen uerſus orientem ex parte qua finitur. *Et à deſerto uſque ad flumen.* Per deſertum intelligunt noſtri deſertũ Ægypti, quod à parte auſtrali terminus eſt terræ promiſſæ, per flumen uero, intelligunt Euphratem, qui ab aquilone terræ ſanctæ finem imponit. Sæpius in ſcripturis præfiguntur termini terræ promiſſæ, & utcunque uarii, ſed tãdem in idem redeunt, niſi quod aliquando magis aut minus extenduntur. Nam Gene. 15. pollicetur Dominus Abrahæ terram, à flumine Ægypti, uſque ad flumen magnum Perath, quod noſtri dicunt eſſe Euphratem, & uidetur quòd ibi nõ mare rubrũ, ſeu finitũ, uocet flumẽ, ſed loquatur de fluuio, quẽ noſtri riuocorulam uocãt, qui finẽ imponit terræ promiſſæ, à parte auſtrali. Ioſuæ uero. 1. alios uidetur terminos præfigere, ubi dicit. A deſerto & libano iſto, uſq; ad flumen magnum, flumen Perath, uſque ad mare magnum ab occaſu ſolis, erit terminus ueſter. Quo loco uidetur ponere Euphratem terminum à parte orientali, ſicut re uera eſt: portenditur tamen utcũq; uerſus aquilonem. Ezechielis. 47. alii limites deſcribuntur terræ, ubi dicitur. Hic autem eſt terminus terræ, ad plagam aquilonarẽ, à mari magno uia chethlon, ad ueniendum in ſedad Chamath, ubi uidetur terminus aquilonaris portendi à mari mediterraneo, iuxta quod erat Libanus mons, uſque ad chamath. Plaga uero orientalis erat à Chauran & Dameſech, & per Iordanem portendebatur uſq; ad mare orientale, quod reuera uidetur eſſe mortuum. Plaga uero meridiana, à Thamar per aquas contradictionis Cades uſque ad mare magnum, ſcilicet mediterraneum: quod uocatur magnum, reſpectiue ad rubrum & mortuum. Terminus uero occidentalis erat à mari magno qđ erat eregione cades, uſq; ad mare qđ erat eregione chamath. Terminos uero hic præfixos, non poſſederunt iudei, uſque ad tempora Salomonis. *Non percuties eis, & diis eorum fœdus.* Significat uerbum charat, proprie percutere, & ex conſequenti fœdus inire: quòd. ſ. uictimas ferirent, cum fœdus inibant quondam: ut patet de Abraham Gene. 15. cui Dominus præcepit uictimas iugulare, antequàm cum eo fœdus iniret, ut iã in hebraiſmis explicuimus. Quod autem uerbum charat ſignificet præcidere, & percutere, patet ſecundo Regum. 18. ubi dicitur. Charat. i. & præcidit lucũ. Et Iſa. 18. Vecharat. i. & præcidit lucum. Pactum autem, quod cum hominibus pangebatur, erat de pace & concordia ſeruanda, quod uero cũ idolis: erat fidelitatis, quòd ſcilicet non haberent alios deos, quòd ſcilicet illis cultum, & diuinos honores exhiberent, quale fuit pactũ Abrahæ cũ Deo Gen. decimo ſeptimo quòd uidelicet ille nullũ aliũ Deum haberet, illi obediret, eumq; honore diuino coleret: ipſe uero pollicebatur ſe ei & ſemini eius terram chananæorũ daturum. *Ne forte peccare faciant te mihi.* Habet uerbum chata (ut admonuimus in regulis) contrarias ſignificationes. In prima enim coniungatione, ſignificat peccare, ut patet infra. 32. chataah. i. peccauit populus iſte, in ſecunda uero, mũdare aut mundari, à peccato, ut patet Leuit. 14. ubi dicitur. Vechite. i. & mundabit domũ. *Erit tibi in offendiculum.* Significat iachas, à quo moches. i. laqueus, irretiri, illaqueari, aut laqueos ſeu rete extendere. Videtur enim non proprie laqueum ſignificare, quoniam aliquando, dictioni additur laqueus, ut patet Hoſæ nono, ubi dicitur. Prophetã eſſe laqueũ iachos. i. ruinæ (ut Hieroni. uertit) ſuper omnes uias eius. Poſſet tamen tenendo priorem ſignificationem interpretari, laqueum illaqueantem, ſuper omnes uias eius.

CAPITIS XXIII AD NOStram eruditionem.

NOn *ſuſcipias auditionẽ mendacem.* Nihil in iudiciis, mendaciis pernicioſius. Ideo maxime cauendum ab eis docet, dum iudices inſtruit. Sed hoc tempore nihil mendacio licentioſius. Expende quæſo temporum noſtrorum malitiam, quando tam auide mendacia audiuntur & ueritas cunctis tam exoſa eſt, & omnibus faſtidio, maxime magnatibus. Sæpe ſæpius conſideraui, cur ſancti prophetæ parabolis uterentur & ſimilitudinibus, præſertim cum regi- Mat.
bus & principibus loquebantur. Cur Chriſtus tã

Capit. 13. frequẽter turbis in parabolis loqueretur, q̃d fere (ut ait Mattheus) nihil ſine eis turbis prædicaret, cuius hæc meo iudicio, cauſa eſt. Conſiderabant ſancti q̃ ęgre ferrent homines ueritatem audire, q̃ torto uultu, & hirſuto naſo, eam aſpicerent, & q̃ hilari facie mẽdacia amplexarentur, & cõſiderã tes q̃ neceſſarium hominibus foret ueritatem audire, ueritatem parabolis & ſimilitudinibus inuoluebant, & uelabant, ut qui ueritatem nudã faſtidiebant, & ad mendacia arrectas habebant aures, ueritatẽ ſaltẽ fictis ueſtibus tectã audirẽt. Sic prudentiſsimus ille Propheta Natan, cum ſci

2. Samu. 12. ret regẽ Dauidẽ apertã ueritatem dicenti non auditurum, onis ſimilitudine rem uelauit, & eũ ꝓprio mucrone cõfodit. Docet ergo hic Dominus non ferendos eſſe mendaces, quoniam nouerat q̃ libenter audirentur ab omnibus. *Neq; ponas manũ tuam cum impio, ut ſis teſtis mẽdax.* Etſi mendatium ubiq; malum ſit, peſsimum tamen eſt in iudiciis. Et q̃ui alicuius cauſam, ſuo falſo teſtimonio iuuat, eo pernitioſior eſſe depḣẽditur, quoniam illi magis q̃ parti, in iudicio fidit Iudex. Vnde reſtitutioni magis obnoxius eſt. *Non eris poſt multos ad mala.* Admiranda legiſlatoris prudentia. Arbitrantur multi iudices & conſiliarii ſe à peccato immunes eſſe, cum uiderint alios ſeſe in malo pręceſsiſſe dicentes. Poſtq̃ res cõcluſa eſt, uota priora ſunt ſufficientia, quid in ea odium quæro? Quod extremę demẽtię eſt. Quid ſcis, an alii poſtquam te audierint, ſententiam in melius mutabunt? Quam ſi non mutent, tuo ſuffragio mendacium & iniuſtitia roborantur. Cuius rei ſi practicam cernere cupis, Pilatum conſidera, qui clamoribus turbarum & prin-

Aduertẽda doctrina. cipum permotus reliquit (ut Leo inquit) iudiciũ proprium, & in crimen tranſluit alienum, ut nõ auderet iudex abſoluere, quem omnes cupiebant damnare. *Pauperem non decorabis in cauſa ſua.* Grauiſsima & pnicioſiſsima ſunt mala, quę pretextu pietatis fiunt: & qui ex ſuo pauperi obulum non darent, facile iniquam ferendo ſentẽtiam tribuunt alienum: & cuius non miſeretur, ut eleemoſinã porrigat, eius miſeretur in iniqua ſententia. *Si occurreris boui inimicantis tibi, reducendo reduces.* Modici animi conditio eſt, tunc maxime inimicitię memorari, cum proximum uiderit ſuo auxilio indigere. Expẽde q̃ belle te Dominus docuit, uindictam ab inimico accipere. Prouerbiorum. 25. Si eſurierit (inquit) inimicus tuus, ciba illum, ſi ſitit potum da illi: quoniam ſi hoc feceris, uiuis eum carbonibus incendes. Nihil enim inimicus inequiori animo ferre ſolet, quàm cum ſe uiderit tuo auxilio indigere. Ad hæc. Quid tibi queſo glorię aut triumphi eſt, ſi inermem uiceris? Cum enim tuo eget auxilio te inferior eſt. Quid ergo tibi honoris accreſcit, ſi inferiorem te uiceris? *Non declinabis iudicium mendici tui.* Vbique ſanctus legiſlator, latentibus ac ſecretis malis, obuiam ire cupit. Putant enim iudices omnem illum iniquam fouere cauſam, qui premitur aduerſa fortuna. Et quia non poteſt iniquam uindicare ſententiam aduerſum ſe latam, neque recompenſare: neque habet opes quibus iuſtã tueatur cauſam: libere aduerſus eum iniquam proferunt ſententiam. Quam ob rem iudex iuſtam eius cauſam facile inuertet: niſi oculos in hanc coniecerit æquiſsimam Dei legem. *Munus non accipies, quia munus excæcat uidentes.* Solent qui munera accipiunt, non ſuis, ſed munerum oculis reſpicere: & prius munera offerentis uidere, quàm cauſam: & muneris affectu excæcati, ad iudicandũ pergũt: unde nõ poſſunt recte merita cauſæ ſpeculari, cum ſpecillis mali affectus cauſam intueantur. Et expendendum ualde eſt, quòd non dixit æquiſsimus legiſlator. Munus nõ accipies, ad inique iudicandum: ſed munerum acceptionem in uniuerſum prohibuit: quoniã nouerat nullum eſſe munus, quod ſaltem accipientis animum non inclinet aut debilitet, licet non omnem inuertat. *Peruertit uerba iuſtorum.* Habent iuſti, & iniuſti, ſua peculiaria uerba. Iuſtorum uerba quoniam ueritati ſubnectuntur, ſemper eadem ſunt: iniquorum autem uaria & inconſtantia uidebis: cum uero munus uerba iuſtorum reſpergit, ita immutat, ut ex ueris falſa, ex conſtantibus uaria & inconſtantia reddat: ita ut non difficile ſit, ſed omnino facile, iudicis corrupti animum deprehendere. Nam qui antea æqua uerba neque declinantia ad alteram partem ꝓferebat, munere corruptus: alterius partis cauſam iam ornare incipit: & aliis iudicibus iuſtam eſſe perſuadere, ne ſolus uideatur excæcatus. Nemo ueſtrum ergo fratres, ſibi fidat, & perſpicacis uiſus ſe eſſe præſumat. Nullus dicat, conſtantis animi ſum, non mutabor munere: quoniam teſte Deo, munus excæcat oculos uidentium, & peruertit uerba iuſtorum. Quare uoluit Dominus Deutero decimoſeptimo oſtendere eos cauſarum ineptos iudices, cauſamque ad ſuperiores deferri, qui uerba in cauſis cœperint uariare. Si inquit, latuerit te aliquid in iudicio, inter ſanguinem & ſanguinem, cauſam & cauſam, plagam & plagam, & intra portas tuas, uideris uerba iudicum uariari, (ut uulgatus uertit) aſcendes ad locum quem elegerit Dominus Deus tuus. *Peregrinum non anguſtiis afficies. Vos noſtis animam peregrini*

grini. Conſulit uulgus non petere ab eo, qui aliquando mendicauit, non ſeruire ei, qui ante ſeruiuit, & prouerbium uulgare apud nos eſt. Non peças a quem pedio, nem ſirvas a quem ſervio: quoniam qui aliquando eguit, non facile donat: & qui aliquando ſeruiuit, raro alterius miniſterio cōtētatur. Dñs uero docet, liberalem debere eſſe in pauperem, qui aliquando paupertate preſſus fuit: & ex malis quæ paſſus quis fuit, diſcere alienis ſucurrere. Hoc eſt quod apud poetam regina dicit, ſe mali non ignaram miſeris ſuccurrere didiciſſe. Hoc eſt quod ſancti patres tam crebro conſulunt: ut ſcilicet cum uideris pauperem, te pauperem fuiſſe, aut eſſe poſſe memoreris. Sic de peregrino & infirmo ſentiunt. *Septimo anno relinques eam.* Iuſtis pauperum querelis uoluit pius pater occurrere, quibus inceſſanter conqueruntur. Cur inquiunt, iſti abundant panibus, ego autem hic fame pereo? Non eſt me iuſtior, neque ſanctior, & tamen melius cum eo quàm mecum agitur. Ideo cuncta quoque ſeptimo anno communia eſſe uoluit, ut illo anno dicere poſſet pau per. Mea ſunt omnia diuitum bona. Et ut (quem admodum alias annotauimus) diuites ſeptimo anno in ea eſſent anxietate, qua omni tempore pauperes ſunt, dicentes. Quid manducabimus, aut quid bibemus? Et quoniam beſtia agri, opus etiam eius eſt, eumque ſuo modo laudat, illius curam pius pater gerit. Sicut enim homines & iumenta ſaluat: ſic homines & iumenta curat & nutrit. Qui inquit dat eſcam

Pſalmo omni carni. *Vt requieſcat bos tuus.* Conſidera quæſo legiſlatoris ſummam pietatem. Solet homo cum laborat, quaſi inuidus: cuncta ſua ſecum ad laborem uocare, & omnibus ueluti in ſtrumentis uti: ideo uoluit eum ſeptimo die qui eſcere, ne laborando miniſtros cogeret ſecum laborare. Quando enim homo pateretur ſua, ſe laborante quieſcere? Non debet (inquit) ſeruus eſſe maior, aut ocioſior domino ſuo. Diſce o homo auare, à Deo tuo, ut quemadmodum, eo quieſcente noluit cuncta quieſcere, quæ tamen noluit ſecum laborare, uelis tu tecum qui eſcere: quæ tecum cogis laborare. Si enim te

1. ad cho laborante laborant, cur te quieſcente non re-
rint. 15. quieſcent? *Nomen aliorum deorum non memorabimi.* Corrumpunt, nec dum bonos mores, ſed fidem colloquia praua. Fornicatio

Ad Ephe. 5. (ait Apoſtolus) aut immunditia, neque nominetur in uobis, ſicut decet ſanctos. Namquemadmodum diuina colloquia colloquentes inflammant, ita & mundana mundanum, & diabolica diabolicum reddunt hominem. Audi

Luc. 24. quid illi dicebant, qui cum Chriſto colloquia apud Emaus miſcebant. Nonne (inquiunt) cor noſtrum ardens erat in nobis dum loqueretur nobis in uia & aperiret nobis ſcripturas? Et ſponſa. Anima (inquit) mea liquefacta eſt

ut dilectus loquutus eſt. Et Propheta. Quam Cant. 5.
dulcia faucibus meis eloquia tua. Vbi ſimiliter Pſalmo

diſce, à te abiicere, omnem peccatorum occaſionem. Voluit Dominus idolum non nominari, ne contingeret colere. *Non conſpiciemini coram me uacui.* Iniuſtus eſſe uideris: ſi Dominus Deus tuus te ſuis donis & muneribus impleat, tu uero coram eo uacuus & ingratus appareas. Sed quid tibi & muneribus noſtris Domine Deus, qui bonis noſtris non eges? Non ut comedat ipſe: uult te uacuum non apparere, ſed ut te comedentem coram ſe uideat, & gaudeat. Non ſic principes ſeculi ſuos miniſtros tractare ſolent. Vidiſti aliquando dominum quantumcunque pium in ſuos, qui eos coram ſe uelit comedere, aut eos comedentes uidere gaudeat de bonis ſuis? Nullum. Iſte uero ſuos non ſolum conſpicere, ſed comedere coram ſe ſumma auiditate uidet. In Euangelio legis, intraſſe regem, ut uideret diſcumbentes. Sed quales quæſo? Exi cito (inquit piiſſimus rex) in plateas & uicos ciuitatis, & debi- Mat. 22.
les & claudos compelle intrare, ut impleatur domus mea. Tales ſunt quos rex iſte ad aulam inuitat, ad tauros, altilia, & pręcioſa fercula compellit. Non purpurati, non diuites, non nobiles. Tales uult coram ſe comedere, tales coram ſe libenter uidet. Neque ſemel in anno eos coram ſe uidere contentatur, ſed ter. Vtinam domini temporales, in uita ſemel uidere uellent ſuos. Talis inter eos reperitur, qui omnibus diebus uitæ ſuæ, ſeruum ſuis oculis non dignatur intueri. *Solemnitatem meſſis primitiarum.* Gratitudinem ex nobis querit Deus noſter, ut quàm primum cœperis beneficium obtinere, incipias ei gratias agere: & ſimiliter in fine, cum beneficium fuerit conſummatum. Putant homines ſe ſatis Deo gratos eſſe, ſi poſt acceptum beneficium gratias egerint, ſed non ſic docentur à Deo ſuo hic, immo gratitudinem oſtendere cum primum cœperint ſpicæ ad maturitatem pertingere: & cum omnes fructus do mi incluſerint. *Nō coques hœdū in lacte matris.* Quid aliud quã pietatem, prædicat lex iſta? Non ſolum in homines, ſed in pecudes & uolucres, te pium eſſe uoluit Deus tuus. Sed qualiter in bruta pius eſſe poteſt, qui ſic in homines ſeuit? Videbis enim quoſdam in proximos, omnibus feris crudeliores eſſe: qui ita ſanguinem humanum ſitire uidentur, ut omnibus lupis ſint ſæuiores

uiores. *Ecce ego mitto angelum meum ante te, ut cuſtodiat te, & introducat in locum quem paraui.* Duo in nos angelorum miniſteria docet textus iſte. Alterum ut nos cuſtodiant in uia. Alterum ut perducant in patriam. Et expende quòd non dicit, ad locum quem tibi parauit angelus ductor: ſed quem ipſe paraui tibi. Tãtæ enim nobilitatis eſt locus qui tibi à Domino promiſſus eſt, ut ab alio quàm ab eo parari nequeat. Oculus (ait Iſaias) non uidit, quæ
Iſa.64. præparauit Deus diligentibus ſe. Eſt enim ciuitas illa, cuius (ut aie Paulus) artifex & conditor
Ad he. 11 Deus. *Caue a facie eius: & audi uocem eius.* Admonemur hic, quales erga rectores nos exhibere debeamus. Nempe ut eos reuereamur & timeamus, & etiam præceptis eorum pareamus. Hoc eſt quod Paulus ad hebræos.13. admonet. Obedite (inquit) præpoſitis ueſtris. *Quia non parcet præuaricationi ueſtræ.* Melior (inquiunt ſancti) eſt Deus iratus, quàm homo propitius. Ego autem adderem, quàm etiam angelus. Tu autem Domine Deus meus, cum iratus fue-
Pſalmo ris miſericordiæ recordaberis. Non ſic autem angelus, qui nomen tuũ habet, qui poteſtatem habet ut puniat, nõ autem ut parcat. Ideo mœrito ſanctus Moſeh, ſic ſuſpectum habet angelorum ducatũ: ut dicat Domino. *Quia nomen meum in medio eius.* Conſidera hic, quàm largus ſit iſte Dominus in ſeruos, ut non ſolum dona ſua illis communicet, ſed & nomen: ut Dii etiam uocentur. Neque ſolum angelis hoc communicare dignatur ſed hominibus, quemadmodum fecit Moyſi, quem Deum Pharaonis conſtituit, & omnibus hominibus,
Pſalmo quos deos dicere non dedignatur. Ego dixi dii eſtis. Non ſic principes huius mundi facere ſolent. Quis enim regum ſeruis ſuis quantumcunque dilectis, regium nomen communicare dignatur? Ego (inquit Pharao ipſi Ioſeph) quem Ægypti
Gene. dominum conſtituebat, ſolio te præcedam. *Odio habebo odiẽtes te:* Reddidi alias rationẽ, cur Dominus iudæis polliceretur ſe inimicũ futurum eorum, qui eis inimicarentur, quoniã nouit no pluris facere ſi amicus propter nos inimicos noſtros odiat, quàm ſi noſtros amicos propter nos diligat. Malumus enim amicos noſtros propter nos peccare, quàm bona facere. *Non incuruabis te diis eorum.* Maximum malum eſt, mala habere exemplaria operum, & uix poteſt quis terram aliquam incolere, quin mores eius ſequatur, ſiue ſint boni ſiue mali. Ideo quæ ad malum te poſſunt incitare, deſtruenda ſunt, ita ut nihil ueſtigii eorum remaneat: & quoniam nihil prodeſt non colere falſos deos, niſi uerum honores, conſequenter præcipit, ſe adorandum. *Benedicet pani tuo, & aquis tuis.* Multa ſunt, quæ obſeruatoribus diuinarum legũ promittuntur, ſed cuncta temporalia & corporalia eſſe uidentur: quales illi erant quibus promittebantur: & maxime quæ homines appetere ſolẽt, qualia ſunt neceſſaria uitæ: ut cibus, potus, copia filiorum, & longitudo dierum ſine langore. Ex quibus didicimus, peccata in leges Dei: cauſam fore pœnuriæ omnium iſtarum rerum. *Mittam crabonem ante te.* Vide & expende quibus copiis, quo militum apparatu, quàm inermi exercitu Dominus militet aduerſus inſenſatos, & inimicos fortiſsimos. Nempe muſcis & crabonibus. Nunquid ingreſſus es theſauros niuis, ait Dominus Iob.38. & theſauros grandinis uidiſti? Quos retinui ad tempus anguſtiæ, ad tempus belli & prælii? Solet Dominus, quæ infirmiora eſſe uidentur eligere, ut fortia deſtruat. *Non eiiciam à facie tuo uno anno.* Arbitrantur iuſti ſibi beneficia negari, cum differuntur, aut paulatim conferuntur: quod non ita eſſe oſtendit locus iſte: ſed propter bonum noſtrum: non nobis integra ſtatim cõferũtur. Et ob duas cauſas ſolet Dominus, nobis inimicos relinquere. Altera ut iis nos exerceat, altera, ne fortiores & deteriores patiamur. Reliquit enim iudæis chenaneos, ne beluas & feras paterentur infeſtiores. Quo in loco diſce acceptare, q̃ tibi pius pater mala immittit, ne maiora & deteriora patiaris. Audi huius rei ex ipſius ſcripturæ fonte, exemplum mirabile. Cum enim Achaz rex Iudah, ægre ferret duos reges, qui aduerſus ſe dimicabant Raſin. ſ. regem Siriæ, & filium Romeliæ: audiuit à Domino, per Iſai-
am. Pro eo quòd abiecit populus hic aquas Siloach, quæ uadũt quiete, qđ ſtatim explicat: gaudium, ſcilicet Reſin & filii Romeliæ, aſcendere faciet Dominus ſuper eos, aquas fluminis fortes & multas, regem uidelicet Aſſur, & omnem gloriã eius: & aſcendet ſuper omnes torrentes eius: & ibit ſuper omnes ripas eius. Et tranſibit Iehudah & innundabit, uſque ad collum pertinget, & erit extenſio alarum eius plenitudo terræ tuæ o Imanuel, & uult dicere. Quoniam abiicitis malum præſens, quod cum gaudio ſuſtinere debuiſſetis, maius eueniet uobis. Et aduerte quòd uocat minora mala gaudium. ſ. reſpectu maiorum. Iſa.8.
Ponam terminum tuum à mare Suph, uſque ad mare Philiſtiim. Non dilatat multum Dominus terminos ſuorum, ſed arctos & quaſi concluſos eos habere uult. Impinguatus eſt Iſrael, & calcitrauit: impinguatus, & dilatatus. Et dereliquit Deum factorem ſuum. *Non percuties* Deu.32.

cum

cum eis fœdus, & cum diis eorum. Non ſolum non debemus amicitiam cum malis & peccatis habere, ſed neq; fœdus inire: quoniam ſemper malum machinantur aduerſus nos. Ad hoc enim inimici ſolēt ad inuicē fœd⁹ inire: ut ſint ad bella futura fortiores, reparando uires tempore fœderis. Sic & peccata, ut fortiora in nos inſurgant, nobiſcum aliquando diſsimulant. *Non habitabunt in terra tua.* Non minus malum eſt inter impios habitare: quàm eos tecum habitare permittere: ideo utrunq; fugiendum eſt. De qua re, ſæpe ſæpius admonet nos ſcriptura ſacra. *Erunt tibi in laqueum.* Solent eſſe peccata, retia punitionum & pœnarū, ita ut qui cupit pœnam fugere & mortē, peccata fugiat neceſſe eſt.

CAPITIS XXIIII. AD LITERAM annotationes.

Septuaginta ex ſenioribus Iſrael. Sunt qui dicunt præceptum quo Dominus Moſeh præcepit aſcendere in montem cum ſenioribus, ante datas leges fuiſſe. Cum enim Dominus leges promulgaret, populus erat inferius prope montem, ſeniores in monte, ſed procul à Domino, Moſeh uero in caligine. Quia ſequitur immediate poſt hæc uerba. *Et uenit Moſeh, & narrauit populo omnia uerba Domini.* Et reuera credo hæc uerba, ſcilicet & uenit Moſeh, debere immediate ſequi finem præcedentis capitis, & ponenda in principio huius. Quoniam ut in regulis admonuimus, frequentiſsimum eſt in ſacris litteris, ſententias tranſponi, & rei geſtæ ordinem negligi. Nam poſt datas leges deſcendit Moſeh de monte, ubi cum Domino fuerat, legitq; coram populo leges ipſas, petiitq; populi conſenſum, quo dato, immolauit iuuencos, legem & populum ſanguine reſperſit, quæ omnia non in monte facta fuiſſe, conſtat ex textu. Dicit enim textus, Deum præcepiſſe, populum non conſcendere, ſed ſolū ſeniores ſeptuaginta cum Moſeh & Aharon, Nadab, & Abiu. Similiter conſtat, populum ex ſanguine reſperſum: neq; eſt credibile quòd ex ſanguine uitulorum in monte immolatorū, populus reſpergeretur, qui tunc erat in planitie, & ſenes in monte: cum textus dicat, altare ſub monte non ſupra montem conſtructum. Eſt etiam alia ad hoc coniectura, quia textus dicit, ſtatim poſt initum fœdus inter Deum & populū: ſeniores cum Moſeh conſcendiſſe. Poſtquā enim Moſeh populo dixerat. Ecce ſanguis fœderis, ſequitur. Et aſcendit Moſeh & Aharon: & ita proculdubiò tenendum eſt: Moſeh. ſ. poſt colloquium cum Deo, quod in monte habuerat deſcendiſſe ad populum, legeſq; diuinas populo propoſuiſſe, conſenſumq; expetiiſſe: quo oblato: fœdus cum populo iniiſſe, ad cuius firmitatem uitulos iugulauit, & eorum ſanguine librum legis, & populum aſperſit: tandem ex mandato Domini cū fratre, nepotibus, & ſenioribus montem conſcendit. Ex quibus diſces, non eſſe ſemper ſequendū ordinē, quem litera prima fronte oſtēdit. Cauſa quare in pactis uictimæ iugulabātur, & offerebātur Deo, fuit (ut aliàs diximus) quòd paciſcentes Deum precarentur, ut non ſtantes pacto iugularet, ad modum uictimarum immolatarum. Aut dignum eſſe qui immolaretur & iugularetur, qui pactum initum frangeret. Vel tertio ut oſtenderent pecorum occiſione, pactum tamdiu duraturum quamdiu mors illorum: & quemadmodum perpetua erat mors uictimarum, ita & fœdus initum. Sanguis autem quo & liber & populus aſpergebatur, adumbrabat pœnas ſanguinis daturū, qui fœdus initum uiolaret. Immolabantur ergo uictimæ Deo, quoniam teſtis pacti erat, à quo ſperabant uindictam & punitionem infligendam illis, qui pactum infringerent; & adumbrabant, ut diximus, ſanguine & iugulatione pœnas quas daturus erat qui pacto non ſtaret. Voluit autem Dominus ſenes montem conſcendere: quoniam rectores populi erant: & populū ad ſeruandam legem inducere debebāt. *Narrauit populo omnia uerba Domini.* Verbum hebraicum ſapar, ſignificat proprie numerare: & quia narrans, unum poſt aliud dicit ac ſi numeraſſet, extenditur ad ſignificandū narrare: quo ſcemate nos luſitani & omnes hiſpani utimur, qui pro narra mihi hoc, dicimus contame iſſo, id eſt enumera mihi hæc. *Scripſit Moſeh omnia uerba dn̄i.* Mirum ualde fuit, quòd Moſeh omnia uerba Domini mente retineret, & poſtea in libro ſcriberet, quemadmodum dicitur hic. *Et ſurrexit mane.* Opinio hebræorum eſt, uerbum ſacham ſignificare mane ſurgere, ſeu manicare, quo uerbo uſus eſt Hieronymus Lucæ. 21. ubi uertit Omnem populum ad Ioannem in deſerto manicaſſe. Quod uero mane ſurgere, non ſit eius propria ſignificatio, conſtat: quia uerbo ſæpius adiungitur nomen bocher, id eſt mane, quod non fieret, ſi uerbum ſignificaret mane ſurgere. Quod uero hoc ei addatur, conſtat Iſaiæ quinto ubi dicitur. Ve machime babocher, id eſt ue ſurgentibus in mane. Idem ſupra octauo & etiam hoc loco, quo dicitur. Vaiaſchem babocher, id eſt ſurrexit mane. Vnde uidetur uerbum potius ſignificare matu-

rare.

rare ad ſurgendũ, quàm mane ſurgere. Nõ enim ſignificat ſurgere, eadem ratione, quoniam Pſal. 127. ei additur ſurgere, & dicitur. Vanum eſt uobis maſchime chum, id eſt maturantibus ſurgere (ut Sanctes noſter uertit). Eſt tamen non parua coniectura quòd ſignificet leuare ſe, quoniam ab hac radice eſt ſechem, id eſt humerus, ſic ab eleuatione dictus: quare poſſet ſic textus efferri Et leuauit ſe Moſeh mane. *Ædificauit altare ſub monte*. Ex hoc loco conſtat, ſacrificium & fœdus Dei cum populo non fuiſſe in monte, ſed in planitie, ut diximus, & poſt fœdus Moſeh cõſcendiſſe cum ſenioribus montem. *Et duodecim ſtatuas*. Non putes fuiſſe idola, aut hominum effigies: ſed erant duodecim lapides erecti. Nam iaſſab ſignificat proprie erigere, ſeu ſtare facere. Si quæras quare Dominus uoluerit huiuſmodi adeſſe ſtatuas, cum populus aſtaret: dico quòd ad oſtendendam pacti perpetuitatem, quam lapides ad multum tempus duraturi oſtẽdebant: & quod non ſolum cum præſentibus fœdus iniret, ſed etiam cũ poſteris in perpetuum. *Iuxta duodecim tribus Iſrael*. Hebraice habetur. Iuxta duodecim uirgas Iſrael. Vocat hebraiſmus uirgas filios, quòd ueluti uirgæ ſeu rami à trunco progrediantur filii. *Et miſit pueros filiorum Iſrael*. Quidam ex hoc loco euincere uoluerunt, primogenitos olim fuiſſe ſacerdotes: ſed niſi hoc aliunde probent, non uideo qualiter ex hoc loco, hoc habere poſsint. Non enim textus dicit, Moſeh miſiſſe primogenitos, ſed pueros filiorum Iſrael: per quos poſſumus tam famulos filiorum Iſrael, quàm filios eorum intelligere, & per eos, meo iudicio, intelligit iuuenes expeditos, qui ei liberius miniſtrare, in ſacrificio poſſent. Et licet dicatur hic quòd aſcẽdere fecerunt holocauſta & mactauerunt uictimas, quòd munus ſacerdotum erat, poteſt hoc nõ ſolum ad eos referri, ſed etiam ad Moſeh: ut ſcilicet ſimul cum eo obtulerint. Non enim ſolus Moſeh hoc facere poterat: ſed miniſtris opus habebat ad hoc. Et aduerte uerbum naar, à quo naar, id eſt puer, ſignificare proprie excutere, præſertim cum ſonitu: ut fieri ſolet, quocieſcunque res aliqua excutitur: ut patet Iſaiæ. 33. ubi dicitur. Noer. i. excutiens manus ſuas ab omni munere. Sic Iudicum. 16. Veinacher, id eſt & excutiã me, dicit Sinſon. ſ. à uinculis. Addunt hebræi ſignificare etiam rugire, & diſcernere, propter illud Ieremiæ. 51. ubi dicitur. Naaru. i. rugierunt ſicut catuli leonum, & primo Samuelis primo. Vehar a ar naar, id eſt & puer diſcernebat. Quod Sanctes noſter uertit. Et puer erat nimium puer. Sed meo iudicio, idem ſignificat in his locis, quod in omnibus aliis, ſcilicet excutere. Et illud quod ex Ieremia citatum eſt, uertendum puto. Excuſſerunt ſe, ſicut catuli leonum. Solent enim feræ, cum primum ex antris egrediuntur, aut ex ſomno euigilant, excutere ſe, ut. ſ. pellem mundent à puluere: ſuper quo iacuerunt. Aut excuſſerunt. ſ. prædam ueluti catuli leonum. Quod uero ex libro Samuelis adductum eſt, uerti poteſt. Et puer excuſſus erat. ſ. à lacte. Nam ante uerba hæc, dicit textus. Et aſcendere fecit. ſ. Ana, eum ſcilicet Samuelem ſecũ, cum ablactaret eũ, ſeu poſtquàm ablactauerat eum. Hinc eſt neoret. i. ſtupa: ſic dicta quòd à lino excuſſa ſit, ſeu ſeparata. Vnde naar ſignificat puerum, non qualemcunq; ſed ſeparatum à lacte, auulſum ab uberibus. Quod autẽ dicitur. *Et aſcendere fecerunt holocauſta*, intelligendum eſt ſuper altare. *Sacrificia pacificorum*. Admonui ſæpiſsime, uerbũ ſalam, non ſignificare proprie pacificum eſſe, ſed integrum, & incolumem eſſe, tam in corpore quàm in ſubſtantia: & hæc ſacrificia offerebantur pro integritate & incolumitate domus, & rerum omnium: & uertendum eſt: ſacrificia integritatum, id eſt quæ pro domus integritate immolabantur. *Poſuit in crateribus*. Significat dictio hebraica agan, uas magnum ſpeciem uentris habens, & utcunque rotundum, ut patet Canticorum ſeptimo, ubi dicitur. Vmbilicus aut uẽter tuus agan, id eſt crater tornatibilis: id eſt rotundus. Noſtri Iſaiæ. 22. uertunt phialas. *Accepit librũ pacti*. i. in quo pactum ſcriptum erat. Aut ſuper quo paciſcebatur, & hoc uidetur uerius. *Et legit in auribus populi*. Verbum chara non ſignificat proprie legere, ſed uocare, & clamare: & hic ſignificat, alte ſeu magna uoce legere: neque potuit aliter eſſe, quoniam oportebat populum totum, aut ſaltem partem magnam illius audire. Non enim ſine miraculo poterat ſimul à toto populo audiri, ſed crediderim eum ſæpius in diuerſis locis, aut eadem diuerſis auditoribus legiſſe. *Ecce ſanguis pacti, quod percuſsit Dominus uobiſcum*. Vocatur ſanguis animalium immolatorum ſanguis pacti, quia eo pactum inter eos & Dominum firmabatur. *Et aſcendit Moſeh in montem*, ſcilicet poſt ſacrificium & firmatum fœdus. *Et uiderunt Deum Iſrael*. i. quandam eius ſimilitudinem. Neque crediderim eos totam illam effigiem humanam qua ſeſe Deus illis oſtendebat uidiſſe, quam noluit Dominus Moſeh, qui ſibi gratiſsimus & familiaris ualde fuit oſtendere: ſed uidiſſe ſolum pedes, & ea quæ ſub pedibus eius erant. Nam ſequitur.

Et ſub pedibus eius quaſi opus lateris ſaphirini, & quaſi robur cœli in munditia. Significatur quòd ſub pedibus Dei erat, non quidem lapis, ſed later: aut lapis formam lateris habens, ſaphirini coloris. Eſt autem lapis ſaphirus, ut dicitur, coloris cœlici, aut cerulei, & aureis pũctis ecollucere ſolet. Dicunt autem hebræi, Deum laterem eis ſub pedibus oſtendiſſe: ut ſcirent quòd ex populo ſeruili, populus diuinus & liber facti eſſent: ita ut lutum illud in quo in Ægypto operati fuerant, in præcioſiſsimum lapidem mutatum eſſet. Quod autem uertimus. Quaſi robur coeli, uerti poteſt. Quaſi corpus coeli in munditia, id eſt cum mundum ſine ulla nube apparet. Aut quaſi robur coeli.i. coelum robuſtum & forte, cum mundum eſt. *Et ad ſeparatos filiorum Iſrael non miſit manum.* Significat uerbum aſal, à quo aſil ſeparare, ut patet Gene. 27. Nonne aſalta, id eſt ſeparaſti ſeu reſeruaſti mihi benedictionem? Sic numeri. 11. [redacted], id eſt ſeparabo, de ſpiritu qui eſt ſuper te. Aſil uero ſeparatum proprie ſignificat: & quia magni & nobiles, ab aliis ſeparati ſunt: ſignificat quoq; magnum & nobilem. Poſſet etiã nomen aſil, deduci ab eſel, quod eſt apud, iuxta: ut patet Nehemiæ ſecundo, ubi dicitur. Et coniũx ſeu regina ſedebat eſſo, id eſt apud eum. Et Gene.41. Et ſteterunt eſel, id eſt iuxta uaccas, & ſic aſil ſignificaret propinquum ſeu proximum, qui uidetur eſſe iuxta, & ſic ſenſus eſſet. Et ad propinquos filiorum Iſrael non miſit manum: ac ſi dicat. Et ad eos qui erant iuxta illũ, licet illi appropinquarent, non miſit manum. Eſt autem hebraicum ſchema, mittere manum, pro percutere: quòd percuſsio ſoleat extenſa manu fieri: ut in hebraiſmis diximus. Dicit autem hoc, quoniam ſolebat Dominus non ſe alicui oſtendere, citra uitæ diſcrimen. Sic miratur Iaacob Gene. 32. quòd uiderit Deum facie ad faciem citra uitæ ablationem. Et quantum ex hoc loco colligi datur, id quod infra capit. 33. dicit Dominus. Non uidebit me homo & uiuet, intelligendum eſt facie ad faciem: licebat enim citra periculum uitæ partem aliquam Dei uidere: quemadmodum iſti pedes uiderunt, & Moſeh poſteriora. Neq; mihi obiicias illud Geneſis citatum. Vidi Dominum facie ad faciem: & quod etiam infra dicitur Numeri. 11. Facie ad faciem loquor ei. Quoniam ut iam aliàs admonui: ſtat quòd aliquis loquatur alicui, facie ad faciem, & tamen nõ uideat faciem eius: ut patet de duobus loquentibus ſimul in loco obſcuro quo ſe mutuo non uident: & tamen loquuntur facie ad faciem, & iſto modo loquutus eſt Dominus Moſeh, cum quo amictus nube, aut nebula loquebatur: & ſic etiam luctabatur cum Iaacob noctu: licet de Iaacob non ſit opus hoc dicere, quia textus expreſſe dicit fuiſſe angelum, licet idem iudicium eſſet apud hebræos de uiſione Dei & angeli, ut patet Iudicum. 13. de Manoach; qui poſtquàm angelum Domini nouit, eum qui ei & uxori loquebatur, ait. Moriendo moriemur: quia uidimus Dominum. Probat autem textus, non fuiſſe mortuos ſeniores Iſrael, quoniam poſt illam uiſionem, comederunt & biberunt. *Dabo tibi tabulas & legem.* Poteſt nomen torah, id eſt lex deduci à iarah, quod eſt docere, & deſcendere, quòd uidelicet doctrina à doctore in audientem; deſcendat, iuxta illud Deutero. Deſcendat ut pluuia doctrina mea: fluat ut ros eloquium meum.

Cap.32.

Deriuari etiam poteſt à thur, quod eſt explorare, ſcruptari: quòd iugiter ſit exploranda & meditanda, quemadmodum Dauid de uiro iuſto dicit, quòd in lege Domini meditetur die ac nocte: quod magis probo. Vnde illud. 2. Samuelis. 7. quod noſtri uertunt. Hæc eſt lex Adam Domine Deus, poſſet uerti. Hæc eſt meditatio ſeu cogitatio hominis, Domine Deus: ac ſi dicat. Hoc eſt quòd ego poſſem cogitare; & deſiderare pro utilitate domus meæ, quod mihi tu tua ſponte polliceris. Vnde ſequitur. Quid addet ultra Dauid, ut loquatur ad te, cum tu omnia quæ ego deſiderare poteram prædixiſti? Quod uero ſequitur.

Bonus ſeſ⁹ uerborum Dauidis.

Dabo tibi tabulas lapideas, & legem & præcepta, quæ ſcripſi. Dubium eſt, an Deus ſolum ſcripſerit præcepta, quæ erãt in tabulis: an omnia quæ Moſeh ab ore eius hauſit, & crederim, ſolũ decem in tabulis ſcripſiſſe uerba. Quia tamen dicitur, legem & præcepta quæ ſcripſi, ut doceas, poteſt teneri Deum cuncta ſcripſiſſe: ut filii Iſrael habentes ſcripturam Dei, pactum de ea ſeruãda inirent. *Aſcende in montem Dei.* i. in quo eſt Deus, aut quo loquebatur Deus cum eo. i. in Choreh qui dicitur mons Dei, quoniam in eo loquebatur Moſeh. *Manete hic.* Hebraice eſt. Manete nobis hic, & eſt ſenſus. Expectate nos hic, id eſt me & famulũ, ſcilicet Ioſuah. Eſt etiam phraſis linguæ. Manete uobis. Neq; eſt ſenſus. Ad utilitatem noſtram: quemadmodum rabbi Selomoh exponit infra illud quod Dominus Moyſi dicit. Præcide tibi duas alias tabulas, qđ rabbinus ille interpretatur. Præcide ad tuam utilitatem. Sic Gene. 12. Vade tibi. Et in Canticis. Ibo mihi.

Vide q̃ ſcripſimus Gene.12.

Et Chur uobiſcum. Dicunt hebræi, hunc fuiſſe maritum Mariæ ſeu Mirian ſororis Moſeh: ſed textus hoc non explicat. *Quiſquis habuerit cauſas.* Hebraice eſt. Quis dominus uerborum, ſeu quis ſuperior uerborum: & ſenſus eſt. Qui fuerit in lite actor, qui uidetur eſſe ſuperior ad

reum

culum fœderis. i. conferam uos legi, & fœderi, quod mecum pepegiſtis. Et eligam ex uobis rebelles, & præuaricãtes in me: è terra incolatus eorum educam eos,& ad terram Iſrael non ueniẽt, & ſcietis quòd ſum Dominus. *Legit in auribus populi:* Colligo ex hoc loco, hominem paciſcentem, debere cognoſcere ea ad quæ ſe obligat, & pacta eſſe legenda, antequàm firmentur. Et conſidera quòd non ſufficit Domino, narraſſe Moſeh uerbo, omnia uerba ſua, ſed uoluit poſtea legi, in auribus populi, ut nemo illorum poſtea cauſeretur, ſe ignorare ea, ad quæ ſe obligabat. Eſt autem ſanguis, teſtis fœderis: quoniam non facile deleri poteſt. Sed quid prodeſt Domine, corpora ſanguine reſpergi, ac librum, niſi ſimul cordibus legem tuam inſcribas, quemadmodum apud Ieremiam polliceris? *Aſcendit Mo-*
Ca. 31. *ſeh, & Aharon, & ſeniores Iſrael: & uiderunt Deum.* Si eos qui ſolum legem ſe facturos promittunt, ſic Dominus Deus exaltat: ut dignos ſua faciat uiſione, quid eum facturum putas eis, qui quæ promiſerunt opere compleuerunt? Et diſce ex hoc loco prudens lector, nõ uanam eſſe bonorum faciendorum promiſsionem, quæ tanto premio digna eſt. *Sub pedibus*
Expende hæc. *eius ſicut opus lateris ſaphiri.* Premebãtur (inquit ſcriptura) ſerui Dei, filii ſcilicet Iſrael in Ægypto, operibus duris, luti, & lateris. Nunc uero laterem quo anxie premebantur præcioſum uident ſplendere ſub pedibus Dei, ut diſcas quid ualeant labores, ſudores, & quæcunq; mala, propter Deum perpeſſa, lutoſa & latericia, ac immunda tibi uidebuntur, & his qui terrena ſapiunt, ſed apud Deum præcioſi lapides ſunt, quibus ſedes eius decoratur. Expende ergo quanti Deus faciat hæc. Viſi ſunt oculis inſipientiũ mo-
Sa. 3 & 5. ri, & inſenſati, uitam eorum eſtimant inſaniam, ſed illi in pace ſunt, & lutum laboris illorum, in ſaphirum uerſum eſt, & margaritam. Cuncta opera humilitatis, & abiectionis, uilia & inutilia, & pene nullius momenti eſſe uidentur: ſed nihil apud Deum eſtimabilius, & precioſius. Ex-
Pſalmo celſus Dominus (ait rex humiliſsimus) ſed humilia reſpicit, eaq; miratur, alta uero aut negligit, aut à longe cognoſcit. *Et ſicut corpus cœli in munditia.* Quid quæſo luto immundius & latere, quid uero mundius aut pulchrius cœlo? Non ſat fuit Domino, lateres terrenos, in cœleſtem ſaphirum mutaſſe: niſi etiam in cœlum luteum mutet. Neq; in qualecunq; cœlum, ſed in mundiſsimum. O beata uilitas, humiliantis ſe, propter Deum, quæ in cœleſtem munditiam tã facile commutatur. *Ad principes Iſrael non miſit manum.* Propitius eſt Deus his qui faciunt uoluntatem eius, ita ut etiam impune eum uideant, qui autem curioſus ſcruptator eſt maieſtatis, à gloria Domini opprimi ſolet. In harenã deſcendit Iaacob cum Domino, ſed quia humili ter prẽmebat eum, & urgebat: licet Deum facie ad faciem uiderit: ſalua tamen facta eſt anima eius. *Dabo tibi tabulas lapideas & legẽ.* Ne ſuſpectã legẽ poſtea haberẽt manibus delatã Moſeh prædicit: Dñs ſe eam illi daturum. *Eccè Aharon & chur uobiſcum.* Docentur hic reges & gubernatores, non relinquere ſuos ſine duce, & iudice: ne ſeditio in populo oriri poſsit. Similiter duces tales relinquendos eſſe, qui autoritatem iam habeant in populo: & quibus populus facile obediat. *Aſcendit Moſeh in montem, & operuit nubes montem.* Sapiẽter ualde noluit Dominus, populum cognoſcere, quid familiaritatis ſeruus apud ſe haberet, ne alios inuidia permotos in eum prouocaret. Et uide qualiter prudentiſsimus artifex, cuncta temperauerit. Noluit populum uidere, quàm familiaris illi ſeruus eſſet, ne inuidia torqueretur: & uoluit ſeruum, ad ſeptem dies eum in monte expectare: ne ex familiaritate ſuperbiret. Vbi ſimul diſce, Domini maieſtatem & grauitatem, qui ſeruum tam diu expectare permiſit, etiam ſi illi dilectus ualde eſſet. Ne temere te aut in Deum, aut in ea quæ Dei ſunt iniicias. Sic & Abraæ dilectiſsimo ſuo fecit, ad quem, & ſi aliquando deſcendere dignatus eſt, nunquam tamen domum eius ingreſſi uoluit. Solet enim homo etiam iuſtus, ex diuinis fauoribus inſoleſcere, ideo ad menſuram ſibi cuncta oſtendenda ſunt & preſtanda.

CAPITIS. XXV. AD LITE-
ram annotationes.

ET locutus eſt Dominus ad Moſeh dicens, Præcipit hic Dominus, colligere ea, quæ ad tabernaculum faciendum erant neceſſaria: quoniam diſponebat cum eis familiarius cõuerſari: & uolebat domum apud eos habere, mobilem tamen: quoniam caſtra eorum ſepiſsime mouenda erant: quo in loco eum ad omnia quæ inquirere uellent, ad manum haberent: & ex quo cuncta, tanquam gubernator eorum dirigeret. *Accipiant mihi oblationem.* Sunt in hoc capite uocabula multa hebraica, quorum ſignificationes ignorant hebræi: ut infra conſtabit. Dictio autem terumah, quam uertimus oblationem, eſt à radice rum, quod eſt leuare, eleuare, &

& proprie eleuationem ſignificat, & ex conſequenti oblationem & donum, aut quia cum Domino offerebatur eleuabatur ſurſum, aut quod magis probo, quia ab aliis offerẽtis bonis leuabatur, & ſeparabatur: & ex. 48. capite Ezechielis uidetur ſignificare, quod eleuabatur ex bonis tanquam primitiæ. Dicitur enim ibidem. Et erit ſacerdotibus terumtah mituramat. i. oblatio ſeu eleuatio de eleuatione ſeu ablatione terræ: ſanctitas ſanctitatum, iuxta terminum leuitarum. Quorum uerborum ſenſus eſt, quòd portio quæ in diuiſione terræ dabitur ſacerdotibus, erit ſicut eleuatio primitiarum, ita quod non poterunt eam uendere, aut cõmutare, uel transferre, quoniã primitiæ ſunt terræ, ut ſtatim ibidẽ explicatur. Dicit autẽ. Accipient mihi, quoniam ipſi apud ſe, debebant ſeparare, & eleuare ab aliis bonis ſuis, quæ Deo offerenda erant: & nullus ab eis debebat ea exigere. *Ab omni uiro, cuius ſponte offeret cor eius.* Vnicum eſt in hebræo uerbũ. ſ. lidebenu, quod ſignificat ſpõte aliquid elargiri, aut donare: ut patet infra. 35. Omnis uir & mulier, quorum nadab. i. ſponte obtulit cor eorum ea. *Hiacintum, purpurã, coccũ, biſtinctum & biſſum, & pillos caprarum.* Nihil certi habent de his rebus hebræi. Vnde conſtat, quàm parum in huiuſmodi eis fidendum ſit. Dicunt enim hiacintum lanam eſſe blauam aut blauei coloris, nos uocamus cardeo, ſeu ceruleum. Si thechelet. i. hiacintũ ſit integra dictio, ut ſcilicet tau ſit radicalis litera, ignota eſt ſignificatio eius, uidetur tamen ex cõiecturis ſignificare lanam aut fila ſerica aut lanea ſubtilia ualde, ex quibus uelum fieri poteſt: quoniam ex huiuſmodi techelet, dicitur uelum tabernaculi factum ſequenti capite. Ex capite. 35. ſequentĩ uidentur ſignificare tam hiacinthũ quàm purpuralanã & ſericum potius quàm fila: quoniã ibi dicitur mulieres attuliſſe netũ thechelet & argaman, id eſt hiacinthum & purpurã. Erãt ergo hæc, res quæ filari ſeu neri poterant à fœminis: ex quo conſtat fuiſſe lanam aut ſericum, ut iam diximus, & etiam fila quæ ex huiuſmodi lana aut ſerico filabant fœminæ. Si uero techelet non ſit à tachal, ſed à chalah uel achalal, quod eſt perficere, & finire ſeu complere, tunc ſignificaret fila, ex quibus fiunt extremitates pannorũ, quas nos uocamus ourelas. Res incerta eſt: & conſidera quàm oculatos duces habeamus in ſacris literis, qui omnium iſtorum nominum proprias ſignificationes ignorant: & neceſſariũ eſt eis fidere, aut potius cum eis cæcutire. Sequens uero dictio, ſcilicet argaman, tam obſcuræ eſt ſignificationis, ſicut præcedens. Rabbi Dauid in libro radicum dicit ſignificare rubeum colorem, qui uocatur charmen, id eſt carmeſinus. Sed rabbi Saahadiah dicit ſequentes duas dictiones, ſcilicet tholaat, ſani, ſignificare carmeſinum: quod ſi uerum eſt, tunc argaman ſignificabit alium colorem, quem rabbi Dauid dicit uocari lacha, qui in arabico uocatur argauan. Si radix nominis ſit ragam à quo regem, quod hebræi dicunt principem ſignificare, tunc per argaman ſignificaretur purpura, quòd ſcilicet regum & principum indumentum ſit. Si uero à rag, quod eſt fuſus, tunc ſignificabit fila, quæ fuſo inuoluuntur. Vnde ꝓbabile ualde eſt, quòd ſignificet aut purpuram ipſam, aut (quod uerius credo) fila ex quibus fit: quoniam Deus nolebat factos pannos, ſed potius ea ex quibus texerentur & fierent, quoniam facti aut non conuenirent, aut uiles eſſent: utpote humanis uſibus contrectati. Tertia dictio. ſ. tholaat, ſignificat uermem. Iſa. 14. Et operimenta tua toleah. i. uermis. Et Pſalm. 22. Et ego tholaat. i. uermis, & non uir. Quod uero ſignificet uermem rubri coloris, ex uerbis Iſa. primo capite conſtat: ubi dicitur. Si fuerint rubra. ſ. peccata tua chatalas. i. tanquam uermiculus: uelut lana alba erunt. Item Threno. 4. Qui alebantur ſuper thola, id eſt uermiculo: amplexati ſunt ſtercora. Ex quibus conſtat pãnũ, aut fila potius rubei coloris per tholeah ſignificari. Et quod ſequitur. Scamni, ſi ſit à radice ſcanah quod eſt duplicare, iterare, ſignificabit duplicitatem: ut ſit ſenſus. Et accipies uermiculum. i. fila rubra duplicitatis, ſeu duplicata. Sunt enim huiuſmodi fila aliquando ſimplicia, nonnunquam duplicata. Quartum nomen ſcilicet ſches, biſſum, quod eſt linum candidiſſimum, ſignificare dicitur, ut patet Gene. 41. ubi dicitur, Pharaonẽ induere feciſſe Ioſephum ueſtibus ſches, id eſt biſsi ſeu biſſinis. Idem Prouer. 31. Sches. i. biſſus, & purpura, indumentum eius. *Et pilos caprarum.* Nulla in hebræis pilorum fit mentio, ſed dicitur, biſſum & capras, ſed optime ſubaudiuntur pili, ex quibus factum eſt, unum è tegumentis tabernaculi. Fiunt autem ex caprarum filis panni præcioſi: qui apud nos, ſimbalot uel chamalotes dicuntur. *Et pelles arietum.* Deriuatur nomen orat, id eſt pelles, ab arah, qđ eſt nudare: quòd ſcilicet ab animali extrahantur, dum denudatur. Apud nos non eſt uſus, harum pellium rubicarum. Dum ſuperioribus annis agerem in Flandria eas uidi, & pulcherrimæ ſunt, & uidentur carmeſi: de quibus in canticis habes. Sicut pelles Salomonis. Et quod ſequitur *Arietum.* Dictio elim, abaial, quod eſt fortitudo deriuatur: & forte non arietem, ſed aliud animal forte, ſignificat, & ſi arietem, non qualécũq;, ſed qui iam annũ tranſiierit ſignificabit,

ut hebræi

ut hebræi etiam dicunt. *Pelles thechaſsim.* Incertum eſt quæ ſint animalia quæ hic uocantur thechaſsim. Hebræi dicunt eſſe animalia munda, uarii coloris: ſed meo iudicio diuinant. Nam quid proprie nomen ſignificet ignorant, ſicut & nos. Idem ſentit Chaldeus paraphraſtes. Dno de huiuſmodi pellibus ex ſcripturis tienatus ſum. Alterum eſt eſſe groſſas ac duras, & quæ uim imbrium facile propulſare poſſunt. Alterum uero eſſe tales, ex quibus calcei fieri poſſnnt. Et primum conſtat ex trigeſimo nono capite ſequenti huius libri, ubi dicitur. Facies operimentum pellium hathecaſsim, id eſt taxorum: & loquitur de ſupremo operimento tabernaculi, quod imbrium & aliarum aeris intemperierum iniuriam propulſabat. Secundnm uero conſtat ex capite decimo ſexto Ezechielis, ubi Dominus enumerans delicias quibus Iſrahel à ſua infantia enutriuit, dicit ſe eum calciaſſe thachas, id eſt taſſo ſeu pelle taxorum: niſi dicamus eum per taſſum non pellem ipſam ſed uarios ipſius colores ſignificare uoluiſſe: ut idem dictu ſit, calciaui te taxo: ac ſi diceret calciaui te diſcoloribus, ut multi locum interpretantur. Snnt apud nos in deſertis locis animalia quædam, quæ uulgo dicuntur texugos: quæ forte per nomen hebraicum ſignificantur: ſed eorum pelles licet duriſsimæ ſint, nullus tamen eſt, qui eis ad aliquid utatur: & nomen congruere uidetur. Hieronymus Numeri quarto, hiacintinas interpretatur pelles, & fero in omnibus ſcripturæ locis, idem ſentit. Rabbi Selomoh dicit, animal notum illis diebus ſignificari, ut uideas quàm probe Iehudæi nouerunt hæc. Quod mihi de hac re certius uidetur eſt, eſſe pelles quorundam animalium quæ noſtri amtas uocant: ex quibus fiunt apud nos magna ſcuta coreacea, quæ noſtri adargas appellant: quibus in congreſſu cum ſarracenis utuntur, quoniam leuiora ſunt aliis ſcutis ligneis: & fere totum hominem tegunt: & ſunt alba ex quibus etiam calcei albi fieri poſſunt.

Et ligna ſittim. Non minus uarii ſunt hebræi in huiuſmodi lignis ſittim dicognoſcendis, quàm fuerint in cognoſcendis ſignificationibus præcedentium uocabulorum. Si radix nominis eſt ſut, quod eſt circuire aut potius extendere, ſignificantur ligna extenſa: neq; crediderim cedros, aut pinus: quoniam Iſaiæ trigeſimo tertio. Et Ezechielis uigeſimo ſeptimo, uideo ſaut, & maſſot, remum nauis ſignificare. Vnde uidetur ſignificare ligna, ex quibus remi fieri ſolent in nauibus: quæ ſunt ligna fortia, & quæ non facile ſub aquis computreſcunt: cedrus autem & pinus parum ſub aquis durant: ideo crediderim eſſe ligna quædam, quæ noſtri uocant bordos, aut fayas: ex quibus aſſes librorum fieri ſolent. Huiuſmodi enim ligna pulchra ſunt & fortiſsima: ex quibus tecta domorum nobilium tegere ſolent, & in precio apud nos ſunt: quibus abundat Germania & inde ad nos deuehuntur in maxima copia. Quod ſi uerum eſt, non mirum ſi prope Sinai ſilua huiuſmodi lignorum eſſet. Inquirit hic rabbi Selemoh. Vnde erant eis in deſerto, ligna ſittim. Reſpondet fuiſſe ſententiam Rabbi Tanchuma. Iaacob patrem eorum cognouiſſe per ſpiritum, ſcilicet quòd filii Iſrahel eſſent in deſerto, tabernaculum Dei conſtructuri, quare attulit in Ægyptum cedros, ac plantauit: iuſsitque filiis ſuis ut ea ſecum deferrent, quando ex Ægypto eſſent egreſſuri, in quibus rabbinus delirare uidetur. Qnid enim hoc mendoſius dici poteſt: Rabbi uero Abraham in eandem ſententiam declinat. Sunt inquit, ex antiquis noſtris dicentes, Iaacob patrem noſtrum plantaſſe illas cedros: & Iſrael eduxiſſe illas imperio Moſeh ex Ægypto: ad quod probandum citat illud quod Exodi trigeſimo quinto dicitur. Omnis cum quo inuenta ſunt ligna ſittim. Et ſi ita (inquit) dicamus, mirum eſt, cùr huiuſmodi adduxerint ligna, cum non opus haberent. Sed omiſsis hebræorum mendaciis, alterum è duobus puto. Aut quòd prope Sinai fuerit huiuſmodi lignorum ſilua: aut quòd Iudæi ad tabernacula propria componenda ea ſecum adduxerint ex Ægypto. Et uerba citata, ex capite trigeſimo quinto huius libri, præ ſe ferunt, Iudæos ſecum huiuſmodi ligna detuliſſe. Quod autem rabbinus ille quærit, quid ſcilicet reſponderent Ægyptiis quærentibus iudæi ad quid ſibi uellent huiuſmodi ligna: facilis eſt reſponſio, quòd ad tabernacula conſtruenda. Radix tamen nominis, non uidetur eſſe ſut, ſed ſittat ex geminatis.

Et pro ſuffimento aromatum. Dicũt hebræi nomen ſam, ſignificare aroma in communi: quod probant ex eo quod capite trigeſimo ſequenti dicitur. Cape tibi ſamim, id eſt aromata. Et ſtatim explicat qualia. Nam ſequitur. Stactem; & onicham. Poſſet tamen dici, eſſe propriam ſpeciem aromaticam, ex qua fiebat ſuffitus ad ſuffiendum coram Domino. Vnde uerti poſſet. Et ſuffitum aſamim. i. illius ſpeciei aromaticæ uidelicet accipe. Aut pro ſuffitu aſamim. i. illius ſpeciei aromaticæ accipe oleum, ut uidelicet cum illo miſceas. Et ſic eſſet accipiendũ oleum ad tria. ſ. ad lucendum in luminaribus, ad oleum unctionis quo ungebantur ſacerdotes, tabernaculum, & omnia utenſilia eius, & ad ſuffitum. Meo tamen iudicio, ſignificatio nominis

ſam aut ſamam ignota eſt hebræis & nobis. *Lapis ſoham.* Dicunt tam hebræi quàm noſtri ſoham, ſignificare lapidem onichen, qui colorem unguis humani habet, res tamen incerta eſt. *Lapides plenitudinis.* Vocari poſſunt lapides plenitudinis, aut quia integri erant, non cauati, aut (quod uerius credo) quia implebant ſacerdotis pectorale: unde ſtatim ſequitur. *Ad ephod & ad pectorale.* Si radix ephod, eſt a phad, quod eſt ſtringere aut cingere, tūc ephod ſignificabit cingulum, aut ornamentum, quo quis cingitur. Sumitur etiam pro ueſte ſtricta, qua miniſter accingebatur, & ſtringebat ſe: dū expedite aliquid facere uolebat: & poſſemus rectius dicere uerbum aphad, ſignificare ſtringere, & ex conſequenti cingere, quòd cingens ſtringat ſe: & ſimiliter ephod ſtrictam ueſtem qua quis ſtringebat ſe, ſeu quodcunque aliud: & ex conſequenti cingulum, quòd eo ſoleamus nos ſtringere. Nam primo Samuelis ſecundo habes de Samuele. Puer accinctus ephod, id eſt ſtricta tunica linea. De Dauide etiam primo Samuelis ſexto, Dauid inquit accinctus ephod id eſt ſtricto lino, aut accinctus ſtricta tunica linea. Quod autem ſequitur. Et ad pectorale, etiam dictio choſſen incertæ ſignificationis eſt apud hebræos: neq; eſt coniectura ad cognoſcendam eius propriam ſignificationem. Dictio ponitur ter, infra capite uigeſimo octauo, ubi eſt ſermo de pectorali iudicii. Quare autem dicatur pectorale iudicii, ibidē dicemus. Erat autem ornamentum pectoris, qđ ſcilicet ſuper pectus quibuſdam cathenis ſuſpendebatur: quod plenum erat lapidibus præcioſis.

Quid Ephod.

Pectorale quid.

Facietis mihi ſanctuarium. i. locum ſanctū, ſeu ſeparatum utcunque à uobis. Et quod ſequitur. *Habitaibo in medio ueſtri,* idem dictu eſt, quòd habitabo inter uos. *Secundum quod ego uidere facio te ædificium.* Conſulto non uertimus ſecundum ſimilitudinem, quemadmodum omnes noſtri uerterunt: dicentes tabnit ſignificare ſimilitudinem, cum re uera, ſignificet fabricationem, & ædificiū. Nam ubicunque iſti dictionem tabnit ſimilitudinem uertunt, tam bene uertas ædificium, ſeu fabricam: ut Deuteroni. 4. ubi noſtri cum hebræis uertunt. Similitudinem maſculi, & fœminæ, tam bene uertas: ædificium ſeu fabricā maſculi & fœminæ. Sic Pſal. 100. Mutauerunt gloriam ſuam betabnit. i. in ſimilitudinē bouis, tam bene uertas, in ædificiū bouis. Omitto quòd banah qđ eſt radix tabnit, nō aſſimilari, ſed ædificare ſignificat: ut ipſimet dicunt. Et rabbi Dauid, ab ipſa ueritate coactus, Ezechielis quadrageſimo capite mibneh, quod eſt, huius radicis, ædificium uertit: quo loco habetur. Super ſecundum ædificium ciuitatis: ubi noſtri interpretantur: ſecundum ſimilitudinem ciuitatis. Et licet illud quod in monte monſtrabatur, eſſet ſimilitudo eorum, quæ à Moſeh erant facienda, erat nihilominus id quod uidebatur fabrica ſeu ædificiū: aut ſaltem fabrica uidebatur. Poteſt etiam alia ratione exemplar dici ædificium, quòd ad eius imitationem ædificium fiat: quemadmodum ſimilitudines, eorum quorum ſunt ſimilitudines, nomina ſortiuntur. *Facies arcā lignorum ſittim.* Nomen aron, ſignificat arcam, à quo etiam orē, quod arborē ſignificat Iſaiæ. 44. Et meo iudicio, non quācūq;, ſed ex qua arcæ cōmuniter fiebant: ut aliqua alluſio ſit inter nomina: ut mos eſt nominum hebraicorum. Vnde rabbi Dauid dicit, oren ſignificare arborē ad opus bonum: cuius meminerunt doctores dicentes. Et nomen arborū cedri aranim. Eſt & proprium uiri nomen, ut habes. 1. Para. 2. *Duo cubiti & dimidii erit lōgitudo eius.* Ponitur hic nomen amathiim, qđ hebræi ab em quod eſt mater deriuant, non intelligentes pulchram alluſionem nominis, ad ſuam radicem. Nam ab em, quod eſt mater, deriuatur à methaïm, quod eſt duo cubiti, ſeu duæ mēſuræ paruæ: quæ ab aliqua ueluti matre filiæ deriuantur. Cōtinet enim menſura magna, alias paruas, ueluti mater filias, quēadmodū uia biuiū aut triuium, & quatriuiū, uocat hebraiſmus matrē uiarum: à qua ſcilicet multæ ſemitæ oriuntur: ut habes Ezechielis uigeſimo primo, ubi ſic dicitur. Stetit rex Babel in em, id eſt matre uiarum. Quod Hieronymus uertit, in biuio, id eſt in uia, à qua ut matre aliæ ueluti filiæ oriuntur. Ciuitatem etiam, quæ ſub ſe multa oppida aut uillas habet, matrem hebraiſmus appellat: ut patet, ſecundo Samuelis uigeſimo capite, quo in loco habetur. Ve em id eſt & matrem in Iſrael, ſcilicet tu delere uis: ubi urbem matrem uocat, ea de cauſa, quòd ſcilicet parua oppida aut uillas (ut diximus) ueluti mater ſub ſe contineat. Aduerte etiam dictionem orech, quam longitudinem ſumus interpretati, hebræis etiam ſignificare ſanitatem, mutato holem in uau. ſ. aruchah: ad quod perſuadendum citant illud Ieremiæ. 30. Curabo aruchah. i. ſanitatem tibi. Sed in hoc meo iudicio, non bene dicunt, cum unica ſit nominis ſignificatio. Et aruchah ſignificat non ſanitatem ſed percuſſionē oblongam, ſeu ſciſionem, quæ ſolet eſſe oblonga: & dicitur de re tam animata quàm inanimata: ut exempla monſtrabunt. Nam capite trigeſimo tertio ipſius Ieremiæ habes. Ecce ego curo ei aruchah, id eſt ſciſſuram ſeu percuſſionem

ſionem oblongam. Et capite octauo. Cur
non eſt curata a[illegible]chah, id eſt fiſſura ſeu ſciſsio
tua, aut uulnus oblongum, filię populi mei? De
re inanimata exemplum habes Nechemiæ quar-
to, ubi habetur. Cum audiſſent, quòd curata eſ
ſet aruchach, id eſt fiſſura ſeu rimá in muro Ie-
ruſalem. Dicit enim hebraiſmus murum cu-
ratum cum reparantur in eo rimæ & fiſſuræ.
Neque te terreat illud Iſaiæ quinquageſimo oc
tauò. Sanitas tua, cito germinabit (ut noſtri
uertunt) ubi non uidetur quadrare ſciſſura, quæ
non erat germinatura, ſed ſananda, quoniã uer-
bũ ſamach, quod noſter Sanctes germinare uer
tit, ſignificat proprie (eo etiam autore) creſcere:
& ſenſus eſt. Et fiſſura ſeu partes uulneris ob-
longi tui, cito creſcent, id eſt cito ad inuicem con
iungentur, ut ſcilicet ſanentur. Immò tenendo
priorem ſignficationem optime uertas. Percuſ-
ſio tua cito germinabit, id eſt coniungent ſe par
tes eius, ueluti rami germinantes: & extendent
ſe ut ſanetur uulnus. Omitto quòd ex conte-
xtu conſtat: ſententiam illam Ieremiæ, priori lo
co citatam, non poſſe interpretari eo modo, quo
ipſi interpretantur: quoniam ſanitas non cura-
tur ſed infirmitas ſeu plaga. Vnde improprie uer
tas. Curabo ſanitatem tibi: ſed recte. Curabo pla
gam tuam, aut uulnus. Et hinc aduertes quàm
parum ſolliciti ſint iudæi in quærendis & inue-
ſtigandis, propriis uocabulorũ ſignificationibus.
Et teges eam auro. Significat uerbum ſapah,
proprie tegere & operire, & ex conſequenti ſpe-
culari, quòd ſpeculantes, ſoleant ſe tegere & ope
rire ne uideantur. Inde ſopeh, id eſt ſpeculator
eadẽ ratione: quam alluſionem ſeruare meméto.
Intus & extra. Hebraice ad literam eſt. Ex do
mo ſeu à domo: & extra ſeu ab extra: ſed eſt he
braiſmus: bene per præcedentia uerba explica-
tus. Vſurpat enim hebraiſmus eſſe in domo pro
eſſe intra: quòd ea quæ domi ſunt, intra eſſe ui-
deantur. Et idem hebræis eſt, eſſe domi & extra,
quòd eſſe intus & extra. Quem hebraiſmũ ſer-
uabis cum ſua explicatione, quoniam frequens
eſt in ſacris literis. Vnde hoc eodem capite habes.
Erunt annuli, lebatim leuadim, id eſt intra ue-
ctes: hebraice, in domibus uectium. Vocat au-
tem annulos domos uectium, quòd uectes in-
tra illos eſſent, ueluti in domibus ſuis: quemad-
modum nidos appellat domos auium. Pſalmo
octogeſimo quarto. Paſſer (inquit) inuenit ſibi
bait. i. domum: quòd ibi ueluti in domibus in-
cludantur, & quieſcant. Quo etiam ſchemate
nos luſitani frequentiſsime utimur. Inquirentes
enim an aliquis ſit domi uel foris dicimus. Eſtaa
em caſa ou fora, acſi eſſe domi, ſit eſſe intus.
*Facies ſuper eam coronam auream in cir-
cuitu.* Verbum hebraicum zarah, à quo zer, id
eſt corona, ſignificat proprie uentilare. Sed cum
nullam ad ſuum uerbum habeat alluſionem,
arbitror zer eſſe potius à radice nazar, quod eſt
ſeparare aut elongare, aut à zur (quod idem ſi-
gnificat) quàm à zarah quod eſt uentilare, unde
anazar, quod ut diximus, eſt elongare, oritur,
nezer, id eſt corona: & meo iudicio, zer quod idẽ
ſignificat, coronã ſcilicet eam ſignificat, aut quòd
à capite ſeparari queat, aut quia lamina coronę
oblonga ſit, & in circulum redigatur. Erat autem
hæc corona parua lamina aurea: quæ circuibat,
ſeu ambiebat totam arcam per circuitum. *Fun
des illi quatuor annulos aureos.* Radix taba-
at, id eſt annulus eſt taba, quod proprie eſt fige-
re, uel figi, ſeu ſubmergi, ut patet Pſalmo ſexa-
geſimo nono, ubi habetur. Thabati, id eſt fixus
ſum, ſeu infixi me: in limo profundi. Inde thaba
at, id eſt annulus, ſic dictus: quòd intra eum di-
gitus figatur, ut non poſsit ab eo exire niſi re-
moueatur, quemadmodum homo aut res, in lu-
to defixa. *Dabis ſuper quatuor angulis eius*
Omnes noſtri hic angulos uertunt, quemadmo
dum primo Regum ſeptimo. Sed dictio paam
uidetur pedem potius ſignificare, ſicut paam cũ
chamets: & meo iudicio, arca inferius habebat
quatuor pedes quibus ſuſtentabatur, & quibus
annuli uectium inſigebantur. Verbum paam, ſi-
gnificat proprie frequentatis ictibus conculca-
re, aut maleare. Inde paam, id eſt pes, quòd fre-
quentatis pcuſsionibus terram conculcet, aut eã
maleare uideatur. Ex quo etiam paamen, id eſt
tintinabulum, quòd multiplicatis percuſsioni-
bus collidatur ſeu maleetur. Vnde illud Iudicũ,
13. quod de Samſone ſcriptura loquitur. Cœ-
pit ſpiritus Domini conterere eum, uertendum
eſt. Cœpit ſpiritus Domini lepaamo. i. frequẽta-
re eum: ſeu crebro ſuper eum uenire: aut malea-
re, & conterere eum, ut noſtri uertunt: ſed pri-
or expoſitio eſt melior. *In latere eius uno.*
Duo ſignificat nomen ſela, ſcilicet coſtam, & la-
tus, & prius latus: coſtam uero quòd ad latus ſit
animalis: ſignificat etiam trabem quæ domus te
ctum ſuſtinere uidetur: & quandoq; eas quas nos
aſinas uocamus, quæ ſunt in domo ueluti coſtæ
in humano corpore. Addũt hebræi, ſignificare eti
am claudicationẽ, uertentes illud Pſal. 38. Ego in
flagella paratus ſum. Ego leſala, id eſt ad claudica
tionem paratus ſum. Sed male ſic interpretãtur,
& optime uulgatus interpres, retẽtã enim ꝓpria
ſignificatione, qua latus aut coſtam ſignificat,
optime uertendum eſt. Et ego ad coſtam ſeu ad
coſtas aut latus paratus ſum. Solent enim ho-
mines qui ad uerbera parantur, coſtas ſeu late-

ra nudare, ut uerberentur. Vnde idem dictu eſt. Ego ad coſtas ſeu latera paratus ſum, ac ſi dicatur. Ego ad flagella paratus ſum: ut optime uertit uulgatus interpres. *Facies uectes.* Neſcio quid de nomine bat, id eſt uectis dicam, cum uideā tam hebræos quàm noſtros, nihil certi dicere de ſignificatione eius. Offendes enim apud Sanctem omnia hæc ſignificare, ſcilicet linum, mendacem, fortem, filium, uectem, ramum, membra & diuinum, ſeu magum, quo quid incertius eſſe poſsit, ignoro, cum nihil conuenientiæ aut alluſionis ſit inter hæc omnia. Ignoratur etiam, an bad ſit per ſe radix, uel potius deriuetur ab adad. Sed ſignificatio utriuſq; nominis tam uaria eſt, & tam diuerſa altera ab altera, ut non uideatur ad eandem radicem pertinere. Videtur tamen bad, ſignificare ſubtile, gracile, & ex conſequenti linum à ſubtilitate, ſimiliter propaginem, gracilem, & ſubtilem intelligentia hominem. Diuinum uero, quoniam induti erant ueſtibus lineis. Res mihi tamen nondum plene certa eſt, neque ex coniecturis potui, ꝓpriā ſignificationē inuenire. Eadē ratione poteſt ſignificare uectē, aut quia ſubtilis eſt, aut quia longus ſeu extenſus. *Dabis in arca teſtimonium.* Vocat Dominus legem teſtimonium, quia teſtificabatur pactum: inter ſe & populum. Erat enim ueluti publica ſcriptura, uel publicum inſtrumentum: quam uolebat Dominus ſibi aſſeruari, ne poſtmodum iudęi pactum mentirentur. *Facies propiciatorium.* Secundum diuerſas ſignificationes uerbi chappar, diuerſa eſt interpretatio nominis chaporet, id eſt propiciatorium. Quia enim uerbum ſignificat propiciari: inde nomen propiciatorium ſignificat. Sed ſi quis loca, quibus uerbum ponitur expendat, deprehendet, ſignificare linire, operire, tegere: ut patet Gene. ſexto. Chaparta .i. bituminabis, aut picabis ſeu pice linies eam, uidelicet arcam. Ex conſequenti ſignificat expiari, ſeu condonare peccata: quod huiuſmodi expiatio ſeu condonatio nihil aliud eſſe uideatur, quàm tectio uel linitio, iuxta illud Pſalm. Beati quorum remiſſæ ſunt iniqnitates: & quorum tecta ſunt peccata. Inde chaporet, potius tegmen quàm propiciatorium ſignificare puto. Vocatur autem tegmen, quoniam tegebat arcam, uel quia tegebatur alis cherubim, quemadmodum is, qui ſedebat ſuper illud. Diximus abunde de ſignificatione uerbi, Geneſis trigeſimo ſecundo. Erat autem hoc tegmen, tabula quædam ſuſtentata ſuper manus cherubinorum: eiuſdem menſuræ cum arca, ab ea tamen diſtincta, & eleuata: & erat ueluti ſedes ſedentis, qui habebat ſuper arcam pedes: quæ quidem arca erat uelut ſcabellum pedum Dei. *Facies q́; duo cherubim.* Cherub (inquit Aben Ezrah) genus eſt, & uniuerſale nomen ad omnem figuram: niſi quod ea quæ ſunt in lege, humanam habebant effigiem, quo pacto modo depinguntur: quæ uero ſunt in Ezechiel, quatuor animalium ibidem deſcriptorum figuram habebant. Putarunt etiam rabbini (teſte rabbi Dauid) chaph in nomine cherubim eſſe ſeruile non radicale, & radicem eſſe rabiah, quod puerum ſignificat: ac ſi dicatur. Sicut pueri, quòd puerorum haberent effigiem. Si tamen radix eſſet rabbah quod eſt multiplicare: tunc cherubim ſignificaret pueros ſeu angelos: quod in magna ſint copia: & idem eſſet cherubim quòd ſicut multi, ſeu ſicut multitudo. Dictio tamen mihi integra uidetur, & ſignificationem eius à rabbinis & noſtris ignorari. Neque longe ſum, ut putem huiuſmodi cherubinos figuram animalium apud Ezechielem deſcriptorum potius habuiſſe, quàm puerorum. Quoniam nuſquàm inuenitur, eos faciem ſeu figuram puellorum habuiſſe, quemadmodum apud Ezechielem legimus, habuiſſe diuerſorum animalium. Eſt ad hoc alia coniectura. Nam ſi hominum facies, & membra humana haberent, non poſſent recte alas extendere ad partem anteriorem, impedientibus utcunque brachiis. Si uero alia eſſent animalia: melius alas extendere poſſent ad tegendum ſedentem ſuper propiciatorium. Eſt & tertia, quòd ut habetur apud Ezechielem decimo capite, facies cherub condiuiditur faciei hominis. Dicitur enim ibidem. Facies unius, facies hacherob: & facies ſecunda facies hominis. Caietanus tamen noſter oppoſitum ſentit, & putat facies fuiſſe humanas: quia infra dicitur. Et facies eorum uiri ad fratrem ſuum. Sed eius argumentum parum urget, quia infra de cortinis dicitur. Mulieris ad ſororem ſuam: & de brutis ingreſsis in arcam dicitur. Vir & uxor eius, Geneſis ſexto. Non deeſt tamen coniectura alia ad probandum, quòd haberent hominis faciem, ex uerbis tertii capitis Gene. Vbi ſcribitur Deū poſuiſſe cherubim & flammeum gladium, ad cuſtodiendam uiam ligni uitarum, ubi uidentur fuiſſe horti cuſtodes. Sed locus non multum urget. Poſſet enim dici Deum huiuſmodi animalia ibidē ſtatuiſſe ad huiuſmodi cuſtodiā: & p̄ter ea ferreū gladiū. *Duro aut graui facies illa.* Senſus eſt graui auro facies illa .ſ. duo cherubim. Omnes noſtri uerterunt. Ductili auro. Sed dictio hebraica michſſah ſignificat durū & graue eſſe: hic uero ſignificat aurum non uacuum intus, ſed plenū. Nos ſignificantius uocamus moçiço, quod

Quid ꝓpiciatorium.

quod nihil uacuitatis intus habet. Poteſt tamen ductili tollerari: quoniam dictio ex conſequenti ductile & extenſum ſignificat. *A tegmine facietis cherubim, ſup duas extremitates eius* Poſſet etiã uerti. *De ꝓpiciatorio*. i. ex materia tecti, aut ꝓpiciatorii *facietis cherubim*. Aut de tegmine ſeu ꝓpiciatorio facietis cherubim. i. ut ꝓcedãt à ꝓpiciatorio. Et prior interptatio uidetur melior. Quod aũt dicitur. Super duas extremitates ei⁹. Meli⁹ uertas. Iuxta duas extremitates ei⁹. *Cherubim extendent alas ſuas, ſuperne, tegentes alis ſuis propiciatorium.* Dubium & incertum eſt, an huiuſmodi cherubim eſſent locata ſupra ꝓpiciatoriũ ſecundum totũ corpus uel potius à medietate: ita quòd à cinctura, & infra eſſent ſub ꝓpiciatorio tenentes propiciatorium ſup manus ſuas: à medio uero corpore & ſupra ſuper tegmen ipſum: & mihi magis placet, quòd medietas corporis eſſet ſupra propiciatorium. Altera uero ſub eo & ſuper arcam: quoniã ſtatim ſubditur. *Loquar tibi de medio cherubim, qui ſunt ſuper arcam teſtimonii.* Quia tamen locus utcunq; difficilis eſt, ponam totum textum, ut in hebræo eſt, poſtmodum quid ſentio dicam. Eſt autem iſte hebraiſmus. *Facies duos cherubim aureos, graui aut ductili facies illos à duabus extremitatibus tegminis ſeu ꝓpiciatorii. Cherubim unũ facies ab extremitate hinc ſeu iſta, & cherub alterum, ab extremitate altera. De propiciatorio facies cherubim ſupra uel iuxta duas extremitates eius. Et erunt cherubim expandentes alas ſuas ſuperne, tegentes alis ſuis propiciatorium. Et facies eorum erit, alterius ad alterum. Ad propiciatorium erunt facies cherubim.* Sunt autem hic certa hæc. ſ. quòd materia cherubinorũ debebat eſſe aurum. Non quidem uacuum ſed plenum intus, quod nos (ut iam dixi) uocamus moçiço, aut extenſum ſeu ductile. Pro comperto etiam habeo, non fuiſſe humanæ figuræ, ut ex capit. 10. Ezechiel. citato conuincitur, ubi ut diximus facies cherub contra faciem hominis diuiditur: ſed cuius eſſent ſpeciei huiuſmodi cherubim, me ignorare fateor: conſtat tamen ex eodem Ezechie. capite, non eſſe leonis, neque aquilæ, quæ etiam illi condiuiduntur quemadmodũ facies hominis: certum etiam eſt, alterum ex his cherubinis eſſe à dextris, alterum uero à ſiniſtris propiciatorii. Non eſt etiam ignotum quod uerſis uultibus ſeſe reſpicerent, & uerſi eſſent ad propiciatorium. Dubia uero ſunt hæc, uidelicet an huiuſmodi figuræ ſuſtentarent ſup capita ſua ꝓpiciatoriũ, uel potius ſaltẽ ꝓ ſui medietate, excederent illud. Puto enim, quòd quemadmodum in prophetis, & aliis ſcripturæ locis ſcribitur, Deum ſedere ſuper huiuſmodi cherubinos, ita eos à principio fuiſſe diſpoſitos. Legimus autem Ezechielis decimo, huiuſmodi imagines, ſeu animalia ſuper capita ſua, ſuſtentaſſe ſedem Dei. Ibi enim dicitur. Et uidi, & ecce ſup firmamentum quod erat ſuper caput cherubim, tanquam lapis ſaphiri. Eſt ad hoc, quòd multis ſcripturæ locis dicitur De⁹ ſedens ſuper cherubim. Præbet etiam litera hic non paruam coniecturam ad hoc, dicens cherubinos debere alas ſuas eleuare ad tegendum propiciatorium: quod non tegerent, ſi ſuper ipſum pro medietate exiſtentes alas ſuas ſuperne eleuarent. Si uero ſuper capita propiciatorium ſubſtentarent, poſſent ſuperne alas eleuare, ad ipſum tegendum. Arbitror enim cherubinorum alas propiciatorium clauſiſſe: ut nullo modo uideretur ſedens ſuper illud, neque hoc ex meo fingo cerebro, ſed ex uerbis ſcripturæ apertis habeo. Vbi enim noſter uertit primo Samuelis quarto & ſecundo, capite ſexto. Sedens ſuper cherubim, hebraica ueritas habet, habitans cherubim, quòd uidelicet (ut diximus) cherubini alis ſuis propiciatorium claudentes, Deo domunculam conſtituerent. Eſt & aliud dubium: uidelicet, id quod in textu dicitur. *A ꝓpiciatorio*, uel *de propiciatorio facietis cherubim, a duabus extremitatibus ei⁹*. Et poteſt eſſe ſenſus. A propiciatorio, id eſt ab initio propiciatorii, ſeu in initio ipſius ex utraque parte facietis cherubim. Quem ſenſum more ſuo ſtatim explicat dicens. A duabus extremitatibus eius. Volo autem per hæc omnia ſentire, cherubinos conſtitutos in extremitatibus propiciatorii: ita quòd ſuper illorum capita tegmen ſuſtentaretur: ex quo loco ſuperne extendebant alas ſuas, quibus propiciatorium tegebant, reſpicientes ſeſe, & propiciatorium quod erat in medio, ueluti ſedes Dei. Et ſic uerificatur, Deum ſedere ſuper cherubim, ſeu ſuper capita eorũ: ut ex Ezechie. citatũ eſt. Si tamen ſequendo communem opinionẽ arbitreris, cherubinos pueros geſtire, & propiciatorium ſuis manibus ſuſtentaſſe: alaſque ad propiciatorium tegendum ſuperne expandiſſe, non prohibeo, præſertim ſi manibus eleuatis tegmen ſuſtentarint. Poſſemus tertio imaginari, cherubinos ad latera fuiſſe propiciatorii ſuperiores eo, imaginantes propiciatorium eſſe lo-

catum immediate ſuper arcam, non eleuatum ſuper eam: & ſic etiam cuncta conſonant: quoniam tunc cherubim inuicē ſe reſpiciūt, & uerſus propiciatorium, quod iſto modo ſub faciebus ſuis haberent, reſpicerent. Et ſecundū hanc imaginationē nō erat ſub pedibꝰ Dei, ſed prior interꝑtatio omnino uera eſt & amplexāda. *Coueniā tecum ibi.* Significat multa hebræis uerbum iaad. i. conuenire: ideo uarie ab interpretibꝰ redditur. Aliqui uertunt teſtificabor tibi inde: noſter tamen Sanctes rectius conueniam interpretatur. Nam uerbum potius ſignificat conuenire ad tempus conſtitutum & certū, q̄ quæcunq; alia. Poſſet etiam bene uerti, conſtituam tibi ibi, & loquar tecum, & per cōſtituere intelligo conſtitutiones edere, ſed prior expoſitio germanior eſt. Significatio uerbi non plene nota eſt.

Facies menſam de lignis ſittim. Deſcribit nunc textus fabricā mēſæ ꝓpoſitionis, in qua panis, omni ſabbato ponebatur. Vocatur hebraice ſulchan, à ſalach quod eſt proprie mittere, & ex conſequēti extēdere, quòd mēſa extendatur ſeu extēſa ſit: uel quia ſuper eā mātilia extendantur.

Facies ei clauſurā paruæ menſuræ ſeu *mēſuræ.* Ignota eſt ꝓpria ſignificatio uerbi tapach, à quo topach, qd' uertimꝰ mēſurā. Dicit aūt rabbi Dauid in libro radicū, ſignificare mēſurā quatuor digitorū ad inuicē iunctorū: quę parua eſt. Verbū & nomē multis locis ſcripturæ ponūtur: ſed uix ſciri poteſt ex cōiectura loci, propria ſignificatio. Iſaię. 48. habes. Dextera mea tipechah i. menſurauit paruis. ſ. menſuris cœlū, aut mēſa eſt. Et cap. 40. Et cœlos palmo menſus eſt, inde tepach. i. menſura parua, de qua Pſal. 79. Ecce tepachot. i. meſuratos poſuiſti dies meos. Sic Threno. 2. Paruulos quos, tipahti. i. menſuraui, inimicus meus conſumpſit. Dicit autem menſuraui: quoniam ſolent fœminæ matres, paruulos ſuos dū creſcunt, frequenter menſurare, ſaltē palmo. Idē capit. eodē ubi dicitur. Nun comedent mulieres fructū ſuum, paruulos tipuchim. i. mēſurarum, ſeu quos frequenter metiri ſolent, aut paruulos paruæ menſuræ. Ruth uero. 3. Mitpachac uidetur ſignificare linteum ſtrictū, quo fœminæ italæ, & orientales, uti ſolēt ſuper alias ueſtes: & idem ſignificat Iſa. 3. Eſt ergo ſenſus. Facies. ſ. menſę clauſurā, menſuræ. ſ. paruæ, forte quatuor digitorū, ut hebręi dicūt. Et menſa hæc habebat coronā in extremitate per circuitū: & præter coronam quæ eam ꝑ circuitū ambiebat, erat huiuſmodi clauſura quatuor digitorum pro labio ſeu extremitate ipſius menſæ: intra priorem coronam: quæ quidem clauſura etiam coronabat eam in ſuperiori parte. Vocatur autem clauſura, quoniam claudebat aream menſę ne quod in ea erat poſſet decidere. *Contra clauſuram erunt annuli.* Omnes noſtri hic uertunt. Contra uel eregione, ſed meo iudicio, non recte. Nā radix leumat qd' hic uertūt cōtra uel eregione: eſt à mit, quod dicunt ſignficare ſocium citantes ad hoc illud Leuitici ſexto. Vel oppreſſerit & amito, id eſt ſocium ſuum. Et eodem capite. Et negauerit baamito, id eſt ſocio ſuo. Vnde leumat, putarem potius ſignificare ſocietatem. Nam ubicunque iſti eregione uel contra uertunt, tam bene quadrat ſocietas uel coniunctio, ut patet Eccleſia. 5. ubi noſtri uertunt. Quemadmodum uenit ſic ibit: melius uertas. Omnis ſocietas, ſcilicet hominum, quæ uenit, ſcilicet in mundum, ibit ſcilicet à mundo recedendo per mortem. Similiter illud ſecundi Samuelis decimo ſexto, quod noſtri interpretantur. Et Simmhi ambulabat in latere mōtis, leumato, id eſt contra ipſum: tam bene uertas. Ad coniunctionem ipſius, ſeu iuxta ipſum, ſcilicet montem. Sic & hic pro contra clauſuram erunt annuli, uertendum puto, iuxta clauſuram, aut coniuncti ad clauſuram. Eſt autem ſenſus, quòd annuli uectium debebant eſſe fixi in groſsicie menſæ iuxta clauſuram, quam crediderim pro ſui parte fuiſſe à parte inferiori ipſius menſæ: quo modo annuli in groſsicie fixi erant iuxta eam, aut eregione ipſius, ſi communem teneas interpretationem. Nam ex ipſa litera, hoc loco uidetur conuinci, clauſuram illam ligneam uel auream, non totam fuiſſe ſupra menſam, ſed pro ſui parte ſub ea, ut ſolet fieri, ne uideantur pedes menſæ in parte ſuperiori. Si uero clauſuram teneas, ſuperiori menſæ parti ſolum fuiſſe affixam, tunc dicendū erit, annulos fuiſſe infra tabulam affixos, eregione clauſuræ quæ erat in ſuperiori parte. *Facies ſcutellas eius, & cochlearia eius, & medios calamos, & ciathos eius ex auro.* Dubia & incerta eſt ſignificatio nominis chearah: quam hebræi, & ex noſtris aliqui, ſcutulam uel ſcutellam uertunt: Hieronymus acetabulum, quod heminam dicunt. Neque eſt coniectura certa, ad inueniendam propriam ſignificationem. Quod autem ſequitur. Et cochlearia. Dictio capaph ſignificat proprie curuare: inde chippaph, id eſt ramus ſic à curuitate dictus. Et caph, id eſt uola manus aut planta pedis, eadem ratione. Sic & cochlear, quòd curuum ſit ad modum uolæ manus: unde & cappot, id eſt palma, quod modum manus ſeu uolæ habeat. Nomen etiam ſequens, ſcilicet cheſſot, id eſt medū calami, ignotæ ſignificationis eſt apud hebræos: licet rabbi Selomoh ſcribat hic, eſſe medios calamos ſciſſos per longitu-

tudinem, in quorum ſimilitudinem fiebant aurei, qui manebant ſuper dorſum panum, & diuidebant inter panem & panem, ut inter illos aer ingrederetur, ne mucidi fierent. Dicunt etiam hebræi, ſic uocari in arabico, ſed reuera ſignificationem propriam omnino ignorant. Hiero. aliquando uertit crateras, nonnunquàm thuribula: ſed uidetur quòd citius panis mucidus fieret ex contactu metalli, auri ſcilicet, quàm ſi calami eſſent arundinei. Quod additur. *Et ciathos eius.* Verbum nachah, à quo menachüo, quod noſtri uertunt ciathos, ſignificat mundare: unde menachüot proprie mundatoria ſignificat, quæcunque illa ſint. Hebræi uarii ſunt. Quidam furculas eſſe dixerunt inſtar pallorum aureas, quæ ſtabant in terra & ſupra menſam eleuabantur, ad ſuſtentandum calamos, ne pôdere panũ frangerentur. Aliis uidetur cheſſo tau fuiſſe prædictas furculas, Menachiiot uero calamos, ſic uocatos, quòd panem mundarent, ne mucidus fieret. Et quia ſequitur. *Quibus tegetur,* ſcilicet panis. Videtur fuiſſe inſtrumentum, quo panis tegebatur. Neque erant mantilia, quoniam præcipit Dominus ex auro puro fieri. Poſſent etiam eſſe diuiſoria quædam, aut quæ inter panes diuiderent, ut de calamis diximus, aut cultri ad panes ſcindendos: quoniam uerbum ſachah tegere, & diuidere ſignificat. Sanctes uertit ciathos, quibus libabatur. Mihi nihil uero ſimilius uidetur, quàm eſſe mantilia quædam, quibus panis, & alia uaſa operiebantur. Et quod ſequitur. Ex auro mundo facies, referri ad alia uaſa, non ad mantilia. *Dabis ſuper menſam panem facierũ, coram me ſemper.* Non conſtat, quare iſte panis, dicatur panis facierum: ſed quia ſequitur. Ad facies meas iugiter, uidetur dici facierum, quòd coram Domino, ſeu ante eius faciem ſemper eſſet: unde .70. uerterunt. Panes præſentes, & expoſitos. Nonnulli hebræorum dixerunt, panem facierum appellatum, quòd quatuor angulis eſſet expreſſ⁹, ac ſi eſſet later, quos illi facies uocãt. *Facies candelabrum ex auro mundo.* Anir quod eſt lucerna, deriuatur menorah, id eſt candelabrum, ſeu locus quo lucerna ponitur: & ſecundum hebræos, nir, non ſolum lucernã, ſed arationem ſignificat: quod ex decimo tertio cap. Prouerbi. colligi putant: ubi dicitur. Multus cibus, nir, id eſt in aratione magnatum, ſeu principum. Et ſi uerbum nur, ſignificat arare, ut uidetur haberi, Ieremiæ quarto, & Hoſæ decimo: non mirum quòd nir ſignificet arationem: ſed locus ex prouerbiis citatus, poſſet uerti. Multus cibus in lucerna magnatum. i. multũ olei, quod eſt cibus lucernæ. *Graue aut ductile fiet cãdebrũ.* Cõſulto non uertimus cũ aliis ductile quoniam, ut iam hoc eodem capite admonuimus, uerbum chaſſah ſignificat durum & graue eſſe, & ſignificatur quòd non ſit intus uacuum, ſed plenum, quod noſtri (ut diximus) moçiço appellant, ut ſcilicet ſolidius & fortius eſſet, diximus tamen poſſe etiam ductile uerti. *Haſtile eius, & calamus eius, ciphi eius, & ſperulæ eius, & flores eius.* Multa ſignificat hebræis dictio iarech, ſcilicet fœmur, latus, pedem, haſtile, & ſtipitem. Sed ſi quis recte expendat, deprehendet proprie ſignificare ſtipitem: & ex conſequenti omnia illa quę formam ſtipitis habent, ſicut fœmur, haſtile, limes, quem noſtri uulgo marco uocant. Gene. 24. habes. Pone manum tuam ſub ierech, id eſt fœmore meo. Et. 49. Veiarchato, id eſt limes, ſeu terminus eius iuxta Sidon: ubi noſtri uertunt. Plaga eius. Hic uero haſtile, ſeu ſtipitem ſignificat, quod erat ueluti truncus arboris, à quo rami egrediuntur. Sequens uero dictio, ſcilicet chanah, id eſt calamus, ſignificat calamum, ſiue ſit menſorius, ſiue non: & dictio cõſonat ſignificatę rei: hic uero ſignificat ramos illos, quoniam egrediebantur à ſtipite ueluti à corpore brachia: & cannæ ſpeciem habebant, hoc excepto, quòd intus plena erant. Dictio hebraica quæ ſequitur, ſcilicet gabiah, à gaba deriuatur: unde geba, id eſt collis eleuatio; & meo iudicio, ſignificat ciphos, ad modum collis, ſeu amigdalarum factos. Vnde gabia, id eſt ciphus, nõ qualiſcunque, ſed qui modum collis, uel amigdalæ habet: ut patet Gene. 44. Inuentus eſt hagabiah, id eſt ciphus in ſacco Biniamin; quare hic uertendum eſt, ciphi eius modo prædicto. Quod uero talis fuerint figuræ, conſtat ex his quæ infra dicuntur: ubi uocantur ciphi amigdalarum, id eſt modum amigdalarum præ ſe ferentes. Dictio quarto loco poſita, ſcilicet chapetoreah. i. ſpherulæ eius iudæis ſignificat pomum, aut uas ad ſpeciem pomi: ideo noſtri hic ſphærulã ſunt interpretati: ſed poſſet uerti. Poma eius. Dicunt etiam hebræi dictionem ſignificare ſuperlimare. Hamos nono. Et Capedociam, Hamos primo, & Geneſis decimo. Quinta uero dictio, ſcilicet perach, quam omnes hic flores uertunt, ortum habet à uerbo parach, quod ſignificat germinare, pullulare, & florere: inde perach, id eſt flos, aut gemma. Et huiuſmodi flores aut gemmæ erant in extremitate brachiorum candelabri, & forte intus erant lucernæ. Et hæc quinque debebant eſſe ex ſubſtantia candelabri, non inſerta. *Et in candelabro, erunt quatuor ciphi.* i. in trunco ſeu ſtipite medio: erunt quatuor ciphi, ad modum prædictum: quemadmodum ſcilicet in brachiis ſeu cannis lateralibus. Habebat au-

tem quælibet canna tres ciphos, ſphęrulam,& florem: ſtipites uero quatuor, quia unus ciphus erat inter cannas ſeu brachia & pedem cum ſua ſphęrula & flore. Alii uero tres ciphi, inter tres ramos ſeu brachia, quę à ſtipite egrediebantur, locati erant cum ſuis ſphęrulis & floribus. Et eſt ex hoc loco coniectura huiuſmodi flores, non fuiſſe in extremitatibus calamorum, ſed prope: quia dicitur. Et flores eius, quod uidelicet ſtipes haberet flores, qui in fine non eſſent plures, ſed unicus: licet de calamis ſuſtineri poſſet, fuiſſe unicum florem in fine cuiuſlibet. *Sperula ſub duobus calamis: ex ipſo.* Erant, ut dictum eſt quatuor ſperulæ. ſ. tres ſub ſex calamis. Nam ex eadem ſpærula procedebant duo calami, alter ad unam partem, alter ad alteram: & quartus ut diximus, erat ſub omnibus calamis, inter radicem & ramos: quæ quidem ſpęrulæ erant ex ipſo ſtipite, illi uidelicet continuæ. *Omne ipſum unũ aurum mundum.* Significatur, nõ fuiſſe in cãdelabro diuerſas partes, ſed totum unũ, quod noſtri efferunt. Non auia de ſer de peças. *Facies lucernas eius ſeptem.* Ex his uerbis conſtat, lucernas fuiſſe diſtinctas à candelabro: & uidentur fuiſſe lampades aureæ: quæ ſuper extremitates brachiorũ & haſtilis ponebantur. *Et aſcendere facies lucernas ei⁹ & lucere cõtra faciẽ ei⁹.* Sẽſus eſt. Fac ut lucernæ eleuẽtur. ſ. ſup extremitates cãdelabri. Et qđ ſequitur. Et lucere fac cõtra aut ſup faciẽ ei⁹: poſſet uerti. Sup trãſitũ faciei eius. Videntur lucernæ roſtra habuiſſe, quæ hic uocat facies: quæ roſtra uerſa erant ad medium locum: per quem erat tranſitus in ſancta ſanctorum. Nam ex altero latere erat candelabrum: ex altero menſa, in qua erant panes: in medio uero, erat tranſitus e regione arcæ in qua erat ſedes Domini: & forte in medio tranſitus ſacerdotes orabant ante propiciatorium. Quod enim nomen eber, quod hic ponitur ſignificet tranſitum, conſtat ex. 4. capite Deutero ubi dicitur. Et omnem ſolitudinem eber. i. tranſitus iordanis, ſeu trans Iarden. Si tamen e regione uertas, nõ dãno. *Forcipes ipſius.* Significat uerbũ lachah à quo melchachaiim. i. forcipes, accipere: unde uerti poſſet, accetabula: ſed quia etiam forcipibus carbones & alia accipiuntur, ſignificat forcipes. Hic uero emunctoria, quibus emungebatur lichinum lucernarum. Quod autem forcipes, ſignificet, conſtat Iſa. 6. ubi dicitur. Et uolauit ad me unus de ſeraphim: & in manu eius carbo, quem bemelchachiim. i. forcipibus tulerat de altari: & dictio eſt pluralis numeri propter duo brachia ſeu fauces forcipis. *Et receptacula eius.* Dictio machtah hebræis ſignificat uas, quo prunæ ex camino accipiuntur: & ſecundo omne uas quo aliquid ignitum accipitur, quemadmodum ſuperfluitates lucernarum. Aliqui thuribulum aut accerram, nõ tã bene uerterunt: quoniã dictio non proprie eam ſignificat: ſed ut dixim⁹ inſtrumentum quo prunæ à foco extrahuntur. Leuitici tamen decimo pro thuribulo poni uidetur. *Ex talento auri mundi facies illud: & omnia uaſa eius.* Nullam uideo rationem quare hic talentum uertamus, cum dictio chichar, partem ſeu portionem aut fruſtum ſignificet: ut patet Prouerbiorum ſexto ubi dicitur. Vſque ad chichar, id eſt fruſtum panis mendicabit homo, propter mulierem meretricem. Et Ieremiæ 37. habes. Dedit illi chichar lechem, id eſt fruſtum panis. Diximus abunde de ſignificatione nominis. Gene. 13. Hic etiã optime quadrat portio ſeu fruſtum: ut ſit ſenſus. Ex fruſto ſeu portione auri mundi faciet illud, ſcilicet candelabrum: ſubaudi artifex. *Vide, & fac: ſecundũ ſimilitudinem.* Hebraice ad uerbum eſt. Secundum ædificationem eorum.

CAPITIS. XXV. AD MORUM COMPOSITIONEM ANNOTATA.

LOquere ad filios Iſrael & accipient mihi eleuationem. Expendant ex hoc loco principes, tam eccleſiæ quàm ſæculi, quales exactores eſſe debeant, in populos ſibi commiſſos. Nunquid quod à populo uos exigitis, uos de diſtis ei, quemadmodum Dominus qui ſuis conceſsit expoliare Ægyptum? Non mittit miniſtrum, qui domos ſubditorum ingrediatur, & tollat quod ſibi placuerit: ſed uult unumquemque apud ſe deligere, quid Domino ſit oblaturus. *Ab omni uiro, cuius cor ſponte offert.* Hilarem datorem diligit Deus (ait apoſtolus) 2. Co. 9.
& licet ſacerdotes cogere poſsint populum ad ea quæ pertinent ad cultum Dei: melius tamen eſt, hæc in eorum arbitrio relinquere: quoniam ut ex hoc loco conſtat, plus offert populus Deo ſponte, quàm exactus. Similiter conſidera, qualiter omnia quæ Deus à nobis exigit, in noſtram conuertit utilitatem. Omnia enim hęc poſtulat: ut ei domus qua inter eos habitare poſſet cõſtruatur. Vnde ſequitur. *Facient mihi ſanctuarium: & habitabo in medio eorum.* Sæpiſsime aduerſus iudæos ira permotus ſum, qui Deum uolentem nobiſcum habitare, è terra ſuis facinoribus expulerunt. Quid enim hominibus utilius eſſe poterat, quàm Deum ſecum morantem habere, quem in ſuis neceſsitatibus interpella-

terpellarent? Et mirum ualde eſt quòd nullus hominum, quàmdiu in terris egit, ipſum pro ſuis peccatis delendis acceſſit: ſed fere omnes temporalia & caduca ab eo exigebant. Quis nunc mihi daret Domine Deus meus, te ſic ad manũ & interrogantem & reſpondentem habere, ut libertatem quam mihi ad mala dediſti, tibi reſtituerem: & peterem uoluntatem in bono confirmari, aut continuum adiutorium quo poſſem te non offendere: quod ſi quandoq; contingeret, ueniam precarer: neque à te diſcederem, niſi prius audirem quod peccatrix illa audiuit. Dimittuntur tibi peccata. *Secundum omnia quæ ego uidere facio te.* Quàm eleuata ſunt à noſtris, opera tua Domine: ut nihil in terris inueniatur, ad cuius imitationem fiant, quæ pertinent ad cultum tuum: ſed opus ſit exemplari cœleſti, cui quæ ad tuum miniſterium pertinent, aſsimilentur. Et hinc perpendes, quid noſtra quantumcunq; pulchra ac ſubtilia uideantur ualeant ad eius obſequium, niſi ſua infinita bonitate uellet ea acceptare. *Facies arcam.* Nouit Dominus mendacia noſtra, & quàm facile pacta reſcindimus: ideo uoluit arcam fieri, qua pactum quod cum iudæis pepigerat aſſeruaretur. Et conſidera quàm bene nouit, quæ ad domum neceſſaria ſunt requirere, quæ ſunt quinque, ſcilicet domus ipſa, arca, menſa, candelabrum, & ſedes: ſine quibus domus conſtare nequit. Similiter expende, quàm bene domum ſuam in tres partes diuiſerit, ſcilicet in atrium, ubi ſerui manent, in domum ubi alii ſerui magis familiares, & cubiculum quo dominus manet & requieſcit: tertio quàm bene domui prouiſerit, ut in ea panis ſemper ſit ad alendam familiam. Audi quid de hac re dicat apud Melachiã. Afferte omnem decimam in domum theſauri: & ſit quod rapitis in domo mea. *In annulis arcæ erunt uectes.* Præferre nouit Dominus utilitatem pulchritudini, ueluti prudens: ut licet indecens uideretur, huiuſmodi uectes affixos eſſe arcæ: ne tamen contingeret tempore opportuno deeſſe, uoluit nõ ſeparari. *Pones in arca teſtimonium quod dabo tibi.* Audis hic, quàm curioſe ſeruentur ſcripturæ & teſtimonia, quæ aduerſus nos ſunt: ne putes aliquo tempore, corrũpi aut uitiari poſſe. *Facies propiciatorium.* Nuſquam legimus Deum inſtituiſſe in hoc mundo domum iuſtitiæ, qua reos puniret, aut ſaltem iudicaret: ſed cum ſit clemens, domum qua peccatis noſtris propiciaretur inſtituit, non uuicam ſed pene infinitas. Quot enim ſunt eccleſię, tot ſunt domus propiciationis: ſed non ideo putes te impune peccaturum: quoniam tanto ſæuiorem in alio mundo conſtruxit, quanto in hac uita conſtituit benigniorem. Raro etiam in hac uita domum illam damnatorum, qua dæmones & peccatores diſcruciantur oſtendit, raro ſaltem aliquem damnatorum, quemadmodum oſtendit gloriam beatorum in ſua glorioſa transfiguratione, ne nos cogeret ad uirtutem, & inuiti faceremus, quæ nos uoluit noſtra ſponte peragere.

Cap.3. (margin, beside "Afferte omnem decimam")

Facies duos cherubim. Sunt cherubini, ut ex ſcripturis conſtat animalia uelociſsima, curſum ad omnem plagam paratum habentia, ſuper qui- Eze.10.
bus Dominus ſedere dicitur: ut adumbret nobis, quàm uelox ueniat in adiutorium noſtrum. Equitauit (ait puer Domini) ſuper cherubim, Pſal. 17.
& uolauit, uolauit ſuper pennas uentorum. Sed ad quid Domine, tam præceps uolas? Eruet (inquid) me de inimico forti: ab odio habentibus me, quoniam fuerunt robuſtiores me. *Cherubim extendent alas ſuas, tegentes propiciatorium.* Conſidera queſo, quid te hic admoneat Deus. Summus benefactor eſt, & nihilominus tectus: ut te doceat benefacere & nolle uideri. *Facies eorum altera ad alteram, ad propiciatorium.* Docent nos ſuis aſpectibus ſancti angeli qualiter ſemper intenti eſſe debeamus ad uoluntatem Dei, & ad Deum ipſum. Defecerunt (ait quidam) oculi mei, ſuſpicientes in ex- Iſa. 38.
celſum. *Pones propiciatorium ſuper arcã.* Optima rerum coniunctio eſt hæc: arcæ ſeu legis quæ in ea deliteſcebat cum propiciatorio: ut ſi contingeret in lege peccare, ad manum eſſet propiciatorium. Quod ſi te ſeueritas legis deterreat, conſoletur propiciatorium: quod ad legis rigorem flectendum factum eſt. *Pones ſuper menſam panem facierum.* Quid tibi & panibus Domine? Nunquid manducabis carnes taurorum, aut panibus facierum ueſceris? Conſidera qualiter miniſtros ſuos cibet Dominus. Voluit etiam ſemper coram ſe panem habere: ut continue noſtræ indigentiæ memor eſſet, quemadmodum pia mater panis fruſta ante ſe ponit, ut paruulis frequenter egentibus ſubueniat. Sed ad quid Domine, in domo tua, uis candelabrum cum lucernis ſeptem habere? Ne putares homo in domo eius poſſe male conuerſari, & occultari. Siue enim in die, ſiue noctu impie egeris, ab eo uideris. Dixi (ait homo ſecundũ cor Dei) forſitan tenebræ conculcabunt me: & Pſal. 38.
nox illuminatio mea in deliciis meis. Quia tenebrę non obſcurabuntur à te, & nox ſicut dies illuminabitur: ſicut tenebræ eius, ita & lumen eius.

CAPITIS. XXVI. IVXta literam annotationes.

Facies

F*Acies habitaculũ.* Locum in quo Dominus erat reſponſa daturus, & moraturus habitaculũ uocat, quòd ibidē quaſi homo in domo eſſet habitaturꝰ. *Decem cortinarũ, aut ex decem cortinis.* Nomen ieriah, id eſt cortina putant hebræi & noſtri, eſſe à radice iara' quod eſt malum eſſe aut frangere. Sed cum nihil alluſionis ſit inter huiuſmodi ſignificationes, uidelicet cortinæ ad malum eſſe, uidetur potius à iara ut ſignificat frãgere: ob ſonitũ quē cortinæ faciunt dũ colligũtur, qui fractioni aſsimilatur: aut à ſciſsione, qua altera ab altera diuiſa eſt deriuari. Vnde Prouer.22.dicitur. Ne titra, id eſt uociferéris cum homine irato. Aut ne coniungas ſeu ſocietatem habeas cum homine irato.

E biſſo retorta. Putant hebræi Ses, id eſt biſſus eſſe per ſe radicem: ego uero arbitror eſſe à radice ſaſah, quod eſt ſextam partem accipere, aut ſextare (liceat mihi ſic latinis loqui) & putarem ſignificare pannum ex ſex filis contextum, aut ſex fila unde ſequitur, retorta, id eſt duplicata, quaſi illa ſex fila eſſent duplicata i.tria ſimul in tortura una, & tria in altera: aut quòd eſſent diuiſa in tres partes, & in qualibet coniungerentur duo. Hebræi dicunt ſes, ſignificare linum cãdidiſsimum: forte quod noſtrì ollandilham uocant. Dictio uero moſzar, quod tortum uertimus, hebræis eſt duplex, aut duplicatum. Et poſſemus hic uertere. E ſex filis tortis, aut duplicatis. Debebãt enim cortinæ eſſe fortes, ideo fiebant ex huiuſmodi duplicatis filis ſeu tortis.

Hiacinto, & purpura, uermiculo, cocco. De ſignificatione harum quatuor dictionum, capite præcedenti diſſeruimus, & incertæ apud hebręos ſignificationis eſſe oſtendimus: ubi uidere licebit. *Cherubim opere excogitato facies illas, aut in eis.* Dictio choſeb, quod noſtri uertunt excogitatum, eſt à radice chaſab, quod ſignificat putare, computare, & cogitare: & per opus cogitatum intelligit illud quod artifex cogitando & fantaſiando (liceat mihi ſic nunc explicandi gratia loqui) facit. Itali uocant rechamado, nos broſlado ſeu acu pictum, quod ex multa cogitatione fieri ſolet. De cherubim iam diximus præcedenti capite. Poteſt autem huius loci eſſe duplex ſenſus. Alter eſt. Facies illas cortinas, ad modum cherubinorum, ide tegentes domum, quemadmodum cherubini alis ſuis propiciatorium tegunt. Alter qui ſimplicior eſſe uidetur, eſt. Cherubim, id eſt figuras cherubinorum opere excogitato, id eſt multa cogitatione elaborato facies in eis uidelicet cortinis. Sunt qui interpretantur. Opere putato, id eſt reputato, ſeu magnæ reputationis & momenti. Aut excogitato opere. i.qđ ex ſola cogitatione, & ſine exemplari fit. *Octo & uiginti cubitorum.* Dictio ſcamoneh, quam noſtri octo uertunt, ſi eſt à radice ſcamen quod eſt oleum uel unguentum, nullam ad ſignificatum radicis conuenentiam habere uidetur. De amah, quod eſt cubitus, præcedēti capite diximus. *Altera ad alteram.* Hebraice eſt, mulier ad ſororem ſuam, ſed optime uertitur, per altera ad alteram. Erant enim quinque cortinæ coniunctæ ex uno latere, & quinque ex altero. *Facies laqueolos hiacintinos ſuper oram cortinæ unius, ab extremo in coniunctione.* Non plene conſtat quid proprie ſignificet nomen lulaot, quod noſtri laqueolos uertunt: conſtat tamen eſſe ueluti fœminas, quibus alia ueluti maſculi coniungebantur. Rabbini dicunt, nomen lul à quo lulaot, ſignificare chocleas ſeu ſcalam circularem, per quam eſt aſcenſus ad ſuperiora loca. Nos uocamus caracol. Vnde primo Regum ſexto, dicitur. Vbelulim, per chocleas aſcendent ad medium. Quod ſi uerum eſt, ſignificabit lulaot anſas ſeu fœminas rotundas, aut ut alii dicunt laqueolos, qui ſunt in extremitatibus cortinarum, ut inuicem coniungantur. Fiebant autem ex hiacinto, id eſt filis laneis aut ſericis blauei coloris, ut hebræi dicunt. Et uerti poſſet. Facies anſas. Eſt autem ſenſus integer huius clauſulæ iſte. Facies laqueolos ſeu anſas (ut iam diximus) ex hiacinto id eſt filis blauei coloris: ſuper oram. Aut ut hebraice habetur, ſuper labium. Vocat enim hebraiſmus extremitatem cuiuſcunque rei labium. Cortinæ unius ab extremo, id eſt in extremitate eius, in coniunctione, id eſt eo loco quo congi debet. Aut ad coniungendum, ſeu ut coniungantur ad inuicem cortinæ. *Quinquaginta laqueolos* ſeu anſas *facies in cortina una: & quinquaginta laqueolos facies in extremo cortinæ quæ eſt in coniunctione ſecunda. Oppoſiti erunt laqueoli alter ad alterũ.* Obſcura utcunqȝ eſt litera hæc: quoniam præ ſe fert prima fronte huiuſmodi laqueolos eſſe coniunctos ad inuicem, ut maſculus cum fœmina ſua: quod non uidetur uerum, cum ſtatim ponat uncinos qui erant ueluti maſculi in coniunctione. Eſt ergo ſenſus. Quinquaginta anſas facies in cortina una, id eſt in extremitate eius, & quinquaginta anſas in extremitate cortinæ, quæ eſt in coniunctione ſecundę, id eſt quę ſecundę debet coniungi. Et quod ſequitur. Oppoſiti erunt laqueoli alter ad alterum, melius uertas.

Reci-

Recipientes erunt mulier & ſoror ſua, quoni-
am dictio chabal, à qua machbilot, id eſt oppoſi
ti, ut noſtri uertunt, Heſter. 4. ſignficat recipere:
ubi dicitur. Et non chebel, id eſt recepit Mardo
cheus, ſcilicet ueſtem. Et ut diximus, iſtæ anſæ
non recipiebant ſe mutuo, cum omnes meo
iudicio eſſent fœminæ, ſed mulier & ſoror eius
recipiebant uncinos, de quibus ſtatim fit men-
tio. Potuit etiam eſſe, & melius meo iudicio, ut
huiuſmodi cortinæ coniunctæ, quinque & quin
que cõiungerentur, quinq; ex una parte, & quin
que ex altera, & uncinus ingrederetur anſas du-
as, unã ex altera parte, alterã ex alia: & iſtæ cor
tinæ coniungerentur in medio tecti tabernacu-
li: aut ſi tectũ erat, ex aliis cortinis in medio ſctĩ
ſanctorũ, & tũc bene quadrat quod dicitur. Op
poſiti erunt laqueoli, ſeu anſæ altera ad alterã:
quoniam tunc anſa erat eregione alterius anſæ:
& uncinus aureus medius capiebat anibas an-
ſas, & coniungebat cortinas. *Facies quinque
uncinos auri.* Hebraice eſt. Facies quinque cur
uos aut curuatos aureos. Nam uerbum charas,
incuruare aut iacere ſignificat. *Facies cortinas
è pilis caprarum.* Hebraice eſt ex capris: ſed
ſenſus redditus eſt. Neque putes uile hoc fuiſſe
operimentũ: quoniam præcioſus pannus fit ex
huiuſmodi pilis: quem noſtri uocant ſimbalo-
tum, uulgo chamalote: quo nobiles in æſtate
utũtur ob frigiditatem. *Tabernaculo ſup
habitaculum.* Aliqui uertunt. Ad tegendum
ſuper habitaculum. Poſſet etiam uerti. Ad taber
naculum ſuper habitaculum, id eſt ad faciendũ
tabernaculum ſuper habitaculum. Vocat e-
nim inferius tabernaculum habitaculum, ſupe
rius uero tabernaculum. Nam ohel, licet ali-
quando pro habitaculo ponatur: ut plurimum
tamen ſignificat tabernaculum, quale eſt paſto-
rum: & uidetur, quòd utcunque haberent hu-
iuſmodi cortinæ tugurii ſeu tabernaculi figurã:
quoniam ſic aptiores erant ad imbrium iniuri-
am ꝓpulſandam. Differũt aũt huiuſmodi corti
næ à prioribus in multis. Primo in numero:
quia aliæ decem, iſtæ uero undecim. Secundo in
materia, quia iſtæ ex pilis caprarum, priores ex
biſſo, hiacinto, purpura & uermiculo, cocco.
Tertio quia priores erant uiginti octo cubito-
rum, iſtæ triginta. Quarto quia priores iunge-
bantur uncinis aureis, iſtæ uero æneis. Quinque
iſtæ ſegregatæ ſeu diuiſæ in quinq; & ſex, aliæ ue
ro in quinque & quinque. Quinto quia priores
omnes, erant omnino extenſæ, iſtæ uero non,
ſed una illarum ex parte ingreſſus tabernaculi,
erat reflexa in ſeipſam in dimidio ſui, ut magis
obſtaret contrariis: in anteriori parte tabernacu
li. Et hoc eſt quod in textu dicitur. Duplicabis
cortinam. 6. contra faciem tabernaculi, id eſt an
te introitum tabernaculi. Nam ut inferius dici
tur, ſexta cortina pro ſui medietate cubitis, ſci-
licet duobus pendebat à parte anteriori, & aliis
duobus à poſteriori. Erant enim quatuor cubi-
torum latitudinis, quemadmodum & aliæ. Dici
tur autem à parte anteriori duplicari, quia pro
ſui medietate eleuabatur ſuper tectum, ut per
oſtium lux ingrederetur. Superabat etiam cor-
pus huius cortinæ alteram, in longitudine duo-
bus cubitis, ut in litera dicitur: ut uerſus terram
excederet ex utroque latere priorem. Nam prior
non deſcendebat uſque ad terram ex parte la-
terum, ſed deerat cubitus, ex parte unius & alte
rius lateris. Superior uero uſq; ad terram deſcẽ
debat, omnia operiens: quoniam extenſior erat
priori, duobus cubitis. *Vndecĩ cortinas facies*
Significat uerbum aſat, à quo aſte, id eſt unus
proprie niteſcere, ad quod unus nullam uidetur
alluſionem habere, ſed quia etiam ſignificat co-
gitare: dicunt hebræi nomen ſic appellari, ob co
gitationem finis & principii illius, quod poſt de
cẽ cogitamus numerare. Nam eſre id eſt decem,
finis eſt numeri: dicuntq; aſte, id eſt unum, allu
ſionem habere ad eſtonah, quod eſt cogitatio,
ut patet Pſalm. 146. In die illa peribunt omnes
eſtonatau, id eſt cogitationes eius. Sed meo iudi
cio, ignorant alluſionem. *Facies quinquagin
ta laqueolos.* Omnia hæc, ſunt iam hoc eodem
capite expoſita. Et aduerte attente, quod ſupra
diximus de huiuſmodi laqueolis ſeu anſis, quòd
uidelicet erant ex una & altera parte, & uncini
eas ex utraque parte ingrediebantur: quoniam
hoc mihi negocium fecit. Emendare oportet e-
tiam Sanctis uerſionem hic: qui hic ſæpius pro
tabernaculo uertit tectum: quod mihi textũ in-
intelligibilem reddidit. *Facies operimentum
tabernaculi è pellibus arietum rubricatis.*
Hoc fuit. 3. operimentũ tabernaculi. Et inferius,
ſub quo erat Dominus, uocatur habitaculum:
quoniam ſub eo immediate habitabat Domi-
nus. Secundum uero uocabatur ohel, id eſt ta-
bernaculum: quod operiebat habitaculum. Ter
tio loco erat tegmen ex pellibus arietum rubri-
catis: & hoc tegebat tabernaculum. Vidi ut iam
aliàs dixi, huiuſmodi pelles rubricatas in Flan-
dria, quæ pulcherrimæ ſunt. Quarto uero loco
erat tegmen pellium taxorum, de quibus iam
diximus capite præcedenti. Iam etiam diximus
de dictione elim, quod ſignificet animalia for-
tia, & ſi arietem, non niſi qui iam annũ tranſie-
rit, teſtibus hebræis. Conſtat autem ex hoc lo-
co, ut præcedenti capite admonuimus, huiuſ-
modi taxorum pelles duriſſimas fuiſſe: quoniã
erant

erant ultimũ tabernaculi tegmen, quod omnibus aeris iniuriis expoſitum erat. *Facies tabulas tabernaculo, lignorum ſittim.* Agit nũc de tabulis ſeu aſſeribus, quibus ſuſtentabantur cortinæ: quæ tabernaculum conſtituebant. Et de dictione ſittim, diximus præcedenti capite: ut autem ſub breuibus dicamus, quæ de tabulis in textu dicuntur, aduerte eas fuiſſe quadraginta octo, de lignis ſittim, uiginti ad latus meridianum, & uiginti ad aquilonare, octo uero retro uerſus occidentem. Quælibet autem tabula erat longitudinis decem cubitorum, & unius & ſemiſſem, latitudinis: habebat autem quælibet duas manus, quibus alteram tabulam ingrediebatur: baſes uero erant argenteæ duæ ꝓ ꝗlibet tabula: & ſic erant .96. baſes. Difficultas eſt in duabus tabulis angulorum, qualiter uidelicet eſſent diſpoſitæ. Nam ſi illæ duæ tabulæ tegerent alias angulares, ut angulus eſſet fortior, deberent eſſe quatuor, & non duæ: ut ſcilicet altera tegeret ultimam tabulam lateris occidentalis, altera uero ultimam lateris aquilonaris, & ſic ex alia parte: in textu uero ponuntur tantum duæ: quare putarem illas duas diuiſas in quatuor medietates, & quamlibet medietatem operire medietatem ultimæ tabulæ angularis. Potuit etiam fieri ut huiuſmodi binæ tabulæ, locarentur poſt illas ſex lateris occidentalis: ne ſcilicet tabulæ aliorum duorum laterum quę ſpiſſæ erant multum occuparent de tabulis lateris occidentalis: ideo uoluit hoc latus duabus tabulis augeri. Res tamen nondum mihi perſpicua eſt. *Duæ manus tabulæ uni coniũctæ, mulier ad ſororem ſuam.* Habebat unaquęque harum tabularum duas manus, id eſt duo fruſta, quibus altera alteram ingrediebatur ab utraq; parte. Verbum autem ſalab, cuius participiũ meſulabot, id eſt coniunctę hic ponitur, ignotæ ſignificationis eſt apud hebręos: unde quidam hic uerſiunt. Duæ incaſtratuæ erunt tabulæ uni, diſpoſitæ ut gradus ſcalæ altera ad alteram, aut mulier ad ſororem ſuam, ut in textu habetur. Hieronymus uertit. Quibus tabula alteri tabulæ connectatur. Nomen ſelabim huius radicis, ponitur primo regum ſeptimo, quod Hieronymus uertit iunctu ras. Rabbi uero Selomoh gradus, res incerta eſt. Sunt qui arbitrantur huiuſmodi manus ingredi baſes: ſed quia dicitur mulier ad ſororem ſuam, uerius intelligitur, quod ingrediebantur altera alteram, illis manibus. *Ad latus meridianum. Ad auſtrum.* Quod additur ad auſtrum: explicatio eſt præcedentium uerborum hebraico more, ut in regulis admonuimus.

Difficilis locus.

Quadraginta baſes earum argenteæ. Ab adon quod eſt dominus, dicitur eden, id eſt baſis, ratione grauitatis, aut dominii, uel ſuſtentationis. Nam ſicut domino populus innititur & ſuſtentatur, ſic domus baſibus, aut quia ſicut dominus ſedere ſolet in ſolio, ſic baſis in terra ſeu fundamento domus. Et ſub qualibet tabula erant duæ baſes, quibus iungebantur manus inferiores tabularum baſibus ſuis: unde quælibet tabula habebat quatuor manus, ſcilicet duas ad latus quibus alteri coniungebatur, & duas inferius quibus coniunctæ erant baſibus. *Duas tabulas facies in angulis tabernaculi, in lateribus.* Locum hunc difficilem reddit ignorantia ꝓpriæ ſignificationis uerbi chaſa, à quo michſoa, id eſt angulus. Dicunt autem hebræi uerbum ſignificare abradere ſeu decorticare, corticem, uel lituram remouere, propter illud Leuitici.14. Et domum iachſia, id eſt abradere faciet. Eſt tamen nonnulla coniectura, quòd ſignificet angulari (liceat mihi ſic explicandi gratia loqui) ſeu per angulos circuire, ad quod ex duobus moueor. Altero quòd michſea ſignificare angulum dicitur, & cheſiah caſiam, quæ curua eſt iuxta caput & angulum facere uidetur. Altero quòd michſuot ſignificat (meo iudicio) inſtrumentum fabrorum, quod ad modum anguli diſpoſitum eſt, & eo ferreo utuntur ad regulandũ, & habet duo brachia: cuius ſcriptura meminit Iſaiæ.44. ubi dicitur. Faber lignarius extendit lineam, formabit illud filo pheniceo, faciet illud bamachſuot, id eſt regulis ſuis, ſcilicet ad modũ anguli. Quod autem ex Leuitico citatum eſt, uerti poteſt. Et domum angulabit, id eſt per angulos diſcurret, & mundabit illam. Poteſt autem eſſe ſenſus huius loci. Duas tabulas facies in angulis tabernaculi, in lateribus, id eſt ut latera ſint fortiora. Volebat enim tabulas angulares duplicari ut angulus eſſet fortior aut ut coniungant, & angulos conſtituant: & uidentur huiuſmodi tabulæ à parte interiori ad conſtituendum angulos poſitæ: ita qd' dimidii cubiti angulum conſtituerent, & alterius ſemicubiti ex alio latere: reſiduum uero tegebat ultimas duas tabulas duorũ laterum, aut partes illarum. Moueor ad hoc, quia latus occidentale uidetur habuiſſe decem cubitos longitudinis, ſex autem tabulæ conſtituebant parietem nouem cubitorũ, quoniam quælibet habebat cubitum & dimidiũ latitudinis, & uidetur unus ſolus cubitus deeſſe, quem duæ tabulæ angulares conſtituiſſe uidetur. Reſiduũ uero .i. cubit⁹ ex utraq; parte operiebat, ut diximus, tabularũ utriuſq; lateris partes, medium cubitum ab uno latere, & medium

ab

ab alio. *Et erunt geminatæ infernæ, & pariter ipſæ erunt geminatæ ſuper caput eius ad annulum unum.* Difficilis intelle
ctu eſt litera, ut iam diximus, & duplicem uer-
borum ſenſum expreſsimus. Eſt & alius, quòd
uidelicet iſtæ angulares tabulæ ſupra & infra ha
berent partes alterius tabulæ aſſutas, ut huiuſ-
modi fruſta eſſent quaſi capita & baſes angulo-
rum, ideo dicitur in litera. Et erunt geminatæ
infernæ & ſuper caput. Et quod ſequitur. Ad an
nulum unum, ſignificat fruſtum ſuperius locan
dũ immediate ſub uecte ſummo, & fruſtum infe
rius locãdũ immediate ſup uectẽ infimum. Qui
dam intelligit duas iſtas tabulas eſſe in ordine a- Cayetanus.
liarum ſex, quæ erant in latere occidentali, quod
conſtitutum erat ex octo tabulis, ſed duas extre
mas quæ erant in angulis fuiſſe geminatas ſuper
ne & inferne ratione aſſutarum: neque ſenſus à
litera alienus eſt. Alii putant eas fuiſſe geminas
ad annulum unum, quia infra: baſibus ſuſten-
tabantur: & ſuperius uno annulo ligabantur
uectibus. Poſſet ultimo intelligi. Et duas ta-
bulas facies in angulis, id eſt in quolibet angulo
tabernaculi: quod ſtatim explicans dicit: quæ ta-
bulæ erunt geminæ, non ſolum inferne ſed ſuper
ne, id eſt totę erunt duplicatæ. Quæ quidem ta-
bulæ erant aliis aſſutę: ita quod non habebant in
ferius baſes: ſed aliis quibus coniunctæ erant inni
tebantur. Si autem queras quare huiuſmodi ta-
bulæ additæ ſunt aliis angularibus, dico quod ut
anguli eſſent craſsiores & obſtruſiores, ne quis
per eos cernere quicquàm poſſet: & coniungebã
tur iſtæ duæ tabulæ in quolibet latere ad annu-
lum unum: quoniam annulus unus utranq; trãſi
bat, ut uno uecte cum aliis ligarentur. Forte eti-
am anguli non erant acuti omnino, ſed tabulæ
hæ conſtituebant angulos ex utraq; parte nõ om
nino acutos, & hoc eſt quod in textu dicitur.
In lateribus, id eſt ad latera conſtituenda. E-
rant geminatæ inferius & ſuperius, propter aſ-
ſutas partes, ut dictum eſt, aut quia erant ſpiſsio
res inferius & ſuperius quàm in medio, ut angu
li eſſent fortiores. Et ad annulum unum: quoni-
am ut diximus unico annulo coniungebantur aſ
ſeres cum ſuis aſſutis. Eligat prudens lector quã
maluerit ex his interpretationibus. Et forte ue-
ctis medius ligabat iſtas angulares tabulas, ſur-
ſum & deorſum. *Facies uectes.* Ortum habet
beriach, id eſt uectis, à barach quod eſt fugere
& tranſire: quòd uectis uideatur dum oſtium a-
peritur fugere, & dum clauditur accedere: aut
melius à tranſeundo. Quod autem barach fuge-
re ſignificet: conſtat Gene. 31. ubi dicitur. Nuncia
tũ fuiſſe Laban die tertio quòd barach, id eſt fu-
giſſet Iaacob. Quod uero tranſire, conſtat ex his
quæ ſtatim hic ſequuntur. Nam de uecte medio
dicitur. Maberiach, id eſt tranſiens ab extremo
ad extremum. *Facies uelum.* Fuit hoc uelum;
quaſi medius paries, diuidens ſanctum à ſancto
ſanctorum: & erat ex eadem materia qua prio-
res cortinæ, quę in textu dicuntur habitaculũ:
& eædem dictiones ponuntur hic, quæ ibidem
ſcilicet thechelet, id eſt hiacintus, argaman; id eſt
purpura, tholaat quod uermiculum ſignificat,
ſani, id eſt coccus, & ſches quod biſſus, moſcar, id
eſt duplicatum ſeu tortum: de quibus diximus
præcedenti capite, ibi uidere licebit. De dictio- Quid
ne uero parochet, quæ uelum ſignificare dicitur, uelum.
aduerte, quòd parach à quo parochet, hebræis
ſignificat duritiam aut ſuperbiam, ut patet Exo
di primo ubi habetur Ægyptios ſeruire feciſſe fi
lios Iſrael beparech, id eſt in duritia: aut ſuper-
bia. Idem Leuiti. 25. & Ezechie. 34. Vnde paro-
chet uidetur uelum non quodcunq; ſignificare;
ſed durum & forte: erat ex panno quem nos uo-
camus damaſcum: aut cetinum ſeu uelutum. Vel
dicitur cheporet ab eleuatione, ſed primum ger
manius. Erat autem huiuſmodi uelum ex ſpiſſo
ſerico, ne quæ in ſancta ſanctorũ erãt, uideri poſ-
ſent. Et quod ſequitur. *Opere excogitato,* iam
expoſitum eſt præcedenti capite. Vocat autẽ o-
pus excogitatum, quod magna cogitatione eget
ut fiat: quod itali uocant rechamato, nos broſla-
do. *Dabit illud ſuper quatuor columnas.*
Dicuntur columnæ hebraice à mude, ab amad
quod eſt ſtare, quòd ſcilicet ſint ſtantes & erectę.
Vncini earum aurei. Ponitur hic in hebræo
dictio uauim, quam quidam ex noſtris capita uer
tunt. Alii uero uncinos. Et meo iudicio, ignorãt
propriam ſignificationem. Dictio eſt rara in ſcri-
pturis, ponitur tamẽ hic & ſequenti capite, neq;
eſt mihi coniectura bona, ad uenandam propri-
am ſignificationem. Eſt tamen aliqua, quòd non
ſignificet capita ſed potius uncinos, ex uerbis ſe-
quentis capitis, quibus dicitur. Columnas eius
quinque uauehem, id eſt & uncinos earum:
& texit capita earum. ſ. columnarum, quo in
loco ponitur raſchem proprium nomen capitis,
ubi ſi uauehem capita ſignificaret, uertendum e-
rat. Columnas eius quinque, capita earum;
& texit capita earum: & eſſet eiuſdem inutilis re-
petitio. Eſt etiam eadem pro alia parte coniectu
ra quæ magis urgere uidetur: quoniam hic poni
tur dictio charas, quæ proprie uidetur uncinum
ſignificare à curuitate, & ſequenti capite magis
quadrat ſi capita uertas quàm ſi uncinos. *Dabis uelum ſub uncinis.* Erant huiuſmodi unci-
ni in capitibus columnarum, à quibus uelũ ſuſ-
pendebatur. *Introduces illuc intra uelum.*

Parui

Parui refert, quòd pro intra uelum, hebraice habetur, de domo ueli, ſeu in domum ueli, quoniam ut ſæpius admonui, utuntur hebræi domo pro intra. *Diuidet uelum uobis, inter ſanctitatem & ſanctitatem ſanctitatum.* Vocatur locus extra uelum ſanctitas, intra uero: ſanctitas ſanctitatum, id eſt locus ſanctior alio exteriori, intra uelum uero erat arca, & ibi Dominus manebat & loquebatur: in ſancta uero quotidie ſacerdos ingrediebatur ad componendas lucernas, & ad alia miniſteria incenſi. *Dabis propiciatorium ſuper arcam.* Ex hoc loco colligi poteſt, huiuſmodi propiciatorium ſeu tegmẽ fuiſſe tabulam ab arcæ opertorio diſtinctam, & eo ſuperiorẽ quaſi ſedẽ ſedentis. *Candelabrũ contra menſam,* aut eregione menſæ. *Facies auleum,* id eſt operimentum, quoniam ſachach, à quo maſach, id eſt auleum ſeu tegmen, ſignificat proprie tegere & operire: ut patet Threnorum tertio. Sachata, id eſt operuiſti nube, ne transeat oratio. *Opere acupictoris.* Dictionis racham propria ſignificatio non plene nota eſt hebræis: noſtri cum eis dicunt ſignificare intexere uaria, ſeu diuerſorum colorum fila, quod itali uocant rechamar, nos uero broſlaar. Et quia teſte Plinio, ars hæc in Phrygia inuenta eſt: uocauerunt huiuſmodi ueſtes acupitas, phrygionicas. Hiero. plumario opere uertit, ſeu acupictum, aliquando opus polimitarium appellauit, id eſt diuerſorum filorum ſeu litiorum. Ponitur dictio Iudicũ .5. ubi fœminæ ſeu anus matri Siſaræ dicunt. Spolium diſcolorium Siſare, ſpolium diſcolorium ricmah, id eſt diſcolor aut acu pictũ. Ricmathaiim, id eſt duo acu picta, mihi uero uidetur eſſe pannum ſericum diuerſorum colorũ: ex quo uelum nauis feſtiuum fieri poteſt, ut patet Ezechielis uigeſimo ſeptimo ubi dicitur. Ebiſſo bericmah, id eſt in uarietate colorum texta, ſeu ex Ægypto fuit cortina ſeu uelum tuum. Et quod ſequitur. *Fundes illis quinq; baſes æneas:* poteſt uerti. Extendes: quoniam taſach fundere & extendere ſignificat, ſed prior expoſitio melior eſt.

CAPITIS. XXVI. AD MORVM. compoſitionem annotata.

F*Acies tabernaculum.* Nouit Dominus hominum curioſitatem, & quàm facile in contemptum ueniant, quæ nobis ſunt familiaria: ideo licet delicias duxerit, eſſe cum filiis hominum, uoluit tamen ab eis multis operculis occultari. *Cherubim opere phrygionico facies.* Videtur Dominus cherubinorum figuris, quæ ſunt maximæ uelocitatis delectari, ut oſtendat nobis quantum delectetur in his, qui ſumma diligentia faciunt uerbum eius. Vbi ſimul expende, Deum pannos & metalla præcioſa non aſpernari, immo uoluiſſe homines talibus ei ſeruire. Et ſimiliter aduerte, quàm ordinata & quàm bene diſpoſita ſint, quæ Deus ad miniſterium ſuum fieri præcipit, ut nihil inordinatum aut indecens in eis appareat. *Facies uectes.* Noluit dominus onera tabernaculi, bobus aut iumentis portari, ſed humeris ſacerdotum & leuitarum: ut nobis oſtendat, neminem ſe ante eum debere alicuius momenti aut dignitatis reputare: ſed maiores & digniores inter homines, uiliora munia ante eum exercere debere, quemadmodum rex Dauid fecit, qui ante arcã Domini: uilibus indutus ſaltauit. *Fundes eis* 2.Samu. 6.&.1.Paralii.5.
quinque baſes æreas. Mirum ualde eſt, quòd Dominus iubeat omnes tabularum baſes argenteas fieri: baſes uero portæ ſeu ingreſſus in ſancta, æreas. Separata ſunt à noſtris opera tua Domine. Conſueuerunr filii Adæ, quicquid præcioſum aut pulchrum habent, in ingreſſu domus ſuæ locare, ut qui perſonam ignorant, cognoſcant eius uanitatem. Non ſic autem Deus tuus, ſed præcioſa ponit in occulto, uilia in ingreſſu. Diſce ergo à Deo tuo, præcioſa tua eſcondere, & uiliora oſtendere.

CAPITIS. XXVII. IVXTA LITEram annotata.

F*Acies altare lignorum ſittim.* Poſtquã docuit fabricam ipſius domus, nunc docet qualia eſſe debeant quæ extra domum in atrio ſcilicet, locanda erant: & primum de altari holocauſtorũ qđ erat in atrio ſub diuo agit. Aduerte autem quòd à zabach quod eſt ſacrificare & mactare, deriuatur mizbeach, id eſt altare, qđ ſcilicet in eo uictimæ Domino mactarentur, & ſacrificarentur. Significat etiam offerre, ut ex Pſal. 50. conuincitur, ubi habetur. Zebach, id eſt offer Deo ſacrificium laudis. Quo in loco non tã bene quadrat, macta Deo. Et aduerte aliquos putare, hoc altare fuiſſe intus plenum terra uſque ad ſummum, aut fere, circumdatũ lignis ſittim opertis ære, & habuiſſe rete æneum, quod circũdabat altare à parte exteriori, à medio uſque ad imum: ne ſcilicet terra appareret: & hic dicendi modus firmatur ex primo capite Leuiti, ubi præca-

præcipit Dominus ignem ſtruí ſuper altare, ubi etiam ſanguis ſpargi mandatur ſuper altare. Mihi uero hæc ſententia probabiliſsima apparet, licet alium dicendi modum ſequar. *Quadratum erit altare.* Significat rabba quatuor ſeu quadratum, ut etiam patet Ezechie. 45. ubi dicitur. Merruba, id eſt quadrum in circuitu. Extendunt etiam uerbum ad coire: ad quod probandũ aliquot loca ex ſacris literis citant: & primum illud Leuiti. 20. Mulierem quæ acceſſerit ad quodlibet animal leribat, id eſt ut coeat cum eo, occides. Et capite decimo octauo eiuſdem. Mulier nõ ſtabit ante animal leribat, id eſt ut coeat cum illo. Et eodem libro capite. 18. Animal tuum non tarbita, id eſt coire facias cum alio genere, ſeu animali alterius generis. Sed meo iudicio, ſine ulla cauſa mutarunt uerbi ſignificationem. Debuiſſent ſaltem: alluſionem pulchram oſtendere. Vocat enim hebraiſmus congreſſum fœminæ cum bruto quadrare, quòd ad huiuſmodi cõgreſſum, fœmina ſe diſponat ueluti quadrupes, aut quadrupedem agat. Vnde citata loca ſic uertenda puto. Nam illud Leuiti. 2. ſic redde. Occides mulierem quæ acceſſerit ad quodlibet animal, ut quadret ſe illi, id eſt ut quadrupedem agat ad illud. Illud uero capitis decimi octaui, ſic. Mulier non ſtabit ante animal, ut quadret ſe illi, id eſt ad modum quadrupedis ſe illi exponat. Et eodem modo, quod ex decimo nono citatum eſt. *Facies quatuor cornua ſuper quatuor angulos eius:* Erant meo indicio, huiuſmodi cornua in quatuor angulis altaris poſita ad ſuſtinẽdum rete ſeu cribrum æneum, quod erat in uacuo altaris intrinſecus: ſuper quod ponebantur cremandæ carnes. Vnde Dominus præcepit, reti annulos fieri, quibus uidelicet ad huiuſmodi cornua ſuſpendi poſſet. *Ex ipſo erunt cornua eius.* Non debebant huiuſmodi cornua eſſe aſſuta altari, ſeu partes adiunctæ, ſed illi continua, ac ſimul fuſa. *Operies illud ære.* Nõ eſt ſenſus, quod menſa altaris ſit ære operienda, quoniam altare intus uacuum erat, cum ſuper rete quod in medio eius erat, cremandæ carnes ponerentur: ſed eſt ſermo de parietibus eius per circuitum, qui æreæ eſſe debebant. Et miraculo dandum eſt, qnòd ligna ſittim quæ intra æs erãt, non comburentur ab igne, qui ſacrificia cremabat. *Facies lebetes eius ad decinerandum illud, ſeu ad cineres remouendos: & ſcopas eius, & crateras eius, & fuſcinulas eius, & receptacula eius.* Sunt ſignificata dictionum quæ hic ponuntur utcunq; obſcura: & prior, ſcilicet ſir ſignificat cacabum uel ollam, maxime æneam. Secundo uero ſignificat ſpinam: hic uero ſignificat uas quo cineres colliguntur, & extrahuntur: ſequens uero dictio, ſcilicet deſſen proprie ſignificat pinguedinem, & ex conſequenti cinerem, non quemcunq;, ſed ut plurimũ pinguedine reſperſum: qualis erat qui ab altari holocauſtorum remouebatur: licet nõnunqnam etiam communem ſignificet. Inde fit uerbum in piel, ſcilicet diſſen, quod eſt cinerem remouere ſeu decinerare (ſi ſic loqui latini permitterent) ut patet hic. Poſſemus etiam dicerẽ uerbum diſſen, proprie ſignificare cinerem remouere, à quo deſſen, id eſt cinis: & ex conſequenti pinguedo: quod ſuper cineres aſpergatur. *Scopas eius.* Dictio taau quam Sanctes uertit ſcopas eius, incertæ eſt ſignificationis. Hebræi dicunt radicem eius, ſcilicet iaah, ſignificare remouere, ad quod probandum citant illud Iſaiæ uigeſimo octauo. Veiaah. i. remouebit grando ſpem mendacii: quam ob rem hic aliqui uertunt palas, id eſt inſtrumenta ad remouendos cineres. Hieronymus forcipes, noſter Sanctes ſcopas. In hoc omnes conueniunt, quòd ſignificat inſtrumentum quo cineres remouebantur. Sunt qui dicunt ſignificare fuſcinulas, quibus carnes ab olla uel cacabo extrahuntur. Sed quia infra ponitur dictio ſignificans fuſcinnlas, arbitror non acceptandam hanc ſignificationem. Sequens uero dictio, ſcilicet mizrechotau, quam Sanctes uertit crateram: eſt à radice zarach, quod ſignificat ſpargere, fundere: unde nomen mizrach, id eſt aſperſorium: quare duo poteſt hic ſignificare, ſcilicet aſperſorium, quo ſpargebatur ſanguis uictimarum: aut uas quo ſanguis aſpergendus includebatur. Et ideo Sanctes hic crateras uertit, id eſt uaſa quibus ſanguis fundendus continebatur: quod Munſterus pelues uertit. *Fuſcinulas eius aut tridentes eius.* Nomẽ zalag, ſignificat inſtrumentum qnò carnes ex olla extrahuntur: ut patet primo Samuelis ſecundo, ubi dicitur. Puerum ſacerdotis ueniſſe, & accepiſſe quicquid faciebat aſcendere hamamleg, id eſt fuſcinula, aut tridenti, nos uocam⁹ gadanhos, ſiue ungues. *Receptacula ei⁹.* Radix nominis machtah, id eſt receptaculum eſt chatah, quod eſt capere, & accipere. Iſaiæ. 30: Iachtot, id eſt ad capiendum ignem de incendio. Et Prouerbiorum ſexto. Haiachteh, id eſt Nun capiet uir ignem in ſinu ſuo, & ueſtes eius non comburentur? Significat ergo machtah inſtrumentum quo prunæ ex igne capinntur: qđ aliqui thuribulum, aliqui acerram interpretantur. Aliqui quibus potius ſubſcribendum puto, pateras uertunt. *Facies illi,* ſcilicet *altari cri*

bra

brum opus retis ænei. Verbum hebraicum chabbar, à quo michbbar, id eſt cribrum, ſignificat ꝓprie multiplicare ſeu multum eſſe, à quo chabbir, id eſt multum, ut patet Iob octauo, ubi dicitur. Spiritus ſeu uentus chabbir, id eſt multus, eloquia oris tui. Item capite decimo quinto eiuſdem dicitur. Etiam canus, etiam decrepitus, inter nos eſt chabbir, id eſt multiplicior, diebus q̄ patres tui, id eſt ſenior patribus tuis. Inde michbbar, id eſt cribrum, ſic à multitudine foraminũ, aut iũcorũ, uel pilorũ ex quibus fit, dictũ. Vnde Hamos nono dicitur. Quemadmodũ mouebitur bachebbarah, id eſt in cribro, ſubaudi triticum, aut grana quæ in cribro mundantur. Sic primo Samuelis decimo nono. Ve & chebbir haizim, id eſt cribrum (aut uerius) pellis caprarum, ſicà multitudine ſeu extenſione pilorum dicta. Idem ſecundo Regum octauo. Tulit hamachbber, id eſt pannum ex multis ſetis ſeu pilis aut pellem ipſam, & intinxit in aquam, & expandit ſuper faciem eius: ubi eſt ſermo de Aſaele & Benadab rege Syriæ. Diſputauimus abunde de nominis ſignificatione, Gene. 35. ſuper illud. Adhuc chibrat, id eſt multũ terrę, quod alii miliare uertunt. Et quod ſequitur. *Opus retis,* Aliqui uertunt opere reticulato, id eſt ad modum retis facto. Erat autem huiuſmodi cribrum ad modum retis factum: extenſum intra uacuum altaris, quatuor annulis ſuſpenſum: ad cornua altaris ſuper quod ponebantur comburenda: ſub quo erat ignis, qui reti ſuprapoſita comburebat. Arbitror autem annulos retis, cornibus altaris innixos, hoc cribrũ ſeu rete ſuſtẽtaſſe, licet aliqui dicãt ſuſpẽſum fuiſſe clauis intra altare affixis. *Dabis illud,* ſcilicet rete *ſubter circuitũ altaris.* Dictio charchab quam circuitum uertimus, aut ambitũ, non plene nota eſt hebræis: quia tamẽ. Chaldeus paraphraſtes circuitum uertit, omnes fere hebræi, eum ſequuntur. Vnde rabbi Selomoh in comentariis dicit. Omne quod circuit quippiã in girum in rotundum, uocatur charchob: & ſecundum doctores hebræos (ut inquit rabbi Selomoh in comentariis, & rabbi Dauid in libro radicum) erat duplex circuitus. Prior qui ambiebat altare, & alter quo ambulabant ſacerdotes miniſtrantes, ne illorum pedes nutarent. Ex quo conſtat hebræos putare, huiuſmodi rete æneum fuiſſe poſitum ad cuſtodiam altaris, quaſi ſepes ſeu limes ne cuiquàm eſſet acceſſus ad altare, niſi ſolis miniſtris. Mihi tamen propter annulos, & quia textus dicit, dabis illud ſub circuitu ſeu ambitu altaris, uerius uidetur, fuiſſe intra altare ad munus prædictum. Hiero. arulam uertit. *Et erit rete uſque ad medium altaris,* id eſt deſcendet à partibus ſuperioribus altaris uſq; ad mediũ: quoniam ut diximus, à cornibus ſuſpendebatur, & deſcendebat intus uſque ad medium: & manebat cubitus & dimidium carnibus ſupponendis à parte ſuperiori: & tantundem ad ignem ſupponendũm à parte inferiori, ſi uero teneas rete fuiſſe extra altare, dicito rete aſcendiſſe ſen eſſe eleuatũ uſq; ad medium altaris. Erat enim altare trium cubitorum altitudinis. *Cum uacuo inter tabulas facies illud.* Senſus eſt, quòd inter parietes altaris, debebat eſſe ſpacium uacuum a parte interiori: quoniam ut diximus, ibi ponebantur carnes ſuperius, & ignis inferius. Poſſet etiam eſſe ſenſus quòd non haberet tabulas quaſi parietes, ſed ſolum tranſuerſa ligna ſuperiora cum pedibus. Tu tamen aduerte hebræos ignorare radicem dictionis nebub, quam hic uacuum uertunt, quidã deducunt ab ib, cuius propriam ſignificationem ignorant: putant tamen uacuum ſignificare propter illud Iob undecimo. Et uir nabub, id eſt uacuus, excors erit, aut poſsidebit cor. Et Ieremiæ 52. Et groſsitudo eius quatuor digitorum nabub, id eſt uacua. *Facies atrium tabernaculi.* Erat huiuſmodi atrium ſpacium ambiens tabernaculum cortinarum, quaſi campus ſub diuo cum herbis, & erat longitudinis centum cubitorum, latitudinis uero tam ad orienttem quàm ad occidentem quinquaginta. In litera non explicatur, quantum diſtabant parietes atrii ſeu columnæ à tabernaculo ipſo. Portendebatur autem ab oriente in occidentem ſecundum longitudinem: & ab aquilone ad meridiem, ſecundũ latitudinem. Et aduerte, quòd dictio caſar, quã uertimus atrium, ſignificat ꝓprie campum uiridem, ſeu pratum: unde caſir, quod aut pratum, aut uiride ſignificat, ut patet Iſaiæ. 34. Erit umbraculum ſerpentum, caſir id eſt pratum ſeu uiride, filiabus ſtructionis. Et trigeſimo quinto Caſir id eſt pratum calamo & iunco, aut pratum calami & iunci. Item primo Regum decimooctauo dicitur. Si forte inueniatur caſir, id eſt pratum: ubi alii uertunt, herba. Et clarius Iſaiæ 15. Aruit caſir, id eſt herba uiridis, aut pratum. *Ad angulum auſtralem ad meridiem.* Secunda dictio, ſcilicet ad meridiem eſt explicatiua prioris, ſcilicet ad angulum auſtralem, more hebraico. *Cortinæ erunt atrio è biſſo retorta.* Difficile ualde eſt cognoſcere alluſionẽ chelaiim, id eſt cortinæ ad propriũ ſignificatum uerbi chala, quod eſt funda iacere, à quo chelaüm, quod hic cortinas uertimus: unde quidam hebræorũ dicunt cortinas ſic uocatas, quòd fundarum imagines depictas haberent. Quod enim uerbũ chala ſignificet funda proiicere, ex multis ſcripturæ locis conſtat. Primo Iudicũ uigeſimo ubi dicitur.

Omnes

Omnes iſti cholea,id eſt funda iacientes lapidem ad capillum:& non peccare facient,id eſt non errabunt.Sic Ieremiæ decimo. Ecce ego cholea, id eſt funda proiicio omnes habitatores terræ. Item primo Samuelis decimo ſeptimo. Tulit inde lapidem: uaiechala, id eſt funda iecit illum. Idem capite uigeſimo quinto eiuſdem, & ſecundo Regum tertio. Poſſemus etiam dicere cortinas factas ad modum fundæ non pictas eius imaginibus: ut ſcilicet manerent in eis foramina quædam: quibus qui erant extra atrium, poſſent uidere quod intus erat & fiebat, præſertim fœminæ, quibus non licebat ingredi atria. Quem ſenſum ualde iuuat uox chaldaica ſarada,id eſt rete quaſi huiuſmodi cortinæ:formam retis haberent. Addunt etiam hebræi uerbum ſignificare ſculpere: propter illud quod primo Regum habetur. Vechala, id eſt & ſculpet cherubim. *Vncini columnarum, & fila eas cingentia, argentea.* Ponitur hic dictio illa uaue, de qua ſuperiori capite diſputauimus, & ex hoc loco uidetur,potius capita columnarum ſignificare quàm uncinos. Iubentur ergo hic fieri huiuſmodi capita columnarum argentea. Et quod ſequitur. Fila eas cingentia, in hebræo unica eſt dictio,ſcilicet chaſuch dubiæ ſignificationis, quæ quantum ex coniecturis cognoſci permittitur,ſignificat circulum columnam cingenté, qualibus uinaria dolia, cingi apud nos ſolent. Verbum chaſach quod eſt radix nominis chaſuch,uidetur proprie ſignificare complecti,ut patet Deuterono.7. ubi dicit Moſeh:chaſach,id eſt coniunxit ſe Dominus uobis, aut complexus eſt uos. Vnde circulus dicitur chaſuch, à complectendo:dictionis tamen propria ſignificatio nõ plene nota eſt. *Latitudo atrii ad latus orientale,ad orientem: quinquaginta cubitorum.* De cortinis atrii eſt ſermo, potius quàm de ſpacio atrii: & ſenſus eſt, quòd cortinæ ad latus orientale:erunt quinquaginta cubitorum ſecundum latitudinem: quemadmodum dixit de cortinis plagæ occidentalis uerſu præcedenti. *Et quindecim cubitorum erunt cortinæ lateri uni.* Omnes noſtri uertunt hic lateri uni: ſed dictio cheteph, non ſolum latus ſed etiam humerum ſignificare conſtat Iſaiæ undecimo, ubi dicitur.Et uolabunt bechateph.i.in humerũ Philiſthim, aut in latus: recte tamen interpretes latus uertunt,quòd huiuſmodi poſtes:latera uideãtur oſtiorum:& meo iudicio eſt ſermo de oſtio atrii ad latus aquilonare & ad meridiem: in quolibet enim latere,erat oſtium quindecim cubitorum. Oſtium uero ad orientem ut ſtatim ſequitur,erat uiginti,ita quòd ex uiginti columnis quæ erãt ad latus aquilonare, tres erant ad oſtium & totidem ex uiginti quæ erant ad latus meridianum: & quatuor ex his quæ erant ad orientem ad oſtium orientale. *Et portæ atrii erit aulæũ uiginti cubitorum.* A uerbo ſachach quod eſt tegere & operire,eſt maſach quod eſt tegmen ſeu aulęum. Eſt autem aulęum uelum picturarum, aut pannus picturatus: uulgo panno de raſo. Hiero.in his locis omnib[9] uertit tẽtoriũ. *Latitudo quinquaginta in quinquaginta.* Replicat quod iam dixerat, ſpacium.ſ.atrii ſecundum longitudinem:fuiſſe centum cubitorum.Et quod ſequitur, latitudo quinquaginta in quinquaginta,ſignificat latitudinem tam in parte occidentali quàm orientali fuiſſe quinquaginta cubitorum,ſicut antea de cortinis dixerat. *Ad aſcendere faciendum lucernam ſemper.* Nõnulla cõiectura ex hoc loco eſt, huiuſmodi lucernas deponi,& poſtea ſacerdotum miniſterio eleuari:quia non dicitur in textu ad accendendũ lucernas,ſed ad aſcendere faciendum: niſi dicamus lumẽ aſcendere dum lucerna accenditur. Aut ad ſurſum ferendũ lucernas iugiter. Quod uero ſequitur iugiter, quidam ex hoc loco acceperunt lucernas die & nocte fuiſſe accenſas: ſed textus ſequens explicat ſolum noctu: ſicut & in Leuitico explicatur capite uigeſimo quarto. *In tabernaculo teſtimonii extra uelum, quod eſt ſupra teſtimonium, ordinabit eam.ſ.lucernã Aharon.* Aliqui uertunt hic. In tabernaculo eccleſiæ,ſed ſi intelligatur ad quod conueniebat eccleſia,ut ſcilicet in eo ingrederetur, falſum eſt: niſi dicamus eccleſiam ad illud cõueniſſe. i.ad atria quæ erant iuxta illud. Si uero teſtimonium uertas,ſenſus eſt. Ad tabernaculum aut in tabernaculo teſtimonii.i.in quo erat teſtimonium ſeu teſtificatio inter Deũ & populũ;qđ erat lex ipſa. Vocabatur autẽ totum tabernaculum teſtimoniũ, à principaliori cõtẽto: pacto.ſ.inter Deũ & Iſrael. Nõ tamẽ reiicio alterã expoſitionẽ.ſ. in tabernaculo eccleſiæ uel cõuentus, quoniã dictio moed eſt à iaad,quod magis ſignificat cõuenire ad certũ tempus q̃ teſtificari,licet etiam hoc ſignificet. Et quod ſequitur.Quod eſt ſupra teſtimoniũ: explicandũ eſt,qđ eſt iuxta teſtimoniũ.i.iuxta arcã in qua eſt teſtimoniũ,aut ſupra illud: quoniã pẽdebat ante arcã teſtimonii. Vel ponitur ſupra ꝓ ante. Et quod dicitur.Ordinabit eã Aharon, uerbũ arach ſignificat ordinare,& æquare, & hebraice non habetur: ordinabit illã.ſ.lucernã, ſed illud uidelicet candelabrum. *Statutũ ſempiternũ generationibus eorum à filiis Iſrahel.* i. dx

re olium pro lucernis, & ordinare lucernas, erit ſtatutum perpetuum in generationibus eorum, inter filios Iſrael: includendo inter eos ſacerdotes & ſæculares. Oleum enim adminiſtrare, erat opus ſecularium & populi, lucernas uero accendere & emungere, munus fuit ſacerdotum. Aut ſtatutum perpetuũ erit Aharon & filiis eius, ordinare & accendere lucernas in generationibus eorum, à filiis Iſrael. i. inter filios Iſrael. Aut quod ſtatutum ſeruare facient filii Iſrael.

CAPITIS. XXVII. AD MORES annotata.

F*acies altare*. Magna Dei dignatio fuit, uelle ut uictimis & holocauſtis poſſet gens illa apud eum carnis immunditias delere: & mortem quam commeruerat, pecorũ occiſione compenſare. *Facies atrium tabernaculi.* Nihil in eccleſia confuſum eſſe debet, ſed cuncta ſuo ordine diſpoſita: in qua ſtatuendus eſt locus pro ſacerdotibus, ſæcularibus, & fœminis, quemadmodum in templo erat ſanctũ à ſancto ſanctorum diuiſum. Nunc cuncta in eccleſia confuſa ſunt, uiri inter religioſos, fœminæ quoque paſsim inter uiros. Aduerte etiam atriũ habuiſſe tres portas, ut facilis eſſet omnibus ingreſſus & egreſſus: ne homines timentes cõprimi in ingreſſu ab eccleſia recederent, aut abſtinerent. Vbi ſimiliter diſce, ſancta uallis muris & ſepibus eſſe cuſtodienda: ne homines paſsim, & ſine ulla reuerẽtia ſe diuinis & ſacris ingerant. *Afferẽt ad te oleũ oliuæ purũ.* Omnia quib⁹ Deo ſumus miniſtraturi, pura & ſelectiora eſſe oportet: aduerſus eos qui uilia Deo offerunt: neq; curant. Et aduerte quòd præcipit ad ſacerdotem deferri, anteq̃ offeratur Domino: ut ſacerdos illud examinaret & uideret an dignũ eſſet quod offerretur Domino. Similiter aduerte inter cætera oleũ oliuæ præſtare, non ſolum ad eſum, ſed etiam ad lucernas. *Diſponet eã Aharon.* Munus ſacerdotũ erat, lucernas emungere & cõponere: ut diſcamus maiores, quæ uiliora eſſe uidentur in domo Dei ad miniſtrare debere: iuxta illud. Pſal. Elegi abiect⁹ eſſe in domo Dei mei, magis q̃ habitare in tabernaculis peccatorũ. Nũc uero etiã inferiores, ſupprema eccleſiæ munia abiicere nõ uerẽtur. Neq; ſolum lucernas emungere, munus eſt ſacerdotum, ſed etiã altare à cineribus mundare, & uictimas occidere & excoriare: quæ in eum finẽ adnotauerim, ne nouæ legis ſacerdotes, uereantur quæ uilia ſunt in eccleſia miniſteria efficere.

CAPITIS. XXVIII. IVXTA literam annotationes.

E*T tu appropinquare fac ad te Aharon.* Poſtq̃ domũ ſanctam inſtituerat, de miniſtris, & miniſtrorũ ueſtibus agit. Verbũ aũt hebraicũ charab, ſignificat proprie appropinquare, & nõnũq̃ rẽ cũ fœmina habere: ut patet Gene. 20. ubi dicitur. Abimelech nõ charab. i. appropinquauerat ad eam. *Facies ueſtes ſanctitatis* i. quibus ſacerdos in loco ſancto miniſtret Domino, aut applicatas cultui diuino, uel ſeparatas ab aliis pphanis indumẽtis. Admonui enim ſæpius chadas, à quo chodes. i. ſanctitas, ſignificare ſeparare à prophanis, & cultui diuino applicari. *Ad gloriam & decorem.* De his duabus dictionibus. ſ. chobed. i. gloria & tipheret. i. decor, ſæpius diſſerui: quarum prior ſignificat grauitatem, ſicut chabad grauare, onerare, diuitem eſſe quòd diuites ſint onuſti & grauati diuitiis. Hic autẽ uidetur nomen chebod ſignificare grauitatem quandam & maieſtatem, ſecunda uero dictio decorem & pulchritudinẽ ſignificat. Et ueſtium gloria ſeu maieſtas maieſtatem & gloriã oſtendebant Dei, quemadmodũ earum pulchritudo pulchritudinem ipſius Dei. *Loqueris ad omnes ſapientes corde.* Licet dictio chacham, omnem ſapientem communiter ſignificet, præcipue tamen ſignificat prudentem in agibilibus. Dicit autem eos ſpiritum ſapientiæ impleſſe: quoniam ſapientes uidentur intra ſe ſpiritum habere: à quo ea quæ exterius agunt procedunt: qui ſi à Deo ſit, dicuntur impleti ſpiritu Dei. Vocat autem eos ſapientes corde: quia ſunt quidam qui tantum ore ſapientes ſunt: aut potius dicuntur: corde uero ſapiẽtes, quia eorum ſapientia non uidetur: cum intus eam habeant, nec eam operibus ſapientiæ prodant. Dubium tamẽ hic eſt: an iſti ſapiẽtes corde: haberẽt antea aliquid artis, humano more adeptæ: & Deus eos impleuerit, ut ſapientiores eſſent, & ut ſcirent facere quæ Dñs diſpoſuerat: uel potius eis à primis principiis artẽ totam infuderit. Et licet litera cõiecturam nobis aliquam præbeat, eos uidelicet habuiſſe aliquid artis humano more adeptæ, quia dicit loquere ad ſapientes corde, mihi tamẽ uerius uidetur, Deum eis plene artes multas infudiſſe fabriles: quia in textu ſequitur: quos impleui ſpiritu ſapientiæ, quaſi antea repleti nõ fuerint: cum hoc tamen arbitror, eos in adiutorium alios artifices habuiſſe: ut capite. 31. ſequenti dicitur. *Ad ſanctificandum ipſum.* id eſt ad ad applicandũ ad ſanctitatẽ ſeu cultũ Dei. *Hæ ſunt ueſtes quas faciẽt. Pectorale, & ſuphumerale, & palliũ & tunicã opere phrigionico oculis contextã, cidarim, & baltheũ.* Ponun-

Ponuntur hic ſex ornamenta pontificis, & in fine capitis adduntur adhuc tria, ſcilicet lamina aurea, in qua ſcriptum erat, ſanctitas Domino, mitra biſsina ad tegendum caput, & tertiũ fœmoralia linea. Quid autem ſignificent nomina hebraica quæ huiuſmodi ueſtium genera ſignificant, tam noſtri quàm hebræi ignorant. Nos autẽ uocabulorum radicibus inſpectis, conabimur, proprias eorum uenari ſignificationes, licet non ad plenũ aſſequi eas ſperemus: quoniã aliquot ſunt, ad q̃ cognoſcẽda nulla eſt cõiectura, aut leuis ualde. Et prior. ſ. choſchen. i. pectorale, incertæ eſt ſignificationis. Quale aũt fuerit huiuſmodi pectorale, textus infra explicabit. Prius enim deſcribit ſuperhumerale: quàm pectorale, quoniam pectorale ponebatur ſuper ſuperhumerali. *Faciẽt ſuperhumerale ex auro.* Vocatur ſuperhumerale hebraice ephod, quod deriuatur ab aphad, qđ eſt cingere: ut patet capite ſequenti, ubi dicitur. Ve aphadta, id eſt cinges illũ balteo ephod Erat autem indumentum ad modum thoracis, & ſuper humeros habebat duos magnos lapides p̃cioſos, in quibus ſculpta erant nomina filiorum Iſrael: cuius materia erat aurum, hiacinthum, purpura, coccum bis tinctum, & biſſus retorta: opere excogitato. Coniungebantur autẽ duæ partes huius ſuperhumeralis, altera quæ erat ante: & altera quæ retro, in duobus humeris, ut textus dicit. Duæ inquit oræ iũctæ erunt ei: ad duas extremitates eius: & coniunctæ erunt. ſ. in humeris.

Quid ephod.

Excogitatum balthei eius, quod eſt ſuper illud, ſicut opus ipſius. Ex eo erit. De cingulo quo cingebatur huiuſmodi ſuperhumerale ſermo eſt: quod erat ex eadem materia qua & illud: & erat ſtricta faſcia, quæ cingebat ſuperhumerale. Et quod dicitur. *Ex ipſo erit*, hũc habet ſenſum, quòd huiuſmodi cingulum erat ex materia ipſius ſuperhumeralis, qđ ſtatim explicat dicẽs. *Ex auro & hiacĩtho.* Dicitur autẽ huiuſmodi ſuperhumerale ephod. i. cingulũ aut indumentum ſtrictum, quia cingebat hominem. Poſſet etiam dici ephod duo ſignificare, ſcilicet ſtrictam ueſtem ad modum camiſię, & cingulum quo huiuſmodi ueſtis ſtringebatur. Dicit autẽ rabbi Dauid loquẽs de ephod, quòd erat ueſtis linea, qua accingebantur colentes Dominum, aut ſeruientes ei, qui differebant ab aliis hominibus: & tam ſacerdos quàm leuita, quàm Iſrael accingebãt ſe illo, ſicut de ſacerdote ſcriptũ eſt primo Samuelis uigeſimo ſecundo, Et mortui ſunt illa die octoaginta quinque uiri portantes ephod lini. Et de Samuele qui erat Leuita, dicitur primo Samuelis ſecundo. Puer accinctus ephod lini. De Dauide uero ſecundo Samuelis ſexto. Et Dauid accinctus ephod lini, ſeu lineo. Et meo iudicio, hoc ſuperhumerale non deſcendebat ad terram, ſed parum poſt cincturam finiebatur.

Quid ephod apud rabbi Selomoh.

Accipies duos lapides onichinos. Hebraicẽ habetur. Duos lapides ſoham. Diſputauimus abunde de hoc genere lapidis, Geneſis ſecundo, & ſupra uigeſimo quinto. Et dicunt hebræi, eſſe coloris unguis humani: ideo onichinum uocant: ſed re uera ignorant qualis ſit. Neque eſt aliqua bona coniectura ad uenandam nominis propriam ſignificationem. *Et ſculpes ſuper eos nomina filiorum Iſrael.* Hebraice eſt. Et aperies ſuper eos, quòd ſculptura nihil aliud ſit quàm apertura eius in quo fit, ſiue ſit lapis ſiue metallum. Et quod ſequitur. *Secundum generationes eorum,* ſenſum hunc habet, id eſt ſecundum ordinem natiuitatis eorum: ut ſcilicet prius ſculperetur nomen illius qui prius genitus fuerat. *Opere fabricatoris aperturis ſigilli, aperies ambos lapides.* Iubentur literæ ſculpi, quemadmodum in ſigillis aperiuntur. *Circundatos incluſoriis auri: facies eos.* Noſter Sanctes uertit, circundatos palis aureis. Munſterus, Curabis ut circundentur atque includantur auro. Alii uertunt, circundatos oculis aureis. Verbum ſabats, ut hebræi dicunt, ſignificat ꝓprie facere aliquid oculate, ſeu opere phrygionico, uulgo italico rechamare aochi; ſicut cũ ueſtis eſt plena oculis intextis: & ſecundum rabbi Sahadiah ſi latine dici fas eſſet, oculare aut ocellare, ſeu oculeare, oculis circundare. Inuenitur enim apud latinos occellatus, id eſt qui habet ocellos, & oculeus, id eſt qui habet oculos. Suetonius in Auguſto ocellatas nuces dixit, pro multis foraminibus diſtinctas. Plautus in Aulularia. Quos ſi Argus ſeruet, qui totus oculeus fuit, id eſt plenus oculis. Inuenitur & oculo. as. i. oculus fieri puto, apud Tertulianum in Apologetico. In agnitionem ueritatis ocularet. Rabbi uero Selomoh deducit uerbum à misbeſot, id eſt à palis annuli. Pala enim eſt pars annuli plana & latior, in qua gemma inſeritur, etiam ſine lapide, ſic dicta quòd ſit palam. Cicero libro tertio officiorum. Ibi cũ palam, eius annuli, ad palmam conuerterat, à nullo uidebatur. Rabbi Selomoh appellat huiuſmodi palas, ſedes annuli. Alii capſellas. Sed ſi quis uerbum & nomina ab eo deriuata expendat, deprehendet ſignificare includere ſeu ſtringere, præſertim ad modum palæ quæ gemmam includit: moueor primum ex Chaldæo paraphraſte, qui hoc eodem capi-

Admonui in regulis, hebræos ignorare ſignificationes nominum lapidum, animalium, & auiũ: immo periiſſe dicunt apud eos: ideo nihil fidendum ſignificationibus quas nobis tribuunt. Ex radicum tamen ſignificationibus uidebimus, an aliquid ueritatis eruere poſſimus. *Sardius.* Dictio hebræa odem quæ hic ponitur, eſt ab adam quod eſt rubeſcere: quare ſignificat lapidem rubei coloris, quicunq; ille ſit: dicunt tamen fore ſardium, quoniam rubei coloris eſt. Ponitur dictio hic, & infra. 39. Et Ezechi. 28. *Topazius.* hebraice Pitdah. Aliqui hebræorum ſmaragdũ arbitrantur, quòd in lingua arabica uocetur zamerad, id eſt ſmaragdus: aſſeruntq; eſſe coloris uiridis. *Smaragdus.* Dictio hebræa barechet à barach quod eſt fulgurare, ſeu fulgorẽ emittere ortum habet: & mea ſententia, ſignificat lapidem fulgurantẽ, ſeu radios ad modum fulguris emittentem: quem Sanctes in lexico dicit eſſe criſolitum: qui colorem habet aureum: & ardentes inſtar fulguris ſcintillas emittit. Quod uero barach ſignificet fulgurare, conſtat primum Pſal 144. ubi dicitur. Beroch barach, id eſt fulgura fulgur. Et Ezechielis primo. De igne egrediebatur barach, id eſt fulgur ſeu ſplendor. Accipitur nonnũquàm pro ſplendore ſeu acie ſplendida, politi & terſi ferri: ut Deuter. 32. ubi dicitur. Si acuero berach. i. aciem gladii mei, ſeu ſplendorem aut fulgur gladii mei. Et quod dicitur. Ordo unus, idẽ eſt quod ordo primus: ſicut una ſabbati. i. prima. *Carbunculus.* Hebraica dictio nopech, ignotæ eſt ſignificationis apud hebræos: plures ex eis in carbunculo conſentiunt. Sanctes tamen ſequẽs rabbi Dauid in libro radicum, dicit in lexico, eſſe lapidem nigri coloris. Dictio ponitur infra ca. 39. & Ezechie. 27. & 28. Thargum ſmaragdum uertit hic. Et iſte eſt primus ſecundi ordinis. Erant enim in quolibet ordine tres. *Saphirus.* De hoc non eſt dubium, quoniam hebraice dicitur ſappir: noſtri caphirani uulgo uocant. Radix. ſ. ſappar numerare ſignificat, & forte à copia ſic dicetur: quod ſint in magna abundantia. Ego magis arbitror eſſe iaſpidem, qui multitudinẽ diuerſorum lapidum & diuerſorum colorum in ſe continet: & per ſequentem, intelligerem potius adamantem, quàm iaſpidem. *Et adamas.* Noſtri hic communiter iaſpidem uertunt. Si radix nominis hebræi tahalom quod hic ponitur, eſt halam, ut hebræi ſentiunt: quod eſt frangere conterere, ut patet Iudicum quinto. Tũc hallenu. i. contritæ ſunt unguke equorũ: tunc tahalom ſignificabit lapidem duriſſimũ qui alios frãgit: & cum talis ſit adamas, & ſit præcioſiſſimus, forte ſignificabitur hic dictione hebræa. Quam ſententiam (teſte rabbi Abraam) ſequitur quidã magnus rabbinus hiſpanus. *Et ordo tertius ligurius.* Dicitur iſte lapis præcioſus hebraice leſem: quem diuus Hiero. ligurium uocat ſequens Ioſephum: quem Plinius lib. 37. cap. 4. non ligurium ſed linguriũ appellat, dicitq; eſſe gemmã e lincis urina coactam: de qua Sanctes dicit, ſe hic copioſe ſcripſiſſe: cuius ſcriptura nondum ad nos peruenit. Significatio nominis meo iudicio ignota eſt, neq; eſt coniectura, ad uenandam propriã ſignificationem: quoniam rara eſt in ſcriptura dictio. *Achates.* Hebraice appellatur lapis iſte ſebo, & ſi radix nominis eſt ſabah qđ eſt captiuum ducere, inde petenda eſt ſignificatio aut ſaltem alluſio: & forte à ſtrictione ſic dicetur. Septuaginta etiam achates uertunt. Targhũ tharcheia, ualde ignota eſt ſignificatio. Rabbi Dauid ſcribit eius colorem declinare ad hiacinthum. i. aereũ ſiue ceruleum. *Amethiſtus.* Dictio hebræa achlamah, à chalam quod eſt ſomniare ortum habere uidetur: unde dicunt hebræi ſignificare lapidem, quem qui in digito geſtat: ſemper uidebit ſomnia: ſed timeo hoc eſſe hebræorum fictionem: harabice appellatur alchalmah, uel ahalamah. Sequentes Chaldæum, dicunt eſſe lapidem, qui oculi uitulini ſimilitudinem præ ſe ferat. Certum eſt, incertam eſſe nominis ſignificationem.

Ordo quartus Tharſis, Onichinus, & Berillus. De tharſis nulla eſt ambiguitas, quoniã nomen in hebræo ponitur. Quidam pro tharſis uertunt criſolitum ſequentes ſeptuaginta interpretes: rabbi Dauid chimmi dicit eſſe cerulei coloris: & uidetur à mari: unde peruenit: nomẽ ſuũ eſſe ſortitum. Sanctes in lexico dicit, eius colorẽ declinare ad colorem hiacinthi, ad quod citat rabbi Dauid pagina. 24. 29. Hiero. & Aquila. Chriſolitũ Simmacus hiacinthum, ſeptuaginta Ezechiel. 10. nomen tharſis, carbunculũ uertunt. Radix nominis. ſ. raſas, aut rus ſignificat pauperare, depauperare. Danielis decimo habes. Et corpus eius ſicut corpus tharſis. Et Ezechielis decimo. Aſpectus rotarum ſicut color lapidis tharſis. Dictio etiam ſoham, quam omnes hic fere onichinũ uertunt, ignotæ ſignificationis eſt, ut ſæpius diximus: cõmuniter tamẽ dicitur eſſe coloris unguis humani. Tertius ſcilicet iaſpis notus lapis eſt, & communis: & in hebræo dictio ponitur. ſ. Ioſpeh ſeptuaginta berillum uertunt. *Incluſi auro erunt, in plenitudinibus ſuis.* Vocat plenitudines lapidum, loca ſeu palas quibus includebãtur: quæ incluſoria erant aurea: ac ſi dicat. In ſuis incluſoriis aureis incluſi erunt lapides: aut in plenitudinibus ſuis. i. in locis quæ implere debent.

Lapides erũt iuxta nomina filiorũ Iſrael. id eſt tot erunt lapides, quot ſunt nomina filiorum Iſrael, quoniam in quolibet lapide erat ſuũ nomen. *Apertionibus ſigilli erit, uir iuxta nomen ſuum: duodecim tribus*, id eſt cuiuſlibet uiri nomen erit ſculptum in lapide, ſculptura ſigilli, ſic ut ſint duodecim tribus. *Facies in pectorali catenas termini, opere pplexo.* Admonui hoc eodem capite, huiuſmodi catenas fuiſſe ueluti limbum pectoralis, quæ terminabant ipſum: quemadmodum in extremitatibus operis, ſeu artificiati ſolent poni, aut flores aut aliquid ſimile: quod noſtri uocant cercadura: quod per circuitum artificiati ponatur. Et quod ſequitur. *Opere perplexo*, ſignificat catenas huiuſmodi fuiſſe inuicem ligatas: & perplexas. *Facies in pectorali duos annulos aureos.* Debebat pectorale, in angulis ſuperioribus habere duos annulos aureos: quibus ſuſpendebatur ad alios annulos, qui erant in ephod. Et in his duobus annulis, ponendi erant duo funiculi aurei, quibus ligabatur pectorale, cum ſuperhumerali ſeu ephod. Et in extremitatibus ſuperhumeralis, id eſt ſuper humeros eius: ponendæ erãt duæ funium extremitates, quæ extremitates ligandæ erant cum funiculis pectoralis: & ſimiliter ad incluſoria lapidum, quæ erant ſuper humeros ephod. Et quod dicitur, contra faciem eius, ſcilicet ſuperhumeralis, ſignificat huiuſmodi funiculorum extremitates ponendas à parte ſuperiori ipſius ſuperhumeralis: non ab inferiori. Poſſet etiam intelligi huiuſmodi extremitates funiculorum qui erant in pectorali, non eſſe diuiſas ad inuicem: ſed ſermonem hic eſſe de extremitatibus funiculorum, qui erant ſuper annulos pectoralis, quæ extremitates erant ligãdæ ad incluſoria ſuperhumeralis. Et per incluſoria poſſemus intelligere palas lapidum onichinorũ, qui erant ſuper humeros ephod, & poſſet eſſe iſte uerborũ ſenſus. Duas extremitates, duo rum funiculorum, ſcilicet pectoralis, ſeu qui ligati ſunt ad annulos pectoralis, pones in duobus incluſoriis ſuperhumeralis: contra faciẽ eius

Difficilis loc⁹. ſ. ſuphumeralis. *Et facies duos annulos aureos, & pones eos, in duabus extremitatibus pectoralis, in labio ipſius (ſeu in ore ipſius) in latere ſuperhumeralis intrinſecus.* Loquitur modo de aliis duobus annulis, in angulis inferioribus pectoralis, aut in lateribus ſub brachiis exiſtentes: qui annuli cum ſuis funiculis ligabãtur ad annulos ephod. In latere.i. uerſ⁹ latus ſuphumeralis. Et qđ ſequitur, intrin ſecuš idẽ eſt quòd à parte interiori ipſius ſuperhumeralis, aut in latere ſuperhumeralis intrinſecus.i. interioris. Erat enim duplex ephod.ſ. ſuperius & inferius. Habebat enim pectorale quatuor annulos in quatuor angulis ſeu lateribus ſuis cum ſuis funiculis: quorum duo ligabantur in parte ſuperiori ſuperhumeralis, alii uero duo ad latera ipſius ſuperhumeralis, ſeu ephod. Quod mihi hâc in re ſcrupulum ingerit, eſt, an iſti annuli eſſent in angulis pectoralis inferioribus, uel potius inter angulos, prope eos tamen: quoniam textus nihil de angulis loquitur, ſed de extremitatibus.

Facies duos annulos aureos: & pones eos in duobus lateribus ſuperhumeralis inferne, eregione faciei eius contra coniunctionẽ eius ſuper excogitatũ ſuper humeralis. De duobus annulis ſuperhumeralis nunc loquitur, ad quos funes ſeu uitæ, quæ erant in annulis lateris pectoralis ligandæ erant: & quia huiuſmodi annuli erant in latere ſuperhumeralis, infra humeros: ad quos ligabatur pectorale à parte ſuperiori, ideo in litera dicitur inferne. Placet tamen hic exprimere totum hebraicum textũ, ut iacet in hebræo: ut ex eo eruere poſsit prudẽs lector: genuinum eius ſenſum. Eſt autem hic hebraiſmus. *Facies ſuper pectorale duos circulos auri: & dabis duos circulos ſuper duas extremitates pectoralis. Et dabis duos funes auri, ſuper duos annulos ad extremitates pectoralis. Et duas extremitates duorum funiculorum, dabis ſuper incluſoria: & dabis ſuper humeros aut latera ephod ſeu ſuperhumeralis, ad eregionem ſeu præciſionem faciei eius. Et dabis duos annulos,* ſcilicet alios *auri, & pones illos ſuper duas extremitates pectoralis ſuper labia ipſius, quæ ſunt ad tranſitum, aut eregione ephod intrinſece ſeu ab intrinſeco. Et dabis duos annulos auri, & dabis illos ſuper duos humeros aut latera ephod inferius eregione faciei eius ad coniunctionem ipſius deſuper ad ingenioſum ephod, & ſtringent pectorale ab annulis eius, ad annulos ephod uita hiacinthina, ut ſit ſupra excogitatum ephod, & non ſeparetur pectorale*

ctorale à ſuphumerali ſeu ab ephod. Et ſenſ⁹ meo iudicio germanior eſt, quòd facturus eſſet duos annulos ponendos ſuper duas extremitates pèctoralis, uidelicet ſuper angulos, & ſuper extremitates lateris ſuperiores: in quibus annulis funiculi aurei ligati erant: quorum funiculorum extremitates ligabantur ad incluſoria ſeu palas .ſ. lapidũ ſuperhumeralis ad latera ephod ſen ſuphumeralis, eregione faciei ei⁹, quã .ſ. reſpiciebat pectorale. Erant alii duo annuli ſuper alias duas extremitates, ſcilicet pectoralis eregione ephod, ſcilicet ad cingulum. Erant & alii duo annuli in ſuperhumerali ſuper latera ephod inferius: ad quos ligabatur pectorale ad cingulum ſeu ad latera ephod. Duo ſunt quæ locum difficilem redduut. Alterum quia dicitur in textu, ad duas extremitates, per quas duos angulos aliqui interpretantur, & forte non ſiguificantur anguli. Secundũ quia dictio chet eph quã humerum ſumus interpretati, dubiæ ſignificationis eſt apud hebræos, dicentes ſignificare humerum, latus, & angulum: & quod horum proprie ſignificet ignorant, humer⁹ tamẽ hic magis cõuenire uidetur. Et quod dicitur. *Iũgẽt pectorale,* aduerte uerbũ hebraicum rachas non eſſe plene notũ hebræis: & licet cõmuniter dicãt ſiguificare iungere, inuenitur tamen ſignificare eleuare, quã ſignificationem etiam uoſter Sanctes illi tribuit in lexico: & nomen ruchas quod ab eo deriuatur, ſuperbiam ſeu eleuatiouem ſignificat. Pſalm. 31. ubi habetur. Abſcondes eos in abſcondito faciei tuæ: meruchſe, id eſt à ſuperbiis uiri. Sic Iſaiæ quadrageſimo. Erunt torta in rectitudinem, & harechaſim, id eſt excelſa iu planiciem. Vude uerti hic poſſet. Et eleuabunt pectorale, ex annulis ipſius ad annulos ſuperhumeralis. *Filo hiacinthino.* Variant ualde Hebræi, de ſignificatione uerbi patal, à quo petil: quod filum hic Sanctes uertit. De cuius ſignificatione, abuude diſputauimus Gene. 30. & ut ibi probauimus, ſignificat uerbum, tortum eſſe, & inuolutum, & ſimiliter nomen, tortum & inuolutum: & exinde filũ tortum: unde bene uertitur. Filo hiacinthino: & uerti poſſet, torto hiacinthino.

Dabis in pectorali iudicii: haurim & hathumim.

Ignorant omnino, tam noſtri quàm hebræi, quid iſtæ dictiones, ſcilicet urim & thumim ſignificẽt: de quibus ſic dicit Chimi in libro radicum. Non eſt (inquit) manifeſtum apud nos, quid iſta ſignificent. Videntur enim aliud eſſe, quàm lapides pectoralis. Rabbi Selomoh dicit, fuiſſe ſcripturam uomiuis expoſiti, id eſt Iehouah: quam ponebant inter plicas pectoralis, per quam lucere faciebat & perficiebat uerba ſua Deus. Sed ueritatem (inquit) ignoramus. Hieronymus ubique uertit doctrinam & ueritatem: quã in re ſeptuaginta interpretes ſequitur, qui interpretantur, declarationem & ueritatem. Alii uero dicunt fuiſſe opus, uon artificum ſed Dei & Moſeh: in quo ſummus ſacerdos percipiebat, quid Dominus ſuper unamquamq; tribum iudicaret. Ad quod citant qnod habetur Numeri. 27. Et ſtabit ante Elhazar ſacerdotem, qui conſulet pro eo iudicium urim coram Domino. Fingunt etiam hic hebræi modum & diſpoſitionem, cum ſacerdotis, tum etiam hominis per eum inquirentis. Si huiuſmodi delectaris, lege Ioſephum libro tertio antiquitatum capite duodecimo & Suidam. Dicam & ego quid ſentiam, præmittendo duorum nominum ſignificationes, ex radicibus ſuis. Et primum ſcilicet urim, eſt plurale, ur, quod ignẽ ſignificat aut flammam ſeu lucem: ut patet Iſaiæ trigeſimo primo ubi dicit. Dixit Dominus, cui ur, id eſt flamma, ſeu lux, aut ignis eſt in Sion. Et capit. 50. eiuſdem. Venite beur, id eſt in flamma aut luce ignis ueſtri. Item Geneſis decimo quinto. Ego Dominus, qui eduxi te de ur, id eſt igne, aut flamma Chaldæorum. Vnde meurah .i. feneſtra ſeu foramen, per quod lux domum ingreditur. Iſaiæ undecimo. Et ſuper meurah, id eſt foramen reguli. Et uerbum or, à quo omnia hæc uomina oriuutur, ſignificat lucere, & in ſecunda & tertia coniugatiouibus, illuminare, ut patet primo Samuelis decimo quarto, ubi dicit Ionathas. Quod oru, id eſt illuminati ſunt oculi mei. Et Iſaiæ ſexto. Surge ori, id eſt illuminare Ieruſalem. Significat ergo urim, ſi nou eſt dictio quadrata ſed plurale ur, luces uel flammas ſeu illuminationes. Erit ergo hic uertendum. Dabis in pectorali indicii, id eſt memoriæ urim, id eſt luces ſeu ſplendores: per quos nihil aliud intelligo quàm præcioſos lapides fulgentes & rutilantes: qui erant ſuper pectorale. Sequens uero dictio, ſcilicet thumim, à thamam, quod eſt perficere & complere, ortum habet, unde thumim perfectiones & completiones ſignificat. Quòd uero thamam ſignificet perficere, patet Geneſis quadrageſimo ſeptimo. Si tam, id eſt perfectum aut cõpletum eſt animal, id eſt ſi amplius animalia nõ habetis. Sic Threnorum quarto. Tam, id eſt perfecta eſt iniquitas tua. Nomen uero thumim, quod hic ponitur, inuenitur Eſdræ ſecundo, ubi dicitur. Donec ſtet ſacerdos leurim ulethumim, id eſt habens ſplendores & perfectiones, ſcilicet lapidum. Sic Nechemiæ ſeptimo & Deutero. 33. quo in loco dicitur. Ad Leui dixit. Tu mecha ueurecha, id eſt perfectiones tuæ, & ſplendores tui. Per thumim ergo nihil aliud intelligo quàm completum lapidum numerum, ſeu loca impleta lapidibus: & eſt ſenſus clauſulæ. Dabis ad pe-

ctorale iudicii ſeu admonitionis haurim, id eſt ſplendores ſeu lucẽtes aut flammãtes. ſ. lapides: pfectiones ſeu cõpletiones. ſ. lapidũ, aut cõpletos & pfectos lapides· & iſte (meo iudicio) eſt planus & ſuauis literæ ſenſus. Eſt ad hoc, qđ ca. 25. huiꝰ libri, huiuſmodi lapides uocantur lapides plenitudinũ, ſeu completionis, quòd ſcilicet complerent & implerent totum pectorale. Omitto qđ alii afferunt, nullam uidelicet fieri mentionem de fabrica urim & thummim, ſicut de aliis etiam minutiſsimis: qđ non fieret ſi res tanti momenti eſſet, & ab aliis diſtincta. Ad id uero quòd ex Numeris citatum eſt, ubi uidetur innui, fuiſſe rem per quam ſacerdos iudicabat, dicendum quòd cum dicitur, conſulet pro eo in iudicio haurim, ſenſus eſt: cum pectorali iudicii in quo ſunt ſplẽdores. ſ. lapidum, ſeu cum ſplendoribus qui ſunt in pectorali iudicii. Sic quod hic inferius dicitur. Et portabit Aharon, iudicium filiorũ Iſrael, id eſt pectorale iudicii, aut memoriale. Fingunt hic hebræi mirabilia mendacia: qualiter lapides eleuarentur ſecundum diuerſitatem iudiciorũ: quæ ſi uacat, & huiuſmodi delectaris, uide Fagium ſuper hunc locum. *Facies pallium totũ hiacintinum.* Dictio hebraica meil dicitur ab hebræis deriuari à maal, quod eſt præuaricari, mentiri pactum, iuramentum aut promiſſum. Iehoſuach. 22. Nonne Hachan filius Zerach maal maal, id eſt præuaricatus eſt preuaricationẽ. i. nõ ſtetit decreto meo de anathemate? Sed meil nihil ad hanc ſignificationem habet communicationis: & forte eſt potius ab alah, quod eſt aſcendere, quàm à maal. Dicunt autem hebræi, nomẽ meil ſignificare pallium ornatum, aut glorioſũ: ſed (ut mea fert ſententia) potius ſignificat tunicam utcunque ſtrictam, clauſam totam: cui ſignificationi argumento eſt, quod dicitur primo Samuelis ſecundo, ubi habetur. Vmeil chaton. i. & tunicam paruam faciebat ei mater eius. Pallia enim nõ erãt tã apta miniſtris: ꝙ tunicæ utcũq; ſtrictæ. Videtur autem fuiſſe clauſa, ob id quod dicitur Iob primo. Et ſcidit & meilo, id eſt tunicam ſuam, quæ ſi à parte anteriori ſciſſa eſſet, nõ ſcinderetur. Et erat ueſtis, qua non ſolum ſacerdotes, ſed etiam ſeculares utebãtur: ut patet Iob primo, & primo Samuelis decimo quinto de Sanle, & ſecundo, capite decimo tertio de filiabus regis. Hic ſignificat tunicam: que erat ſub ephod ſeu ſuperhumerali. Si tamen pallium uertas nõ reiicio interpretationem, præſertim quia ſtatim textus tunicæ meminit. Quod autem ſequitur, totum hiacinthinum, dictio chelil ſignificat integrum perfectum & impletum, ut patet Threnorum ſecundo. Hæc eſt ciuitas, de qua dicent chelelat, id eſt perfecta decore. Inde chalah. i. ſponſa: quòd in die deſponſationis ſuæ ſit perfecta, & impleta, ita ut nihil illi deeſſe uideatur. *Erit os capicii ipſius in medio eius.* Vocatur os capitis huius tunicæ foramen, per quod caput ingrediebatur, dum ſacerdos indueret. Et quod ſequitur. *Labium erit ad os eius*, id eſt limbꝰ erit circundans os ipſius, ne ſcilicet facile rumperetur: ut textus indicat. *Opere texentis.* Non debebat huiuſmodi limbus, ſeu labium oris, ex aſſutis fieri pannis, ſed opere ipſius texentis: ut fortius eſſet. Vbi aduerte hebræos dicere, dictionem ereg ſignificare radium texentis, propter illud Iob ſeptimo. Dies mei, ucelociores fuerunt mini areg, id eſt præ radio textoris: ſed meo iudicio, ſignificat omne id quò aliquid inuoluitur, ſicut eſt fuſus, & lignum quo texens inuoluit textum pannum. Nam de Sanſone habes Iudicum decimo ſexto. Profectus eſt cum clauo aereg. i. inuolutorii, id eſt quo crines erant inuoluti. *Sicut os loricæ.* Dicũt hebræi tachara ſignificare loricã, ſed meo iudicio, ꝓpriã ſignificationẽ ignorãt, neque eſt certa coniectura ad eam inueniendam. *Facies ſuper fimbriis eius mala punica.* Dubium eſt, an huiuſmodi mala punica fuerint acupicta in huiuſmodi tunica, uel potius ſeparata, quemadmodum tintinabula, & ad eam ſuſpenſa: & textus innuit fuiſſe potius acupicta: & eſt ſermo de inferioribus fimbriis. Quod autem ſequitur. Et mala punica. Dictio rimon ſignificat proprie malum punicum, quod nos luſitani uſque hodie etiam uocamus romam, ab Hebræis forte mutuantes nomen. *Tintinabulum aureum & malum punicum.* Dictio paamon, id eſt tintinabulum à paam, quod eſt frequentatiꝰ ictibus aliquid contundere, ortum habet: unde paamon, id eſt tintinabulum, quod frequentatis ictibus pulſetur. *Sup fimbriis ueſtis per circuitum.* Quia textus dicit huiuſmodi malogranata, & tintinabula fuiſſe ſuper fimbriis ueſtis, dubium eſt an eſſent tintinabula aſſuta, uel potiꝰ ſuſpẽſa: neq; magna intelligas ſed parua. Si quæras quare Dñs uolebat ſacerdotẽ ante ingreſſum audiri. Dico, hoc ad Dei grauitatẽ pertinere. Nã quemadmodum nemo audet intrare domum alicuius magni domini furtiue, ſed ante ingreſſum pulſat: ſic nolebat Dominus quempiã eius domum intrare, niſi pulſaret & audiretur primum. *Facies laminam auri mundi.* Tam uarias tribuunt Hebræi ſignificationes uerbo ſaias à quo ſis, id eſt laminã: ut hoc indicio ſe propriam uocem ignorare oſtendant. Dicunt enim ſignificare florere, aſpicere, oſtendere, ſplendere, ſeu ſcintillare. Nomen uero ſis ſignificare putant florẽ, laminam, alam, ſi ſit uero fimbriam ueſtimẽti,

cincinũ

cincinum capitis: & ita uaria eſt nominis ſignificatio, ut neſcias quæ tibi ſit in hoc loco deligenda. Penſatis tamen locis quibus nomen ponitur, uidetur ſignificare id qđ in panno de textura remanet, uilos inquã, quos nos uocamus cadilhos: cum extremitatibus à quibus pendent: & ſecundo huiuſmodi extremitates: & ex conſequenti pennas alæ, aut alam ipſam, quaſi ex multis ſubtilibus pennis contextam: & ut unico uerbo dicam, ſignificat aliquid ſubtile ueluti ſubtegmen, in quo ſunt multa fila ueluti capilli, non tamen texta ſed in marginibus alligata. Hinc etiam ſiſit, id eſt cincini ſeu capilli captis, qui ſunt ueluti ſubtegmen ut patet Ezechielis octauo. Accepit me beſiſit, id eſt in cincino capitis mei. Videtur etiam laminam ſignificare, quia erat quaſi extremitas ſeu limbus mitræ ſacerdotalis. Significat autem florem, quoniam flores ſolent poni in extremitatibus & marginibus pannorum: quoniam ut diximus, dictio ſis ſignificat proprie limbum, marginem, ſeu terminum cuiuſcunq; rei: & ex conſequenti illa quæ in terminis ſeu marginibus poni ſolent, ut flores. Iſaiæ quadrageſimo habes. Cecidit ſes, id eſt flos: de ſignificatione uerbi magis dubito, uidetur tamen ſignificare egredi ut flos, prominere, & extendere ſe, quemadmodum ſe extendit aut prominet uirga, cum ab arboris trũco egreditur: aut folia cũ extẽdunt ſe. Nam Ezechielis ſeptimo habes. Sas, id eſt extendit ſe uirga, ſcilicet iam ad percutiendum: ubi noſtri uertunt. Floruit uirga: prior tamen expoſitio contextui magis quadrare uidetur. Præcedit enim. Ecce dies, ſcilicet punitionis, ecce uenit, egreſſa eſt ſententia, extendit ſe uirga, germinauit ſuperbia aut eleuatio, punitio ſurrexit in uirgam percutientem impietatem. Item Cantico. 2. En ipſe ſtans poſt parietem noſtrum proſpiciens è feneſtris, meſis id eſt, prominens è cancelis, aut ex inuolucris. Significatio tamen propria non omnino mihi certa eſt, quam cum certiores coniecturas nactus fuero, indicabo. Potes ergo hic laminam uertere, aut ſi malueris florẽ. Infra uocatur nezer quod hic dicitur lamina ſeu ſis: ſignificat autem nazar ſeparare. Erat autem huiuſmodi lamina filo hiacinthino aut fune ſuſpenſa à ſuperiori (ut reor) parte mitræ: ſeu cidaris ſacerdotis, pendebatque ſuper frontem ipſius, in qua ſculptum erat literis ſigilli. Sanctitas Domino. Et quod dicitur. *E regione mitræ erit*: hunc habet ſenſum, quòd huiuſmodi lamina locanda eſſet, ſuper exteriorem partẽ thiaræ, quæ facies eius dicitur. Scriptura uero laminæ, hunc ſenſum habere uidetur. *Sãctitas Domino*. i. ſit dominus ſanctus ſeu mundus, & ſeparatus ab omni immunditia. Aut munditia tribuatur Domino, qui ſolus mundus eſt. Aut tertio lamina hæc ſit Dominò applicata: ſed prior expoſitio germanior uidetur. Vel quarto, meminerit ſacerdos ut ſit Dominò ſanctus, id eſt ſeparatus ab omni immũditia, & hunc ſenſum ſequẽs clauſula probat qua dicitur. Erit ſuper frontem Aharon ut portet iniquitatem, i. pœnam iniquitatis quæ committitur in ſanctificationibus filiorum Iſrael, ac. ſi. dicat. Erit ſummus ſacerdos ſanctus Domino, quoniã ſi talis non fuerit, portabit pœnam iniquitatis. *Erit ſupra mitram.* Dictio miſnephet. i. mitra aut cidaris, ſignificat ornamẽtum quod capiti inuoluebatur: ſed cuiuſmodi fuerit ignoratur. Quod uero capiti inuolueretur conſtat ex eo quod Numeri. 16. dicitur. Vbeniſmephet. i. Et cidari linea inuoluet ſe: neq; eius uſus erat ſolũmodo ſacerdotum, ſed etiam fœminarum, ut dicitur Iſaiæ tertio. Et ſindones uehaſeniphod. i. & cidares: ubi de muliebri cultu ſermo eſt. *Et erit ſuper frontem Aharon.* Nomen hebraicum meſach hebræis ſignificat frontem, & ocream æream. Et prioris ſignificationis ſunt multa exempla Ieremiæ. 3. Vmeſach, id eſt frons mulieris meretricis fuit tibi. Secundæ uero illud quod Samuelis decimo ſeptimo. Vmiſcat, id eſt & ocrea æris in pedibus eius. ſ. gigantis. *Erit ſupra frontẽ Aharon, ut portet (ſeu leuet) iniquitatem ſanctificationum, quas ſanctificabunt filii Iſrael in omnibus donis ſanctificationum eorum.* Difficilis utcũq; eſt ſenſus horum uerborum, uidetur tamen eſſe iſte. Cum dominus debeat eſſe ſanctus ſeu impollutus, & nihil immundum debeat illi offerri. quidquid immuditiæ fuerit in ſacrificiis uel oblationibus Domini, uicio Aharoni dabitur: cuius muneris eſt hæc diſpicere: qui pro ea re dabit pœnas: & uidetur accipi in textu iniquitas pro pœna iniquitatis: ita quòd portare iniquitatem ſanctificationum eſt portare pœnam immuditiæ uel defectus, ſi quis eſſet in rebus Domino ſanctificatis. Non enim in rebus Domino ſanctificatas ſaltem in animatis poterat eſſe immuditia culpæ: ideo melius pœnã uertas. *Et erit ſupra frõtem eius iugiter, ad beneplacitum eorũ coram Domino.* i. ut ipſe aut munera ipſa, bene Domino placeant. Non enim munera peccatorum placent, neq; Aharonis placebant, niſi eſſet ſanctus Domino: quod præ ſe ferebat lamina illa, quã ſuper frontẽ geſtabat. *Stringes tunicã biſſinã & facies mitrã biſſinã.* Verbũ ſabats qđ ſtringere uertit Sãctes: ſignificat (ut hoc capi. iã diximus) includere maxime ſtringẽdo quẽadmodũ pcioſi lapides in annulis includũtur. Mul

ti

tí ex hebræis uertũt: ocelabis, id eſt ad modũ oculorũ includes. Includũtur autem lapides in auro, ueluti oculi in foraminibus ſuis. Et tunica hæc deſcendebat ad talos, & erat ſub ephod ſummi ſacerdotis. *Et cingulũ facies, opere acupito.* Significat dictio abnet, cingulũ quod cingit ſeu ſtringit femoralia: hic uero ſignificat uitam acupitam qua cingebãtur tunica. *Cingulos & pileos facies eis*, ſcilicet *filiis Aharon.* Non eſt eadem dictio, quæ ſignificat mitras, & huiuſmodi pileos. Nam migbaot, id eſt pilei ab eleuando ortũ habẽt. Eſt enim geba collis: & ita ſignificat aliquid eleuatũ. Non ſic miſnephed, qđ ſignificat inuolucrũ capitis, ut diximus. Vnde miſnephet uidetur ſignificare capitergium non eleuatum: migbaot uero pileos ſeu mitras eleuatas. *Ad gloriam & decorem.* Diximns hoc eodem capite de ſignificatione duarum dictionnm hic poſitarum: & uertimus. Ad grauitatem & pulchritudinem: *Implebis manus eorum.* Nihil aliud erat, huiuſmodi manuum impletio ſacerdotum: quàm implere manus eorum ſacrificiis Domini. Cum enim ſacerdotes iniciabantur, oportebat eos manibus ſuis portare Domino munera, qui eos ab omni alio populo ſegregatos ſibi miniſtros delegerat. Sunt quj putant huiuſmodi manuum impletionem, unctionem qua manus eorum ungebantur fuiſſe. Sed quia unctio præcedit, non uidetur per impletionem manus, intelligẽda unctio. Dicit enim textus. Et unges eos: & implebis manus eorum, niſi intelligas, implebis manus eorum, ſcilicet unguento. Sanctes noſter uertit. Et conſecrabis manus eorum. *Fac eis fœminalia linea.* Dictio canas colligere ſignificat, unde michene ſagim, id eſt fœminalia quaſi collecta, quòd colligantur dum ſtringuntur. Aut quia duæ eorum alæ, ad inuicem congregentur, ut dicit rabbi Selomoh. *Ad operiendam carnem turpitudinis ſuæ.* Hebraicę: nuditatis eius. Vocant enim hebræi pudenda: nuditatẽ. Leuiti. decimo octano. Nõ reuelabis nuditatem patris tui, id eſt pudenda uxoris eius, ſeu matris tuæ *Et non ferent iniquitatem.* i. *pœnam iniquitatis*: quod ſtatim explicat dicens. Et morientur. Quaſi pro eodem reputet ferre iniquitatem & mori. *Statutum perpetuum ipſi*, ſcilicet induere ſe prædicto modo, & facere cuncta quæ illi præcipiuntur hic.

Vocantur pudẽda nuditas quia nõ debẽt eſſe nuda

CAPITIS. XXVIII. AD MOrum compoſitionem.

APpropinquare fac ad te Aharon fratrem tuum. Ad quid Domine Deus, ducis fratrem, ſacerdotem conſtituis? Turbari ſolet eccleſia maxime & reſpublica Chriſtiana, cum inter principes & ſacerdotes non conuenit. Et uice uerſa, uidemus cõcordiã in populo ſummã, cũ inter reges & ſacerdotes fuerit pax: qua de cauſa uoluit Dominus ex germanis, alterum ducem, alterum uero ſummum facere ſacerdotem. Omni enim tempore quo rex Ioas ſequutus eſt cõſilia Ioiadæ ſummi ſacerdotis, optime præfuit: cũ uero ab eo receſſit, defecit, & regnũ eius maxime 4.Reg.12
turbatum eſt. Vbi ſimul diſce, quondam principem inſtituiſſe ſacerdotes, ſed ex imperio Domini, neque putarem Moſeh ueluti principem fratrem & uepotes conſtituiſſe ſacerdotes: ſed ut ſacerdos, de quo in Pſalmo habes. Moſeh & Aharon in ſacerdotibus eius. *E medio filiorum Iſrael.* Duo hic aduertere licebit. Alterum non fuiſſe quondam ſacerdotes intruſos, neque eos qui ſe ad hoc munus ingerebant admiſſos: ſed à Deo electos, & uocatos ex nomine. Magnam enim in eccleſiæ gloria, maculam dedit, ſine delectu ſacerdotes admittere. Alterum non fuiſſe ad miſſos ex aliena gente ſeu populo. Debet enim, qui pro aliquo orare debet, eũ diligere, ut feruẽtius oret. Noſti qualiter Sunuamitis illa Heliſeum ſanctum pro filii ſalute & uita interpellauerit, quot clamores etiam euangelica illa Chananæa pro liberanda à Demonio filia apud Chriſtum emiſerit, neque niſi obtenta filiæ ſanitate ab eo receſſit. Tertio aduertes, quid ſancti conſanguineis ualeant. Videns enim Ieſus (ut Ioannes narrat) flentem Martham & Mariam ſororẽ Capit.11.
eius, manum ad Lazari fratris ſuſcitationem admouit. Non ingredietur (ait Dominus de rege Aſiriorum) huc, ſcilicet in Ieruſalem: neque iaciet in illam ſagittam: ſed protegam eam, prop- 4.Re. 19.
ter me & propter Dauid ſeruum meum. Sic & propter eum, dedit Dominus tribui Iehudah lucernam in Ieruſalem. Apud Iſaiam etiam habes 3.Re.15.11
orantem Prophetam. Ecce inquit iratus es poſtquam peccauimus: propter ipſos iuſtos, in ſeculum ſalui fuimus. Quemadmodum enim nihil eſt conſanguineis & patriæ pernicioſius iniquis: ita nihil eis eſt iuſtis utilius. Audi quid ſanctus Iſaias de iniquis dicat, ſub typo regis Aſſur. Non unies (inquit) te cum eis: uidelicet patribus tuis in ſepultura. Sed quare? Quia terram tuam diſ- Cap.14.
perdidiſti, populum tuum occidiſti, non uocabitur in æternum ſemen peſſimorum. Preparate (inquit) filios eius occiſioni, propter iniquitatem patrum eorum. Et ut unico uerbo duo hæc concludam, aduerte qualiter Dominus pollicitus ſit

Sic & hic

ſe uiſitaturũ mala parentum in tertiam & quar-
tam progeniem : & miſericordiam ſe facturum
in mille generationes, eorum qui diligunt eum.
Sic & hic credendum, ſanctum Domini Aha-
ron, in ſacerdotem ob fratris ſanctitatem electũ.
Facies ueſtes ſanctas Aharon. Non uult Do
minus nos uidere, neque ſacerdotes ſuos, ueſti-
mentis propriis ſed ſanctis indutos, neque con-
tentatur uidere ſacerdotem, unica ueſte ſed plu
ribus tectum. Immunda & prophana ſunt o-
mnia noſtra coram Domino : ideo ſi illi placere
uolumus, eius indumentis ueſtiri neceſſe eſt. Au
Ad ga.3. diquid Paulus dicat ad Galat. Quicunque in
Chriſto baptizati eſtis: Chriſtum induiſtis. Non
eſt Iudæus neque Grecus, non eſt ſeruus neque
liber, non inquam maſculus aut fœmina· Tolle
Chriſtum ueſtem, & iam Iudæos à gentibus diſ-
criminatos proſpicies: ſed ſi eos conſideres Chri-
ſtũ indutos, iá nõ erit quo barbarum à Iudæo ſeu
Gen.27. græco diſtinguas. Induit Rebeca Iacob filiũ ſuũ
ueſtibus bonis Eſau, & patrem cæcutientem ue-
ſtibus fratris indutus, decepit Iaacob. Si ergo
hominibus uti debet Deus, eos primũ inunctos
oleo ſuo eſſe oportet, ut nòn odorem noſtrum,
ſed ſuum Dominus in eis odoretur. Eſt & aliud
quod aduertere debeas, non ſolum patrem ſed
filios in ſacerdotes adiungi, ut doceat à pueris in
ſacerdotes inſtitui debere. Mirũ ualde eſt, quod
ſartorem, calcificem, & alias mechanicas artes à
puero diſcas, ſacerdotem autem & epiſcopum
uir & nonnunquam ſenio confectus agere non
uerearis. *Loqueris ad omnes ſapiẽtes corde*
1. Cor.3. Sapientia noſtra ait Paulus, ſtultitia eſt apud De
um: ideo opus eſt, ut ipſe ſapientes faciat, quos
diuina operari diſpoſuit. Sed quemadmodũ (ut
diximus) tabernaculi exemplar è celo eſt, ita &
ſapientes qui inſtrumenta miniſtrorum ſunt fa-
cturi è cœlo edoctos eſſe oportet. *Facies ueſtes*
Aharon ad ſanctificandum eum. Solet ho-
mo ueſtes ſanctificare, ſi ſanctus ſit: hic uero ui-
ce uerſa, ueſtes ſacerdotes ſanctificant: & admo-
nentur hic ſacerdotes, ut cum ſe ſanctis ueſtibus
indutos uiderint, reminiſcantur ſe ad Dei poti-
us quàm hominum familiam pertinere. *Acci-*
pies duos lapides onichinos : & ſculpes in
eis nomina filiorum Iſrael. Quid ſibi, bone
Deus, uolunt omnia hæc? Ad quid filiorum
Iſrael nomina in præcioſis lapidibus ſculpta, &
deportata in humeris ſacerdotis tui? Audiant
hoc pontifices, audiant ſacerdotes, quali ani-
mo ferre oues ſuas debeant, & ſuper humeros ſu
os infirmas portare. Audiãt quid paſtor ille euã
gelicus, perditæ ex grege fecerit oui. Super hu-
meros (inquit) ſuos impoſuit gaudens, amicos Lucæ.15
& uicinos conuocauit ad gaudium inuentæ pe-
cudis. Sic & idem apud Iſaiam habes. Sicut (in-
quit propheta) paſtor gregem ſuum paſcet, bra- Iſaiæ.40
chio ſuo congregabit agnos, & in ſinu ſuo leua
bit, fœtas ipſe portabit. Sed quid nunc dicam, de
ſacerdotum & paſtorum ſæuitia. Pro eo (ait Do Ezec.34
minus) quòd in latus & in humerum impuliſtis,
& cornibus ueſtris cornupetebatis omnes infir-
mas, donec diſpergeretis eas foras : ſeruabo pecu
des meas. Expende quæſo paſtorem & paſtores.
Ille ſuper humeros portat : iſti humero eas im-
pellunt: ille ſinu ſuo fouet, iſti latere ſuo excuti-
unt, ille fœtas ducit, iſti cornibus uentillant : ille
congregat, iſti diſpergunt. Et aduerte ſacerdotẽ
ueteris legis ſolum nomina ſuper humeros &
pectus portaſſe: nouæ uero legis paſtor, re ipſa
noſtram ouem ſuper humeros portat, ut ſcias
umbram præceſſiſſe ueritatem. Vbi etiam aduer-
te, non atramento, ſed ſtillo ferreo: nomina filio
rum Iſrael ſuper lapides inſcribi, ut nouerit di-
uinus ſacerdos, nullam obliuionem debere dele-
re memoriam omium ſuarum apud Deum. Sed
quia forte ad latera nomina earum habens, diſ
ſimularet : uoluit ea etiam ſuper pectus habe-
re, ut quocunque ſe uerteret, ſemper ea ob o-
culos haberet. Vbi ſunt qui rixoſis, & conten-
tioſis diſputationibus antiſtitẽ à ſuis ouibus au-
ferre conantur, & ouibus ſuis perpetuo abeſſe
poſſe affirmant? Aduerte etiam ſacerdotem in
ſumma: nomina earum ſuper humeros portaſ-
ſe, in pectore uero ſeorſum: ut diſcat ſacerdos nõ
ſufficere ſummatim pro omnibus ouibus preces
effundere, ſed quaſi pro unaquaque nominatim
orare debere. In lapidibus autem præcioſis ad-
umbratum cerne, quàm præcioſa debeant eſſe
nomina ouiũ apud antiſtitẽ. In ordine uero no-
minum, ordinatas debere eſſe põtificis preces de-
prehendes. *Accipiet Aharon iudicium fi-*
liorum Iſrael coram Domino. Cauſas populi
coram Domino agere debet ſacerdos: & illorũ
iudicium ſuper ſe portare, ut cognoſcat ſe pœ-
nas daturum pro delictis popu li. *Facies tinti-*
nabula aurea in fimbriis. Ad quid Domine
uis, ſacerdotem tintinabulorum ſtrepitu intra
re & exire domum tuam? Vt audiret populus
eius ingreſſum & egreſſum & pro eo oraret: aut
ut Dominus eius recordaretur in ingreſſu & e-
greſſu, & non occideret eum quaſi furem laten
ter ingredientem aut egredientem. *Facies la-*
minã in qua ſcriptũ ſit. Sanctitas domino.
Talis debet eſſe ſacerdos Domini, ut uidentes e-
um in eius fronte ſanctum Domini eſſe cognoſ
cant

cant,ut ipſe ſe ſanctum Dei cognoſcat, id eſt impollutum & ab immunditiis ſegregaret ſe. *Fac eis fœminalia linea.* Quàm honeſti debeant eſſe miniſtri Dei, locus iſte oſtendit,ut nihil turpitudinis eorũ appareat, ſed omnia tecta ſint,maxime coram Domino.

CAPITIS. XXIX IVXTA literam annotationes.

HOc eſt uerbum quod facies, id eſt hoc eſt præceptnm quod opere adimplebis. Aut hæc eſt res quam facies. Incipit hic Dñs tractare ſacrificia,quibus initiandi ſacerdotes erant. *Accipe iuuencum filium bouis.* Putat rabbi Dauid nomen par,id eſt iuuencus:non ſolum iuuencum, ſed etiam ſenem bouem ſignificare: cuius ſententiam locus iſte probare uidetur: quoniam addidit filium bouis:ad deſignandum iuuenem bouem ſeu iuuencum. Alii arbitrantur phraſim eſſe hebraicæ linguæ, ſicut hircus caprarum,id eſt filius caprarum,ſeu unius ex capris. Hieronymus uertit: tolle uitulum de armento, ſeu filium armenti aut bouem,id eſt unius ex bobus armenti:quemadmodũ diceretur. Tolle agnum de grege. Mihi uero illorum ſententia magis probatur,qui linguæ idiotiſmum eſſe putãt, quemadmodum Numeri ſeptimo ſæpius repetitur,filius caprarum,& alio in loco filius colũbæ. Non tamen illorum: reiicio ſententiam, qui putant diſcriminis cauſa additum eſſe, filiuum bouis: quoniam paruum bouem ſeu uitulum, hebræi uocant egel. *Et arietes duos.* Admonui non ſemel,dictionem hebræam elim, non qualeſcunque arietes, ſed ſolum fortes ſignificare: ſeu(ut dicit rabbi Dauid) qui iam annum tranſierint,quoniam dictio el,à qua elim,ſignificat ꝓprie fortitudinem,ſeu fortem. Quod autem ſequitur. *Immaculatos.* Dictio hebraica temimim,ſignificat proprie completum & perfectũ: quare melius uertas, perfectos ſeu completos, quibus ſcilicet nihil deſit. Non ſint manci,neque debiles, aut infirmi: neque reputabatur macula uelleris. *Placentas infermentatas mixtas oleo.* Significat chalot proprie, id quod primum ex paſta deſumitur, quod alii libum uocant, iuxta illud Pauli. Quod ſi delibatio ſancta, & maſſa. Videntur autem huiuſmodi placentæ oleo mixtæ fuiſſe: quas uocamus uulgariter bollos dazeite,non qualeſcunque, ſed qui ante fermentationem ex paſta fieri ſolent. *Lagana infermentata uncta oleo.* A uerbo rachach qđ eſt attenuare,aut tenue eſſe, deriuatur nomẽ rachich: quod ſignificat quid tenue uel ſubtile. Vnde Geneſis quadrageſimo primo habes. Rachot baſſar,id eſt tenues carne. Inde etiam roch, id eſt excreatio uel ſputum,ſic à tenuitate dictũ: & putarem cruſtulas,quoniam textus non dicit mixta, ſed uncta oleo. Aut potius panes frixos, quos itali fritellas uocant, nos uero filhoos:quorum paſta anteq̃ in frixorio decoquatur, oleo ꝑungitur, & ſubtiliſſima eſt. *Ex ſimila triticea facies ea.* Significat nomen hebraicum ſolet hebræis farinæ purgatiſſimæ florem: de qua apud Martialem. Nec poteris ſimilæ dotes numerare,nec uſus. Et Gene. decimo octauo, dicit Saræ Abraam. Accelera tria ſata,farinæ ſolet, id eſt ſimilæ ſeu purgatiſſimæ. Omnia enim quæ Deo erant offerenda: opportebat eſſe mundiſſima. *Dabis illa ſuper ſportam aut caniſtrum unum: & appropinquare facies ea in ſporta, & iuuencum, & duos arietes.* Verbum ſalal, à quo nomen ſal,id eſt ſporta, ſignificat ꝓprie terere, & tritum eſſe: quemadmodum uia ꝑ quã multi incedũt & frequẽs:detrita eſſe ſolet. Hebræi dicũt ſed nõ recte(meo iudicio)ſignificare eleuare. Nã ubicunq; ipſi eleuare uertũt,multo melius quadrat conculcare,ſeu calcare, aſſueſcere: quod multis exemplis probabimus. Nam Prouerbiorum.15.habes. Semita rectorum ſelulah,id eſt aſſueta,detrita, in qua nullus errare poteſt:quod Hieronimus uertit. Abſq; offendiculo. Et clarius Ieremiæ decimo octauo. Impingere fecerunt eos prophetæ eorum: ut relinquant ſemitas longi temporis: ut ambulent per ſemitas uiæ non ſelulah,id eſt calcatæ ſeu aſſuetæ:quo in loco Hieronymus uertit. Itinere non trito. Vnde illud Iſa. quinquageſimo ſeptimo. Solu ſolu, quod noſtri uertunt. Eleuate eleuate:germanius uertas: Terite terite, uiam ſcilicet, ſeu aſſuetã facite:aut calcate, ut ſcilicet in ea nemo errare poſſit. Hiero. Viam facite, prebete iter. Idem capite ſexageſimo ſecundo, ubi habetur. Solu ſolu hameſilah. Quod noſtri interpretantur. Eleuate eleuate ſemitam. Melius uertendum arbitror. Calcate calcate ſemitam, ſeu facite aſſuetam. Rabbi Dauid. Tollite lapides, & offendicula de uia. Prouerbiorum quarto, etiam hebræi & noſtri uertunt. Salſeleah,id eſt lauda eam, & exaltabit te. Vbi tu germanius uertas. Aſſueſce ei,ſcilicet ſapientiæ: & exaltabit te. Citabo adhuc locum nnũ apud Ieremiam, quo rem omnino concludã: capite quinquageſimo. Salauah chemo aremim Quod noſtri ab ipſa ueritate coacti uertunt. Calcate eam ſicut aceruos, quemadmodum triturãtes, aceruos conculcare ſolent manipulorum. Diſputauimus ſatis de uerbi huius ſignificatione capite nono huius libri: tractantes illud. Adhuc tu

miſtolel,id eſt conculcas aut teris pop ulu mme um? Dicitur autem caniſtrum ſal, à conculcatio ne, quòd cum fit,coneulcetur ab artifice. Solent enim caniſtrorum artifices, dum ea conficiunt, uimina calcare pedibus ſuis. Aut ab aſſuetudine, quòd ſcilicet ſoleat manibus contrectari, maxime ſi ſit ſporta,qua panes includuntur. Et quod dicitur. Appropinquare facies, intellige ad Deū aut ad altare, ut ſcilicet Deo offerrentur huiuſ modi panes ſimul cum uitulis & duobus arietibus. *Accipies ueſtes, & induere facies Aharon tunicā.* De his ueſtibus omnibus, præcedenti capite diximus quod nobis uidehatur. Conſtat autem ex hoc loco,ſeptem fuiſſe pontificis ornamenta præter femoralia linea, ſcilicet tunicam inferiorem lineam, pallium quod eam tegebat, ephod quod erat ad modum thóracis, pectorale, bàltheum,ſeu cingulum latum, mitrā quæ erat capitis ornamentum,& diadema ſancti tatis,in qua ſcriptum erat nomen Domini ineffabile. *Pones diadema ſctitatis ſup mitrā.* Ponitur hic dictio, nezer.i. diadema à uerbo nazar, cuius ꝑpria ſignificatio nòn bene nota eſt hebræis. In multis locis uertunt diuidere & ſeparare,& meo iudicio,aut ſeparare aut elōgare ſignificat,ut patet Zachariæ ſeptimo. Nuquid flebo & hinazer,id eſt ſeparabo aut elongabo me,ſcilicet à cibis? Inde nazir, id eſt nazareus ſic dictus à longa ceſarie quam geſtabat, aut à ſeparatione qua erat ſeparatus à multis ciborum generibus. Et nezer, id eſt cęſaries longa ſeu longi capilli. Ex quo etiam nezer,id eſt corona quæ ad modū cęſariei caput circūdat. Et mezarot, id eſt longi extenſi. Nahum tertio. Minezaratich, id eſt lō gi uel extenſi aut maiores tui: ſicut locuſta. De hoc diademate iam præcedenti diximus capite. *Cinges eos baltheo.* Non erat hic bàltheus ephod, ſed uidetur fuiſſe cingulum lineum, quo fœminalia ligabantur. Nā Leuitici decimo ſexto dicitur. Et fœminalia linea erunt ſuper carnem eius: ubeabnet,id eſt cum baltheo ſeu cingulo lineo cincta. Poteſt tamen omne cingulum ſignificari. *Et ligabis eis mitras.* Ex quo conſtat huiuſmodi mitras fuiſſe ornamenta quæ capiti alligabantur. *Implebis manum Aharon.* Sūt qui hic pro implebis,uertunt cònſecrabis:ſed uerbum (male)implere ſignificat: & per impletionem manuum donaria & ſacrificia, quæ manibus eorum imponebātur ad offerendum Domino ueniunt intelligenda. Primò Regum decimo tertio habes, quòd tempore Iarobham qui uolebat implebat manum ſuam donis & muneribus regi aut diis offerendis, & fiebat ſacerdos excelſorū. *Coram tabernaculo eccleſiæ.* Admonui ſæpius nomen moed,id eſt eccleſia:à duobus uerbis poſſe deriuari, ſcilicet à iaad, qđ ſignificat congregari maxime ad certum tempus ſeu locū,ſecundo ab auad,quod eſt teſtificari, & ſic ſignificat teſtimonium, unde aliqui uertunt. Coram tabernaculo adunationis ſeu eccleſiæ. Alii uero coram tahernaculo teſtimonii. Dicebatur autem tabernaculum eccleſiæ ſeu adūnationis,quoniam ibi conueniebat Iſrael ad orandū, & legem audiendam: teſtimonii uero, quod in eo aſſeruaretur lex, quæ pactum teſtificabatur, inter Deum & Iſrael. *Coniungent manus ſuas ſuper caput uituli.* Varias ſignificationes tribuunt hebræi uerbo ſamach, ſcilicet iſigere,imponere, appropinquare, circuire, ſtabilire & confirmare. Sed (mea ſententia) ſolum ſignificat coniungere & ſuſtentare, quòd ille qui ſe alicui coniungit, eum ſuſtentare uideatur. De uerbi ſignificatione diſſeruimus Geneſis uigeſimo ſeptimo ubi uidere licebit. Ratio autem, quare immolans coniungebat manum ſuam, uictimæ ſuæ (ut iam aliàs admonui) eſt: ut proteſtāretur ſe dignum qui immolaretur cum hoſtia ſua,& Dei clementia ſe ſeruatū. Aut quòd ſe ſimul cūm uictima ſua offerret. *Dabis ſuper cornua altaris.* Ex uictimæ ſanguine tingenda erant cornua altaris holocauſtorum. *Omnem ſanguinem fundes ad fundamētū altaris.* Aduerte hebræos dicere,uerbum iaſad à quo ie ſod,id eſt fundamentum, ſignificare non ſolum fundare,ſed & conſiliari,citantes ad hoc illud ſecundi Pſalmi. Principes noſedu iachad,id eſt cōſiliati ſunt pariter: quod germanius uertas iuxta priorem ſignificationē, fundati ſunt pariter ſeu mutuis auxiliis:quoniam alius aliū fulciebat consilio & adiutorio: quare ſtatim ſequitur. Diſrumpamus uincula eorum:& proiiciamus à nobis iugum ipſorum. Conabantur enim mutuis copiis, legem Dei infringere. Et per fundamentum altaris intellige inferiorem partem parietū ipſius, ſeu parietum radices à parte interiori, ut ſanguis ab igne conſumeretur: indecens enim uidebatur quòd ſanguis eſſet ad radices parietum altaris à parte anteriori; quoniam tanta ſanguinis copia ſacerdotum miniſteria impediret & horrorē uidentibus faceret; niſi ibi eſſet foſſa aliqua q̃ illū reciperet circumcirca. *Fibrā ſ capies ſū epate.* Prior dictio.ſ.ioteret quod fibram uertimus,à iatar quod eſt reſiduum eſſe ſeu remanere ortū habet. Altera uero ſcilicet chabed grauitatem ſignificat,unde locus ſic reddendus eſt. Accipies reſiduum quod eſt ſuper graue: ꝑ quod graue, meo iudicio,intelligit aut epar,aut illa q̃ animal grauare ſolent. Et per reſiduū intelligit aut reſiduū adipiſ

Quare offerens cōiūgebat manū ſuā hoſtiæ ſuæ.

adipis, aut epar, ſplen, & alia quæ uidẽtur utcũq; ſeparata ab animali, quemadmodum uiſcera. Eſt ergo ſenſus. Accipies omnẽ adipem operientem inteſtinum, ſeu intrinſecum, ſcilicet ipſius animalis: quod noſtri freſſuram uocant, & reſiduum, ſcilicet adipis quod eſt ſuper epar. *Et duos renes.* A chalach quod eſt implere, deſcendit chelaiot, id eſt renes, ſic dicti quòd ſint impleti. Hebræi tamen quia putant chalah ſignificare deſiderare, arbitrantur chelaiot ſignificare renes quòd in eis ſit coitus appetitus, ſeu deſiderium: ſed primũ melius. *Suffire facies in altari.* Si quæras quid

Ad quid aromaticus ſuffitus in lege.

ſibi uelit huiuſmodi adipum fumus, paucis hoc accipe. Fœtent ualde uicia noſtra Deo noſtro, quare quàm primum nares eius huiuſmodi fœtor tangebat, excitabatur furor eius ad delendos nos, quemadmodum nobilis ſi fœtorem domi olfaciat, clamat, conquæritur, cui bonis & odoriferis ſuffitibus occurritur, & ab ira quieſcit. Sic Dño peccatorũ noſtrorũ malo odore cõcitato, huiuſmodi ſuffumigationibus occurrebatur, ne in peccatorem ſæuiret: unde ſæpius huiuſmodi ſuffitus, uocatur odor quietis, quòd humano more Deum ab ira quieſcere faceret: quem odorem, non tam recte uulgatus interpres uertit, o-

Melius odoré quietis q̃ ſuauitatis dici.

dorem ſuauitatis. *Et fimum eius combures igni extra caſtra.* Ortum habet nomen peres, id eſt fimus à paras, quod eſt diuidere, ſeparare. Leuitici uigeſimo quarto. Poſuerunt eum in carcere, ſcilicet colligentem in ſabbato ligna, lipros .i. ut diuideret ſeu diſcerneret eis, ſcilicet Moſeh iuxta os Domini: aut ut explicaret. Et Ezechielis trigeſimo quarto. Cum fuerit ipſe, in medio ouium ſuarum nipraſſot, id eſt diuiſarum, ſeu diſperſarum. Dicitur ergo fimus peres, quòd ſeparari ſoleat à ciuitatibus, & in locum immũdum proiici: aut quia ab animali ſoleat ſeparari cum paratur ad cibum. *Peccatum ipſum,* id eſt hoſtia pro peccato, ideo debet cõburi extra caſtra: cuius rei myſterium tibi oſtendemus, cum moralia huius capitis tractauerimus. Dicit autem rationem combuſtionis aſsignans. Peccatum ipſum ac ſi diceret. Ideo hoc illi facere præcipio, quia peccatũ adumbrat, quod uſq; ad fæces conſumi deſidero. *Holocauſtum ipſum Domino.* Diximus aliàs, olah id eſt holocauſtũ

Holocauſtum quid & quale dicitur holah.

non ſic dictum, quia totum incendebatur Domino, ſed quia totum in fumum, ſurſum ad Dominum aſcendebat. Non enim alah à quo olah, id eſt holocauſtum ſignificat incendere, ſed aſcendere. *Flatus quietis.* Diximus paulo ſuperius, quare huiuſmodi fumus odoriferus, uocaretur quietis: quòd uidelicet Deũ ab ira furoris

ſui, humano more loquendo quieſcere faciebat: & etiã quia eo delectabatur, uõ propter ſe, ſed ꝓpter offerentium deuotam mentem. Neque uertas tam ſignificantius ſuauitatis, quàm quietis, ut diximus: quoniam noach à quo nichoach, id eſt quies, quieſcere ſignificat potius quàm ſuaue eſſe. *Adipem & caudam.* Dubium eſt, an dictio aliah, id eſt cauda, ſit ab aiah, quod eſt execrari, quaſi ſit pars execrabilis propter podicem quem operit: quia tamen Deo offerebatur, non auſim hanc probare interpretationem: ideo putarem potius ab el, quod eſt fortitudo, ortum habere: quòd ſit pars fortis, propter ſpinam, cuius oſſa ſunt perplexa. Quod autem ſequitur. *Adipem operimenti,* id eſt quod operit inteſtina, interpretare ut ſupra hoc eodem capite.

Et armum dextrum. Non plene cõſtat, quid proprie ſignificat uerbum ſuch, à quo ſoch, id eſt armus. Hebræi dicunt ſignificare concupiſcere deſiderare. Sed ſi quis recte expendat locos quibus uerbum in ſcriptura ponitur, deprehendet ſignificare potius fluere aut currere, & ex cõſequenti deſiderare, quòd hominum deſideriũ hinc inde diſcurrat. Moueor ad hoc, quoniã Naum ſecundo dicitur. Iiſtach ſechun, id eſt currẽt per plateas. Et Iohelis ſecundo. Veheſichu, id eſt currere facient torcularia uinum. Dicunt autem hebræi, ſoch non ſolum armum ſignificare, ſed plateam, propter illud Prouerbiorum ſeptimo. Tranſiens baſoch, id eſt per plateam. Et cantico [illegible] tertio. Et circuibo ciuitatem baſſeuachim, id eſt per plateas. Sed in his locis uidetur potius ſignificare uias, aut decurſus: & ſi plateas nõ niſi quòd ibi ſit hominum maximus concurſus. Armũ uero meo iudicio, non ſignificat, ſed crus à curſu: quare hic potius uertendum putarem. Et crus dextrum. Sic Iudicum decimo quinto. Percuſsit eos ſoch al iarech, id eſt crure ſuper coxam. Ex quo conſtat non ſignificare coxam, quoniam inutiliter repeteretur, coxa ſuper coxã. Secundo ducor, quia ſachach quod uidetur eſſe eiuſdem ſignificantiæ, ſignificat eis autoribus iugiter ambulare & diſcurrere: rem tamen non plene diffinio, quoniam coniecturis ducor. *Quoniam aries impletionum ipſe,* id eſt quo ſacerdotum manus implentur. Aut ut noſtri uertunt. Quoniam aries conſecrationis ipſe, uel aries ſacrificii conſecrationis, ſacerdotum ipſe. Sed quia infra ſtatim dicitur. Et pones omnia ſuper uolas Aharon, uidetur per impletionem intelligere impletionem qua illorum manus huiuſmodi ſacrificiis implebantur. Pro torta uero panis, fruſtũ uerte, licet quaſi idem ſit. Iam etiam explicauimus quid ſignificet placenta & laganũ, hoc

eodẽ

eodem capite. Nam primum ſignificat libum, ſeu illud quod ex paſta ante fermentationem aufertur & decoquitur: ſecundum uero ſubtiles panes oleo litos & fritos. Diximus iã hic de dictione ſal, id eſt caniſtrum: & uidetur quòd ſemper fuerit coram Domino cum panibus: quoniã uolebat Dominus, ut dicitur Melachi. I. panem ſemper fore in domo ſua. *Pones omnia hæc ſuper manus Aharon.* Ecce quare huiuſmodi ſacrificia impletiones uocantur, ut diximus. *Eleuabis ea eleuationem coram Domino.* Fiebat huiuſmodi eleuatio ad præſentandum huiuſmodi ſacrificia & oblationes Dño, qui in cœlo eſt, quẽadmodũ ſolent homines, qui mun⁹ alicui domino deferũt, ea eleuare & exaltare, ut quid magnum uideatur: uerbum autem nuph, non plene notum eſt hebræis: à quo tenuphah, id eſt eleuatio: dicunt tamen ſignificare, effundere, ſtillare, aſpergere, ſuffire, eleuare, orbare, & concutere. Diſtrahunt autem uerbum in tot ſignificationes, quia propriam (ut in regulis admonuimus) ignorant, & uertunt quemadmodum uident cõtextum exigere, ſed ſi recte conſideres, inuenies uerbum ſolum ſignificare leuare, & ſuffire, quòd ſuffitus nihil ſit aliud quàm eleuatio fumi, ſeu fumus eleuatus. Prouerbiorum ſeptimo dicitur. Naphti, id eſt ſuffiui cubile meum mirrha: quod uulgatus uertit aſperſi. Infra trigeſimo quinto. Omnis uir qui heniph, id eſt eleuauit eleuationẽ auri domino. *Et ſuffire facies altare ſuper holocauſtum,* id eſt poſt holocauſtũ, facies ſuffire inteſtina, & alia minuta, ſcilicet pedes, manus & cætera. Aut ſuffire facies omnia hæc ſuper altare: in holocauſtum. Ordo autem ſeu diſpoſitio holocauſtorum erat, quòd prius concidebatur animal in fruſta, & huiuſmodi portiones ordinabantur, ſuper quas ponebantur crura, caput, & inteſtinum cum adipibus ſuis. *Oblatio hoc Domino.* aut oblatio eſt Domino. Ad literam uertendum eſt. Ignitum hoc Domino, ſeu oblatio ignita, hoc eſt, Domino. Nam iſſeh, non qualemcunque ſignificat oblationem, ſed ignitã, quoniam radix iſſeh eſt es, quod ignem ſignificat. *Accipies pectus eleuationis,* id eſt quod eleuatum eſt ſurſum ad præſentandum Domino, ut diximus, aut quod ſeparatum eſt ab animali ut Domino offeratur. Verbum chazah à quo chazeh, hebræis ſignificat uidere. Videtur autem pectus dici chazeh à uidendo, quòd aruſpices in eo uiderent diuinationes ſuas. Aut quòd ſit id quod primum in animali, cum nobis occurrit, uidemus. *De ariete plenitudinis,* id eſt quo manus Aharon & filiorum eius impleſti. Aut de

Quare ueteris legis ſacrificia eleuabantur anteq̃ Dño cõſecrarẽtur.

Diſpoſitio eorũ quæ Dño offerebantur.

ariete conſecrationis, id eſt qui oblatus eſt in cõſecratione eorum. *Erit tibi in partem.* Erat pectus animalis ſacerdotis offerentis portio: & quia Moſeh ſacerdotem tunc agebat, præcipitur accipere ſacerdotis partẽ. Et aduerte, quòd manah à quo manah nomen, id eſt pars, ſignificat numerare: & manah partem numeri ſeu multorum. Vnde man ſic dicebatur à numeroſitate, quòd in magno numero huiuſmodi grana de cœlo caderent. *Et ſanctificabis pectuſculũ.* id eſt ſeparabis illud Domino, ut ſcilicet ſit ſacerdotis iure perpetuo. *Quia eleuatio eſt, & eleuatio eſt à filiis Iſrael.* Subindicat hic textus, huiuſmodi eleuationem, eſſe ſeparationem, qua quæ Domino offerebantur, ab animali autã Domino uictimæ ſeparabantur. Cum enim dicitur: Quia eleuatio eſt à filiis Iſrael, uidetur eſſe ſenſus. Quia ſeparatio eſt, qua filii Iſrael ſeparare debent huiuſmodi partes animalium oblatorũ a ſe, & dare illas ſacerdotibus. Si tamen eleuationem priori modo intelligas, & proprie, dicito. Quia eleuatio eſt, quã eleuare ſeu eleuando præſentare debent filii Iſrael Domino per ſacerdotes. Dicunt autem hebræi, quod duplex erat in ſacrificiis eleuatio. Altera qua ſurſum & deorſum mouebatur, quæ hebraice dicebatur thumah ab exaltando. Altera antrorſum & retrorſum, dextrorſum & ſiniſtrorſum, hoc eſt, ab oriente in occidentem, deinde ab aquilone in meridiem agitabatur, & mouebatur: qua agitatione, Deum totius terræ eſſe dominũ ſignificabant: quæ hebraice dicitur tenuphah, id eſt mouenda: & de hac hic agitur. Autumant etiam hac agitatione in quatuor partes ſignificari, ut quiuis homines, ex quibuſuis climatibus mundi Hieroſolymam uenirent, ſaluos & incolumes eos futuros, optimaque aura quæ ibi temperatiſsima eſt fruituros: ad quod probandum citant illud Iſaiæ trigeſimo tertio. Non dicet habitator ęgrotaui, ſed populus qui habitat in ea, dimiſſus eſt ab iniquitate. Item illud Pſalmi quadrageſimi octaui. Pulcher locus, & gaudium uniuerſæ terræ, eſt mons Sion: latera aquilonis, ciuitas regis magni. *Ad ungendum cum eis, & implendum cum eis manus eorum.* Senſus eſt filius ſacerdotis debebat eſſe hæres ueſtium ſacerdotalium patris, quibus indutus debebat ungi & offerre ſacrificia, de quibus manus implere debebat in die conſecrationis ſuæ, quando primum initiabatur. *Septẽ diebus induet eas ſacerdos loco ipſius de filiis eius.* Debebat ſacerdos cum initiabatur, induere huiuſmodi ueſtes ſeptem diebus, & eis indutus

Duplex in ſacrificiis eleuatio.

dutus inungi. Et quod dicitur. Ad implendum
cum eis manus eorum, àliqui uertunt. Ad conſe
crandũ: ſed ſi priori modo uertas, ſenſus eſt. Ad
implendum, id eſt quando ſacrificiis Domini,
manus eius impletæ fuerint in ſua conſecratio-
ne ſeu inſtitutione. *Comedent ea,* ſcilicet ſacrifi
cia *quibus propiciatus eſt eis, ad conſecran
dum manus eorum, ad ſanctificandum eos.*
Verbum caphar, quod propiciari uertimus, ſigni
ficat proprie linire, operire, & ex conſequenti ꝓ
piciari, ut diximus Gene. 6. quoniam tunc Do-
minus erat peccatori propicius, cum peccata eius
31. nolebat uidere ad punitionem, iuxta illud Pſal.
Beati quorum remiſſæ ſunt iniquitates: & quo-
rum tecta ſunt peccata. Et quod ſequitur.
Ad conſecrandum manus eorum. Hebraice
eſt ad implendum manus eorum, ſcilicet huiuſ-
modi ſacrificiis, uel unguento. Ad ſanctificãdũ
eos. i. ad applicandum diuino miniſterio: aut ad
ſeparandum eos, ut Domino præ ceteris mini-
ſtrent. *Alienigena non comedet: quia ſan-
ctificatio ſunt.* Significat zur, aut nazar, à quo
zar, id eſt alienigena, elongare, & ſeparare: & in-
de zar, id eſt elongatus, ſcilicet à patria ſua, aut ſe-
paratus ab ea. Sumitur autem hic pro alieno ſeu
elongato aut ſeparato à genere ſacerdotali, qui
non poterat huiuſmodi ſanctificata comedere.
Nõ comedetur, quia ſanctitas eſt. i. quia ſe-
parata Domino ſunt hæc: aut quia diuino cul-
tui applicata. *Et iuuencum pro peccato fa-
cies,* id eſt pro peccati expiatione. *In die,* id eſt
ſingulis dieb⁹ ſeptenarii. *Super propiciationi
bus, aut linitionibus:* quia uerbum, ut iam di
ximus linire ſignificat. *Mundabis altare.* Ver-
bum chata & peccare, & à peccato mundare ſi-
gnificat, ut ſæpius admonuimus. *In propicia-
tione tua ſuper ipſum,* id eſt quando reconci
liaueris illud Domino, aut quando linieris ad
applicandum illud Domino. *Septem diebus
expiabis altare, & ſanctificabis illud: &
erit altare ſanctitas ſanctitatum,* id eſt ſe-
ptem diebus mundabis altare, & ſeparabis illud
diuino cultui, & erit altare ſanctitas ſanctitatũ,
id eſt ſanctiſsimus. Aut erit ſanctitas ſanctitatũ,
id eſt non ſolum erit ſanctum ipſum, ſed uirtu-
tem ſanctificandi habebit. Quem ſenſum ſequẽ
tia probant. ſ. Omnis qui tetigerit illud ſanctifi-
cabitur, id eſt ſanctus reputabitur, ut oporteat
eum Domino ſatiſfacere: aut à ſanctificatione

Quid ſanctitas ſanctitatum.

mundabitur, ut ſcilicet reconciliatione indigeat.
Hoc eſt quod facies ſuper altare. i. hoc eſt ſa-
crificium qđ offeres ſingulis diebus ſup altare, &
etiã his ſeptẽ diebus, ad applicandum altare cul-
tui meo, aut ad ſeparandũ illud à prophanitate.
Agnos agniculos duos in die. Hebraice eſt,
agnos filios anni, id eſt unius anni, & eſt hebraiſ-
mus. Et quod dicitur. In die, idem eſt quod ſin-
gulis diebus. Loquitur textus hic de ſacrificio
iugi, quod exigebat duos agnos ſingulo quoque
die, alterum mane & alterum ueſperi, ut habe-
tur Numeri uigeſimo octauo. *Inter ueſperas.*
Geneſis primo diſputaui abunde, de hoc nomi
ne ueſpera, & admonui duplicem eſſe ueſperam
hebræis. Alterã, quæ eſt ab occaſu ſolis uſque ad
noctem: q̃ ꝓprie dicitur ueſpera: & hebraice uo
catur ereb, id eſt mixtio, quia mixta eſt ex luce &
obſcuritate. Alteram uero, quæ eſt nox ipſa: de
qua Geneſis primo dicitur, quòd factum eſt ueſ
pere & mane: dies unus, id eſt ex nocte ſeu obſcu
ritate & luce diurna dies una, quam naturalem
uocant. Erat ergo ſecundus agnus offerendus
inter ueſperas, id eſt inter occaſum ſolis & no-
ctem: & hoc memoriæ commenda, quia re uera
mihi negocium fecit. *Secundum libamen eius
facies ei.* Admonui ſupra, ſacrificia Domini, eſ-
ſe quaſi conuiuia eius: quemadmodum pran-
dium & cena, quæ ſacerdotes Domino parabãt:
& ideo omnia quæ in prandio & cena homi-
nes habere ſolent, ſacerdotes Domino miniſtrã
bant, ſcilicet panem, carnes, uinum, oleum & ſal.
Et ſenſus uerborum eſt. Offeres huiuſmodi ag-
nos ſeu iuge ſacrificium: cum libaminibus ſuis,
id eſt cum ſua menſura olei, & uini. Menſura au-
tem panis erat decimum ſimilæ, olei quarta pars
Hin: & eadem erat menſura uini offerẽdi. Eſt au
tem Hin hebræis menſura liquidorũ, quemad-
modum Ephah aridorũ. Dicunt autem hebræi
Hin cõtinere duodecim Login, Log uero ſex cõ-
tinere oua. Sic enim hebræi pro more ſuo men-
ſuræ genera per oua explicant, ut conſtat ex rab
bi Dauid in ſuis radicibus. Homer autem con-
tinet tres Ephi, hoc eſt mille ducenta nonagin
ta oua. Ephi ſeu Ephah continet tria ſata, id eſt
ſex modios: decima uero pars Ephi continet mẽ
ſuram quadraginta trium ouorum. Aduerte eti
am dictionem neſſech, quod libamen uertimus,
eſſe à naſſach quod ſignificat proprie fundere, &
extendere: cuius ſignificationem tam hebræi q̃
noſtri æquiuocam ualde faciunt, dicentes ſigni-
ficare abſcondere, fundere, conflare, magnificare
principem conſtituere. Si quis tamen locos, in
quibus huiuſmodi mutant ſignificationes expẽ
dat, deprehendet propriã in omnibus optime cõ
uenire

Veſpera quid ſit hebræis.

Sacrificia Dñi conuiuia.

Quãtũ cõtinebat hin menſura liquidorũ apud hebræos, ſimiliter de ephah mẽſura aridorum.

conuenire, ut patet Iſaiæ.26. ubi noſtri uertunt. Naſſach.i. operuit ſuper uos Dñs. Quo in loco melius uertas. Effudit ſuper uos Dñs ſpiritum ſoporis. Et ca.28. ue aneaſſechah, quod noſtri uertunt. Operimentũ anguſtum, poteſt tã bene uerti. Extenſio anguſta. Sic Pſal.2. Et ego naſſachti. i.regnare feci regem meũ, ut noſtri interpretantur. germanius uertas. Et ego fundere feci.ſ. oleum ſup regẽ meum.i.unxi. Aut extendere feci regem meum.i.dominium regis mei. Regnũ enim Meſsiæ quod initio humile & anguſtum fuerat, Dñs ampliſsime dilatare & extendere fecit. Vnde hic pro libamine poſſet uerti fuſum: ſed ſenſus redditus eſt. *Holocauſtum iuge, ad generationes ueſtras.* i. erit hæc oblatio quaſi cõtinuum holocauſtũ, quàmdiu generationes ueſtræ durauerint. Dictio dor.i. generatio aut congregatio à dur ortũ habet, qđ eſt generare, congregare, ut patet Pſal.84. Elegi potius in limine eſſe in domo dei mei, mi dur.i.ꝓ generatione ſeu congregatione impietatis, ſeu potius ꝙ miſceri generationi impietatis. *In quo conueniam uobiſcum illic*, id eſt morabor aut congregabor, quemadmodum dux moratur inter ſuos, & ad eos congregatur: & quod ſequitur. Et loquar ad te ibi, uult ſignificare quòd licet eſſet ſimul cum eis moraturus, non tamen erat cum omnibus locuturus, ſed cum ſolo Moſeh. *Et conueniam ibi cum filiis Iſrael.* id eſt, manebo aut morabor, ut dictum eſt. *Et ſanctificabitur in gloria mea.* i. licet conueniam & maneam uobiſcũ ibi, ſanctificabitur tamen domus mea.i. ſeparabitur ueluti ſanctum à prophano, cũ gloria mea.i. ꝑ præſentiam meam, aut propter nebulã in qua loquebatur, quam ſæpius uocat gloriam ſuam. Aut clarius. Et congregabor ibi cũ filiis Iſrael ue luti uicinus cum uicinis ſuis, & ſanctificabitur.ſ. habitaculũ meum.i. in reuerentia habebitur ueluti res ſancta, cum gloria mea. i. cum præſentia mea, aut cũ nebula quæ eſt ſignũ præſentiæ meę. *Et ſanctificabo tabernaculũ eccleſiæ.* i. ſeparabo ab aliis ueluti res ſanctas à prophanis, aut applicabo cultui meo.

CAPITIS. XXIX. AD MOrum compoſitionem.

HOc eſt qđ facies ad ſanctificãdũ eos. Mirũ ualde eſt, quanta ambitione uoluerit Dñs ſacerdotes miniſtros ſuos parare, anteꝙ̃ illi pſtarẽt mun⁹ obſequii: quo nos uoluit admonere, paratos eſſe & circũſpectos, cũ ad Dei obſequiũ uocamur, aut noſtra ſpõte accedim⁹. *Tolle iuuẽcũ unum filium bouis.* A ſacrificio ꝓ ſacerdotis peccato, incipit ꝑparatio ſacerdotis, quõniã prima ſacerdotis cõſideratio cũ ad miniſtrãdũ deo primũ accedit, debet eſſe cogitare ſe peccatorẽ, & ſacrificio atq; oblatione indigere. Voluit etiã dñs ſacerdotes admonere, ut cogitarẽt ſe dei cõuiuas eſſe.ꝫ. ꝙ delicate enutrire uoluit miniſtros ſuos: ut nõ niſi ſimilæ panes comederẽt: qualibus ipſe ſi ab eis paſcendus eſſetueſceretur. *Lauabis eos aqua.* Nõ arbitreris deũ ſola interiori mũditia cõtentari: amat etiã externã: unde grauiter illũ offendere putarẽ, qui rẽ ſacrã illotis (ut aiũt) manibus aut cõſpurcatis cõtrectare ꝑſumeret. *Accipies oleum unctionis, & fundes ſup caput eius, & unges eum.* Diſce ſacerdos dñi eſſe miſericors: quoniã ad hoc iuberis inungi: immo erubeſce eſſe crudelis miniſter & ſeruus, cuius dñs tanta mĩa abũdat. Eſt & aliud qđ loc⁹ iſte admonere uidetur: ꝙ bonæ famę debeãt eſſe ſacerdotes: ut bon⁹ odor eorũ nares dñi ptingat, anteꝙ̃ ipſi in cõſpectu eius appareãt. Ad hoc enim ungũtur, ut nõ ſuũ fœtorẽ ſed dñi odorẽ ad nares eius ꝑmittãt. *Erit eis ſacerdotium in ſtatutũ perpetuũ.* Nõ uoluit dñs nouicios ſacerdotes ad eius miniſteriũ uenire, ſed qui hoc munus à pueris didiciſſent: ut hinc diſcas, ꝙ aſſuetus debeas ad eius accedere miniſterium. *Offerre facies iuuẽcum.* Etiã ex munere diſcimus ꝙ grauia ſint peccata ſacerdotũ: quãto enim peccata eſſent grauiora, tãto ꝓcioſiori uictima expiabãtur. *Iungẽt Aharõ & filii eius manus ſup caput iuuẽci.* Profitebantur hac ceremõnia (ut ſæpius diximus) offerentes: ſe dignos qui iugularẽtur, ꝓpter peccata ſua: dñi uero mĩa eorũ necẽ uictimæ oblatæ morte compenſari. *Carnẽ iuuẽci, & pellẽ eius, & fimũ eius cõbures igni: extra caſtra. Sacrificiũ ꝓ peccato eſt.* Aptiſsime locus iſte oſtẽdit, ꝙ abhorrea Deus à peccatis noſtris, qđ nõ ſolum feces & fimũ ſacrificii ꝓ eo: relegare iubeat, ſed & carnes extra caſtra, in locũ immũdũ ꝓiici: nihil reliquiarũ remanere ꝑmittẽs: ut ex hoc loco diſcamus, non ſolũ peccata lõge à nobis ablegare, ſed nihil reliquiarũ eius in nobis ꝑmittere: ne Deus reliquiis offenſus: oculos à nobis auertat cũ uiderit. *Arietẽ in fruſta cõcides.* Diſcant hinc ſacerdotes, quàm ordinata debeant eſſe Domini ſacrificia. Nam ut hic docemur, diſſecanda erat uictima, crura lauãda, caput ſuper fruſta ponendum, & ſuper caput crura lota comburenda. *Capies de ſanguine eius, & pones ſuper fibrã auris Aharõ & filiorũ eius dextræ,*

& ſuper pollicem manus eorum dextræ, & ſuper pollicem pedis eorum dextri. Quid ſibi uolunt Dñe Deus, huiuſmodi linitiones auris, & pollicis, pedis, & dexteræ manus? Voluit (meo iudicio) hac ceremonia Dñs ſacerdotes admonere: daturos ſe pœnas ſanguinis: ſi negligentiores in audiendis mãdatis eius, aut in ſuis miniſteriis ſe exhiberent. Iſtuc ptinet, qd' de aſperſione corũ & ueſtiũ, text⁹ qui ſequitur, oſtẽdit. Nihil enim aliud huiuſmodi ſanguinis reſpſione adũbrari uideo, q̃ ſacerdotum punitionẽ ſi miniſteria ſua nõ curarẽt, aut agerẽt negligẽter. Vngũtur etiã oleo & ſanguine, ut ſcirẽt olei miſericordiam, cum rigore ſanguinis temperare.

Tolles ab ariete adipem & caudã. Annotãt hoc in loco hebræorũ doctores, Dñm p ſacrificio ſuo exigere animalia illa & mẽbra, quæ cõcupiſcẽtiæ ſubſeruiunt. Nõ enim uult animal infirmũ habere, aut qd' teſticulis priuat⁹ ſit: requirit renes, qui cõcupiſcẽtiæ prima ſunt officina: uult habere epar, quod roborat libidinẽ, & adipes qui effrenẽ faciũt concupiſcẽtiã: iuxta illud Deute. 32. Impinguatus eſt Iſrael & recalcitrauit, quæ omnia Dñs in ſuo uult ſacrificio: nõ quòd illum renes delectent, ſed quòd hæc ſignificent mortificanda eſſe mẽbra noſtra quæ ſunt ſuper terrã, ut Paulus admonet. *Eleuabis ea eleuationem* Ad Col. 3. *coram Domino.* Nõ tanti faciebat Dñs ſacrificiũ, quanti huiuſmodi ꝓteſtationẽ quæ hac eleuatione fiebat, qua eũ uniuerſi mundi Dñm ꝓteſtabantur, ac cœlũ pro ſede ſua habere. Qua in re etiam diſce Dñi liberalitatẽ: qui nihil ex præſentatis ſibi muneribus ꝑter ꝑſentationẽ ipſã uolebat, omnia ſtatim ſacerdotiũ uſibus relinquẽs. *Et ueſtes ſanctæ, quæ ſũt ipſi Aharõ, erũt filiis eius poſt eũ.* Quẽadmodũ filius eſt hæres dignitatis parẽtũ ſuorũ, ita & ueſtiũ ſacerdotaliũ Vnde mos inoleuit quòd pluris faciamus ueſtes & alia ornamẽta: quę à parentibus & proauis iure hereditario habuimus. *Coques carnes in loco ſancto.* Tria hic aduerte, primũ uoluiſſe Dñm ſacerdotes carnes coquere in loco ſancto. Secũdo debere eas in loco ſanctificato comedere. Tertio ꝓhibuiſſe alienigenis qui nõ erãt de ſemine ſacerdotali earũ eſum: ut diſcas, q̃ egre ferat Dñs, ſancta ꝓphanis miſceri: meliuſq; eſſe talia cõburere, q̃ prophanis uſibus applicari: quemadmodũ ſtatim ſtatuit, ut ſi quid carniũ uſq; mane reſiduũ fuerit, igni cõburatur. Aduertes etiã hic, q̃ frequẽter hoc cap. accipiatur facere pro ſacrificare: unde eum dicitur. *Iuuẽcũ p peccato facies,* idẽ eſt ac ſi diceretur, ſacrificabis. *Quid quid tetigerit altare, ſanctificabitur.* Quidam ſancta tangunt ad malũ ſuum, & coinquinantur. Alii uero ad ſanitatem. Quo in loco etiam recole, q̃ bonũ ſit ſanctis coniungi, nõ ſolũ hominibus ſed etiam inanimatis: ex quorum contactu tangentes ſanctificãtur. *Agnũ unũ facies mane & alterũ ueſperi.* Audis hic ſummi Dei dignationẽ, uolentis apud nos prandere & cœnare ueluti unus ex nobis, ſimiliter paucis contentari cibariis in prandio & cœna.

Conueniam ibi cum filiis Iſrael. Magna & incomparabilis fuit huiuſmodi populi dignitas, apud quos ille quẽ cœli, & cœli cœlorum capere nequeunt, domicilium elegit, quo quaſi uicinus cum uicino loquebatur, & cõmunicabat. Neq; poſſum iudæos non arguere, qui ſuis facinoroſis geſtis Deũ tam familiariter conuerſantem abire compulerunt. Quis mihi daret, Deus mi, nũc te tam facile loquentem & reſpondẽtem inuenire poſſe q̃ facile te illius temporis homines inueniebant: ut accederem te & apud te onera peccatorũ meorũ quibus iram tuam prouocaui deponerem: & ſcire ex te poſſem utrum odio uel amore tuo dignus eſſem. *Ero eis in Deum* Ecce ad quid uoluit inter eos morari, ut p Deo haberetur & coleretur. Veh mihi, Deus mi, qui te neglecto diuitias ac delitias ueluti idola mea continue colo. *Eduxi eos de terra Ægypti, ut habitarẽ in medio eorum.* Sed nunquid Dñe non poteras cũ eis in Ægypto habitare? Quàmdiu inter immundos uerſantur pii, licet cum eis Deus ſit, non tñ moratur inter eos: quoniam à ſordibus abhorret. Si ergo uolumus Deum habitare nobiſcum: à fecibus & immunditiis recedendum eſt nobis.

CAPITIS. XXX. IVXTA literam annotationes.

Facies altare ſuffimenti. Explicat nũc, quale eſſe debeat altare: quo adolendũ erat thimiama, qd' locãdũ erat ex altero latere tabernaculi, e regione cãdelabri. *Ex ipſo cornua eius.* Quẽadmodũ altare holocauſtorũ habebat cornua ſua, quæ ſanguine uictimarũ inungebãtur: ita in hoc altari thimiamatis, ad eundẽ effectũ iubẽtur fieri ex eadẽ materia huiuſmodi cornua. Et altare nõ erat ſola mẽſa, ſed habebat parietes ſuos circũquaq;. Et de lignis ſittim dixim⁹ ca. 25. hui⁹ libri, hebræos ſentire eſſe optimæ cedri genus. Radix. ſ. ſut, circuire ſignificare dicitur, unde uidetur arborem quæ quaſi circulum ramis ſuis facit ſignificare: non tamen certũ eſt, quam ſpeciem arboris ſignificet. *Tectum eius, & parietes eius.* Hebraica dictio gag quæ hic ponitur, ſignificat partem ſuperiorem domus: Altare thimiamatis quid.

qui æ

quæ in terra promiſsionis erat ſub diuo, & ſola-
rium dicitur. Noſtri uocant eirado: hic uero ſi-
gnificat partem ſuperiorē altaris, ſeu menſam:
& per parietes intellige tabularum ædificium,
quod à menſa altaris, deſcen debat ex omni par-
te uſq; ad terram. *Facies illi coronam aureā.*
Corona hæc erat limbus ambiens menſam à par
te ſuperiori. Dictio hebraica zarah à qua zer, id
eſt corona ſignificat uentilare, & diſpergere: ſed
quia nihil alluſionis habet uerbum ad nomen,
putarem potius eſſe à zur, quod eſt comprime
re & contrahere: unde corona, id eſt contracta,
quòd. ſ. nō ſit extenſa, quemadmodū inferiores
parietes, ſed quodammodo contracta. Erat aūt
huiuſmodi menſa, ad modum domus: & pars ſu
perior præ ſe ferebat ſolariū. Nā quēadmodum
ſolarium eſt planum, & in circuitu habet paruos
parietes, pinnas, ac flores pulchros: ita & tabula
menſæ ſuperior erat quidē plana, ſed circūquaq;
habebat limbū ad modū coronæ. *Pones illud*
ſcilicet altare, *ante uelū quod eſt ſuper arcā*
teſtimonii. Non erat uelū ꝓprie ſuper arcā, ſed
iuxta eam à parte anteriori: & ſic uerti poſſet: di
citur tn̄ fuiſſe ſuper arcam, quia ſuper eam pēde
bat à parte anteriori. *Coram propiciatorio.*
Diximus ꝓpiciatoriū eſſe tegmē arcæ: ſeu tabu-
lam quādā: quæ arcæ imminebat: unde ſequitur.
Quod eſt ſuper arcam teſtimonii. Dicitur
aūt arca teſtimonii, quia cōtinebat legē, q̃ teſta-
batur pactū inter Deū & Iſrahel. *In quo conue*
niā tecū. Poſſet etiā uerti, quo teſtificabor. Sed
Prior lectio magis placet. *Suffire faciet ſu-*
per illud Aharō: ſuffimentum aromatum.
Incertū eſt hebræis, an dictio ſam. i. aroma, ſigni
ficet aromata in genere, uel potius certā aroma-
tū ſpeciē: ex his tn̄ quæ dicūtur infra cap. 35. cōie-
ctura eſt, ſignificare aroma in genere, ubi dicitur.
Cape tibi aromata: & ſtatim explicat q̃. ſ. Stactē,
& Onicham, & Galbanū. *Suffire faciet illud*
Aharō ſingulo mane. Parui refert, quòd he-
braice eſt, mane, mane, quoniā, ut in hebraiſmis
admonuimus, ſolet hebraiſmus, eiuſdē nominis
Supra. c. 8. geminatione multitudinē ſignificare: ſicut con-
Gene. 14. gregauerūt eas. ſ. ranas aceruos aceruos. Et uallis
ſiddim putei, putei, id eſt multitudo puteorum.
Quādo aptabit lucernas. Hebraice ad literā
eſt. *Quando bonificabit lucernas, ſeu pul-*
chras fecerit. Hoc enim ſignificat uerbū tob:
quare potius uertēdū puto. Cū mūdauerit lucer
nas, qđ eſt eas pulchras facere. Et tēpus mūdādi
lucernas erat mane. Nā ueſperi accēdebantur, &
tota nocte domū illuminabant: mane uero mū
dabantur, & iterū ueſperi accēdebātur. Erat aūt
thimiama apponēdū mane & ueſperi, ut hic di-
citur. *Nō aſcendere facietis ſuper illud: in-*
cēſum alienū. Quidā ex noſtris hic uertūt. Nō
offeretis: Alii. Nō adducetis: ſed non ſunt facile
mutandæ ſignificationes uerborū. Et ſi zarah. i.
alienꝰ eſt à radice zur, qđ ut diximus eſt cōſtrin
gere, contrahere, dicitur alienus zar, quòd ſit cō-
tractus ut nō audeat loqui aut extēdere ſe. Si ue
ro à zarah qđ eſt diſpergere & uentilare: dicetur
alienus zarah, quoniam diſperſus & uētilatus eſt
hinc inde. Significatur & ꝑcipitur hic ſacerdoti-
bus, ne aliud ſeu adulterinū thimiama coram eo
adoleant, aut ex aliis ſpeciebꝰ aromatū. Præcepit
etiam, ut ſuꝑ hoc altare, nullū ſacrificii aut liba-
minis genus offerrēt: qđ licebat facere ſuper al
tare holocauſtorū. *Expiabit Aharō ſuꝑ cor-*
nua eius: ſemel in anno. ſ. in die expiationis: &
ut diximus uerbū chapar, qđ hic ponitur ſignifi
cat linire: unde uerti poſſet. Liniet Aharō ſuper
cornua eius. *Sāctitas ſanctitatū eſt Dn̄o.*
i. res ſanctiſsima. *Cū leuaueris capita filiorū*
Iſrahel ſecundū numerū eorū, dabūt unuſ
quiſq; redēptionem animæ ſuæ Domino.
Vocat hebraiſmꝰ numerare, leuare capita, quòd
numeratio fieret eleuātibꝰ numeratis capita ſua:
aut quia ſolemꝰ ꝑ capita numerare: unde & paſto
res dicūt, habeo tot capita boum. i. tot boues. Si
quęras quare propter numerationē contingeret
plaga in Iſrahel niſi ſoluerēt qđ hic ſolui ꝑcipi-
tur, lege cap. 27. prioris Paralipome, ubi deſcribi
tur ꝑcuſsio grauis populi: propter huiuſmodi
numerationem, & uidebis quòd quia ꝓmiſerat
dn̄s Abrahæ Gene. 15. multiplicaturū ſe ſemē eiꝰ
ſicut ſtellas cœli & arenam quæ ad littus maris
eſt abſq; numero, noluit ſupputari: qđ ſine nu-
mero ꝓmiſerat ſe multiplicaturū: ideo tā graue
ferebat ſupputationē Iſrahelitarū, ut in eos ſæ-
uiret quoties numerabātur, quare uoluit eos ſol
uere pro redemptione ſua pecuniam taxatam.
Dimidiū ſiclum iuxta ſiclum ſanctuarii.
Dulpex erat apud hebræos ſiclus. ſ. uulgaris qui
ſecundū rabbi Selomonē habebat. 4. aureos. Al-
ter ſanctuarii, qui duplus erat ad uſualē: cuiꝰ me
dietatē tenebatur quiſq; numeratus ſoluere, qua
ſi uitæ ſuæ redēptionē: quoniam ob numeratio
nē dignus morte erat, quia ut diximus uolūtati
& uerbo Dn̄i reſiſtere uidebatur numerādo, qđ
Dominus uoluit innumerabile eſſe. Alii dicunt
ſechel ſanctuarii: habuiſſe quatuor dragmas:
quarum quælibet continebat quinque obolos:
quare eueniebat ut ſiclus templi uiginti habe-

 ret

ret obolos. Idem dicunt eueniſſe in templi talento: capiebat enim centũ.20.libras: prophanũ uero.60.unde ſiclus ſanctuarij ualebat mediã partem aurei renaui, uulgaris uero.4.partẽ. Hebræorum quidam dicunt obulũ continere. 16. ordeacea grana. Sechel autem dicitur à ſachal qđ eſt appendere, quaſi appenſum, quòd quõdã omnis pecunia põderaretur & põdere reciperetur. Qđ utinã modo fieret. *Oĩs tranſiẽs ad numeros.* Dicit omnis traſiens ad numeros, quoniã ut ſtatim explicatur, nõ omnes numerabãtur: ſed à.20. annis & ſupra, exceptis leuitis qui à mẽſe numerabantur, & ideo peccaſſe Dauid ęſtimo; quia uoluit omnes numerare: neq; tñ potuit ob dictam cauſam. *Viginti obulos habet ſechel.* Nõ plene nota eſt ſignificatio nominis gerah. i. obulus, & uidetur ortũ habere à garah, quod eſt hebręis miſcere litẽ: unde uidetur fuiſſe mixtũ, ut fieri ſolet, ubi nõ eſt numiſmatũ copia: ſignificatio tñ propria incerta adhuc eſt. *Eleuatio Domino.* i. munus qđ quiſq; ex ſubſtãtia ſua leuabit dño: aut p̃ſentabit eleuando. *Ad expiandũ ſuper animas ueſtras.* Aut ad liniendũ ſuper uitas ne ſ. ad uindictam uideamini à Dño. *Dabis illud pro opere tabernaculi eccleſiæ.* Hebraice eſt pro ſeruitute, quod idem eſt, & duplicem habet ſenſum. Alter quòd daret eã pecuniam miniſtris tabernaculi. Alter uero pro expenſis q̃ in tabernaculo fierẽt *Erit filiis Iſrael memoriale corã Dño, ad ꝓpiciãdũ ſup animas ueſtras* i. erit hæc pecunia quaſi memorare faciẽs Dñm, ut. ſ. propicietur uitæ ueſtræ, ne. ſ. uos occidat. Aut ſic. Et recordabuntur filii Iſrahel dare huiuſmodi pecuniam, ad expiandũ uel liniendum ſuper animas ſuas, ſeu uitas: ne. ſ. à dño occidãtur. *Facies conchã æneã, & baſim eius æneam.* Dictio chitor. i. concha, duo hebræis ſignificat. ſ. uas ad modũ conchæ factum, quo ſacerdotes ante templi ingreſſum lauabantur. Secundo clibanum paruũ, quẽ noſtri uocãt fornalha, quod utcunq; conchæ aſſimilatur. Nam Leuiti.11. habes: Clibanus & chiratim. i. paruus clibanus deſtruẽtur. Quo in loco alii uertunt, chripodes: ſed q̃ bene, uiderint ipſi. Rabbi Dauid dicit eſſe locũ in quo duo lebetes, ſeu ahena collocantur: ideoq; more dualium uenire nomẽ. Et quod ſequitur. *Et baſim eius.* Si nominis chanah, radix ſit chanah, qđ eſt tegere & occultare, baſis dicetur chanah, quoniam pars eius ſub terra abſconditur & occultatur: ſi uero (quod uerius credo) ſit chun qđ ſignificat firmare, dicetur baſis chanah, quòd ſit firma ſeu firmam eſſe oporteat, ut ædificiũ ſuſtentare poſsit. *Dabis eã inter tabernaculũ eccleſiæ, & inter altare.* ſ. holocauſtorũ. *Et tu cape tibi aromata prima, mirrhã libere fluẽtẽ.* Aut ut hebraice habetur capitis. i. p̃cipuã. Diximus hoc eodẽ cap. incertum eſſe, an nomen baſam ſignificaret certam ſpeciẽ aromatis, uel potius eſſet cõmune nomen: & ex hoc loco coniecturam eſſe diximus, eſſe cõmune: quoniam ſtatim ſpecificantur aromatũ ſpecies. ſ. myrrha. Nomen uero mor. i. myrrha deducitur à marar qđ eſt amareſcere, quemadmodũ mar. i. lachryma, quod hebræi, guttam ſignificare dicũt, ſed nõ bene. Nam illud Iſaiæ.40. Ecce gentes chemar. i. ſicut gutta de ſitula, qđ citant ad ſignificationem probandam, tam bene uertas. Sicut lachryma de ſitula. Fluit enim aqua ex ſitula, ueluti ex oculo lachryma, & à mar quòd eſt amareſcere (ut diximus) deſcendit mar quod eſt lachryma, ſic dicta quòd ab oculis eorũ qui amaro animo ſunt fluere ſoleat. Quare meo iudicio, hic uertẽdũ eſt Accipe tibi aromata prima, lachrymam libertatis. i. libere fluentem. ꝑ quam mirrhæ guttam intelligit, licet mihi hoc incertum ſit. Et poſſet ꝑ huiuſmodi guttam balſamum ſignificari, quoniã gutta eſt libere fluens. Hoc certum eſt, ſignificare. ſ. lachrymã libere fluẽtẽ: ſed an myrrha ſit uel balſamum incertũ eſt. Vnde rabbi Dauid ab ipſa ueritate coactus dicit, mar ſeu mor ſignificare ſuccũ arboris optimi odoris. Deror uero quod noſtri & hebræi, libertatẽ ſignificare dicunt, ſignificat etiam hirundinem auem paruam ac notam, ſic (ut hebræi dicunt) dictã, quòd libere hominũ domus ingrediatur, quaſi ab eis ſit libertate donata, neq; eam quemadmodũ cæteras aues capiant. Pſal. autem.84. & Proue.26. nomen pro aue ponitur. *Quingẽtos ſiclos,* ſanctitatis. ſ. ut ſtatim explicat. *Et Chinemõ aromatici,* quod latini cinamomũ uocant. In noſtro uulgari dicitur cãella, & in maxima copia, ex India orientali ad nos uehitur: & eſt cortex arboris lauro haud diſſimilis. Alii aloes putant. *Et calami aromatici ducentos.50.* Aliqui per cheneh, quod calamũ uertimus: Caſsiam intelligunt: ſed quia nõ eſt boni odoris, neſcio an recta ſit interpretatio. Dictio chaneh cannã ſeu calamũ ſignificat, & ſi ꝑ Chinemõ aloes intelligas, optime ꝑ chaneh intelligeres cannam quã uulgo dicimus canellam: & indubie uidetur chaneh ſignificare canellam, (liceat mihi hoc nomine explicandi gratia uti) quoniam quædam canna eſſe uidetur, Chinemõ uero certum eſt ſignificare rem odoriferam, & quæ ſuffitum odoriferum emittat, ex eo quod Prouerbi. ſeptimo meretrix dicit. Suffiui cubile meum lachryma, aut myrrha, Aloe, ue China

mon

mon.i.cinamomo.Ex quibus uerbis etiam conſtare uidetur, nõ ſignificare aloen, quod nomẽ chinamon antecedit. Sed quænam res odorifera hæc ſit ignoratur. Et aduerte quòd à latinis poti⁹ dicitur cinnamũ q̃ cinnamomum: ut Ouidi.3. Faſtorũ libro autor eſt, ubi dicit. Cinnamũ primum, captiuaq; thura dediſti. Rabbi Dauid aloes arbitratur. Et ſi caſsia eſſet aroma odoriferũ, cõſentirem ꝓ cheneh eam ſignificari, quoniã cannę ſimilitudinem tenet. Sed ſequens dictio ſ.chidah eam potius ſignificari uidetur, à curuitate ſic dicta. Nam à chadad quod eſt incuruare, eſt chidah.i. curuum ſeu aroma curuum, quodcunq; illud ſit. Præcipitur autem accipere balſami quingentos ſiclos: & cinamomi.200. 50. alios uero.200. 50. calami aromatici. *Oleũ oliuæ Hin* Diximus hoc eodem capite, qualis fuerit apud hebræos menſura Hin: ideo nõ eſt opus repetere. *Facies ipſum.*ſ.oleum, aut omnia iſta *oleum unctionis, ſanctificationis.*i.ſanctum aut ad ſanctificandũ, *unguentum unguenti.* i.precioſũ inter omnia unguenta, *opere unguẽtarii.*i.aromatarii, aut ut hebraice eſt. Pigmentum pigmentarii. Et nota dictionem rachach, non plene notam eſſe hebræis. Dicunt tamen ſignificare, pigmenta conficere, & rochach pigmentum: ſeu confectionem ex aromatibus. Eſt tamẽ Iob quadrageſimo primo capite locus, qui turbare uidetur hanc ſignificationem, & eam ſuſpectam reddere: ubi dicitur. Bullire ſeu feruere faciet ſicut olla ꝓfundum: mare ponet chamerchachah.i.ſicut pigmentũ: ubi melius quadrare uidetur. Sicut feruorẽ, aut coctionẽ. Et Ezechie. 24. Multiplica ligna, ſuccende ignẽ, conſume carnem, ue harchach hamerchachah.i.& bullire fac bullitionem. Noſtri uertunt. Conficere fac pigmentum. Res incerta eſt. *Erũt ſctã ſanctorũ.* i.ſanctiſsima, aut tam ſctã, quòd tãgens illa ſanctificetur, ut ſtatim explicat: & quod dicitur. *Omnis tangẽs ſanctificabitur*, idẽ eſt quòd ſanctificatione indigebit, aut purificabitur, quoniam indignus & prophanus, ſancta tetigit.

Et ſanctificabis illos. i. meo cultui applicabis: aut ſeparabis eos mihi ab aliis prophanis. *Oleũ unctionis ſanctitatis erit hoc mihi.* i.oleũ ad ſancta mea ungenda erit hoc, aut oleũ unctionis ſeparatũ mihi erit hoc: ſed prior interꝑtatio ſimplicior eſt. Et qđ additur. *In generationibus ueſtris*, idẽ eſt qđ apud poſteros ueſtros. *Secũdum ſummam eius non facietis.* Melius uertas. *Secundum numerum eius, nõ facietis:* & eſt ſenſus. Nõ cõficietis unguentũ, in quo ſint tot ſpecies, quot ſunt in hoc, ac ſi dicat. Nõ facietis ſimile. Verbũ tachan ꝓprie ſignificat metiri, mẽſurare, aut rectificare, & ex cõſequẽti mẽſurare, quòd id quo mẽſuratur, rectũ eſſe oporteat. Ezech.18. Non itachen.i. erit recta uia Domini? Nõne uiæ meæ non itachenu.i. rectæ erunt, domus Iſrael? Secũdæ ſignificationis exẽplũ habes.ca.33. eiuſdẽ: ubi habetur. Quis mẽſus eſt pugno ſuo aquas, & cœlos palmo tichen.i.mẽſus eſt? Poſſet etiam uerti. Secundũ mẽſurã eius non facietis, ſicut ipſum: & hoc additamẽtum, ſicut ipſum, poſſet addi explicandi gratia: aut poſſet eſſe ſenſus: ex tot ſpeciebus aromaticis nõ facietis illi ſimile, ut dixim⁹. *Sanctũ ipſum, ſanctum erit uobis.* i. reputabitis illud mihi ſeparatũ aut applicatũ, ita ut non conficiatis uobis ſimile. *Qui dederit illud ſuper alienum.* i. ſuper rẽ nõ ſãctã, aut ſuper alienũ à ſacerdote: aut ſuper illum qui nõ fuerit de genere ſacerdotali.

Accipe tibi aromata, Stactẽ & Onichã, et Ghalbanũ aromaticũ, & thus mundũ. Æqualis ponderis erit. Admonuimus frequẽter hebræos ignorare ꝓpria ſignificata nominum ſignificantiũ aues, animalia, lapides certos, & ſpecies aromaticas, ideo uarie locus iſte redditur à noſtris & hebræis interpretibus. Nos uero nullã certiorẽ cõiecturã in huiuſmodi habemus, q̃ ſignificationẽ radicis (ſi certa ſit) examinare: & quia nataph ſignificat ꝓprie ſtillare, ſeu pluere, arbitror nomen nataph guttam ſeu ſtillam potius q̃ ſtactem ſi gutta non ſit, ſignificare: & ꝓ gutta nõ guttã, ſed guttas interꝑtandũ putamus. Eſt ergo natah ſpecies aromatica, quę guttatim ab arbore decidit, quæcunq; illa ſit, & fortaſsis eſt balſamũ. Eſt aũt ſtacten, ut Dioſcorides li.1. autor eſt, recentis mirrhæ inciſæ pinguedo, & quodã inſtrumento cũ aqua modica detrita, maxime odorifera. Rabbi Dauid, putat eſſe guttam, quã arbor inciſa diſtillat: forte ut diximus balſamũ. Sequens uero dictio ſachal, quam onichan uertimus, leonem ſignificare hebræis dicitur, ut patet Hoſeeh 5. Quia ego chaſſachal.i.ſicut leo, ipſi Ephraim. Itẽ Iob.4. Et uox ſachal.i.leonis. Sed meo indicio, nõ leonẽ ſed catum indomitũ, qui uulgo dicitur Dalgalea ſignificare puto, aut ſtercus eius ſeu ſudorẽ, qui magni odoris eſt. Si uero onichã uertas, ſcito onichan (autore rabbi Dauide) eſſe aroma, qđ in miſnah uocatur ſipporen: & eſt lenis & lucens ut unguis. Dicitur etiã Onix. Propertius de eo ſic dicit. Et crocino nares murrhe⁹ ungat onix. *Et Ghalbanũ aromaticũ* Rabbi Dauid putat Chalbanũ eſſe aroma, cuius odor mal⁹ eſt, eſſeq; radicẽ arboris q̃ in urbib⁹ Greciæ inue

nitur, & eſt ut mel nigrũ: & arabice dicitur miah. Sed neſcio an iſte diuinet, cũ ad huiuſmodi ſignifiatunẽ ꝓbãdã nullã afferat certã cõiectutã. Radix eſt chalab, aut cheleb, quod ſignificat pinguedinẽ: quare meo iudicio, ſignificat potius alicuius arboris reſinã, quæ modũ pinguedinis ſeu adipis habet: aut ſi à chalab qđ eſt lac, ſignificabit aroma candidũ: licet prius uideatur probabilius, quoniã huiuſmodi ſpecies ut plurimũ ſunt aut gutæ, aut pinguedines ſeu reſinæ arborum aromaticarũ. *Et thus mundum.* A labã quod eſt albũ, deriuatur lebonah.i. thus, ſic ab albedine dictũ. De hoc nomine diſputauimus Gen.11. & Exo.5. *Æqualis ponderis erit.* Neſcio quò in loco inuenit Hiero. (quem Sanctes ſequitur) dictionem bad ſignificare æquale: cũ in ſacris literis (qđ ſciam) nõ inueniarur. Inuenitur ſignificare, ſolũ, purũ, ſed nõ æquale. Leuit.enim.13. habes. Bedad.i. ſolus ſedebit. Et Thre.1. Quomodo ſedet badad.i. ſola ciuitas? Quare hic uertẽdũ eſt Solum ſolum erit.ſ. thus, ac ſi dicat purũ purum erit: aut purũ cum puro erit.i. unaqueq; harum ſpecierum aromaticarũ erit ſola ſeu pura, ſine ulla mixtione. Sunt qui uertunt. Tantũ cũ tanto erit.i. tantum de uno ſicut de alio: ſed non placet expoſitio. Onchelos põdus in põdere uertit. *Facies mixtũ mũdũ.* Ignorant tã hebræi q̃ noſtri, ꝓpriam ſignificationẽ nominis menulach: qđ hic mixtum interpretantur. Radicem nominis.ſ. melach dicunt ſignificare ſal: propter id qđ Gene.19. dicitur de uxore Loth. Et fuit ſtatua melach.i. ſalis. Et.14. Eſt nunc mare melach.i. ſalis: ſed ſi cõiecturis locus datur, uidetur uerbũ proprie ſignificare ſalire, conſumi, & liquefieri, & exinde rem cõſumptam aut fere cõſumptã: & ſal quòd facile conſumatur & liquefiat: quod exẽplis mõſtrabimus. Nã Leui.2. habes. Omnis oblatio ſacrificii tui, bamelach timlach.i. ſale ſalies. Et Ezechielis.16. Ve homleach.i. ſaliendo nõ ſalita fuiſti. Alterius ſignificationis exemplũ eſt. Iſa.51. ubi habetur. Cœli ſicut fumus mimlachu i. cõſumẽtur, aut liqueſcent, ut Hiero. uertit. Poteſt tñ unica ſignificatio uerbi ſuſtineri cum alluſione. Videtur enim uerbũ ꝓprie ſignificare ſalire, & nomen melach ſal, & ex conſequenti miſceri, quòd ea q̃ miſcẽtur uideantur ſalita. Nam quemadmodũ ea quæ ſaliuntur miſcentur cũ ſale, ita & ea q̃ miſcẽtur unũ cũ alio. Vnde nos Luſitani uocamus aliquãdo miſcere ſalire: præſertim cum mixta nõ ſunt in puluerem redacta, ſicut cum calx eſt miſcenda arenæ, dicimus. Salgaa com area.i. ſali calcem cũ arena.i. miſce: & iuxta hanc ſignificationem poſſet uerti illud Iſaiæ citatum. Cœli ſicut fumus miſcebuntur, ſeu inuoluentur. Solet enim fumus cum è fornace egreditur inuolui. Illud uero Ieremiæ.38. quod noſtri uertunt. Tulit inde ueteres pannos, & ueteres melachim.i. conſumptos, aut conſumptiones. Melius uertas. Et mucidos, qui dicuntur melachim.i. ſalitos, quòd mucor ſpeciem ſalis præ ſe ferat. Nondũ tñ ſignificationẽ hanc tanq̃ omnino certam deſimo, quoniam coniecturis moueor, non certis omnino argumentis: quare admittenda eſt interpretatio Sanctis, quæ etiam eſt & Thargun.ſ. Facies mixtum mundum. Aut ſalitũ mundũ, ſaliendo aliam ſpeciem cum aliis, ac ſi ſal miſceres, aut ſale ſalires. *Sanctificatio eſt.*i ſeparatum Domino aut cultui diuino. *Et contũdes ex eo contundendo.* Verbũ ſachah hebræis eſt contundere, conculcare, ut patet Iob.14. Lapidẽ ſachachu.i. contuderunt aquæ. Vnde ſachah.i. puluis contuſus, ſeu ſicã contundendo dictus Iſa.40. Eſchachem.i. contundam eos ſicut puluerem terræ: quod nomen etiam cœlum ſignificare dicunt, forte à contuſione quod fuſũ ſit uelut æs. *Sanctum erit tibi Domino.*i. reputabis Domino ſeparatum, ut eo non utaris

CAPITIS. XXX. AD MOrum compoſitionem annotata.

Facies altare ſuffimenti. Quorſum tibi Domine, aromaticum ſuffimentum? Nũquid nares habes ad odorandum, qui purus ſpiritus eſſe diceris? Conſidera quæſo quàm fœtida & ſpurca ſint omnia noſtra, præſertim peccata, ut thimiamate opus ſit, ne Dei noſtri nares offendant. Deuter.23. audi pcipientem Deũ. Paxillus (inquit) erit tibi ſuper arma tua: & erit cũ ſederis extra, fodies eo, & reuerteris, & operies egeſta tua: Dñs enim Deꝰ tuꝰ ambulat p mediũ caſtrorũ tuorũ, ut te eruat, & det inimicos tuos corã te: & erunt caſtra tua ſancta: & non uideat turpitudinem aliquam & auertatur à te. Sed quis Dñe Deus mi credet te nobis adeſſe, cũ nos tot immunditiis immerſos uideamus? Tuum eſt ex immundis mundos facere, qui ſolus mundus es. *Teges illud auro.* Omnia hæc munditiam commendãt. Nõ enim uult Dñs (ut etiã aliàs admonuimus) quicquam noſtrum uidere niſi tectũ. Omnes nos immundi: & omnia noſtra indigna diuinis oculis: ideo omnia tegenda. Tegendus ſacerdos ſanctis ueſtibus, tegendũ altare auro, etiã ſi ligna ſittim ex quibus factum eſt munda & p̃cioſiſſima ſint. Hinc arbitror Paulũ conſulere ut Chriſtum induamus: ne.ſ. æternus pater ueſtimenta noſtra ſordida uidens & lacera, à nobis abhorreat, noſquè faſtidiat. Sed quæris, qualiter eadem ueſtis: tot hominum differentiis conuenire poſſit? Audi eundem Apoſtolum. Omnibus (inquit) omnia factus ſum. Si Pauli Roman.13.
ueſtis,

ueſtis, aut ipſe neſtis eſt, quæ omnibus conue-
niat, cur non potius ueſtis Chriſti? Sed quare nõ
dixit, Induimini Chriſti ueſtẽ, ſed Chriſtũ? Quo
niã ſolẽt etiã hipocritæ Chriſti ueſtibus tegi. Ve
Matt. 9. niunt enim in ueſtibus ouium: ſed non induunt
ouem ipſam. Vt etiam oſtenderet, non tantum eſ
ſe Chriſtum induere, non dixit. Induite ſed in-
duimini: quoniam Dei, non noſtrum eſt Chriſtum
induere. Vis ſcire, qualiter ueſtis hæc omnibus
conueniat? Diſcite (inquit) à me: quia mitis ſum
Mat. 11. & humilis corde. Et quis eſt, quem non dece-
at & conueniat mitem & humilem eſſe? Quid
magis altitudinem extollit, quàm clementia &
humilitas? Conueniunt hæc magnis & paruis,
nobilibus & ignobilibus: ut nullus ſit cui huiuſ
modi ueſtimenta exceſsiua aut curta ſint. *Po-
nes illud ante propiciatorium.* Voluit Do-
minus odoris altare poni inter ſe & nos, ut in-
dignatio eius mitigata ueniret ad nos. Actum
enim de nobis eſſet, niſi Dominus Deus, huiuſ
modi ſuffimentis ab ira quieſceret: qua de cauſa
uoluit ſingulo mane & ueſpere odorari. *Ex-
piabit Aharon ſuper cornua eius, ſemel in
anno.* Contagioſa ualde ſunt peccata noſtra, ut
non ſolum nos contaminent, ſed etiam ſancta
Dei. Quid quæſo altare peccauit, ut ſanguinis
expiatione indigeat, niſi quòd quæcunq; pecca-
tor tangit, etiam ſi ſacerdos ſit, immunda red-
dit? Nec eſt ſine oculis prætereundum, quod
Paulus in epiſtola quam ad hebræos dedit, tam
Ad he. 9 oculate uidit, quòd ſcilicet ſanguine non ſolũ
prophana, ſed etiam ſanctiſsima expiantur, &
mundantur: ut intelligas neminem quantum-
cunque ſanctum, quantumcunq; iuſtum, Chri-
ſti ſanguine ad ſui munditiam non indigere: quẽ
uictimarum cruor, aperte adumbrabat. Oſten-
dit etiam nobis ſanguis iſte, qui cuncta munda
re & expiare dicitur, quàm gratum Domino ſit
ſi ex nobis ipſis uindictã ſumamus, ſanguineq;
noſtrum, ſi opus fuerit, pro peccatis fundamus.
*Quando capies ſummam filiorum Iſrael,
dabunt unuſquiſq; redeptionẽ animæ ſuæ.*
Aduertenda doctrina. Duo ſunt, quę homo numerare nequit. Alterum
peccata ſua. Alterum beneficia Dei. Peccaui (ait
quidam) ſuper numerum arenę maris. Et alius,
Mana. 2 comprælienderunt me iniquitates, quarum non
Parali. eſt numerus. Quis autem poterit numerare be-
ultimo. neficia Dei? Quàm multiplicata (ait quidã) ſunt
opera tua Domine, impleta eſt terra poſſeſsione
Pſalm. tua. Sed nunquid ſola terra? Hoc mare magnum
& ſpacioſum, illic reptilia quorum non eſt nu-
merus. Piaculum grande eſſe oſtendit locus iſte:
ſi quis uelit numerare, quæ Deus ſine numero eſ
ſe uoluit. *Diues non augebit, neq; pauper di
minuet.* Nunquid ſapientiſsime diſtributor, æ-
qua eſt pauperis diuitiſq; fortuna, ut utrunq; in
ſoluenda redeptione æquare uelis? Nũquid ſapi
ens diſpẽſator tã inique (ut uidetur) diſtribuere
onera præcipit? Abſit. Sed uoluit latenter oſten
dere, nõ nimis eſſe paupertatis q̃ diuitiarũ mu-
nus. Quid bone pauper ingemiſcis? Cogita æquã
tibi cũ diuite eſſe fortunã, aut potius Dei diſtri-
butionẽ: & ſcito nõ tantũdẽ dominũ à te, q̃ à di
uite exacturũ, niſi tuam putaret diuitem paup-
tatem. Vbi etiam aduerte, neminem tã pauperẽ
eſſe: qui non habeat quid offerat Deo ſuo. Si pau
per es, nõ te excuſes à munere Dei: nemini deeſt
dimidius ſiclus, quẽ poſsit offerre Deo ſuo. Si au
rũ nõ habes: patientiã quã Deo tuo offeras habe
re potes, quæ præcioſior eſt cunctis opibus.
Dabis pro opere tabernaculi. Tenetur popu
lus eccleſias reparare: licitũq; eſt exactionẽ pro
huiuſmodi facere reparatione *Facies concha æ-
neã quã pones inter tabernaculũ & altare*
Adumbrat locus iſte examen, quod quiſq; facere te
netur cũ ingreditur domũ Dei, ut nõ niſi lotus
ingrediatur. Sed timendũ ualde eſt (ut Auguſti.
annotauit) ne maculas à corpore extergas & la-
ues, non aũt à mente. Mirum ualde eſt, quòd nõ
audeas illotis manibus, aut ore Dei eccleſiam in
trare: audeas uero illota mente, & plenus periu
riis, homicidiis, adulteriis, & id genus aliis pecca-
tis eccleſiam introire. Si macula in ueſte aut cor
pore appareat, nõ audes intrare: ſi uero ſordida
mens & conſcientia, nihil times. Specula mãdat
Dñs poni iuxta fontem aquæ, ſpecula uero tua,
mandata ſunt Dei. Tunc (ait iuſtus) nõ confun- Pſalmo.
dar: cũ perſpexero in omnibus mandatis tuis. Et
bene aduerte, nõ ſat eſſe, ut ad unũ aut alterũ re-
ſpiciẽs te pceptũ cõponas: opus eſt omnia proſpi
cere, & conformiter ad ſingula cuncta adaptare.
Facies oleum unctionis. Cuncta quæ Dño mi
niſtrãt uncta eſſe debẽt, & erubeſcat miniſter eſ
ſe crudelis, cuius Dominus piiſsimus eſt. Iſtuc p-
tinet unctio Aharõ & filiorũ eius. *Super carnẽ
hominis nõ ungetur.* Cõfundunt homines o-
mnia diuina: ut nihil iam peculiare habeat Deus.
Si ſericis & acupictis utitur Deus, utũtur & homi
nes. Si unctionis oleo, utũtur & homines. Vtebã
tur quõdã ſoli epiſcopi chirotecis, ſed quis nunc
eis iã nõ utitur? Omnia fœdanimus, omnia pphã-
nauimus, quãtũcunq; ſctã. Simias (ut ait Bernar
dus) cũ Deo agimus cũcta eius geſtiẽdo: quoniã
ad imaginẽ ſuam nos fecit ille. Sed intelligant hu
iuſmodi rerũ diuinarũ pphanatores, quali pœna
mulctẽtur hi qui dei peculiaria ad pphanos uſus
cõuertũt: quoniã ſuccidũtur à populis ſuis. Colli
ge ex cap. hoc, nullũ malũ eſſe ſi unguẽtis pcioſis

diuina ungãtur, & odoribus impleãtur. Licet e-
nim in noua lege ꝑcipuꝰ ornatꝰ miniſtrorũ inte
rior eſſe debeat, nõ tñ ſunt externi negligẽdi cul
tus, ſed curandi, & laudãdi, tũ miniſtri qui hæc cu
rant, cum ad ſacrum accedunt, & ueſtium ſacer
dotalium custodes qui hæc unguentis & odori-
feris aquis reſpergunt. Cuncta odorifera decent
Deum, & hominem dedecent. Audi quid Do-
Cap.28. minus dicat regi Tyri. Tu ſigillas ſummam: ple
nus ſapientia & perfectus decore. In Heden hor
tũ Dei fuiſti, Omnis lapis præcioſus operimentũ
tuum. Quoniam enim iſte Dei inſigniis uſus eſt,
ac ſi eſſet Deus, deiectus eſt à ſua dignitate & in
terram proiectus.

CAPITIS. XXXI. EXODI annotationes iuxta literam.

V*Ide, uocaui per nomen Beſalel fili*
um Vri filii Chur de tribu Iehudah
Admonuimus in hebraiſmorũ explicatione, idẽ
dictu eſſe, uocari ex nomine ſeu ꝑ nomen, quod
præ cæteris deligi, quemadmodum noſſe ex no
mine: eſt cæteris familiarius aliquem agnoſcere.
Nam eorum quæ nobis ſunt familiariora, nomi
na nouimus, & proprio nomine uocamus. Ad-
uerte etiam uerbum Vide, ſæpius ab hebræis o-
cioſe poni, ut Gene.27. ubi dicitur. Vide, Odor
filii mei, ſicut odor agri pleni, quemadmodũ nos
Luſitani dicimus. Olha, faze iſto. Dicit autem
Ioſephus hunc Beſalel ortum habuiſſe à Miriã
ſorore Moſeh, Vri uero patrem Beſalel, fuiſſe fi
lium Chur & Mirian: ſed an uerum ſit neſcio,
certum eſt fuiſſe de tribu Iehudah, quod hebrai-
ce in textu dicitur. De uirga ſeu tribu Iehudah.
Et impleui eum ſpiritu Dei. Quemadmodũ
enim Dominus flauit in nares hominis a ſe plaſ-
mati halitum uitæ, & in prophetas inſpirabat
quaſi flatum & ſpiritum ſuum, quo impleti lo-
quebantur diuina non humana: ita & hunc cre-
dimus Dei ſpiritu afflatum, quo probe noſſet ex
cogitare & facere, quæ nullus poterat humanus
artifex fabricare. Vnde & in libro ſapientiæ legi-
Capi.7. mus, ſpiritum Dei omnium rerum artificem eſ-
ſe: & putarem hunc nihil artis antea habuiſſe, ut
maius eſſet miraculum: neq; potuit humano mo
do fieri, quòd unus homo eſſet omniũ artiũ arti-
fex ſupremus, qualem hunc fuiſſe exiſtimandum
eſt, quem Deus ipſe docuit, quemadmodum de
Selomone legimus, omnes ſapientia & pruden-
tia præceſſiſſe. *In ſapientia in prudentia &*
in ſcientia. Hoc intereſſe inter hæc tria dicit Rab
bi Selomoh, ut ſapientia ſit qua quis ab alio au
dit & diſcit: prudentia uero, quum ex ſuo pe-
ctore aliquid prudenter excogitat: ſcientia ue-
ro quum aliquid à flatu Dei addiſcit. Ego autẽ
ut ſoleo ex radicibus diſcrimen petam: & prior
dictio, ſcilicet cochmah, id eſt ſapientia, non ſo-
lum ſapientiam, ſed etiam prudentiam ſignifi-
cat. 1. Regum. 2. Et facies ſecundum chochmate
cha, id eſt ſapientiam tuam: ubi ſapiẽtia pro pru
dentia ſeu recta ratione agibilium accipitur: &
meo iudicio, chacham. i. ſapiens eſt qui intus ſa-
pit, & ex interiori cognitione procedit ad ſapiẽ-
ter & prudẽter exteriꝰ agẽdũ. Tebunah uero qđ
uertimus prudentiam, à ban quod eſt intellige-
re ortum habet, & uidetur proprie ſignificare
diſcretionem: unde ab eadem radice eſt ben,
quod eſt inter, quaſi baian ſit inter unum & a-
liud diuidere uel diſcernere. Tertia uero dictio,
ſcilicet daat, à iada ortum habet, quod eſt ſcire,
ſiue intellectu ſiue ſenſu experiri. Geneſis.19.
Duæ filiæ quæ non ladeu, id eſt cognouerunt ui
rum. Et ſerua huiuſmodi diſcrimen, quoniam i-
ſtæ tres dictiones paſsim ſunt obuiæ in ſacris li
teris. Et quod ſequitur. *Et in omni opere.*
idem eſt quòd in executione omnium quæ no-
uerat: ac ſi diceret. Impleui illum ſapientia pru-
dentia & ſcientia, non ocioſe & uane, ſed ut ſci-
ret operari & artes huiuſmodi exercere. *Ad ex*
cogitandum cogitationem, ad faciendum
ex auro, argento, & ære. Duo requiruntur
ad ſapientem artificem. Alterum ut ſapienter ex Quæ ad ſapiẽtẽ arti-
cogitet quæ facturus eſt, alterum ut ſciat eã quæ ficẽ requi-
excogitauerit operari: quæ duo hunc artificem runtur.
habuiſſe à Deo, textus indicat. *Et in fabreſac*
tione lapidis, id eſt in ſculptura lapidum. *Ad*
implendum, ſcilicet pectorale eis: aut in fabre
factione lapidis plenitudinum, id eſt implentiũ
pectorale. *Et in corde omnis ſapientis cor-*
de: dedi ſapientiam. Videtur textus hic ſubin
dicare, duo feciſſe Dominum. Alterum impleſſe
duos præcipuos artifices ſapientia. ſ. noua. Al-
terum auxiſſe eam eis qui eam antea habuerant,
ut illos præcipuos iuuare in opere tabernaculi
poſſent. *Et candelabrum mundum.* Inqui-
ſit rabbi Hizchuni, cur inter cætera, candelabrũ
dicatur mundum: & reſpondet, quòd quia nõ
fedabatur ſanguine quemadmodum alia, præ-
ter menſam etiam, quæ non tingebatur uictimæ
alicuius cruore. Poſſet etiam dici, per hoc uoluiſ
ſe cõmendare candelabri munditiam præ cæte-
ris omnibus: quoniam propter oleum & lumen
poterat facile immunditiam contrahere, ac ſi di
ceret. Et candelabrum mundum, id eſt quod
mundum ſemper ſeruare debetis. *Et ueſtes mi*
niſterii, & ueſtes ſanctas Aharon ſacer-
doti. Quidam per miniſterii ueſtes, intelligunt
ueſti-

ueſtimenta quibus uaſa & omnia ſacra inuolue-
bâtur, q̃ uocat miniſterii, quoniã uaſa miniſterii
tabernaculi, eis inuoluebantur cum eſſet abeun-
dum. Poſſemus tamen per huiuſmodi ueſtes in-
telligere inferiores ſeu communes, quibus quo-
tidie utebantur in miniſteriis: unde ad literam
uertendum eſſet. Et ueſtes reſiduæ, id eſt quæ
ex ueſtis pontificalibus reliquæ ſunt. Verbum e-
nim ſarad ſignificat proprie remanere, reſiduũ
eſſe, ut patet Iehoſuah decimo, ubi dicitur. Ve-
haſeridim ſaredu.i. Et reliqui qui remanſerunt
ſeu relicti ſunt ex eis, ingreſſi ſunt urbes muni
tionis. Vnde ſered, hebræi dicunt ſignificare fi-
lum phœnicium, propter illud Iſaiæ quadrage-
ſimo quarto. Formabit aut ſignabit illud, ui-
delicet idolũ baſered, id eſt filo phœnicio. Quod
ſi uerum eſt, ideo tale filũ ſignificare puto, quòd
notam cretæ rubræ poſt ſe relinquat. Si uero
runcinam, ut Hierony. uertit, ſignificabit illam
propter reliquias ligni, quas ſcindendo ſeu do-
lando emittit. Si autem ueſtes inuolutorias ut
hebræi dicunt, ideo eas ſignificari puto, quòd eis
inuoluerentur quæ reſidua erant, poſtquàm ta-
bernaculum diſſoluebatur. Verti ergo hic poſ-
ſet. Veſtes derelictionis, ſeu reliquas. Et eodem
modo uertas infra capite trigeſimo nono, uerſu
trigeſimo octauo, ubi eadem dictio ponitur: li-
cet ibi uideatur ſignificare miniſterium, quia ſe-
quitur. Ad miniſtrandum in ſanctuario. Signifi-
catio dictionis non plene nota eſt. *Veruntamẽ
ſabbata mea cuſtodietis.* Ne artifices & alii
arbitrarentur, ratione operis tabernaculi licere
in ſabbato operari: admonuit eos inter præce-
pta operum, obſeruantiæ ipſius ſabbati. Sic in-
fra capite trigeſimo quarto, cum ſabbati quietẽ
præcepiſſet, addidit. In aratione & in meſſe ceſſa
bis, ne.ſ. putarent propter temporis oportunita
tẽ poſſe tũc laborare. Et cuſtodire eſt ſeruare ne
cadat aut frangatur huiuſmodi obſeruantia: un
de obſeruare ſabbatum, eſt non ſinere frangi.
Quia ſignum eſt inter me & uos. Statim ex
plicat, cuius rei ſignum ſit ſabbatum aut ſan-
ctificatio ſabbati, quòd ſcilicet ſciant eum eſſe
Deum, qui eos ſanctificat, ac ſi dicat. Munditia,
ſeu ſanctitas ſabbati, eſt ſignum munditiæ: quã
à uobis ego mundus & ſanctus peto: & quem-
admodum nolo ſabbatum meum prophanari,
ita nolo uos immundos fieri, aliquo immunditię
genere. *Quia ſanctificatio eſt uobis*, id eſt
quia ſignum eſt ſanctificationis ſeu munditiæ
ueſtræ: aut impollutum erit uobis, quoniam nõ
prophanabitis illud, unde ſequitur. *Polluẽs il-
lud moriendo morietur.* Polluebatur autem,
cum opus aliquod ſeruile in eo fiebat: ut textus
ſtatim dicit. *Omnis faciens in eo opus, exci-
detur anima illa de populo ſuo.* Quidam pu- Quid ſit dictu excidetur anima de populo ſuo, aut peribit.
tant hanc ſucciſionem fore, ut amplius talis nõ
pertineret ad populum Dei, ſeu ad Iſrahelitas:
ſed hunc ſenſum exſibilat quod dicitur Nume-
ri. 15. ubi narratur lapidatus à populo qui ligna
in ſabbato collegerat. Nonnulli hebræorum di-
cunt, talem immatura ætate moriturum, ſcili-
cet inter quinquageſimum & ſexageſimum an-
num: quorum ſententiæ non ſubſcribo, pro-
pter datam rationẽm, ſed ſenſus eſt quòd re ue-
ra à Domino excidetur per mortem ſeu reus
erat & dignus qui excideretur. *Die ſeptimo
ſabbatum ceſſationis eſt.* Hebraice habetur.
Sabbatũ ſabbaton ſanctificatio Domini:
quod aliqui uertunt, ut diximus. Alii uero ſab-
batum ſabbatuli eſt, ut ſecundum nomen ſit di
minutiuum prioris. Quidam enim hebræorum,
hoc intereſſe inter ſabbat ſeu ſabbatum & ſabba
ton arbitrantur, ut ſabbat ſignificet quietem ſeu
ceſſationem, quæ incipit in ueſpera unius diei,
& deſinit in ueſpera ſequentis diei: per ſabbatõ
uero ſignificari illud temporis modicum, quòd
Iudæi de ſuo ad ſabbatum adiiciunt. Nam quia
neſciunt momentum illud quo ſabbatum inci-
pit, ut illi ſatisfaciant, illud una hora citius au-
ſpicantur, & hora una tardius claudunt: & hoc
tempuſculum uocant additionem de propha-
no ad ſacrum: quod tempuſculum dicunt ſigni
ficari per ſabbaton, quod formam habet nomi-
nis diminutiui, quæ apud hebræos conſtituũtur
per additionem ſillabæ on in fine dictionum: ut
ab is, quod eſt uir, diriuatur iſcon, id eſt uirũcu
lus, ſicut à ſabbat quod eſt ſabbatum, ſabbaton,
id eſt ſabbatulum. Sed hæc quàm firma ſint, iu-
dicium eſto penes lectorem: mihi uero uidetur
locus ſic reddendus. *Requies requiei eſt*, id eſt
maior requies erit uobis in die ſabbati, quàm in
quocunque alio feſto: quod uſq; hodie hebræi
obſeruant: unde & apud Iohannem legis fuiſ-
ſe diem ſequentem mortem Chriſti magnũ ſab
bati, quod maioris erat obſeruantiæ quàm fe-
ſtum Paſchæ: & qui uertunt ſabbatum quietis,
quemadmodum in ſecundo loco nomen inter-
pretantur hebraicum, ita deberent illud in prio-
ri interpretari, aut utroque loco relinquere. Et
quod ſequitur *Sanctificatio eſt*, idẽ eſt quòd
ſanctum aut ſeparatum eſt. *Et cuſtodient fi-
lii Iſrael ſabbatum, ut faciant ſabbatum:
in generationibus ſuis pactum perpetuum.*
Vt faciant ſabbatum, explicatio eſt ſententiæ præ
cedentis, ſcilicet cuſtodiant filii Iſrael ſabbatum,
ſcilicet faciendo ipſum: & facere ſabbatum ni-
hil aliud eſt, quàm requieſcere, quemadmodum
Paulus

Paulus ad hebræos dicit, ſabbatiſmum adhuc relinquendum populo Dei, id eſt requieſcendum adhuc eſſe. Et quod dicitur. In generationibus ſuis, idem eſt quòd in generationibus uenturis, ſeu poſteris. *Pactum ſempiternum*, ſcilicet erit inter me & uos: de cuſtodiendo ſabbato. *Inter me & inter filios Iſrael, ſignum eſt perpetuum.* Cuius rei ſit ſabbatum ſignũ, hoc eodem capite dictum eſt, ut ſcilicet ſcirent quòd ipſe eſſet Dominus, ſanctificans eos. Erat enim ſanctitas ſeu impollutio ſabbati, ſignum ſanctitatis & impollutionis Domini, cuius erat ſabbatum, aut ſignum erat eius quod ſequitur, quòd uidelicet ipſe fuiſſet orbis creator, & hoc eſt uerius. *Quia ſex diebus fecit Dominus cælos & terram, & die ſeptima ceſſauit, & requieuit.* Videtur ex hoc loco colligi, Deum ſucceſsione ſex dierum cuncta produxiſſe. Nam quemadmodum dicitur quieuiſſe ſeu ceſſaſſe, eodem modo operatum fuiſſe credendum eſt. Cũ ergo determinata die, dicatur quieuiſſe, ſcilicet ſeptima ſeu ſabbato, ergo certis & determinatis diebus operatus eſt. Ad hoc eſt, quod Geneſis primo textus dicit: factã fuiſſe ueſperam & manẽ, diem unam. Cum ergo ueſpera & manę important ſucceſsionem, qua unum alteri ſuccedit: ſequitur fuiſſe tunc dierum & noctium ſucceſsionem. Tertio quia lux & obſcuritas non poſſunt eſſe ſimul in eodem hemiſpério, ergo cum lux erat, tenebræ non erant: & ſic unum alteri ſucceſſit. Et quod ſequitur, ceſſauit & requieuit: non tam bene uertitur requieuit quàm reſpirauit, ſeu halitum aut ſpiritum recepit; unde uertendũ eſt. Et die ſeptimo quieuit & reſpirauit, ſeu halitum recepit. Nephes enim ſignificare uidetur halitum. & ex conſequenti animam: quòd quidam halitus ſeu flatus Dei ſit: unde uerbum naphas ſignificat ſpiritum ſeu halitum ſumere, qđ clarius dicas inſpirare. Et loquitur hic ſcriptura de Deo, humano more. Nam queadmodum homo ex labore fatigatus, cum quieſcit ſeu ceſſat, dicitur uires ſeu ſpiritum reſumere, qui inquietus erat dum laboraret: ſic de Deo dicit. Nos dicimus in uulgari lingua, tomou ſolego, id eſt halitum accepit: & cum aliquis hominem laborantem urget, dicere ſolet. Sine me halitum accipere, Deixame tomar ſolego. Rabbi Dauid dicit, uerbum ſignificare animo quieſcere. Hieronym. uertit ſupra uigeſimo tertio capi. refrigerari, ubi de uerbi ſignificatione diximus quod nobis uidebatur. Quod uero halitum ſignificet, conſtat Iob quadrageſimo primo, ubi dicitur. Naphſo id eſt halitus eius carbones inflamabit. *Dedit duas tabulas teſtimonii.* Nomen luach tabulam ſignificat: & lachah maxillam, quòd modum tabulæ habeat. Et meo iudicio, erant iſtæ duæ tabulæ coniunctę ad modum tabularum libri, ita quòd altera altera claudebatur: & ex interiori parte utriuſq; erat ſcriptura Dei. Quod uero additur. Teſtimonii, dicebatur teſtimonii; quia teſtabantur pactum quod erat inter Deum & Iſrael: qua de cauſa factæ ſunt lapideæ & ſculptæ, ut diutius durarent, & pactum teſtarentur.

CAPITIS. XXXI. AD MORVM compoſitionem annotata.

VIde. *Vocaui ex nomine Beſalel.* Audis hic quàm attentum Dominus quærat auditorem, qui ſcilicet cum maxima conſideratione audiat, quid ei dicat Dominus eius. In priori Samuel libro, 3. cap. legimus, eũ ſæpius à Domino uocatum ſuo nomine, nec tamen Dominum ad eum locutum antequàm ipſe uerbo Domini attentam præberet aurem. Loquere (ait) Domine quia audit ſeruus tuus. Beatus homo quem tu Domine ex nomine uocaueris: ſed multo per omnia beatior, quem ex nomine noueris. Vnde ortum puto, magni fieri apud homines, ſi princepe eos per nomina nouerit. Tertio expende qualiter Dominus nihil humani in ſuo uoluerit opificio: licet enim hominem elegerit, non tamen alium, quàm quem ex nomine nouerat, & cui artem infuderit: ut ex hoc loco diſcamus in operibus quæ Deo operamur, omnem ſecludere humanũ affectum, & cuncta facere ex ſpiritu Dei. Similiter quàm nihil ualeat humana induſtria in his quæ ſunt Dei, ut merito Paulus dicat, omnẽ ſapientiam noſtram ſtultitiã eſſe apud Deũ. 1. Cor. 3.

De tribu Iehudah. Solent principes, cum aliquem è puluere extollunt, in immenſum magnificare: quod Dominum feciſſe tribui Iehudah, ex multis locis deprehendes. Ipſam ad regnum extulit. Ducem in cunctis prelijs conſtituit: & ita euexit, ut præ cæteris ad fabricam opificii ſui ſuo ſpiritu impleuerit: & inter omnes alias tribus delegerit. Eſt & hic aliud quod aduertere nobiles beant: quare uidelicet Dominus unicum artificem ad omnia opera facienda elegerit, ut ſcilicet in auro, ære, ferro, lignoq; fabricaret cuncta neceſſaria. Nunquid bone Deus, deerant artifices in populo tuo, quos ad opus tuum multiplices, ut non ſic uni cuncta committeres? Sunt multi reges & principes, qui ſe tales non arbitrantur, niſi ad quodlibet munus ſuum habeant diſtinctum miniſtrum. Alius culinam curat: alius equos, atque alius menſam, cubiculum alius, atq; alius ueſtes, & id genus alia. Nunquid maiores eſtis Deo ueſtro, qui unico artifice contentatur ad omnia opera ſua? Et ſi unicus ad multa miniſteria

Vide Bernardi epiſtola.

ſteria

ſteria idoneus & ſufficiens eſt, cur ſic eos in im-
menſum multiplicabis? Vnde fit, ut cum nõ poſ
ſint tantam alere familiam, cogantur famuli la-
trocinio uictum quærere. Conſiderandum etiã
eſt, quantum uitauerit in hac re, miniſtrorum
confuſionem, qui unicum artificem omnibus
præfecit. *Ad cogitandum cogitationes, & ad faciendum.* Non temere aut ex abruto ad
opus ipſum aggrediendũ eſſe admonentur artifi
ces, immo cuncti operarii: ſed præuia cogitatio
ne omnia facienda ſunt. *Dedi ſecũ Aholiab.*
Non indignatur neque ægre fert Beſalel alteri-
us ſocii conſortium, quemadmodum mundi ar
tifices, ac principum miniſtri. Serui Dei liben-
ter ſocietatem admittunt: quia non tam quæ
ſua ſunt quærunt, quàm quæ Domini. Serui ue
ro principum, quia quæ ſua ſunt quærunt, non
quæ ad principem pertinent, comitem reſpuũt;
& torue aſpiciunt. Conquæritur apud Lucam
Lucæ. 10. Martha, quòd ſoror Maria eam ſolam relique-
rit in miniſterio Domini: quoniam tam magnũ
eum æſtimabat Dominum, ut non ſola ad eius
miniſterium ſufficeret: ideò ſororem in adiuto-
rium à Chriſto petit. *In corde omnis ſapientis corde, dedi ſapientiam.* Non ſolum no-
uas artes de nouo indidit Dominus, ſed etiam
humano ingenio & labore acquiſitas auget &
perficit, ut nos doceat non ſolum noua facere,
ſed reparare antiqua, & credibile eſt tam nouas
quàm auctas, omnibus acquiſitis fuiſſe perfe-
ctiores. Quod etiam ideo feciſſe credo, ne anti-
qui artifices: erga duos inuidia torquerentur.
Tabernaculum eccleſiæ, & arcã. Quid o-
pus eſt Domine, toties hæc famulo tuo incul-
care? Nunquid nõ iam ante prædixeras illi, quid
illi eſſent facturi? Solet Dominus præcepta ſua
repetere: quoniam nouit nos ſæpius obliuionẽ
cauſari. *Candelabrum mundum.* Admonet
nos locus iſte, ea maxime mundare, quæ ſordi-
bus occurrentibus magis fœdari ſolent. Audi
Paulum. 1. ad Corinth. 12. hæc eadem admonen
tẽ. Mẽbra inquit, quæ minus honeſta putamus,
his uberiorẽ honorẽ apponimꝰ: & indecora no-
ſtra, copioſiorẽ decorem habent. Cæterũ quæ de
cora ſunt noſtri: non opus habent. *Veruntamen ſabbata mea cuſtodietis.* Memini me
aliàs admonuiſſe conſiderandam huius legiſlato
ris ſapientiam: qui malo quod præuidebat futu
rum, tam prudenter occurrit. Solent enim aua
ri homines, negligere quietem, in ſe quidem cru
deles, mites in pecuniam & opes: qua de cauſa in
ter labores, eos uoluit admonere quietis. Eſt hic
& aliud conſiderandum. Sunt multi qui ſe reli-
gioſos arbitrantur, neque ſe feſtos dies uiolare
putant, ſi opera ſeruilia faciant intuitu pietatis,
aut religionis: puta ſi ueſtes pauperum conſu-
ant, pro captiuorum redemptione piſcentur, &
id genus alia ſeruilia faciant: quos hic mœrito
Dominus arguit: inter opera religionis: quietis
ſabbati nos admonens. Noui tamen poſt diuul-
gatum Euangelium, dies feſtos non tam ſtricte
ſeruandos quemadmodum in lege ueteri, ſabba
ta & alia. Non ſunt tamen etiam nunc uiolan-
da feſta: cum ſcandalo proximiorum Vides hic
qualiter Dominus noluit propter opera ſua ſab
bata prophanari, quid putas faciet cum pro-
pter noſtra uiolauerimus? *Vt ſciatis, quod ſum Dominus ſanctificans uos.* Diligit mũ
ditiam in nobis Deus noſter: in cuius ſignũ, no-
luit nos conſpurcare ſabbatum ſuum. *Sex diebus fiet opꝰ: die ſeptimo requies requiei eſt.*
Vide queſo Dei tui liberalitatẽ. Exigunt dñi qui
ſeruos habent omnes operas ſeruorum ſuorũ:
& ita eos urgent, ut neque ad horam ſibi ſinant
laborare. Non ſic facit tibi Dominus Deus tu-
us: ſed ſex diebus te tibi ſinit laborare: ſeptimo
uero non ſibi te laborare uult, ſed quieſcere. Nõ
ne Domine Deus noſter æquum eſſet, ut tibi
ſex diebus laboraremus, nobis autem die ſepti-
mo quieſceremus? Nonne ſaltem ad unam aut
alteram diem tibi ſeruire? Minime, ſed nobis uis
laboremus, tibi uero quieſcamus. Diſcite quæ-
ſo ex hoc loco auari domini, requiem aliquam Iſaiæ.58.
ſeruis præſtare ueſtris. Audite apud Iſaiam Do-
minum Deum ueſtrum. Nonne (inquit) hoc eſt
ieiunium quod elegi? Vt ſoluas colligationes im
pietatis, ſoluas faſciculos, & dimittatis confra-
ctos liberos, & omne iugũ diſrumpatis? *Dedit dñs Moſeh duas tabulas lapideas, ſcriptas digito Dei.* Ne putaremus leges per quas iudi
cari debemus antiquandas aut abolendas, lapi-
de ſculptas ſcriptura docet. Vis ſcire, quamdiu
iſtæ tabulæ ſint duraturæ? Audi Dominum a-
pud Ezechie. Educam uos de populis, & congre Cap.20.
gabo uos de terris in quas diſperſi eſtis, manu
ualida, & brachiis extentis, & furore effuſo. Et
adducam uos ad deſertum populorum: & iudi-
cabo me uobiſcum ibi facie ad faciem, ſicut iu
dicaui me cum patribus ueſtris in deſerto terræ
Ægypti: & trãſire faciam uos ſub uirga & addu
cam uos in uinculum fœderis, per quod conſtat
legem intelligere. Quod autem ſequitur.
Scriptas digito Dei, nos admonet quãti nos
fecerit Deus noſter, ut ſcripturam quam ad nos
dabat, ſuo digito, non alicuius angeli aut homi
nis ſcribi uoluerit. Si enim principes pluris fa-
ciunt eos quibus manu propria ſcribunt, quan
ti facien-

ti faciẽd⁹ eſt popul⁹ cui Deus omniũ creator ſuo digito leges exarare dignatus eſt? Commendare uoluit Paulus Chriſti modicus ſeruus, literas quas ad eccleſias dabat, quòd ipſe eas manu propria ſubſcripſiſſet, quanto magis commendabilis eſt lex quam ſcripſit Dominus Deus?

CAPITIS. XXXII. EXODI annotationes iuxta literam.

E*T uidit populus quòd moram faceret Moſeh deſcendere è monte.* Ponitur hic uerbum boſſes, quod aliqui ex hebræis & noſtris dicunt ſignificare morari, & tardare, quoniam hoc uidetur ſignificare Iudicum quinto, ubi mater Siſaræ dicit. Cur boſſes. i. tardauit currus eius? Et iſti hic uertunt. Quia moram faceret ſeu tardaret. Aliqui uero dicunt uerbum boſſes eiuſdem eſſe ſignificantiæ cum uerbo bus, quod ſignificat pudore ſuffundi, confundere, ſeu confuſionem facere: & iſti meo iudicio, rectius ſentiunt: quoniam ſignificatio loco huic quadrat, & uerbum à ſua ſignificatione non diſtrahit. Iã enim aliàs admonui, uerba quieſcentia ain uau, & quieſcentia lamedhe, & duplicata earundem literarum, eſſe ut plurimum eiuſdem ſignificationis. Quod uero hæc ſignificatio loco conueniat, patet. Cum enim aliquis alium uenturum expectat, maxime eum qui ſe uenturum pollicitus eſt, ſi non ueniat, ſe deluſum putat & confuſum. Vnde & Dauid Dominũ precatur: ne eum à ſua expectatione confundat. Cum ergo Moſeh ſe uenturum prædixiſſet, & tardaſſet quadraginta dies: putauit populus ſe deluſum ab eo, quia non putauit eum amplius uenturum, & cupiebat requieſcere in terra ſibi promiſſa. Neque Moſeh in ſuo diſceſſu prædixerat tẽpus moræ, quoniam ignorabat quàm diu Dominus uellet eum in monte detinere. Eſt ergo locus ſic reddendus. *Et uidens populus quod confuſionem faceret Moſeh, in deſcẽſu de monte, ſeu deſcendere de monte, abiit ad Aharon:* ac ſi dicat. Cum uidiſſet populus quòd Moſeh confudiſſet eum: promittens ſe uenturum, & non ueniſſet, & confunderet eos ab expectatione ſua: iuit ad Aharon. In qua ſignificatione poteſt uerti quod ex Iudicum libro citatum eſt. Cur confuſionem fecit nobis currus eius, quem ſperabamus uenturum & nõ uenit? poteſt tamen communis expoſitio admitti, quoniam bona eſt. *Congregatus eſt populus ſuper Aharon.* Poſſet etiam uerti, contra Aharon, ut Sanctes uertit, quoniam quaſi ſeditioſe cõueniebãt ad eũ, ſed quia nõdũ forte manifeſtabant ſeditioſum animum, uidetur melius, ſuper Aharon. *Neſcimus quid fuit illi.* Sic hebraice eſt, quod tamen bene uertitur per neſcimus quid acciderit ei. Nos luſitani hunc loquendi modum habemus. Cum enim in quo loco aliquis ſit ignoramus, dicimus. Nam ſei q̃ foi delle, id eſt ne ſcio quid de illo factum eſt. Et credibile eſt, columnam nubis & ignis, hoc toto tempore quo abfuit Moſeh, defuiſſe Iudæis: quoniam ſi columnam ducem haberent, nõ quęrerent deos ductores. Et quod dicitur. *Fac nobis deos,* poteſt uerti. Fac nobis deum: quoniam elohim licet ſit plurale, pro ſingulari ſæpius uſurpatur. *Rumpite inaures quæ ſunt in auribus mulierum ueſtrarum, filiorum ueſtrorum, ac filiarum ueſtrarum: & adducite ad me.* Verbum parach, quod hic ponitur, ſignificat proprie ſeparare, & diuidere, rumpere uero ex eo quòd id quod rumpitur, ſcinditur, & diuiditur: & per utrunq; uerbum poteſt reddi uerbum hebraicum: mihi tamen magis arridet ſeparare, quoniã magis ꝓpria & cõmunior eſt hæc ſignificatio: ut Geneſis uigeſimo ſeptimo. Vparachta, id eſt ſeparabis iugum eius à collo tuo: quod alii uertunt. Rumpes. Et Pſalmo ſeptimo. Ne forte rapiat ut leo animam meam. Porech, id eſt diuidat ſeu ſeparet partem à parte, & non ſit qui eripiat. Threnorum quinto uidetur ſignificare eripere, ubi dicitur. Serui dominati ſunt noſtri, porech, id eſt ſeruans uel eripiens non eſt de manu eorum, ſed ibi etiam uerti poſſet. Separans non eſt de manu eorum: quoniam eruere aliquem de manu alicuius, nihil aliud eſt quàm ſeparare eum: & uidetur hæc ſignificatio omnibus locis quibus uerbum ponitur, quadrare. Præcæpit autem Aharon, ut inaures uxorum & filiarum rumperent ſeu ſepararent, & ad ſe adducerent: quoniam arbitrabatur hac de cauſa poſſe eos ab incepto malo detinere. Nullum enim lapidem non mouit, quo negocium in aduentum Moſeh differret: qua etiam cauſa uitulum in metallum ſculpſit, totamq; auri maſſam in ignem proiecit, ut uidentes auri ſui diſpendium pœnitudine moti, à propoſito deſiſterent. Putauit enim futuram turbationem in cũctorum habitaculis, ſi uiri ab uxoribus & filiis in aures auferrent, & ſic ſaltem propter domeſticam turbationem, uitandam, ab incepto deſiſterent: ſed populus ad idololatriam facilis & pronus: non diſtulit quod iuſſus fuerat implere: & ad hoc propoſitum magis uidetur conuenire rumpere quàm ſeparare: quoniam fractis & ruptis inauribus, nulla iam erat ſpes reſtitutionis

Pſalmo.

tionis

tionis. Erat autem mos apud orientales matro-
nas, inaures ad aures ſuas & filiorum ſuſpende-
re, immo uſque hodie, etiam uiri tales geſtare
ſolent: quemadmodum propriis luminibus me
uidiſſe recolo in aula clementiſsimi regis no-
ſtrı̄: apud quem erat orator regis Hormuzii cu-
ius Dominium ad otam ſinus Perſici eſſe dici-
tur: qui ab utraque aure ſuſpenſas habebat in-
eſtimabiles margaritas: & ab orientalibus no-
ſtræ fœminæ didicerunt hæc geſtare. Hunc au-
tem morem, apud orientales fuiſſe Plinius te-
ſtatur undecimo libro, capito trigeſimo ſepti-
mo. Neque in alia parte (inquit) fœminæ magis
impendunt margaritis dependentibus. In orien
te quidē, & uiris aurū geſtare eo loci, decus exiſti
matut. *Et finxit illud cum ſtilo.* Varias ſi-
gnificationes tribuunt hebræi dictioni hebrææ
cheret, quam uertimus ſtilum. Dicunt enim ſi-
gnificare ſtilum quo ſcribuntur litteræ, aut ſcul
puntur. Secundo marſupium, ad quod proban-
dum citant illud ſecundi Regum quinto. Et li-
gauit duo talenta atgenti in duobus charitim, id
eſt marſupiis. Quod Hieronymus uertit. In duo
bus ſaccis. Tertio dicitur ſignificare acum, iux-
ta illud Iſaiæ tertio. Ve acharitim, id eſt & acus.
Vbi ſignificat ornamentum muliebre: quod ue
ro illud ſit, non plene conſtat. Sed re uera uni-
ca eſt nominis ſignificatio. ſ. ſtilum, aut quod
modum ſtili habet, ut eſt uectis, & acus. Dictio
etiam ponitut Iſaię octauo, ubi ſic habetur.
Sume tibi uolumen grande, & ſcribe in eo be-
cheret, id eſt cum ſtilo hominis, aut cum cala-
mo hominis: quod aliqui interpretantur: ſtilo
manifeſto, ut omnis homo poſsit illud lege-
re, ut Tharghum exponit. Rabbi uero Dauid di
cit textum dicere, ſtilo hominis, ut ſignificaret
ſcripturam non debere eſſe ſecundum ſpiritua-
lē uiſionem, ſed re ipſa. Mihi uero hic ſenſꝰ illorū
uerborū eſſe uidetur. Scribe in eo ſtilo hominis. i
calamo, ut facetet diſcrimen intet ferreum ſtilū,
quo utuntut artifices celatores, & calamū quo
omnes homines indiffetentet utuntur, quoniā
dicitut, ſume tibi uolumen. In uoluminibus e-
nim non ſtilo ferreo aut æteo, ſed calamo ſcri-
bimus: & hac de cauſa addidit, hominis. Illud
uero quod ex ſecundo Regum citauimus, po-
teſt ſic reddi. Et ligauit duo talenta argenti in
duobus charitim, id eſt uectibus ad modum ſti
lorum. Nam ſequitur ibidem ſtatim. Et poſuit
ſupet duos puetos ſuos. Solent enim homines
qui pedites incedunt & onus portant, ligare o-
nus ad lignum aliquod forte, & ſuper dorſum
portare: quemadmodum apud nos faciunt Vaſ-
conis, qui cacabos & chaldarias reparant: & iſte
procul dubio eſt ſenſus illius loci, qui non di-
ſtrahit nomen à ptopria ſignificatione, & con-
textu literæ iuuatur. Formauit ergo Aharon ſeu
finxit uitulum ſtilo in architypo ſeu forma lu-
tea, ut ſolet fieri, cum æs fundi debet ad opus ali
quod fuſile, & aurum fudit, & formatus eſt ui-
tulus. Aliqui per ſtilum intelligere uoluerunt
formulam ſeu typum, in quem proiecerit Aha-
ron aurum, quod fuſum expreſſerit uituli ſimi-
litudinem: quod non placet. Alii dicunt, Aharō
auri maſſam in ignem proieciſſe ut funderetur,
poſtea uero eūdem illam maſſam ſtilo digeſsiſ-
ſe, & formam uituli expreſsiſſe: ſed melius eſt ut
credamus, illum in luto ſtilo finxiſſe, & poſtea
in igne fudiſſe. *Fecit illud. ſ. aurum uitulum
fuſile.* A uerbo agal diriuatur agol, quod eſt ro
tundum ſecundum hebræos: ſed meo iudicio,
dictio illis & nobis ignota eſt: duo tamen ſigni-
ficare uidetur: agol. ſ. rotundum & agil inaurē,
ſic à rotunditate dictā. Maagal uero ſignificat ſe
mitam & proprie uiam inter duas macerias clau
ſam: unde egel ſignificare uidetur uitulū, quòd
in pede habeat quaſi uiam clauſam inter duos
parietes, aut quia pedem totundū habet. Et for
te idē ſignificāt agol & agil, ſed rem nō diffinio,
quia nondum certam habeo. Agil enim uidetur
ſignificare ornamentum auris, aut alterius mē
bri: diſpoſitum ad modum uiæ inter duas mace
rias: & ſi ſit ornamentum brachiorum forte eſt
illud quod noſtri uocant bracelletes, & habet
modū cannalis aquarum, hoc excepto, quòd eſt
rotundæ figuræ. *Solemnitas Domino cras.*
Significat cagag, ſaltare & commoueri. Pſalm.
107. Lachogu. i. ſaltabunt & mouebunt ſe ſicut
ebrius: & ex conſequenti ſignificat diem feſtum
agere, quòd agentes diem feſtum ſoleant ſalta-
re. Inde chag, id eſt ſolemnitas, tripudium. Diſ-
putauimus de huiuſmodi ſignificatione ſupra
capite decimo huius libri. Dicitut etiam pecus
ſeu agnus chag. Pſalmo centeſimo decimo octa-
uo à ſaltando ſeu tripudiando. Vnde poſſet hic
uerti. Tripudium Domino cras. Et quod ſequi
tut cras, putarem nomen machir eſſe potius à
chur, quod eſt licere, quàm à machar, quod eſt
pręcium. Res tamen incerta adhuc eſt. *Aſcēde
re fecerunt holocauſta,* ſcilicet ſup altare, aut
in fumum ad honorem idoli ſui. *Et appropin
quare fecerunt pacifica.* Melius integra, quo
niam ut ſepe teſtati ſumus, hoc ſacrificii genus,
pro domus incolumitate & integritate offere-
rebatur: & nomen ſalom, non tam pacem, quàm
integritatem ſignificat. *Surrexerunt ad ludē
dum.* Diſputauimus abunde Geneſis decimo
octauo, & uigeſimo primo, de ſignificatione
uerbi ſachah, id eſt ridere, ludere, nos dicimus (fa

uerzom-

zer zombaria) parui pendere. Neque ſumitur
hic ludere, pro idola colere, ut putauit rabbi Se
lomoh: ſed utidem eſt quòd tripudiare, lude-
re ad modum puerorum, ut patet ex loco Gene
ſis uigeſimo primo citato, ubi dicitur. Et uidit
Sarah filium Agar meſacheh, id eſt ludentem cũ
Iſcach. Solebãt gentes in feſtis idolorum ſuorũ
comedere de immolatis uictimis ſuis: & in eo-
rum honorem ludere, & ſaltare, feſtoſq; ducere
choros. Fecerunt autem Iudæi quemadmodum
facere in Ægypto uiderant: & hunc ſenſum ſe-
quentia probant: quoniam poſtea dicitur Ieho-
ſuah Moſeh interrogaſſe de clamore audito in
caſtris: Moſeh uero reſpondiſſe, ſe uocem cantã
tium non bellantium audire. *Corrupit ſe po-
pulus tuus.* Licet uerbum charat, quod corrũ-
pere uertimus, in multis ſcripturæ locis pona-
tur, & paſsim in eis obuium ſit, nondum ta-
men nota eſt propria eius ſignificatio, ut Gene
ſis trigeſimo octauo admonuimus: frequenter
tamen ab interpretibus effertur per corrum-
pere. Aliqui uertunt. Quia corrupit populus tu
us, ſcilicet uiam ſuam. Dicitur autem populus
corruptus p idololatriã admittẽs alienũ deum,
quemadmodum mulier cõiugata, admittens a-
dulterum: unde ſequitur, quaſi explicans quid
ſit dictu corrupit uiam ſuam. *Receſſerunt ci-
to de uia quam præcepi eis:* quaſi idem ſit
corrumpere uiam aut ſe, quòd recedere à uia re
cta. Et per uiam hic doctrinam legis aut legem
ipſam intelligit: quemadmodum in multis ſcri
pturæ locis. In Pſalmo habes. Beati immaculati
uia, qui ambulant in lege Domini. Et textus hoc
indicat dicens. De uia quam præcepi eis, id eſt
de præceptis meis. *Dimitte me.* Sunt duo uer
ba quaſi eiuſdem ſignificationis, ſcilicet tanah &
nuah. quarum prius dicitur ſignificare dimitte-
re, quieſcere facere: ſecundum uero quieſcere.
Hic tamen ponitur niach, quod eſt dimittere: &
eſt ſenſus. Non reſiſtas mihi precibus tuis. Non
te obiicias mihi, aut furori meo. Neque perpe-
ram uertas. Quieſcere fac me, id eſt ſine me uin-
dictam ſumere de eis, ut quieſcam. Solent enim
irari homines, cum uindictam ex hoſtibus ſu-
munt, à commotione & ira quieſcere, iuxta il-
lud Iſaiæ. Heu uindicabor de hoſtibus meis, &
conſolabor de inimicis meis: quod aliqui perpe
ram intelligentes putarunt, Deum uelle dicere,
ſe poſt uindictam conſolatione egere, ut oſten-
dat ſe inuitæ ſeu non ſua ſponte punire: ſed re ue
ra textus illud non prætendit. Et conſidera Dei
miſericordiam: qui ex his uerbis oſtendit Mo-
ſeh, ſe uelle eum pro populo precari. *Faciam te
in gẽtem magnam.* Dupliciter locum iſtũ no-
ſtri interpretantur. Alii. Dabo tibi ſobolem in
magna copia: ut ſcilicet in te compleantur pro-
miſsiones meæ factæ patribus. Sic Geneſis duo
decimo dixit Abrahæ. Faciam te in gentẽ magnã
id eſt dabo in magna copia poſteritatem: & eſt
hebraiſmus. Alii. Faciam te in gentem ma-
gnam, id eſt ducem maioris populi, quàm iſte
ſit, te conſtituam. Prior tamen ſenſus uidetur
germanior: quoniam promiſsiones ſeruat, & ſen
ſum communem hebraiſmi non mutat. *Et de
precatus eſt Moſeh faciem Domini.* Ver
bum chalah ſignificat proprie ægrotare, lan-
guere, & debilitari. Ex conſequenti orare, quòd
orans debilem ſe oſtendat, ad eum quem orat,
aut quia eius animum debilitat & flectit rigo-
rem. *In fortitudine magna & in manu ro-
buſta.* Intelligit per fortitudinem, uim interio-
rem, per manum uero punitionem, quam ad-
uerſus Ægyptios exercuit. Conſidera neruos, &
uim orationis Moſeh, & quàm ſapientem agat
oratorem coram Deo. Tria enim apponit per-
ditioni comminatæ. Primum ne putans ſe in ini
micos & alienos ſæuire, ſæuiat in ſe. Prouerbiũ
commune eſt apud nos. Qui ſeruum ſuum ſer-
uat, aurum ſuum cuſtodit: & qui ſeruum pro-
digit, ſuam prodigit pecuniam. Et ideo dicit.
*Vt quid Domine iraſcitur furor tuus in
populum tuum?* Secundo obiectat illi infa-
miæ notam, quã incurret, ſi eos occiderit: quòd
ſcilicet reputabitur ab Ægyptiis malicioſus &
impotens: & iſthuc tendit quod ſequitur.
*Vt quid dicent Ægyptii, malicioſe eduxit
eos?* Tertio ueracitatem, quòd ſcilicet cum ſit
ſumme uerax, reputabitur mendax & periurus,
quoniam iurauit patribus ſe daturum terram
pmiſsionis poſteris eorũ, & tamen non dederit.
In malo eduxit eos. Sic in hebræo eſt, & eſt
ſenſus. Dicturi ſunt Ægyptii cum uiderint I-
ſrahel deletum à te: quòd eos non ad bonum ſu
um, ut putabatur: ſed ad malum, ut ſcilicet eos
occideres in montibus, eduxeris: ac ſi dice-
rent. Putabamus populum ſuum è terra noſtra
eduxiſſe, ut daret illi terrã fluẽtẽ lacte & melle: &
cõſtat eos eduxiſſe, ut in mõtib' occideret. Qua-
re nõ tã bñ redditur. Callide ſeu malicioſe, ut no
ſter uertit. *Pœniteat te ſuper malum popu
li tui.* Duo hebræis ſignificat uerbum nacham,
ſcilicet conſolari, & pœnitere: ſed ubi ipſi uertũt
cõſolari, tã bñ quadrat pœnitere: ut ſecundo Sa
muelis decimo tertio, ubi noſtri uertunt. Quia
nicham, id eſt conſolatus fuerat ſuper Amon:
uerti poteſt. Quia eum pœnituerat, ſcilicet do-
loris ſuper mortem Amon. Et quod ſequitur.
Super malo populi tui, id eſt ſuper malum
quod

quod cogitaſti illi facere. Poſſet etiam uerti. Et conſolare ſuper malum populi tui, id eſt quod fecit populus tuus. Et aduerte q̃d Moſeh nõ ſolum precatur Dñm, ut non puniat, ſed ut eum pœniteat uoluiſſe punire. *Et pœnituit Dñm*, id eſt ad modum pœnitentis ſe habuit: qui nõ facit quod erat facturus. *Et uertit ſe, & deſcendit Moſeh de monte.* Noſter Sanctes uertit hic, & aſpexit, quoniam uerbum panah, etiam aſpicere hebræis ſignificare dicitur, & multa alia. ſ. declinare, uertere, & aptare: ſed meo iudicio, proprie ſignificat uertere, & ex conſequenti aſpicere: quòd qui ſe uertit, aſpiciat ad locum ad quem ſe uertit. Deutero trigeſimo primo habes. Quia panah, id eſt uertit ſe ad deos alienos. Et Ieremiæ ſexto. Quia panah, id eſt uertit ſe dies ad occaſum. Idem cantico. 6. Quo panah, id eſt diuertit ſe dilectus tuus? Loco autem huic magis quadrat. Et uertit ſe Moſeh, quàm. Et reſpexit. Loquebatur enim Moſeh cum Domino: & poſtquàm putauit ſe exauditum, conuertit ſe ad iter quo erat deſcenſurus: unde ſequitur.

Et deſcendit. Scriptæ à duobus lateribus earum. Vocantur iſtæ duæ tabulæ teſtimonii, quia teſtabantur pactum inter Deum & Iſrael. Dictio eber quæ hic ponitur, non ſignificat latus, ſed ante: quemadmodum abar tráſire, antere: ideo non bene hic uertitur. A duobus lateribus: ſed uertendum eſt ab anterioribus, ſeu à duabus ſuperficiebus, ut alii uertunt, licet non tam germane ſicut ab anterioribus: quoniam per hoc ſoluitur quæſtio quam hebræi & noſtri hic controuertunt, utrum ſcilicet iſtæ tabulæ fuerint ab utraque parte ſcriptæ. Conſtat enim ex hac interpretatione, quòd non, ſed ſolum à parte anteriori. Et ut iam diximus, tabulæ claudebantur ad modum tabularum libri: & hoc nõ ſolum proprietati nominis eber, magis cõſonat, ſed etiam reuerentię illarum & cuſtodiæ, quoniam tabulæ clauſę, præcepta reuerentius aſſeruabant: atque diutius poterant clauſæ ad modum libri ſeruare. Poteſt etiam ſuſtineri interpretatio Sanctis, intelligendo per duo latera, non utrũq; cuiuſque tabulæ, ſed alterum utriuſque, ſcilicet anterius. Et quod ſequitur. *Hinc & inde*, non eſt intelligendum quòd ab utroque latere cuiuſlibet, ſeu ad duo latera, ſed ad duas manus, ſ. dexteram & ſiniſtram. Et crædiderim tot præcepta ſcripta in una, ſicut in altera: quoniam otioſe eſſet locus uacuus in altera earum, ſi ſolum tria præcepta ſcripta haberet, ut Auguſtinus dicit: ſed puto quinq; ſcripta in qualibet earũ. *Opus Dei ipſæ*, id eſt non ſolum ſcriptura tabularum erat opus Dei, ſed dolatio ipſa tabularum. Et literæ erant ſculpte, ut diu durare poſſet ſcriptura. *Audiuit Iehoſuah uocem populi perſtrepentis*, aut *uociferantis*. Verbũ hebraicũ rahah, ſignificat frángere, tumultuari, & uociferari. Vociferabatur enim populus ex iocunditate & lætitia, eleuans in aera uoces.

Non eſt uox reſpondentium fortitudinẽ: & non eſt uox reſpondentium debilitatem: ſed reſpondentes ego audio. Iſte eſt hebraiſmus: & locus difficilis eſt, & uarie à noſtris & hebræis intelligitur: & difficultas prouenit ex ignorantia propriæ ſignificationis, aut ex æquiuocatione uocabulorum hic poſitorum: de quibus prius tractabimus. Et ſolum duorum uocabulorũ ſignificatio dubia eſt, ſcilicet anah, quod uertimus reſpondere: & chaluſah, quod dicitur ſignificare debilem eſſe. Et quòd hoc ſignificet, coniectura non parua eſt apud Ioelem capite tertio ubi dicitur. Hachalos, id eſt debilis dicat, fortis ſum. Aliud uero uerbum, ſcilicet anah, duo proprie ſignificat, ſcilicet reſpondere, & humiliari: exempla prioris ſignificationis ſunt in multis locis ſcripturæ: ut Ieremiæ uigeſimo tertio. Quid anah, id eſt reſpondit Dominus? Deutero. 19. Mendacium anah, id eſt reſpondit in fratrem ſuum. De ſecunda uero ſignificatione exempla habes Pſalmo octageſimo octauo. Omnibus fluctibus tuis hinita, id eſt humiliaſti me. Et. 119. In ueritate tuá hinitani, id eſt humiliaſti me. Idem Threnorum quinto. Mulieres in Sion hinu, id eſt humiliauerunt. Aduerte tamen quòd hebræi utuntur reſpondere pro loqui. Non eſt etiam certum nomen chalas, ſignificare debilem eſſe: & ex locis ubi uerbum chalas ponitur & nomina ab eo diriuata, uidetur potius uerbum ſignificare ſuccidere, mancum reddere, quàm debilitare, quod ex uerbis Iob capite decimo quarto conuinci uidetur: ubi dicitur. Quia arbori eſt ſpes, quòd ſcilicet ſucciſa germinabit: & uir morietur uaiechas. i. & ſuccidetur omnino. Nam ſequitur. Mortuus eſt homo & ubi eſt? Vbi hoc intereſſe dicitur inter ſucciſam arborem & hominem: quod arbor ſucciſa reuiuiſcit, ſi radices habeat, homo uero omnino moritur, ut ſcilicet naturaliter non reſurgat amplius. Et quod ex Ioele citatum eſt, uerti poſſet. Mancus ſeu ſucciſus dicat, fortis ſum. Significatio tamen hæc non mihi omnino certa eſt. Secũdum ergo hanc ſignificationem poteſt eſſe ſenſus loci iſte. Nõ eſt uox reſpondentiũ ſeu clamãtium fortitudinem, id eſt fortium iactantiũ ſuam fortitudinem in uictoria: neque eſt uox reſpondentium ſeu clamantium ſucciſionem, id eſt ſe ſucciſos, aut debilitatem, id eſt debilium clamantium ſe imbecilles aut debiles: ſed uocem re

ſpondentium aut clamantium, ſcilicet in choris ego audio. Sic etiam Onchelos uertit. Non eſt uox uirorum qui uincunt in prælio, neque uox debilium qui uincuntur: uocem ludentium ego audio Septuaginta uero ſic. Non eſt uox præcinentium pugnam, neque uox præcinentium fugam: ſed uocem præcinentium uinum ego audio. Noſter uero Sanctes in lexico pagina.1776. uertit. Non eſt uox clamandi fortiter, neque uox clamandi debiliter: uocem cantandi ego audio. Hieronymus uero. Non eſt clamor adhortantium ad pugnam, neqne uociferatio compellentium ad fugam: ſed uocem cantantium ego audio. Inter quas prior, & ea quæ eſt Sanctis uidentur textui germaniores. *Vidit uitulum & choros.* A chalal quod eſt polluere & initiari deducunt hebræi mecholot, id eſt choros: ſed cũ nullam alluſionem habeat chorus, ad illa duo, uidetur potius diriuari à chol quod eſt caſtrametari, quòd ſcilicet chorus præ ſe ferat caſtrorum ſpeciem. Qui enim chorizant, exercitũ agũt. *Fregit eas,* ſcilicet tabulas, *ſub monte.* Aliqui hoc tribuunt perturbationi ipſius Moſeh, ut ſcilicet furore turbatus tabulas fregerit: ſed melius ſentire uidentur, qui dicunt eum ideo eas cõfregiſſe, quòd eos tanto Dei munere indignos reputaret: qua etiam cauſa: eas alicui tradere noluit. *Fregit eas ſub monte.* i. ad radicẽ mõtis. *Moliuit, donec in puluerem redegit.* Poſſet etiam uerti. Vſquequò tenue aut puluis, ſcilicet eſſet. Et ſic hebraice ad literam habetur. Verbum dachad, à quo doc, id eſt tenue, ſignificat potius attenuare quàm in puluerem redigere, licet quaſi ſint idem. Inde noch, id eſt tela ſic à tenuitate dicta. Iſaiæ uigeſimo ſecundo. Qui extendit chadoch, id eſt ſicut telam cœlos aut ſicut tenue. *Diſperſit ſuper facies aquarum, & potauit filios Iſrahel.* Diſquirendũ hic mœrito eſt, cur ſanctus Moſeh, uitulum in tenuem puluerem redegerit, & in aquas proiecerit, atque ex huiuſmodi aqua potauerit filios Iſrahel: & crediderim quòd ut eis idololatriæ nauſeam induceret, uoluit ut pulueribus idoli ſui ſaciarentur. Sic Numeri undecimo fecit. Cũ enim populus carnium deſiderio flagraret, ſaciauit eos uſquequò per nares eam proiicerent, ut ſaciati de cætero, eas amplius nõ deſiderarẽt. Secundo ut ſibi perſuaſum haberent nihil reliquiarum idoli ſui manſiſſe, quas poſtmodum ſuperſtitioſe colerent: quemadmodum ſancti dicunt, Deũ corp⁹ ſcti Moſeh occultare Iudæis uoluiſſe, ne poſtmodum ſuperſtitioſe illud uenerarentur, quemadmodum æneo ſerpenti fecerunt: cui diuinos honores impenderunt, uſquequò ſanctus Ezechias religioſe ſerpentem confregit, & combuſſit: ut hiſtoria ſecundi Regum, capite decimo octauo docet. *Induxiſti ſuper eos peccatum grande.* Licet populus fuerit primus autor ſceleris, quia tamen ſacerdotis ſummi erat, eos reuocare aut ſaltem detinere, ideo eum prius arguit. Dicit autem eum induxiſſe ſuper eos peccatum grande: tum ratione ipſius peccati, tum propter grauem punitionem, qua mœrebantur à Deo puniri. Nituntur Iudæi hic, non ſolum pontificem, ſed etiam populum, à peccato excuſare: ut omnem populi culpam, in illam proſelytorum quæ cum eis ex Ægypto aſcenderat colluuiem reiiciant. Aharonem autẽ ita excuſant. Primum quòd nullum lapidem non mouerit, ut populum ab incepto reuocaret. Iuſsit enim ſibi inaures afferri, ut populus diſpendium monilium cõſiderans, à peccato ceſſaret. His quoque addunt uitulum non Aharonis opere, aut ignis uirtute, ſed magicis proſelytorum artibus: præter omnium expectationem, prodiſſe: quod ex ipſis uerbis Aharonis colligunt dicentis Moſeh. *Proieci in ignem aurũ, & egreſſus eſt uitulus iſte.* Sed quòd pontifex peccauerit in hoc facto, ex multis conſtat. Primum quia Moſeh hic eum arguit, dicens eum induxiſſe ſuper populum peccatum grande. Secundo quia Deuter. nono idẽ dicit, Dominũ. ſ. aduerſ⁹ Aharonẽ maxime iratũ, uoluiſſe eũ delere, niſi ipſe precibus occurreret. Peccauit ergo Aharon: primum quòd populum non conpeſcuit aut detinuit bonis uerbis. Potuit enim eis polliceri breuem fratris aduentum: & ſic eos ad unam aut alteram diem detinere & humanũ ducatum præſtare: quòd uidelicet homine electo pergerent. Secundo peccauit formando uitulum ex auro & inauribus ad ſe deductis: & uidetur mentiri, cum dicit Moſeh uitulum ex igne egreſſum, cum textus dicat eum ſtilo ſculpſiſſe. Tertio peccauit: quòd poſtquàm uidit fuſum uitulum, altare conſtruxit, ſolemnitatem Dei proclamauit, uictimas obtulit. An uero fidem perdiderit interiorem, non conſtat ex uerbis literæ: & uidetur quòd timore fecerit omnia hæc, quemadmodum hiſtoriæ tradunt de Marcelino, & de Petro ſacra hiſtoria: licet de Petro conſtet ex uigeſimo Ioannis capite: totam fidem interiorem perdidiſſe, licet quidam putent eum non amiſiſſe eam: cum Chriſtum negauit. Quod uero populus peccauerit certo certius conſtat: licet potuerit eſſe: quòd proſelyti, qui cum eis ex Ægypto aſcenderant, eos incitauerint ad malum: quod eos nullo pacto excuſat. *Quomodo in malo ipſe?* Quidam uertũt. Quod ad malum ſit pronus. Poſſet etiam uerti, quód

quod in malo ipſe, ſcilicet ſemper fuerit uerſatus. *Egreſſus eſt uitulus.* Mentitur timore perterritus. Et forte Dominus non reuelauerat Moſeh qualiter frater uitulum formauerat, licet bene indicauerit ei, quòd ipſe fuiſſet ſceleris autor, quoniam uoluit eum delere: niſi dicamus hoc poſtea Deum illi dixiſſe, & propterea Moſeh mendacii Aharonē non arguiſſe. *Et uidit Moſeh populum, quoniam nudatus ipſe, quoniam nudauit eum Aharō ad ignominiam in hoſtibus ſuis, ſeu in ſurgentibus aut eleuatis ſuis.* Locus eſt difficilis intellectu, propter ignorantiam propriæ ſignificationis terminorum, præcipue uerbi para, quod uertimus denudare, ſeu diſcooperire. Nec minoris ambiguitatis eſt nomen ſimſah, id eſt ignominia: ut enim in regulis admonuimus, fere tota difficultas in locis obſcuris bibliæ procedit, ex ſignificationis uocabulorum ignorantia. Tribuunt autem hebræi uerbo para octo ſignificata, quoniam propriam ignorant ſignificationem. Dicunt enim ſignificare deficere, rebellare, elongare, ceſſare, denudare, ulciſci, occultare, & retrocedere. Accidit huic uerbo, quod multis aliis in hebraiſmo accidiſſe doleo, ut ſcilicet mutentur & diſtrahantur, prout locus exigere uidetur, nulla conſideratione habita, an propria ſeu cōmunior conueniat. Significat autem meo iudicio, para proprie denudare: & ex conſequenti ſpoliare, ſeu rapere, quòd ſpolians, eū à quo ſpolia detrahit, nudare uideatur. Significat etiā tōdere, quòd nihil aliud ſit, quàm capillis caput nudare: & iuxta hæc tria omnes loci, quibus uerbum ponitur, interpretari rectiſsime poſſunt. Nam Iudicum quinto, ubi ipſi uertūt bi proa pe raot, id eſt dum ulciſceretur ultiones in Iſrael, melius uertas, dum ſpoliaret ſeu nūdaret nudationes in Iſrael. Quòd autem iſte ſit germanus illius loci ſenſus, ſequentia ſubindicant. Inferius enim ſequitur. In diebus Sanghar filii Anath, in diebus Iahel ceſſauerunt ſemitæ: & ambulantes per ſemitas, ambulabunt per ſemitas tortuoſas: ceſſauerunt uillæ abſque muro & munitione in Iſrael. Quod proculdubio fiebat propter inuaſiones & ſpoliationes inimicorum. Sic Prouerbiorum decimo tertio, ubi noſtri uertunt. Paupertas & ignominia porea, id eſt deſerenti diſciplinam, tam bene uertas: nudanti ſe diſciplina, ſeu priuanti ſe diſciplina. Et capite quarto. Perachu, id eſt deſere illam, bene uertas, ſpolia te ſeu nuda te illa. Sic Ezechielis uigeſimo quarto. Ephra, id eſt non retrocedam & non parcam, uertere potes. Non deſeram, ſcilicet uindictam, aut non priuabo me ultione, & non parcam: & ſic in aliis locis. Omitto locos ubi ipſi uertunt, denudare: ut Numeri quinto, & Leuitici decimo tertio, & uigeſimo primo, & decimo. Alteri uero dictioni, ſcilicet ſimſah: duas ſignificationes tribuunt, ſcilicet parum ſeu minimum, & infamiam: ſed re uera ſignificat proprie ſuſurrium, uocem tenuem, quæ latenter extenditur: ut ſolet fieri in rebus ſecretis. Vnde Hieronymus Iob quarto ſuſurrium uertit dicens. Et ſuſcepit auris mea ſemes, id eſt ſuſurrium eius. Et uigeſimo ſexto capite uertendum puto. Ecce hæc ſuſurria ſunt, id eſt paruus rumor uiarum eius, ſeu paruæ uoces & notitia. His ergo præmiſsis, explicandus eſt locus & ſententia reddenda. Poteſt autem eſſe duplex ſenſus loci, prout populus poteſt intelligi dupliciter denudatus, ſcilicet diuitiis & opibus, quas in idoli fabricatione prodigerant, aut denudatus fama, qua dicebantur unius ueri Dei cultores, & iam erant facti idololatræ, quemadmodum gentes, ad quas intrabant. Incipiebat enim eius crimen diuulgari inter hoſtes, qui ſcientes eos idolorum eſſe cultores, in eos, ueri Dei protectione deſtitutos inſurgerent. Eſt ergo primo modo ſenſus. Et uidit Moſeh populum, quoniam nudatus ipſe, id eſt ſpoliatus diuitiis ſuis, quoniam ſpoliauerat eos Aharon, ſcilicet, ad minimum, id eſt uſquequò parum in eis diuitiarum eſſet: inter hoſtes ſuos, ſeu inſurgentes ſuos, ſeu inter eos qui nihil illis gratis darent: ac ſi dicat. Vidit Moſeh populum auro & argento ſpoliatum uſque ad minimam partem, uſquequò parum in eis relictum eſſet auri & argenti, quibus maxime indigebant ad commutationes ſuas faciendas in uia, & hoc inter hoſtes ſeu inſurgentes inimicos, qui illis nihil gratis darent: ideo dixit *Quis eſt Domini.* Sed quia occiſio non uidebatur oportunum remedium ad diſpendiū auri & argenti: neque populus erat tam nudatus diuitiis in uitulo: quoniam etiā ſi bos eſſet, nō tamen tantum argenti & auri in eo abſumptum eſſet, ut propterea populus ſpoliatus diceretur: & quia dictio ſemes non tam proprie parum, ſicut ſuſurrium ſignificat, ut diximus: ideo eſt ſecunda expoſitio, quæ uidetur germanior, hęc ſcilicet. Et uidit Moſeh populum, quòd diſcoopertus ſeu diffamatus eſſet, ſcilicet de idololatria. Diffamauerat enim eum Aharon, id eſt cauſa infamiæ fuerat ad ſuſurrium, id eſt ad infamiam inter hoſtes eorum: qui ſcientes hoc, ſtatim erant ſurrecturi in eum: neque habebant protectorem Deum quem offenderant: ideo uoluit peccatum uindicare in populo, ut Deus illa uindicta placatus, iterum rediret ad eum protegendum. Cayetanus putat Aharon populū armis nudaſſe, ne abſente duce uerteret ſe in ſeditionem: & iuxta hoc, hunc locum interpre-

tatur, quòd ſcilicet Moſeh uiderit populum armis inter hoſtes ſpoliatum cum infamia: ſed meo iudicio, non recte, quoniam nuſquàm legitur Aharon populum armis ſpoliaſſe: quod ſi daretur, poſſet facile arma ei reſtituere quo ſe defenderent. Conſtat etiam homines de tribu Læui, arma ſua habuiſſe, quibus conſanguineos occiderũt *Quis Domino? Ad me.* Sic in hebræo eſt, & eſt ſenſus. Quis Domino. ſ. aggregatur? Aut quis inter uos ad Deum pertinet, tanquàm partes eius agens? Ad me, ſcilicet ueniat: ac ſi diceret. Quis inter uos agit partes Domini? Talis ueniat ad me. *Tranſite & reuertimini.* i. ite ab hac porta caſtrorum in aliam, & iterũ reuertimini ad me occidentes omnes occurrentes, ſine ullo diſcrimine. Neque putes eos inter nocentes & innocentes delegiſſe in occidendo, ſed omnes occurrentes ſine delectu occidebant, quẽadmodum in aliis punitionibus accidit Vnde procul à nobis ſit mẽdacium Aben ezra, qui dicit omnes criminis reos facies aut uentres, ex potu pulueris uituli, habuiſſe inflatos: & hoc ſigno à Leuitis cognitos & occiſos. Et miror uirum alioqui doctum, in hoc potuiſſe abduci figmentum, ut talia crederet aut ſcriberet. *Impleſtis manus ueſtras hodie Domino.* i. tam gratum eſt Domino opus quod feciſtis, ac ſi impletas muneribus manus Deo offerretis. Alii uertunt, conſecraſtis: ac ſi dicat: ita Deo hodie miniſtraſtis occidendo manibus fratres & coniunctos, ac ſi eſſetis ſacerdotes, quorum manus Dei miniſteriis conſecrãtur. *Quoniam uir in filium ſuum, & in fratrẽ ſuum.* ſ. irruit, & eum occidit. *Si forte expiem pro peccato ueſtro.* Admonui ſæpiſsime uerbum chappar ſignificare proprie linire, & bituminare, ſeu picare. i. pice tegi: & eſt ſenſus. Si forte liniam peccatũ ueſtrum, ne uideatur à Domino ad ampliorem punitionem. *Si leuas peccatum eorum.* Poteſt hic ſumi peccatum, pro peccato ipſo, & pro pœna ſeu punitione ipſius. *Dele me de libro tuo, quem ſcripſiſti.* Significat proprie uerbum hebraicum machah tergere, fricare, ſeu radere, & ex conſequenti delere: quòd ea quæ delere uolumus fricemus & tergamus. Addunt autem hebræi adhuc multas alias ſignificationes ſ. plaudere, perdere, & diſperdere: ſed priores, meo iudicio, ſufficiunt: & conueniunt omnibus locis quibus uerbum ponitur, ut exemplis monſtrabitur. Numeri enim quinto dicitur. Vmachah. i. & radet. ſ. ſcripturam ſuper aquas amaritudinum. Sunt tamen duo aut tres loci ſcripturæ, quibus hæc ſignificatio non uidetur conuenire, ſcilicet Ezechielis uigeſimo quinto, ubi ſic dicitur. Propter macha acha, id eſt plaudere tuum. ſ. manu, ut noſtri uertunt: ubi etiam uerti poteſt. Propter tuum fricare manũ. Solẽt enim qui manib' plaudũt, alterã manũ altera defricare. Sic Iſaiæ quinquageſimo quinto. Omnia ligna agri limchau. i. plaudent aut fricabunt manus. Illud autem Iſaiæ uigeſimo quinto, quod in hac radice tam noſtri q̃ hebræi citãt. Faciet Dominus conuiuium memuchaim. i. medulatorum: non uidetur eſſe ex hac radice, ſed à radice muah, quod eſt medulla. Quod autem ſequitur. *De libro tuo.* Videtur ad literã Deũ librum ſcripſiſſe, in quo omnes iuſti numerantur, & ſcribuntur: cuius Ioſuah decimo fit mentio: & ſecundo Semuelis primo. Quod ſi non placet dicito, ſermonem eſſe methaphoricum: ut idem dictu ſit. Dele me de libro tuo, quòd mei obliuiſcaris perpetuo: ſicut ſcribe me in libro tuo. i. mei diu ſis memor. Solent enim homines ſcribere ea quorum memores eſſe uolunt: quem loquendi modum nos etiam habemus, dicentes. Scribe me in libro tuorũ, id eſt memor mei ſis, quemadmodum memor es rerum tuarum peculiarium. Theologi noſtri per hunc librum intelligunt diuinam prædeſtinationẽ: qua ante mũdi conſtitutionem Deus prçuidit aliquem ſaluãdum. *Duc ad quem locutus ſum.* Conciſſa eſt oratio: & ſubaudi locum. *In die uiſitationis meæ, uiſitabo ſuper eos peccatum eorum.* Admonui ſæpius, uerbum pachad non tam uiſitare, q̃ recordari ſignificare: unde textus poſſet ſic uerti. Ego in die recordationis meæ recordabor ſuper eos peccatum eorum. i. & ego cum puniero eos propter alia ſcelera ſua, memor ero huius criminis, ut puniam etiã propter hoc. Vnde rabbi Moſeh gerundeſis ſcribit. Nõ accidit tibi o Iſrael ultio aliqua, in qua nõ ſit uel uncia de peccato uituli: & idem ſenſus eſt ſi uiſitationem interpreteris. *Et percuſsit Dominus populũ.* Non explicat textus qua percuſſione: & crediderim illa qua ex imperio Moſeh fere. 23. milia occiſa ſunt. Sæpius enim, ut ſuperius admonuimus, Moſeh ordinem rei geſtæ negligit.

CAPITIS. XXXII. ANNOtationes ad morum compoſitionẽ.

ET uidit populus quòd illuderet illi Moſeh in deſcenſu de mõte. Solet in republica, magna incõmoda & turbationes facere ducis lõga abſentia, etiãſi uicariũ in populo relinquat: quod conſiderent epiſcopi noſtri, & alii qui curã animarũ gerũt: quàm ſit diſpẽdioſum eos à ſuis ſedibus elongari, aut ſuis quibus diu abeſſe

abeſſe. Si enim tanta ac talis turbatio ſequuta eſt in populo, ex ducis abſentia ad quadraginta dies, quænam erit ſi ad annum aut duos, eum abeſſe contingat? Secundo quantum malum ſit male ſuſpicari, præſertim de Duce. Nam iſti uidentes ducem diutius tardare quàm putabant, arbitrati ſunt illum ſibi illudere uoluiſſe: ideo alium loco ipſius uolunt ſubrogare. Si autem legas. Quòd moram faceret de mõte deſcendere, diſce ex loco, q̃ bona ſit patientia in expectando. Expende ſimiliter iſtorum ingratitudinem & dei bonitatẽ: ut eo tempore ipſe digito ſuo leges quibus dirigerentur edat, quo ipſi alium deum qui eos præcedat: ſibi præponere nõ uerentur. Ille occupatur in eorum gubernatione, illi in idoli ſui cultura. Solet enim talis eſſe hominum ingratitudo, ut eo potiſsimum tẽpore aduerſus benefactorem mala cogitent, quo ille in eorum beneficiis occupatur: ut Chriſoſt. annotauit de Chriſto & Iudæis: ut. ſ. ea nocte eum tradere cogitarent: qua ille tractabat qualiter eis corpus ſuum in cibum traderet uiuificatiuum. Sic & iſti, quando Dominus cogitabat, qualiter illos gubernaret & gubernatorem inſtrueret: iſti tractabant qualiter eum à ſe reiicerent & alium eius loco, ut diximus, ſubrogarent: & quando maximum beneficium illis faciebat, tunc illi præcipuum cultum idolo ſuo exhibebant. Pſal. Nõ fecit taliter omni nationi: & iudicia ſua non manifeſtauit eis. *Congregatus eſt populus cõtra Aharon.* Diſpendioſum eſt ualde, indomitæ multitudini præeſſe: eamq; in officio continere uelle, cui ſi uelis reſiſtere actum eſſe puta de te. *Fac nobis deos, qui nos præcedant.* Habebant iſti ducem hominem: ſed hoc non contenti deos uolunt & petunt: Qua in re licet peſsimi nos admonent, ut nihil ſine Deo faciamus: & licet hominis ſancti & iuſti, ac etiam ſacerdotum conſilium habeamus, hoc non cõtentemur, ſed preceris Deũ ipſum, ut ipſe te dirigat & ducat. Vbi etiam adnotare licebit, non poſſe homines diu ſine deo uero aut falſo eſſe. Peccator enim q̃ primum à deo uero recedit, ſtatim ſe conuertit ad commutabile bonum, quaſi ad idolũ ſuum. Et conſidera huius populi ſocordiam: ut eos deos credat, quos hominem poſſe facere uidet. Similiter hominis inſtabilitatem in uera fide, & ſtabilitatem in perfidia. Nam qui falſis Diis adhærent, uix aut nunquàm ab eis, & eorum fide dimoueri poſſunt: qui autem Deo uero: facillime ab eo ſeparantur: de qua re Deum ipſum audi Ieremiæ cap. ſecundo. Tranſite (ait) ad inſulas Chetim & uidete: & in Chedar mittite & conſiderate uehementer, & uidete ſi fuit ſimile. Nun mutauit gens Deos ſuos? Et ipſi non ſunt Dii. Populus uero meus, mutauit gloriam ſuam in idolum. *Quia huic Moſeh, uiro qui nos de AEgypto eduxit.* Cõtẽptibiliter ualde de duce ſuo loquuntur: ut diſcas ex loco, quid utilitatis ſit multitudini præeſſe, & ei bona præſtare. Non curant eum quærere, non uiros qui explorent ubi nam ſit mittunt, nihil gratiæ uel amoris erga eum oſtendunt putantes ſe facile alium ducem habere poſſe, ut ſcias quàm uerum illud dicterium ſit. Nemini ſeruit, qui communitati miniſtrat. *Separate inaures aureas, quæ ſunt in auribus mulierum ueſtrarum.* Aduerſus illum contra quem ui agere nequis, optimum eſt aſtutia armari: & ſumma prudentia eſt, ab eo quem ardore libidinis accenſum uideris, aliquid difficile aut impoſsibile petere: ut ſic rei difficultate retractus: ab incœpto deſiſtat. Quemadmodum ſi mulier, ab aliquo ſollicitata peteret rem magni momenti, ut ſic eum à ſe repelleret. Summa enim prudentia eſt, peccatori aut ei qui à peccatoribus ſollicitatur, peccatum difficile factu facere: ut ſic abſtineat aut retrahat ſe, aut alium. Quia enim
Thamar parum petiit à Iuda, facile ad pecca- Gene.38.
tum inceſtus eum traxit. *Et ſeparauerunt ſe omnis populus ab inauribus aureis.*

Conſidera peccatorum omnium in uicia, libe- Hæc digna
ralitatem: qui tenacisſimi & parciſsimi ſunt notatu ſunt
ad uirtutes. Quis enim hominum unquàm propter pauperis inopiam ſubleuandam, tam facile, uxoris, aut filiæ inaurem, aut annulum, aut armillam, in maſſam conuertit, ut ei tribueret, quàm facile omnia hæc, iſti expenduut ad idolum fabricandum? Quot ſunt hodie in mundo, qui effundunt præcioſiſsima bona in meretrices, qui uxorem aut filiam induere negligunt? Quot ad ludum alearum & taxillorum prodigi, à quibus pauperes uix obulum habere & impetrare poſſunt? Videbis etiam hominem, qui uix uxori debitum reddit, inexplebilis libidinis in concubinam. Imperat uirtus & dormimus: annuit uitium, & iam currimus. Si ab uxore aut filia monile auferas ad bonum aliquod, uix tota die fletum & turbationem domus compeſcere poteris: nunc uero tam facile ſe præcioſis ſpoliari permittunt ad idola. Admonemur etiam hic quàm faciles ſimus ad uicia: & quàm deſides ad opera uirtutum. Vix Aharon uerba finierat, quando iã omnia iocalia & p̃cioſa ſua, ad eũ adducũt: clamat aũt pauper p horã ad oſtiũ· & uix fruſtũ panis porrigere dignaris. Vtinã ſic ſe ſineret homo à uitiis rogari

quemadmodum ad opera uirtutum. Si pro miſero, regi aut principi loquendum eſt, multis precibus & mediatoribus opus eſt, ut faciam. Si inimico parcendum pluribus opus eſt, qui pacis negocium urgeant. Amicus enim ille cuius Lucas meminit undecimo capite, multa im-
Lucæ.11. portunitate ab amico tres panes potuit obtinere: quàm uero noſtra ſponte curramus in uicia, noſque ſemper paratos inueniant, pulchre ſanctus Ieremias depinxit. Omnes qui quærunt
Ieremiæ. Cap.2. eam, non laborabunt: in menſe ſuo inuenient eam: ac ſi apertius dicar. Tam procax eſt meretrix hæc, & tam parata ad omnium concubitum: ut non oporteat eos aut laborare, aut tempus expectare: ſed etiam tempore menſtrui, quando fœminæ aut congreſſum fugiunt aut abhorrent, paratam inuenient. Mille ſunt impedimenta in opere bono, uix ad perfectum perducere queas: rara uero aut nulla in uitioſo. Omnia hic accelerantur. Non paritur populus ultra quadraginta dies ſine duce eſſe, neq; tardat inaures afferre, ſacerdos ſtatim idolũ exculpit & fundit, uitulus ſtatim egreditur, & à populo adoratur, & clamoribus ac laudib⁹ extollitur. *Hi ſunt dii tui Iſrael qui te eduxerunt de terra Ægypti.* Parum iſtis fuit idolum ſuum, ſummis honoribus & laudibus attollere, niſi potiſsimum Dei beneficium, quod illis impenderat, in eum collocarent. Magna ingratitudo eſt beneficium non referre, maior non cognoſcere, ſed omniũ maxima: inimico quæ ſunt benefactoris tribuere: & ut idolum ad ſequentem ducatum allicerent, præcedens beneficium liberationis in eum referunt. *Et uidit Abarõ, & ædificauit altare coram eo, & clamauit, & dixit, Solemnitas eſt Domino cras.* Multa mala ſequi ſolent ambitionem. Audis quod ſacerdos perpetrat, ne ſacerdotii munus amitrat. Sed Dei diſpenſatione hæc omnia fiũt, quemadmodum in Petro, ut diſcat peccator ſacerdos, peccatoribus miſereri. *Surrexerunt in craſtinum, obtulerunt holocauſta.* Feſtinãt peccatores, uitiorum ſuorum conſumationem, ne forte impediantur: & ſinit Dominus eos ex ſententia agere, ne in deteriora prolabantur. *Sedit populus ut manducaret & biberet: & ſurrexerunt ludere.* Deteſtantur homines Deum aſtringentem, & prohibentem: ſequuntur liberiorem, qui gaudia & ludos permittat hiſque delicietur. Vnde ſumme deteſtandi ſunt dii aut homines, qui habenas uiciorum, ſuis cultoribus laxant. Sequi etiam ſoler ludus, cibum & potum: quare cauendum ab his maxime eſt, ne leuis reputeris in ludis.

Vade deſcende. Nihil iocundius diuino colloquio, hoc tamen priuatur dux ob populi peccatum. Diſcant etiam ex hoc loco, qui docent, unitos, ac contemplatores, liberos eſſe ab omnibus aliis, neque tunc præceptis aliis aſtringi: cum uideant hic Dominum, ducem à ſuo colloquio reiicere, ut populo ſuo ſubueniat. Nonne etiam apud Lucam legunt ſeruatorem, non Lucæ.22.
tantum ſemel ſed etiam ter orationem reliquiſſe, ut tentationi diſcipulorum ſuorum ſubueniret? *Viam ſuam corrupit populus tuus: quem aſcendere feciſti è terra Ægypti.* Hoc malum peccatum afferre ſolet, ut peccator non ſit Dei ad beneficia, ſit tamen eius ad ſupplicium. Neque uult amplius Dominus ſe autorem liberationis uocare, poſtquàm tam inuerecũde eum in idolũ retulerunt. *Receſſerũt cito de uia, fecerunt ſibi uitulum, incuruauerunt ſe ei, ac immolauerunt dicentes. Hi ſunt Dii tui Iſrael, qui te aſcendere fecerũt de terra Ægyti.* Sicut nouit Dominus opus uirtutis extollere, ita circunſtantias uiciorum noſtrorum exaggerare. Audi quid Abrahæ immolare uolenti filium dicat. Per me metipſum iuraui, quia feciſti rem hanc, neque pepercisti filio tuo, unigenito tuo. Sic & hic omnia quæ opus malum aggrauare poſſunt inculcat *Vidi populum hunc, & ecce populus duræ ceruicis* Nonne antehac bone Deus, duræ ceruicis erat populus? Indubie, ſed multiplicatis peccatis, amplius detegitur eius duritia. Conſidera quæſo, quid proſit peccata non augere: quoniam eis multiplicatis multa uidentur, quæ antea propter paucitatem occultabantur. Contingit ſæpius, ut dominus, ſerui priores negligentias non curet, ſed cum eas uiderit multiplicatas, eas quas diſsimulauerat aduertit, & punit. *Et nunc dimitte me.* Quis te ligauit Domine Deus? Ligatũ habent ſancti Deum, ut nõ puniat niſi permiſerunt ipſi. Expectat Dominus in cælo Petri ligamina & ſolutionẽ, neq; eum in cœlis ligat aut ſoluit, niſi quẽ Petrus in terra ſoluerit uel ligauerit. Et ſumme hic aduerte, dei miſericordiam, ut ſe ſolui roget ut ligetur: ubi etiam iratos docet, non ſine hominũ aliorum cõſilio, maxime amicorũ in uĩdictã exire, cũ ipſe qui in nullo effrenis eſſe poteſt, ſerui ſui moderamẽ expectet. *Conſumã eos, faciamq; te in gentẽ magnã.* Probat locus iſte, quod communiter ſancti dicunt: neminem uidelicet Deum deiecere: niſi alterum ſubleuet. Vult eos cõſumere: ſed

non

non delebit, niſi Moſeh faciat in gentem magnā. Vbi etiam ducē ſumme tentare uoluit, ut experiretur an ꝓ priuato bono, ſineret cōe perire. *Vt quid Domine iraſcitur furor tuus, in populum tuū quē eduxiſti?* Attēde huius ſcti uiri ſummā prudētiā. Nouerat amabile bonum unicuiq; ꝓpriū. Audierat Deū, populū ut rē nō ſuam, neq; ad ſe ꝑtinentē, reiicere: ideo conatur populū Dei facere, ut ꝓhibeat ꝑdere. Tu uocas populū meū ut ꝑdas: ego aſſero tuū, ut parcas. Tu liberationis opus, in me fragilē transfers: ego uero in te, qui hoc forti manu feciſti refero.

Vt quid dicēt Ægyptii. Admonui in literæ huius interꝑtatione q̃ ſapientē Moſeh hic agat oratorē. Multa enim homines faciūt & omittūt, ne famā & gloriam quā habēt amittāt. Hoc aūt ſibi imminere Moſeh deo opponit. Oīs orbis (ait Moſeh) te fortē ac ueracē credit: qui ſi uiderit te dælere eos, quos tā forti potentia liberaſti, aūt te patribus ꝓmiſſa nō tenere putabunt, aut imporentē aut mēdacē arbitrabūtur: quare & ſi ipſi hoc ꝓpter facinus immēſum mœrentur, tu tn̄ famā tuam ꝓdigere nō debes. Quo in loco etiā cōſidera, multa non ſolū propter amicos, ſed etiā ꝓpter inimicos eſſe faciēda & omittēda. Parcendū ergo illis erat, ut patres gauderēt, & ne eorum inimici lætarentur. *Recordare Abrahā.* Admonui frequēter, quid ſcti ualeāt populo ſuo ciuitatibus & cōſanguineis ſuis: ut propter eos parcat dn̄s poſteris ſuis, & populo ſuo. *Et pœnituit dn̄m mali quod cogitauerat facere.* Efficaciſsimæ ſunt ſctōrū p̃ces. Nō ſolū malū faciēdum, p̃ces ſcti impedierunt, ſed deū pœnitere cogunt, quòd facere uoluiſſet. *Deſcēdit, & duæ tabulæ in manu eius.* Nō retinuit bn̄ficiū ſcriptæ legis, nō cōfregit tabulas teſtimonii, nō ꝓhibuit ad populū deferri. Audiant hæc, qui ob parvū ingrati hominis crimen: bn̄ficia ſubtrahunt. Peccauerat populus peccatū grāde, & dignus ꝑditione erat: & pius pater nō ſubtrahit beneficium legis: immo neq; ad tempus pœnitudinis differt quod ad exaggerādum adiecit. *Et tabulæ opus Dei erant:* ac ſi aptius dicat. Licet iſti peccatores eſſent maximi, nō tn̄ tabulas negauit ſed dedit, nō qualeſcūq;, ſed quæ Dei opus erāt, digitoq; dei exaratę. *Vox belli in caſtris.* Bonus dux, qui ſemper à bello timet ſuis. *Non eſt clamor uictorū.* Magis timenda eſt in populo lætitia inordinata, quàm belli clamor, aut triſtitia. *Proiecit tabulas, & fregit eas ſub monte.* Partes agit optimi ducis. Apud deum inſtantiſsime orat, ſed corā peccatoribus ſæuit & acerrime arguit, ut doceat prælatum dū orat ꝓ peccatore mitem ſe oſtendere, ſed zelo plenum dum eum in faciem reprehendit. *Tulit uitulum, & cōbuſsit igni.* Nihil reliquiarum peccati apud peccatorem debet amplius apparere, ne poſtmodū ſpecie peccati allectus, ad illud reuertatur. Sed quare eos potauit peccato. Docet Petrus rauennas tractans illud Lucæ, 15. Cupiebat ſaturari de ſiliquis, quas porci comedebant. Sæpius diabolū nō ſinere peccatores peccatis ſuis ſatiari, ne poſt ſaturitatem faſtidio illis ſit: & ſępe contingere, ut peccatores ſaturi, ad Deum reddeant facilius. Vt ergo peccatum iſti de cætero faſtidirent, eos ſaturauit peccato ac uitulo ſuo. Si enim tēpo 1.Regu.12.
re Ierobeam uitulū in puluerem redactū ſuſcitarunt, quid facerent ſi eius reliquias integras inuenirent? Et aduerte prudentiam Moſeh, prius in peccatum, q̃ in peccatores ſæuiit: ut peccati radicem prius extirparet. *Quid tibi fecit populus iſte, ut induceres ſuꝑ eū peccatū grāde?* Sunt qui iniurias ſuas uindicare uolunt, inducēdo ad peccatum eum: à quo iniuriam ſunt paſsi, quod peſsimum genus uindictæ eſt. Nō curauit ſanctus uir fratrem, ſed omne peccati pōdus in eum reiicit: ut diſcant multitudinis rectores: ab eis omnia peccata plebis eſſe exigēda. *Tu noſti populū, quòd ad malū pronus eſt.* Vſitatum humani generis uitium eſt, peccatū excuſando multiplicare: & hic perpende, magnum malum eſſe, peccatis aſſueſcere. *Proieci in ignem: & egreſſus eſt uitulus.* Omnia quæ pertinent ad peccatum ſuum ſilet, ne pœnas det. Tacet ſe ſtilo finxiſſe uitulum, ſolemnitatem proclamaſſe, uictimas obtuliſſe: & ſola quę peccatum excuſare uidētur profert. Vbi etiam aduerte ducis modeſtiam. Nō ſtatim percutit, non occidit: ſed peccatoris audit excuſationem: quemadmodum Deus primos parentes audiuit. *Vidit Moſeh populū, quòd detectus eſſet.* Debet prælatus quantū poteſt peccata populi occultare, famāq; ſeruare: ſed cum uiderit publicata, uindicare & publice punire. Quàmdiu Dauidis peccatum oc-
cultum fuit, noluit illud Dominus punire, cum 2.Semu.12.
autem fuit detectum, uoluit uindicare. Quia blaſphemare feciſti inimicos nomen Domini, filius qui natus eſt tibi morte morietur. Timuit ſanctus Moſeh, ne inimici Dei blaſſemarent nomen Domini dicētes idololatras eieciſſe, ut idololatras plantaret: ideo uoluit peccatum punire. Qua in re nos optime docet, non eſſe diſsimulādum cum peccatoribus, quando Deus propter peccatum eſt male auditurus. Si uero alteram amplectaris expoſitionem, docentur duces, quantum in illis eſt curare, ne populus bona ſua

& temporales diuitias prodigat: quoniam neceſſarię ſunt ad reipublicę cōſeruationē. *Congregati ſunt ad eum filii Leui* Qui diu uirtutē aut ſanctitatem coluerunt, facile ad eam reuertuntur, etiam ſi aliquando in peccata labantur: quemadmodum qui in peccatis uerſatus eſt, difficile ad uirtutem reddit, etiam ſi aliquādo eam colere uideatur, ſtatim tamen ad ſua uicia reuertitur. Filii Leui quoniam præ cęteris Deo miniſtrabant, facile ad eius partes tuendas reuertuntur. *Sic dixit Dominus Deus Iſrael.* Nuſquàm Deum hoc Moſeh dixiſſe legimus: ſed ſuplet hic text9, quod fuerat in colloquio omiſſū. *Occidite unuſquiq; fratrem ſuum, amicū, & propinquum.* Propter iniuriam Dei uindicandam, non eſt curandus frater, non amicus, neque filius, aut uxor. Solet Deus ab ira quieſce-

Iehoſuah. re morte peccatorum. Nō poterit (ait Dn̄s ad Ioſuah) Iſrael ſtare coram inimicis ſuis, niſi de medio tollatur, qui abſtulit anathema. Si quæras cur plures fuerint occiſi de tribu Leui, reſpōſio eſt, quia ꝑ eos peccatum uenerat, maxime culpa Aharon: qui à peccato populū debuiſſet retrahere Neq; huiuſmodi interfectores erant à peccato immunes: ſed ſolet Deus ꝑ alios peccatores, alios punire, quemadmodū Iudæos ꝑ Chaldæos. *Conſecraſtis manū ueſtrā hodie Dominō.* Si iudex aut tortor malorū es, non putes te irreligioſum aut prophanū: quoniam nō minus Deum hoc opere colis, q̃ ſi donaria & ſacrificia manibus ſacratis offerres. Sacrificium Deo acceptiſsimū eſt, peccatores punire, quemadmodū ſanctos colere. Nec minus benedicitur qui iniuſtum necat, q̃ qui iuſtum extollit: quemadmodū uidere eſt in facto Phinees, cui ꝓpter occiſionē I-

Numeri.25. ſraheliltæ, ſacerdotium perpetuū conceſſum eſt. *Vos peccaſtis peccatum grande.* Oſtendenda eſt peccatori, peccati ſui grauitas, neq; facile uenia promittenda: ut ſciat q̃ graue ſit Deum offendere. Placauerat iā ſanctus uir Deū: ueniāq; precatus obtinuerat: noluit tamen hoc populo indicare, ne incentiuum peccati fieret poſtmodum, ueniæ facilitas: unde dicit. *Si forte expiem peccatum ueſtrum.* Tam grāde (inquit) eſt, ut nō ſufficiat oratio mea ad ueniā īpetrādā. *Obſecro, peccauit popul9 iſte peccatū grāde.* Magnum diſcrimen eſt inter audire peccatū, & propriis oculis uidere. Nō reputabat ſanctus uir, tam graue fuiſſe peccatum, quando Deū narrante audiuit, ſicut cū illud ꝓpriis luminibus uidit: ideo ad Deū reuerſus grande aſſerit. Vſus eſt etiā ſumma prudentia. Cum hominem iratum uideris, non illi dicas, eum ſine cauſa iratum: ſed iræ parumper indulge, & cum maxima ratione iratum prædica: quoniam ſic eum facillime placabis: quod nequaq̃ perficies ſi ei obſiſtere uelis. *Et nūc ſi leuas peccatum eorum.* ſ. leua. *ſin autem, dele me de libro quem ſcripſiſti.* Magna fuit huius uiri erga populū charitas, ut uelit de libro dn̄i deleri, ſi ei peccatum nō remittatur. *Qui peccauerit mihi, dælebo eum de libro meo.* Audis hic ſummam Dei æquitatem, ut iuſtū etiam dęleri uolentem, non dęleat. Nā quemadmodum eius iuſtitia, uix poteſt non punire peccatorem, ita uix poteſt iuſtum dælere. *Duc populum ad locum quē locutus ſum.* Nunquid iniquitas mea (ait Paulus) ueritatē dei

euacuauit? Abſit. Sed eſt deus uerax, omnis aūt Roman.3.

homo mēdax. *Ecce angelus meus p̄cedet te.* Quoniam ducatum Dei, à ſe reiecerant, ſubrogatur uicarius angelus. Nam & ſi culpa peccatori remittatur, multa tamē incommoda, in peccatore relinquit. Priuantur iſti ducatu Dei. Punitio in aliud tēpus ſeruatur. Et conſidera hic, ut iam hoc cap. admonui, quātū malum ſit peccata repetere: quoniā uindicta diſsimulata antea, in ſequens peccatum accumulatur: neq; incōuenit ſæpius pro eodem peccato puniri, ꝓſertim cū nō primum plene punitum eſt, ut iuris prudentiū ſententia eſt.

CAPITIS. XXXIII. AD literam annotationes.

A*D terram fluentem lacte & melle.* i. ad terrā in qua eſt lactis & mellis copia. Nulla enim res fluit: niſi ſit copioſa. Qui autem ſint Chenanæi & alii qui hic numerātur, dicitur Gen. 10. ubi agitur de generatione filiorū Noach *Eo quòd ſis populus duræ ceruicis.* Quēadmodum uitulus qui iugum reiicit, dicitur durus ceruice, ſic homo qui non uult ferre impoſitam legē. Vocatur ergo Iſrael duræ ceruicis, quoniam nō uolebat ferre legē Dei, ſed ſtatim à ſe reiiciebat, quēadmodum uitulus nō aſſuetus iugo. Et memēto hic aduertere, qđ in regulis annotauimus, qualiter. ſ. ſæpius cauſa alicuius ſententiæ, nō eam immediate ſequatur, ſed multis interpoſitis. Dixerat enim ſuperius. Et mittam angelū meum ante te, & eiciam Chenanęum & poſtea ſententia interpoſita ſequitur. Non aſcendam tecum: ubi reddit rationem, quare ductorem miſerit angelum, & noluerit ire cum eis: ne. ſ. conſumeret ſeu comederet eos. *Nō poſuerūt uir ornamētum ſuum ſuper ſe.* Significat uerbū adah hebræis ornare, & adid ornamentum. Addunt

dunt etiam ſignificare uerbum adah tranſire, propter illud Iob.28.Non adah.i.tranſiuit ſuper eum leo. Quod ſi uerum eſt,poſſemus dicere adi,ſignificare indumentũ tranſitorium ſeu mutatorium: & poſſet hic uerti. Non poſuerunt uir mutatorium ſuum ſuper ſe:ſed ſenſus idem eſt. *Momento uno aſcendam in medio tui: & conſumam te.* Incerta & uaria eſt ſignificatio uerbi raga, à quo rega,id eſt momentum. Dicũt autem hebræi, ſignificare ſcindere, tranſfigere, quieſcere,& conterere. Sed meo iudicio,ſolũ ſignificat ſciudere, & diuidere.Iiob.7. Cutis mea raga,id eſt ſciſſa eſt.ſ.propter ulcera,aut ex ardo re ſolis.Et cap. 27.Potẽtia ſua raga.i.diuiſit mare. De ſecunda ſignificatione exemplum habes Ierem.50.Vt hirgia.i.ſiſtere faciat terram:Et Iſa. 34. Ibi hirgia, id eſt diuiſit ſtrix, id eſt media tẽporis parte manſit, ſcilicet æſtate aut hyeme. Nomen uero rega iuxta hanc uerbi ſignificatio nem, uidetur ſignificare ſciſsionem, ſeu ſciſſuram: unde poteſt hic uerti.Sciſsione una aſcendam in medio tui,& conſumam te. Rem tamen non auſim diffinire,quoniam cõiecturis ducor. Sunt tamen multi in ſcripturis loci, quibus dictio uidetur momentum ſignificare:ut Iſaiæ.54. Berega,id eſt momento paruo dereliqui te. Vtraque ſignificatio poteſt nomini conuenire. *Deſcendere fac ornatũ tuum à te, ut ſciã quid faciam tibi.* Crediderim Dominum hæc dixiſſe uerba, ſtatim poſt illa. Non aſcendam in medio tui,quia populus duræ ceruicis es: & tũc addidiſſe.Depone ornatũ tuũ: poſtea uerba illa. *Et audiuit populus uerbum malum hoc, & luxerunt, & nõ poſuerunt unuſquiſq; ornamentum ſuum ſuper ſe.* Præcipit autẽ Dominus eos ornamenta ſua deponere,quæ induerant ad uituli ſui cultũ. Et agit hic Deus do minum,iratum ualde in ſeruum, qui eum exui præcipit,ut deliberet àn uelit uerberare nec ne. Sunt qui huiuſmodi uerba, de tabernaculo intelligunt:quòd ſcilicet præcipiat deponere orna menta tabernaculi: quod erat iudæis ornamento.Sed quod ſequitur hunc ſenſum exibilat. Sequitur enim.Et ſpoliauerunt ſe filii Iſrael ornamentis ſuis à monte Choreb: & forte uſque ad ingreſſum terræ,nullus ueſtibus feſtiuis uſus eſt. Volebat autem Dominus, ut Iſrael, ſe nudum & ſpoliatum ueſtibus illi uerberaudum obiecta ret, ut uidens eum ſic paratum: miſericordia motus condonaret peccatum.*Extendit illud* ſcilicet *tabernaculum extra caſtra*, aut illi,ſcilicet tabulas, ut poſtea cortinis operiret. Ratio quare extra caſtra, Dei tabernaculum extendit, fuit:quia immunda erant caſtra ex idol cultura. *Vocauit illud tabernaculum eccleſi.e.* Aliqui uertunt tabernaculum teſtimonii. Vocauit autem tabernaculũ teſtimonii,ne filii Iſrael uidentes iram Domini, negarent pactum, cuius ſignum erat lex in tabernaculo incluſa. Aduerte tamen, quòd dictio moed, non eſt certæ ſignificationis apud hebræos:propter radicis à qua diriuatur, incertitudinem: & ſi eſt à iaad, quod eſt congregare & conuenire, maxime ad certum tempus, tunc moed ſignificabit adunationem, congregationem: & hac de cauſa Sanctes noſter uertit. Tabernaculum eccleſiæ ſeu congregationis. Sed quare nunc, uocet illud tabernaculum congregationis, non conſtat, niſi dicas hoc ideo, quia ibi decreuerat cũ Moſeh ſolo colligi & loqui. Poteſt ſecundo eſſe à radice auad quod eſt teſtificari :& tunc ſignificat teſtimonium, & ratio data eſt. Tertio poteſt eſſe á themate adah quod eſt ornare : & tunc uertendum eſſet. Vocauit illud tabernaculum ornamenti, ſeu ornatum, quoniam cortinis ornatum erat. Poteſt quarto eſſe ab adad qđ eſt erigere, & exaltare : & ſic dicetur exaltationis ſeu erectionis, quoniam erigebatur & depo nebatnr.Secundum regulas grammaticæ hebraicæ,potius eſt à iaad, quàm à quacunque alia: ideo Sanctes potius uertit eccleſiæ quàm teſtimonũ: & textus ſequens uidetur hanc ſignificationem præ cæteris approbare: ut ſcilicet uocauerit illud tabernaculum collectionis, maxime ad ſtatutum tempus:quoniam ſtatim ſequitur,quòd omnis qui uolebat Deum orare, egre diebatur extra caſtra ubi erat tabernaculũ Domini: & illuc colligebatur populus ad orandũ. *Et erat quando egrediebatur Moſeh,* ſcilicet caſtra eorum,*ut iret ad tabernaculũ: aſſurgebat illi omnis popul⁹,* ut ſcilicet illi debitum honorem impenderent,& rogarent ut ageret cauſam illorum coram Domino.Aut aſpiciebant poſt eũ,& aſſurgebant, tanquàm rei expectantes ſententiam Domini, quæ per Moſeh erat promulganda. *Aſcẽdebat colũna nubis.* Melius nebulæ,ut iam ſæpius admonuimus: & uidebatur è terra aſcendere:quæ quidem columna,erat ſignum præſentiæ Dei: ideo quàm primum inſurgeret columna, populus incuruabatur,& adorabat Deum præſentem.Loquebatur autem Dominus cum Moſeh, ad oſtium tabernaculi,ut uideret omnis populus, ꝙ familiaris illi eſſet Moſeh,& ei deferrent:Dominus aũt erat, illa columna tectus, ut à nemine uideretur. *Loquebatur dñs cũ Moſeh, facie ad faciẽ, quẽadmodũ loquitur uir ad proximũ ſuũ.*

Nō intelligas,quòd Moſeh,iſto modo cum Deo loquens faciem eius uideret: quoniam ſi uidisſet,non peteret poſtea eiuſdem faciei diuinæ uiſionem, neque illi diceret Deus. Non uidebit me homo, & uiuet. Sed loquebantur ſicut duo amici, quorum alter eſt in tenebris alter in luce:aut ſicut duo in obſcuriſsima nocte,aut loco, ſimul colloquuntur. Nam Deutero.quinto dicit Moſeh ad populum.Facie ad faciem loquutus eſt Dominus uobiſcum, id eſt familialiter. Vnde indubie credo, Moſeh nunquàm faciem Dei uidiſſe,licet nouerim Auguſtinum & Thomam oppoſitum aſſeruiſſe: quorum uterque opinatiue loqui uidetur. Neque me ſolum, aut primum,hoc ſentire putes,cum hoc in loco Cayetanus noſter,idem teneat,& aſſerat. Etiam aduertes hebraiſmum eſſe,loqui facie ad faciem,& ſignificare,loqui familialiter ut ſtatim textus explicat,dicens. *Sicut uir ad amicum, ſeu ſocium ſuum.* Chaldæus uertit. Verbum cum uerbo, ſeu uerbo ad uerbum loquebatur Moſeh cū Deo. *Iehoſuah filius Nun puer: non recedebat è medio tabernaculi.* Solet hebraiſmus omnes miniſtros,pueros uocare,quoniam munus exhibent puerorum,quorum eſt ſenioribus miniſtrare:ut patet Iehoſuah ſexto,ubi de exploratoribus dicit textus.Et ingreſsi ſunt pueri bellatores: ubi uiros bellatores, pueros uocat: & Chriſtus diſcipulis,iam prouectæ ætatis, Ioannis uigeſimo primo cap.Pueri, nunquid pulmētariū habetis.Et quod ſequitur. *De medio tabernaculi,* uertendum eſt.De intra tabernaculum,ut hebraice habetur, quoniam medio, pro intra, ſæpius utitur hebraiſmus:ut erat nauis in medio maris,id eſt intra mare: quod ad oculum habes Iehoſuah tertio in fine, ubi dicitur, pedes ſacerdotum ſtetiſſe,in medio Iarden:cum præcedat,eos ſolummodo intraſſe aquas: & quia nondum, magnum illud tabernaculum conſtructum erat paruum: uocabatur congregationis, cuius cauſa iam dicta eſt hoc capite, aut quod uerius credo, quia ibidem erat congregatio Domini,& Moſeh: conueniebant enim ibi, ad miſcenda colloquia:& Domino & Moſeh,ab eo recedentibus,manebat in eo Iehoſuah, ad cuſtodiam illius: & in hoc diſtabat hoc, à magno tabernaculo,quòd in magno, ſemper aderat Dominus,à paruo uero recedebat uiſibilis illa nebula, in qua Dominus loquebatur, uel forte recedebat à loco in quo intus in tabernaculo erat, & ueniebat ad oſtium,ad alloquendum Moſeh.

Vide Deu.

Et non ſcire feciſti me,quem miſſurus es. Etſi(inquit) dixeris te angelum nobiſcum miſſurum,uondum tamen illum deſignaſti. Aut dicit Deum ſibi uondum ducem indicaſſe: quoniam non acceptauerat angelı ducatum. *Tu dixiſti. Noui te in nomine, & inueniſti gratiam,in oculis meis.* Nuſquàm antehac legimus, Deum dixiſſe Moſeh. Noui te ex nomine, & quæ ſequuntur:quare credendū eſt, ſibi hæc in montis colloquio dixiſſe,licet non ſint ſcripta ſuperius.Et noſſe aliquem ex nomine, eſt illum familialiter, aut quaſi familiarem cognoſcere. Solent enim noſtri, cum ſuam familiaritatē, apud regem, ſignificare uolunt, dicere. Scit rex nomen meum, id eſt me familiariter cognoſcit: & melius uertas, cum nomine,quàm ex nomine:aut ex nomine,ut ſit ſenſ⁹. Nō ſolū te noui ex facie,ſed etiā ex nomine. Multos enim ex facie nouimus, quorū nomina ignoramus: miniſtros uero,frequentius nobis miniſtrantes,nouim⁹ ex nomine, quoniam oportet eos frequentius uocare nominando: & forte, hoc uult Dominus ſignificare, cum dicit. Noui te ex nomine, id eſt noui te,quaſi miniſtrum, quo frequenter utor, quem per nomen ſæpius uocare oportet.Et inuenire gratiam in oculis alicuius(ut in hebraiſmis diximus)eſt illi gratus eſſe,quòd gratia,maxime oculis oſtendi ſoleat:& dicitur gratiam inuenire, quoniam gratia(ut Paulus dicit)non eſt uolentis, neque currentis, ſed Dei miſerentis: & homo dicitur eam inuenire, quia eàm quaſi theſaurū caſu inuenit, nō ſua induſtria aut labore.

Et nunc, ſi quæſo inueni gratiam in oculis tuis,ſcire fac me, uiam tuam: & ſciam te, ut inueniam gratiam, in oculis tuis. Expertus fuerat ſanctus uir, ſe Deum precibus placaſſe, cupiens autem, modum quo Deum poſtmodum placaret, cognoſcere: orat Dominum,ut illi uias ſuas oſtendat,id eſt uoluntates, quibus cognitis, poſsit eum, de cætero placare. Sic Dauid. Notas fecit uias ſuas Moſeh, filiis Iſrael uoluntates ſuas. Et conſtat. Moſeh uias domini, eo explicante capite ſequenti didiciſſe, quibus poſtea nititur,Dominum placare, ut patet Numeri decimo quarto, ubi indignatū Dominum de facto exploratorum, laborat his uerbis placare. Dominus patiens, & multæ miſericordiæ auferens iniquitatem: & quæ ſequuntur.Qui enim nouit mores,& conditiones alicuius principis,ſcilicet quæ diligat & uelit,& à quibus abhorreat,facile poteſt, eum iratum placare, aut ad iracundiam excitare.Nos dicimus. Eu ſei a condiçam del Rey.i .mores regios, noui. Nihil ergo hic,per uiam ſignificari exiſtimo, niſi conditionem ac mores. Et quod, ad eum de cætero placandum,uelit ſcire hanc uiam, ſeu conditionem ſtatim explicat dicens. *Vt ſciam*

te,

te, & inueniam gratiam in oculis tuis. Idem ergo eſt dictu. Sciam te, quòd ſciam mores tuos,& conditionem:in quem ſenſum, arbitror Dauidem petiiſſe. Vias tuas Domine, demonſtra mihi,& ſemitas tuas edoce me: ac dixiſſe, omnes uias Domini, miſericordiam eſſe, & ueritatem.Et hoc eſt, quod Dominus Moſeh poſtmodum oſtendit, ſcilicet ſe eſſe miſericordem, & ueracem, ſeu ſtabilem in promiſsis.

Vide quia populus tuus, eſt gens hæc. Inculcat ſanctus Moſeh Domino, Iſrael eſſe populum eius:ut ſi non pepercerit, propter miniſtrum deprecantem,parcat, ne ſuam rem pdat. *Facies mea ibit,* id eſt præſentia: aut ego ipſe ibo,ac ſi dicat.Non mittam angelum, ut decreueram, ſed ego ipſe uobis adero, & ducam: ut hucuſque feci. *Et requieſcere feci te.* Omnes noſtri, hic præteritum, per futurum uertunt: ut ſit ſenſus. Et requieſcere faciam te, id eſt faciam, quod non ſis ſolicitus, de euentibus, timens mala, quæ populo occurrere poſſunt, cum me ductorem habueris: ſed in hebræo præteritum eſt.ſ.Et requiem dedi tibi. Quod ſi ad uerbum,interpretare uelis,ſenſus eſt. Quieſcere feci te,ſcilicet à precibus,ut amplius non me urgeas precibus tuis:in quem ſenſum,poſſunt uerba futuri explicari. Et quieſcere faciam te, concedendo poſtulata:quoniam oſtendam tibi me ipſum,& uiam meam.Poſſemus etiam ſic interpretari. Et quieſcere faciam te,adiuuando te, in ducatu, minus enim laborat dux, & utcunque quieſcere uidetur,cum adiutorem habet in labore,pſertim Deū,qui ſenſus optimꝰ eſt.Aut requiem dabo tibi.i. dare decreui,anteq̃ populū inducas, ad promiſſam terrā:uel dare decreui ſeptuaginta ſenes,qui quieſcere te facient à labore:ſed ille ſenſus, ſcilicet quieſcere feci te,ſcilicet à ſolicitudine, & precibus concedendo poſtulata, mihi genuinus uidetur. *In quo cognoſcetur hic?* ſ. In quo cognoſcent, qui ſunt hic prope nos, *inueniſſe nos gratiam, in oculis tuis,* niſi cum nobis ipſe aderis? Aduerte tamen dictioné epho(ut uidetur) eſſe compoſitam, ab ei, quod eſt ubi,& à pho,quod eſt hic,quaſi ſignificet. Vbi hic. Sæpius tamen,eſt unica dictio, quam noſtri uertunt quandoque ubi, ut Iob trigeſimo octauo,ubi habetur. Epho,id eſt ubi eras, quando ponebam fundamenta terræ? Aliquando uero hic,ut hoc loco.Poſſet tamen, hic etiam uerti ubi:ut ſit ſenſus.In quo cognoſcetur ubi, ſcilicet fuerimus,quòd inueni gratiam in oculis tuis? Confirmat locus iſte, illam interpretationem, ſuperius hoc eodem capite poſitam, quòd ſcilicet Aharon, ſuo facto diffamauerit populum, eum uidelicet eſſe idololatram, & à ſe Deū uerum reieciſſe: qua de cauſa hoſtes in eum inſurgerent ſcientes Deum, eos ob uituli adorationem, dereliquiſſe: quam ob rem nunc Moſeh dicit. Infamiam idolatriæ, nihil eis nocituram, cū ſciuerint,in omni loco hoſtes Deum ad eos rediiſſe, ac inter eos eſſe: cuius uirtutem maxime formidabant. *Et diuiſi erimus,* ſcilicet in dignitate,& celſitudine,te Deum,uerum & fortē, ductorem & protectorem habentes: ab omnibus gentibus. *Etiam uerbum hoc, quod locutus es: faciam.* Non aliud hic ſignificat,quàm ſe concedere,quod poſtulauerat Moſeh: ut ſcilicet ipſemet Deus, duceret eos, & adeſſet illis.

Fac me quæſo, uidere gloriam tuam. Senſerat ſanctus uir,Deum ſibi propicium: ſeq; illi gratum,aſtruxiſſe: ideo nouam addit petitionem Neque mirum, quoniam toties,familiariter fuerat cum eo locutus, ut ſocio ſocius: ideo deſiderabat, facie noſſe,quem uoce & colloquio nouerat. Neq; petit nunc, ut aliqui putant beatificam uiſionem, ſed ut ei gloriam ſuam oſtendat. Petiiſſe tamen eū,facialem uiſionem, ſubiuncta Domini reſponſio,oſtendit: neque ſatis cōſtat, quid hic gloria ſignificet. Radix nominis chebed, id eſt gloria,eſt chabad, quod ſignificat onerare,inde diues uocatur chebed,quòd uideatur onuſtus diuitiis ſuis. Inuenitur etiam, gloriam ſignificare & ea, quæ oſtendebant Dei præſentiam:ut erat ſplendor à Deo immiſſus,& nebula illa,qua tectus, & abſconditus erat. Quòd uero per gloriam, claritas illa ſeu lux in qua Dominus uidebatur, ſignificetur, ex Paulo ſecundæ, ad Corinthios tertio conſtat: ubi dicit filios Iſrael,non potuiſſe intendere in faciem Moſeh, propter gloriam, id eſt ſplendorem & lucem uultus eius. Cum ergo dicit Moſeh. Oſtende mihi gloriam tuam,ſenſus(meo iudicio)eſt. Aperi mihi gloriam tuam, id eſt lucem, & nubem illam, tuæ præſentiæ oſtenſiuam, ut clare poſsim intueri te, quoniam nebula tectus, loquutus es ad me uſque hodie. *Ego tranſire faciam omne bonum meum, ſupra aut iuxta faciem tuam, & uocabo ſeu clamabo in nomine Domini, & miſerebor cui miſerebor, & miſerebor, cui miſerebor.* Difficilis intellectu, locus iſte eſt, & obſcurus: ſed ex capite ſequenti elucidari poteſt, ubi quæ hic promittuntur, complentur. Vbi aduerte, quòd per omne bonum ſuum, intelligit quod capite ſequenti dicitur, quod ſcilicet ſit Dominus,quod ſit Deus,miſericors, & clemens, tardus ad iram,& multus miſericordia, & quæ ſequūtur

quuntur. Neque putes, id quod ſequitur. Innocentem, non in nocenté indicare, & uiſitare iniquitates parentum in filios, non pertinere ad bonum eius, quoniam iuſtitia mirabilis, & quæ captum noſtrum excedat, optima eſt in Deo. Et in hoc, ſuam ſupremam oſtendit poteſtaté, ut quod uoluerit faciat, de creaturis ſuis, quauis innocentia præditis. Neque bona hęc, ſeorſum tranſire fecit iuxta Moſeh, ſed in ſe recondita, ut ſcilicet faciẽdo ſe ꝓpe Moſeh tranſire, fecerit ſimul trãſire hæc quæ in eo claudebãtur, & uoce diſtinxerit ea. Eſt ergo genuinus huius literæ ſenſus iſte. Ego tranſire faciam omne bonum meum, id eſt meipſum, in quo ſunt omnia bona, quæ coram te explicabuntur uoce, & clamabo ſeu uocabo nomen Domini. Nam ut Moſeh attentus eſſet, dum tranſiret Dominus, quàm primum præteriuit facies Domini, clamauit Dominus, ſeu uocauit nomen ſuum, ac ſi diceret. Tranſit, aut adeſt Dominus, & ſimiliter clamabo, ſeu dicam. Miſerebor, cui miſerebor, id eſt cui uoluero: licet Sanctes in utroque loco hic uerterit, miſerebor, non tamen idem eſt in hebræo uerbũ, ſed alterum eſt chanan, qđ noſtri cõmuniter uertunt miſereri, gratioſum ſe exhibere: alterum uero racham, quod eſt commoueri intus, ex uiſa proximi miſeria: ſignificationes non ſunt omnino certæ: & prius ſcilicet chanan, inuenitur in ſcriptura, ſignificare donare, condonare, miſereri, & miſerabilem ſe oſtendere. Nã Geneſis trigeſimo tertio dicit Iaacob. Pueri ſunt quos chanan, id eſt donauit mihi Dominus aut gratis dedit. Sic ſecũdo Semuel duodecimo. Quis ſcit, le chanan, id eſt ſi donauit mihi Dominus. Iob tamen decimo nono capite uidetur ſignificare precari, quo in loco ſic dicitur. Halitus meus extraneus fuit uxori meæ: uechanoti, id eſt & precabar, per filios uteri mei, aut miſerabilem me exhibebam filiis uteri mei. Quod autem aliud uerbum ſcilicet racham, ſignificet intus commoueri, conſtat ex Pſalmo centeſimo tertio, ubi ſic habetur. Cherachem, id eſt ſicut commouetur, pater filiorum ſeu ſuper filiis, cõmotus eſt Dominus, timentibus ſe, ſeu ſuper timentes ſe. Inde rechem, id eſt uulua ſeu uiſcera, ſic ut puto dicta, quòd commoueãtur uiſa alicuius miſeria. Et horum uerborum, ſcilicet miſerebor, cui miſerebor, & commouebor cui commouebor, duplex eſt ſenſus. Alter eſt. Miſerebor, cuius uoluero. Alter (qui mihi germanior uidetur) eſt. Clamabo ſcilicet tranſiens coram te. Miſerebor, id eſt ſum qui miſerebor & cõmouebor, id eſt & ego ſum qui commouebor: uolés per hoc ſummatim oſtendere Moſeh, omne bonum ſuum, quod maxime, in miſericordia conſiſtit. Sic ergo literam integram, legendam puto. Ego tranſire faciam, omne bonum meum coram te, id eſt oſtendam tibi, omnia epitheta bonorum meorum: & uocabo nomen Domini coram te, id eſt dicam alta uoce Dominus, ut conſideres, & ſcias me tranſire: & uocabo, id eſt dicam me eſſe eum, qui miſeretur: & dicam, me eſſe qui commouetur, ſcilicet ſuper mala hominum. Omnia enim hæc, inuenies feciſſe Deum, complens quod hic promiſit Moſeh. *Non uidebit me homo & uiuet*, id eſt homo qui me uiderit, non poterit amplius uiuere: & loquitur de uiſione faciali, quam petebat Moſeh. Antehac, perſuaſum patribus erat, neminé citra mortem, poſſe Deum facie ad faciem uidere: ut patet de Iaacob Geneſis trigeſimo ſecũdo qui gloriatur, ſe citra mortis diſcrimen: Dei faciem uidiſſe. Neque putes, eum uidiſſe Deum clare: quoniam ut textus habet, nocte luctabatur angelus cum eo, unde faciem eius uidere nequiuit, & cum angelo, non cum Domino, luctabatur: & eo modo uidit angelum facie ad faciem, quo Moſeh loquebatur, & uidebat Deũ, facie ad faciem, ſcilicet in obſcuritate: hoc tamen interfuit, quòd Moſeh uidit, re uera Deum, in tenebris tamen, aut potius cum eo locutus eſt: Iaacob uero angelum, qui Dei uicarius erat, cum quo luctabatur. In hoc etiam exceſſit Moſeh, quòd uidit poſteriora Dei clare: quod nullus patrum ueteris teſtamenti, uidit: unde Iudicũ decimo tertio dicit Manoach uxori ſuæ. Morte moriemur, quia uidimus angelum dñi. *Ecce locus mecum*. i. apud me, ut optime uulgatus interpretatur. *Cum pertranſierit gloria mea*. Intelligit per gloriam nebulam illam, & alia quę Dei pręſentiã oſtendebant, ſicut aliis multis ſcripturæ locis. *Ponam te in foramine petræ*. Erat lapis ſciſſus, aut foramen habens, inter Deum & Moſeh: & dicit Dominus, ſe ex alia lapidis parte tranſiturum, & operiturum manu ſua, lapidis foramen, dum facies eius tranſiret: ne faciem uideret Moſeh, poſtquàm uero facies eius uideri nõ poterat, abſtulit manũ ſuam, & uidit Moſeh poſteriora Domini, non autem faciem: & credendum eſt, Deum humana effigie pertranſiſſe coram Moſeh: neq; locus eſt metaphoræ, Domini Cayetani.

CAPITIS. XXXIII. AD MOrum compoſitionem annotata.

VAde aſcẽde hinc, tu, & populus, ad terram pro qua iuraui, Abraham, Iſaach, & Iaacob. Nunqnàm hucuſque legimus Deum, feſtinaſſe & urgiſſe ſic Iudæos, ad

terram promiſſam, quemadmodum nunc, poſt peccatum, ut intelligamus peccatores ſæpius: ad maiora dona, quàm ante peccatum habuerint, reſurgere. Et ſimul diſcimus quid faciat Dominus, ne honorem, & famam amittat. Dixerat enim illi Moſeh, ueritatem ſuam periclitaturã, ſi promiſſa patribus non impleret, quare Dominus ne mendax reputetur, promiſſa nunc urget. Similiter diſcimus quàm iuſtus & uerax ſit Dominus, qui urget eum cui debet, ut à ſe promiſ-
Bona ſunt hæc. ſa accipiat. Nos conſueuimus pauperes ad debita ſoluenda urgere, Deus uero uidetur nos cogere, ut det quæ nobis promiſit. Sic & apud Ezechielem legis quàm ſollicitus ſit, ut ſoluat Nabuchdonoſor miniſteria quibus aduerſus Tyrum exercitum ſuum fecerat ſeruire, unde in premium illi datur Ægyptus. Quis mihi daret, Deus mi, ſic feſtinare, quæ tibi promiſi ſoluere, quemadmodum tu laboras, mihi promiſſa cõplere? Pollicitus ſum te Deum habere, promiſi, mandata tua ſeruare, ſæculo & pompis eius abrenunciare, ſed quæ horum, unquàm tibi preſtiti? Impletur in me, quod regius propheta prædixit, & Paulus ad Romanos citauit, te uidelicet eſſe ueracem, nos uero omnes mendaces.

Capit. 3. *Mittam ante te angelum.* Sæpius dantur uicarii, propter peccata hominum: qui enim abiiciunt bonum prelatum, ſæpius traduntur in manum ſeuioris domini: quemadmodum de Iudæis legimus primo Semuelis octauo & duodecimo. Quia enim, abiecerunt prælatum Deum, & bonum ſacerdotem, traditi ſunt in manus regis, tyrannidem in eos exercentis, qui meliora eorum, ſibi uſurparet. *Non aſcendam in medio tui, ne forte conſumam te.* Admonentur hoc in loco bilioſi uiri, non ſe immiſcere quæſtionibus. Similiter, non debere uelle prælaturam accipere: qui non poteſt, aut uix poteſt ferre peccata ſuorum ſubditorum. Non uult Dominus populum ducere, quia tanta maieſtas & ſanctitas: non facile ferret eorum errores, & tu, qui uix iram continere potes: audes prælaturam ſubire. *Et audiuit populus ſermonem hunc, & luxerunt.* Quantum debeat peccator ſentire receſſum & abſentiam Dei, pulchre locus iſte
Pſalm. 9. adumbrat. Vt quid Domine receſsiſti longe? Nam quemadmodum omnes aduerſus uiduã conſurgere ſolent, quia non habet qui eam poſſit defendere: ita & aduerſus animam, cum eam uiderint præſidio ſuo deſtitutam. Qui cuſtodiebant (inquit) animam meam, conſilium fecerũt
Pſalm. 70. in unum, dicentes. Deus dereliquit eam, perſeſequimini & comprehendite eam: quoniam nõ eſt qui eripiat. *Deſcendere fac ornatum tuum à te, ut ſciam quid faciam tibi.* Nõ libenter uidet Dominus peccatorem feſtiuis ueſtimẽtis indutum: ſed quemadmodũ dedecent iuſtum, ueſtimenta lugubria, itá & peccatorem, indumenta iocunditatis. Neſcio, unde peſsima hæc conſuetudo, in eccleſia inoleuit, ut fœminæ Chriſtianæ, ad exomologeſim ſuorum peccatorum faciendam, ad eccleſiam euntes, ornent ſe, melioribus indumentis, ac ſi ad nuptias irent. Non ſic ſorores meæ, edoctę à Domino eſtis. Omnia hæc ſunt cõſideratione digna.
Conſiderate quæſo peccatricem illam, cuius ſacra meminit hyſtoria, qualiter ad ſaluatorem, Luc. 7.
non ornata, ſed ſolutis crinibus uenerit uerecũda, ut non fuerit auſa, faciem Chriſto oſtẽdere, ſed eam capillis ſuis operuerit, & retro ſteterit. Tu ergo qui à Domino Deo tuo, ueniam requiris: ornamentum depone, ſacco induere, & cinerem ſuper caput tuum ſparge, nudumque ſi fieri poteſt, coram Deo tuo te exhibe: ut ipſe quãtum placuerit, flagella multiplicet. Audi qualẽ ſe exhibeat Domino ſuo ſanctus Dauid. Ecce Pſalm. 37.
(inquit) ego in flagella paratus ſum: & dolor meus in conſpectu meo ſemper: ſic ſeſe Domino exhibet, ut nudum dominus ſeruum, quantum placuerit uerberet. *Moſeh accepit tabernaculum: & tetendit illi extra caſtra, procul à caſtris.* Nihil ſuum uult Dominus, habere apud peccatorem, omnia ſua cupit ab eo auferre. ut ſcias quantum malum ſit peccatũ, quo non ſolum Deum ipſum, ſed cuncta dona eius perdis. Theſaurum uult perdere, qui in loco nõ ſecuro, illud deponit: ſic qui bona collocat ſua apud peccatorem, cui continue Dominus ruinam minatur. Aduerte hæc. *Loquebatur Dominus ad Moſeh facie ad faciem: ſicut homo loquitur ad ſocium ſuum.* Nunquàm antehac ſimilia audiuimus, facta Moſeh. Nunquàm Dominus letiorem uultum ac plures fauores iuſtis oſtendit, quàm cum uiderit alios peccatores, à ſe recedere: quod facere ſolet, ut eos ad inuidiam prouocet. Cum enim Dominus peccatorẽ caſtigare diſponit, corã eo extollit iuſtum. Quia enim nouerat, diabolum inuidum, commendat iuſtitiam Iob coram eo, quòd non ſit ei ſimi- Cõſidera hæc quoniam digna ſunt. Iob. 1.
lis in terra, iuſtus ac timens Deum. Solent principes, tunc maxime, fideles milites diligere, & extollere, cũ omnes alios uiderint infideles Vos (ait Xp̃s apoſtolis) eſtis, qui permanſiſtis mecum, in Luc. 22.
tentationibus meis: ideo in regeneratione, ſedebitis ſuper ſedes. *Iehoſuah filius Nun, nõ recedebat à tabernaculo.* Admonet locus iſte cuſtodiendas eſſe eccleſias, ne contingat aliquid immunditiæ, in eis fieri. *Tu dicis ad me, aſcendere*

dere

dere uelit:& memento,maxime nobis, hoc caput,gratiam commendare.

CAPITIS. XXX IIII. IVXta literam annotationes.

D*Ola tibi duas tabulas lapideas.* Verbum hebraicum paſal,eſt hebræis dolare & ſculpere : & dicitur tam de lignis, quàm de lapidibus.Deutero.decimo habes. Va ephſol id eſt.Et dolaui duas tabulas lapideas. Inde peſel,id eſt ſculptile. Significat etiam Iudi. tertio, lapicidinam, ſeu latomiam,locum, quo lapides dolantur : quo in loco dicitur. Et ipſe reuerſus eſt mim hapiſilim, id eſt à latomiis,ſeu lapicidinis.Poſſet tamen uerti,à ſculptilibus,id eſt à loco,in quo erant ſculptilia. Loquitur enim ibi textus, de terra Moabitarum,in qua erant ſculptilia. Exquirendum hic merito eſſet, cur Dominus noluerit, alias tabulas dolare, ſed Moſeh ꝑcipit,ut fabricet ipſe eas.Ad qđ dicitur,Dñm, Deum hac uoluiſſe damnatione, punire Iudæos, ne gloriarentur amplius, ſe habere tabulas Dei opere fabricatas. Quod autem ſequitur. *Tibi.* Occaſionem præbuit rabbi Selomoni, fabulandi dictio tibi, quam exponit, ad utilitatẽ tuam. Dicit enim Deum Moſeh oſtendiſſe, lapidis iaſpidis latomiam,unde lapides, ex quibus tabulas dolauit extraxit: ex quorum reliquiis, Moſeh ualde ditatum aſſerit. Quo quid mendacius dici poſsit,ignoro. Nugant iſti rabbini, cum ſcripturis,ut lubet,& miror eum ignorare,phraſim eſſe linguæ. Vade tibi. Ibo mihi. Et ſunt multi ſcripturæ loci, in quibus non quadrat, ad utilitatem tuam: ut patet Numeri decimo tertio, quo in loco Dominus dicit Moſeh. Mitte tibi uiros qui terram explorent: qui non ad utilitatẽ Moſeh mittebantur, ſed populi, & fortaſsis neque ad populi utilitatem:cum eorum occaſione populus à Domino fuit grauiſsime punitus. Sic capite decimo quarto eiuſdem libri. Proficiſcimini uobis: quod etiam falſum eſt,fuiſſe ad eorum utilitatem: cum iubeantur retrocedere. Tene ergo modum eſſe loquendi,& hebraiſmũ. *Quas fregiſti.* Significat uerbum ſamar,frangere,diuidere, & ſcindere: addunt uero hebræi, ſignificare emere, propter illud Geneſis quadrageſimo ſeptimo. Pro alimento, quod ipſi choberim,id eſt emebant: quo in loco, ſeruata propria ſignificatione, uerti poteſt. Quo ipſi frangebant, ſcilicet famem. Vt enim eodem loco admonuimus,uocant hebræi frumentum, fractionem, quòd uidelicet famem frangat : & ſicut hebræi dicunt,fregi tibi famem, id eſt cibaui te, ſic nos Luſitani. Occidi tibi famẽ,mateite a fame, Nã me mataſtes a fame, nem a ſede, id eſt non extinxiſti mihi famem neque ſitim. *Eſto paratus mane.* Non ſolum ſignificat uerbum chun parare,ſed etiam certificare,& firmare : ut patet ſecundo Samuelis quinto. Cognouit Dauid,qđ hechino, id eſt confirmaſſet eum Dominus, in regem: unde poſſes hic uertere. Eſto firmus, ſeu certus,mane. Non mentiaris non mutes ſententiam. *Et ſtabis mihi ibi, ſuꝑ ierticẽ mõtis.* Pete q̃ſo hic à rabbi Selomone: quomodo Moſeh ſtabat ad utilitatẽ Dei, in uertice mõtis, aut quid utilitatis erat Domini, quòd Moſeh, cum eo in monte maneret. *Vir non aſcendet tecũ.* Noluit Dominus aliquem adeſſe manifeſtationi, qua ſe oſtendere decreuerat Moſeh. *Pecus & bos,non paſcant eregione mõtis.* Dictio mul,id eſt eregione,nõ ſolum hoc ſignificat: ſed circũcidere. Voluit Dominus,etiam pecora abigere,& paſtores ſeu cuſtodes eorum, ne uidere poſſent illa,quæ in monte agebantur. *Conſurgens mane.* Poſſet etiam uerti. Eleuãs ſe mane. *Et uocauit in nomine Domini.* Non ſatis conſtat,quis uocauerit, an ipſe Moſeh, uel Dominus ipſe: & crediderim Moſeh,prius inuocaſſe Dominum dicendo. Domine, quæ autem ſequuntur, re uera, ſunt uerba Dei,non Moſeh, licet omnes fere noſtri,oppoſitum dicant:& littera ſequens, ſic reddenda ad uerbum eſt. *Ea tranſiuit Dominus,ſuper faciem eius.* id eſt, iuxta faciem eius,medio tamen lapide,citra quem erat Moſeh. *Et clamauit Dominus,* ſcilicet dicendo. *Dominus Dominus ego ſum,fortis, commotus, miſericors, longus iris, multus miſericordia & ueritate, ſeu ſtabilitate, cuſtodiens miſericordiam milibus, leuans iniquitatem,ſeu pœnã iniquitatis, & præuaricationem, & peccatum, & innocentem iudicando, non innocentem iudicabo, uiſitans, ſeu memorans iniquitatem, uel pœnam iniquitatis patrum, ſuper filios, & ſuper filios filiorum, ſuper tertios & ſuper quartos.* Complet hic Dominus, quod capite præcedenti promiſerat Moſeh. Promiſerat autem, quòd tranſiret ante faciem eius, & clamaret ſeu uocaret nomen Iehouah,quæ duo hic facit. Dicitur enim in textu: Et tranſiuit Dominus, ſuper aut

iuxta

iuxta faciem eius. Et dicit ſuper faciem eius, quo-
niam locus per quem Dominus tranſibat, erat
altior loco, in quo ſtabat Moſeh. Aut idem di-
ctu eſt ſuper: quòd coram, ſeu e regione: quem-
admodum de uelo, dictum eſt ſupra, quod eſ-
ſet ſuper arcam teſtimonii, cum re uera eſſet iu-
xta eam, potius quàm ſuper eam. Secundo cla-
mauit, quaſi indicans, tranſitum ſuum Moſeh.
Clamauit autem bis, ut attentum redderet Mo
ſeh. Poſſet etiam eſſe ſenſus. Et clamauit, ſcilicet
Epitheta diuina explicantur. Dominus, Iehouah Iehouah, ſcilicet tranſit, aut
melius, Iehouah Iehouah, ſcilicet ego ſum. Et
incipit ſtatim tertium oſtendere, ſcilicet omne
bonũ ſuum, dicendo. Ego ſum fortis. Et qđ ca. p̃
cedenti, in ſumma dixerat. Miſerebor, cui miſere
bor, & cõmouebor, cui cõmouebor, hic particu
lariter explicat, dicens. Fortis, commotus, id eſt
Ego ſum qui ſum fortis, & qui ſum commotus,
id eſt cuius uiſcera, commouentur ex uiſa miſe-
ria Audi quid ipſe dicat Ieremiæ trigeſimo pri-
mo. Nonne filius præcioſus eſt mihi Ephraim,
nonne puer delectabilis? Quia ex eo tempore,
quo locutus ſum cum eo: recordando recorda-
bor eius adhuc, idcirco ſonuerunt uiſcera mea
propter eum, miſerando miſerebor eius, ait do
minus. Sum etiam miſericors, ſeu clemens, præ
ſtans effectum commotionis. Videtur enim hic
chanum, id eſt miſericors, ſignificare effectum
pietatis, ſeu interioris commotionis. Sum etiam
longus ad iram. Non ſtatim uindico illatam in
iuriam: aut non iraſcor, quàm primum homo
peccat in me. Hoſeah primo habes. Quomodo
ponam te Ephraim, tradam te Iſraël? Ponam te,
ſicut admah, ponam tè ſicut Seboim. Cõuerſum
eſt in me cor meum, pariter incaluerunt pœni-
tudines meæ. Non faciam ſecundum iram fu-
roris mei, non conuertar ad diſperdendum E-
phraim: quoniã Deus ſum, & non uir, in medio
tui ſanctus. Sum etiam multus miſericordia, id
eſt extendens miſericordiam meam ad multos,
aut omnibus, multam miſericordiam exhibeo:
ac ſi dicat. Sum multę miſericordiæ. Et uerita-
te, ſeu ſtabilitate, ac ſi dicat. Sum multum ſtabi
lis in promiſsis: aut ſum multum uerax, quia
nemini mentior, immo mentientibus mihi, ſer-
uo pactum. Neque ſolum ſum miſericors, & ue
rax, his cum quibus paciſcor, ſed ſeruo miſericor
diam in milibus, ſeu in mile progenies, iſtorũ.
Sum etiam leuans, ſeu auferens iniquitatem,
ſeu pœnam iniquitatis, aut comminatam, aut in
flictam, & præuaricationem, & peccatum: ac
ſi dicat. Abſoluo à culpa & à pœna, aufero
culpam & pœnam. Ponuntur hic tria no-
mina, quorum diſcrimen, non eſt plene no-
tum Hebræis: & nobis, ſcilicet adon, quod ali-
quando ſignificat iniquitatem, nonnunquam
pœnam iniquitatis: & radix eius, ſcilicet auah ui

detur ſignificare curuum, ſeu tortum eſſe, ſiue
dolo, ſiue pœna: inique, & peruerſe agere. Ha-
bes enim Iob trigeſimo tertio. Et rectum hee-
ueti, id eſt curuaui ſeu obliquum feci. Sic Iſaiæ
uigeſimo primo. Naaueti, id eſt incuruatus ſum
cum andirem. Et Eccleſiaſtes ſecundo. Meuuat,
id eſt tortum, non poterit dirigi. Videtur ergo
aon, ſignificare curuitatem, iniquitatem, ſeu
peruerſitatem. Secundum uero nomen, ſcilicet
peſa, eſt à paſa, quod eſt rebellare, aut infideliter
agere: & ut dicit Rabbi Dauid in radicibus, eſt
exire à uoluntate, uel præcepto Domini, ex ſu-
perbia. Secundu Regũ ſeptimo habes. Rex Mo
ab paſa, id eſt rebellauit, ſeu infideliter egit, con
tra me. Eſt autem coniectura Prouerbiorum
decimo octauo, quod ſignificet rebellare, ubi
dicitur. Frater niphſa, id eſt durior eſt, ciuitate
forti, ſeu rebellior eſt, ciuitate forti, quæ ſcilicet
fidit, in fortitudine ſua. Nomen uero peſa iu-
xta hoc ſignificabit rebellionem, & duritiam,
aut præuaricationem. Diximus de ſignificatio-
ne huius nominis, ſupra uigeſimo ſecundo ca-
pite huius libri. Tertium autem nomen, ſcili-
cet chatah, uidetur communiter ſignificare pec
catum Eſt ergo litera hæc ſic reddenda. Leuans
curuitatem, ſeu iniquitatem, & rebellionem, &
peccatum. Neque (meo iudicio) bene uertas fe-
rens: quoniam aliud eſt, iniquitatem ferre, ali-
ud leuare ſeu auferre: ac ſi dicat, leuo ſeu aufe-
ro peccatum, ex malicia, quod uocatur curuitas:
& ex ſuperbia, quod eſt rebellio & peccatum
forte ex infirmitate. Quod autem ſequitur. Et
innocentem iudicando. Hebraice eſt. Et inno-
centãdo, non innocẽtabit (ſi ſic liceret, latinis au
ribus loqui) aut, & qui mundum exiſtẽdo, ſeu
eum qui mundus exiſtit, non mundabit: & ſen-
ſus eſt, quòd nonnunquam, eum qui uere inno
cẽs eſt, ita percutiet, ac ſi nõ eſſet innocens, ut ad
oculum uidemus. Moueor autem ſic interpre-
tari, quia cum Iiob, anxius quæreret, quare eum
ſic tractaret, nihil aliud reſpondit, quàm quòd
in poteſtate ſua eſſet, facere de creaturis ſuis,
quod uellet. Secundo quia nullus eſt, apud eum
mundus, etiam infans unius dici. Tertio ex uer
bis literæ: quæ hoc ſonare uidentur. Prædixit au
tem hoc, ne eum iniuſtum homines putarent,
cum eum uiderent innocentes ac ſi impii eſſent
flagellare. Aliqui ſic locum intelligunt. Et mun
dandu, non mundabit, id eſt non ita hominem
à culpa & pœna mundabit, quòd illi non ali-
quid pœnæ inferat. Secundo ſic. Mundando,
non mundabit, id eſt neminem, omnino mun-
dum à peccato, reputabit: ſi eum exacte exami
nauerit: quoniam nullus per ſe, apud eum inno
cens eſt. Neque diſplicent expoſitiones. Mihi
tamen, prior uidetur germanior, quòd ſcilicet in
nocentem ſic aliquando tractabis flagellit ſuis

ac ſi innocentes non eſſent. Quod autem ſequitur. Viſitans iniquitatem patrum,ſuper filios,in tertios & quartos:expoſitum eſt,uigeſimo capite huius libri. Aduerte hic, qualiter Dominus Moſeh duo oſtendit, ſcilicet omne bonum ſuum,quod ut diximus,eſt eſſe Deum, fortem, pium, & cætera. Secundo oſtendit ei uias ſuas, quòd ſcilicet omnes uiæ ſuæ, ſint miſericordia, & ueritas,ut poſtea dixit Dauid. Notas enim fecit,uias ſuas Moſeh, filiis Iſrae uoluntates ſuas. Aduerte etiam Deum ut plurimnm, non expectaſſe peccatores in punitione, ultra quartam generationem:ut patet in Amorreis, & Hamalechitis, quos expletis quadraginta annis deleuit. Enumerant hebræi,in hoc loco undecim elogia Dei. Nam quod bis dicitur, Dominus Dominus,eo ſignificari dicunt,duplicem in Deo miſericordiam. Alteram, qua hominem à peccato preſeruat. Alteram qua remittit ei, qui peccauit delictum. Secundo uocat ſe el.i.fortem: quo innuitur potentia eius,qua ſuis,utcunque oppreſſis, ſuccurrere poteſt. Tertio miſericors,quatenus præſeruat à lapſu. Quarto clemens, erigens.ſ. lapſum. Quinto longanimis,quoniam non ſtatim punit homines, ac peccant,ſed pœnam differt, ut peccator conuertatur. Sexto multæ pietatis, erga eos ſcilicet qui indigent, & merita non habēt. Septimo multæ ueritatis.ſ. in præſtandis promiſſis. Octauo cuſtodit bonitatem, ſeu pietatē in mille generationes, ut eius miſericordia, eius iram excedat. Nono remittit omnis generis peccata. Decimo quia non eſt perſonarū reſpector. Vndecimo uiſitat iniquitatē patrum in filios, ſi peccata parentū imitentur. *Et feſtinauit Moſeh,& incuruauit ſe, ſuper terram,& humiliauit ſe.* De ſignificatione uerbi mahar.i. feſtinare,abunde diximus Gene.34. & 22.huius libri. Ponuntur aūt hic in hebræo, duo uerba, qua ſi idē ſignificantia.ſ. chadad, & ſachah, quę incuruare ſignificant: ſed prius proprie ſignificat capūt inclinare,unde ab eo eſt, chodchod.i. uertex capitis. Secundum uero, uidetur ſignificare deiicere ſe in terram, aut corpus totū inclinare. Et aduerte, qd poſtq̄ dn̄s finierat uerba ſua, incuruauit ſe Moſeh, & precatus eſt, quæ ſequuntur, ſcilicet. *Si quæſo inueni gratiā, in oculis tuis Domine: uadat nūc Dominus, in medio noſtri, quia populus duræ ceruicis eſt: & parces iniquitatib⁹ noſtris, & peccatis noſtris: & hæreditabis nos.* Conſtat ex hoc loco, præcedētia uerba, nō fuiſſe Moſeh, quoniā nūc adorat & præcatur: quod non feciſſet, ſi iā p̄catus eſſet. Et conſidera, qualiter ſanctus uir, ex cognita uia Domini, quod uidelicet eſſet miſericordia, eum rogat, ut eorū miſereatur, licet ſit populus duræ ceruicis. Et quia Dominus præceperat, tabernāculum ſuum à caſtris ſeparari, quaſi nollens inter eos habitare, precatur nunc, uir ſanctus, ut uelit, in medio illorum ambulare quemadmodum conſueuerat, ut parceret iniquitatibus eorum. Dixi etiam diſcrimen, inter aon, id eſt iniquitatem, tortuoſitatem, & chatah, id eſt peccatum. Quod autem ſequitur. Et hęreditabis nos, duplicem ſenſum habere poteſt. Alter eſt. Hęreditabis nos, id eſt dabis nobis hæreditatē, in terra promiſſa. Alter, qui mihi germanior uidetur, eſt. Accipies nos, in hæreditatē, ut ſcilicet ſimus hæreditas tua, quemadmodum dixit Deuter. 32. Quia pars Domini, populus eius: Iaacob funiculus, aut ſors hæreditatis eius. Vocat autē funiculū hęreditatis, quia funibus, ſolebāt quōdā hæreditatē metiri & ſortiri. *Ecce ego ferio fœdus, coram omni populo tuo.* Fregerant iudæi, initum fœdus, cum Domino, ideo pollicetur ſe iterum fœdus initurum cum eis: ſed quando initū fuerit, ſatis cōſtat Deut. 29. quia tamen hic ſtatim, fœderis præcepta repetit, crediderim hic fœdus initum: aut iteratum. Diximus etiam in hebraiſmis, quare fœdus inire, diceretur fœdus percutere, quòd uidelicet tunc uictimæ iugularentur, ad ſacrificium: ut patet de fœderę inter Deum & Abraham: Geneſis decimo quinto. Et dicit cum populo tuo, quia nondum uolebat uocare ſuum, ne peccatum minus æſtimaret. *Faciam mirabilia.* Verbum pala, à quo niphlaot.i. mirabilia, ſignificat proprie ſeparari, & abſconditum eſſe. Niphlaot uero, ſeparatum, ſeu diſtinctum ab aliis. Dicit ergo Dn̄s, ſe facturum ſeparata.i. quæ nullus alius Deus, aut homo, facere poſſit. qualia ſunt, uera miraculā, quæ ſolus ipſe facit. *Quæ non ſunt creata in omni terra.* Poſſet etiā uerti. Quæ nō ſunt producta: quoniā ut diximus Gene. 1. (bara) nō ſolū creare, ſed producere ſignificat. *Et uidebit omnis populus, in cuius medio tu es, omne opus Domini: quoniā ſeparatum, aut admirabile eſt opus, qd ego facio tecū.* Nō ſolū me admirabilē apud oēs gētes faciā, ſed & populus iſte, in cuius medio tu es, uidebit, q̄ admirabilē, & inſignē facio te, faciēdo.ſ. per manu tuā, admirabilia opera. Poſſet etiā hoc intelligi, de familiaritate quā ipſi oſtēdebat: quā nulli alteri, unq̄ oſtēdit. *Cuſtodi tibi.* id eſt ſerua apud te, qd ego præcipio tibi hodie.i. præcepta ſequētia: q̄ ſunt, nō inire fœdus, cū Chenanæis, deſtruere aras & idola eorum. Nouerat enim Dn̄s, populū pronū ad idolatriam: ideo admitur, ab eo auferre oēm idololatrandi

Idolatrãdi occaſionẽ. Dicit ergo et *Ecce ego eiicio à facie tua emoreũ, & cæ.* ac ſi diceret. Ecce ego ob idololatriã, eiicio à facie tua has gentes: caue ergo ne ſimilis illis fias. *Ne forte ſit in laqueum, in medio tui.* Omnes fere noſtri, uertunt. Ne forte ſint in laqueum, ſcilicet huiuſmodi gentes, in medio tui: hebraice tamen habetur. Ne forte erit, in laqueum: & uertendum eſt. Ne forte ſit in laqueum, ſcilicet inire cum eis fœdus, ſeu amicitiam cum eis. *Aras eorum diruetis.* Significat natas, proprie diruere, ſeu euertere: quemadmodum ædificia euertuntur. Scamar uero, quod ſtatim ſequitur, con fringere: unde aræ, iubentur dirui, ſtatuæ uero confringi. *Lucos eorum ſuccidetis.* Nomen aſſerah, quod noſtri lucum uertunt, uidetur ſignificare arborem rectam. Taſerah enim uidetur potius à iaſſar, quod eſt rectum eſſe, ſeu rectificare, quàm radicem per ſe: & tales, ſcilicet rectæ, erant arbores, quæ apud idolorum altaria, plantari ſolebant. Rabbi Dauid dicit, hoc nomine appellari, omnem arborem, quæ colitur, aut plantatur, ad gloriam alicuius, qui colitur: & huiuſmodi arbores, ſeu luci, apud idolorum altaria plantabantur, ad comedendum, & bibendum, & ad concubitum, ac ſaltandum, quibus Dæmones delectabantur, & quæ uolebant ſibi, à ſuis cultoribus exhiberi. *Dominus, zelotes nomen eius, fortis zelotes ipſe.* Vocat Dominus, ſe zelotem, quòd non patiatur ſecum conſortium, alterius Dei. Neque ſolum eſt zelotes, ſed fortis, qui poteſt iniuriam ſibi illatam uindicare. Eſt autem zelus, cuiuſdam quaſi inuidiæ motus, quem aliqui, amorem non patientem conſortium definiunt. *Solemnitatem in fermentatorum cuſtodies.* Vocat feſtũ Paſchæ, infermentatorum, quia non licebat, panẽ fermentatum in eo comedere. *Quemadmodum præcepi tibi, in tempore menſis ſpicæ.* id eſt, quo nouæ ſpicæ matureſcere incipiunt. Vertit hic Sanctes noſter, in priori editione. In menſe Iulii, ſed non bene, ut aduerſus eum deduximus, ſupra capite decimo tertio, huius libri. Nomen enim abib, ſignificat proprie ſpicam: & ut dicit rabbi Dauid, in libro radicum, ſignificat eam, cum culmo, ſeu calamo. Incipiunt autem ſpicæ in terra ſancta matureſcere, in fine Martii, aut in principio Aprilis. Videtur etiam ex hoc loco, nomen moed, ſignificare tẽpus ſtatutum, & eſſe à iaad, quod eſt tempus ſtatuere, aut congregari, ad ſtatutum tempus. Dicitur etiam menſis hebraice chodes, à chadas, quod eſt renouare, quòd in principio menſis, luna innouetur: unde idem eſt, menſis hebraice, quod innouatio, quia tunc (ut diximus) innouatur luna: & iudęi, per nouas lunationes, menſes ſuos conſtituunt. Significat etiam chodes, menſtruum, quòd ſemel in menſe, ſoleat fœminis accidere: ut patet Ieremiæ ſecundo. Sed locus ille, non multum cogit, ad hanc ſignificationem. Poſſet enim locus Ieremiæ citatus, ſic uerti. In menſe ſuo, inuenient eam, id eſt in ornatu ſuo. Solebant enim fœminæ, apud Iudæos, in nouiluniis, ſeu initiis menſium, quando kalendæ erant, ornari, & feſtum agere diem. *Omnis apertio uuluæ mihi,* ſcilicet debetur. Omnes noſtri, uertunt hic, omne primogenitum, & bene textum reddunt: ſed hebraice eſt, ut interpretati ſumus. Significantius tamen dicitur, omnis apertio uuluæ, quàm omne primogenitum, quoniam filius uiduæ habentis alium priorem, & uiri non habentis alium filiũ, primogenitus erat patri, ſed non apertio uuluæ. *Oẽ pec⁹ tuũ, qđ maſculũ naſcitur, primogenitum bouis & pecudis.* Subaudi meũ eſt. Aduerte hic, quòd uerbum zachar, quod hic ponitur, ſignificat proprie recordari, & memorari: quare rabbi Dauid, interpretatur hic, omne pecus tuũ, erit memoratũ, ut. i. ſeparẽtur ab eo, maſculi primogeniti. Poſſet etiam uerti, omne pecus tuum erit in memoria, ſcilicet tam primogenitum bouis, quàm cuiuſcunque alterius pecudis: ut ſcilicet Domino offeratur. Quia uero ab hac radice, eſt zachar, quod eſt maſculus, ideo Sanctes, & cum eo aliqui uerterunt, quod maſculum naſcitur. Videtur autem à zachar, quod eſt memorari deduci zachar, id eſt maſculus, quòd in maſculis filiis, manat parentum memoria. *Primogenitum aſini, redimes oue.* Hebraice eſt. Apertio aſini, ſed ſenſus redditus eſt, ab interprete. Et quod ſequitur. Redimes oue, nomen ſeh, quod hic ponitur, non ſolum ouem, ſed & hœdum, ſignificare inuenitur in ſacris litteris: ideo non arctes Domini ſententiã, ad ſolam ouem, uel agnum: quoniam hœdo etiam, poterat redimi, primogenitum aſini. Si quæras, quare noluit Dominus primogenitum aſini, dico, quòd quia uile animal apud homines reputatur, & quia ineptus erat ad cibum. Erant autem (ut alias diximus) ſacrificia ueteris legis, quodammodo cibationes Dei: ſed prior ratio, melior & germanior eſt. *Si non redemeris, decerui cabis ipſum.* Varias ſignificationes, tribuunt hebræi, uerbo araph, quod uertimus de ceruicare: quod ſignificare dicunt, etiam ſtillare: a quo oreph, id eſt ceruix, aut collum. Vide-

tur

tur tamen nomen ſignificare neruos illos, qui ſunt in poſteriori parte colli. Exodi trigeſimo ſecundo. Ecce populus durus oreph.i. ceruice. Verbum uero, proprie ſignificat ceruicem frangere: & ex cõſequẽti, facere cadere, ſeu decidere, quòd ceruix fracta, decidere ſoleat, ut patet Deutero. uigeſimo primo. Veareph[illegible] id eſt. Et deceruicabunt ibi uitulam, in to[illegible]nte. Alterius uero ſignificationis, exemplum habes Deutero. trigeſimo ſecundo. Iaaroph.i. decidat, ſeu ſtillet, ut pluuia, doctrina mea. Quo loco Hiero. uertit. Concreſcat ut pluuia, doctrina mea. Precium autem redemptionis, taxatur Numeri. 18. quòd. ſ. in hominibus, à filio menſis & ſupra, fieret quinque ſiclis. Similiter filius omnis animalis immundi, redimebatur: quòd ſi intelligatur, de immunditia ad eſum, tunc ratio data de primogenito aſini, quòd ideo redimebatur, quia nõ erat eſui aptũ, optima eſt: quoniam (ut diximus) ſacrificia legis, erant cibationes dei, quas ignis, aut ſacerdos dei comedebat: & ideo, primogenitum ineptũ ad cibũ, redimebatur. Et hæc eſt ratio, quare omne immundum, redimebatur, ut loco citato, libri Numer. Dominus præcipit. *Et nõ uidebuntur facies meæ uacuæ.* Dupliciter textus iſte exponitur, à noſtris. Primo quòd nullus debeat, coram Domino, in tẽplo uideri, ſine aliquo munere, quod Domino offerat: & hinc conſuetudinem illam exoleuiſſe putarem, ut uaſalli aut ſerui munus ſecum afferant, cũ ueniũt coram dño ſuo. 2. modo ſenſus eſt. Nõ uidebũtur facies meę, ſine fructu: ac ſi diceret. Multũ cõmoditatis habebitis, cũ uideritis faciẽ meã: ideo pcipio, ut corã me appareatis. Prior tñ ſenſus germanior eſt. *Sex dieb' ſeruies, & ſeptima die ceſſabis. In aratione, & in meſſe ceſſabis.* Accipitur hic ſeruire, pro operari, quòd huiuſmodi opera, communiter ſint ſeruorum. Dicit autem, in aratione, & in meſſe ceſſabis, ne putarent ſibi in huiuſmodi temporibus, operari licere: propter ſementem, aut meſſem, quando homines ſolent, labores ſuos feſtinare, ne perdant tempus ſemẽtis, aut meſsis: quod eccleſia, in noua lege hac de cauſa conceſsit. Et ex hoc loco percipies, quare Dominus, capite trigeſimo primo huius libri, inter opera tabernaculi, meminerit ſanctificationis ſabbati: ne ſcilicet putarent, ob operis pietatem licere ſibi ſabbatis operari: ut ibidem annotauimus. *Solemnitatem ebdomadarum, facies tibi,* id eſt feſtum dationis legis: quod poſt ſeptem ebdomadas à paſchate celebrandum erat. Et quod ſequitur. *Primitias meſsis triticorum,* id eſt quo tempore offeres primitias tritici: quoniam tunc matureſcebat: & Iudæi tenebantur manipulos offerre. *Et feſtum collectionis, in reuolutione anni.* De feſto tabernaculorum eſt ſermo, quod in menſe Thiſri uenire ſolet, qui Septembri noſtro, pro parte ſaltem reſpondet. Vocatur autem collectionis feſtum: quoniam illo tempore fructus colligi ſolent. Alii dicunt collectionis uocari, quòd tunc pecunia, ad ſacrificia & alia templo neceſſaria, à Iudæis uenientibus ad ſolemnitatem, & ab aliis colligebatur. Sed prior ratio germanior eſt. Dicit etiam, In reuolutione anni, quoniam tunc annus finiebatur, ſcilicet pro contractibus. Habebant autem hebræi duplicem anni inceptionem, ut ſupra decimo tertio capite annotauimus. Alteram ad feſta, quæ incipiebat in menſe Niſſan; qui reſpondet Martio noſtro, ſaltem pro ſui parte. Et iſte mod' inchoãdi annũ, incepit, ab exitu de Ægypto. Altera uero inceptio, fuerat ab initio mundi, quæ erat in Thiſri, aut Marcheſuan, poſt collectionem, ſcilicet frugum: ſecundum quam, annos in contractibus numerabant: de qua hic eſt ſermo. Vnde Hieronymus uertit hic. Quando in reuolutione anni, cuncta conduntur. *Tribus uicibus in anno, conſpicietur omnis maſculus tuus, coram Domino Deo Iſrael.* Tenebatur omnis maſculus, coram Deo ter in anno apparere, ſcilicet in Paſchate, Pentecoſte, & feſto tabernaculorum. Volebat autem Dominus uidere ter in anno, omnem maſculum, quemadmodum pater: cupit filios uidere, qui alibi nutriuntur: & etiam ut diſcerent unum eſſe deum ſuum, cultumque eius. *Quia eiiciã gentes à facie tua.* Quidam uoluerunt, hæc uerba eſſe, præcedentis legis expoſitionem, quòd ſcilicet non tenerentur omnes maſculi, Ieroſolimam aſcendere, niſi ſublatis hoſtibus: ne. ſ. eis aſcendentibus, hoſtes ſedes eorum, & ciuitates occuparent: ſed quia Dominus promittit, ſe ablaturum concupiſcentiam hoſtium, qua ciuitates eorum & loca poſſent concupiſcere, melius eſt, ut teneamus eos obligatos omni tempore, ceſſante infirmitate: & forte ideo uoluit, eos templum ter in anno uiſitare: quoniam eiecerat gentes à facie eorum, & ideo dicit. Eiiciã gẽtes à facie tua. *Nõ immolabis ſup fermẽtatũ, ſanguinẽ uictimæ tuæ* Omnes noſtri & hebræi, hũc locum de uictima paſchali intelligũt qd'. ſ. cũ eam immolauerint, prius fermẽtũ ẽ domibus ſuis pellãt. Poſſet tñ locus interpretari, quòd nullũ ſacrificium cum pane fermẽtato offerant. Abhorrebat enim dñs, à fermentato in ſacrificiis ſuis: ſed quia ſtatim, de paſcha præceptum datur, prior expoſitio ſecurior eſt

ſecurior eſt. Sequitur aũt. *Non pernoctabit uſque mane, ſacrificiũ ſolẽnitatis peſach.* Admonui ſæpius, uerbum hebraicum lon, ſignificare poti⁹ manere, quàm pernoctare: ideo uertendum eſt hic. Nõ manebit, potius q̃ nõ pernoctabit. Eſt autem ſenſus legis, quòd de agno paſchali nihil debeat manere in craſtinum: quemadmodum ſupra.12.cap. huius libri præceptum eſt. Non relinquetis ex eo, uſq; mane. *Principium primogenitorum terræ tuæ, adduces in domum Domini Dei tui.* i.primos fruct⁹ terræ tuæ: & uidetur loqui de primitiis ſegetũ, nõ arborũ, quæ quarto anno offerebantur domino. Si quæras, quare dominus huiuſmodi primitiua expoſcebat: putarẽ quòd eo iure, quo poſtulabat hominum & animalium primogenita. In Ægypto enim, non ſolum homines & animãtia, iudæorum gratia extinxerat: ſed etiam primitiua ſegetũ. Nam triticum & zea, non ſunt percuſſa, quoniam ſerotina erant: ut capite nono dictum eſt. Omnium ergo, quæ eorum gratia perdiderat, primogenita poſtulabat. *Nõ coques hædum in lacte matris ſuæ.* Ad literã, ut ſonat, præceptum intelligendum eſt: quoniã ut capite uigeſimo tertio ſuperius diximus, hoc præcepto, eos pietatem docere uoluit. Ibidem aliam adduximus interpretationẽ.ſ. Nõ coques hœdum dum lactat, quam autoritate ipſius ſcripturæ exploſimus. Nam poſtq̃ hœdus ad ſeptẽ dies, fuiſſet apud matrem, immolari poterat domino: ut dictum eſt.22.cap. huius libri. Cũ ergo adhuc ſeptimo die & octauo, lacte matris paſceretur, ſequitur lactantem poſſe immolari: quòd facto Semuelis probauimus: qui agnum lactãtem integrum, dño obtulit: ut patet.1.Semue.7. *Scribe tibi uerba hæc: quia cauſa uerborũ iſtorum pepegi fœdus tecum, & cũ Iſrael.* Iuxta hebræum habetur. Quia ſecundũ os uerborũ iſtorũ: & eſt ſenſus. Quia iuxta uerba hæc. i.præcepta, pepigi fœdus cũ Iſrael. Hic implet, qđ ꝓmiſerat hoc eodẽ capi. Ecce ego ferio fœdus, coram omni populo tuo. Nã fœdus qđ ante pepigerat cũ eis fractũ erat. Nã populus ex parte ſua illud fregerat, colẽdo idolũ, uitulũ.ſ. Scriptura etiam, ſeu tabulę, quæ fœdus teſtificabantur, fractæ erãt à Moſeh: ideo modo nõ repetit ꝓcepta alia, præcipua poſt decalogum, & præcipit, denuo decalogum ſcribi, ut oſtendat ſe fœdus renouare: & quod dicitur. Super os uerborum iſtorum pepigi fœdus: hebraiſmus eſt, hũc ſenſum habens. Quoniã ſuper uerba ꝓlata hæc, pepigi fœdus.ſ. nunc de nouo, cum Iſrael, & etiã tecum: ideo non eſt opus inquirere, quando dominus, fœdus promiſſum hoc cap: pepigit cum Moſeh, & Iſrael: & iubet Dominus non ſolũ decalogum ſcribi, ſed alia præcepta: & ipſe ſcripſit decem: Moſeh uero alia à Dño nõ promulgata. *Et ſcripſit in tabulis uerba fœderis.* Intellige Deum illa decem uerba ſcripſiſſe, ut fuerat pollicitus hoc eodem capite. Erat autem fœdus præcipue, ſuper his decem uerbis: ideo ea uocat uerba fœderis. *Moſeh nõ cognouit, quòd radiaſſet cutis faciei ſuæ, dum loqueretur ipſe.* ſ. Dominus, *cum eo.* Hebraice ad uerbũ eſt. Quia cornuta eſſet, ſeu cornutaſſet (liceat mihi, ſic exprimẽdi gratia loqui) Non intelligas Moſeh, cornua in facie ꝓminẽtia habuiſſe, ut ꝑperam à pictoribus pingitur, ſed quòd radii, à cute faciei ipſius, ad modum cornuum egrediebantur ex locutione cũ deo. Fuit lux hæc, quædam participatio lucis in qua dominus apparebat. Erat enim circundatus luce, iuxta illud Apoſtoli ad Thimo. Lucem habitat inacceſſibilẽ. Et in Pſal. Amictus lumine ſicut ueſtimento deſcribatur: & putarem hac de cauſa neminem citra uitæ diſcrimen, poſſe uidere faciem domini, quoniam à facie eius, huiuſmodi lucis radii egrediebantur, & quaſi iaculabantur. Si enim ut hic ſtatim ſequitur, filii Iſrael, non poterant reſpicere faciem Moſeh, niſi uelamine tectam, multo minus faciem Dei, cuius participatio erant illi radii, lucentes in facie Moſeh: qua etiam de cauſa, timuerunt ad eum accedere. *Oẽs eleuati ſynagogæ,* ſeu *in ſynagoga.* Poſſet etiam uerti. Et omnes eleuati, ſeu principes teſtimonii, qui ſcilicet fuerant principes pacti, & teſtes ipſius, ut dictum eſt capite uigeſimo quarto. 1.Thim.6

Et poſt hoc. Hebraice eſt. Et poſt ſic. Sed ſenſus redditus eſt. *Et compleuit Moſeh loqui cum eis: & dedit ſuper faciẽ ſuã uelamen.* Non intelligas, quòd poſtquàm compleuit loqui cum eis, tunc dederit uelamen ſuper faciem ſuam, quoniam tunc non erat opus uelamine: ſed poſuit ſup faciẽ ſuã uelamẽ, ut poſſet perficere colloquiũ cũ eis: quoniã antea à principio, nõ poterant eũ audire propter iaculationem radiorum: unde litera ſic reddenda eſt. Et poſuit Moſeh uelamen ſuper faciem ſuam, & tunc compleuit loqui cum eis. Aduerte hic etiam, quòd ex coniectura huius textus, dicunt Hebræi maſuch, ſignificare uelamen. Nam dictio rara eſt in ſcripturis, ignotæ ſignificationis apud Hebræos licet Paulus optime nouerit ſignificatũ eius ſecundæ Corinthiorum tertio capite.

Capi-

CAPITIS. XXXIIII. ANNOtata ad morum compoſitionem.

D*Ola tibi duas tabulas lapideas.* Peſsima res peccatum, ob quod, etiam poſt reconciliationem, aliquid mali, in nobis relinquitur. Erant priores tabulæ, non ſolum ſcriptæ à Domino, ſed etiam ab eo dolatæ, & paratæ: nunc uero, licet Dominus uoluerit eas ſcribere, munus tamen dolandi, Moſeh iniunxit: qua in re, noluit etiam punire Moſeh, quod paſſione & ira forte turbatus, tabulas eius fregerit. Docet etiam hic populi rectores, ut non dedignentur, leges fractas renouare, quoties opus fuerit. *Eſto paratus mane.* Quid faciunt, qui imparati, aut potius conſpurcati ad munera & miniſteria Dei accedunt, poſtquàm ad colloquendum, parari iubetur ſanctus? Qua in re docemur, qualiter ad orationem, quæ nihil aliud, quàm diuinum colloquium eſſe uidetur: parari debeamus. Et ſi *eſto certus*, legas, memento hic aduertere, non eſſe Deo mentiendum, neque debere aliquid, apud eum cauſari. *Vir nō aſcendet tecum, neq; uideatur, neque iumētum paſcatur, e regione montis* Quid facitis filii Adam uaniſsimum genus, quærentes populi frequentiam, ac populoſas urbes, ad oſtendendam gloriam, ac diuitias ueſtras, cum uideatis Deum ueſtrum, tam latenter uelle oſtentare diuitias glorię ſuę? Vni ſoli, in ſolitudine, & ſecretiori montis ſupercilio, à quo homines & iumēta, arcere iubet, gloriam ſuam oſtendit, neque ſolum homines, ſed etiam iumēta ſuſpecta habet, cum gloriā ſuam oſtēdere uult. Sic & Chriſtus, cū in trāſfiguratione ſua, quādā beatitudinis ſpeciem, in corpore ſuo uoluiſſet oſtendere, nō hoc palā, ſed tribus ex ſuis, & in mōtis uertice, quos adiurauit ne ante obitum ſuum, hoc alicui reuelarent, facere dignatus eſt. Et cōſidera diſcrimē. Nos ſi quicq̄ iniurium pati debeamus, latebras & ſolitudinē quærimus: ſi quid uero honoris oſtendendū eſt, publica loca. Chriſtus aūt ad dedecora & ignominiā, populoſam urbē requirit: ad gloriam uero oſtendendā, ſecretiſsimum mōtē. *Dominus Deus fortis, pius, & miſericors, tardus ad iras, & multus miſericordia, & ueritate, ſeruans miſericordiā milibus, auferēs iniquitatē, preuaricationē, & peccatū, innocentē iudicādo, nō innocētē iudicabit uiſitās iniquitates patrum ſuper filios, & filios filiorū, ſuper tertios & ſup quartos.* Benedictus ſis Domine Deus noſter, qui nobis oſtendere uoluiſti uias tuas: & modum quo te poſſemus iratum placare, indicaſti nobis: quod tuæ ſummæ clementiæ munus eſt. Poſtquàm autem ipſe, tibi per Moſeh uoluit uias ſuas oſtendere, & noſti Moſeh hoc ſumme deſideraſſe ſcire, ſcilicet uiam qua eum iratum placare poſſet, atque eo docente didiciſſe: memento hac oratione uti, cum eum tibi aut populo tuo iratum uideris. Hac enim de cauſa, uoluit ipſe, hoc indicare ſeruo ſuo, ut hoc, cum eum ſibi uiderit offenſum, quaſi remedio uteretur, & nos ſimiliter. Expende quod dicitur. Fortis pius, ac ſi dicatur fortis, ad pietatem. Sunt quidam homines fortitudine præditi, ſed qui eam ad crudelitatem exercent: qui ad hoc ſolum potentes ſunt, ut alios opprimant: aut ad uicia exercenda. Veh ait (apud Iſaiam) Dominus, qui potentes eſtis ad bibendum uinum, Iſaiæ. 5 & uiri fortes ad miſcendam ebrietatem. Non ſic autem Dominus Deus tuus, qui & ſi fortis ſit, ad acies hoſtium debellandas, non tamen ad hoc fortis eſſe uult, ſed ad miſerias releuandas. Audi qualiter ſanctus Dauid, hanc ab eo conditionem didicerit. Fortitudinem (inquit) meam, ad te cuſtodiam. Non eam expendam, in opprimendis miſeris, nō ad inimicos meos debellandos, ſed eam ad te placandum, & infirmandum cuſtodiam: hac in re, neruos uirium mearum extendam, ut te iratum placem, & ad benignitatem reducam. Sic & Chriſtus gygas potentiſsimus eſſet, nuſquàm tamen gladium, aut lanceam in inimicos exeruit: ſed uim ſuam omnem in depellendis morbis, à corporibus hominum expendit. Cum enim diſcipuli (ut Lucas nono capite commemorat) in Samaritas commoti, facultatem ab eo peterent, ut ignem de cœlo, ad eos extingendos deſcendere facerent, acri reprehenſione eos compeſcuit dicens. Neſcitis cuius ſpiritus eſtis. Non eſtis inquit filii ſpiritus iræ, & commotionis, qui illatam iniuriam, ſtatim reddit: ſed ſpiritus lenitatis & manſuetudinis, qui omnium iniurias facile tollerat. Filius (inquit) hominis, non uenit animas perdere, ſed ſaluare: ac ſi apertius dixiſſet. Non ea de cauſa, poteſtatem à Patre accepi, ut ea hominum animas perdam, ſed mortuas uiuificem. Docuit etiam Dominus hac in re, ſe non ideo eſſe pium, quòd non poſsit offenſas ſibi illatas uindicare, cum ſit fortis: aut neceſsitate, ſed potius uoluntate. Docet nos etiam, cum mala in proximis uidemus, ex intimis commoueri.

Tardus ad iram. Quid facitis filii hominum, cuius ſpiritus in naſo ueſtro, qui nihil iniuriarum ferre poteſtis, & parati eſtis eas in du-

pla reddere? Nunquid Deo maiores aut ho-
norabiliores eſtis, qui ſic tardat illatas iniuri-
as reddere? Sed tu Domine Deus noſter, hoc
tuo ſapientiſsimo conſilio facis: quoniam niſi
expectaueris impium, ut ait Auguſtinus, non
inuenies quem glorifices pium. Expectat inquit
Cap.10. Iſaias, Dominus, ut miſereatur ueſtri, & exalta
bitur parcens uobis. Ideo enim te peccantem
expectat, quoniam nouit ſe exaltandum, cum
tui fuerit miſertus: tarditatem tamen ſuam, ſup
plicii grauitate, niſi reſipueris compenſabit.
Multus miſericordia. Vis cognoſcere quãtus?
*Seruans inquit mĩam in milibus. Aufe-
rens iniquitatem.* Si per iniquitatem pœnam
iniquitatis intelligas, cognoſces Deum tuum, à
pœna & culpa (ut dicitur) abſoluere poſſe. Nul-
lumque eſſe peccati genus, quod non poſsit ſua
omnipotenti manu auferre. *Innocetẽ iudican
do nõ innocentẽ iudicabit.* Quid innocentiã
tuam iactas o bone Iob, cum noueris deum, in
nocentem ueluti impium damnare poſſe? Quid
quærularis, & dicis? Reſponde mihi quantas ha
Iob 11. beo iniquitates. Nonne poteſtatem habet figu-
Rom.9. lus in lutum, ut faciat pro ſua uoluntate, aliud
uas in honorem, aliud in contumeliam? Et ad-
uerte, quòd hoc ſolum ſolari poteſt innocentẽ
in ſua miſeria, ſi cognouerit deũ ſuum, poſſe de
creaturis ſuis quod uoluerit facere. *Si inueni
gratiam in oculis tuis, uadat Dñs in me-
dio noſtri.* Nõ poſtulat ſanctus uir ſibi, priuatũ
aliquid, ſed ſe gratum eſſe cupit, ut populo ſuo
gratiam acquirat. Admonui etiã aliàs, dum ſimi
lẽ locum tractarem, meliorẽ eſſe iratũ Dñm, q̃
propicium hominem, aut angelum. Malum eſt
apud te habere, qui poſsit punire, neque poſsit
parcere. Solent ſubditi, paſtorem timere præſen
tem, uicariis gaudere: ſed quàm bonum ſit eis,
proprium prælatum & ſupremum adeſſe, locus
iſte ſatis oſtendit: & quanto quis durior eſt, tan-
to magis prælatũ qui corrigat adeſſe deſiderare
debet. *Faciam mirabilia quæ non ſunt crea
ta in omni terra.* Conſtat ex hoc loco peccato
rem, ſæpius ad maiorem gratiam reſurgere: ſed
hoc non ſibi tribuat, ſed deo p̃latis & ſanctis, qui
pro eo orant. Similiter aduertere licebit, profe-
ctum gratię, qualiter ſanctus Moſeh indies apud
Dominũ gratior fuerit: unde ſequitur. *Quia ſe
paratum eſt, quod ego facio tecum. Caue ne
forte ferias fœdus, cum habitatore terræ.*
Admonui ſæpius, q̃ cauẽda ſint malorũ cõſortia,
p̃ſertim infideliũ: qui facile in nobis fidẽ ſubuer
tere poſſunt: & quòd raro uir & uxor, ſequũtur
diuerſam fidẽ. *Deos cõflatiles nõ facies tibi.*
Docentur prælati, ſæpius uiolatam amicitiam
cum ſubditis integrare, poſtquàm Dominus
Deus tam grauiter offenſus, tam facile placa-
tur & redit ad pactum quod populus irritum
fecerat. *Solemnitatem infermentatorum
cuſtodies.* Debent prælati, ſubditos ſuos fre-
quenter admonere feſtorũ: & oĩm aliorum q̃ ſer
uare eos uolunt. *Quia in menſe ſpicæ egreſ-
ſus es è terra Ægypti.* Sũt dei bñficia frequẽ
ter meditanda: & p̃ter meditationẽ, eſt oſtendẽ-
da gratitudo. *Primogenitũ aſini redimes
oue.* Si quod deo debes, illi ingratum ſit, cõmu-
ta illud eius imperio tñ in aliquid gratius, neq;
te ſtatim liberũ putes, cum id quod debes, non
fuerit illi acceptum. Similiter ſola illa deo offerẽ
da eſſe doceris: quæ eum didiceris acceptare, & il
li grata eſſe. *Nõ conſpicientur coram me ua
cui.* Æquiſsima & iuſtiſsima lex, ut non appare
as uacuus ante eum, qui te replet omnibus bo-
nis. Et quid æquitatis eſt, quòd tibi ſis ipſe reple
tus, deo uero qui te repleuit, ſis uacuus? Quo in
loco diſcamus uereri, corã Dño uirtute uacuos,
atq; omni bono ſpirituali deſtitutos apparere.
In aratione & meſſe. Admonui alias, p̃latos
tũc maxime ſubditos de p̃ceptis implẽdis admo
nere, cũ eos timuerint, ea tranſgreſſuros. Simili-
ter diſcimus, ob nullã neceſsitatẽ, eſſe omittẽda
diuina p̃cepta. *Feſtũ collectionis in reuolu-
tione anni.* Etſi ſemp̃ Deo gratias, p̃ beneficiis
acceptis agere debeamus: tũc maxime, cũ fruct⁹
eius bñdictione p̃ductos colligimus. *Tribus ui
cibus in anno, cõſpicietur omnis maſculus
tuus, corã deo Iſrael.* Mira dignatio, & admi-
rabilis amor, ut ueluti pater filium, uelit te De-
us tuus, coram ſe tam crebro uidere. Et con-
ſidera qualiter p̃ficiẽdum tibi ſit, qui coram eo,
qui renes & corda ſcruptatur, ſingulis annis de-
beas pluries apparere: & q̃ ingrate uidebit te, cũ
te uiderit, nihil tempore profeciſſe. Quid tu agis
chriſtiane piger, qui uix dignaris, deũ tuũ ſemel
in uita uidere, qui tã raro, domũ eius intras, qui
diebus feſtis, ſacra dei tui audire cõtemnis? Sed
quare pater noſter, ſolos maſculos uis tam fre-
quenter uidere, fœminas uero neq; in animo ſe
mel dignaris aſpicere? Nonne & fœminæ tibi cu
ræ ſũt, ſicut & maſculi? Nonne opus tuum,
quas ex uiri coſta produxiſti? Sed tanquàm pius
& miſericors, hoc fieri uoluiſti, ne ſcilicet ſexus
infirmior longo itinére grauaretur: aut quia nõ
ignorabas deuotũ ſexũ, hoc ſine p̃cepto facturũ:
qua

Qua etiam in re, fœminarum genus docet, non hinc inde diſcurrere, etiam pietatis aut religionis prætextu. Amat hoc genus exire, amat hinc inde diſcurrere: & quia à uiris ſuis ſæpius arceantur, cauſam religionis aut pietatis mentiuntur: ne ergo licentioſum genus teneret officio occaſiones uagandi præcluſit. *Non concupiſcet uir terram tuam: quando aſcendes, ut conſpiciaris coram Domino Deo tuo.* Ne timeas ô homo puſilli animi, aliquid tibi ſiniſtri accidere, cum te in operibus occupaueris pietatis. Qui enim ſollicitus eſt, in his quæ ſunt Dei ſui, arbitretur Deum, erga ſe & ſua ſollicitum: ita ut nihil ſibi defuturum putet, cum curauerit quæ ſunt Dei ſui. Docet etiam pulchre hic Dominus principes, eorum negocia & res diligenter in abſentia curare, quos nouerint ſuo aut reipublicæ miniſterio, impeditos. Dignum eſt enim, principem illius priuata bona curare, qui pro eo publica munia, & negocia tractat. *Principium primitiarum terræ tuæ, induces in domum Domini Dei mei.* Audiant hoc auari, qui exactas decimas, & primitias, ſoluere negligunt: neque cauſentur, miniſtrorum auaritiã, aut malitiam: nõ enim ꝓpter eos decimas ſoluitis, & primitias: ſed Deo & propter Deum, qui eorum male geſta, exacte exiget. Sanctificabor inquit, in his qui appropinquant mihi. Oſtendam, mihi non placere peccata, & me ab eis immunem: cum ea tam acerbe, in meis miniſtris caſtigauero. *Non coques hœdum, in lacte matris ſuæ.* Vt diſcamus quàm pii in homines eſſe debeamus, erga bruta nos uoluit pietatem exercere. *Fuit ibi cum Domino quadraginta diebus, & totidem noctibus: panem non comedit, & aquam non bibit.* Audis hic quid ualeat diuinum conſortium, & colloquium, ut homo cibi & potus obliuiſcatur, ſolo uerbo Domini contentus: ut diſcas hominem, non in ſolo pane & aqua uiuiturum, ſed in omni uerbo quod procedit ex ore Dei. Quis mihi nunc daret, Domine Deus mi, ut panis & aquæ ſuſtentaculis neglectis, ſolo uerbo tuo, & dulcioribus melle colloquiis, ſatiarer: neque amplius ad hæc requirenda redirem. *Nõ cognouit, quòd reſplenduiſſet cutis faciei eius.* Multa operatur Deus in nobis, nobis inſciis & nonnunquàm inuitis. Quis etiam inter homines eſt, qui tanta dona Dei, quemadmodum ſanctus Moſeh à Deo obtinuiſſet, & ſe ea habere ignoraſſet? Reſplendet facies eius conſortio Domini: non audet populus immo neque proceres ſinagogę, ad eum accedere: uident in eo lucem inacceſsibilem: & ignorat ipſe, quæ in facie ſua habeat. Norunt, immo & inflata homines bucca prædicant dona quæ habent, aut potius ſe habere à Deo putant, dolent ſi non uiderint prędicari: ſanctus uero iſte, neſcit, immo cum alios admirari uidet, uelamine faciem operit. Conſidera etiam hic, quid lucri ſit apud Deum eſſe, ut luce diuina, terrena inhabitatio perfundatur, ſi diu cum Deo colloquia miſcuerit. *Timuerunt appropinquare ei.* Timendi ualde ſunt Sancti Dei, neq; ſolũ honorandi. Exi à me ait Chriſto Petrus, quia homo peccator ſum. Timor enim circundederat eum: quoniam & ſi ex ſe, circundati ſunt infirmitate, potentiſsimi tamen ſunt, ex diuina uirtute. Audiens Herodes rex Chriſti natiuitatem, turbatus eſt, & omnis Hieroſolyma cum illo: & de nato Ioanne Baptiſta legimus, factum eſſe timorem, ſuper omnia montanea Iudeæ. Et de Saule primo Semuelis decimo octauo, quòd timeret Dauid, eo quòd eſſet Dominus cum eo. Et Herodes Ioannem timebat, quo audito multa faciebat. *Quando ueniebat ad loquendum cum Domino, remouebat uelamen.* Debent ſancti uiri, & prædicatores uerbi atque doctores, ſeſe capacitatibus audientium accommodare & diuina eis prout capere poſſunt tradere.

CAPITIS. XXXV. AD literam annotaciones.

D*Ie ſeptimo erit uobis ſanctitas.* Admonui ſepiſsime idem eſſe ſanctitatem ſabbati, quòd ſeparationem ab aliis diebus prophanis, & operibus ſeruilibus. Eſt uero ſenſus. Die ſeptimo erit uobis ſanctitas, id eſt ſeparatio ab operibus ſeruilibus. *Sabbatum ſabbati Domino,* id eſt quies ſtrictior, quàm in aliis feſtiuitatibus, in quibus licebat ignem accendere, & cibos parare. Vide quæ de hoc ſcripſimus capite trigeſimo primo præcedenti, huius libri: & quæ rabbini, de hac re dicunt, in expoſitione pręceptorum, quæ uidebis in libello à Munſtero uerſo, inter præcepta negatiua, præcepto ſexageſimo quinto, & ſexageſimo ſexto, ac ſexageſimo ſeptimo, uſque ad ſexageſimum nonum. *Non accendetis ignem, in omnibus habitaculis ueſtris die ſabbati.* Diximus nonnulla de his ſupra capite uigeſimo huius libri. Dicunt autem hebræi, non ſolum cauen-

dum ne ignem die ſabbati ſtruas, ſed neque eliciendum ex ligno, lapide, aut metallo: neq; fouēdam lampadē, niſi forte propter infirmum: neq; extinguendum incēdium, ut ſubſtantiam bonorum eripias: quod ſi propter frigoris immenſitatem, ignem accenderis, nō eſſe ſufflandum folle, ſed arundine. Multa alia de die ſabbati tradunt, q̃ pudor eſt referre, & citatis locis uidere licebit, in q̃ dēſis tenebris popul⁹ iſte uerſetur: & quàm miſere à rabbinis decipiatur. Et aduerte, quòd in feſto paſchæ, ceſſandum erat ab opere prima & ſeptima die. Idē in feſto tabernaculorum, in quo primus & octauus dies erant celebres. In pēthecoſte, nullum opus faciendum prima die. In omnibus tñ his feſtiuitatibus, licebat cibos parare, & quicquid illa die, corpori neceſſarium erat, quod non licebat in die ſabbati. Noſtri intelligunt prohiberi ignem accendi, à quo lucrum aliquod poſsis conſequi, ut ex fornace quo lateres, ollæ uel calx decoquuntur. Verbum baar. i. accēdere, ſignificat accendere, & iu hiphil comburere. Addunt hebræi paſcere. Sed duo priora ſignificata, omnibus locis quibus uerbum ponitur, conuenire poſſunt. *Accipite à uobis eleuationē Domino.* id eſt inſtituite, qui à uobis exigant munus quod unuſquiſque ueſtrum Domino eleuat. Dixi alibi, munus Domini eleuationem dici, aut quia a bonis offerentis leuabatur & ſeparabatur, aut quia dum offerebatur, Domino eleuari ſolebat: quemadmodum qui munus principi offert, illud ſolet eleuare. Qua eleuatione, cum fiebat Domino, proteſtabatur offerens eum eſſe in cœlo, ad quod ſicut ad locum Dei, munus eleuabat: ſed prior ratio conuenientior uidetur. *Omnis ſpontaneus corde ſuo, afferet eleuationem Dño.* Noluit Dominus, eos ad oblationem cogere, aut oblatum limitare, ne potius exactorem, aut tyrannum agere uideretur quàm regem, aut patrem. *Hiacinthum & purpuram & coccū bis tinctum & biſſum.* Cap. uigeſimo quinto huius libri, abunde diſſeruimus de his omnibus quæ hic nominantur, ubi omnium horum nominum radices examinauim⁹: quo in loco, uidere licebit: ſunt tñ ut plurimum, nobis & hebræis ignota. Eſt autē cōiectura, quòd techelet. i. hiacinthus, ſint fila ex quibus uela fieri ſolent, ut ſupra capite uigeſimo ſexto dictum eſt. Vbi Moſeh præcipit Dominus, facere uelum ex thechelet, id eſt ex hiacintho. Hebræi lanam blaui coloris arbitrantur. Sequens uero dictio, ſcilicet argaman, purpurā ſignificare dicitur. Rabbi Dauid carmeſinum putat, rubei coloris. Quia tamen tolaat, ſani, quæ ſequuntur, uidentur purpuram ſignificare, melius eſt, ut dicamus argaman, ſignificare carmeſinum, ut dicit Rabbi Dauid. Sequēs uero dictio, ſcilicet ſes biſſum, genus candidiſsimi lini ſignificare dicitur: & uidetur à radice ſaſah, quod ſignificat ſex, quaſi ſex filis texta. *Et pilos caprarum.* Hebraice eſt. Et caprinos, ſcilicet pilos: ex quibus fit ſimbalotus, genus præcioſi panni, quo nobiles noſtri in æſtate utuntur. *Et pelles arietum rubeas.* Admonui ſupra, nomen elim à fortitudine dici, unde uidetur ſignificare potius hœdum quàm arietem, niſi qui annum tranſierit, ut dicit rabbi Dauid. *Pelles taxorum.* Etiam de his diximus citato loco, quòd forte ſunt animalia, quæ noſtri uocant antas aut texugos: ex quorum pellibus ultimæ tabernaculi cortinæ, ad imbrē propellendum factæ ſunt. Fiunt etiam ex huiuſmodi pellibus calcei, ut ibidem ex Ezechie. probauimus. Vbi etiam diximus, de lignis ſittim, quæ hebræi dicunt eſſe cedros, mihi uidetur potius eſſe genus roboris, quod noſtri bordum aut fayam uocant, ex quibus aſſes, ad compingendos libros fiunt: & ſunt ligna pulchra & fortiſsima. Diximus de omnibus his ſatis, ſupra capite uigeſimo quinto huius libri: quem locum uidere licebit. *Et ſuffimentum aromatum,* id eſt aromaticum: ſeu quod ex aromaticis ſpeciebus conficiebatur. Et admonui ſuperius ſamam, aliquando ſignificare aromata in communi, nonnunq̃ uero certam, ſpeciem aromaticam; ſed quænam illa ſit ignoratur. De lapide uero onichino, diximus capite uigeſimo quinto huius libri, quòd ſit lapis, coloris humani unguis, ſi hebræis fidendum eſt: ſed ipſi meo iudicio, quemadmodum & nos, propriam nominis ſignificationem ignorant, ut ſæpius contra eos teſtati ſumus. *Lapides plenitudinum.* Non putes per lapides plenitudinum, intelligēdas certas lapidum ſpecies, ſed dicuntur omnes lapides præcioſi, qui pectorale implebant, plenitudinum, quod illis impleretur pectorale: unde ſequitur. *Pro ephod ſuperhumerali & pectorali. Habitaculum & tabernaculum.* Conſtat ex hoc loco, diſcrimen eſſe, inter tabernaculum & habitaculum, ſeu inter miſchan, & ohel: quoniam miſcan proprie ſignificat habitaculum, præſertim intimū, ohel uero tentorium, quale in campis figi ſolet. Hic uero ſecundum hebræos, ohel ſignificat cortinas medias, quæ erant ex pilis caprarum, miſcan uero interiores: licet ſæpius confundatur hoc in ſacris literis diſcrimen. Tegmen uero, uidetur hic accipi pro ſuprema cortina, quæ erat ex pellibus taxorum: quæ ut iam diximus prohibebant imbrem. Poſſet etiam eſſe ſenſus, & (meo iudicio) germanior.

Et

Et ſapientes corde, facient habitaculũ, ſcilicet Dei, nempe tabernaculum, per quod intelligit compaginem tabularum & uectium, ſeu diſpoſitionem earum: & tegmen per quod omnes cortinas intelligit, ac ſi dicat. Faciant omnem tabernaculi molem. *Vncinos eius, & tabulas eius.* Iſtis uncinis, ligabantur ad inuicem cortinæ. Et dictio cheres, aut charas .i. uncinus, ſic dictus eſt, quòd ſit curuus, à charas, qđ eſt curuare, incuruare, ut patet Iſaiæ quadrageſimo ſexto, chareſu .i. curuauerũt ſe, incuruauerũt ſe pariter: qđ Targhũ uertit. Succiſi ſunt, exciſi ſunt. *Panes facierum.* Capite uigeſimo quinto huius libri diximus, duobus modis hoc interpretari poſſe: aut quòd ideo dicerentur iſti panes facierum, quia ponerentur ante faciẽ Domini, aut quia habebant quatuor facies, aut ſaltem duas, & uidẽtur lateris formam expreſſiſſe. *Cortinas atrii.* Admonui capi. uigeſimo quinto huius libri, ignotam eſſe propriam ſignificationem nominis chela, niſi quòd frequenter inuenitur, fundam ſignificare: & dixi huiuſmodi cortinas ad modum fundarum fuiſſe factas, ut qui extra atrium erant, per eas poſſent uidere, quod intus erat & fiebat. Solent enim fundæ in loco qui lapidi ſupponitur latiores eſſe, in extremitatibus uero ſtrictiores: unde ſi unius extremitates aliarũ duarũ extremitatib⁹ cõiũgerẽtur, ſedes fundarũ utcunq; clauderent & extremitates apertæ eſſent, quemadmodum in quibuſdã cancellis monialium fieri ſolet. *Et funiculos eorum.* Dictio hebraica meter, ſignificat reſiduum, à iatar quod eſt remanere, reſiduum eſſe. Dicitur etiam ſignificare funem, & forte dicitur funis reſiduum, quòd in cingulo quod ex fune fieri ſolebat erant quædam partes reſiduæ .ſ. poſt nodum. *Veſtes miniſterii, ad miniſtrandũ in ſanctitate.* Verbum ſarad à quo ſerad, ſignificat remanere, relinquere: ut patet Iehoſuah .10. ubi dicitur. Vehaſeridim .i. Et reliqui qui remanſerunt ex eis, ingreſſi ſunt urbes munitionis. Et (mea ſententia) dicebantur huiuſmodi ueſtes reſiduæ ſeu reliquæ: quoniã expleto miniſterio relinquebantur à ſacerdotibus: ad diſcrimen ephod, uel aliarum ueſtium, quas continue geſtabant. Et quod ſequitur. *Et ueſtes ſctĩtatis.* poteſt appoſitiue legi: nempe ueſtes ſanctitatis. Aut per ueſtes ſanctitatis intelligit alias quas cõtinue ſacerdotes ut diximus geſtabant. Hebræi arbitrantur per huiuſmodi indumenta, intelligi ea, quibus candelabrum, menſa, & omnia alia uaſa templi inuoluebantur, quando mouẽda erant caſtra: ſed quia in textu dicitur, ueſtimentio proprie miniſterium, non approbo hebræorum expoſitionem. *Venerunt omnis uir: qui leuauit ipſe cor ſuum.* Senſus eſt. Venerunt omnis uir, quẽ cor ſuum eleuauit: ut tribueret q̃ Dñs poſtulabat, aut qui ſpõte obtulit: ut idẽ ſit cor leuare, qđ ſponte offerre: & ſic eſſet hebraiſmus. Verebantur enim, quòd inuenti fuerint tã ſpontanei, ad offerenda omnia hęc, ꝓ uitulo fabricando, & nõ ꝓ tabernaculo ueri Dei. *Et oĩs, cuius ſpõtaneus erat ſpũs ſecũ.* i. qui apud ſe habebat ſpontaneum ſpiritum donandi. *Venerunt uiri ſuper mulieres.* Noſter Sanctes uertit, cum mulieribus. Poſſet tñ eſſe ſenſus, quòd fœminæ prius uenerint, deinde uiri: quoniã ꝓmptiores ſunt ſemp fœminæ, ad opera pietatis & religionis q̃ uiri. Aut dicuntur uiri, ſup fœminas ueniſſe, ad oſtendendam frequẽtiam uenientiũ: q̃ tanta erat ut uiri fœminis mixti (quod aliàs nõ ſolebat fieri) uenirent. *Attulerũt fibulã, & inaurẽ, annulũ, & dextrale, & omne uas aureum.* Omnes fere dictiones quæ hic ponuntur, ignotæ ſignificationis ſunt apud hebræos: & prior .ſ. chach, quam uertimus fibulam, dicitur fibulam ſignificare, quam noſtri fiuellam uocant; & eſt ad modum ac⁹ ad aliquid ligandũ: & ſolet in cingulorũ extremitate poni, ad ligãdas extremitates cinguli. Putarẽ poti⁹ ſignificare totũ circulũ: cũ ipſa fibula: quoniã in multis ſcripturę locis in hac inuenitur ſignificatiõe. Nã Iſa. 37. habes Ponam chach .i. circulum meum aut hamum in naſo tuo. Et Ezechie 29. Dabo chachim .i. circulos aut hamos in maxillis tuis. Iob etiã. 40. Vbecho ali .i. fibula pforabis maxillas eius? Significat etiã Iob. 31. ſpinam. Tenendum ergo eſt ſignificare ꝓprie fibulam ſeu acum cum ſuo circulo, qui in altera cinguli extremitate ponitur ad ligandum illum. Significat etiam compedem. 2 Paralipo. 33. De inauribus nullum eſt dubium, per nezem ſignificari: & per tabaat annulum, à taba quod eſt figere, infigere: ſic dictus quòd digito infigatur. Chumam uero, i. dextrale, ignotum eſt quid proprie ſignificet. Aliqui femorale ſubligaculum, auro gemmiſq; redemitum putant. Alii muliebre, circa pudenda ornamentum. Sed indignum mihi uidetur, hæc domino eos offerre, cum ſcirent eum nolle accipere pręcium meretricis ad altare. Et qui ab hoc abhorrebat, qualiter pudendarum acceptaret ornamẽta? Noſter Sanctes Targhum ſequutus, dextrale uertit. Hiero. murenulam. Et quia dictio in ſcripturis rara eſt, non eſt cõiectura bona, ad propriam ſignificationem ueniendam. Ponitur infra Numeri trigeſimo primo. Hebræi typum uuluæ interp̃tantur. Abẽ Ez

ita diſcernit: ut primum ſit aurium ornamentũ, alterum narium, tertium digitorum, quartũ brachiorum. Ego uero arbitror horum primũ fuiſſe circulũ aureũ, cum fibula ſua, qui in extremitate cingulorum figi ſolet ad cingulũ ligandum, licet aliqui dicant fuiſſe faciei ornamẽtum ad modũ hami: & hebræas Ægyptias forte ſequutas habuiſſe extremas partes nariũ, aut fauces pforatas, queadmodũ noſtræ, auriũ extremitates: & ab eis huiuſmodi aureos hamos ſuſpẽdiſſe. Secũdũ uero nõ eſt dubiũ fuiſſe inaurẽ. Tertiũ aũt anulũ. Quartũ quale fuerit me ignorare ingenue fateor, licet putẽ eſſe dextrale ſeu ornamentum brachiorũ. *Attulerunt netum hiacinthum, purpurã.* Maxima ex hoc loco coniectura eſt, tã hiacinthũ q̃ purpuram, ſeu techelet, & argamã, ſignificare filũ ſericũ aut lanã: quoniã dicitur hic, populum hæc attuliſſe neta. Erant enim res quæ à fœminis neri, ſeu filari poterant. *Omnes mulieres quas eleuauit cor illarũ.* i. quarũ cor eleuatũ eſt à dño. ſ. ad laborandũ, *iuxta ſapientiã.* ſ. ſuam *neuerũt pillos caprarũ.* ſ. ad conficiendũ ſimbalotũ (liceat mihi ſic latinis auribus loqui) poſtq̃ nõ dant nobis ꝓpria nomina, ad hæc ſignificanda. De lapidibus onichinis, & plenitudinũ, hoc eodẽ capi. diximus. *Videte. Vocauit Dominus Beſalel.* Ne inter artifices iurgiũ ſeu cõtẽtio eſſet ſuper primatũ: indicauit Moſeh Beſalel, à Dño electũ quaſi principẽ, inter omnes alios artifices. Et p uocari ex nomine, intellige deſignari, aut inter cæteros eligi. *Impleuit eũ ſpiritus Dei, ſapiẽtia, intelligẽtia, & ſcientia, & omni opere.* Flatu Dei iſte impletus eſt ſapientia, intelligentia, & ſcientia, & diſcrimen horũ nominũ. ſ. chochmah. i. ſapientia, tebunah. i. intelligẽtia, & daat. i. ſcientia, diximus ſupra. cap. 31 Et omni opere. i. nõ ſolũ illi dedit ſapientiam, ſed opus ſeu operari, iuxta ſapientiam ſuam, aut ad opus omne faciendum. Multi enim ſunt, qui callent artẽ, ſed neſciũt cõformiter ad eam operari, ideo utrũq; Deũ Beſalel dediſſe affirmat. *Ad cogitãdũ cogitationes, et ad faciẽdũ.* Hæc duo requiruntur ad bene fabricandum. ſ. cogitatio bona, & executio *In fabricatione lapidis, ad complendum.* ſ. pectorale huiuſmodi lapidibus. Iam enim ſæpius diximus, quare huiuſmodi lapides, dicantur plenitudinis: quia. ſ. implebant pectorale iudicii. *Et ad docẽdũ, dedit in corde ipſius.* Nõ ſolũ ut ipſe ſciret, ſapiẽtiam dedit ei Dñs: ſed etiam ut alios artifices docere poſſet & inſtruere. Et ad uerte uerbũ iarah, duo ſignificare. ſ. deſcẽdere, & docere, quoniam qui docet, deſcendere facit doctrinam ſuam, in corda eorũ quos docet: iuxtà illud Moſeh Deut. 32. Deſcendat ut pluuia doctrina mea. Et quod ſequitur. *Et Aholiab filiũ Achiſamach,* ſenſus eſt, quòd Dñs dedit ſapientiã Beſalel ad docendũ ſociũ: aut meli⁹ quòd ſocio, etiam dedit huiuſmodi ſapientiam: & hũc ſenſum ſequens ſentẽtia probat. Sequitur enim. *Et repleuit eos. Omne opus fabrile cogitatũ, acupitũ.* Per opus cogitatũ, uidetur intelligere op⁹ qđ ex magna cogitatione fit. Aut reputatum. i. qđ apud homines magnũ reputatur: quoniã quod ſequitur. ſ. acupitũ, fit etiam ex magna cogitatione. Verbũ chaſſab à quo choſſeb. i. reputatũ, aut excogitatũ hæc duo ſignificat. ſ. cogitare, & putare, & frequentius putare, q̃ cogitare. Sequentis uero dictionis. ſ. rochem, quã uertimus acupitũ, ſignificatio ꝓpria nõ plene nota eſt hebræis, neq; noſtris: aliqui dicũt ſignificare ueſtem diuerſorũ colorum. *Et textorio.* i. in opere, qđ fit opere texentis. Verbum arag, à quo oreg. i. textoriũ, ſignificat aut texere, aut poti⁹ in uoluere qđ textũ, aut filatũ eſt, ut patet Iudicũ 16. ubi de Sanſone dicitur. Et profectus eſt cum clauo, haereg. i. inuolutionis, ſeu in quo crines eius erant inuoluti aut texti. Illud etiam Iob. 7. Dies mei uelotiores fuerũt mihi areg. i. radio texẽtis, poteſt bene uerti, inuolutorio ſeu fuſo filãtis aut inuoluentis. Fere omnia quę hoc capite, & ſequentibus huius libri ponuntur, ſupra hoc eodem libro expoſita ſunt.

CAPITIS. XXXV. AD MORUM COMPOSITIONEM ANNOTATA.

Omnis qui fecerit in eo opus, morietur. Mirũ ualde eſt, quanti fecerit Deus ſabbati obſeruantiam, ut pœna mortis uoluerit uiolatores punire. Solent legiſlatores ea quæ ſibi maxime ſunt cordi, ſub maximis interdicere pœnis, etiam ſi non in ſe magna ſint. Licet enim ſabbati obſeruantia, nõ ſit maximum ꝓceptorum, quia tamen Deo cordi erat, & uidebat iudæos pronos ad illud frangendum, tam graui pœna uoluit punire eius uiolatores. Ne ergo homines putarent ſibi licere, ea quæ ad cibos pertinent, die ſabbati præparare, ignem tunc accendi prohibuit. Putant tñ (ut diximus) iudæi, licere ſibi, ad calefaciendũ ſe, ſi uigeat frigus, ignẽ ſtruettr: modo non folle, ſed arundine illud accendãt. Licere etiam ſibi arbitrantur, ſtruto à gentili, nõ gratia ſui uti: ſed ſi iudæi cauſa, ignis ſuccendere tur etiam à gentili, non licere eis uti tali igne arbitrantur, ut dicunt. *Omnis cuius eſt ſpontaneum cor.* Admonentur hic prælati, non ſe exactores populo, & ſubditis ſuis, exhibere, ſed ſpõte oblata accipere, queadmodum hic Dominus: qui

qui licet omnia quæ petebat ſuis dederat, noluit tamen eos cogere ad ea offerenda. Licet tamen, à ſuis exigere, uitæ ſtipem, ſi in ea re negligentiores ꝙ par eſt inueniantur. Eſt etiam hic locus, ad oculum oſtendens, populum teneri ad omnia, quæ ad templorum uſum neceſſaria ſunt, præter ſuſtentationē miniſtrorum. Et memento Deū, omnia hæc à te exigere, non quia egeat, ſed ut abundes mœritis, ſi ſpōte donaueris. *Omnis ſapiens corde in uobis, uenient: & facient opus Domini.* Tenetur quiſq;, deo offerre quod poteſt, alii donaria, alii operas ſuas. *Attulerūt fibulam & inaurem.* Quod dederant ad idolum fabricandum, nunc dant ad opus Domini. Vtinam talis eſſemus mentis, ut tot expenderemus in miniſterio Dei, quot expendimus, in obſequio uitiorū: ſed de hoc aliàs capit. 32. diximus ſatis. *Omnis mulier ſapiens corde, manibus ſuis neuerunt.* Docentur hic piæ matronę manibus ſuis filare, & texere, ea quæ ad cultum dei pertinent, ut ſunt corporalia, pallas, imaginum indumenta, & id genus alia, memores illius uiduæ quam à mortuis ſuſcitauit Petrus: cuius munus erat, pauperes tunicis induere. *Videte. Vocauit Dominus Beſalel.* Solent artifices, de primatu contendere: ſed dux prudens, contētionem & æmulationem ſuis uerbis præuenit, oſtendens Beſalel, non à ſe, ſed à Deo electum. *Repleuit eum ſpiritus Dei.* Admonui ſupra, in tabernaculi fabricatione, uoluiſſe Dominum præcipuum artificem, ſua ſapientia docere: ut oſtendat ſe nihilo indigere à nobis. *Et ad docēdum, dedit in corde ipſius.* Solent præcipui artifices, ſapientiam & artis ſuæ peritiam, abſcōdere, nihilque quod in arte præcipuum ſit, alios docere: ſed non ſic ſapientiſsimus Deus, ſed artifices quos ipſe ſpiritu ſuo repleuerat, alios docere uoluit: ut diſcamus dona Dei non occultare, ſed proximis impartiri. Ne autem iſte Beſalel, ſe unicum in arte putaret, & de munere Domini ſuperbiret, ſocium dare uoluit ei Dominus.

Actuū. 9.

CAPITIS. XXXVI. IVXTA literam annotata.

eleuauit ad accedendum, ut faceret opus Dñi. *Et ipſi adduxerunt ad eū adhuc donum, mane & mane.* i. poſtꝙ artifices tulerunt à cōſpectu Moſeh, omnia ad opus requiſita, adhuc tū populus afferebat ad eū ſingulis diebus, munera ad opus Dñi. Et aduerte hic, qualiter hebraiſmꝰ diem artificialem, ut uocant, appellat mane, ut expendas, quàm bene Gene. 1. dictum ſit. Factū eſſe ueſpere & mane. i. noctem & artificialē diē, unam diem. *Multiplicant populus, offerēdo ultra ſufficientiā miniſterii, ad opus quod præcepit Dominus ut facerēt.* Sēſus eſt. Plus affert populus, ꝙ opus ſit, ad miniſteria operum, quæ Dominus præcepit fieri. Aduerte hic dictionem hebraicam dai, hebræis tria ſignificare. ſ. ſufficientiam, tempus, & eſſe ſyllabicam adiectionem, ſignificantē (de) quorū omnium multa hebræi exēpla citant. Poſterioris uero ſignificationis exempla habes apud Iſa. cap. 66. ubi habetur. Et erit mide chodes. i. de menſe, in menſem eius. Vmide. i. & de ſabbato in ſabbatum. Ad probandam aūt ſecundam ſignificationē, citant illud. 1. Semuel. 18. Et fuit mide ſetam. i. à tempore egreſſus eorum, prudenter ſe geſsit Dauid. Et Iſai. 28. Mide. i. à tēpore quo tranſierit ipſe, accipiet uos. Sed poſſet ſuſtineri, ubiq; unicam eſſe nominis ſignificationem. Et locus. 1. Iſai. poſſet ſic uerti. Et erit de ſufficientia menſis, in menſem. i. multiplicatis menſibus. Quod uero ex ſecundo loco allatum eſt, ſic uerti poteſt. A ſufficientia tranſitus, ſeu à copia tranſitus, cum ſæpius tranſierit, accipiet uos. Infra enim dicitur. Quoniam ſingulo mane tranſibit. Quod autem ex Semuele, hunc ſenſum habere poteſt. Et fuit ab abundantia egreſſus eorum. i. ex quo frequenter egreſsi ſunt, prudenter ſe geſsit Dauid: quæ in eum finem interpretamur, ut non facile mutes, & uaries, nominum & uerborum ſignificationes. Quod uero ſignificet ſufficientiam, clarius eſt, ꝙ ut oporteat exempla ad hoc citare. *Tranſire fecerunt uocem in caſtris.* ſ. præconis. Proclamare fecit Moſeh, ut populus ab oblationibus ceſſaret. *Vir & mulier, ne faciant ultra opus, ad oblationem ſanctificationis.* Dupliciter poteſt locus iſte intelligi. Vno modo ut ſit ſenſus. Vir & mulier, non faciant ultra opus, ꝓ ſan-

fabrefacta. Artifices uero illa diſponebant quemadmodum Dominus præceperat Moſeh. *Et opus fuit ſufficiens eorum, ad omne opus, ad faciẽdum illud, & ſuperfluit.* Vertit hic noſter Sanctes. Et ſubſtantia eorum, erat ſufficiens, ad omne opus. Munſterus uero. Nam ſupellex illa, fuit ſufficiens pro uniuerſo opere perficiendo. In hebraico tamen eſt, ut uertimus. Et idẽ eſt nomẽ, quod Sanctes ſ[...]rius uertit ſubſtantiã, & poſtea opus: & in multis locis ſcripturæ, opus ſignificat. Noſtri Geneſis trigeſimo tertio, nomẽ melachah uertunt gregem. Vbi dicit Iaacob. Ego pergam pedetentim, ad pedem hamelachah. i. operis. Vbi noſtri uertunt, ad pedem gregis. Neq; mirũ, quoniam greges dicebantur tunc temporis opus & facta, iuxta illud Geneſis duodecimo. Et animas quas fecerant in aram. Eſt autem ſenſus horum uerborum. Et opus quod ſcilicet fecerant, tam uiri ꝙ fœminæ, qualia erant, ut diximus, quæ neuerant uel texerãt, erat ſufficiens ad omne opus. ſ. ab artificibus faciendum: & ſuperfluebat, quoniam plus quàm opus eſſet offerebat populus. *Et fecerũt omnis ſapiens corde, cum fabrefacientibus opus, habitaculũ, decem cortinas, è biſſo retorta.* Admonui ſupra, & textus hoc clare dicit, omnes uiros & fœminas ſapientes corde, adiuuiſſe principales artifices, pręparantes ea quæ ad opus erant neceſſaria: ideo hic dicitur, ſapientes corde, feciſſe cũ facientibus opus. Poſſet etiam uerti. Tabernaculum decem cortinarum. Dictio aũt ieriorh. i. cortinas à iara q[uo]d eſt frãgere ortum habet: & dicuntur cortinæ ieriot, à frangendo: aut quia fractæ & diuiſæ ad inuicem ſunt, aut quòd ſonum fractionis emittant, dum colliguntur. Q[uo]d autem ſequitur. *E biſſo retorta hiacintho & cæ.* expoſita ſunt cap. præcedenti, & uigeſimo quinto huius libri, quemadmodum cherubim capite uigeſimo quinto, & uigeſimo ſexto. Aliqui pro cherubim legunt. *Pictas opere cogitationis, fecit eas.* Dicit autem Al en zrah, cherub eſſe genus, ad omnem figuram: niſi quod ea quæ ſũt in lege, humanã habebant effigiẽ: quo pacto modo depinguntur. Quæ uero apud Eze, 4. animalium ibi deſcriptorum imaginẽ p[er] ſe ferebant Ego uero arbitror, ubiq; unius eſſe figuræ, neq; fuiſſe humanam: quoniam Ezechi. 10 facies cherub, cõtra faciem hominis diuiditur. Dicitur enim ibidem. Facies unius, facies acherob, & facies ſecundi facies hominis. Vide in loco citato, ubi ſatis ſignificationem diſcuſsimus. Aliqui hebræorum arbitrantur, eos habuiſſe puerorum effigiem. *Fecit laqueolos hiacinthinos.*

Diximus cap. uigeſimo ſexto de dictione lulot, id eſt laqueolos. Et huiuſmodi laqueolis iungebantur cortinæ ad inuicem: & ut cap. 26. diximus, erant anſæ ſeu laqueoli, in utraque extremitate cortinarum oppoſitæ ſibi inuicem: & uncinus curuus ex utraq; parte, capiebat anſas, & cõiungebat cortinas ad inuicem. *Fecit cortinas caprarum.* i. è pilis caprarum, *tẽtorio.* Erant huiuſmodi cortinæ ſuper alias: quæ erant ex purpura & biſſo. *In labio cortinæ extremæ, in coniunctione*, id eſt ut coniungerentur, aut ubi coniungebantur ad inuicem, ſcilicet prior cum ſecunda. *Fecit operimentũ tecto.* Conſtat ex hoc loco, fuiſſe quadruplex tabernaculum, ſeu operimentum. Primom ex biſſo, purpura, & cæ. Secundum è pilis caprarum, quod tegebat primũ. Tertium è pellibus arietũ, rubricatis, quod tegebat ſecundum. Quartum è pellibus taxorum, quod operiebat tertium, & erat extremum: & putarẽ primum fuiſſe planũ, in parte ſuperiori. alia uero habebant diſpoſitionem tentorii, ſeu tabernaculi paſtorum: cuius rei coniectura eſt, quòd primum cõmuniter uocatur habitaculum, alia uero tentorium, quod nos appellamus tend · de campo. De tabulis cũ ſuis incaſtraturis, etiam diximus capite. 26.

Duas tabulas fecit in angulis tabernaculi, in lateribus. Difficile eſt cognoſcere, qualiter iſtæ tabulę angulares eſſent diſpoſitæ, & qualiter geminatæ, ut diximus in loco citato, quem conſulere licebit. Similiter qualiter huiuſmodi tabulæ, fuerunt geminatæ infernæ, & ſupernæ: & putarem angulares tabulas, habuiſſe fruſta alterius tabulæ, aſſuta in parte inferiori, & ſuperiori, ut anguli eſſent fortiores. Erant autem geminatæ, ad angulom unum, quia faciebãt unum angulũ cum tabulis ultimis aliorũ laterũ. *Fecit uectẽ medium.* Præter quinque uectes, quæ ligabãt tabulas ad inuicẽ, erat quidã uectis maior in medio tabularum: qui trãſibat ab extremo, ad extremũ *Annulos earum.* ſ. tabularum, *fecit ex auro, loca uectibus.* Appoſitiue legendum eſt, loca uectibus: quoniam huiuſmodi annuli erant loca, per quæ uectes intrabant: & hebraice pro loca uectium habetur, domus uectium, quoniam hebraiſmus locum in quo aliquid intrat, domum eius uocat, ſicut uaginam, domum gladii. *Opere excogitato fecit illa, cũ cherubinis.* Iam dixi opus excogitatum dici: quod ex maxima cogitatione fiebat, aut quod erat in magna reputatione: & per cherubim intellige, illorum

anima-

animalium picturas. *Vncini earum*, ſcilicet columnarum *aurei*. Quidam hic pro uncinis, uertunt capita, ſed male meo iudicio, quoniam infra ſtatim dicitur. *Et columnas eius quinq;* ſcilicet fecit, *& uncinos earum: & texit. capita earum*: ubi poſt uncinos, poſuit capita. Dictio tñ nau, ignotę ſignificationis eſt apud hebræos: & uidentur iſti uncini facti, ut ex eis cortina ſuſpenderetur Dicunt tamen hebræi, huiuſmodi uncinos, fuiſſe columnis affixos, ut ex eis ſuſpenderentur uictimæ: diebus ſolemnibus excoriandæ & offerendæ. Si tamen capita cum Hieronymo uertas, non damno: quoniam fit mentio baſium & filorum: & æquum uidetur, ut mentio fiat etiam capitum. Quæ autem ſequuntur, & omnia quæ in hoc capite tractantur, expoſuimus ſupra capite uigeſimo ſexto, ubi quæ hic deſunt uidere potes.

CAPITIS. XXXVI. AD MOrum compoſitionem.

FEcit *Beſalel & Aholiab, & omnis uir ſapiens corde.* Sunt multi, quibus Dominus ſapientiam, & multa alia donauit: qui raro aut nunquàm, ſecundum ſapientiam ſibi traditam operantur, ſed potius in malitiam, ſapientiam conuertunt, ſcilicet ad proximorum deceptionem: non ſic iſti edocti à Domino, qui ſua ſapientia ad opera Domini uſi ſunt. *Vocauit omnem uirum, quem leuauit cor, ad faciendum opus Domini.* Non coegit quẽq̃, ſed qui ſponte accedebat: ubi ſimul docemur, ad opera Domini, non coacti, ſed ſponte currere: contra eos, qui ad ea quę dei ſunt, negligẽtiores q̃ oportet inueniuntur. *Ipſi attulerunt ad eum, adhuc ſpõtaneũ, ſingulis diebus.* Plura iſti deo offerũt, q̃ petantur, utinam nos, quæ debemus offeramus Domino Deo noſtro. *Multiplicat popul⁹, offerẽdo ultra ſufficiẽtiã.* Boni & iuſti artifices, qui nõ ſeruant ſibi, qđ ſupereſt, in operibus Dei, ſed dñis ſuis ea reſtituũt. Sũt ꝓh dolor multi rectores cõmunitatũ, qui ꝓ publica utilitate, multa petũt à populo: ſed nihil unq̃ etiam ſi ſuperſit, communitati reſtituunt: ſed in

dei, huiuſmodi abundet. *Tabulas texit auro.* Clamant multi illud poetæ. Dicite pontifices, in ſacris quid facit aurum? Sed non ſemper, hæc in domo dei damnanda ſunt. Nam & ſi dñs pluris quàm hæc faciat opera pietatis & uirtutis, nõ tñ hæc ſpernit, cũ ex deuoto animo illi offeruntur.

CAPITIS. XXXVII. IVXTA literam annotata.

FEcit *Beſalel arcam.* Repetũtur hic, quæ dicta ſunt cap. 25. huius libri, & dicuntur facta, quæ ibi fieri præcipiuntur: ideo breuiter ꝑcurrenda eſt litera, ne cõtingat eadem toties repetere. *Texit eã auro mũdo, intrinſecus & extrinſecus.* Parui refert, quòd hebraice habetur, de domo, & ab extra. Nam ut in hebraiſmorum explicatione admonuimus, uocant hebræi, quod eſt intus, eſſe in domo. *Fecit ei coronam auream.* Diximus cap. citato, zarah, à quo zer. i. corona, ſignificare diſpergere, uentilare, & circũdare: & zer coronã ſeu circulum. *Fudit ei. 4. annulos aureos: ſuper. 4. angulis eius.* Melius uertas. Super. 4. pedes eius, quoniã paam potius pedem, q̃ angulum ſignificat: & miror cur noſtri dicant, ſingulare huius nominis ſignificare pedẽ, plurale uero angulos. Qđ enim ex cap. 7. 1. Reg. citant, ad hanc ꝓbandã ſignificationẽ, & uertũt. Quatuor rotæ erant baſi ſingulæ: & tabulę æreę, &. 4. angulis eius, humeri erant. Melius uertas. Et. 4. pedibus eius, humeri erant. ſ. ad ſuſtentandã æneam concham. Solent enim huiuſmodi uaſis æneis, idola quædam ſupponi, quæ põdus ſupra poſitum ſuſtinere ſuis humeris uidentur. *Ductiles fecit eos.* ſ. cherubim, aut. *Graues fecit eos.* i. nõ int⁹ uacuos, ſed plenos, nos uocamus moçiços. Nã uerbũ chaſſah à quo michſſah. i. graue ſignificat ꝓprie graue & durum eſſe, ſed 2. ſignificat lõgum & extenſum: quoniam id qđ eſt lõgum & extenſum, graue eſſe uidetur, ideo ſuſtinenda eſt cõmunis interꝑtatio. *De ꝓpiciatorio facies cherubim.* i. de eadem materia ſeu ligno. Aut cõiuncta propiciatorio: ſed primum melius. Dixim⁹ loco citato, de dictione caporet. i. propiciatorio, quòd ortũ habeat à chappar qđ eſt linire, tegere, & propiciari. Similiter de cheru

& erat quaſi ſedes dei, cuius pedes ſup arcã erãt.
Expandebant aũt cherubim alas ſuas, ſup propi
ciatoriũ, ex utroq; latere uerſus medium, quib⁹
tegebant ſedentem Dñm. Sed ut diximus, dubi
um eſt, an huiuſmodi cherubini, eſſent omnino
ſub propiciatorio ueluti animalia quędam, & in
de eleuarent alas ſuper propiciatorium: uel po-
tius haberent humanã effigiem, & medium cor
pus ſuper propiciatorium, ut cõmuniter pingũ-
tur, & hæc. 2. expoſitio mihi magis probatur.
Fecit ei clauſuram palmi, in circuitu. Poſ
ſet uerti, clauſuram tenuẽ. Vide quæ diximus ca.
28. *E regione clauſuræ, erunt annuli.* Me
lius uertas. Iuxta clauſuram. Nã amit, eſt ſocius,
à quo leumat. i. ſocietas, cõiunctio, iuxta. *Scutu
las, & coclearia.* Ignotæ ſignificationis ſunt he
braiça nomina, quæ hic ponuntur. *Et medios
calamos, quibus operiebatur.* Admonui cap.
25. huius libri, incertam eſſe ſignificationem no-
minis cheſot, quod hebræi calamos medios in-
terpretantur. Sed quia ſequitur, quibus operie-
batur, nõ mihi arridet ſignificatio: quoniam me
diis calamis, nihil poteſt operiri: ideo potius te-
gmen aliqđ putarem. Diximus ſententiam no-
ſtram de hac re, citato cap. Poſſet tñ nomẽ ſigni-
ficare opercula uaſorum menſæ: quoniam uole-
bat Dñs, oĩa uaſa eſſe clauſa, & opta ꝓpter mũdi-
tiã: & tunc uertẽdũ eſſet. Fecit ſcutulas, & coclea
ria, & opercula, quibus tegebatur, pro tegebãtur
ſ. uaſa, ex auro mundo. *Ductile fecit.* ſ. *can-
delabrũ.* Vertere potes etiam graue. Nõ erat in-
quit intus inane ſeu uacuum, ſed plenum, quod
noſtri ut diximus moçiço uocant.

CAPITIS. XXXVII. AD
noſtram eruditonem annotata.

F*Ecit Beſalel arcam, de lignis ſittim.*
Admonui ſæpius, ꝗ caute nobis ambulan-
dũ ſit, cũ ſciamus in arca eſſe ſeruatam legẽ, qua
examinandi à deo ſumus. Cætera quæ hic dicun
tur, moribus accõmodata ſunt cap. 25. ubi etiam
dixim⁹, cur dñs inſtituerit locũ, quo peccatis no
ſtris ꝓpicietur: nõ aũt ubi nos in hac uita, uellet
iudicare: quoniã nunc mĩam exhibere uoluit po
tius ꝗ iuſtitiæ rigorẽ. Quinq; in hoc cap. facta le
gũtur. ſ. arca, ꝓpiciatoriũ, cũ cherubinis ſuis, mẽ
ſa cũ uaſis, candelabrũ, & altare ſuffimenti, cum
ſuo thimiamate: quæ oĩa moribus accõmodaui-
mus ſupra cap. 25. & 26.

CAPITIS. XXXVIII. IVXTA
literam annotata.

F*Ecit altare holocauſti.* Deſcribitur hic
factum, quod cap. 27. fieri ꝑceptum eſt, ubi
oĩa fere ſunt expoſita. *Vacuũ inter tabulas,
fecit illud.* Alii legunt. Vacuum tabulis fecit il
lud: Alii. Cũ uacuo inter tabulas. Et ſenſus eſt. E
rit altare uacuũ tabulis. i. neq; habebit menſam
ſuperius ex tabulis, neq; à lateribus, ſed ſolũ ha-
bebat pedes. 4. & . 4 ligna, duo in longum, & duo
tranſuerſa. Dicit aũt rabbi Dauid, mediũ altaris
fuiſſe terra repletũ, iuxta illud, quod poſtea ꝑce-
pit. Altare de terra, facies mihi. Altare uero au-
reum, erat tectum ſeu menſa, ſicut dictum eſt.
Tectũ eius, & parietes eius. De cribro æreo
ſeu reti, diximus, quòd aliqui putant fuiſſe circũ
circa, ita ut altare p circuitũ ambiret, nobis aũt
uidebatur fuiſſe intra altare, ſeu intra ligna, ꝗ al
tare cõſtituebant, ad ſuſpendendas carnes ꝗ ſup
altare cremabantur: utraq; opinio ꝓbabilis eſt.
*Fecit côcham æneã, & baſim eius æneã, de
ſpeculis cõuenientiũ, quæ cõueniebãt, ad oſti
um tabernaculi cõuẽtionis.* Quoniã locus ob
ſcurus eſt, hebraiſmũ, more noſtro reddidimus.
2. uim uocabulorũ explicabimus. 3. ſenſum uer-
borum. Et prima dictio. ſ. chitar, tria hebræis
ſignificat. ſ. choncham, lampadẽ, & chitropodes,
quæ ſunt ſuſtẽtacula ollarũ ad ignẽ in foco, ſecũ
dum græcos, nos uocamus trẽpẽ ſumpto uulga-
ri nomine à latino. Dicit aũt rabbi Dauid, dupli
cẽ fuiſſe huiuſmodi cõcham. Alterã in qua iugi-
ter erat aqua, de qua hic eſt ſermo, & habebat fo
ramina, ſeu ora, quib⁹ aqua egrediebatur, ex qua
ſacerdotes manus & pedes lauabant, quando e-
rãt Dño miniſtraturi. Alterã, qua carnes Dño of
ferendæ, lauabantur, cuius meminit ſcriptura. 1.
Samue. 2. ubi dicitur. Veniebat puer. ſ. ſacerdo-
tis, & pcutiebat in cõcha, uel in aheno, uel in lebe
te uel in ollam. Hæc aũt non habebat ora, neq;
iugem aquam: & dictio uidetur duo ſignificare,
fornacẽ, aut inſtrumentũ fictile, qđ noſtri uo-
cant fugareiro: de quo Zachariæ. 12. ubi dicitur.
In die illa, ponam ducem Iehudah, ſicut caminũ
ignis, inter ligna, & chechiior. i. ſicut lampadem,
aut fornacem ignis inter manipulos. Et Leui. 11.
Clibanus uechiraiim. i. & fornaces deſtruentur.
Et dicit rabbi Dauid eſſe locũ, quo duo lebetes,
aut duo caldaria ponuntur. Significatio dictio-
nis non plene nota eſt hebræis & nobis. Putarẽ
tñ, huiuſmodi cõcham formã habuiſſe fornacis.
ut. ſ. eſſet ſuperius operta, quales fontes lapidei
uel ærei, eſſe ſolent. 2. uero dictio hebraica. ſ. mar
ret, quam hic omnes fere ſpeculũ uertunt, ortũ
habet à raah, qđ eſt cernere, uidere: unde mar-
re. i. ſpeculum, quod ad illud facierũ cõpoſitio-
nẽ cernamus. 3. uero dictio. ſ. ſobeot, à ſaba quod
eſt exercitus ortũ habet. Qđ aũt aliqui uertunt,
de ſpeculis mulierũ, aduerte, in hebræo nullam
mẽtionẽ mulierũ fieri, ſed quia nomẽ ſobeot. i.
cõuenientium ſeu exercitum facientiũ, eſt fœmi

nini generis,cõpulſi ſunt interpretes,addere mulierũ.Quibus pmiſsis audi, quid de hac re dicat rabbi Abraham in cõmentariis. Mos inquit,erat omnium mulierum,ſuam decorare faciẽ,& apta re thiarã ſingulo mane in ſpeculis æneis, aut uitreis.Erant aũt in Iſrael mulieres deũ colẽtes: q̃ ſpreta mundi uanitate, ſua ſpecula Dño offerebant,quia nõ erãt illis opus.Quæ p ſingulos dies ueniebant ad oſtium tabernaculi ut orarent, & dei audirẽt pcepta, quæ ſeſe ad inſtar exercitus, cõgregabant.Eſt aũt ſenſus loci iſte. Fecit.ſ.Beſalel aut Moſeh,cõcham æneam.i.lotorium,ſeu uas ad lauandum,ad modũ.ſ.fornacis aut caldariæ & baſim eius æneã,de ſpeculis.ſ.mulierũ,militantiũ ſeu ad modum exercitus congregantiũ ſe,q̃ militabant.i ad modum militum cõueniebant, ad oſtiũ tabernacnli adunationis. Qđ aũt fuerint in Iſrael,fœminæ huiuſmodi, excubãtes ad oſtium tabernaculi,cõſtat ex.1.libro Semuel. cap.2.ubi dicitur.Heli ſenẽ ualde.& audiuiſſe oĩa quæ fecerunt filii eius omni Iſrael: & quomodo dormiebant cũ mulieribus exercituũ,ſeu ad modum exercitus cõgregantiũ ſe, ad oſtiũ tabernaculi adunationis. Vbi uides fuiſſe tales fœminas in Iſrael: q̃ more exercitus excubabant ad oſtiũ tabernaculi eccleſiæ.Poſſet tñ intelligi, filios Heli dormiſſe cum mulieribus hominũ, ſeu militũ excubantium, ad oſtium tabernaculi. Erat aũt uſus horum ſpeculorum,ut ſacerdotes,poſtq̃ eſſent in fõte loti,reſpicerẽt ſe ad ſpecula,an quicquàm maculæ adhuc in eis remaneret. Neq; legas de ſpeculis,quoniam cõcha nõ erat de ſpeculis,ſed ex ære,quẽadmodum baſis eius:ſed legendum eſt.Cũ ſpeculis:quoniam huiuſmodi ſpecula,cõchæ affixa erant. *Vncini colũnarũ, & fila eas cingẽtia, ex argẽto.* Admonui ſupra, multos interpretũ,legere p uncinis capita,neq; abs re.Dicunt autẽ hebræi, huiuſmodi uncinos affixos colũnis,ut ex eis, animalia excoriata ſuſpenderẽtur quæ dño offerebãtur: aut ex eis, cortinæ atrii ſuſpendebantur, ut iam diximus. *Iſti ſunt numeri tabernaculi.* i.rerum ad tabernaculum neceſſariarum, quæ dictæ ſunt. *Quia numerata ſunt, ad iuſſum Moſeh.* i. nihil utenſilium defuit:quoniam Moſeh omnia numerauit.Hebraice eſt. Ad os Moſeh,aut quæ ad pceptum Moſeh numerata ſunt. In manu I-

20.*talẽtorũ.* Diximus ſupra,dictionem hebraicam,chichar ſignificare partẽ, fruſtum. Cõtinet autem talentum.60.libras uſuales,&. 120. libras ſanctuarii,libra uero.120.ſiclos,talentum autem 3. milia ſiclorũ. *Et argẽtũ numerorum.* i.qđ ex numeratione eorum collectũ eſt.Soluebat enim quiſq; cum numerabatur, medium ſiclum ſanctuarii pro capite.

CAPITIS. XXXVIII. AD morum compoſitionem annotata.

F*Ecit altare holocauſti.* Quicquid hic eramus dicturi, ad mores ptinens, diximus ſupra hoc eodẽ lib.cap.30. *Fecit cõchã æneã.* Oſtendit locus iſte,miniſtros dei,nõ debere contentari illa lotione,quã domi faciunt: ſed in templo ipſo debere lauari. Neq; dicit textus cum ſpeculo,ſed cũ ſpeculis:ut diſcamus quanta cõſideratione opus ſit, ad hoc quod digne domum dei ingrediaris, & illi adminiſtres:ſed de his ſatis citato loco.

CAPITIS. XXXIX. IVXTA literam annotationes.

F*Ecerunt ueſtes miniſterii, ad miniſtrandum in ſanctificatione.* Dupliciũ ueſtiũ,hic(meo iudicio)fit mẽtio.Nã aliæ erant, quibus in ſtitate miniſtrabãt ſacerdotes, aliæ quibus cotidie utebantur:& de his omnibus ca. 28.pcedenti abunde diximus. *Extẽderũt bracteas aureas: & pciderũt fila, ad faciẽdũ in medio hiacinthi, & in medio purpuræ.* Difficilis utcunq; eſt locus iſte:quod accidit,propter ignorantiã propriæ ſignificationis uerbi puach,cui hebręi uaria tribuũt ſignificata,quia proprium ignorant.ſ.flare,illaqueare,& loqui: unde pache,ſeu pachim, quod dicũt ſignificare bracteas,ſeu extẽſiones,aut laminas: mihi uero uidetur,ſignificare retia,à puach quod eſt illaqueare ſeu irretiri:& meo iudicio, eſt ſermo de reti quod noſtri uocant deſſiados:in quo uarias figuras acupingunt: unde locus iſte ſic eſt reddendus & intelligendus. Extẽderunt retia aurea, &

phod, ſeu pectorali. Dictio cheteph, tria hebręis ſignificat. ſ. humerū, latus, & angulū, & frequentius uidetur humerū, q̃ alia ſignificare, licet Iob. 21. uideatur ſcapulā ſignificare: ubi dicitur. Chetephi. i. ſcàpula mea, uel latus meum, ab humero cadae. Quo in loco contra humerū diſtingui uidetur: unde & hic uerti poſſet. Humeros fecerunt illi. Nā, ut iā diximus cap. 28. huiuſmodi ephod, humeris ligabatur & coniungebatur *Baltheus cinguli.* Hebraice eſt. Excogitatum cinguli. Erat enim huiuſmodi cingulū, qđ cingebat ephod ſeu ſuphumerale, acupictū opere phrygionico, ſeu excogitato: erat & ex eadē materia, qua & ephod, aut eidē cōiunctū. *Fecerūt lapides onichinos, circūdatos palis aureis.* Meliꝰ incluſoriis aureis. Et de lapide onichino loco iā citato, & aliis multis diximus, eſſe lapidē coloris unguis humani. *Celatos celaturis ſigilli.* Hebraice. Aptos aperturis ſigilli. i. quibus ſigilla aperiri ſolēt. *Ordo unus.* i. primꝰ: ſicut una ſabbati. i. prima ſabbati: una mēſis. i. prima mēſis. *In plenitudinibus ſuis.* i. in locis, quæ implebāt. *Lapides iuxta nomina.* i. ſecundū numerū nominū filiorū Iſrael. *Catenas termini.* i. terminātes pectorale, ne. ſ. rūperetur. *Opere perplexionis.* i. ꝑplexo, quoniā huiuſmodi catenæ, ꝑplexę erant ad inuicē. *Dederūt duos funes auri.* Dictio abot, ſignificat quid implicatū. *Et duas extremitates.* ſ. alias, duarū funiū. Nā duæ, ligabātur annulis extremitatū pectoralis, alię uero duę, ad duas ſuperiores oras ſuperhumeralis. *Fecerūt in fimbriis pallii.* Hebraice ad fimbrias, uel iuxta fimbrias pallii: & uidetur fuiſſe potius iuxta fimbrias: quia tintinabula erant ſuſpenſa, ad ueſtem ſeu palliū. *Et pileos galerorum.* Dictio paare. i. pileos, ignotæ ſignificationis eſt apud hebræos, ut iam ſupra. 28. ca. diximꝰ. Paar ſignificare decorare. Sequens uero dictio eleuationē. *Fœminalia linea.* A uerbo chanas quod eſt colligere, & cōgregare, eſt michneſſe. i. fœminalia: ſic dicta ut reor, quòd colligantur & ſtringantur, dum ligantur, per circulum incluſum. *Dederūt ſuper eā.* ſ. laminā *filū hiacinthi.* ſ. ad eā ligādā: in capite ſacerdotis. *Et attulerūt habitaculū ad Moſeh, & tentoriū, & oīa uaſa eius.* Quidā legūt appoſitiue literā hāc. ſ. ſic. Et attulerūt habitaculū ad Moſeh, habitaculū mū, & omnia uaſa eius. Mihi uero magis ꝓbatur altera lectio: quòd. ſ. attulerint habitaculū, ꝑ qđ intelligit inferiores cortinas: & tētoriū, ꝑ qđ ſuperiores, quæ diſponebātur ad modū tētorii paſtorū: *Et omnia alia uaſa eius.* ſ. tabernaculi: textus tñ indifferēter utitur his duobus nominibus. ſ. miſcan & ohel. i. habitaculo & tabernaculo. *Lucernas eius.* ſ. cādelabri. *lucernas ordinis.* i. ordinatas. Verbū arach hebræis ſignificat ordinare, æquare, æſtimare, ſed (meo iudicio) nōdū plene nota eſt uerbi ſignificatio.

¶ Quæ aūt ad mores in hoc capit. annotari poſſent, annotauimus ca. 28. præcedenti: ideo ab huiuſmodi hic ſuperſedendū eſſe putauimus.

CAPITIS. XL. IVXTA literam annotata.

I*N die menſis primi, in una menſis erigere facies tabernaculum.* Effluxerant ut Hebræi dicunt, & ex textu huius capitis conſtat, ab egreſſu Iſrael dę Ægypto, duo anni: quando huiuſmodi tabernaculi erectio, fieri iuſſa eſt. Et hic menſis fuit Niſſam, in quo egreſsi fuerant ex Ægypto: & per unam menſis, primam menſis diē intelligit, ut ſæpius diximus. *Introduces menſas, & cōpones cōpoſitionem eius,* id eſt pones panes & alia quæ in ea ſunt ponenda. Aliqui uertunt. *Et accendes lucernas.* Hebraice eſt. Et eleuabis ſeu aſcendere facies lucernas: & iam dixi poſſe intelligi de lumine, ſeu flamma, lucernarum quæ ſurſum aſcendebat. *Pones atriū.* i. ſpacium ad aliud. ſ. atriū. *Sanctificabis illud.* ſ. tabernaculū aut atrium. Nam ꝑ huiuſmodi unctionē, ſeparabatur à prophanis uſibus: & cultui diuino applicabatur. *Sanctitas ſanctitatū.* i. ſctiſſimum, aut uirtutē ſanctificandi habens: & qđ de tabernaculo dicitur, intellige de omnibꝰ aliis. Omnia enim cōiungebantur, & ꝑ illam unctionē ſctificabantur. i. cultui diuino & miniſterio applicabantur. *Erit.* ſ. unctio hæc *ut ſit eis unctio eorum ad ſacerdotiū æternū.* i. unctio hęc, ſymbolum erit: quòd ſanctificantur, ut ſint mihi in ꝑpetuū ſacerdotes. *In anno ſecundo.* Cōſtat ex hoc loco, tabernaculū anno ſecundo exitus ab Ægypto, in prima menſis primi, erectum fuiſſe: & forte hac de cauſa, primordia mēſium, celebrabrantur à iudæis, quòd. ſ. ea die tabernaculū dei fuerit in deſerto erectum. *Extēdit tētorium ſup tabernaculū.* Cogit locꝰ iſte intelligere ohel, diſtinctum fuiſſe à miſchan i. tabernaculum, ab habitaculo, ut ſæpius admo

nuimus

nuimus,eratq; tētoriū,ſeu ohel,ſup miſcā.i.habitaculū. *Et poſuit operimētum tentorii.* Ex hoc loco quidā colligunt,in habitaculo fuiſſe tres diſtinctiones cortinarū,& inferiorē fuiſſe ex hiacintho,purpura,& biſſo, mediā ex pilis caprarū,& pellibus arietū rubricatis: tertiam quæ hic dicitur tegmen, è pellibus taxorum. *Poſuit teſtimonium in arca.*i.tabulas teſtimonii:quæ.ſ.teſtificabantur pactum, inter deū & Iſrael.*Sup latus habitaculi,ad aquilonē.* Conſtat ex hoc loco,ierech ſignificare non ſolū ſtipitē,ſed latus:niſi uertas.Super limitem habitaculi ad aquilonem. *Ordinauit ſuper eā ordinationē panis.*Poſſet etiā uerti.Cōpoſuit ſuper eam,cōpoſitionē panis.*Et aſcēdere fecit ſup illud.*ſ.altare,*holocauſtū, & minchah.* i.oblationē.Significat aliquando michah.i.oblatio,ſacrificium in genere ſeu munus, nonnunq̄ uero, illud ſacrificii genus, qđ ex ſimila fiebat, quēadmodū hic uidetur ſignificare: de quo Leuiti.2.quoniam p holocauſtum uidetur ſignificari, qđ ex carnibus,& adipibus fiebat.*Erexit atrium.*i.columnas & cortinas atrii. *Operuit nubes.*Poſſet etiam uerti nebula, ſed ſenſus eſt idem. *Et gloria dn̄i impleuit habitaculū* Nihil aliud hic p gloriam dn̄i intelligo,q̄ nebulam lucidam,quę dicitur gloria dn̄i, quoniā ſignum erat potentię dn̄i: & eum glorioſum oſtēdebat,ut ſæpius diximus. Vnde Paulus de Moſeh loquēs dicit,filios Iſrael nō potuiſſe intendere in faciē Moſeh,propter gloriam uultus eius, per quam lucem intelligit. *Quando eleuabat ſe nebula.*Alii quando recedebat: ſed primum melius eſt. Erat enim nebulæ eleuatio, ſignum profectionis eorū, quēadmodū manſio, manſionis eorū.*Quoniā nubes,*aut *nebula domini.* Dicitur hæc nebula domini, quoniam potentiā & aſſiſtentiam Domini oſtendebat: aut quia à Domino producta.

CAPITIS. XL. AD MORES componendos.

IN *die menſis primi, erigere facies ta-*

Dn̄s biēnio fuerit cū iudæis,anteq̄ apud eos domum conſtrueret:& cum eis uellet habitare,ut oſtēdat q̄ difficile ſe hominib' credat: & ut nos doceat,primum experiri eos, apud quos domū & habitationem eligimus. *Pones ibi arcam teſtimonii.* Cuncta hic in templo Domini ordinata,& ſuo loco diſpoſita inuenies, ut diſcas in domo domini,cuncta debere eſſe ſuo ordine digeſta.*Vnges tabernaculū,& omnia quæ ſunt in eo.*Audis hic in domo domini omnia uncta eſſe,ut diſcant qui illi miniſtrant, miſericordia ſuper egenos & pauperes flecti. *Lauabis eos aqua, & unges eos.* Solet rigor & zelus munditiam ſequi. Nam qui iuſti, & mundi à peccatis ſunt, raro erga proximos peccatores flectuntur miſericordia.Voluit aūt dominus ſacerdotes ſuos,nō ſolū mundos,ſed unctos: ut ſi quando ſe mundos aſpicerent, cogitarent ſe oleo unctionis delibutos,ut æquo animo ferrent peccata proximorum. *Lauabuntur ex ea, quādo ingredientur tabernaculū, & quādo appropinquabunt ad altare.* Quanta reuerentia habenda ſit domus dei, pulchre docet locus iſte: & quoniam nudis pedibus ingrediendum erat in tabernaculum, iubentur lauari: manus uero quando ad altare accedendum erat, quoniam eis tunc miniſtrādum erat. *Operuit nubes tabernaculum.* Solebat Dominus, ſigno ſenſibili quæ illi placerent approbare: nūc uero nemo eſt qui cognoſcat,ſe odio uel amore dignum. *Nō potuit Moſeh ingredi tabernaculum,quia impleuit illud gloria dn̄i.* Admonemur hic,uereri ea quæ dei ſunt, & maieſtati diuinæ cedere: lucem enim habitat inacceſſibilem.Etiam ſi ſanctus, ac deo dilectus ſis, time adire locum,in quo uideris Dei maieſtatē relucere. *Quando recedebat nubes pficiſcebātur.* Beatus homo quem direxeris dn̄e, & qui non ſe mouet, niſi ſignū ei oſtenderis. Quo docemur in eodem ſtatu manere,etiam ſi dominus nos in eo diutius q̄ uelimus,detineat, quoniam cum oportunū fuerit mutabit nos:cui ſit perpetua laus,qui conceſſit hunc librum uigeſima quarta Martii anni.1556.abſoluere Vlixbo-

I·B·